T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK, AZERİ VE ÖZBEK TÜRKÇELERİNDE İKİLEMELER

HAZIRLAYAN
SİNEM KÜÇÜKAĞAOĞLU

DANIŞMAN
DOÇ. DR. FERHAT KARABULUT

MANİSA
2014

ÖZET

Çalışmamızda Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemelere yer verdik. Bu lehçelerde yazılmış sözlüklerden tespit ettiğimiz ikilemeleri farklı açılardan karşılaştırmalı olarak inceledik.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmacıların ikileme ile ilgili yapmış oldukları çalışmaları ve tercih ettikleri terimleri açıkladık. Bu bölümde ikilemelerin genel özelliklerini açıklayarak, dilbilgisi kitaplarında hangi başlık altında ele alındığına dikkat çektik.

İnceleme bölümünde üç lehçeye ait ikilemeleri ses, yapı, anlam ve köken bakımından ele aldık. Ses bakımından ikilemeleri ilk seslerine göre incelerken Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" makalesinden yararlandık. Yapı bakımından ikilemeleri incelerken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değindik. İkilemeleri anlam bakımından incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini belirledik. Köken kısmında da Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemeleri Türkçe+Türkçe, Farsça+Farsça ve Arapça+Arapça kökenli olmalarına göre tasnif ettik.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise çalışmamızı ana hatlarıyla değerlendirdik, önemli gördüğümüz yerlerin altını çizdik. Ayrıca tezin sonunda üç lehçeden oluşan ikileme sözlüğünü verdik.

Anahtar Kelimeler: İkileme, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi

ABSTRACT

In this study, we have given place to the reduplication in Kazakh Turkish which belongs to North-west group (Kıpçak), Uzbek Turkish which belongs to South-east group (Karluk) and Azerbaijan Turkish which belongs to South-west group (Oğuz) among Turkish dialects. We have studied reduplication that we found in the dictionaries which have been written in these dialects in various aspects comparatively.

In the introduction part of the study, the studies made regarding the reduplications by researchers and the terms which they preferred stated. In this part, the general aspects of reduplication have clarified and thus it has drawn into attention that they have handled in what titles in the grammar books.

In the analysis part, we are handled reduplications which belong to three dialects from the point of view of sound, structure, semantic, and etymological. While studying reduplications in terms of sound according to their first sounds, it has taken advantage of the assay "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" of Osman Nedim Tuna. While studying the reduplications with regard to structure, by considering the words building up the reduplication whether they take affix or not, if taken affix, it has been touched on which affix or affixes they have been taken. While studying the reduplication as semantic, by giving place the reduplications of which both of the words are in the dictionary, the meaning relationship between them has been determined. In the etymological part, the reduplications which are used in common in Kazakh, Uzbek and Azerbaijan Turkish have been classified as Turkish+Turkish, Iranian+Iranian and Arabic+Arabic.

In the conclusion part of the study, on the other hand, our study has assessed with its main parts and the points that we have found important have underlined. Besides, at the end of the thesis, we have given a dictionary of reduplications, composed of three dialects.

Key Words: Reduplications, Kazakh Turkish, Azerbaijan Turkish, Uzbek Turkish

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

03/07/2014

Sinem KÜÇÜKAĞAOĞLU

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Programı öğrencisi Sinem KÜÇÜKAĞAOĞLU'nun "Kazak Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler" konulu tezi incelenmiş ve aday 03.07.2014 tarihinde saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna		☒	OY BİRLİĞİ	☒
DÜZELTME yapılmasına	*	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	**	☐	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
(Danışman)

ÜYE

Prof. Dr.Ayşe İLKER

ÜYE

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

	Evet	Hayır
*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir	☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır	☐	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır	☐	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.	☐	☐
Tez, basımı gereksizdir.	☐	☐

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10044445
Yazar Adı / Soyadı	SİNEM KÜÇÜKAĞAOĞLU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 16222671614
Telefon	506316644
E-Posta	snm_88_@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	KAZAK, AZERİ VE ÖZBEK TÜRKÇELERİNDE İKİLEMELER
Tezin Tercümesi	THE REDUPLICATIONS IN KAZAKH, AZERBAIJAN AND UZBEK TURKISH
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	717
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. FERHAT KARABULUT 17276785340
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 12.07.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

12.07.2014

İmza:.....

ÖNSÖZ

Türk dilinin söz varlığında önemli bir yere sahip olan ikileme konusu üzerinde pek çok araştırmacı çalışma yapmıştır ve yapmaya da devam edecektir. Çünkü başka dillerde kullanımına az rastladığımız anlatım biçimi olan ikilemeler, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir.

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Türkçenin genel söz varlığını zenginleştiren ikilemeler, Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Her ne kadar Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde yer alan ikilemeler gerek tez gerekse makale kapsamında araştırma konusu olsa da karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bizim de bu çalışmada maksadımız, Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştırmaktır. Bu çalışmada üç lehçede yer alan ikilemeleri farklı açılardan ele alıp benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmam sırasında gösterdikleri sabır ve sonsuz destek için aileme minnettarım.

Ayrıca çalışmalarımı maddi anlamda desteklediği için yüksek lisans bursiyeri olduğum Tübitak'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET I

ABSTRACT II

ÖNSÖZ IV

I. BÖLÜM 1

1.1. GİRİŞ 1

1.1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı 1

1.1.2. Çalışmanın Amacı 1

1.1.3. Literatür Taraması 1

1.1.4. Metodoloji 26

1.1.5. İkileme ile İlgili Genel Bilgi 34

1.1.5.1. Tanım ve Terim Meselesi 44

1.1.5.2. İkilemelerin Sınıflandırılması 55

II. BÖLÜM 61

2.1. SES BAKIMINDAN İKİLEMELER 61

2.1.1. Sözcüklerin İlk Seslerine Göre İkilemeler 62

2.1.1.1. Ünlü-Ünlü 62

2.1.1.1. Ünlü-Ünsüz 72

2.1.1.2. Ünsüz-Ünsüz 85

2.1.1.3. Ünsüz-Ünlü 125

2.1.2. Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler 129

2.1.2.1. Ön Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler 130

2.1.2.2. İç Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler 155

2.1.2.3. Son Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler 159

2.1.3. Ses Düzeni Bakımından İkilemeler 174

III. BÖLÜM 185

3.1. YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER 185

3.1.1. Basit Kelimelerden Oluşan İkilemeler 186

3.1.1.1. Yalın Halde Bulunan İkilemeler 186

3.1.1.1.1. Her İki Kelimesi de Ayrı Olarak Kullanılan İkilemeler 187

3.1.1.1.2. En Az Bir Kelimesi Tek Başına Kullanılmayan İkilemeler 215

3.1.1.1.2.1. İlk Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler 217

3.1.1.1.2.2. İkinci Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler 227

3.1.1.1.2.3. Her İki Kelimenin de Tek Başına Kullanılmadığı İkilemeler 233

3.1.1.1.3. Yansıma Kelimelerle Oluşan İkilemeler 240

3.1.1.2. Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler 252

3.1.1.2.1. İsim Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler 253

3.1.1.2.1.1. Çokluk Eki Alarak Oluşan İkilemeler 253
3.1.1.2.1.2. İyelik Eki Alarak Oluşan İkilemeler 254
3.1.1.2.1.3. Aitlik Eki Alarak Oluşan İkilemeler 264
3.1.1.2.1.4. Akkuzatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler 264
3.1.1.2.1.5. Datif Eki Alarak Oluşan İkilemeler 265
3.1.1.2.1.6. Lokatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler 268
3.1.1.2.1.7. Ablatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler 270
3.1.1.2.1.7. Ekvatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler 276
3.1.1.2.1.8. İnstrumental Eki Alarak Oluşan İkilemeler 278
3.1.1.2.2. Fiil Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler 280
3.1.1.2.2.1. Gerundium Ekleriyle Oluşan İkilemeler 280
3.1.1.2.2.2. Partisip Eki Alarak Oluşan İkilemeler 293
3.1.1.2.3. Fiil Çekimi Şeklinde Oluşan İkilemeler 298
3.1.1.2.3.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler ……..298
3.1.1.2.3.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler ……..299

3.1.2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler 300
3.1.2.1. İsimden İsim Yapan Eklerle Oluşan İkilemeler 300
3.1.2.1.1. +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler ……..300
3.1.2.1.2. +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler ……..310
3.1.2.1.3. +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep ekini alarak oluşan ikilemeler ……..313
3.1.2.1.4. +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lığ/ +lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler 313
3.1.2.1.5. +çılığ/+çilik, +çuluğ/+çülük ekini alarak oluşan ikilemeler 317
3.1.2.1.6. +şı/+şi, +çı/çi , +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşan ikilemeler 317
3.1.2.1.7. +cığ/+cik, +cuğ/+cük ekini alarak oluşan ikilemeler 318
3.1.2.1.8. +şılıq/+şilik ekini alarak oluşan ikilemeler 318
3.1.2.1.9. +şa/+şe; +ça/+çe ekini alarak oluşan ikilemeler 318
3.1.2.1.10. +malı/+meli, +balı/+beli, +palı/+peli ekini alarak oluşan ikilemeler ……..318
3.1.2.1.11. +ar/+er, +şar/+şer ekini alarak oluşan ikilemeler 318
3.1.2.1.12. +(ı)mtıl/+(i)mtil, +(u)mtul/+(ü)mtül ekini alarak oluşan ikilemeler ……..319
3.1.2.2. İsimden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler 319
3.1.2.2.1. +la/+le , +da/+de, +ta/+te ; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler ……..319
3.1.2.2.2. +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten ekini alarak kurulan ikilemeler ……..320

3.1.2.3. Fiilden İsim Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler.....320
3.1.2.3.1. -ma/-me; -mä ekini alarak oluşan ikilemeler 320
3.1.2.3.2. -w ekini alarak oluşan ikilemeler 321
3.1.2.3.3. -m ekini alarak oluşan ikilemeler.....322
3.1.2.3.4. -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ş ekini alarak oluşan ikilemeler.....323
3.1.2.3.5. -ış /-iş ekini alarak oluşan ikilemeler.....323
3.1.2.3.6. -ġı/-gi, -ğı/-ki ekini alarak oluşan ikilemeler 324
3.1.2.3.7. -ğın/-gin, -qın/-kin; -ġın/gin, ğın/kın, -ġun/gün, ğun/kün ekini alarak oluşan ikilemeler 324
3.1.2.3.8. -k/-q; -ġ/-g; -q/-k ekini alarak oluşan ikilemeler.....324
3.1.2.1.9. -ı/-i, -u/-ü ekini alarak oluşan ikilemeler 325
3.1.2.4. Fiilden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler 325
3.1.2.4.1. -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n ekini alarak oluşan ikilemeler ……..325
3.1.2.4.2. -l; - (ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l ekini alarak oluşan ikilemeler 326
3.1.2.4.3. -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikilemeler……...327
3.1.2.4.4. -t; -t,- (ı)t/-(i)t, -(u)t/-(ü)t; -t ekini alarak oluşan ikilemeler.....327
3.1.2.4.5. –(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r ekini alarak oluşan ikilemeler.....327
3.1.2.4.6. –s; –(ı)ş /-(I)ş,-(u)ş/-(ü)ş; -ş/ -(i)ş ekini alarak oluşan ikilemeler328
3.1.2.4.7. -ma/-me olumsuzluk ekini alarak oluşan ikilemeler.....328

3.1.3. Farklı Oluşumlu Yapılar.....328
3.1.3.1. Deyimlerden Oluşan İkilemeler.....328
3.1.3.2. Yardımcı Fiillerle Oluşan İkilemeler 339
3.1.3.3. Pekiştirmeli Yapılar.....341
3.1.3.3.1. Başta Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler.....342
3.1.3.3.2. Ortada Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler.....348
3.1.3.4. Kökteş Olarak Oluşan İkilemeler.....349
3.1.3.5. Önsesi /m/ ile Değiştirilerek Yüklenen İkilemeler 350
3.1.3.6. İzafet Terkipli Yapılar.....352
3.1.3.7. Üçlü Yapılar.....361

IV. BÖLÜM.....363

4.1. ANLAM BAKIMINDAN İKİLEMELER.....363
4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler 365
4.1.2. Eş Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler 381
4.1.3. Yakın Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....389
4.1.4. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler 409
4.1.5. Biri Olumlu Diğeri Olumsuz Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....417
4.1.6. Birbiriyle Anlam Bütünlüğü Oluşturan İkilemeler.....421
4.1.6. Sayılardan Oluşan İkilemeler 432

V. BÖLÜM....434

5.1. KÖKEN BAKIMINDAN İKİLEMELER....434

5.1.1. Türkçe+Türkçe Kökenli Olan İkilemeler....435

5.1.2. Farsça+Farsça Kökenli Olan İkilemeler....496

5.1.3. Arapça+Arapça Kökenli Olan İkilemeler....503

VI. BÖLÜM....508

6.1. SONUÇ....508

6.2. KAYNAKÇA....520

6.3. EK....527

6.3.1. SÖZLÜK....527

6.3.1.1. Kazak Türkçesinde İkilemeler....527

6.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde İkilemeler....580

1.1.1.1. Özbek Türkçesinde İkilemeler....683

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e: adı geçen eser

a.g.m: adı geçen makale

Ar.: Arapça

Bkz.: Bakınız

DLT.: Divanü Lügat'it Türk

Fars.: Farsça

Örn.: Örneğin

T.: Türkçe

vb.: ve benzeri

I. BÖLÜM

1.1.GİRİŞ

1.1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerin ses, yapı, anlam ve köken bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesine dayanır. Çalışma alanımızı sadece sözlüklerde yer alan ikilemelerle sınırladık. Bu bakımından bu lehçelerde yapılmış kapsamlı sözlüklerden yararlanarak tespit edilen ikilemeleri tasnif ettik. Tasnif esilen bu ikilemeleri her başlık altında tablolar halinde listeledik ve karşılaştırmalı olarak değerlendirdik.

1.1.2. Çalışmanın Amacı

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Türkçenin genel söz varlığını zenginleştiren ikilemeler, Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu çalışmada maksadımız, Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştırmaktır. Genel Türk dilinin farklı kollarına mensup bu lehçeler, yapı ve kullanılış farklılıklarını ve benzerliklerinin ortaya konabilmesi için özellikle seçilmiştir.

1.1.3. Literatür Taraması

Türk dilinde ikileme konusu üzerine çok sayıda araştırmacı çalışma yapmıştır. Gerek Türkoloji'de yayınlanan makalelerde, gerek dilbilgisi kitaplarının bir bölümünde hatta sadece bu konu ile ilgili bir kitap olarak gerekse yapılan yüksek lisans tezlerinde ikileme konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Biz bu başlık altında yapılan çalışmalara yazıldığı yılı esas alarak ana hatlarıyla değineceğiz:

11. yüzyılda büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud "Divan-ı Lügati't Türk" adlı eserinde ikilemelere değinmiştir. Bu konuda şu açıklamaları yapmıştır: Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir. Türklerin birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler[1], bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman "kattı kardı" derler. Burada kök olan "kattı"dır, 'kardı' kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyle bir şeyi karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle, Türkler "edhgü yawlak" derler, 'iyi kötü' demektir. Edhgü "iyi", yawlak "yavuz, kötü" anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar, tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanırlar.[2] Kaşgarlı Mahmud'un bu açıklamalarından, eskiden beri kullanılan ikilemelerin Oğuzların dışındaki Türk boyları tarafından başvurulan önemli bir anlatım özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

Türkçede ikilemeler konusunda ilk çalışmayı 1899 yılında Karl Foy yapmıştır. "Karl Foy, *Studien Zur Osmanischen Syntax* adlı çalışmasında ikilemeleri, saha, mana, hece sayısı, sözcük sırası ve dilbilgisi açılarından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan sözcüklerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeye çalışmıştır."[3]

Hasan Eren 1949 yılında yayımlanan "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında"[4] adlı makalesinde ikileme kelimesi yerine ikiz kelime (hendiadyoin) tabirini kullanmaktadır. İkiz kelimelerin ikinci kısmının müstakil olarak halk arasında kullanıldığını belirten Eren, çoluk çocuk, enik menik, azman mazman, anuk manuk, böcü öcü, balak malak gibi ikiz kelimelerin tarihini ana çizgileriyle aydınlatmıştır. İkilemeyi oluşturan ikinci sözcüğün tek başına kullanıldığını belirtmiş ve "m" sesinin sözcük başına ilavesiyle yapıldığı zannedilen "enik menik, azman mazman, anuk manuk, balak malak" gibi ikilemelerde ikinci kelimenin anlamlı olup müstakil sözcükler olduğunu ifade etmiştir.

Osman Nedim Tuna 1949 yılında yayımladığı "Türkçede Tekrarlar" adlı makalesinde tekrarların Türk dilinde önemini ve Türk diline kazandırdığı özellikleri sıraladıktan sonra bu konuda yapılan çalışmaları değerlendirmiştir. Türk dilinde fonetik

---

[1] Burada Kaşgarlı Mahmud'un öbür Türklerden kastı Karahanlı devlet yönetiminde en etkili unsur olan Hakaniye / Hakanlılar'dır.

[2] Besim Atalay, *Dîvânu Lûgâti't-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1939, s.432

[3] Şahbender Çoraklı, "Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001, s. 53-60.

[4] Hasan, Eren, "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 7, Sayı 2, Ankara, 1949, s. 283-286.

olayları (hiatustilger, contraction, krassé, métathése, assimilation, dissimilation, gémination, düşme) sıraladıktan sonra bu özelliklerin dilimize çeki-düzen vermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Dilimizde pek çok tekrar kipinin olduğunu söyleyen Tuna, "Konuşur iken sözlerimizi bu kiplere dökeriz. Her kip başlı başına bir anlam taşır ve biz bu anlamlardan en güzel bir şekilde faydalanabiliriz. Mesela: koşan-koşana deyince, gözümüzün önüne telaşlı bir sahne gelir, herkesin koştuğunu anlarız. Bu kipe belli bir fiil kümesinin bütün fiillerini yerleştirebiliriz. Düşen-düşene, bağıran-bağırana, gülen-gülene ağlayan-ağlayana vb gibi" açıklamasını yapmıştır.[5] Cümlede tekrarın büyük yer tuttuğuna değinen Tuna, isim ve sıfatlarda tekrarlar, zarflarda tekrarlar (tabiat taklidi zarflar, tabiat taklidi olmayan veya olup da taklitliği artık belli olmayan zarflar ve zarf kipleri) ve fiilden yapılma tekrar şekilleri olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir.

Osman Nedim Tuna'nın bir yıl sonra *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nde yayımladığı "Türkçede Tekrarlar 2" makalesinde, "Türkçede Tekrarlar" makalesinde isim ve sıfatlarda, zarflarda ve fiilden yapılma tekrar şekillerini incelemiş olduğu konuya çeşitli kiplerin mana nüanslarını belirmek sureti ile devam etmiştir. Müstakil bir sözle tekrarlanan şekiller, üçüzlü ve dördüzlü tekrarlar ve heyecan tekrarlarından bahsettikten sonra tek başına kullanılabilen ve söz birliği niteliğinde olan kalıplaşmış şekillerle, diğer bölümlere girmeyen daha özel tekrarlardan bahsetmiştir. Her bir ana başlığı alt başlıklarda inceleyen Tuna, ayrı ayrı örneklerle tekrarları somutlaştırır. Hendiadyoinleri ayrı ana başlıkta ele almış ve şu açıklamayı yapmıştır: İlk metinlerimizden zamanımıza kadar, çok geniş çapta kullanıldığını gördüğümüz hendiadyoinlerin yan-yana gelişleri bir takım kurallara bağlı olup, üzerinde çalışanlar tarafından tespit edilmiştir. Biz sadece, konumuzdaki yeri dolayısı ile, burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Alt-üst, ad-san, az-uz, az-buz, boy-pos, süs-püs vs.[6] Çalışmasının devamında halk edebiyatı ürünlerinde geçen tekrarlar üzerinde durmuş; şiirde, bilmecelerde, atasözlerinde ve tekerlemelerde geçen tekrarları tespit etmiştir.

Mehmet Ali Ağakay'ın 1953 yılında "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine"[7] ve "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine 2" [8] olmak üzere iki makalesi

---

[5] Osman Nedim Tuna, "Türkçede Tekrarlar*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 3, Sayı 2-3, İstanbul, 1949, s. 429-447

[6] Osman Nedim Tuna, "Türkçede Tekrarlar 2", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 4, Sayı 1-2, İstanbul, 1950, s.35-82

[7] Mehmet Ali Ağakay, "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine," *Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 16, Ocak 1953a s.189-191

yayımlanmıştır. İlk makalesinde kelime ikilemeleri olarak tarif ettiği ikizlemeler üzerinde durmuştur. İkileme ve ikizleme kavramlarını farklı ifade eden Ağakay, arka arkaya tekrarlanan bir kelimenin her tekrarını, sözdizimi bakımından ayrı bir görevde ise böyle bir grubun ikileme sayılamayacağını belirtmiştir. İkizlemeleri ikilemenin bir alt grubu olarak düşünmüş tam kelime tekrarları için ikizleme kavramını kullanmıştır. Tekrarların ikizleme olabilmesi için ise bir bütün haline geçerek anlamca az çok değişik yeni bir değer kazanmaları gerektiğini dile getirmiştir. İkizlemelerin çeşidi olan yalın (güzel güzel (ağaçlar), avuç avuç (paralar), mışıl mışıl, vb.) ve bağlı ikizlemeleri (bugüne bugün, güzel mi güzel, vb.) kendi içerisinde alt gruplara ayırmıştır. "İkizlemeler Üzerine 2" adlı makalesinde ise, ikizlemeleri anlam değerleri açısından incelemiştir. Kurala bağlı olmayan ikizlemelere sözlük ikizlemeleri, gerek yapılış gerekse anlam bakımından kurala bağlı olanlar için ise gramer ikizlemeleri kavramını kullanmıştır. Bu makalesinde Ağakay, hem kısa hem de etkili bir anlatım olması için gramer ikizlemeleri üzerinde durmuştur. Bu ikizlemeleri gramer niteliklerine ve anlam çevrelerine göre üç grupta -cümle değerindeki ikizlemeler, zarf görevindeki ikizlemeler ve sıfat görevindeki ikizlemeler- incelemiş ve örneklerle konuyu somutlaştırmıştır.

Mehmet Ali Ağakay 1954 yılında yayımlanan "Türkçede Kelime Koşmaları"[9] adlı makalesinde ikileme için kullanılan kavramları eleştirerek, ikilemenin tanımını yapmış ve kendisinin bulduğu kavram olan "koşma"yı tercih ettiğini dile getirmiştir. Daha sonra A. Cevat Emre ile Saadet Çağatay'ın ikileme konusundaki çalışmalarına değinmiştir. Ağakay, Saadet Çağatay'ın iki yüz altmış kadar Uygurca ikileme üzerinde yaptığı "Uygurcada hendiadyoinler" adındaki çalışmasında tespit ettiği diziliş kurallarını anlatarak bazı sonuçlara varmış ve bunu Türkiye Türkçesinden derlenmiş dört yüz kelime koşması ile karşılaştırmıştır. Bu kısa karşılaştırmadan sonra incelemeyi biri koşuklar dizilirken uyulan ilkeler, diğeri de meydana gelen koşmalarla sağlanan anlam değerleri olmak üzere iki bakımdan yürütmüştür. Diziliş ilkeleri başlığında koşmaların dizi sırasını, koşukların birbiri karşısındaki anlam ve ses durumuna bağlamıştır. Koşmalarla sağlanan anlatışları da yedi maddede toplayan Ağakay, halkın

---

[8] Mehmet Ali Ağakay, "Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2", *Türk Dili,* Cilt 2, Sayı 17, Şubat 1953b, s.268-271

[9] Mehmet Ali Ağakay, "Türkçede Kelime Koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Sayı 7, Ankara, 1954, s.97-104.

öz dilden yarattığı ikilemelerin yabancı kurallı koşmaya göre bol ve çeşitli olduğunu söyleyerek makalesini noktalamıştır.

Beşir Göğüş 1962 yılında yayımlanan "Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği" [10] makalesinde ilk önce bileşik kelimenin çeşitli kaynaklarda nasıl tanımlandığına değinerek bu kavramı açıklamıştır. Bileşenlerin anlamca ve sesçe kaynaşmasına değindikten sonra bileşik kelimelerin nasıl oluştuğunu, belirtme ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler ve sözdizimi ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimler başlıkları altında incelemiştir. Göğüş, belirtme ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimelerde ikizlemeler konusuna da değinmiş ve onların da bileşik kelime sayılması gerektiğini ifade etmiştir. İkizleme konusuna sözdizimi ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimler başlığı altında fiil ikizlemeleri alt başlığında açıklama getirmiştir. Makalenin sonunda bileşik kelimelerin nasıl yazılması gerektiğine değinmiş ve nelere dikkat edilmesi gerekenleri maddeler halinde açıklamıştır. İkizlemelerin yazımına dair açıklamalar da yapmıştır.

Andreas Tietze 1966 yılında yayımlanan "Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler" [11] adlı makalesinde çift sözlerden biri olan "çer çöp"ün nasıl teşekkül ettiğini incelemiştir. Birbirinden ayrı çift sözlerin oluşumundan bahsederek, bu tür sözcüklerde ikinci unsurun genellikle ilk unsuru takip ettiğini belirtmektedir. Ancak "çoluk çocuk" ikilemesinde olduğu gibi "çer çöp" ikilemesinin de bu duruma istisna teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu durumda mühmel kabul edilen unsurun aslında unutulmuş olabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine diğer Türk lehçelerinde "çer çöp" ve başka varyantı olan "çör çöp" çift sözünde çer ve çör kelimelerini araştırmıştır. "çör çöp" ikilemesindeki çör sözcüğünün anlamlı bir sözcük olduğunu lehçelerden yararlanarak ortaya koymuştur. "Çör" kelimesi Türkiye Türkçesindeki şekli ile Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamı karşılamıştır. Bu şekilde yapılmış çift sözleri Azerice romanları tarayarak liste şeklinde vermiştir. Buradan yola çıkarak bu şeklin Türkiye Türkçesine Azericeden girmiş olduğunu tahmin etmiştir. Azericede son harfi /r/ olan sözcüğü başa getirince çok yaygın olan bu terkip şeklinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Tietze, makalesine bu tip çift sözleri Anadolu Türkçesinde bulduğu

[10] Beşir Göğüş, "Türkçede Birleşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1962, s. 245-264.

[11] Andreas Tietze, "Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler", *Reşit Rahmeti Arat İçin,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19, Ankara, 1966, s. 423-428.

örnekleri vererek devam etmiş ve Anadolu'nun dil hususiyetlerini araştırırken İran ve Kafkas Azerbaycan'ından yararlanmamız gerektiğini vurgu yapmıştır.

İkileme üzerine en kapsamlı çalışmayı 1981 yılında yapan Vecihe Hatiboğlu *Türk Dilinde İkileme* kitabında ikilemeleri çeşitli açılardan incelemiştir. İlk olarak ikilemelerin genel özelliklerini sıralayan Hatiboğlu, bu bölümde ikilemelerdeki ses benzerliği, sözcükler arasında ünlü kuralları, kalıplaşma, sıra kalıplaşması, kalıplaşmanın sürdürülmesi ve kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yapı bölümünde "İkileme olayı, yapı bakımından, Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı, başlı başına ele alınınca, ikileme olayının önemi ortaya çıkar"[12]diyerek ikilemelerin yapı bakımından önemine dikkat çekmiştir. İkilemeleri, sözcük yapısı bakımından ikileme, aralıklı ikilemeler, sözcük türü bakımından ikilemeler, yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler, görev bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeyi kuran sözcükler başlıkları altında incelemiştir. Son kısımda da "Tarih Boyunca Türkçede İkileme" başlığı altında Orhun yazıtlarında ve Uygurcada ikilemeleri örneklerle açıklamıştır. Türkiye Türkçesinde ikilemelere de kısaca değinen Hatiboğlu, şiirde ikileme, düzyazıda ikileme (deyimlerde ikileme ve atasözlerinde ikileme) konusuna da değinmiştir. Kitabın sonunda ikileme sözlüğü oluşturmuştur.

Osman Nedim Tuna 1983 yılında yayımlanan "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" makalesinde kendisinden önce yapılan çalışmaların birbirini tekrar ettiği söyleyerek eleştirmiş ve Mehmet Ali Ağakay'ın "Türkçede Kelime Koşmaları" makalesinden yola çıkarak eş heceli ikilemelerle ilgili sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi oluşturmuştur. Ağakay'ın bu makalesini seçmesinin nedenini, bu çalışmanın o zamana kadarki bütün yazılanların en derli toplu olması ve konu olarak yalnız Türkçeyi ele alması, kısalığına rağmen diziliş esaslarına ait bütün bilinenleri kendi katkıları ve örnekleri ile sunması, "kelime koşmaları" adını verdiği ikili yapılarla kavram bakımından daha geniş bir çerçeveden bakması[13], Ağakay'ın makalesinin kolayca ulaşılabilir olması olarak açıklamaktadır. Ağakay'ın "mantıki sıraya göre dizilenler" başlığı altında verdiği ikilemeler için Tuna,

[12] Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme,* Türk Dil Kurum Yayınları (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara, 1981, s.9

[13] Osman Nedim Tuna da bu yapıların hendiadyoinden farklı kullanıldığını dile getirmek için "descriptive binaries" terimini kullandığını belirtmiştir

"fonetik yapı özellikleri esasına göre dizme" kuralını uygun görmüştür. Çünkü Tuna'ya göre mantıki sıra, ancak her iki üyesi de manalı ikilemelerde söz konusudur. Ağakay'ın sıralamada manayı esas almasına Tuna, "İkilemelerde "mana"yı bir kurala esas almanın mümkün olabileceğini sanmıyorum. Çünkü üyeleri manalı ikilemeler bulunduğu gibi, manası olmayanlar da vardır. Mesela, kapı baca, ıcığı cıcığı. Bundan başka yalnız bir üyesi manalı olan ikilemelerde, bu üye, sırada ilk veya ikinci olabilir. Mesela, adam cudam, çoluk çocuk. Mantıki sıra, ancak her iki üyesi de manalı ikilemelerde söz konusudur. O halde, böyle bir kural mevcut olsa bile, çok sınırlı kalmaya mahkûmdur. Ağakay'ın bu kural için verdiği misallerin sayısını bütün misallerin sayısına nispeti sadece ¼'tür. Bu, bir bakıma görüşümü doğrulamaktadır" [14] şeklinde eleştiride bulunmuştur. Osman Nedim Tuna, çalışma sırasında uzun araştırmalar sonucunda elde ettiği 2022 hece sayıları eş ikilemelerden yararlanmıştır. Ağakay'ın tespit edip üzerinde durduğu 400 ikilemeyi ise yetersiz bulmaktadır. Çünkü bir sistemin, düzenin kural olarak kabul edilmesi için en az fire verip çok sayıda örneğe sahip olması gerektiğini düşünür. Yararlandığı 2022 eş heceli ikilemelerde örneklerden yola çıkarak formüller ve kurallar oluşturmuştur. Ona göre, eğer ikilemelerin üyeleri fonetik esasa göre dizilmişse bu, ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz veya ünsüz-ünsüz şemalarından herhangi birine uyabilir. Onun saptadığı kurallardan ünlü-ünlü kuralına göre, ikilemede ilk sözcüğün ilk hecesinde a sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde de o, u, ü, ö, i sesleri bulunabilir. Diğer kurallar da bu şekilde, ikilemeyi oluşturan sözcüğün ilk hecesindeki ünlüye göre ikinci sözcüğün ilk hecesindeki ünlüsünün ne olabileceği hakkında fikir vermektedir. Tuna'ya göre, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin ikisi de ünsüzle başlıyorsa ünlü ile biten sözcük ünsüz ile biten sözcükten önce gelir. Bulduğu ünsüz dizisini Moğol dillerinde derlenen sınırlı malzemeden tespit ettiği ünsüz dizisi ile karşılaştırmıştır. Makalesinde ayrıca Farsça, İngilizce ve Urducada da aynı dizinin beş dilde de ufak tefek farklılıklarla geçerli olduğunu örnekler vererek göstermiştir. Bunun yanı sıra sistem halinde tespit ettiği bütün kuralların İngilizce hariç hepsinde işlediğine de şahit olmuştur. Tuna, ikilemelerdeki formüllerin nasıl işlediğini örnekler halinde sunduktan sonra, ikilemelerde üyelerin sıralama kanunlarına ilişkin tablolar göstermiştir.

[14]Osman Nedim Tuna, "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-1983, s. 163-228

Nuri Yüce 1988 yılında yayımladığı "İkilemelerdeki İlginç Problemler" [15] makalesinde, ikilemelerdeki kelimelerin, özellikle ikinci konumdaki kelimelerin, genel olarak pek çoğunun Türkiye Türkçesi yazı dilinde, hatta ağızlarda bile artık tek başına kullanılmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu kelimelerin ses yapısı bakımından başka lehçelerin özelliğini taşıyan kelimeler olduğunu, bunların ayrıca açıklanmasının güç ve problemli kelimeler olduğunu ifade etmiştir. İkilemelerde yazı dilinde tek başına kullanılmayan kelimeler özellikle de ikinci kelimeler üzerinde durarak onları açıklamaya çalışmıştır. Yüce, "arı sili, bos bolamadı, boy bos~boy pos, böcü börtü, bölük püntük~(bölük pöntük) bölük pürçük(~bölük pörçük), bul- buşur-, döl döş, düş dülek, goca gontu, tana torpu, torla- top(ar)la-, tüy tüs, yayan yapıldak" ikilemeleri ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

Hamza Zülfikar 1995 yılında yayımladığı *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*[16] adlı çalışmasında yansımaları, ses bilgisi ve yapı bakımından ele almıştır. Zülfikar, bizim de araştırma konumuz olan ikilemeleri, yansıma kelimeler içerisinde değerlendirmiş ve birincil ve ikincil biçimler olarak ayırdığı yansımalarda ikilemeli şekilleri ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Yansımaları yapı bakımından incelerken ikilemeli şekilleri görev ve kullanımlarına göre değinmiş, türevleri kısmında da ikileme şeklinde oluşan yansımalı fiilleri ele almıştır. Ses yansımalarında ikileme konusunu ayrı bir başlık altında incelemiş olan Zülfikar, kitabın sonunda kavramlar dizini ve sözlük vermiştir. Sözlük bölümünde ortak dilimizdeki, Anadolu ağızlarındaki ve eski dönemlerdeki örneklere geniş ölçüde yer vermiştir.

Ömer Demircan 1997 yılında yayımladığı "Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama"[17] makalesinde yansımaları nedenli gösterge türü olarak ele almış ve buradaki nedenliliğin evrensel olmayıp dile özel sayıldığını vurgulamıştır. İncelemesinde Türkçedeki yansıma sözcüklerin nedenli bölümleri üzerinde durmuş, yansıma-dışı veriler, ortak özellikler işleme alınmamıştır. Demircan, nedenli bölümleri biçimsel ayrımlar, ünlülere bağlı ayrımlar ve ünsüzlere bağlı ayrımlar olmak üzere üç

---

[15] Nuri Yüce, "İkilemelerdeki İlginç Problemler", *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı,* Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1988, s. 419-427.

[16] Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

[17] Ömer Demircan, "Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama", *8. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996*, Ankara, 1997, s. 191-206.

başlık altında incelemiştir. Son olarak da nesneler arasındaki çizgisel ilişkiyi belirtmiştir.

Şahbender Çoraklı 2001 yılında yayımlanan "Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1" adlı makalesinde Vecihe Hatiboğlu'nun ikileme tanımını verdikten sonra kendisi ikilemeyi şu şekilde tanımlamıştır: İkileme, anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek için kitap mitap örneğinde olduğu gibi aynı sözcüğün kısmen ya da kara kara da olduğu gibi tamamen tekrarlanarak veya eş dost, dost düşman örneklerinde olduğu gibi eş anlamlı ya da zıt anlamlı iki ayrı sözcüğün bir arada kullanılması yoluyla elde edilen yeni oluşumdur.[18] İkilemeler konusundaki çalışmaların yetersiz olduğunu söyledikten sonra, bu çalışmada ikilemeleri yapısal olarak ele alıp Almanca başta olmak üzere bazı yabancı dillerde olan Türkçe ikilemelere ait benzerliğe dikkat çekeceğini belirtmiştir. Daha sonra ikilemelerin yapısı ve özelliklerini kalıplaşma özelliği ve ses benzerliği özelliği olmak üzere iki başlık altında inceleyen Çoraklı, m- sesi ile yapılan ikilemeleri de ele almıştır. Yabancı dillerde karşılaştığı bu yapıdaki ikilemelerle karşılaştığını dile getirmiş ve sonuç olarak da bu yapıların Türkçeden etkilenerek yapıldıklarına dikkat çekmiştir.

Şahbender Çoraklı 2005 yılında yayımlanan "Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 2" [19] makalesinde Almanca ve Türkçedeki ikilemelerde kalıplaşmayı perçinleyen etmenlere bir de mana yönünden bakmış, değişmez sıraları tespit etmeye çalışmıştır. Türkçe ikilemelerin özelliklerini, önceki olaydan sonraki olaya, dişiden erkeğe ve uzaktan yakına olmak üzere üç ana başlıkta ele almıştır. Bunları kısaca açıkladıktan sonra Almancadaki ikilemelerin özelliklerini inceleyen Çoraklı, sonunda Türkçe ve Almancaya ait ikilemeleri verdiği özellikler bakımından karşılaştırmıştır.

Doğan Aksan 1996 yılında yayımlanan *Türkçenin Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar-* [20] kitabında ikilemelere Türkçenin söz varlığı ve Türkiye Türkçesinin söz varlığı kısmında değinmiştir. Türkçenin söz varlığı kısmında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine değinen Aksan, Türkiye Türkçesinde ikilemeler kısmında ise ikilemelerin genel niteliklerine ve yansımalı ikilemelere

---

[18] Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

[19] Şahbender Çoraklı, "Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 2", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 2005, s. 41-44.

[20] Doğan Aksan, Türkçenin *Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar-*, Engin Yayınevi, Ankara, 1996

değinmiştir. 2001 yılında yayımladığı *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar-*[21] kitabında ikilemelerin anlam açısından başka türlerine örnekler vererek değinmiştir. İkilemeleri üç başlık altında incelemiştir:

1. Eş anlamlı sayılabilecek olan ad, sıfat, belirteç gibi sözcük türlerinin hemen hepsinden alınma öğelerle kurulmuş, yerli ve yabancı kökenli sözcüklerle oluşturulmuş ikilemeler, yinelemelerle kurulanlar
2. Karşıt anlamlı öğelerden kurulan ikilemeler
3. Yansımalı ikilemeler
    a. Yalnızca belli bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar
    b. Birden çok eylemi betimleyen yansımalı ikilemeler
    c. Dereceleme gösteren yansımalı ikilemeler
    d. Yansımalı ikilemelere dayanan üçlü biçimler

Tuncer Gülensoy 2000 yılında yayımladığı, *Türkçe El Kitabı*'nda ikileme konusuna Türkçenin imlası- dikkat edilecek hususlar- kısmında ve cümle türleri-yapı bakımından cümle türleri- kısmında yer vermiştir. Türkçenin imlası kısmında ikilemelerin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin bilgi veren Gülensoy, cümle türlerinde de ikilemeli yan cümleyi, "Aynı kökten iki çekimli fiilin olumlu ve olumsuz şekillerinin ikileme kurmasıyla ve temel cümleye "hemen, derhal, o anda" kavramları veren yan cümledir. Kış geldi gelecek, hala odun almadı, Tren kalktı kalkacak, biz evden çıkamadık vs."[22] şeklinde açıklamıştır.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi*[23] kitabında tekrarlara kelime grupları içerisinde yer vermiştir. Tekrarların tanımını yaptıktan sonra, fonksiyonlarına değinmiştir. Tekrarları aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar ve ilaveli tekrarlar olmak üzere dörde ayıran Ergin, tekrarların yazımına da dikkat çekmiştir. Aynen tekrarlarda ele aldığı yansımalı tekrarları ayrı başlık altında incelememiştir.

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* [24]kitabında ikileme terimi yerine tekrar grubu terimini kullanmış ve bunu kelime grupları başlığı altında değerlendirmiştir.

---

[21] Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar-*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001
[22]Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.437
[23] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi (Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin)*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 2008
[24] Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2013

Tekrar grubunun tanımını yaptıktan sonra özelliklerini maddelerle açıklamış, örneklerle somutlaştırmıştır.

Mustafa Özkan 2004 yılında yayımlanan "Deyimleşmiş İkilemeler" [25] makalesinde her dilin söz varlığı içinde bulunan atasözü, deyim, terim, kalıp sözler gibi birden çok sözcükten kurulan kalıplaşmış öğelerin, o toplumun maddi ve manevi kültürünü yansıtan sözler olduğunu ve bu öğelerin dilin içyapısını, anlam özelliklerini de yansıttığını söyleyerek önemini belirtmiştir. Deyimlerin özelliklerinden (somutlaştırma ve kişileştirme, benzetme, alüzyon, hem gerçek hem de deyimleşme niteliği taşıması) bahsetmiş ve bu özellikleri ayrı başlıklar altında örnekler ışığında somutlaştırmıştır. Deyimlerde kalıplaşma derecelerine değinen Özkan, deyimi oluşturan öğelerin anlamları ile deyim anlamı arasında hiçbir ilişki bulunmayanlar, grubu oluşturan öğelerden bir kısmı anlam değerini koruyanlar, kalıplaşmaya uğramasına rağmen anlam aktarımı gerçekleştirmeyen dil kullanımları olmak üzere üç başlıkta incelemektedir. Daha sonra söz dizimi açısından deyimleri incelerken ikileme biçiminde kalıplaşmış deyimlere de yer vermiştir. Bu bölümde Türkiye Türkçesinde deyimleşme özelliği gösteren ikilemeler Türkçe Sözlük'ün 9. (1998) baskısındaki ikilemeler taranarak bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede aynı kelimenin tekrarlanması ile kurulan ikilemeler, değişik kelime türlerinde eş ya da yakın anlamlılarla kurulan ikilemeler, zıt anlamlılarla kurulan ikilemeler, ses benzerliğine dayalı olarak kurulan ikilemeler ve ön sesi m ile değiştirilerek kurulan ikilemeler olarak gruplara ayrılmıştır. Her biri için ayrı tablolara hazırlanarak, kullanım sıklığı oranlarla ve örneklerle ortaya konulmuştur. Özkan, yapmış olduğu tablolara dayanarak ikilemelerin en çok deyimleşme eğiliminde bulunanların aynı kelimenin tekrarlanması ile kurulan ikilemeler veya eş ya da yakın anlamlılarla kurulan ikilemeler olduğu sonucuna varmıştır.

Hüseyin Durgut 2004 yılında yayımlanan "Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler"[26] makalesinde, eş ya da yakın anlamlı ikilemelerin bazılarında kelimeyi oluşturan bir öğenin anlamsız olduğu görüşüne katılmamıştır. Bunların tek

---

[25] Mustafa Özkan,"Deyimleşmiş İkilemeler", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.2289-2318.

[26] Hüseyin Durgut, "Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler", 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1, Atatürk Kültür,* Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.805-814.

başlarına günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmasa da lehçe ve Anadolu ağızlarında var olduğunu, bunları yazı dili için arkaik kalmış kelimeler olarak değerlendirmemiz gerektiğini belirtmiştir. Makalesinde Türkiye Türkçesinde yazı dilinde bulunan eş ya da yakın anlamlı kelimelerle yapılan ikilemelerden birkaçını (bet beniz, boy bos, börtü böcek, çoluk çocuk, eğri büğrü, ev bark) incelemiştir. Bu kelimelerden birinin anlamını açıkça gösterirken, diğer kelimenin anlamının bulanıklaştığını, yazı dilinde tek başına yer almadığını fakat büsbütün de anlamsız olmadığı sonucuna varmıştır.

Mehmet Yastı 2007 yılında yayımladığı "Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri"[27] makalesinde deyimlerdeki ikilemelerde kullanılan sözcükleri ses ve şekil bilgisi yönünden incelemiş, onların deyimler içindeki konumlarını, istatistik bilgi olarak vermiştir. Giriş kısmında deyimi kelime anlamı olarak açıklamış ve ikilemeleri deyimlere yaklaştıran özellikten bahsettikten sonra, ikileme kelimesini açıklamıştır. İkileme için kullanılan terimlerden ve ülkemizde yapılan çalışmalardan söz ettikten sonra çalışmasının asıl konusu olan deyimlerde geçen ikilemeleri incelemeye geçmiştir. İncelemesinde "Bölge Ağızlarından Atasözü ve Deyimler" ile "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"nden tespit ettiği 828 sıralı ikilemeyi ses özellikleri, yapı ve türüne göre değerlendirmiştir. Sonuç bölümünde ise, deyimlerde kullanılan ikilemelerin ses ve şekil yapısı açısından incelemeleri istatistikî olarak sunmuştur.

Mehmet Hakkı Suçin, 2006 yılında yayımladığı "Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi"[28] makalesinde Türkçe ve Arapça ikilemeleri söz dizilişi ve ses benzeşmesi bakımından karşılaştırmış, iki dilin ikilemelerinin benzer ve farklı yönlerini saptayarak ses ve anlam bakımından sınıflandırmaya tabii tutmuştur. Giriş kısmında, bazı kelimelerin tek başına kullanılmadığından ve aralarında bağlaşıklık ve bağdaşıklığın sağlanması gerektiğinden bahsetmiş ve ikileme konusuna geçmiştir. Batı literatüründe farklı kişiler tarafından verilen farklı adlandırmalara değindikten sonra Klasik Arapça geleneğindeki ikilemelerin hangi terimle karşılanacağına değinmiştir. Suçin, ikilemeyi oluşturan birinci kelimeyi "öncül sözcük", ikincisini ise "ardıl sözcük" şeklinde adlandırmıştır. Fonksiyon bakımından iki dili karşılaştırdıktan sonra Türkçe ve Arapça ikilemelerde sözcük dizilişinden ve ses benzeşmesinden

[27] Mehmet Yastı, "Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 21, Konya, Bahar/2007, s. 51-87.

[28] Mehmet Hakkı Suçin, "Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 28, Yaz/2006, s. 281-294.

bahsetmiştir. Makalenin sonunda bu iki dildeki benzer ve farklı yönleri değerlendirmiş ve Türkçe ikilemelerin yapısal ve anlamsal olarak şaşırtıcı düzeyde dinamik ve ahenkli bir niteliğe sahip olduğu kanısına varmıştır.

Hürriyet Gökdayı 2008 yılında yayımlanan "Türkçede Kalıp Sözler" [29] makalesinde Türkçenin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinden (atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler) bahsetmiştir. Kalıplaşmış dil birimlerinin yaygın bir şekilde kullanılmasını ve bu yaygınlığın neden kaynaklandığını belirttikten sonra araştırmacıların bu birimlere "ilişki sözleri" ve "kültür birim" olarak adlandırmalar da verdiğini ifade etmiştir. Makalesinde kalıplaşmış sözleri diğer dil birimlerinden ayırt edici özeliklerini yapı, işlev, anlam ve bağlam çerçevesinde inceleyerek açıklamaya çalışan Gökdayı, bunu yaparken de atasözü, deyim, ikileme ve kalıplaşmış sözleri her başlıkta tek tek açıklamıştır.

Leyla Karahan 2008 yılında yayımladığı "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler"[30] makalesinde kelime gruplarındaki yapı ile tekrar gruplarında yapı belirleyicisini belirttikten sonra yapılan çalışmaların (Ağakay, Hatiboğlu ve Tuna) içeriğine değinmiştir. Üç çalışmanın da sonucu olarak dilde hiçbir yapının tesadüfi ve keyfi olmadığını göstermesi bakımından önemini vurgulayan Karahan, Ağakay ve Tuna arasındaki fikir ayrılığını belirterek[31] ses düzeni ile anlam arasında ilişkinin olup olmadığına değinmiş ve bu konuda Tuna'nın görüşünü desteklemiştir. Daha sonra Tuna'nın tekrarlarda ünlü düzeni ile ilgili olarak tespit ettiği, birinci unsurun ilk hece ünlüsünün düz geniş (A), ikinci unsurun ilk hece ünlüsünün dar-yuvarlak (U) ünlü taşıması kuralını ses-anlam ve ses düzeni-anlam ilişkisi bakımından incelemiştir. /A/…/U/ düzenindeki yansımalı tekrarları aynı anlam yükleri fakat farklı oranları ile diğer Türk lehçelerinde de kullanılışını göstermiştir. Yapılan farklı yorumlar ve çalışmalar (İbraniler, Grekler, Üçok, Ercilasun ve Zülfikar) ışığında seslerin anlam değeri üzerinde durmuştur. Sonuç olarak yansıma kelimelerle yapılan /A/…/U/ ses düzenli tekrarların bir anlam yüküne sahip olduğunu ve bu anlamda etkili olan sesin /U/ ünlüsü olduğunu dile getirmiştir.

---

[29] Hürriyet Gökdayı, "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, Sayı 44, Kış/2008, s. 89-110

[30] Leyla Karahan, "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Editör: Ekrem Arıkoğlu),* Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 140-148.

[31] Osman Nedim Tuna, Mehmet Ali Ağakay'ın savunduğu tekrar gruplarında anlamı bir kurala esas almanın mümkün olabileceği fikrini eleştirir.

Deniz Abik'in bu konuyla ilgili ilk çalışması 2010 yılında yayımladığı "Derleme Sözlüğü'nde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Tekrarlar"[32] adlı makalesidir. Abik, bu çalışmasında derleme sözlüğünde taramış olduğu ikilemeleri, /s-/ sesiyle tekrarlanan ikilemeler başta olmak üzere tekrarlarda ikinci kelimenin başında /m-/, /b-/, /p-/, /d-/, /t-/, /k-/, /f-/, /n-/, g-/, y-/, /c-/, /ç-/, /z-/ ve /ş-/ sesiyle tekrarlanan ikilemeler incelemiştir. Divanü Lügati't-Türk'te ayrı ayrı madde başı olarak yer alan em/sem, ır/sır, öl/söl~sül ve ang/sang kelimeler arasındaki anlam ilişkisinden yola çıkarak anlam ve ses yakınlığını /s-/li tekrarlanan ikilemelerde aramıştır. Bu tekrar çeşidini incelerken de /s-/li tekrarları daha iyi açıklamak adına diğer ön seslerin kullanılması ile yapılan tekrarları da göz önünde bulundurmuş ve örneklerle açıklamıştır. Tekrar sırasında önce esas kelimenin arkasında ön sesini değiştirerek gelen tekrarları açıklamış ve örnekler vermiştir. İkinci kelimenin başında /s-/ bulunduran tekrarlı ikilemeleri, diğer seslerle yapılan tekrarlarla karşılaştırılarak dört grupta sınıflandırmış ve örneklerle kelimeleri açıklamaya çalışmıştır. Makalenin sonunda da derleme sözlüğünde taramış olduğu tekrarları ek liste şeklinde göstermiştir. Deniz Abik'in bu konuyla ilgili yapmış olduğu diğer çalışma 2010 yılında yayımlanan "(isim1 + lI/+lU) (isim2 +lI/+lU)" Kuruluşundaki İkilemeler" makalesindir. Bu makalede belli başlı, boylu poslu, güçlü kuvvetli, irili ufaklı yapısındaki ikileme kuruluşları incelemiştir. Burada Eski Türkçede kullanılan birliktelik ifade eden +lI…+lI yapısı ile +lIg/+lUg sıfat eki taşıyan kelimelerle kurulmuş hendiadyoinleri ayırt edici bir ölçü bulunup bulunamayacağını tartışmıştır. Çalışmasında, Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü'ndeki bu kuruluştaki ikilemeler ile Hatiboğlu ve Tuna'nın çalışmalarında geçen aynı kuruluştaki ikilemelerini göz önüne alarak toplam 114 ikileme üzerinde durmuştur. İkilemeleri ilk önce kelimeler arasındaki anlam ilişkisi açısından değerlendiren Abik, "Zıt anlamlı birliklerin birliktelik, ikisi bir aradalık, bütünlük anlamını taşıdığı görülmektedir. Bazı anlam ilgisi, anlam yakınlığı bulunan ikililerde de bir aradalık, birliktelik anlamı vardır. Eş anlamlı birliklerde bu anlam görülmemekte, hendiadyoin "iki yoluyla bir" ifadesi sezilmektedir. Aynı değer,

[32] A. Deniz, Abik, "Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Taraflar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Cilt 17, s 1, Ankara, 2010, s. 1-27.

iki yoluyla bir, birinci kelimeye sesçe benzer bir ses birliği ile birinci kelimenin tekrarı gibi görünenler durumunda olan birlikler için de geçerlidir"[33] ifadesini kullanmıştır.

Bülent Özkan 2010 yılında yayımladığı "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri" [34] makalesinde ikili tekrarları, ikilemeler içerisinde yer alan bir alt tür olarak sınıflandırmıştır. Giriş kısmında, yinelemeli yapıların her dilde dilbilgisel birimler olarak karşımıza çıktığından söz etmiş ve bu kavram için araştırmacıların tercih ettikleri terimler belirtilmiştir. Tekrarlı yapıların sınıflandırılması konusuna da değinen Özkan, Türkiye Türkçesinde sözlükbirim olarak tanımlı ikili tekrar yapıları Türkçe Sözlük esas alınarak listelemiş, sözlükbirimselleşme nedenleri açıklanmaya çalışmıştır. Ayrıca ikili tekrarların dizgesel nitelikleri ve metinsel görünümleri inceleme konusu yapılmış, metinsel görünümler başlığı altında ikilemelerin hangi metin türünde daha sık karşılaşıldığı denenmiştir.

Bülent Özkan 2011 yılında yayımladığı "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar"[35] makalesinde ikili tekrarlar konusunu ikilemeler/yinelemeler içerisinde alt türlerden biri olarak görmüş ve giriş kısmında ikilemeler ile ilgili yapılmış çalışmalardan söz etmiştir. İkilemelerin ve onun içlemini oluşturan sesbirimsel ve sözcükbirimsel tekrarların dünya dillerinin çoğunda karşımıza çıkan dilsel yapılar olduğundan ve bu yapıların birçok dilde ortaklıklar gösterdiğinden bahsetmiştir. Çalışmanın amacını ve önemi giriş bölümünde açıkladıktan kuramsal açıklamalar yapan Özkan, burada ikileme, yineleme ve ikili tekrarları kavram olarak açıklamış ve sesbirimsel tekrarlar (phonological reduplication), biçimbirimsel tekrarlar (morphological reduplication), sözcükbirimsel tekrarlar (lexical reduplication) ve anlambirimsel tekrarlar (hendiadyoin) başlıkları altında derinlemesine incelemiştir. İkilemelerin alt kategorisi olarak gördüğü ikili tekrarlardan bahsettikten sonra Türkçe öğretiminde sözcükbirimsel öncelikler açısından ikili tekrarları değerlendirmiştir. Sonuç bölümünde ise, ikili tekrar yapılarının Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığına değinerek tablolar ve listeler halinde göstermiştir.

---

[33] A. Deniz Abik, "(İsim1+lI/+lU) (İsim2+lI/+lU) Kuruluşundaki İkilemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 17, Sayı 2, Ankara, 2010, s. 1-20

[34] Bülent Özkan, "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri", *Turkish Studies*, 5/4, 2010.

[35] Bülent Özkan, "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar", *Turkish Studies*, 6/11, Kış/2011, s. 1572-1594.

İbrahim Özkan 2011yılında yayımladığı "Türk Atasözlerinde Yinelemeler"[36] makalesinde toplumun özleşmiş görünüşlerini yansıtan ve sözlü kültürün en büyük yapı taşlarından olan atasözlerinde kalıcılığı sağlayan yinelemeler üzerinde durmuştur. Yinelemeyi divan şiirindeki "tekrir" sanatı ile karşılaştırmış ve farklılıklarına değinmiştir. Atasözlerini on ayrı başlıkta yineleme çeşitlerine göre ayıran Özkan, örneklerle yinelemeleri açıklamıştır.

Anadolu ağızlarında ikilemelerle ilgili yapılmış çalışmalar da söz konusudur.

Ercan Alkaya 2008 yılında yayımlanan "Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler" [37] makalesinde, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen ikilemeleri ele almıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu ikilemeleri; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirmiştir.

Eyüp Akman 2012 yılında yayımlanan "Kastamonu Ağzında Az Bilinen İkilemeler"[38] makalesinde Kastamonu ağzında bilinen ve kullanılan fakat yazılı eserlere (sözlük, kitap vb.) girmemiş ikilemeler üzerinde durmuştur. İncelemesinde Necmi Akyalçın'ın "Türkçe'de İkilemeler Sözlüğü"nü temel alarak burada yer almayan ikilemeleri araştırmaya dahil etmiştir. İkilemelerin daha iyi anlaşılması için onları birer cümle içerinde kullanan Akman, bu örnekleri ya kendisi vermiş ya da Araçlı hikaye yazarı Hakkı Kamil Beşe'nin iki eserinden- Tekçarık Yüzbaşı ve Kırk Kanat'tan yararlanmıştır. Akman Kastamonu yöresindeki ikilemeleri liste şeklinde sıralamış ve "ıldır ışık" ikilemesini tahlil etmiştir. İkilemeleri dört ana başlıkta (eş anlamlı, zıt anlamlı, aynen tekrarlanan ve ilaveli ikilemeler) incelemiştir. Sonuç olarak da Kastamonu ağzından tespit edilen 63 ikilemeyi özelliklerine göre gruplandırmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra Türk dilinin tarihi dönemlerindeki ikilemelerle ilgili de oldukça çok çalışma vardır. Bu çalışmaları da yayımlandığı yılı dikkate alarak şöyle sıralayabiliriz:

---

[36] İbrahim Özkan, "Türk Atasözlerinde Yinelemeler", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1649-1656.

[37] Ercan Alkaya, "Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 3/3, 2008, s. 37-76.

[38] Eyüp Akman, "Kastamonu Ağzından Az Bilinen İkilemeler", *Bilkent Üniversitesi 7. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri 25-28 Eylül, Selanik*, 2012, s. 207-215.

Saadet Çağatay 1978 yılında yayımladığı "Uygurcada Hendiadyoinler" [39] makalesinde hendiadyoin nedir, fonetik ciheti, alliteration, gramer ciheti, fiiller, anlam ciheti ve hendiadyoinin türleri başlıkları altında konuyu ele almıştır. Çağatay, ilk olarak hendiadyoinin kavramını açıklamıştır. Bazı hendiadyoinlerin bir kelimesinin eski kaynaklarda yalnız başına kullanılmaktan çıktığını belirten Çağatay, bu kelimeleri eski kaynaklarda ya da lehçelerde bulabileceğimizi, lehçelerin tetkiki arttıkça hendiadyoinlerde unutulmuş vaziyette olan kelimeyi anlamamızın imkanının artacağını belirtmiştir. Türkçedeki hendiadyoinlerin dilimizin eskiden kalma hususiyeti olarak görmüş, Uygurca ve Orhun Abideleri metinlerinden örnekler vermiştir. Yeni lehçelerin hepsinde az çok hendiadyoinlerin varlığına işaret eden Çağatay, bunların bir kısmı eski şeklini değiştirerek (gönül göğüs< könül köküz gibi) bir kısmı da tamamıyla aynı kalarak (ev bark) ve bir kısmı sinonimlerini değiştirerek (eş toş=eş dost, aş suv=su ekmek, bulung bucak=köşe bucak, vs.) yeni lehçelerde devam ettiğini belirtmiştir. Eskiden kalma kelimesi kelimesine uygun olarak kullanılan ev bark ikilemesi örneğini de vermiştir. İkilemelerde alıntı meselesine değinen Çağatay, bugün yeni lehçelerde özellikle de yazı dilinde ikileme kullanımının az olmasını, yabancı unsurların dilimize zorla girmesinde görmüştür.

Türkay Kara 1978 yılında yayımladığı, "Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler" [40] adlı makalesinde Divanü Lügati-it Türk'te geçen yansıma sözcükleri anlamları bakımından, oluşturdukları kaynağa, nedene göre gruplandırmıştır. Bu gruplandırmayı yaparken de kök biçimlerini temel alan Kara, yansıma sözcükleri, doğal yansıma sözcükler ve betimsel yansıma sözcükler olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir. Araştırmacı bu makalesinde, sözcükleri derlerken yansıma nitelikleri yönünden bütünüyle Kaşgarlı'ya bağlı kalmamış, son araştırmaların ışığında yansıma oldukları bilinen kimi sözcükler de bu değerlendirmenin içine almıştır.

Erhan Aydın 1997 yılında yayımladığı "Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler"[41] adlı makalesinde, Orhun Yazıtları'nda geçen hendiadyoinler üzerinde durmuştur. Orhun

---

[39] Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:279*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 29-66.

[40] Türkay Kara, "Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.241-257.

[41] Erhan Aydın, "Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler", *Türk Dili*, Cilt 1997/1, Sayı 544, Nisan/1997, s. 417-421.

Yazıtları'nda geçen ikilemeleri tespit ederken hendiadyoinlerin sözlükte verilen anlamının yanında tercümelere de bakan Erhan, Talat Tekin ve Muharrem Ergin'in neşirlerinden yararlanmış, verdiği örnekleri ise Talat Tekin'in kitabından vermiştir. Makalenin sonunda yazıtlarda geçen hendiadyoinleri liste halinde sıralamış, geçtiği yerleri belirtmiş ve anlamları bakımından bu hendiadyoinleri değerlendirmiştir.

Zuhal Kargı Ölmez 1997 yılında yayımladığı "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)"[42] adlı makalesinde eserde geçen ikilemeleri eş, yakın ve zıt anlamlı sözcükler olarak ele almıştır. Çalışmasında ikilemeleri sıralarken alfabetik sırayı izlemiş, eş ve zıt anlamlı tekrarları bir arada almıştır. Aynı ikilemedeki sözcükler yer değiştirerek (örn. edgü isiz, isi:edgü gibi*)* tekrarlanmışsa hemen altında bu ikilemeye de yer vermiş, belirlenen ikileme aynen ya da aynı anlamda ama farklı sözcüklerle Orhon Türkçesi ya da Uygurcada geçmişse bunları da belirtmiştir. Beyitlerin çevirisini verirken Arat'ın çalışmasından yararlanmış, kimi çevirileri aynen alırken, kimilerinde ise değişiklikler yapmıştır. Zuhal Kargı Ölmez'in bu çalışmasından bir yıl sonra 1998'de Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı'nda yayımlanan "Kutadgu Biligde İkilemeler 2"[43] makalesi "Kutadgu Biligde İkilemeler 1" adlı makalesinin devamıdır. Ölmez, burada da Kutadgu Bilig'de geçen ikilemeleri sıralamaya devam etmiştir.

Mehmet Ölmez 1998 yılında yayımlanan "Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine"[44] makalesinde ikileme olup okuyuş hatalarından dolayı gözden kaçan, Uygurca ikilemelerle ilgili önceki çalışmalarda yer verilmeyen "odug sak" ikilemesine değinmiştir. Uygurca ikilemeler üzerine çalışan Saadet Çağatay'ın çalışmasından bahsettikten sonra ikileme terimi için K. Röhrborn'un kullandığı söz koşması anlamına gelen yeni bir kavramdan bahsetmiş ve bunu ilk kullananın Talat Tekin olduğunun altını çizmiştir. Makalesinde esas olarak "odug sak" ikilemesi üzerinde duran Ölmez, bu ikilemenin okunuşu ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra köken olarak açıklama yapmıştır. Odug kelimesi ve onunla aynı kökten türeyen öteki sözcükleri tarihi ve çağdaş Türk dillerindeki şekillerini göstermiştir.

---

[42] Zuhal Kargı Ölmez, "Kutadgu Biligde İkilemeler 1", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 7, 1997, s. 19-40.
[43] Zuhal Kargı Ölmez, "Kutadgu Biligde İkilemeler 2", *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı,* Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1998, s. 235-260.
[44] Mehmet Ölmez, "Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 8, s. 35-47.

Kerime Üstünova 2002 yılında yayımladığı "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler"[45] makalesinde Dede Korkut Destanlarında karşımıza çıkan bir tekrar çeşidi olan aralıklı ikilemeleri konu almıştır. Üstünova, Türkçenin her döneminde karşılaştığımız tekrarların oluşumuna dair açıklamalar yapmış ve kafiye, uyak ile tekrar arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir. Daha sonra, aralıklı ikilemeleri sekiz ana başlıkta değerlendirmiş ve Dede Korkut'ta geçen aralıklı ikileme örneklerini vermiştir.

Éva Kincses Nagy 2004 yılında yayımladığı "İki Taşla Bir Kuş… Çağatayca'da Hendiadyoin" makalesinde hendiadyoin kelimesinin anlamı üzerinde durarak, Clauson ve Brockelmann'ın hangi kavramı kullandıklarını açıklamıştır. Aynı zamanda Almanca yazılmış çalışmalarda, İngilizce yazılmış Türkoloji çalışmalarında ve Rus dilindeki Türkoloji literatüründe bu kelimenin karşıladığı kavramları da vermiştir. Türkologlardan Vecihe Hatiboğlu'nun ve Aynur Öz'ün yaptığı çalışmalara değinerek hendiadyoin kavramını tanımlamıştır. Birleşik sözcük ve hendiadyoin arasındaki farkı Eski Türkçe örneklerle somutlaştıran Nagy, Eski Türkçe örneklerden sonra makalenin asıl konusu olan Çağatayca'da hendiadyoinleri sözcük türü, semantik-etimolojik, yapısal bakış açısına göre üç ana başlık altında incelemiştir. Bu çalışmasında, Babürname, Defteri Cengizname, Ebu'l Gazi'nin yapıtlarından yararlanarak diakronik bir inceleme uygulamıştır. Sonuç olarak da hendiadyoinlerin genel olarak eş anlamlı ve anlamları birbirine çok yakın olan sözcüklerden ibaret olduğunu belirtmiş ve Ebul Gazi Bahadır Han Şecerei Terakkime adlı yapıtında geçen "qırçılargä yerçilärgä" ikilemesini yöntembilimsel analojiyi kullanarak anlamını açıklamaya çalışmıştır.

Hanifi Vural 2004 yılında yayımladığı "Dede Korkut Anlatılarında Tekrarlar"[46] adlı makalesinde Dede Korkut hikâyelerinin bütün Türk coğrafyasında kazandığı şöhreti anlatının içeriğine ve diline bağlamıştır. Bu unsurların da Türkün karakterini ve dil zevkini temsil ettiğini belirterek hikâyelerin önemini vurgulamıştır. Daha sonra bu hikâyelerde ikilemelerin sıklığına vurgu yaparak ikilemeyi tanımlamış ve ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler, bazı yapım ekleri ile kurulan ikilemeler, sıfatlardan

[45] Kerime Üstünova, "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler", *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 21-27

[46] Hanifi Vural, "Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s. 3089-3094.

kurulan ikilemeler ve fiil kök veya gövdesinden kurulan ikilemeler olmak üzere dört ana başlıkta incelemiştir. Bu başlıkları da kendi içinde alt başlıklara ayırmış olan Vural, Dede Korkut'ta geçen ikilemeleri de uygun başlıkların altında göstermiştir. Aynı zamanda bugün ikileme formuna girmeyen aynı kökten oluşmuş bir isim ve bir fiilden kurulmuş olan tekrarları da konunun dışında tutmamıştır. Dede Korkut'ta geçen ancak bugün kullanılmayan ya da şekil değiştirerek kullanılan ikilemelere de yer vermiştir. Sonuç olarak Vural yazısında hikâyeleri okumadan sadece ikilemelere bakarak Türk milletinin o günkü hayatından çizgiler ve motifler yansıttığını görebileceğimizi ifade etmiştir.

Gülsel Sev 2004 yılında yayımladığı "Divanü Lügatit Türk'te İkilemeler"[47] makalesinde Divanü Lügatit Türk'te geçen ikilemeleri konu almış, sözcük türü bakımından ikilemeler, yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler ve anlam bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. İlk önce eserin öneminden bahseden Sev, daha sonra ikileme kavramı üzerinde durmuştur. İkilemeleri üç başlık altında incelerken bunları verdiği örneklerle somutlaştırmıştır. Sonuç bölümünde ise üç başlık altında incelenen örnekleri kısaca değerlendirmiştir.

Funda Toprak 2005 yılında yayımladığı "Harezm Türkçesinde İkilemeler"[48] makalesinde Harezm Türkçesine ait dört eser Kısasü'l-Enbiya, Nehcü'l-Feradis, Mu'inü'l-Mürid ve Mukaddimetü'l-Edeb'ten yola çıkarak dönemin ikilemeleri üzerine bir inceleme yapmıştır. Bu çalışmada ikilemeler yapı, şekil ve kullanılan dil açısından tasnif edilmiş, örneklerle açıklanmıştır. Arapça ve Farsça sözcüklerde yapılan ikilemelerdeki kelime arasında görülen izafet ya da bağlacın anlama herhangi bir farklılık katmaması durumunda ikileme sayılacağını bildirmiştir.

Mehmet Dursun Erdem 2005 yılında yayımladığı "Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine"[49] makalesinde yineleme ve ikileme terimleri üzerinde durarak, bu iki terimi birbirinden ayırmıştır. İkileme olarak kabul edilen bazı kelimeleri yineleme kabul etmiş, nedenlerini de açıklamaya çalışmıştır. Makalenin konusu olan Harezm Türkçesinde kullanılan ikilemeleri Nehcü'l-Feradis, Kısasü'l-

[47] Gülsel Sev, "Divanü Lügatit Türk'te İkilemeler", *Türk Dili*, Sayı 634, Ekim/2004, s. 497-510.
[48] Funda Toprak, "Harezm Türkçesinde İkilemeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Cilt 5, Sayı 2, İzmir, 2005, s. 277-292.
[49] Mehmet Dursun Erdem,"Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine, *Bilig*, Sayı 33, Bahar/2005, s. 189-225.

Enbiya ve Mukaddimetü'l-Edeb adlı eserlerden örnekler alarak açıklamıştır. Bu dönemde ikilemelerin sıkça kullanılmasının sebeplerini açıklayarak Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerini mukayese etmiştir. Son olarak, indekste kelimeleri eş ve yakın anlamlı kelimelerle oluşan ikilemeler, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler, zıt anlamlı kelimelerle yapılan ikilemeler, fiillerin ve isimlerin olumlu+olumsuz şekliyle yapılan yinelemeler, kelime+ayrılma hali+yönelme hali şeklindeki yapılar, ilk hece+p+kelime gövdesi şeklindeki yapılar, kalıp ifadeler olmak üzere yedi bölüme ayırmıştır. Erdem, makalesinde ikileme olarak kabul etmediği bazı yapıları da hem araştırmacıların dikkatine sunulması hem de monografik tespitlerin daha iyi anlaşılması için indekse koymuştur.

Mehmet Kara 2009 yılında yayımlanan "Hakas Türkçesinde İkilemeler" [50] makalesinde, Hakas Türkçesi edebi eserleri ve sözlükleri tarayarak Hakasçada kullanılan ikilemeler tespit etmiştir. Daha sonra ikilemelerin kullanılış özelliklerini ortaya koyarak ikilemelerin anlamsal ve söz dizimsel olarak kullanılışlarını sınıflandırmıştır. Ayrıca ikilemelerdeki birbirini takip eden ünlü ve ünsüzlerin birbiriyle uyumları üzerinde durmuştur.

Tuncay Böler, 2010 yılında yayımladığı "Çaştani Bey Hikâyesi'nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi"[51] makalesinde, Uygur metni olan Çaştani Bey hikâyesini merkez alarak eserdeki ikilemeleri tespit etmiştir. Fakat bunu yaparken sadece bir dizin vermemiş, ikilemeleri oluşturan kelimelerin anlamsal özellikleri hakkında notlara da yer vermiştir. Bu yazıda Böler, Çaştani Bey Hikayesi örneğinden hareketle ikilemelerin özellikle Uygur Türkçesinden itibaren çok rastlanılan birer dil zenginliği olduğuna dikkatleri çekmek istemiştir. Makalenin sonunda bu hikâyedeki ikilemeleri listelemiş ve açıklamalar yapmıştır.

Bilal Aktan 2010 yılında yayımlanan "Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler" [52] makalesinde dilbilgisinin daha çok söz dizimi bölümünü ilgilendiren Dîvânu Lügâti't Türk'teki ikilemeler konusunu ele almıştır. Kaşgarlı Mahmud'un ikilemelerle ilgili açıklamasından sonra Orhun Yazıtlarında ve Uygurca

---

[50] Mehmet Kara, "Hakas Türkçesinde İkilemeler", *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Bahar/2009, s. 35-62.

[51] Tuncay Böler, "Çaştani Bey Hikâyesi'nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 42, Sayı 42, İstanbul, 2010, s. 33-60.

[52] Bilal Aktan, "Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı 28, Güz/2010, s. 1-12.

metinlerde geçen ikilemelere kısaca değindikten sonra Dîvânu Lügâti't Türk'te geçen ikilemeleri anlam bakımından üç başlık altında (aynen tekrar edilen ikilemeler, eş veya yakın anlamlı ikilemeler, zıt anlamlı ikilemeler) incelemiştir. Bu başlıklar altında kısa açıklamalar yaptıktan sonra liste halinde ikilemeleri göstermiştir. Sonuç bölümünde ise Dîvânu Lügâti't Türk'te toplam 157 ikilemenin kullanıldığını ve bunun hem Türk dilinde ikilemeye başvurmanın çok eski ve yaygın bir gelenek oluşuna, hem de DLT'de yer alan 558 birleşik kelimeye 290 gibi kalıplaşmış dil öğeleriyle birlikte, DLT'deki gerçek söz varlığının çok daha fazla olup 10.000'e yaklaştığına tanıklık etmesi bakımından önemli olduğunu dile getirmiştir.

Hüseyin Yıldız 2011 yılında yayımlanan "Divan-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine"[53] makalesinde eserdeki ikilemelerin tespitini ve tasnifini yaparak, bu veriler üzerinden değerlendirmeler ortaya koymuştur. Öncelikle Divan-ı Hikmet hakkında bilgi veren Yıldız, ikilemelerle ilgili çalışmalara kısaca değinmiş ve Filiz Güner tarafından yapılmış yüksek lisans tezini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin dışında kalan verileri tespit etmiş, sonuç bölümünde de bu ikilemeleri yapı, konum ve köken bakımından tasnif etmiştir.

İkileme konusunda yapılan çalışmalar sadece Türkiye Türkçesi ile sınırlı değildir, bu konuyla ilgili çalışmayı diğer Türk lehçelerinde de görmek mümkündür. Bunlara kısaca değinecek olursak:

Aynur Öz, 1997 yılında yayımlanan "Özbek Türkçesinde İkilemeler" [54] makalesinde Özbekçe gramerlerde, cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, modal şekil, cüft şekil gibi çeşitli biçimlerde adlandırıldığını ancak, içerik açısından genel bir özelliğe sahip olan kelime birliklerinin varlığından bahsetmiştir. İkilemeler, tek kelime gibi kullanıldığı için onların bütünlüğünü göstermek amacıyla, Özbek Türkçesinin ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına bir çizgi konduğunu; ancak Türkiye Türkçesinde ikilemeler arasına herhangi bir işaret konmadığını ikileme birliklerinin yan yana kullanılmasının yeterli olduğunu söyleyerek iki lehçe arasında yazım farkına işaret eder. Özbek Tilinin İzahli Lügatinden seçmiş olduğu ikilemeleri inceleyerek, en sonda bu ikilemelerin sözlüğünü vermiştir.

---

[53] Hüseyin Yıldız, "Divân-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine", *IJSES*, Sayı 1/1, 2011, s. 41-46.
[54] Aynur Öz, "Özbek Türkçesinde İkilemeler", *Türkoloji Dergisi*, C.12, S.1,1997, s. 287-311

Ülkü Çelik-Şavk 2003 yılında yayımladığı "Kırım Tatarcasında İkilemeler"[55] makalesinde Kırım Tatarcasındaki ikilemeleri, çift isimleri incelemiştir. Türkiye Türkçesinde ikilemeler, tekrarlar veya tekrar grupları dediğimiz söz öbeklerinin, Kırım Tatarcasında çift isimler veya çift sözler terimleri ile karşıladığını ifade etmiştir. Makalesini, Kırım Tatarcasındaki ikilemelerle Türkiye Türkçesinin ikilemeleri karşılaştırarak ortak ve farklı olmak iki başlıkta oluşturmuş, sonuç bölümünde de istatistikî bilgiler vermiştir.

Figen Güner-Dilek 2004 yılında yayımladığı "Altay Türkçesinde İkilemeler"[56] makalesinde, ikileme teriminin Batı dillerindeki, Türkiye Türkçesindeki ve diğer Türk lehçelerindeki karşıladığı kavramları dile getirmiştir. Dizilişle ilgili olarak, ikilemeleri oluşturan kelime çiftlerinin sık sık yer değiştirmesi üzerinde duran araştırmacı, ikilemelerdeki unsurların yer değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu durumun Altay Türkçesi dışındaki lehçelerde çok sık rastlanan bir durum olmadığını fakat Altay Türkçesinde hemen hemen bütün ikileme çiftleri yer değiştirebildiğine bunun da ikileme unsurlarının sıralanışıyla ilgili kuralları tespit etmede bir güçlük yarattığına dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, Altay Türkçesi metinlerinden derlenen ikileme örnekleri; anlam, şekil, çekim ve diziliş bakımından sınıflandırarak incelenmiştir.

İsmail Ulutaş 2007 yılında yayımladığı "Kırgız Türkçesinde İkilemeler" [57] makalesinde Kırgız Türkçesi konuşma ve yazı dilinde yer alan ikilemelerin düzenlenmesinde geçerli olan ses kuralları ve anlam ilişkilerini ele alınmaktadır. Kırgız Türkçesi dilciliğinde ikilemeler tataal sözdör "birleşik kelimeler" ana başlığı altında koş sözdör adıyla incelediğini belirten Ulutaş, ikilemeleri ağırlıklı olarak K.K. Yudahin'in Kırgızca Sözlüğünden almıştır. Bunların yanında konuşma dilinden de derlenen ikilemeler çalışmaya dahil edilmiştir.

Sevgi Öztürk 2008 yılında yayımladığı "Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler"[58] makalesinde Çağdaş Uygur Türkçesinde isim ikilemelerini anlam bakımından ele almış, metinlerden tespit edilen ikilemeler örneklerle ortaya koymuştur. Araştırmacıların ikileme konusunu ele alış şekli gösterilmiş ardından da Saadet Çağatay'ın ikilemeleri

---

[55] Ülkü Çelik-Şavk, "Kırım Tatarcasında İkilemeler", *Türkbilig*, Sayı 6, 2003, s. 37-40.

[56] Figen Güner-Dilek, "Altay Türkçesinde İkilemeler", *Bilig*, Sayı 28, Ankara, Kış/2004, s.83-100.

[57] İsmail Ulutaş, "Kırgız Türkçesinde İkilemeler", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri,* sayı 13, Celalabat-Kırgızistan, Ekim/2007, s. 1-15

[58] Sevgi Öztürk, "Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler", *Turkish Studies*, 3/4, yaz/2008, s.1036-1048

anlam bakımından tasnifi temel alınmıştır. Öztürk, eş anlamlı veya aynı kelimelerden kurulan ikilemeler, birbirine yakın manalarda olan kelimelerden kurulan ikilemeler ve birbirini tamamlayan yahut zıt olan kelimelerden kurulan ikilemeler olmak üzere üç başlıkta ikilemeleri tespit etmiştir.

İkileme konusunda yapılmış (ulaşabildiğimiz) yüksek lisans tezleri ise şöyledir:

Serkan Şen 2002 yılında yaptığı "Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler"[59] adlı yüksek lisans tezinde, Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeleri anlam, köken ve kuruluşlarına göre incelemiş, bu döneme ait ikilemeleri liste halinde sunarak sözlüğünü oluşturmuştur.

Sema Bayraktar 2004 yılında yapmış olduğu "Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri"[60], adlı yüksek lisans tezinde Türk dilinin tarihi devirlerini dikkate alarak tespit ettiği 2153 ikilemeyi değişik açılardan ele almıştır. Çalışmasını esas itibariyle yapı, görev ve anlam özellikleri olmak üzere üç bölümden oluşturmuştur.

Yasemin Yılmaz 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezinde, Prof. Dr.Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünlü Dizisi" makalesi ışığında 14. yüzyıl Anadolu Türkçesindeki eş heceli kelimelerden kurulan ikilemeleri tasnif etmiştir. Çalışmasını farklı kelimelerle oluşan ikilemeler ve kelime tekrarıyla oluşan ikilemeler olmak üzere iki ana bölümden oluşturmuştur. Üyeleri arasında bağlaç bulunan ikilemelere yer vermiş, hem bağlaçlı hem de bağlaçsız şekilleri incelemiştir. Giriş kısmında "ikileme nedir" başlığı altında araştırmacıların ikileme tanımını vermiş, ikilemeleri sınıflandırmada nasıl yer verdiklerine değinmiş, görevleri açısından değerlendirmiştir.

Filiz Güner 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezi "Divan-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi"[61]nde söz diziminin ana unsurlarından olan söz öbeklerini incelemiştir. Bizim de konumuz olan ikilemeleri, söz öbekleri kısmında yer vermiş ve Divan-Hikmet'te geçen ikilemelere bu başlık altında incelemiştir. Bağlama öbeği

---

[59] Serkan Şen, Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gece, Samsun, 2002.

[60] Sema Bayraktar, Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İsmet Cemiloğlu, Ankara, 2004.

[61] Filiz Güner, Divan-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Salih Demirbilek, Samsun, 2007

kısmında, bağlaçların ikilemeler arasına girerek ikilemelerin pekiştirme gücünü arttırma işlevinde kullanılması da dikkati çekmiştir. Sıfat ve isim tamlamasında ikilemelerin kullanımına da değinilmiş, ayrı başlıkta ele alınmıştır.

Hatice Uygun 2007 yaptığı "Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması"[62] adlı yüksek lisans tezinde, Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki ikilemelere yer vermiştir. Kazak Türkçesiyle yazılmış eserlerden ve Kazak Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen 1351 ikilemeyi değişik açılardan incelemiş ve bu incelemesinde ikilemelerin sayıca eş heceli olmasına dikkat etmiştir. Çalışmasında Osman Nedim Tuna ve Mehmet Ali Ağakay'ın çalışmaları esas almıştır.

Tuğba Sağlamgöncü 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezinde[63], Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin 1. cildindeki ikilemeleri ele almıştır. Giriş bölümünde, ikilemenin tanımını yapmış, ikileme için kullanılan terimler üzerinde durmuş ve bu çalışmada hangisinin tercih edildiğini belirtmiştir. Çalışmanın inceleme bölümünde esas olarak Türkçe, Farsça ve Arapça ikilemeler anlam, sözcük kökü, sözcük türü bakımından ele almıştır. Aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan Türkçe, Farsça ve Arapça ikilemeler sözcük türü ve sözcüğün kökü bakımından incelemiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise metinden elde edilen ikilemelerin sayısını vermiştir. Ayrıca tezin sonuna, Seyahatname'nin birinci cildinde geçen ikilemelerin dizinini vermiştir.

Nimet Ceylan 2009 yılında yaptığı "Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler"[64] adlı yüksek lisans tezinde, Gāzi Zahirüddin Muhammed Bābur Mirza'nın dört eserinden derlediği ikilemelerin ışığında, bir anlatım biçimi olan ikilemelerle ilgili problemleri ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmasının giriş bölümünde ikileme için araştırmacılarca kullanılan terimler belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca ikilemenin tanımı yapmış ve diğer araştırmacıların tanımlarına, konuyla ilgili fikir ve saptamalarına yer vermiştir. İnceleme bölümünde ikilemeler ses benzerliği,

---

[62] Hatice Uygun, Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nergis Biray, Denizli, 2007.

[63] Tuğba Sağlamgöncü, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildindeki İkilemeler, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Musa Duman, İstanbul, 2013.

[64] Nimet Ceylan, Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Deniz Abik, Adana, 2009.

yapı, anlam, köken, sözcük türü, işlev ve sözdizimindeki işlevleri açısından ele almıştır. Köken kısmında ikilemeleri tahlil etmiş, hangi dile ait olduğu açıklanmıştır. Hece dizilişi bakımından ikilemelerin incelenmesinde, Tuna ve Ağakay'ın makalelerinde belirttikleri diziliş ilkelerine uymuş, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin diziliş ilkeleriyle ilgili Hatiboğlu ve Çağatay fikirlerinden yararlanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise taranan metinlerden elde edilen ikilemelerin sayısı, hangi ikilemelerin hangi bölümde en çok kullanıldığıyla ilgili sayısal veriler aktarmıştır. Nimet Ceylan, birleme, ikileme ve yineleme terimlerini birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir.

Yasemin Çürük 2009 yılında yaptığı "Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler" [65] ,yüksek lisans tezinde, bir eserin bütün örneklerinden hareket ederek, ikilemeler konusunu farklı yönleriyle yeniden değerlendirmiştir. Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası adlı romanını, anlatımında yer alan ikilemeleri taramak suretiyle incelemiştir. Tespit ettiği ikilemeler, Attila İlhan'ın üslup özelliklerini yansıtması açısından da önem taşımaktadır.

Biz bu çalışmada Türk dilinin farklı kollarına mensup olan Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesindeki ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştıracağız.

1.1.4. Metodoloji

Çalışmamızda Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesindeki ikilemeler farklı açılardan ele aldık. Kazak Türkçesindeki ikilemeler için Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan'ın hazırladığı "Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü" [66] nü kullandık. Azerbaycan Türkçesinde geçen ikilemeler için Seyfettin Altaylı'nın "Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1[67]ve 2[68]"yi kullandık. Her iki lehçede de kullandığımız sözlükler kapsamlı olması bakımından yeterliydi; ancak Özbek

[65] Yasemin Çürük, *Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Özmen, Adana, 2009.

[66] Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan, Kazak *Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 2003

[67] Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994

[68] Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994

Türkçesinde çok kapsamlı bir sözlüğün olmayışı bizi çeşitli kaynaklar kullanmaya sevk etti. Bu lehçe için Berdak Yusuf'un, "Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük"[69] ünü ve "Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat"[70] ı kullandık. Bunların haricinde Aynur Öz'ün, "Özbek Türkçesinde İkilemeler"[71] makalesinde yer alan ikilemelerden de faydalandık. Bu sözlüklerde yer alan ikilemeleri tespit ederek tek tek fişledik. Bu sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına çizgi koyulması, ikilemeleri tespit etmemizi kolaylaştırdı. Tespit edilen bu ikilemeleri fişledikten sonra, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sözlükte tek başına kullanılıp kullanılmadıklarına baktık. Daha sonra kaynak taraması da kaynak taraması yaptık. Konu ile ilgili bu alanda çalışmış araştırmacıların kitaplarını, makalelerini ve tezlerini inceledik, uygun olanları derledik. Fişlediğimiz ikilemeleri incelediğimiz alanlara göre tasnif ettik, yapılan çalışmalardan hareketle ikilemeleri değerlendirdik. Bu değerlendirmeleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçeleri için karşılaştırmalı olarak yaptık. Giriş, ses bakımından ikilemeler, yapı bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeler, köken bakımından ikilemeler ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşan tezimizde her bölüm kendi içinde ayrı bir metoda ihtiyaç duydu:

Çalışmamızın birinci bölümünde literatür çalışması yaptık. Bu alanda yapılmış pek çok çalışma ile karşılaştık. Türkiye Türkçesinde yapılan (dilbilimsel çalışmalar da dahil) ikileme çalışmaları, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ikileme çalışmaları, Çağdaş Türk lehçelerinde yapılan ikileme çalışmaları ve Anadolu ağızlarında yapılan ikileme çalışmalarını ayrı ayrı ele aldık. Bu çalışmaları eserin yayımlandığı yılı esas alarak bir sıralama içerisinde vermeyi uygun gördük. Tezin giriş bölümünde literatür taramasının yanında ikilemelerin genel özelliklerine yönelik bilgi verdik. İkilemelerde araştırmacıların tam olarak bir noktada buluşamadıkları tanım ve kavram meselesine yer verdik. Araştırmacıların bu konu hakkındaki görüşlerinden ana hatlarıyla bahsettik. Aynı zamanda dilbilgisi kitaplarında ikileme konusunun nasıl sınıflandırıldığına da değindik.

---

[69] Berdak Yusuf', *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Taşkent, 1993 (www. ziyouz.com kutubxonasi)

[70] Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat, Özbek Türk Dilleri Neşri, Özbek- Türk Liseleri Yayınları, Taşkent, 1997.

[71] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Çalışmamızın ikinci bölümünde ikilemeleri ses bakımından ele aldık. Bu bölümü sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç ana başlık altında ele aldık. İkilemelerde ilk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığının ikilemelerin kalıplaşmasında büyük rol oynaması bizi ikilemeleri sözcüklerin ilk seslerine göre tasnif etmeye sevk etti. Sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri değerlendirirken, Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" makalesinden yararlanarak ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri oluşturduk. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde oluşturduğumuz dizindeki ikilemeleri karşılaştırdık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Değerlendirmeleri ise ilgili başlığın altında verip, ikileme örneklerini değerlendirmeden sonra vermeyi uygun gördük. Ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz başlıkları altında verilen listelerde eş heceli ikilemeler koyu renkle gösterdik. Eş hece sayısına sahip olmayan ikilemeleri ise Osman Nedim Tuna'nın ortaya koyduğu kuralların dışında değerlendirdik. Bu değerlendirmede lehçelere ait örnekleri bu kurala uyan ve uymayan örnekler parantez içerisinde nedenleriyle açıkladık. Örn. ağac-uğac (geniş-dar), ağrı-acı (ikinci seste bulunan ğ sesinin kural gereği başta bulunması gerekir), alem-aşkar (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralının burada geçerli olduğunu görmekteyiz), açığ-aydın (ikinci sese bakıldığında v, y'nin başta bulunması, ç gibi patlayacı sesin de sonda bulunması gerekirken tersi bir durumla karşılaşırız), edeb-erkan, edebli-erkanlı (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına aykırıdır) gibi. Sayıca eş heceli olmayan ikilemeler için Vecihe Hatiboğlu ve Mehmet Ali Ağakay'ın görüşlerine yer verdik. Bu görüşler ışığında eş heceli olmayan ikilemelerde az sözcüğün önce gelmesine dayalı dizilişin Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerdeki uygunluğunu araştırdık. Verilen listeleri üç lehçeyi de karşılaştırmalı olarak görülmesi adına üç sütundan oluşan tabloyla göstermeyi uygun gördük. İkilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirirken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü

belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve listede yer vermedik.

İkilemeleri ses benzerliği bakımından incelerken ön seste, iç seste ve son seste benzerli açısında üç başlıkta ele aldık. Burada dikkati çeken husus, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği, iç ses benzerliği ya da son ses benzerliği taşımayıp en az iki ses benzerliği de taşıyabilmesidir. Bu şekilde olan ikilemeleri birçok yerde göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak belirtmeyi tercih ettik. Örneğin ön ses benzerliği taşıyan ikileme listesinde koyu renkle gösterilen ikilemeler son ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise iç ses benzerliğini ifade etmektedir. Bu farklılığı ayrıca verdiğimiz dipnotlarla da ifade ettik. Aynı ses benzerliğine sahip ikilemelerdeki ortak özellikleri saptayarak Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde benzer ve farklı yönlerini tespit ettik. Bu kısımda da aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemelerin hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıması gerekçesiyle listede yer vermedik.

"Ses düzeni bakımından ikilemeler" başlığı altında Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelimenin a/e ünlüsü ile ikinci kelimenin u/ü ünlüsüyle oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk üyesinin a/e ikinci üyesinin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri ayrıca değerlendirdik. Her ne kadar sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken bu konuya değinmiş olsak da araştırmacıların a/e…….u/ü değişimine sahip ikilemeleri ayrı bir şekilde ele almaları, bizi de bu konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeye sevk etti.

İkilemeleri ses bakımından ele alırken üç lehçede de verdiğimiz ikileme örneklerinde bazı değişikliklere gittik:

Eğer bir ikileme birden fazla deyim içerisinde geçiyorsa sadece birisini listede göstermeyi tercih ettik. Örn. hayıl-mayıl, hayıl-mayıl ġalmaġ; hayıl-mayıl ġoymaġ; hayıl-mayıl olmaġ gibi dört şekli bulunan bu ikilemelerden sadece hayıl-mayıl şeklinde listede yer verdik.

Eğer bir ikileme yardımcı fiille de kullanılıyorsa, bu ikilemeyi yardımcı fiil olmadan göstermeyi tercih ettik. Örn. matdım-matdım, matdım-matdım baxmaġ şeklinde ise yardımcı fiilini almadan listede yer verdik. Eğer ikileme sadece yardımcı fiille oluşmuşsa ikilemeyi başta verip sonra yardımcı fiile oluşan şeklini verdik. Örn. kül-talqan boluv ikilemesini kül-talqan: kül-talqan boluv şeklinde göstermeyi tercih

ettik. Burada amaç ikilemelerdeki ses kuruluşunu göstermek olduğu için yardımcı fiil ya da aynı ikilemeye dair birden fazla deyimden yalnızca birine listede yer vermeyi tercih ettik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ikilemeleri yapı bakımından ele aldık. Bu bölümde, yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana başlıkta ele aldık. Değerlendirme yaparken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değindik. Basit kelimelerden oluşan ikilemeleri yalın ve çekim eki almalarına göre iki başlık altında inceledik. Yalın halde bulunan ikilemeleri sözlükte tek başına yer alıp almamasına göre bir tasnife gittik ve her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında inceledik. Sözlükte tek başına yer almayan kelimeleri ikilemede kullanılan diğer kelime ile arasındaki bağı göstermeye çalıştık. Yansıma kelimelerle oluşan kelimeleri belirlerken şöyle bir yol izledik:

Kazak Türkçesi sözlüğünde eğer ikileme yansıma ise parantez içerisinde (ел.) "elikteviş söz" yani yansıma söz olarak belirtilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ise bu tür ikilemelerin yanında parantez içerisinde (ses tak.) yani ses taklidi olarak belirtilmiştir. Özbek Türkçesinde ise Aynur Öz makalesinde bu tür ikilemelere yer verirken parantez içerisinde (ses tak.) yani ses taklidi olarak belirtmiştir. Bu bakımdan bu ikilemelerin yansıma kelimelerden oluşup oluşmadığını tespit etmek kolaylaşmıştır.

Bazı durumlarda ise bu belirttiğimiz ifadeler yer almamaktadır; ancak ikilemenin ses taklidi olduğu açıktır. Böyle durumlarda da ikilemelerin sözlükte karşılıkları "…çıkardığı ses" şeklinde verilmektedir. Örn. xor-xor ikilemesi "uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses", şalp-şalp ikilemesi "suya düşen bir şeyin çıkardığı ses" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlardan ikilemenin yansıma kelimeden oluştuğunu çıkarabiliriz.

Çekim eklerini de isim ve fiil işletme eki almış ikilemeler olarak iki başlık altında inceledik. Kelimelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü yaptığı *Türk Lehçeleri Grameri*[72] kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında parantez içinde göstermeye çalıştık. Her başlık altında ikileme örneklerinin yer aldığı

[72] Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007

ikileme listesinin hemen ardından üç lehçede yer alan bu yapıları karşılaştırdık. Türemiş kelimelerden oluşan ikilemelerde isimden isim yapım eki, isimden fiil yapım eki, fiilden isim yapım eki ve fiilden fiil yapım eki alarak oluşan ikilemeler olmak üzere dört başlık altında ele aldık. İkilemeyi oluşturan kelimelerin ek alması durumunda verilen ikileme listesinde bazı değişikliklere gittik:

İkilemeyi oluşturan kelimelerin ikisi de farklı ekler aldığı durumda ayrı ayrı göstermeyi tercih ettik. Örn. vaxlı-vaxtında ikilemesine hem isimden isim yapım eki almış -lı/-li alt başlığında hem de iyelik+lokatif eki alarak oluşan ikilemeler alt başlığında yer verdik. Ancak bu ekler kalıp bir ifade şeklini almışsa ayrı bir başlık altında göstermeyi uygun gördük. Örn. -ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeleri partisip kısmında ayrı bir başlık altında değerlendirdik. Bazı durumlarda da tek bir yerde gösterdik. Örn. ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif ikinci kelime datif eki almışsa bunu ablatif eki alarak oluşan ikilemeler başlığı altında alt başlıkta ele aldık.

Bunların dışında sözlüklerde yer alan deyim içerisinde geçen ikilemelerin aldığı ekleri daha net göstermek adına ikilemeyi başa alıp deyimi arkasından getirdik. Örn. el-ayaġda ġalmaġ deyimini el-ayaġda: el-ayaġda ġalmaġ şeklinde gösterdik.

Aynı eki almış birden fazla deyim varsa, bunlardan bir tanesini listede vermeyi uygun gördük. Örn. el-ayaġda ġalmaġ, el-ayaġda olmaġ deyimlerinde birini alarak el-ayaġda ġalmaġ şeklinde listede yer yerdik.

İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebildik. Bu bakımdan bu ikilemeleri farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, terkipli yapılar ve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceledik. Burada ön sesi m ile oluşan ikilemeleri ilk kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler başlığı altında da ele alabilirdik. Ancak ikileme ile ilgili yapılan çalışmalarda bu yapıdaki ikilemelerin ayrı bir başlık altında incelenmesi bizi de bu yapıdaki ikilemeleri ayrı olarak değerlendirmeye sevk etti. Bunun dışında deyimlerden oluşan ikilemeler kısmında lehçelerdeki deyim listelerinin sayılarının azlığı ya da çokluğu sözlüklerin deyimlere ne ölçüde yer

verdiğine göre değişmektedir. Azerbaycan Türkçesi sözlüğü diğer lehçelerin sözlüğüne kıyasla deyimlerin en fazla yer aldığı sözlüktür.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ikilemeleri anlam bakımından ele aldık. Bu bölümde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında inceledik. Bugün ikilemelerde yer alan kelimelerin tek başına kullanılmasa da tarihin belli dönemlerinde tek başına kullanıldıkları daha sonra unutuldukları görüşünden yola çıkarak ikilemeyi oluşturan kelimenin anlamsız olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan ikilemeleri anlam bakımından incelerken "anlamsız" ifadesini kullanmaktan kaçındık. Bu bölümde tek başına sözlükte yer alan kelimeler arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Terkipli yapıları birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturduğunu düşünerek birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler başlığı altında değerlendirdik. Her başlık altında önce üç lehçede de anlam olarak ortak ikilemeleri inceleyip arkasından bu lehçelere ait ikileme listesini üç sütundan oluşan tablo şeklinde sıraladık. Burada yaşadığımız sıkıntı eş ve yakın anlamlı ikilemeleri birbirinden nasıl ayıracağımız oldu. Bunun için de kelimelerin sözlükteki karşılıkları aynı kelime ile açıklandıysa eş, farklı ancak birbirine yakın bir şekilde açıklandıysa yakın anlamlı olarak kabul ettik.

Çalışmamızın beşinci bölümünde ikilemeleri köken bakımından ele aldık. Bu bölümde üç lehçedeki benzer ve faklılıkları daha net görebilmek için sadece üç lehçede de ortak olarak yer alan ikilemeleri inceledik. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 39 ikilemeye rastladık. Bu ikilemeleri Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Bazı durumlarda üç lehçede yer alan ikileme iki lehçede Türkçe, bir lehçede yabancı bir kelimeden oluşuyorsa onu Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Üç lehçede de ortak olan ikilemeleri bir tablo halinde gösterdikten sonra benzerlik ve faklılıklarına değindik. Ardından da Türk dilinin tarihi dönemlerinde, Anadolu ağızlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde geçiyorsa ne şekilde yer aldığını gösterdik. Bunun için de bu alanda yapılmış çalışmaları kaynak olarak kullandık, gösterilen her

ikilemeyi nereden aldıysak dipnot ile gösterdik. Ardından etimoloji ve Osmanlıca sözlüğünden yararlanarak araştırmacıların ikilemede yer alan kelimeleri nasıl tahlil ettiklerini ve tanımladıklarını gösterdik.

Çalışmamızın altıncı bölümü sonuç bölümüdür. Bu bölümde ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz çalışmamızı ana hatlarıyla değerlendirdik, önemli gördüğümüz noktaların altını çizdik. Bunun yanında her başlık altında tasnif ettiğimiz ikileme listesini örneklerin daha net görülmesi adına anlamlarıyla vermemeyi uygun gördük. Aynı zamanda bir ikilemenin birden fazla anlamının olması ile tabloda karışıklığa sebep olacağını düşünmemiz de bizi bu yola sevk etti. Bu bakımdan ilgilenenlerin bu ikilemelere kolayca ulaşabileceği üç lehçeden oluşan ikileme sözlüğüne sonuç bölümünde yer vermeyi uygun gördük. Bu sözlükte yer alan ikilemelerin birden fazla anlamı bulunuyorsa 1, 2, 3 şeklinde rakamlarla gösterdik. Deyim içerisinde yer alan ikilemeler sözlükte genellikle ikilemenin yanında verilmektedir, biz de bu deyimler sözlükte nasıl geçiyorsa öyle vermeyi uygun gördük. Ayrıca Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde tek bir sözlük kullanırken; Özbek Türkçesinde birkaç kaynaktan yararlandık. Bu bakımdan sözlük kısmını oluştururken bir takım sıkıntılarla karşılaştık:

Özbek Türkçesi için faydalandığımız üç kaynakta aynı ikileme birbirine yakın ancak farklı anlamlarla ifade edilmişse; diğer anlamı noktalı virgül (;) işaretinden sonra verdik. Örn. oldä-coldä tamamlanmış, yarım kalmış anlamının yanında başka kaynakta tertipsiz, düzensiz anlamıyla da verilmiştir. Bu ikilemenin anlamını şu şekilde gösterdik: oldä-coldä tamamlanmış, yarım kalmış; tertipsiz, düzensiz.

Bazı durumlarda ise bir ikilemenin birden fazla şekliyle karşılaştık. Hangi ikilemenin yazım şeklinin doğru olduğunu Özbekçe yazım kılavuzundan yararlanarak bulmaya çalıştık. Diğer kaynaklarda yer alan şekilleri de ses bakımından ikilemeleri ele alırken dipnot şeklinde ifade ettik. Örn. onqır-çonqır ikilemesi için verilen dipnotta "bu ikileme bazı sözlüklerde onqır-çonqır şeklinde geçmekte, bazılarında onqur-çonqur şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev, Yılmaz Özkaya, Özbekçe Yazım Kılavuzu, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011)ndan yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır şeklini kullandık" şeklindeki ifadeyle açıkladık. Ayrıca bu bölümde çalışmamız boyunca yararlandığımız kaynakçayı da ekledik.

1.1.5. İkileme ile İlgili Genel Bilgi

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Dilin anlatım gücünü ortaya koyan ikilemeler, Orhun kitabelerinden bu yana eserlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Anlamı kuvvetlendirmek, vurgulamak ve estetik bir yolla dile getirmek için aynı, eş veya zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilerek kullanılmasıyla oluşan bir anlatım türüdür. Vecihe Hatiboğlu da "İkileme, aslında anlam gücünü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır. Türkçede ikileme, şiire, düzyazıya, anlam, aydınlık katan, güzellik, ahenk sağlayan ve ancak başarılı ozanlarca, yazarlarca sezilmiş sırdır" [73] diyerek ikilemelerin anlam bakımından dilimize sunduğu geniş imkândan söz etmektedir. İkilemelerin anlatıma kattığı güç başka yollarla kolay kolay sağlanamaz. Her ne kadar ikilemeleri oluşturan kelimeler anlam bakımından yan yana gelmiş olsa da anlam kadar önemli diğer bir etken de ses benzerliğidir. İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. Vecihe Hatiboğlu da ikilemeyi tanımlarken bu iki önemli unsuru ön plana çıkarmıştır: İkileme olayında, bu iki etkinin, ses güzelliğinin, tekrardan doğan anlam gücünün, birlikte, yan yana kullanıldığı görülür. Bu bakımdan ikileme, ses uygunluğu ile, ezgi ile yoğunlaştırılmış bir anlam gücüdür.[74]İkilemelerin ses ve anlam ilişkisine dayanmasıyla ilgili Mehmet Hakkı Suçin de "İkilemelerin başlıca özellikleri ikilemeyi oluşturan öncül sözcük ile ardıl sözcük arasında sessel veya anlamsal benzerlik olmasıdır. Zaten ikilemeler şiirselliklerini bu özellikten alırlar. Bu şiirsellik bazen ses bakımından bazen iki sözcüğün yan yana gelmesiyle, bazen de aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla elde edilir"[75] açıklamasını yapmıştır.

Herhangi bir anlam ilgisi bulunan ve ses benzerliğine dayalı olarak kurulan ikilemeler ahengi arttırarak kelimelerin akılda kalmasını kolaylaştırmıştır. Yazıya geçmemiş toplumlar için sözlü kültür hafıza aracılığıyla korunmuştur. Kelimelerin hafızada yer etmesinde ölçü, ritim, söz sanatları vb. unsurların yanında ikilemeler de bir araç vazifesi görmüştür. İkilemelerin genellikle kafiyeli bir şekilde oluşmaları kolay bir şekilde akılda tutmayı da kolaylaştırmıştır. Halk ozanlarının o kadar fazla şiiri

[73]Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.11
[74] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.12
[75]Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

ezberleyebilmesinde kalıp sözlerin ve kafiyeli kelimelerin rolü büyüktür. Hatta hafızalarımızda yer alan atasözü ve deyimlerin pek çoğunda da ikilemeler mevcuttur. İbrahim Özkan "Düşüncenin düzenli tekrarı ile oluşturulan anlam dünyası dinleyicinin zihninde canlandırıcı bir işlev üstlenmiştir. Ortaya çıkan kalıp ifadeler, tekrarlar, sözün kalıcılığına yardım etmiştir. İster yazılı bir eserde, ister sözlü bir üründe düzenli ve düzensiz aralıklarla yapılan yinelemeler anlatıma ahenk katar"[76] ifadesiyle ikilemelerin dinleyicideki etkisine değinerek, kalıcılığına dikkat çekmiştir. İkilemelerin hafızda kalmaya yardımcı olması özelliği onu atasözleri ve deyimlerde de sıklıkla görmemize sebep olmuştur. Bir ulusun ruh, düşünüş, zevk, eğitim, kültür, adet, gelenek gibi değerlerini atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir. Mehmet Yastı, deyimlerde kullanılan ikilemelerin başlı başına bir deyim özelliği gösterdiğini şu sözlerle dile getirmiştir: Deyimler içerisinde, daha küçük birimler hâlinde kullanılan kalıplaşmış bazı yapılar vardır ki bunların başında da ikilemeler gelir. İkilemeler upuzun anlatılabilecek bir konuyu birkaç sözcükle ifade eder. Bu özellikleriyle ikilemeler deyimlere yaklaşır. Öyle ki bazı ikilemeler dilimizde başlı başına deyim özelliği kazanmıştır.[77] Ömer Asım Aksoy da *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*[78]'nde deyimlerin çeşitlerini sıralarken, deyimlerin bir türü olarak ikilemelere de yer vermiş; ancak bir sözcüğün yinelenmesiyle oluşan ikilemeleri deyim olarak kabul etmemiştir.[79]

İkilemeyi oluşturan kelimelerden biri tek başına sözlükte kullanılmasa da ikileme içinde anlam değeri kazanır. Beraber kullanıldıklarında bir anlam bütünlüğü oluşturan bu kelimeler arasında gizli bir bağ vardır. Bu bağ kalıplaşmadır. Kalıplaşmış dil birimlerin en belirgin yapısal özelliği, belirli bir biçimde kalıplaşmış olmalarıdır. "Dilbilgisi kurallarına göre daha önceden bir araya gelen dil birimleri belirli bir bütün oluşturmuş, bu bütün değişmeyen bir biçime bürünmüş ve dilin söz varlığında öylece yer almıştır"[80] diyerek ikilemeler arasındaki kalıplaşmayı açıklayan Hürriyet Gökdayı, ikilemelerin hep aynı kalan, değişmeyen yapısının onların kolayca tanınmasına yardımcı olacağını da sözlerine ekler. Türkçenin zenginliğini, yaratma gücünü gösteren

[76] İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*
[77] Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*
[78] Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2- Deyimler Sözlüğü-, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988
[79]Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan yapı kısmında ikilemelerin deyim olarak kullanılmasına dair daha ayrıntılı açıklamalar yaptığımız için konuyu burada kısaca açıklamakla yetiniyoruz.
[80] Hürriyet Gökdayı (2008), *a.g.m.*

ikilemeler iki sözcüğün kalıplaşmasıyla oluşur ve anlam bakımından tek bir sözcük gibi işlem görürler. Yüzyıllardan beri birlikte kullanılan kelimeler, biçim ve anlam yönünden öylesine kalıplaşmışlardır ki, ikilemede kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemez veya kelimeler bölünemez. Günay Karaağaç, "Yineleme öbeği içindeki sözler, eş görevlidir. Birer yapımlık söz öbeği oldukları için, öğelerin yeri değişemez"[81] diyerek kalıplaşmanın sebebini ortaya koymuştur. Vecihe Hatiboğlu ise "İkileme, anlamı pekiştirmek için hafızadan, çağrışımdan yardım gören bir psikolojik olayın dildeki görüntüsüdür. Bu duruma göre her türlü tekrar edilen sözcüklere dikkat çekilir. Bu sözcüklerden biri, aynı anlamdaki başka bir sözcükle değiştirilirse ikileme bozulur" [82] diyerek kalıplaşmanın ikileme üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. İkilemelerdeki bu kalıplaşmanın tesadüfî olmadığı görüşünün savunan pek çok araştırmacı kalıplaşmanın sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Bu araştırmacılardan Şahbender Çoraklı, ikilemelerdeki bu kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri şu şekilde sıralar: Az heceli sözcüğün önce gelişi; çok heceli sözcüğün az heceli ya da tek heceli sözcükten önce geldiği görülmez. Ünlü ile başlayan sözcüğün önce gelişi; ünlü ile başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce gelir. Burada çoğunlukla geniş, kalın ve düz ünlülerin bulunduğu görülür. Türkçe sözcüğün önce gelişi; önce Türkçe sözcük, sonra yabancı sözcük kullanılır. b- ve p- ile başlayan sözcüğün sonra gelişi; çoğunlukla b- ve p- ile başlayan sözcükler sonra gelir. Aynı ikilemede birden fazla etkenin bulunduğu da görülür.[83] Vecihe Hatiboğlu da bu etkenleri şöyle sıralar: A. İkilemede az heceli sözcüğün önce gelişi, B.İkilemede ünlü ile başlayan sözcüğün önce gelişi, C. İkilemede Türkçe sözcüklerin önce gelişi. [84] Kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri açıklayan Hatiboğlu, bu kurallara uymayan, istisnalara da yer vermiş, örnekler vererek açıklamıştır.[85] İkilemeyi oluşturan kelimeler arasında öncelik-sonralık ilişkisine dayalı bir kalıplaşma vardır. Eğer sonra gelen sözcük önce, önce gelen sözcük sonra kullanılırsa kalıplaşma bozulur. Vecihe Hatiboğlu, "karı koca, eninde sonunda, kış kıyamet, kol kanat, kör kütük, kıt kanat" gibi ikilemelerin arasındaki kalıplaşma o kadar

[81] Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara, 2012, s.477
[82] Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.,* s.51
[83]Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*
[84] Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.,* s.17
[85] Vecihe Hatiboğlu, "B ve C kurallarına göre iki etken arasında kalarak "akıllı uslu" veya "uslu akıllı" biçimlerinde iki türlü kullanılabilen ikileme de vardır. "Gönül hatır" veya "hatır gönül" ikileme biçimleri de aynı nedenlerin etkisiyle iki türlü kullanılmaktadır. Bazı ikilemelerde de önceki olaydan sonraki olaya doğru bir sıralanış gözükür" şekilde açıklama yapmıştır.

kesindir ki, birinci sözcük, ikinci sözcük olarak kullanılamaz. Böylece ikilemelerdeki sözcüklerin sırası, kalıplaşma ile kendiliğinden saptanmıştır. Çok az ikileme bu kuralın dışında kalır: "büyüklü küçüklü veya küçüklü büyüklü", "döşeli dayalı veya dayalı döşeli" gibi"[86] açıklamasını yaparak örneklerle ikilemelerdeki sıra kalıplaşmasını ve istisnai durumlarını göstermiştir. Mehmet Ali Ağakay da koşmalardaki koşukların dizilişinin gelişi güzel olmadığını, koşukların niteliğine göre uygulanan bir takım kurallarca dizilişin sıkıca bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu kuralları da anlam ve sesin oluşturduğunu söylemiştir. Bu koşukların yerlerinin değiştirilince koşmanın ya anlaşılmayacağını ya da büsbütün farklı bir mananın ortaya çıkacağını savunur. "İri yarı yerine yarı iri denince aynı kavram çevresi içinde kalınsa da istenilenin tersi anlaşılmış olacağı gibi, karı koca yerine koca karı denince de büsbütün ayrı bir şey anlatılmış olur. Bu derece önemli olan dizi sırası başlıca iki emele dayanır: koşukların birbiri karşısındaki anlam ve ses durumu."[87] Tahsin Banguoğlu ikilemelerde kelimelerden birinin ötekini değil, her ikisinin de birbirini belirtmesi için bunların sırasında söz diziminden çok bazı ses durumlarına bağlı olduğunu belirtir. "Başlıca sesliyle başlayan kelimenin öne gelmesi (abuk subuk iyi kötü), az heceli kelimenin öne gelmesi (dal budak günlük güneşlik), ilk hecesinde açık düz bir sesli bulunan kelimenin öne gelmesi (yaz kış hepi topu), son hecesi kapalı olan kelimenin sona gelmesi (iğne iplik doğru dürüst) gibi. Koşma takımda isim tabanları bazen bir bağlamla birleştirilmiş olabilirler (yağla bal etle tırnak kedi ile köpek). Fakat genellikle yalın olarak iki kelimeyi yan yana getirip yapılırlar ve birleşik olarak türlü kelime sınıflarına girerler"[88] ifadesiyle konuyu ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Ancak ikilemelerdeki sıra kalıplaşmasını bazı diğer lehçe ve Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam yoğunluğunu kaybetmediklerini görmekteyiz. Konuyla ilgili Éva Kincses Nagy, "Çağatay dilinde kalıplaşmış bir yapıya sahip değil, ters yüz edilmiş biçimde de görülebilir. (Özbek Türkçesinde de öyledir)"[89] diyerek kalıplaşmanın Çağatayca'da kurallı olmadığına değinir. Aynur Öz de kalıplaşma ile ilgili "İkilemelerin özelliklerinden biri de, ikilemeyi oluşturan kelimelerin yerlerinin değiştirilmemesidir. Çünkü değiştirildiğinde ikileme anlamını kaybeder. Ancak Özbek

[86] Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.*, s.15-16
[87] Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*
[88] Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007. s.309
[89] Éva Kincses Nagy, "İki Taşla Bir Kuş… Çağatayca'da Hendiadyoin", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1, Atatürk Kültür*, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.1125-1136

Türkçesinde birkaç ikilemede kelimenin yerleri değişmiştir"[90] şeklindeki ifadesiyle Özbek Türkçesindeki kalıplaşma meselesine eğilir. Yine başka bir Türk lehçesi olan Altay Türkçesindeki sıra kalıplaşmasına değinen Figen Güner-Dilek, "Dizilişle ilgili olarak, ikilemeleri oluşturan kelime çiftlerinin sık sık yer değiştirmesi üzerinde de durmak gerekir. İkilemelerdeki unsurların yer değiştirmesi, Altay Türkçesi dışındaki lehçelerde çok sık rastlanan bir durum değildir. Altay Türkçesinde ise hemen hemen bütün ikileme çiftleri yer değiştirebilir. Bu durum; ikileme unsurlarının sıralanışıyla ilgili kuralları tespit etmede bir güçlük yaratmaktadır"[91] şeklinde açıklama yapmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz ağızları üzerine çalışma yapan Ercan Alkaya da ikilemelerin çok uzun zamandan beri kalıplaşmış olarak kullanıldığını ve bu kalıplaşmanın kesin kurallara bağlı olarak sırasının değiştirilemediğinden bahseder, ancak sözlerine "Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yazı dilinin aksine bazı ikilemelerde kelimelerin sırasının değiştiği görülür"[92] şeklinde devam eder. Buradan da anlaşılacağı gibi ikilemelerdeki bu sıra kalıplaşmasının bazı lehçe ve ağızlarda çok da sıkı olmadığı, yerlerinin değiştirilebileceği görülmektedir. Bizim de ele aldığımız üç lehçede ikilemeyi oluşturan kelimelerin yer değiştirdiği örnekler yer almaktadır: Azerbaycan Türkçesinde ġanun-ġayda~ġayda-ġanun, mal-mülk~mülk-mal, yaman-yaxşı~yaxşı-yaman, gelen-géden~géden-gelen, yersiz-yuvasız~yuvasız-yersiz, cavanlı-ġocalı~ġocalı-cavanlı, xerc borc ~borc-xerc, derman-dava~dava-derman, bağ-bağça~bağça-bağ vb. örnekler yer almaktadır. Kazak Türkçesinde şeksiz-şetsiz~şetsiz-şeksiz, talas-tartıs~tartıs-talas, tuvğan-tuvısqan~tuvısqan-tuvğan, jaqsılı-jamandı~jamandı-jaqsılı, qağaz-qalam~qalam-qağaz, zerde-zeyin~zeyin-zerde vb.; Özbek Türkçesinde ise esån-åmån~åmån-esån, päst-bäländ~bäländ-päst, ävrä-ästär~ästär-ävrä, zävq-şävq~şävq-zävq vb. örnekler yer almaktadır.

Türk Dilinin en eski ürünlerinden beri görülen, her lehçesinde belirgin bir şekilde karşımıza çıkan ikilemeler, söz varlığımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Başka dillerde nadir olarak kullanılan bu anlatım biçimi, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir. Vecihe Hatiboğlu'nun da dediği gibi "İkileme, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliğidir. İkileme, ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi Türkçenin kuralları arasında yer almalıdır. Türkçe, ikileme konusu ele

[90]Aynur Öz (1997), *a.g.m.*
[91] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[92] Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz."[93] Bu yapılar, Türk düşüncesinde anlam inceliğini karşılamak üzere iki kelimeyle tek bir anlamı karşılayan ses bakımından da son derece ilginç birleşimlere giden yapılara başvurarak etkileyici anlatım olanakları sunar. Bu bakımdan Türkçenin yaratma gücü olarak bilinen ikilemelerin kullanım alanı çok yaygındır. Başka dillere baktığımızda, tam tersi bir durumla karşı karşıya kalırız. Doğan Aksan da ikilemeleri kullanım sıklığı açısından dünya dilleriyle kıyaslayarak bir değerlendirme yapmıştır: Yunanca hendiadyoin terimiyle adlandırılan bu kuruluşlara koca Latin yazınında yalnızca birkaç örnek gösterilebilmekte, dünya dillerinin pek azında, Türkçedekine yaklaşan oranda görülen ikilemeler bugün ancak – Türkçeye yakın oranda- Korece'de ve bir ölçüde Japoncada kullanılmaktadır. Yunancada hen dia dyoin ('iki ile, iki aracılığıyla bir') sözcüklerden kurulan terimle anlatım bulan bu dilbilim kavramı Türkiye Türkçesinde de gerek yapı, gerekse sözcük türlerinin kullanımı bakımından çok zengin örneklerle ortaya çıkmakta, çok güçlü bir anlatım sağlamaktadır. [94] Çeşitli anlamları ifade etme yolunda bir araç vazifesi gören ikilemelerin Türk dilindeki kadar sık kulanım alanına sahip olmasa da diğer dillerde örneklerine rastlamamız mümkün. "Geniş anlamıyla ikilemeler/yinelemeler ve onun içlemini oluşturan sesbirimsel ve sözcükbirimsel tekrarlar dünya dillerinin çoğunda karşımıza çıkan dilsel bir yapıdır. Bu yapılar benzer işletimler ve anlamlarda insan dilinde yerlerini almıştır." [95] Bu konuda örnek veren Bülent Özkan "İngilizcede ikilemeler yaygın olmamakla birlikte pekiştirme ifadesi taşırken [coke > coke-coke "gerçek kola"(Coca-Cola)] Japoncada göndergenin çeşitliliğini ifade eder (kami "tanrı"> kami-gami "çeşitli tanrılar") vb"[96] açıklamasını yapmıştır. Yine başka bir dil olan Arapça ile Türkçe ikilemeleri karşılaştıran Mehmet Hakkı Suçin, ikilemelerin Türkçede şiirsel gücüne değindikten sonra Muharrem Ergin'in örneklerinden yararlanarak ikilemelerin çokluk, devamlılık, devamlılığın kesintiye uğramasını ifade eden fonksiyonlarını belirtir.[97]Suçin, "bu yönüyle Türkçede ikilemeler, Arapça ve Batı

[93] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.9
[94] Doğan Aksan (1996), *a.g.e*., s.60
[95] Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*
[96] Bülent Özkan(2011), *a.g.m.*
[97] "Örneğin "kapı kapı dolaşıp dileneceğine çalış." cümlesinde birçok kapıya gidildiği anlaşılır. Bir türküde geçen "gide gide bir söğüde dayandım" dizesinde gitme eyleminin sürdüğü, "Düşe kalka o tepeye tırmandım." cümlesinde ise eylemdeki devamlılığın zaman zaman kesintiye uğradığı çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir."şeklinde örneklerle açıklar.

dillerine kıyasla daha işlevsel ve dinamik bir rol üstlenirler" [98] diyerek Türkçede kullanılan ikilemelerin işlevselliğine dikkat çekmiştir.

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri meydana gelmeleri için uzun bir zamanın geçmesi gerekliliğidir. Bu uzun zaman zarfında toplumların içinde bulundukları kültürün ve din ortamının değişmesi, ikilemelerin oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Dil içinde kullanılan bu ikilemeler toplumdaki gelenek, görenek ve inançları, toplumun değer yargılarını yansıtan sözlerdir. Manevi kültür içerisinde dinin etkisiyle söz varlığına giren ikilemeler varlıklarını devam ettirmektedir. Bu konuya ilişkin Doğan Aksan Köktürkler döneminde Türklerin bağlı oldukları Şamanizm'de yer, gök, su, ateş gibi kutsal kavramların ve teñri "gök, Tanrı" kelimesinin de dönemin metinlerinde sıkça kullanıldığını ifade eder. Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle Gökdinin yanı sıra Budizm, Hıristiyanlık, Maniheizm gibi dinlerin kabulüyle kullanılan kavramlara yenisi eklenir: "Örneğin Gökdini'ne ait din adamı, büyücü niteliğindeki kam'ın yanı sıra Budizm'e ait ve Sanskrit'ten gelen bodisavat ya da bodhisatv "Buddha olacak kimse", Sogdca'da tamu "cehennem", frişti "melek, elçi" gibileri bu metinlerde görülür. Ayrıca bu dinlerin kavramlarından birçoğu çevrilerek dile aktarılmıştır. Türklerin İslamlığı benimsemesinden sonra bu dinin kavramlarından büyük bir bölümü Arapçadan, olduğu gibi alınmış (Allah, Kuran, mümin, hac, ibadet…), bir bölümü ise Farsça kanalıyla dile girmiştir. Örneğin namaz (Far. /nema:z), oruç (<Fars. /ru: ze/), çeviri olarak aktarılan oruç tutmak (Far. /ru:ze da:şten/)gibi." [99] Aynı zamanda din değiştiren toplumlar, kabul ettikleri dini terminolojinin halkın benimsemesi için eski terminoloji ile birlikte kullanmışlardır. Uygurca döneminde, yabancı dillerin Türkçeye etkisi artmaya başlamıştır. İkilemeden vazgeçmeyen Türkler, bu dönemde, Uygurca sözcüklerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı sözcükleri de yan yana getirerek ikileme biçiminde kullanmaya başlamışlardır: çin kirtü "doğru hakiki", hua çeçek "çiçek", kalp öd "zaman, vakit, devir, çağ" gibi. Türkçe sözcüklerden kurulmuş yığınlarca ikilemeye de rastlanır: körk meñiz "beniz, görünüş, yüz, endam", köñül köküz "gönül, kalp", agı barım "servet, varlık" [100] Eski Uygur döneminde sıkça karşılaştığımız ikilemelerde din değiştirmenin etkisi büyüktür. Bu dönemdeki ikilemeler üzerine çalışan Serkan Şen, Eski Uygur dönemindeki metinlerin çoğunun dini içerikli

[98] Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*
[99] Doğan Aksan (1996), *a.g.e.,* s.27
[100] Tuncay Böler (2010), *a.g.m.*

metin olmasından dolayı ikilemelerin sıkça başvurulan bir yol olduğunu dile getirmiştir. Yeni girilen Maniheizm, Budizm gibi dinlerin öğretilerini halka aktarmada anlatımı canlı kılan ikilemelerden yararlanıldığını, bunun yanında etkileşime giren toplumların dillerinden alınan kelimeler de anlaşılsın diye Türkçe kelime ile birlikte söylendiğini dile getirmiştir. Eski Uygur Türkçesinde ikilemelerin sıklığının temel sebebini yeni girilen dinleri yaymaya yönelik metinlerin anlatım gücünü arttırma çabası olarak gören Şen, "İkilemelerin metnin anlatım gücünü arttırmaya yönelik katkısı, iki noktada açıkça görülür. Birincisi, yabancı dillerden alınan ve pek çoğu dini terminolojiye ait olan kelimelerin Türkler tarafından anlaşılmasını sağlamaktır. İkilemelerin anlatıma kazandırdığı ikinci özellik ise ifadeyi kuvvetlendirip ona ahenk vererek üslup zenginliği oluşturmaktır."[101] Açıklamasını yapmıştır. Kimi zaman da eski terminolojide bulunan kelime zaman geçtikçe kendi anlamını yitirir ve yakın anlamlı kelimeyle varlığını devam ettirir. "Önceki kültürde dine bağlı anlam taşıyan bazı kelimeler daha sonra farklı kültürlerin benimsenmesiyle eski anlamını yitirip yakın anlamlı olan bir kelimeyle varlığını sürdürmekte, sonuçta ikilemeler meydana gelmektedir."[102] İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece bir tanesinin kullanıldığı örneklerde, farklı kültürün etkisiyle kelimenin manasının değiştiği veya unutulduğu örneklere rastlamak mümkündür. Ancak anlamı unutulmuş ya da değişmiş ikilemeleri tasnif ederken "biri anlamsız, diğeri anlamlı" ya da "her ikisi de anlamsız" tabirlerini kullanmak bu bakımdan hatalıdır. Gündelik hayatımızda karşılaşmadığımız bu tarz ikilemeleri tarihi şivelerde, Anadolu ağızlarında ve diğer Türk lehçelerinde karşılaşabilmemiz olasıdır.[103]

Tarihten günümüze kadar geniş kullanım alanına sahip ikilemelerin Göktürk döneminden itibaren yabancı kelimelerin etkisinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Arkış tirkiş, at kü, eçü apa, iş küç, ölü yitü, yabız yablak, tünli künli, yurt yol gibi örnekleriyle Orhun Abideleri'nden itibaren Türkçede kullanım sahasında olan ikilemeler, asıl kudretini Uygur dönemi ile birlikte göstermeye başlamıştır. Uygurcanın başlıca özelliklerinden olan ikileme, dile yabancı kelimelerin girmesiyle Uygurca sözcüklerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı kelimeleri yan yana kullanmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi toplumların din değiştirmeleri söz varlığı içinde

[101] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[102] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[103] Konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamayı üçüncü bölümü oluşturan yapı kısmında "tek başına sözlükte yer almayan ikilemeler" başlığı altında değerlendireceğiz.

değerlendirdiğimiz ikilemeleri oldukça etkilemiştir. Tarihsel süreçte özellikle Uygurca döneminde rastladığımız başka dilden (Çince, Sanskritçe ve Moğolca) yapılan alıntılar oldukça çoktur. Yeni dini yaymaya çalışan dini metinler etkileyici anlatım biçimi olan ikilemelerden yararlanması yaygın kullanımın sebebini açıklar niteliktedir. Uygurcanın ve Köktürkçenin olgun devirlerinde bu gibi teşkillerin sahasının genişlediğini belirten Saadet Çağatay, "Önce sinonimlerden ve birbirine yakın manada olan, birbirinin herhangi bir manada yerini tutabilen kelimelerden Hend-n'ler yapıldıktan sonra, birbirini tamamlayan ve zıt olan kelimelerden de yapılmaya başlamış olacaktır" [104]açıklamasını yapmıştır. Nasıl ki Uygur döneminde toplumun din değiştirmesi söz varlığında bulunan ikilemelerin kullanım sıklığını arttırmış, alıntı kelimelerin etkisi daha çok artmışsa bu durum Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle de aynı sonuçları doğurmuştur. Türkçenin kelime zenginliğinin içine İslamiyet'le birlikte Arapça ve Farsça kelimeler, tabirler girmiştir. İslam dinin öğrenilmesi için bu iki dil ile etkileşime girilmiştir. Bu süreçle birlikte birçok yeni dini terim ve kelime söz varlığına girmeye başlamıştır. En etkili anlatım araçlarından olan ikilemelerin yeni kabul edilen dinin halka tanıtılmasındaki rolü hiç şüphesiz ki büyük olmuştur. Yine Uygur döneminde uygulanan alıntı kelime ile Türkçede ona yakın veya eş anlamlısının beraber kullanılmasıyla Arapça ve Farsça kelimelerin dile girmesi daha kolay olmuştur. Uygur dönemi Budizm ve Mani dinine ait terimlerle, İslamın getirdiği dinî terimler bir arada kullanılarak, yeni dinin terimleri kullanılmaya başlanmıştır. 13.-15. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren Harezm Türkçesinde İslamiyet'in etkisiyle kullanılan yabancı kelimenin sayısı fazladır. Harezm Türkçesinde ikilemeler üzerine çalışma yapan Mehmet Dursun Erdem konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Harezm döneminde Türkçe + Yabancı (arıg pa:k, burun avval, yalguzluk mütehayyirlik, yaman habi:s) yapısına sahip ikileme türünün örneği epeyce boldur. Bu gibi durumlarda ikilemeler pekiştirmeden öte ikinci kelimenin – bazen birinci kelimenin anlamını açıklama görevi görürler. Arıg kelimesi Türkçe "temiz" anlamına gelir. Bu kelimenin yanında aynı anlama gelen Farsça pa:k kelimesi konularak arıg pa:k ikilemesi oluşturulur. Böylece birinci kelime ikincinin anlamını açıklamış olur.[105] Bu yapıdaki ikilemelerde vurguyu arttırma ve diğer kelimenin anlamını açıklama işlevi göze çarpmaktadır. Uygur,

[104] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[105] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m*

Karahanlı ve Harezm döneminde kullanılan ikilemelerin de bu işleve sahip olması, birçok yabancı kelimenin ve dini terminolojinin kabulünü kolaylaştırmıştır. 13.-16. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren Eski Anadolu Türkçesinde de özellikle ilk dönemlerinde İslamiyet etkisiyle dini terimler söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır. Konuyla ilgili Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca metinlerden görüldüğü üzere, Hend-n[106]'un bir kısmı daha o zaman kendi karakterini kaybetmeğe başlamıştır. Aynı manada olan iki kelime yan yana geldiği halde aralarına "ve" raptı yahut izafet girmektedir. Mes. "Kalila ve Dimna", assıları ve faydaları, yarak ve alet, hased ve günülemegi, suçsuz ve günahsız…"[107] ifadesiyle ikilemelerin orijinal yapısının yabancı dillerin etkisiyle bozulduğuna işaret etmiştir. Dilimize giren bu yabancı kelimelerin, ikilemelerin kullanılmasında olumsuz bir etki yarattığını ifade eden Saadet Çağatay, İslamiyet'in tesiriyle dilimize giren yabancı kelimelerin Budizm ve Maniheizm zihniyetiyle işlenmiş eski edebi dile büyük darbe indirdiğini, Türk Hend-n'lerin yerine bir sürü Arapça ve Farsça Hend-n'lerin kullanıldığını ifade etmektedir. İşlenmiş Türkçe tabirlerin basit muhitte kalmak mecburiyetinde bulunduğundan bir kısmının unutulduğunun, bir kısmı da dağınık vaziyette lehçelerde kaldığını da sözlerine eklemiştir. İkilemeleri etkisi altına alan yabancı kelime kullanımına sadece tarihi dönemlerde rastlamıyoruz. İkilemeler sadece tarihi dönemlerde değil bugünkü lehçelerde de yabancı kelimelerin etkisinde kalmıştır.

İkilemeyi oluşturan kelimelerden biri tek başına kullanılmasa da, yan yana kullanılan bu kelimeler ayrı yazılır. Vecihe Hatiboğlu "Türlü sözcüklerle kurulup, uzun yüzyıllar boyunca, yan yana birlikte kullanıla kullanıla kalıplaşan ikilemelerden bazıları, yazımda (imlada) bir tek sözcük olarak saptanmıştır. Bunlar gibi birleşik sözcük olmuş yansımalar da vardır. İkilemeli birleşik sözcüklerden bazıları da terim niteliğindedir"[108] ifadesiyle istisnai durumu açıklamıştır. Beşir Göğüş de bir heceli yansımalardan meydana gelen isim gibi kullanılan ikizlemeleri bitişik yazmanın doğru olduğunu ifade eder. "Bu yolla yapılmış bazı kelimeler "Kılavuz'da da bitişliktir: kemküm, civciv, fırfır (kadın elbiselerinde süs), hırgür gibi; fakat bazıları da ayrı yazılmıştır: pat küt, tak tuk, dır dır (dırıltı anlamında)."[109] İkilemeler arasına virgül

[106] Hend-n kavramı, Saadet Çağatay'ın Hendiadyoin kavramının kısaltılmış olarak kullandığı şekildir.
[107] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[108] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.29
[109] Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

konmaz. Günay Karaağaç, "Yineleme öbeğinin öğeleri arasına virgül ya da kısa çizgi konmaz"[110] ifadesi Türkiye Türkçesi için doğru da olsa diğer Türk lehçelerinde durum farklıdır. İkilemeler arasında kısa çizgi konulduğunu görmekteyiz. Vurgu konusunda "Bu grupta her unsur kendi vurgusunu taşır"[111] açıklamasını yapan Leyla Karahan'ın yanı sıra Aynur Öz de "İncelemelerde görüldüğü gibi, ikilemelerin parçaları kendi vurgularını korusalar da, bütün ikileme bir vurguya sahiptir. İkilemelerdeki tek vurgu käp, kättä, küppä kündüz gibi ikilemelerde açıkça görülmektedir" [112] diyerek pekiştirmeli ikilemelerde vurgunun değiştiğine dikkat çekmiştir.

1.1.5.1.Tanım ve Terim Meselesi

Geniş kullanım alanına sahip olan ikileme konusu farklı tanımlarla ve terimlerle karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacıların fikir ayrılığı yaşadığı terim konusu, ikilemelerin çözülememiş bir problemidir. Biz bu bölümde araştırmacıların ikileme tanımlarını vererek, tercih ettikleri terimleri açıklamaya çalışacağız. Türkçe Sözlükte ikileme tanımı "İkileme, anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı gibi"[113]şeklinde yapılmıştır. Zeynep Korkmaz ise Gramer Terimleri Sözlüğünde ikilemeyi "Aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu" [114] olarak tanımlamıştır. Berke Vardar'ın açıklaması ise şöyledir: Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma: ölen ölene, güzel güzel, ev mev, vb.[115]. Saadet Çağatay "Uygurca Hendiadyoinler" adlı makalesinde ikilemeyi, "Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi anlam ifade etmesine

[110] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s477
[111] Leyla Karahan (2013), *a.g.m.*
[112] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*
[113] Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara, 2000, s. 948
[114] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, 1992, s.82
[115] Berke Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Sevinç Basımevi, Ankara, 1980, s.93

Hendiadyoin denir"[116] şeklinde ifade etmiştir. Saadet Çağatay ikileme için hendiadyoin terimini kullanmıştır. Hendiadyoinlerin çoğunluğunun sinonim kelimelerden oluştuğunu, bunun yanında birbirini tamamlayan bazen de birbirinin karşılığı hatta zıddı olan (bu gibi teşkil kısımlarına antonyme olarak adlandırır) kelimelerden oluşan hendiadyoinlerin varlığından söz eder. Sinonim olarak oluşan hendiadyoinlerin her iki kelimede aynı manaya gelen ayrı kelimeler olduğunu, bunların ayrı ayrı da aynı manada kullanılabildiğini söyledikten sonra örnekler verir: yorgun argın, delik deşik, bıkmak usanmak, bitmek tükenmek, yalvarmak yakarmak, köşe bucak, uç bucak, şura bura, şu bu, vb. Birbirini tamamlayan ve birbirinin zıddı olan hendiadyoinlere verdiği örnekler ise: üst baş, yemek içmek, düğün dernek yahut ana baba, karı koca, iyi kötü, yaz kış, konar göçer vb.dir.

İkilemeler üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Vecihe Hatiboğlu'nun tanımı ise, "İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır"[117] şeklindedir. Vecihe Hatiboğlu ikileme için Osmanlıcada "atf-ı tefsirî"; Fransızcada "redoublement, hendiadyoin"; İngilizcede "reduplication dual, hendiadyoin"; Almancada "Verdoppelung, Zwillingsformen, hendiadyoin" terimleriyle karşılandığını belirtmiştir. Hatiboğlu, bu terimleri sıraladıktan sonra dipnotta ikileme terimini seçmesinin sebebini şu sözlerle ortaya koymuştur: İkileme olayı için "ikizleme" veya "söz koşması" gibi terimler kullanılmışsa da, olayın türlü yönleri, özellikle, çekimli değişik eylemlerde de meydana gelişi dikkate alınarak "ikileme" terimi yeğlenmiştir.[118] Çalışmasında ikileme ve yineleme terimlerine dikkat çeken Hatiboğlu, ikilemenin, anlamı güçlendirmek, pekiştirmek için, çağrışıma dayanan psikolojik olayın dilimizdeki görüntüsü olduğu ve anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, kavramı genişletmek, zenginleştirmek amacıyla her yerde, her türlü tekrara ya da yineleme sanatına (Osm. tekrir, Fr. repetition) başvurulduğunu ifade etmiştir. Daha sonra verdiği dipnotta ise yineleme terimi için bazı kaynakların "genelleme" terimini kullandıklarını söylemiş, bazı yazarlar tarafından yinelemenin konuşma, yazma ve telifin kusuru sayıldığına dair bilgiler vermiş, anlamı zayıflatan bu tür yinelemeleri konu dışı tutacağını belirtmiştir.

---

[116] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[117] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.9
[118] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.9

Mehmet Ali Ağakay, 1953'te "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine" adlı makalesinde ikileme için "Bilindiği gibi, anlatış yollarını çoğaltmak için dillerin başvurdukları çarelerden biri de kelimeleri veya kelimelerin bir öğesini tekrarlayarak yeni yapılar meydana getirmek yöntemidir. Dilbilimde bu yönteme genel olarak (redoublement) ikileme denilmekle beraber güzel güzel, baka baka, dam dar, yan yana, birden bire tarzındaki tam kelime tekrarlamaları için ayrıca reduplication terimi de kullanılıyor ki dilimizde ikizleme sözüyle karşılanması uygun olur." [119] İfadesini kullanmıştır. Arka arkaya tekrarlanan bir kelimenin, her tekrarı söz dizimi bakımından ayrı bir görevde ise ikizleme olmayacağını belirten Ağakay laf lafı açar, bir birini çekemeyenler, daldan dala konar, yemek yemek sözlerinde geçen tekrarlı kelimeler cümle içinde ayrı birer sözdizimi rolü oynadıklarından bunlara ikizleme denmeyeceğini belirtir. Tekrarların ikizleme olabilmesi için tek bir bütün haline geçerek anlamca az çok değişik yeni bir değer kazanmaları gerektiğini belirten Ağakay, ikizlemeleri kelime ikilemeleri olarak ele almıştır. Ağakay, "Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2"[120] makalesinde de kurala bağlı olmayan ikizlemeleri sözlüklerde yer alıp orada açıklandığı için bunlara sözlük ikizlemeleri denilebileceğini, ötekilerin gerek yapılış, gerekse anlam bakımından kurala bağlı bulundukları için bunlara da gramer ikizlemeleri demek gerektiğinin altını çizer. 1954'teki "Türkçede Kelime Koşmaları" adlı yazısında ise, Osmanlıcada birbirini yorumlayan iki kelimen birbirine ve (-u, -ü) edatıyla bağlanarak kelime çifti halinde kullanılan atf-ı tefsiri terimi ile Batı dillerinde kullanılan hen bir, dia yolu ile, aracılığıyla, dyoin iki (iki yollu bir), yani iki kavram kullanarak tek bir kavram anlatma olarak tanımlanan Yunanca hendiadyoin terimini belirli bir takım kelime çiftlerine verilmiş bir ad olmaktan çok, bir söz sanatının adı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre ikileme "Türkçede birçok kelime çiftlerinin yan yana kullanılagelmesi şeklinde olay ne hendiadyoin gibi bir söz sanatı, ne de atf-ı tefsiri gibi çoğu aynı kavramı ayrı kelimelerle yinelemekten ibaret bir üslup gösterişidir. Türkçedeki olay, çoğu yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere birbirine koşulan iki kelimeden tek bir kuruluş, temelli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek yolunda bir yapı (teşkil) yöntemidir." [121] Ağakay, A. Cevat Emre'nin Türk Dilbilgisi'nde bu kuruluşları ikizleme terimiyle karşıladığını söylemiş;

[119] Mehmet Ali Ağakay (1953a), *a.g.m.*
[120] Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*
[121] Mehmet Ali Ağakay(1954), *a.g.m.*

ancak bu sözün birbirine tıpatıp benzeyen hatta birbirinin aynı olan kelimeleri çağrıştırdığını, oysaki ikilemelerin bazen hiç de anlam ilişkisi bulunmadan sadece ses benzerliği ile kurulan yapıların da olduğunu söyleyerek "ikizleme" terimini de uygun bulmamıştır. Atıf-ı tesiri, hendiadyoin ve ikizleme terimlerinin bu yapıları adlandırmada uygun olmadığını çeşitli gerekçelere dayandıran Ağakay, bu yapılar için "koşma" terimini kullanmıştır. Birbirine koşulan kelimelerin her birini de koşuk adıyla nitelendirmeyi uygun bulmuştur. Ancak edebiyattaki koşma ile karışmasını önlemek için de bunlara kelime koşması, edebiyattakilere de deyiş koşması diyerek yanlış anlaşılmanın önünü kesmiştir.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* kitabında kelimeler grubunda[122] ele aldığı ikilemeler için "tekrar" terimini kullanmıştır. Muharrem Ergin'in tanımı ise şöyledir: Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir. Fonksiyonları da, şekilleri de, vurguları da birbirinden farksızıdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de vurgusunu taşır. Bu kelime grubunun yapısının temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit, en sade kelime gruplarıdır diyebiliriz.[123] Tekrarları, aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar olmak üzere dörde ayıran Ergin, tekrarın o tekrarı meydana getiren kelimenin ya manasını kuvvetlendirmek (kara kara gözler), ya bir çeşit çokluğunu (kapı kapı) ifade etmek ya da devamlılığını (koşa koşa) belirtmek için yapıldığını belirtmiştir. Bunlara ek olarak tekrarın bir de ortalama ve beraberlik (iyi kötü, düşe kalka) fonksiyonu da sözlerine eklemiştir. Burada en ilgi çekici nokta tekrarların eksiz olarak yan yana kullanıldığının belirtilmesidir.[124]

Tahsin Banguoğlu, ikilemeleri belirtme ve yargı öbekleri olarak iki başlıkta incelediği kelime öbekleri kısmında değerlendirmiştir. Belirtme öbekleri kısmında yer verdiği bağlam öbeklerinde koşma takım ve ikileme terimini ayrı kavramlar olarak açıklamıştır: Geniş ölçüde bağlam öbeklerinde iki kelimeyi anlam veya şekil ilişkileri birbirine yaklaştırmıştır. Bunlar aynı, zıt ya da ilişkili anlamda olabilirler. Ancak koşma

[122] İkilemelerin sınıflandırılması konusu yine giriş bölümünde ayrı bir başlık altında daha detaylı inceleneceği için burada çok fazla detaya girilmemiştir.
[123] Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.,* s.378
[124] Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bölümünde de değineceğimiz gibi her iki kelimenin de ek alarak yan yana gelmesiyle oluşan pek çok ikilemenin varlığından bahsedeceğiz.

takım (hendiadyoin) ve ikilemelerde (réduplication) tekrar veya ön ve son seslerde şekilce benzeşme bulunur. Birbirini çağrıştıran bir yönleri vardır.[125]

Beşir Göğüş, ikizleme terimi için "Çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplara "ikizleme" diyoruz: ileri geri, doğru dürüst, kul köle, eğri büğrü gibi. Bunlar da birden fazla kelimeden oluşmuş ve tek anlam veren gruplardır; onun için bileşik kelime sayılmalıdır"[126] şeklinde açıklama yapmıştır. İkizlemelerdeki amacın kavramı daha tam ve etraflı bildirmek olduğu için, bunları belirtme grupları şeklinde oluşmuş bileşik kelimeler arasında incelemek gerektiğini de sözlerine eklemiştir.

Osman Fikri Sertkaya, "Maitrisimit Nom Bitig" adlı tanıtma yazısında Maitrisimit Nom Bitig'in neşrinin Hendiadyoin problemini de beraberinde getirdiğini söyleyerek Avrupa dillerinde "hendiadyoin" teriminin kullanımına yer vererek, Türk dilindeki kullanım farkına işaret etmiştir. "Avrupa dillerinde Hendiadyoin, iki ayrı kelimenin bir kelime gibi mana ifade etmesidir. Yani Avrupa dillerinde sadece "antonim" denilen, birbirini tamamlayan kelimeler hendiadyoin kabul edilmektedir. Örnek olarak ana baba "ebeveyn" şeklini verebiliriz. Buna karşılık "sinonim (kompositum)" denilen, aynı manada olan veya aynı manaya gelen iki ayrı kelime ile, birbirinin karşı1ığı veya zıddı olan iki ayrı kelime, Avrupa dillerinde "hendiadyoin" olarak kabul edilmemektedir."[127] Türkçede Hendiadyoin anlayışının daha geniş bir mana kazanmasını, ikili söyleyişlerin Avrupa dillerine kıyasla Türk dilinde çok çeşitli ve zengin olmasına bağlayan Sertkaya, ikileme olarak kabul edilen Eski Türkçe ög okañ (ana baba) "ebeveyn" antonimi ile, Türkçede "ikizleme" olarak kabul edilen ög ana (ana ana) "ana" sinonim (kompositum)i, bugüne kadar Türkçede hendiadyoin olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Hendiadyoinleri, batı dillerinden farklı olarak, antonim ve sinonimi de kapsayan ikilemelerin tam karşılığı olarak algılayabiliriz.

Fatma Akerson'un terim olarak ikilemeyi kullanmış ve şöyle tanımlamıştır: Türkçede bazı sözcükleri çift söyleyerek anlamı pekiştirme eğilimi vardır; "yavaş yavaş", "güzel güzel", "sürüm sürüm sürünmek" gibi. Bazen de sıfatların ilk heceleri

---

[125] Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.,* s.308

[126] Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

[127] Osman Fikri Sertkaya, "Maitrisimit Nom Bitig", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* Ankara, 1982-83, s.259-271

yinelenerek anlam yoğunlaştırılır: "Yemyeşil, kapkara, taptaze…". Bu olguya Türkçe dilbilgisinde "ikileme" adı verilir.[128]

Fuat Bozkurt'un ikileme tanımı şöyledir: İkileme, aynı türden sözcüklerin yan yana kullanılması olayıdır. Bu tür sözcük birlikleri önemli görevler üstlenirler. Anlatımı güçlendirme, anlamı pekiştirme, kavramı zenginleştirme, ikilemelerle sağlanır.[129]

Mehmet Hengirmen, "Anlatımı daha güzel ve etkili duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasına ikileme denir"[130] şekilde ikilemeyi tanımlamıştır. Kalıp sözler içerisinde değerlendirdiği bu yapılar için ikileme terimini tercih ettiğini görmekteyiz.

Yansımalar üzerine çalışan Hamza Zülfikar, ikileme kavramını ve ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeleri şöyle tanımlamıştır: İkileme (reduplication), herhangi bir lengüistik birimin tekrarıdır. Bu tekrar bir ses biriminden yapıca bütünleşmiş (morfolojik) bir birime (ek, kök, kelime, hatta cümleciklerin tekrarına) kadar varabilir. Ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeler sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerli sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı elde etmek amacıyla birincil ya da ikincil biçimlerin tekrarlanması olarak tanımlanabilir.[131]

Mehmet Ölmez "Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine" adlı makalesinde ikileme tanımlarında kullanılan terimlere Uigurisches Wörterbuch'ta yer verilen terimi de ekler: K. Röhrborn Uigurisches Wörterbuch'ta ikileme (hendiadyoin) yerine Worthäufung terimini kullanır. Harfiyen "söz yığını" anlamına gelen bu terimi söz koşması (ya da sözcük) koşması ile karşılayabiliriz (söz koşması'nı ilk kullanan Talat Tekin'dir).[132]

Şahbender Çoraklı da ikileme terimini tercih eden araştırmacılardandır. Çoraklı'nın ikileme tanımı ise: İkileme, anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek için kitap mitap örneğinde olduğu gibi aynı sözcüğün kısmen ya da kara kara da olduğu gibi tamamen tekrarlanarak veya eş dost, dost düşman örneklerinde olduğu gibi eş anlamlı

---

[128] Fatma Akerson, "Türkçenin Çeviride Tam Değerlendirilemeyen Bir Özelliği: İkilemeler," *Çağdaş Eleştiri*, S: 6, 1982, s. 49-52

[129] Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi (2. Baskı)*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 2000, s.135

[130] Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 2002

[131] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e*., s.161

[132] Mehmet Ölmez (1998), *a.g.m.*

ya da zıt anlamlı iki ayrı sözcüğün bir arada kullanılması yoluyla elde edilen yeni oluşumdur[133] şeklindedir.

Hanifi Vural, "İkilemeler, anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek, söyleyişe ses güzelliği kazandırmak maksadıyla aynı sözcüğün, yakın veya karşıt anlamlı ya da sesleri birbirine yakın iki sözcüğün tekrarlanması, yan yana kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle ikileme, aslında bir psikoloji ve müzik olayıdır" [134] şeklindeki tanımıyla, o da terim olarak ikilemeyi kullanan araştırmacılardandır.

"Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri" adlı yüksek lisans tezinde Sema Bayraktar, sonuç bölümünde ikilemeler ile ilgili pek çok değişik tanımın yapıldığını söyleyerek kendi ikileme tanımını vermiştir. "Bize göre ikilemeler; anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü arttırmak, sözcüğe çokluk ya da devamlılık anlamı kazandırmak için, aynı sözcüğün, eş/yakın anlamlı sözcüklerin ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesi; bazı kuruluşlarda ise bazen sözcüğün başına bazen de ilk hecenin sonuna ilave bir unsur getirilmesi ile oluşan kelime gruplarıdır"[135] şeklinde ifade etmiştir.

Genellikle ikileme olarak kabul edilen bazı yapıları araştırmacıların bir kısmı ikileme terimi ile adlandırmaz. Bunlardan biri de Mehmet Dursun Erdem'dir. Gerek tanımlamalarda gerekse incelemelerde bu iki kavramın aynı öbeği ifade ediyormuş gibi kullanılmasından yakınmış ve bu durumun incelemelerde ve gramer yazımları sırasında sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir. "Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine" makalesinde, ikilemelerin tanımı yapılarken dikkat edilmesi gereken durumları şu şekilde sıralar:

1. İki kelime aynı anlamı ifade eder hâle gelir.
2. İkilemelerin oluşumu çoğu zaman asırlarca sürebilmektedir.
3. Özellikle din ve kültür değişimi ikilemelerin oluşumu için uygun zemini hazırlar.
4. İkilemelerin içindeki her bir kelime, cümle içinde görev yönünden aynı işlevi yüklenirler.
5. İkilemelerde her iki kelime de aynı eki alır.

[133] Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*
[134] Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[135] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

6. İkilemeler tam anlamıyla bir dil olgusudur ve oluşumunun esasını Türk dilinin yapısından almaktadır.
7. Sözlük yazılırken madde başlı olabilecek nitelik taşırlar.

Yineleme ve ikilemelerin pek çok noktada birbirine benzediklerini ancak biraz düşünüldüğünde bu kavramların arasında nüansların olduğu görülebileceğini ifade eder. Erdem, altun kümüş, açlık susuzluk, agız burun gibi yapıların anlamlarını kısmen veya büyük oranda koruduklarını ve bir arada kullanıldıkları için ikileme olarak algılandıklarını söylemiştir. "Bu sebeple bu yapılar çoğu zaman eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler içine dahil edilmektedir. Ancak bu öbekler ikileme değildir. Özellikle bu ifadeler, yüzyıllar boyunca o kadar çok beraber kullanılırlar ki, yan anlamlar kazanarak, kendi somut anlamlarının yanında başka anlamları da yüklenirler"[136] diyerek bu yapıları daha iyi bir terim bulana kadar kalıp ifade terimini kullanmayı uygun görmüştür. Yine aynı makalede aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, kelime+ayrılma hali, kelime+yönelme halinde olan, zıt anlamlı olanlar, p zarf fiil ile kurulu ikilemeleri, olumlu-olumsuz şeklinde oluşan yapıları ikileme olarak saymadığını, bunların yineleme olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kısacası eş anlamlı kelimelerin dışındaki yapıları ikileme olarak değil yineleme olarak kabul etmiştir.

Éva Kincses Nagy, "İki Taşla Bir Kuş… Çağatayca Hendiadyoin" adlı makalesinde hendiadyoin terimini kullanmış ve onu stilistik bir kavram olarak tanımlamıştır. Ancak o da Osman Fikri Sertkaya gibi Türkoloji'de kullanılan hendiadyoin kavramının Batıda kullanılan hendiadyoin ile farklılık gösterdiğine işaret ederek kendi tanımını şu cümleyle açıklamıştır: Hendiadyoin klasik dillerin retoriğinden tanıdığımız stilistik bir kavramdır. Yunanca kökenli sözcüğün anlamı "iki boyunca bir"dir (hendiadys, hen-dia-dis < Yun. hen, "bir" dia "boyunca, yanı sıra" dis, "iki"). Yunanca, Latince ve daha sonra Hint-Avrupa dilleri söz konusu olduğunda bu sözcükle bir kavramı, sıfat eklenmiş bir ad (sıfat+ad) ile anlatma yerine iki ad ile, genellikle "ve" ile birbirine bağlanmış iki ad ile açıklayan stilistik biçim kastedilir. "İki ya da üç tane değişik ses düzenine sahip sözcüğün tek bir kavramı anlattığı bileşik deyimlere hendiadyoin denir.[137] Türkoloji'de eş anlamlı iki sözcüğün tek bir kavram yerine kullanıldığında, bu stilistik biçime hendiadyoin denildiğini, aynı zamanda yapıyı

[136] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[137] Éva Kincses Nagy (2004), *a.g.m.*

oluşturan öğelerin anlamının eş anlamlı değil de, tüm yapının anlamının bölüm bölüm anlamlarını taşıyan sözcüklerin de hendiadyoin olarak kullanıldığını belirtmiştir. Nagy, Almanca, İngilizce ve Rusça yazılmış kaynakları da bu yapılar için kullanılan terimleri de ayrıca ele almıştır. Hendiadyoinin Almanca yazılmış çalışmalarda da bir bütünlük göstermediğini Röhrborn ve çalışma arkadaşlarının Uigurisches Wörterbuch'da hendiadyoini sıralamayla (enumeratio) birlikte "sözcük yığmanın" (Worthäufung) bir türü saydıklarını ve fark gözetmediklerini dile getirmiştir. İngilizce yazılmış Türkoloji çalışmalarında son zamanlarda daha bir tarafsız anlamı olan binom ya da biverb denen terim yayılmıştır, Marcel Erdal'ın da bu terimi tercih ettiğini, Mark kirschner'in ve Fuyuki Ebata'nin paired words (çift kelime) dediğini sözlerine eklemiştir. Eski Türkçedeki hendiadyoin kavramına da değinen araştırmacı onu birleşik sözcüklerden ayıran özelliğe değinmiştir. Cümlede bileşik sözcüklerin yalnızca ikinci kelimesine ek getirildiğini, hendiadyoinin ise genellikle her iki kelimenin de durum eklerini, dolayısıyla da iyelik eklerini aldıklarını (ama yalnızca ikinci öğenin ek aldığı durumlar da vardır) ifade etmiştir.

Mehmet Hakkı Suçin de "Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi" adlı makalesinde, Klasik Arapça geleneğinde ikilemelerin "çoğunlukla *itbâ"* (artlama, tabi etme),bazen de *muzâvece* (çiftleştirme)"[138] terimiyle ifade edildiğini dile getirmiştir.

Leyla Karahan, "Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu" [139] olarak ikileme yerine tercih ettiği tekrar grubunu tanımlamıştır.

Nimet Ceylan, "Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler" adlı yüksek lisans tezinde birleme, ikileme ve yineleme terimlerini birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir. Aynı anlamlı ayrı iki kelimeden oluşan Hendiadyoin anlamla ilgili bir kavramken, repetation ve reduplication ses ve öge tekrarlarına dayandığı için yapıyla ilgili kavramlar olarak nitelendirmektedir. Osman Nedim Tuna'nın "Türkçede Tekrarlar" adlı makalesinde ikileme olarak kabul ettiği yapıları hendiadyoinden ayırması, Deniz Abik'in de ikileme ve hendiadyoin arasındaki farka değinmesinden ve hendiadyoin sözcüğünün birebir çevirisinden yola çıkarak

[138] Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*
[139] Leyla Karahan (2013), *a.g.e.,* s.60

ikileme terimine karşılık hendiadyoin için "birleme" terimini önermektedir. "Eş anlamlı iki ayrı sözcüğün yan yana gelerek anlamı pekiştirdiği yapıları birleme; yine pekiştirme, abartma, beraberlik, süreklilik gibi işlevleri üstlenen çeşitli hece ve ses tekrarlarını ikileme; aynı sözcüğün tekrarından oluşan ikilileri de tekrar (yineleme) sayıyoruz"[140] diyerek birleme, ikileme ve yineleme kavramlarını ayrı olarak ele almıştır.

Bülent Özkan, söz konusu yapılar için genelde "tekrarlar" olarak adlandırılan yapıların sesbirimsel, biçimbirimsel ve sözcükbirimsel yinelemelerden oluştuklarını dile getirmiştir. Literatürde gemination, reduplication, hendiadyoin ve repitation olarak kullanılan söz konusu terimin Türk gramerciliğinde neyi karşıladığının çok da açık olmadığını dile getirmiştir. Ancak genel olarak ikileme teriminin bu yapılar için yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemiştir. "Bu anlamda, söz konusu yapının "anlama güç ve etkileyicilik katmak amacıyla bir birimin, seslemin, aynı, benzer ya da zıt anlamlı sözcüklerin art arda kullanılmasıyla oluşan yapılar olduğu konusunda ortak bir bakış açısı sergilendiği gözlemlenmektedir"[141] ifadesiyle bu kavramların birbiriyle örtüşen tanımın yapıldığına dikkat çekmiştir.

Süer Eker, tekrar terimini kullanarak "Tekrar grupları; aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur. Tekrar gruplarını oluşturan sözcükler aynı yapım veya çekim ekini alabilirler"[142]şeklinde açıklama yapmıştır.

İbrahim Özkan, sözlü kültür ortamındaki yineleme terimi ile divan şiirinde kullanılan tekrir sanatının aynı olmadığı söyleyerek "Sözün etkisini güçlendirmek amacıyla anlamın üzerinde yoğunlaştığı sözcük ve söz öbeklerini arka arkaya yinelemek demek olan tekrir bir edebî sanat olarak değerlendirilir. Oysa sözlü kültür ortamında yineleme edebî sanattan öte sözün dokusunda yapısal bir takım işlevlere sahiptir. "Yineleme" ile "tekrir" arasındaki temel farklılık işlevselliklerinden ve yapılarından kaynaklanmaktadır. Tekrirde sözcük, anlam ve yapısını koruyarak yinelenir" [143] ifadesiyle tekrir ve yineleme arasındaki farka dikkat çekmiştir.

Bizim genel olarak tercih ettiğimiz ikileme teriminin diğer Türk lehçelerindeki çeşitli kavramlarla karşılandığını görmekteyiz. Tezimizin de çalışma alanı olan Kazak

---

[140]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[141]Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*
[142] Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili,* Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s.428
[143] İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*

Türkçesinde ikilemeler "qos sözder" olarak adlandırılmaktadır. Hatice Uygun, "Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinde ikilemelerin Kazak Türkçesindeki karşılığına değinmiştir: Kazak Türkçesinde yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere "mändes", zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere "qayşı", aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemelere "qaytalama" ikilemeler, ekli tekrarlanan ikilemelere "qosımşalı qaytalama", hece ekleyerek oluşturulan ikilemelere "üsteme heceli" ikilemeler adı verilir.[144] Kazak Türkçesinde ikileme oluşturmanın bir yolu iki sözü birleştirip söylemektir. İkilemelerin temelinde iki sözcüğü tek anlama gelecek şekilde tekrarlama mantığının olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Tezimizin diğer bir çalışma alanını oluşturan Özbek Türkçesinde ise "cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, modal şekil, cüft şekil"[145] gibi çeşitli biçimlerde adlandırıldığını belirten Aynur Öz, bu biçimlerin içerik açısından genel bir özelliğe sahip olduğunu dile getirmiştir.

Ülkü Çelik-Şavk, Kırım Tatarcasında ikilemelerin karşılığı olarak "çift isimler veya çift sözler"[146]in kullanıldığını belirtmiştir. Söz varlığı açısından Türkiye Türkçesi ile ortak noktaları bulunan Kırım Tatarcası'nın ikilemeler bakımından da aynı özellikleri gösterdiğini ifade etmiştir.

İsmail Ulutaş da Kırgız Türkçesinde ikileme kavramı için "tataal sözdör "birleşik kelimeler" ana başlığı altındakoş sözdör"[147]adıyla incelendiğini ve bu sözlerin arasında yazımda bir çizgi işareti kullanıldığını söylemiştir.

Mehmet Kara, "Hakas Türkçesinde ikilemeler "birleşik sözler" olarak değerlendirilir: Birleşik kelime olan bu sözlerin arasında ilgi, denklik olursa, bu sözler birbirinden ayrılmazlar, birbirlerine soru soramazlar (birbirine cevap veremezler). Bu yüzden böyle birleşik sözlere xos xadıl sös denilir"[148] şeklinde ikilemenin Hakas Türkçesindeki karşılığını açıklamıştır.

Figen Güner-Dilek, "Rusça yazılmış gramerlerde parnıye slova, reduplikatsiya Altay Türkçesiyle yazılmış gramerlerde ise kolbolu sös şeklinde yer alır"[149]diyerek

[144] Hatice Uygun (2007), *a.g.e.*
[145] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*
[146] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m*
[147] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*
[148] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[149] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Altay Türkçesinde ikilemeler için kullanılan kavramı ifade etmiştir. Aynı zamanda genel olarak Türk lehçelerinde ikileme karşılığı olarak söylenen kavramları şu şekilde sıralamıştır: Koş söz, qos söz, cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, narın demdek adı, xos xadıl sös ve kolbolu sös.

Kısaca terim konusu araştırmacıların bu yapılara hangi pencereden baktıklarına göre değişmiştir. Kimi araştırmacılar Batı dilinde kullanılan Hendiadyoin terimini tercih ederken kimileri de "tekrar, yineleme, kelime koşması, ikizleme, koşma, koşaç veya ikileme" terimini tercih etmiştir. Bu yapılar için, çok fazla terimin kullanılması kavram karmaşıklığına sebep olmuştur. Bu bakımdan bazı araştırmacılar bu kavramların ayrı kullanım alanlarının olduğu sonucuna varmışlar ve tanımlamalar yapmışlardır. Yineleme, ikileme ve hendiadyoin kavramlarının farklı ifadeler taşıdığını söyleyerek bunları kendi içinde ayırmışlardır. Biz bu çalışmamızda, genel olarak kabul edilen "ikileme" terimini kullanmayı uygun gördük.

1.1.5.2. İkilemelerin Sınıflandırılması

İkileme için kullanılan terim kadar, araştırmacıların bu yapıları hangi başlık altında değerlendirdikleri de bir bütünlük göstermemektedir. İkilemelerin hem yapı bakımından ek alarak oluşması hem de ses bakımından tekrara dayanıyor olması, bu yapıların sınıflandırılmasını zorlaştıran sebeplerdendir. Tekrar yapılarında sesbirimsel, biçimbirimsel ve sözcükbirimsel yinelemelerin birbiriyle iç içe geçmiş ve çoğu zaman aralarında ortaklaşmaların olmasını sınıflandırmayı zorlaştıran sebepler olarak gören Bülent Özkan, "Sapsarı, masmavi, kitap mitap, hapur hupur gibi yapılar Türkçede sıkı kurallara bağlanmış sesbirimsel tekrarlardır. Öte yandan, iri-li ufak-lı, el-ini etek-(ğ)ini gibi biçimbirimsel tekrarların yanı sıra, bak-ıp bak-ıp, bil-e bil-e gibi hem biçimbirimsel hem de sözcükbirimsel tekrarları bir arada görürüz. Ol-du ol-acak, baş-tan baş-a; baş baş-a, baş-a baş, bugün-e bugün gibi yapılar ise sadece sözcükbirimsel tekrarlardan oluşurlar. Bu yapılar için biçimbirimsel tekrar söz konusu değildir. Tüm bunların yanında ara sıra, ağrı sızı, alış veriş, üç beş, bir iki, delik deşik, köşe bucak gibi anlamsal yakınlık ya da uzaklıklardan kaynaklanan tekrar yapıları da söz konusudur. Bunlara sözcükbirimsel tekrar yapıları arasında değerlendirilebilecek, pekiştirme anlam

ifadesinin oldukça güçlü olduğu güzel mi güzel, gün be gün benzeri yapıları da eklemek mümkündür"[150]açıklamasını yapmıştır.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi*[151] kitabında ve Leyla Karahan *Türkçede Söz Dizimi*[152] kitabında ikileme terimi yerine tekrar grubu terimini kullanmış ve bunu kelime grupları başlığı altında değerlendirmişlerdir.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* kitabında ikilemeleri çeşitli başlıklar altında incelemiştir. Birleşik isim tabanları kısmında bağlam öbeği kalıbında başlığı altında, birleşik bağlam öbeği kısmında bağlam öbeği kalıbında başlığı ile, vasıflama sıfatları kısmında berkitme sıfatları başlığı altında ve bağlama öbekleri başlığı altında incelenmiştir. Kelime öbeklerini "belirtme öbekleri" ve "yargı öbekleri" şeklinde ikiye ayırmış, konumuz olan ikilemeleri de "belirtme öbeği" kısmında "bağlam öbeği" başlığı altında ele almıştır. Bu konuda Banguoğlu şunları söylemiştir: Bağlam öbeği olarak bağlam öbekleri dilimizde geniş ölçüde bağlamsız yapılmış görülürler. Bunları başlıca iki sınıfta toplayabiliriz: 1. İkilemeler, 2. Koşma takımlar. Fakat aynı, zıt veya ilişkili anlamda iki kelimeyi bir araya getiren bu bağlamsız öbekler ancak bazen sözdizimi öbekleri işleyişinde görürler. Bu bağlamsız öbekler daha çok zaman içinde şekilce kalıplaşmış ve anlamca farklılaşmış olarak dilin kelime çekimi ve kelime yapımı vasıtaları arasına girmişlerdir. Bunlar kapsadıkları kelimelerin anlamını berkitme, renklendirme, tasvir, çeşitlendirme gibi özellikler kazanmış bulunurlar. Başlıcalarını yerlerinde gösterdik. İkilemeler:

1. Yansımalar: Patpat, zırt zırt, harıl harıl, kütür kütür…
2. Ünlemler:hayhay!, vahvah!, heyhey!...
3. Berkitme sıfatları: iri iri kestaneler…
4. Üleme sayı sıfatları: üçer üçer, beşer beşer…
5. Berkitme zarfları: az az düzeltmek, yavaş yavaş ilerlemek…
6. Hal zarf fiilleri: döve döve söyletmek, bile bile suçlu…

Koşma takımlarsa aynı olmayan iki ses birliğinden oluşmuşlardır:

1. Yansımalar: tantun, zart zurt, hapur küpür…
2. Üleme sayı sıfatları: birer ikişer, üçer beşer…
3. Hal zarffiilleri: düşe kalka ilerlemek…

[150] Bülent Özkan(2010), *a.g.m.*
[151] Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*
[152] Leyla Karahan (2013), *a.g.e.*

4. Koşma takım (birleşik isim): karı koca, kaba saba…
5. Koşma takım (birleşik fiil): sayıp dökmek, gezip tozmak…
6. Koşma takım (önses değişmesi): ev mev, at mat"[153]

Vecihe Hatiboğlu "Türkçenin Söz Dizimi"nde anlatımı (ifade, epression), iki veya daha çok sözcüğün birbiriyle ilgili olarak sıralanmaları, birlik kurmaları olarak değerlendirmiştir. Hatiboğlu anlatımların iki yönde geliştiğini ya yargı bildirdiklerini ya da bildirmediklerini söyleyerek yargı bildirme bakımından söz dizimini yargısız anlatımlar ve yargılı anlatımlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. İkilemeleri yargısız anlatımlar başlığı altında incelemiş olan Hatiboğlu "Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar. Yargısız anlatımlar, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir. Yargı bildirmeyen bu birlikler, anlatımlar ya da kalıplaşmamış sözcüklerden kurulan her türlü tamlamalardır ya da kalıplaşmış sözcüklerden kurulan birleşik sözcükler, deyimler veya ikilemelerdir. Bu bakımlardan, yargısız anlatımların sınıflandırılması şöyle olacaktır:

Yargısız anlatımlar ve türleri:

1. Tamlamalar (Yargısız anlatımların kalıplaşmamış olanları)
2. Birleşik sözcükler (Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları)
3. İkilemeler (Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları)"[154]

Aynı zamanda yargılı ve yargısız anlatımların, kalıplaşmış ya da kalıplaşmamış olmalarına göre bölümlere ayrılması, sınıflandırılması gerektiğini söylemiş, bunu da parantez içinde göstermiştir.

K. Grönbech, *Türkçenin Yapısı*'nda[155] ikilemeleri ad grupları-sıralamalı ad grupları- başlığı altında sıralamalar bölümünde incelememiştir. Sıralamaların oldukça az kullanılan açımlamalı gruplara göre çok önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Türkçenin aslen sıralayıcı bağlama edatlarına sahip olmadığı için tek tek unsurlar birbiri arkasına geldiğini ve alıntı bağlama edatlarının halk dilinde fazla yaygın olmadığı için de Yeni Türkçede de aynı şekilde hareket edildiğinin altını çizmiştir. Sıralamaların birçok adı kapsadığını söyleyen K. Grönbech sözlerine şöyle devam etmiştir: İki adın ikilemeli olarak zıt anlamlı yahut yer sub gibi iki zıddın bağlanması ile meydana gelmiş bir bütün kavramı ifade etmek için iki adın yan yana getirilmesi sıktır. Bir sıralama bir

[153]Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.,* s.510-512
[154] Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Söz Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.2
[155] K. Grönbech, (Çeviren: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

diğer ada bağlanırsa bir vasıflık grubunun birinci yahut ikinci unsuru olarak görev yapabilir. Basit bir sıralamada ilk unsurun ikinciye tabii olmadığı, bizzat kelimelerin manalarından çıkarılmak zorundadır. Sıralama çekilmiş halde ise, mesele açıktır. Kitabelerin dilinde yürürlükte olan kaide, sıralamaların sadece sonuncusunun değil, bütün unsurlarının çekime girmesidir. Bütün unsurlar harf-i tarif[156] almışsa, başkalarının yanında yrn subin ve yrñrü subiñru yazılışlarında tespit edilebileceği gibi, ek ünlüsünün ilk unsurda kısaltmaya uğraması yegane istisna olarak görülebilir.[157]

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*[158] kitabında ikilemeleri, sözcükbilim (Leksikoloji) kısmında kalıplaşmış sözler başlığı altında incelemiştir. İkilemelerin tanımını yaptıktan sonra genel özelliklerinden bahseden Hengirmen, deyimlerde ve atasözlerinde geçen ikilemelere de yer vermiştir.

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* kitabında tekrar grupları içinde yer verdiği ikilemeleri "Aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur. Tekrar gruplarını oluşturan sözcükler aynı yapım veya çekim ekini alabilirler"[159] şeklinde ifade etmiş ve dört bölümde incelemiştir.

1. Aynen tekrar grubu
2. Yakın ya da eş anlamlı tekrar grubu
3. Karşıt anlamlı tekrar grubu
4. İlaveli tekrar grubu

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*[160] kitabında tümcenin öğeleri bölümünde yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç ve belirteç tümleci (zaman belirteci tümleçleri, durum belirteci tümleçleri) görevinde kullanılan dil birimleri yansımalar, ikileme ve ikizlemelere yer vermiştir.

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*[161] kitabında, dil varlığı bölümünde ikileme başlığı altında incelemiştir. İkilemenin tanımını yaptıktan sonra çeşitli şekillerde yapılan ikilemelere yer verilmiştir.

Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* kitabında biçim bilgisi kısmında yapımlık ve çekimlik bağı birimlerin yapısı bölümünde yineleme yönteminden

---

[156] K. Grönbech harf-i tarifi üçüncü teklik şahıs iyelik eki için kullanmıştır.
[157] K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.101
[158] Mehmet Hengirmen (2002), *a.g.e.*
[159] Süer Eker (2011), *a.g.e.*, s.428
[160] Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976
[161] Fuat Bozkurt (2000), *a.g.e.*

bahsetmiş, sözdiziminin yapısı- söz öbekleri-yapımlık ve çekimlik söz öbekleri kısmında yapımlık öbekler bölümünde yineleme öbekleri başlığı ile bu yapılara yer vermiştir. "Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeğidir. Şekil ve anlam bakımından birbiriyle bağlantılı ve aynı türden olan iki veya daha çok sözün bir araya gelerek oluşturdukları yapı" [162] olarak tanımladığı yineleme öbeğinin Türkçede iki sözle yapıldığını; ancak az da olsa, üçlü ve dörtlü yinelemelerin var olduğunu ifade etmiştir. Yineleme öbeğindeki iki kelimenin gelişigüzel değil, belirli ses bilgisi kurallarıyla birbirine bağlandığını ve bir sözün, öbeğin veya cümlenin sesçe, yapıca ve anlamca aynılık, zıtlık ya da yakınlık ilişkisi içinde bulunduğu bir başka ses, öbek veya cümle ile birlikte kullanımının, Türkçede oldukça yaygın olduğunu ifade etmiştir. Karaağaç, sözcük yinelemeleri ve sözdizimi yinelemeleri olarak ayırdığı bu grupları şu şekilde incelemiştir.

"Sözcük yinelemeleri
[ilk hece + -m/-p+ad]
[ad] +[m-+ad]
[ad] + [ad]
[ad+bağlı birim] + [ad+bağlı birim]
[eylem] + [eylem]

Sözdizimi yinelemeleri
[eylem+bağlı birim] + [eylem+bağlı birim]
[söz öbeği] + [söz öbeği]
[söz öbeği+bağlı birim] + [söz öbeği+bağlı birim]
[cümle] + [cümle]
[cümle+bağlı birim] + [cümle+bağlı birim]"[163]

Doğan Aksan, yazdığı pek çok kitapta ikilemelere yer ayırmış, yazdığı kitapların niteliklerine göre farklı bölümlerde ikilemelere yer vermiştir. *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler*[164] kitabında Orhun ve Yenisey Yazıtlarının Söz

[162] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.476
[163] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.476
[164] Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler*, Simurg, İstanbul, 2000

Varlığı bölümünü deyimler, atasözleri ve ikilemelere ayırmıştır. İkilemelerin Orhun yazıtlarından beri Türkçenin sözvarlığında önemli bir yer işgal ettiğinden bahsetmiştir. *Sözcük Türleri (1. Bölüm)*[165]de adlar-biçim açısından adlar kısmında yansıma sözcükleri açıklamış aynı zamanda sıfat-biçim açısından sıfatlar kısmında İkilemelerin sıfat olarak kullanılmasından bahsetmiştir. *Türkçenin Söz Varlığı*'nda, Türkçesinin söz varlığı kısmında Türkçede ikilemeler başlığı ile ve Türkiye Türkçesinin söz varlığı kısmında da Türkiye Türkçesinde ikimleler başlığı ile bu yapılara yer vermiştir. İkilemeleri:

1. "Değişik sözcük türlerinden aynı sözcüğün yinelendiği örnekler
2. Değişik sözcük türlerinden eşanlamlılarla kurulanlar
3. Değişik sözcük türlerinden ters anlamlılarla kurulanlar
4. Yansımalı ikilemeler
5. Önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler"[166] olarak ayrı başlıklarda incelemiştir.

Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar[167] adlı kitabında ise Türkçenin anlam yapısı ve anlam özellikleri bölümünde yer verdiği Türkçenin kavramlar dünyasında ikilemeleri özellikleri ve çeşitleri açısından incelemiştir.

[165] Doğan Aksan, *Sözcük Türleri 1. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979
[166] Doğan Aksan (1996), *a.g.e.*, s.195-196
[167] Doğan Aksan (2001), *a.g.e.*

II. BÖLÜM

2.1. SES BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler arasındaki anlam bağının güçlü olmasının yanında ses benzerliğinin de bu bağı güçlendiren diğer bir etken olması yadsınamaz bir gerçektir. Vecihe Hatiboğlu, "İkilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerinin başında ses benzerliği daha doğrusu ses uygunluğu, ses güzelliği gelir. Ses benzerliği, anlatım zorunluluğu ile birlikte, ikilemeyi kuran en büyük etkendir"[168]şeklindeki ifadesiyle ikilemelerdeki ses benzerliğinin önemine dikkat çekmiş ve ikilemeyi "ses uygunluğu ile, ezgi ile yoğunlaştırılmış bir anlam gücü"[169] olarak değerlendirmiştir. Bu konuda Bülent Özkan da, "Sesbirimsel tekrarlar (gemination) sesdizimini ilgilendiren bir tekrar (reduplication) yapısıdır. Bu anlamda birtakım ses yansılamalı ve yazımsal hece oluşturabilen ikili tekrarlar sesbirimsel tekrarlar (phonological reduplication) olarak değerlendirilebilir. Bu yapılarda da tekrar yapılarının tamamında görülen anlambirimsel değişimlerle karşılaşırız" [170] diyerek sesbirimsel tekrarlarda anlambirimsel değişimlerin olduğuna dikkat çekmiştir. İkilemelerde ses ve anlam bağını ayrı ayrı değerlendirmek ikilemeleri tasnifte karşılaşılan problemlerden biridir. Bir ikileme hem sesbirimsel hem biçimbirimsel hem de anlambirimsel açıdan değerlendirilebilir. Bu açıdan tezimizin bu bölümünde incelediğimiz ikilemeler üçüncü bölüm olan yapı bakımından ikilemeler ve dördüncü bölümü oluşturan anlam bakımından ikilemeler başlığı altında da karşımıza çıkmaktadır.

İkilemelerin temelini oluşturan ses benzerliği, ikilemelerin hepsinde doğrudan ya da çağrışımsal olarak kendini hissettirir. Bu bakımdan tezimizin ikinci bölümünde ikilemeleri ses bakımından ele almayı uygun gördük. Bu bölümü sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

---

[168] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s. 13
[169] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s. 12
[170] Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*

2.1.1. Sözcüklerin İlk Seslerine Göre İkilemeler

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri kalıplaşmadır. İlk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığı bu kalıplaşmada önemli bir rol oynar. Leyla Karahan da ikilemelerdeki ünlü ve ünsüzler arasındaki düzenin belirleyici olduğuna dikkat çekerek "Kelime gruplarında yapıyı, bu dil birliğinde yer alan unsurların gramatik ve semantik değerleri ile bunlar arasındaki çeşitli ilişkiler belirler. Tekrar gruplarında ise yapı belirleyicisi, diğer kelime gruplarından farklı olarak genellikle unsurların ünlü ve ünsüzleri arasındaki düzendir"[171] şeklinde ifade etmiştir.

Biz bu bölümde, Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" [172] makalesinden hareketle ikilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirip[173], Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde oluşturduğumuz dizindeki ikilemeleri karşılaştırmaya çalışacağız.

2.1.1.1.Ünlü-Ünlü

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre ilk üyenin hangisi olacağını ünlü dizisine bakarak tayin edebiliriz. Ünlü dizisine göre kelime başı ünlülerinden hangi üyeninki ilk geliyorsa, o üye başta yer alır. Osman Nedim Tuna ünlü dizisini ise şöyle göstermiştir: Ünlü dizisi: e, a; ı, i; ö, o; ü, u. Şu sıra ile bakılır: 1. düz-yuvarlak (düz önde), 2. geniş-dar (geniş önde), 3. ön-art (ön önde).[174] Bu durum kelime başındaki sesin farklı olması durumunda geçerlidir. Eğer her iki üyenin de baş tarafları

---

[171]Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

[172] Osman Nedim Tuna, Mehmet Ali Ağakay'ın "Türkçede Kelime Koşmaları" adlı makalesinde ikilemelerin diziliş kurallarında manayı esas almanın doğru olmadığını dile getirmiş ve ikilemelerin fonetik esasa dayanarak dizildiklerini ifade etmiştir. Bu fonetik kuralları yeri geldikçe alt başlıklarda açıklamaya çalışacağız.

[173]Osman Nedim Tuna bu çalışmasında sadece sayıca eş heceli ikilemeler üzerinde durmuş kuralları ona göre oluşturmuştur. Biz bu çalışmamızda eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara göre inceleyip, sayıca eş heceli olmayan ikilemelerde de az sözcüğün önce gelmesine dayalı bir dizilişin olduğuna değineceğiz.

[174] Osman Nedim Tuna (1982-1983*), a.g.m.*

aynı ise, "karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K[175] ya da K-V'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise, V'lisi başa gelir. Msl: sere-serpe. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi'ne[176]) bakılır. Hangi üyedeki K, ünsüz dizisinde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir. Msl: ço**l**uk-ço**c**uk, hu**y**-hu**s**"[177]

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünlü-ünlü olma durumuna göre ele aldık. Bunu yaparken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve aşağıdaki listede yer vermedik. Yukarıda Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda; ağalı-inili (geniş-dar), astı-üstü (geni-dar), aşuv-ıza (geniş-dar), esen-aman[178] (ön-art), emin-erkin (ikinci seste nasal sonantın önce gelmesi kuralına uymaktadır), enşi-üles (düz-yuvarlak), äzil-ospaq (ön-art), äzil-oyın (düz-yuvarlak), äzil-ökpe (düz-yuvarlak), ösek-ayañ (ön-art), öler-ölmes (ikinci hece başında bulunan sesler karşılaştırıldığında ünlü başta yer almıştır), ühilep-ahilep (ön-art), irili-uvaqtı (düz-yuvarlak) ve irili-usaqtı (düz-yuvarlak) gibi ikilemelerin yukarıda verilen ünlü dizisinde göre göre sıralandığını görmekteyiz. Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemelerin sayısı da oldukça fazladır: aldı-artı[179] (r ünsüzünün

---

[175] Burada V, vokali yani ünlü göstermek, K ise konsonantı yani ünsüzü göstermek için kullanılmış kısaltmalardır.

[176] Osman Nedim Tuna ünsüz dizisini şöyle gösterir: Ünsüz Dizisi: ğ, h; l, r, n,m;v, y, k; z, s, ş, f; c, d, g, b; ç, t, p.
Şu sıra ile bakılır: 1. Başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) 2. ğ, h-başka (ğ,h önde) 3. Liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) 4. v,y-başka (v,y önde) 5. Aynı grupta arkadan öne (arka önde), 6. Aynı grupta ünlü-ünsüz (ünlü önde)

[177] Osman Nedim Tuna(1982-1983), *a.g.m.*

[178] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Esen-aman şeklinin yanında bir de aman-esen şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

[179] Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K, ya da K-

bu sıralamaya göre önce olması gerekir), azın-avlaq (ikinci seslerde v, y'nin önde olması kuralına uyulmadığını görmekteyiz), aldap-arba– (ikinci seste aynı grupta bulunan seslerin arkadan öne kuralına uymamaktadır, önce r'nin gelmesi gerekir), aman-esen (ön-art olması gerekirken tersi bir durum söz konusu), ata-ana (baştaki sesler aynı olduğu için ikinci ünsüzlere baktığımızda ünsüz dizisinde yer alan nasal sonantın başta yer alması, patlayıcı ünsüzün sonda yer alması gerekirken burada tersi bir durum söz konusu), ata-ene (ön-art olası gerekirken burada art-ön şeklinde sıralanmış), äkimşildik-ämirşildik (ikinci seste bulunan m'nin kurala göre daha önce yer alması gerekir; ancak burada m sonda yer almıştır), ävliye-änbiye (ikinci seslerde n'nin nasal ünsüzün önce gelmesi kuralını burada göremeyiz), iyba-ädep (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir), oymış-örnek (ön-art olması gerekirken art önce gelmiştir),oyran-asır (düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir), orındı-orınsız (patlayıcı ünsüzün sonda bulunması gerekirken burada d sesi başta yer almıştır), oyu-örnek (ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiş), özdi-özi (ikinci hece başındaki sesler karşılaştırıldığında ünlü başta olması gerekirken burada sonda yer almıştır), ulan-asır (geniş-dar gelmesi gerekirken dar önce gelmiştir), idıs-ayaq (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir).

Sayıca eş heceli olmayan ikilemeler için araştırmacılar arasındaki yaygın görüş az heceli olanın çok heceli sözcükten önce gelmesidir. Vecihe Hatiboğlu "Türk Dilinde İkileme" kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken tek heceli ya da az heceli sözcüğün, çok heceli sözcükten önce gelmesi kuralını ortaya koymuştur. Mehmet Ali Ağakay da "Türkçede Kelime Koşmaları" makalesinde "Mantığın sıra göstermediği maddelerde koşukları dizilişi ses özelliklerine göre düzenlenir, hece sayısı eşit olmayan koşuklardan hecesi az olanı başa geçirilir"[180]diyerek Vecihe Hatiboğlu ile benzer ifadeler kullanmıştır. Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda; az-azdap, ar-ujdan, ar-uyat, ar-uyatsız, ar-uyattı, äp-ädemi, äp-äzir, äp-äsem, oy-arman, oy-öris, op-oñdı, ösip-ön–, up-uzaq, up-usaq, up-uyañ, ip-ıñğaylı, is-äreke vb… ikilemeler bu kurala uyarken, abıroy-ataq, abısın-ajın, ağaş-at, aşıqtan-aşıq, ekevden-ekev, esikpe-esik, izbe-iz vb… yapılar bu kuralın dışında kalır. Burada daha

---

K'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise V'lisi başta gelir. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi'ne) bakılır. Hangi üyedeki K, Ünsüz Dizisi'nde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir.

[180] Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*

çok ilk kelimenin ek aldığını görmekteyiz. Sadece ilk kelimenin ek almasıyla oluşan ikilemeler bu kuralın dışında kalmıştır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda; ağac-uğac (geniş-dar), ağrı-acı (ikinci seste bulunan ğ sesinin kural gereği başta bulunması gerekir), axır-uxur (düz-yuvarlak), ax-uf (düz-yuvarlak), ah-uf (düz-yuvarlak), alem-aşkar (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralının burada geçerli olduğunu görmekteyiz), altdan-üstden (düz-yuvarlak), alt-üst (düz-yuvarlak), analı-atalı (ikinci sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın başta gelip patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uyduğunu görmekteyiz), arıġ-uruġ (düz-yuvarlak), arvad-uşaġ (düz-yuvarlak), ayın-oyun (düz-yuvarlak), eyri-eskik (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyduğu görülmektedir), ehdi-etiġ , ehli-eyal (ikinci sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin önce gelme kuralına uymaktadır), ehli-iman(geniş-dar), ehli-insaf (geniş-dar), el-üz (düz-yuvarlak), engel-üzar (düz-yuvarlak), eriş-arğac (üçüncü sesler karşılaştrıldığında kurala uygun olarak ünlü olanın başa geçtiği görülmektedir), erşi-e'la (ikinci sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan seslerde arkadan öne kuralına uygunluk göstermiştir), esgi-üsgü (düz-yuvarlak), eyiş-üyüş (düz-yuvarlak), eyri-oğru (düz-yuvarlak), eyri-üyrü (düz-yuvarlak), eyrim-üyrü (düz-yuvarlak), eyrim-üyrüm (düz-yuvarlak), eksik-artıġ (ikinci sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzler k hariç sonda yer alır ifadesiyle k'nin başta yer alması gerektiği sonucuna varmaktayız, bu açıdan kurala uygunluk gösterir), evvel-axır (ön-art), oğul-uşaġ (geniş-dar), olan-olmaz (üçüncü sesler karşılaştırıldığında ünlü ile başlayanın önce gelmesi kuralına uyar), ölüb-iten (geniş-dar), ölüm-itim (geniş-dar). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur: açıġ-aşkar (ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakılır, burada ç patlayıcı sesin sonda yer laması gerekirken başta yer almıştır), açıġ-aydın (ikinci sese bakıldığında v, y'nin başta bulunması, ç gibi patlayacı sesin de sonda bulunması gerekirken tersi bir durumla karşılaşırız), açığdan-açığa (dördüncü sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz),axır-ezel (ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiştir), artıġ-eksik (ön-art olması gerekirken art başta gelmiştir), asari-etige(ön-art olması gerekirken art başta gelmiştir), ata-ana, atalı-analı, atasız-anasız (ikinci sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra

gelmesi kuralına aykırıdır),edeb-erkan, edebli-erkanlı (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına aykırıdır), eger-esgik (ikinci sesler karşılaştırıldığında g patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi gerekirken burada ilk kelimede yer almıştır), éşider-éşitmez (dördüncü sesler karşılaştırıldğında aynı gruta yer alan sesşlerin arkadan öne kuralına göre t'nin başta yer alması gerekirdi; ancak d sesi önce gelmiştir), etir-enber (ikinci sesler karşılaştırıldğında nasal sonantın önce gelmesi kuralına aykırıdır), ezgin-üzgün (düz-yuvarlak), inceden-inceye (dördüncü sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyulmadığı görülür), ismi-e'zem (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir), uzaġdan-uzağa (dördüncü sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi gerekirken başta gelmiştir; ayrıca ğ ve h'nin önce gelme kuralına da aykırıdır), üsuli-idare (düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir), oğru-eyri (düz-yuvarlak olması gerekirken burada yuvarlak başta gelmiştir).

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise;ac-acına, açığ-açığına, ah-aman, al-elvan, allı-elvanlı, and-aman, arsız-abırsız, ata-analı, edl-edalet, eks-istiġamet, élsiz-obasız, er-arvad, eser-elamet, éyş-işret, iç-içalat, iz-elamet, ot-alaf, öz-özüne, üz-üze vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; ehli-élm, ehli-éşġ, é'lani-éşġ (é'lani-mehebbet) étmek ve inġirazi-alem gibi çok az örnek bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda; ävrä-ästär [181] (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyduğu görülmektedir), ayqaş-üyqaş (düz-yuvarlak), äläm-äççıq (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına uygunluk göstermektedir), åläv-åtäş (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına uygunluk göstermektedir, ayrıca patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına da uymaktadır), årzu-istäk (geniş-dar), åzıq-åcqat (ikinci sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uyduğunu görmekteyiz), åstin-üstin (geniş-dar), ätä-ånä (ön-art), ertä-

[181] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Ävrä-ästär şeklinin yanında bir de ästär-ävrä şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

indin (geniş-dar), esån-åmån[182](ön-art). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Özbek Türkçesinde mevcuttur: åçıq-åydin (ikinci sesler karşılaştırışdığında v, y'nin önce gelme kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uymadığı görülmektedir), åldi-årtı (ikinci sesler karşılaştırışdığında aynı grupta yer alanlar arkadan öne kuralına göre r'nin önce gelmesi gerekirken l önce gelmiştir), åmån-esån (ön-art olması gerekirken art önce gelmiştir), årzu-årmån (üçüncü sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın önce gelmesi gerekirken z sesi önce gelmiştir), åzıq-åvqat (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz), ästär-ävrä (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz).

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; ahyån-ahyåndä, åldi-ärqası, åşna-åğayni, åşnä-åğaynigärçilik, äyş-işret, el-ulus, el-uruġ, ölä-ölgünçä, ot-ålåv, öz-özidän vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; ätälä-umåç, eşikmä-eşik,elmä-el, izmä-iz, üstmä-üst vb.. ikilemeler bu kuralın dışında kalır. Kazak Türkçesindeki gibi birinci kelimenin ek almasıyla oluşan ikilemeler bu kuralın dışında kalmıştır.

Sonuç olarak diyebilirizi ki, Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünlü dizininde en uygunluk gösteren Azerbaycan Türkçesidir. Elimizdeki örneklere baktığımızda 51 eş heceli ikileme arasında bu kurala 31'i uygunluk göstermiş, 19'u bu kuralın dışında kalmıştır. Özbek Türkçesinde 16 eş heceli ikileme arasında 10'u bu kurala uyarken, 6 örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Üç lehçe arasında bu kurala uymayan misallerin çoğu Kazak Türkçesine aittir. 30 eş heceli ikileme arasında bu kurala 13'ü uymuş, 17'si de bu kuralın dışında kalmıştır. Eş heceli olmayan ikilemelerde de az hecelinin önce gelmesi kuralına yine Azerbaycan Türkçesi uygunluk göstermiştir. Bu kurala uymayan örnek sayısı ise yine Kazak Türkçesinde mevcuttur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abıroy-ataq	Ac-acına	**Ävrä-ästär**
Abısın-ajın	Açığ-açığına	Ahyån-ahyåndä

[182] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Esån-åmån şeklinin yanında bir de åmån-esån şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır. Aynı tabloya Kazak Türkçesinde de rastlarız; her iki şekil de bu iki lehçede sırası değiştirilerek kullanılır.

Ağalı-inili[183]
Ağaş-at
Az-azdap
Azın-avlaq
Aldap-arba–
Aldı- aldına (gelmek)
Aldı-artı
Aman-esen
Ara-arasında
Ar-ujdan
Ar-uyat
Ar-uyatsız
Ar-uyattı
Astı-üstü
Ata-ana
Ata-anaday
Ata-ene
Aşuv-ıza
Aşıqtan-aşıq
Äzil-oyın
Äzil-ospaq
Äzil-ökpe
Äkimşildik-ämirşildik
Äl-avqat
Äp-ädemi
Äp-äzir
Äp-äsem
Ävliye-änbiye
Ekevden-ekev
Emin-erkin
Enşi-üles
Er-azamat
Erkek-urğaşı
Esen-aman
Estiler-estilmes
Esikpe-esik
İyba-ädep
Açıġdan-açığa
Açığ-aşkar
Açığ-aydın
Adam-adamyana
Ağac-ağaca ġoymaġ
Ağac-uğac
Ağız-ağıza vérmek
Ağız-burunlu
Ağrı-acı
Ağrı-acısız
Ah-aman
Ah-efğan(Ahü efğan)
Axır-axırda
Axır-ezel
Axır-uxur
Ax-uf
Ah-uf
Al-elvan
Alem-aşkar
Alıb-alacaġ
Alıb-aldatmaġ
Allı-elvanlı
Alma-armudluġ
Alt-alt(da)
Altdan-üstden
Alt-üst
Analı-atalı
And-aman
Arxa-arxaya vérmek
Arığ-uruġ
Arlı-abırlı
Arsız-abırsız
Artığ-eksik
Arvad-uşaġ
Asari-etige
Ata-ana
Ayqaş-üyqaş
Åçıq-åydin
Äläm-äççıq
Åläv-åtäş
Åldi-ärqası
Åldi-årtı
Åmån-esån
Årzu-årmån
Årzu-istäk
Åşna-åġayni
Åşnä-åğaynigärçilik
Åz-åz(dän)
Åzıq-åcqat
Åzıq-åvqat
Ästär-ävrä
Åstin-üstin
Ätä-ånä
Ätälä-umåç
Äyş-işret
Äzåb-uqubät
El-ulus
El-uruġ
Elmä-el
Ertä-indin
Esån-åmån
Eşikmä-eşik
İlm-ämäl
İzmä-iz
Ölä-ölgünçä
Ot-ålåv
Ot-äläf
Öz-özidän
Öz-özidän ma'lüm
Ürf-ådät
Üstmä-üst

[183] Koyu renkli yazılanlar sayıca eş heceli olan ikilemeleri ifade etmek için kullanılmıştır.

İt-ırğıljıñ
Oy-arman
Oymış-örnek
Oy-öris
Oyran-asır
Oquv-ağartuv
On-ondap
Op-oñdı
Ornı-ornımen
Orındı-orınsız
Orın-ornımen
Orın-ornına
Otırar-otırmas
Oyu-örnek
Özdi-özi
Öz-özi
Öz-özinen
Özimen-özi
Özinen-özi
Özin-özi
Öle-ölgenşe
Öler-ölmes
Ölip-öş–
Önip-ös–
Öp-öñdi
Öp-ötirik
Ösek-ayañ
Ösek-ötirik
Ösip-ön–
Ösip-örbi–
Uhilep-ahıla–
Uzınnan-uzaq
Uyqılı-oyav
Uzın-ırğası
Ulan-asır
Ulpa-otanımen
Up-uzaq
Up-usaq

Ata-analı
Ata-anasız
Atalı-analı
Atasız-anasız
El-ayaġ çekilmek
Ayaġ-ayağa
Ayın-oyun
Aylı-ulduzlu
Ayrı-ayrılığda
Ay-ulduz
Edeb-erkan
Edeb-erkanlı
Edebli-erkanlı
Edl-edalet
Efvi-ümumi
Eger-esgik
Eyri-eskik
Eger-esgiklik
Ehdi-etiġ
Ehli-élm
Ehli-éşġ
Ehli-eyal
Ehli-iman
Ehli-insaf
Ekin-ekenecek
Eks-emel
Eks-iddia
Eks-istiġamet
Élden-éle
É'lani-éşġ (é'lani-mehebbet) étmek
El-ayaġ
El-elbet
El-ele
Elif-elbet(te)
Elli-ayaġlı
Él-oba
Elsiz-ayaġsız

Up-uyañ
Ühilep-ahilep
Üydi-üy
Üyme-üy
Üydi-üyine
Ülgi-önege
Üp-ülken
Üsti-üstine
Idıs-ayaq
Iqılas-ınta
Ip-ıñğaylı
Ip-ıqşam
İzbe-iz
İp-iri
İrili-uvaqtı
İrili-usaqtı
İs-äreke

Élsiz-obasız
Él-ulus
El-üz
Emek-islah lakéri
Emin-amanlıġ
Emin-arxayın
Emir-ümera
Engel-üzar
Er-arvad
Er-arvadlı
Er-arvadlıġ
Eriş-arğac
Erli-arvadlı
Erşi-e'la
Eser-elamet
Esgi-üsgü
Eksik-artıġ
Éşider-éşitmez
Etir-enber
Év-éşik
Évli-éşikli
Évsiz-éşiksiz
Evvel-elde
Evvel-axır
Eyiş-üyüş
Eyri-oğru
Eyri-üyrü
Eyrim-üyrü
Eyrim-üyrüm
Éyş-işret
Éyş-işretli
Ezab-eziyyet
Ezab-eziyetli
Ezab-işgence
Ezablı-işgenceli
Ezgin-üzgün
Eziz-erköyün
İç-içalat

İki-üç

İlden-ile

Illerden-ile

Sahibi-iman

İnceden-inceye

İnġirazi-alem

İsmi-e'zem

İster-istemez

İsteye-istemeye

İz-elamet

İz-eser

Od-alov

Od-ocaġ

Oğru-eyri

Oğul-uşaġ

Olan-olmaz

Ot-alaf

Ot-encer

Oyun-oyuncaġ

Ölüb-öldürmeye çıxmaġ

Ölüb-iten

Ölüb-öldürmek

Ölüm-itim

Ötür-ötüre salmaġ

Öz-özlüyümde (öz-özlüyünde)

Öz-özüne

Uzaġdan-uzağa

Uzun-uzadı

Ürf-adet

Üst-üst(de)

Üstden-aşağı

Üst-üste

Üsuli-idare

Üz-üze

2.1.1.1.Ünlü-Ünsüz

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, o zaman ünlü ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Vecihe Hatiboğlu da "Türk Dilinde İkileme" kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken ikilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcüğün önce gelmesine değinir: İkilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce kullanılır.[184] Ayrıca Hatiboğlu, özellikle ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğuna da dikkat çekmiştir.

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünlü-ünsüz olma durumuna göre ele aldık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Örnekler ünlü-ünsüz dizilimine göre tasnif edildiği için bu grupta yer alan eş heceli ikilemelerin hepsi bu kurala uymaktadır; bu bakımdan farklılıklar oluşturan ve başta yer alan ünlülerin fonetik özelliklerini dikkate aldık. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: abılıp-sabılıp, abır-dabır, abır-sabır, azan-qazan, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, aspay-saspay, aşıq-şaşıq, älem-jälem, ältek-tältek, äñki-täñki, äpter-täpter, ebil-sebil, egjey-tegjey, egil-tegil, eptep-septep, iyquv-qiyquv, oyqı-şoyqı, oypañ-toypañ, oypıl-toypıl, olbır-solbır, olqılı-tolqılı, olpı-solpı, opay-topay, opır-topır, öte-

[184]Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e., s.17*

möte, uv-duv, uvlasıp-şuvlasıp, uvlı-şuvlı, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, uv-duv, uvıldap-şuvıldap, ubap-şubap, ubırıp-şubırıp, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, ulma-julma, umar-jumar, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir, übirli-şübirli, üydek-tüydek, üyelmeli-süyelmeli, üyli-küyli, üyme-jüyme, üytip-büytip, üki-tüki, ündemey-tündemey, ünsiz-tünsiz, ürgin-sürgin, ürpi-türpi, üşkirip-tüşkirip, ıbır-jıbır, ıbır-sıbır, ığay-sığay, ığı-jığı, ığın-şığın, ıqpıl-jıqpıl, ıldım-jıldım, ılpıñ-jılpıñ, ımdas-jımdas, ımqırıp-jımqır–, ımı-jımı, iñ-jıñ, iñ-şıñ, iñqıl-sıñqıl, ırğalıp-jırğalıp, ırduv-dırduv, ırım-sırım, ırıñ-jırıñ, irkes-tirkes, irkis-tirkis, irik-şirik.[185] Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğuna dair kuralını uyguladık: avtomat-telefon, ağayın-jurağat, ağıl-tegil, azdı-köpti, azıq- tülik, azıp-toz–, aylap-jıldap, ayıl-turman, ayında-jılında, aqırıp-jekir–, alay-bulay, ala-qula, alalı- qulalı, alba-julba, alma-kezek, alım-salıq vb. pek çok örneğin bu kurala uyduğunu görmekteyiz.

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, aş-jalañaş, älem-tapırıq, ämir-qudiret, egjey-tegjeyle–, egjey-tegjeyli, emdev-profilaktikalıq, emdev-sanitarlıq, er-toqım, er-turman, esep-qiysapsız vb… ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; ağayın-jekjat, ağayın-tuvğan, amandıq-savlıq, äjüva-sıqaq, erteli-keş, erteli-soñdı, esen-sav, oñtüstik-batıs, oñtüstik-şığıs vb… ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde olduğu gibi ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: açığ-saçığ, axar-baxar, ala-tala, allı-şallı, aman-zaman, arağ-varağ:arağ-varağ élemek, atıl-batıl, ay-hay, ayığ-sayığ, ayın-şayın, eba-geba, éle-béle, elek-velek, ellem-ğellem, elleş-velleş:elleş-velleş élemek (olmağ), ende-mende:ende-mende démek, esir-yésir, inkir-minkir, ins-cins, ufağ-tufağ.[186]Kazak Türkçesindeki misallere oranla daha az örnekle

[185] Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

[186] Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

karşılaşırız. Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğuna dair kuralını uyguladık: abi-beġa, abi-kövser, abi-nisyan, abi-léysan, abi-zemzem, abır-heya, acıġ-ġıcıġ, adda-budda, adlı-sanlı, ad-san, adsız-sansız, ağıllı-kamallı, ağır-yüngül, ağız-burun, ağlı-bozlu, axar-baxar, axşam-sabah (seher), axşam-seher, ax-tuf vb… pek çok örneğin bu kurala uyduğunu görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, ab-havalı, ac-susuz, ac-yalavac, adda-buddalıġ, ağlı-ġaralı, axar-baxarlı, ah-feğan(ahü feğan), ah-feryad(ahü feryad), ah-nale(ahü nale), ala-çalpov, ala-yarımçıġlıġ, alıb-vérecek, éniş-yoxuşlu, esl-neseb, öyüd-nesihet, uc-bucaġ, uc-bucaġsız vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; aftaba-leyen, ahuyi-xeta, alışdım-yandım, eġsayi-şerġ, eşyayi-delil, inkisari-xatir (ġelb), ihzari-nifret étmek (bildirmek), oxuyub-çalan, oxuyub-yazmaġ, oturub-durub vb... ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde de rastladığımız ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: åçilib-såçilib, åçıq-çåçıq, äcüz-mäcüz, ädi-bädi äytişmåq, äldäm-qaldäm, alğåv-dalğåv, ällä-pällä, älmåyi-cälmåyi , älvir-şälvir, amal-taqal, åmil-kåmil, åndä-såndä, änıq-tänıq, apåq-çapåq , äpil-täpil, äpir-şäpir, åz-måz, åzib-yåzib, äzzä-bäzzä, eşik-teşik, ikir-çikir, oldä-coldä, onqır-çonqır, uläy-buläy[187]. Kazak Türkçesinde olduğu gibi bu tarz ikilemelerin sayısı Özbek Türkçesinde de fazladır. Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğuna dair kuralını uyguladık: apåq-çapåq, ağdär-töntär, amal-taqal gibi ikilemelerin dışında ikilemeye rastlayamadık.

[187]Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda bu bölümde sayılarının oldukça az olması dikkat çeker. åb-hävå,åç-yäläṅgåç, oq-dåri, åmaç-boyunturuq, åş-qatıq, ölib-tirilib, ertä-keç, egin-båş vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; åldinma-keyin, egin-båş, ertä-keç, izzät-näfs gibi ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Sonuç olarak diyebilirizi ki, Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünsüz dizisinde ünlünün başta olması sesbebiyle aşağıdaki üç lehçeye ait eş heceli örneklerin hepsi bu kurala uymaktadır. Burada farklı olan husus üç lehçede de ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu türde örneklerin sayısının Azerbaycan Türkçesine göre fazla olması ise dikkat çekicidir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abılıp-sabılıp[188]	**Abi-beġa**	Åb-hävå
Abır-dabır	**Abi-heyat(Abi héyvan(i))**	Åç-yäläṅgåç
Abır-sabır	**Abi-kövser**	**Äççıq-tizzıq**
Avtomat-telefon	**Abi-nisyan**	**Äççıq-çüçük**
Ağayın-jekjat	**Abi-léysan**	**Äççıq-tirsıq**
Ağayın-jurağat	**Abi-zemzem**	**Äci-büci**
Ağayın-tuvğan	Abi-zindegani	**Åçilib-såçilib**
Ağıl-tegil	Ab-hava(Abü hava)	**Åçın-tokın**
Azan-qazan	Ab-havalı	**Åçıq-çåçıq**
Azdı-köpti	**Abır-heya**	**Äcüz-mäcüz**
Azıq- tülik	**Acıġ-ġıcıġ**	**Ädi-bädi äytişmåq**
Azıp-toz–	Ac-susuz	**Ağdär-töntär**
Aylap-jıldap	Ac-yalavac	**Äla-bula**
Ayıl-turman	**Açıġ-saçıġ**	**Äldäb-suldäb**
Ayında-jılında	**Adda-budda**	**Äldäm-qaldäm**
Aqırıp-jekir–	Adda-buddalıġ	**Åldi-berdi**
Alay-bulay	**Adlı-sanlı**	**Åldi-såtdi**

[188] Koyu renkli yazılanlar sayıca eş heceli olan ikilemeleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Ala-qula
Alalı- qulalı
Alba-julba
Alda-jalda
Aldap-sula–
Alqam-salqam
Alma-kezek
Almalı-salmalı
Alım-salıq
Alıs-beris
Alıs-jaqın
Amandıq-savlıq
Anav-mınav
Anday-munday
Anda-sanda
Apalı-siñlili
Apas-qapas
Apır-topır
Araq-şarap
Arı-beri
Aspay-saspay
As-suv
Astan-kesten
Atı-jöni
Avzı-murnı
Avmalı-tökpeli
Aş-jalañaş
Aşıq-şaşıq
Ädet-ğurıp
Ädet-salt
Ädet-dağdı
Äjüva-sıqaq
Ad-san
Adsız-sansız
Aftaba-leyen
Ağına-bozuna baxmamaġ
Ağıllı-başlı
Ağıllı-kamallı
Ağır-yüngül
Ağız-burun
Ağlayıb-sızlamaġ (sıtġamaġ)
Ağlı-bozlu
Ağlı-ġaralı
Axar-baxar
Axar-baxarlı
Ah-feğan(Ahü feğan)
Ah-feryad(Ahü feryad)
Ah-nale(Ahü nale)
Axşam-sabah (seher)
Axşam-seher
Ax-tuf
Ahuyi-xeta
Ahuyi-xeten
Ax-vay
Ah-vay(Ahü vay)
Ah-vay étmek
Ah-vayçı
Ah-zar(Ahü zar)
Ala-bişmiş
Ala-bula
Ala-bulanıġ
Alacaġ-vérecek
Ala-çalpov
Åldı-qaçdi[189]
Åldı-keti
Åldinma-keyin
Alğåv-dalğåv
Ällä-pällä
Älmåyi-cälmåyi
Älvir-şälvir
Åmaç-boyunturuq
Amal-taqal
Åmil-kåmil
Ånä-bålä
Åndä-såndä
Änıq-tänıq
Apåq-çapåq
Äpil-täpil
Äpir-şäpir
Aql-båş
Årä-sırä
Äräläş-quräläş
Årıq-tırıq
Årzu-häväs
Åş-qatıq
Ästä-cekin
Åtä-båbå
Ätäk-çeçäk
Åyläb-yılläb
Åz-måz
Åzib-yåzib
Åzmi-köpmi
Äzzä-bäzzä
Egin-båş
Eğri-bügri

[189] Bu ikileme bazı sözlüklerde "åldı-qaçdi" şeklinde geçmekte, bazılarında "åldı-qåçdi" şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya, *Özbekçe Yazım Kılavuzu*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011)ndan yararlandık. Kılavuzda geçen qaçdi kelimesini kullandık.

Äzil-qaljıñ
Äzil-mazaq
Äzil-sıqaq
Äzil-savıq
Äytip-büytip
Äke-baba
Äke-şeşe
Älem-jälem
Älem-tapırıq
Ältek-tältek
Älim-berim
Ämir-qudiret
Än- biy
Äne-mine
Än-küy
Äñki-täñki
Äpter-täpter
Äri-beri
Ärli-berli
Ärili-berili
Ävre-sarsañ
Ebil-sebil
Egjey-tegjey
Egjey-tegjeyle–
Egjey-tegjeyli
Egil-tegil
Egindik-şabındıq
Egin-jay
Elde-künde
El-jurt
Elsiz-jurtsız
Ala-çarpaz
Ala-çiy
Ala-deymiş
Ala-ġara
Ala-ġaranlıġ
Ala-ġarsaġ
Ala-ġolay
Ala-ġolaylıġ
Ala-ġora
Alax-bulax
Ala-pörtü
Ala-séyrek
Ala-sütül
Alaşıġ-dolaşıġ
Ala-tala
Ala-toran
Ala-toranlıġ
Ala-yarım (çıġ)
Ala-yarımçıġlıġ
Ala-yarımçılıġ
Ala-yétişmiş
Ala-yonca
Aldı-ġaçdı
Al-ġırmızı
Alğı-satġı
Alıb-satma
Alıb-satmaġ
Alıb-vérecek
Alım-satım
Alışdım-yandım
Alışıb-vérişmek
Ekin-tikin
El-xalq (elu xalq)
Ertä-keç
Es-huş[190]
Eşik-teşik
Eski-tüski
Ezmä-çürük
İçäk-çåväq
İçin-taşın
İçki-taşqı
İkir-çikir
İlm-fän
İlm-hünär
İlmä-teşik
İmi-dimi (iş)
İsitmä-såvutmä
İssik-såvuq
İzzät-näfs
İzzät-hürmät
Oldä-coldä
Ölib-tirilib
Oñ-ters
Onqır-çonqır[191]
Oq-dåri
Oq-yåy
Oquş-yåziş
Orım-yığım[192]
Ötgän-kätgän
Oydim-çuqur
Oyin-külgi
Ulåq-kuråq

[190] Bu ikileme bazı sözlüklerde "es-hüş" şeklinde geçmekte, bazılarında "es-huş" şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen huş şeklini kullandık.

[191] Bu ikileme bazı sözlüklerde "onqır-çonqır" şeklinde geçmekte, bazılarında "onqur-çonqur" şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu(MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır şeklini kullandık.

[192] Bu ikileme bazı sözlüklerde "orım-yığım" şeklinde geçmekte, bazılarında "orim-yığım" şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu(MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen orım-yığım şeklini kullandık.

Emdev-profilaktikalıq
Emdev-sanitarlıq
Em-dom
Em-domda–
Emen-jarqı
Emen-jarqılap
Eptep-septep
Eren-ğayıp
Erke-totay
Erli-zayıptı
Erli-zayıptışa
Er-sayman
Ersili-qarsılı
Erteli-keş
Erteli-soñdı
Er-toqım
Er-turman
Erik-jiger
Erinbey-jalıqpay
Esen-sav
Esep-qiysap
Esep-qiysapsız
Eski-qusqı
İyen-tegin
İyquv-qiyquv
İyne-jip
İt-qus
İt-şoşqa
İtis-tartıs
İyilip-bügil–
İyir-qiyır
İyis-qoñıs
İyu-qiyu
Oğıp-buğıp
Odan-budan
Oy-qiyal
Oyda-joqta
Oydan-qırdan

Alış-vériş
Alış-vérişçi
Alimi-biemel
Allı-güllü
Allı-şallı
Altdan-yuxarı
Al-yaşıl
Aman-zaman
Ana-bacı
Ana-bala
Analı-balalı
Anarxo-sindikalist
Anarxo-sindikalizm
Anrı-beri çekmek
Ara-bere
Ara-sıra
Araġ-çaxır
Araġ-varaġ: araġ-varaġ élemek
Arpa-saman
Arzu-kam
Asfalt-béton
Asi-fikir
Aşağılı-yuxarılı
Aşağı-yuxarı
Aşıb-daşmaġ
Aşiġ-me'şuġ
Aşna-dost
Ata-baba
Ata-bala
Atalı-balalı
Atıb-tutmaġ
Atıl-batıl
Avara-sergerdan düşmak
Ayaġdan-dırnaġdan düşmek
Ay-hay
Ayıġ-sayıġ

Uläy-buläy
Unçä-munçä
Undän-bundän
Ur-yıgıt
Ur-sur
Üst-båş
Üst-båş
Uvun-todä
Üy-cåy
Üy-rozgår
Uyälmäy-netmäy
Üzil-kesil
Üzil-kesil
Üzük-yuluq

Oydağı-qırdağı
Oy-jota
Oyqı-şoyqı
Oylanıp-tolğan–
Oylı-qırlı
Oylı-şuñqırlı
Oynap-kül–
Oypañ-toypañ
Oypıl-toypıl
Oy-pikir
Oyran-topır
Oyran-botqa
Oy-şuqır
Oy-şuñqır
Oy-şuqırlı
Oyın-duman
Oyındı-şındı
Oyın-külki
Oyın-savıq
Oyın-toy
Oyın-şını: oyın-şını
aralas
Oq-däri
Oqta-tekte
Oquv-bilim
Oquv-tärbiye
Olay-bulay
Olbır-solbır
Olda-bildä
Olla-billä
Olqılı-tolqılı
Ol-pul
Olpı-solpı
Olpı-solpılıq
Onan-munan
Ondağı-mundağı
Onday-munday
Onda-munda

Ayın-şayın
Ayrı-séçki
Azar-bézar
Az-çox
Azdan-çoxdan
Az-maz
Eba-geba
Ebri-bahar
Ebri-néysan
Ebri-siyah
Ecaib-ġeraib
Edelli-bedelli
Efradi-meclis
Eger-meger
Eġilli-başlı
Eġl-şüur
Eġsayi-Şerġ
Ehdi-cedid
Ehd-péyman
Ehli-béyt
Ehli-derd
Ehli-dil
Ehli-divan
Ehli-dünya
Ehli-ġelem
Ehli-ġerez
Ehli-ġible
Ehli-ġübur
Ehli-hal
Ehli-kéf
Ehli-kemal
Ehli-kitab
Ehli-meclis
Ehli-me’rifet
Ehli-ruh
Ehli-savad
Ehli-vefa
Ehli-zeleme

Onşa-munşa
Onı-munı
Oñdı-soldı
Oñ-solı: oñ-solın tanuv (bilüv)
Oñ-terisi
Oñtüstik-batıs
Oñtüstik-şığıs
Opa-dalap
Opay-topay
Op-oñay
Opır-topır
Oranıp-qımtan–
Orap-qımta–
Orğıp-qarğıp
Ot-jiger
Otın-su
Otırıs-turıs
Öy-döyt
Öytip-büytip
Ökpe-bazına
Ökpe-bavır
Ökpe-naz
Ökpe-reniş
Ökpe-naz artuv
Ölgen-jitken
Öldim-taldım: öldim-taldım degende
Öleñ-jır
Ölşep-piş–
Ölim-jitim
Ölim-jitimsiz
Ölip-talıp
Ölip-tiril–
Öner-bilim
Öñ-tüs
Ören-jaran
Örik-meyiz

Ehli-zövġ
Ehli-zülm
Ehli-xibre
Ehmedi-biġem
Ehvali-ruhiyye
Eke-bike
Ekenek-biçenek
Ekib-bécerme
Ekib-bécermek
Ekib-biçmek
Ekilib-bécerilme
Ekilib-bécerilmek
Ekilib-biçilme
Ekilib-biçilmek
Ekin-biçin
Ekin-sepin
Ekin-tikin
Eks-cereyan
Eks-hemle
Eks-hücum
Eks-keşfiyyat
Eks-keşfiyyatçı
Eks-manévr
Eks-seda
Eks-tedbir
Eks-teklif
Eks-te’sir
Eks-tezyiġ
Eks-zerbe
E’la-me’reke
Elbir-dilbir
Éle-béle
Éle-bélece
Elek-velek
Eleşen-güleşen
El-ġol
Él-gün
Elif-béy

Ösek-jala
Öte-möte
Ötken-ketken
Ötti-ketti
Öşti-qastı
Aydavtuz-dämi bitüv
Uvaq-tüyek
Ugro-finn
Uvda-şuv
Uv-duv
Uv-zär
Uvlap-şuvla–
Uvlasıp-şuvlasıp
Uvlatıp-şuvlat–
Uvlı-şuvlı
Uvma-juvma
Uvmaq-şuvmaq
Uv-şuv
Uv-duv
Uv-şuvlı
Uv-duvlı
Uv-şuvsız
Uvıldap-şuvıldap
Ubap-şubap
Ubırıp-şubırıp
Uzındı-keş
Uzındı-qısqalı
Uzın-şubaq
Uyqı-tuyqı
Uypa-tuypa
Uyqı-tuyqısın şığaruv
Ulan-baytaq
Ul-qız
Ulma-julma
Ulılı-kişili
Umar-jumar
Uñğıl-şuñğıl
Urlap-qarlap

Ellem-ġellem
Elleşib-vuruşmaġ
Elleş-velleş: elleş-velleş élemek (olmaġ)
Élmi-fantastik
Élmi-kütlevi
Élmi-populyar
Élmi-nezeri
Élmi-téxniki
Élmi-tetbiġi
Él-yurd
Emelli-başlı
Emri-ġaib
Emri-vaġé
Endek-döndek
Ende-mende: ende-mende démek
Ender-dönder
Éniş-yoxuş
Éniş-yoxuşlu
Énişli-yoxuşlu
Enlikli-kirşanlı
Énib-ġalxmaġ
Ér-géc
Erk-naz
Erk-nazla
Erz-hal
Erşi-felek
Erşi-müella
Erzden-semaya ġeder
Esgi-püskü
Esir-yésir
Eksik-gerek
Esl-neseb
Esriyib-kükremek
Eşxas-meclis
Eşyayi-delil
Etden-ġandan olmaġ

Urlıq-qarlıq
Urı-qarı
Urıp-jıq–
Urıp-soq–
Urıs-keris
Urıs-qağıs
Usaq-tüyek
Uşan-teñiz
Uştı-küyli
Uşı-qiyırı
Uşı-qiyırsız
Uşıp-qon–
Uşıp-qonba
Uyalmay-qızarmay
Übir-dübir
Übirli-şübirli
Ügit-nasixat
Üzbektep-sozbaqta–
Üzdik-sozdıq
Üzik-kesik
Üzildi-kesildi
Üzip-jar–
Üzip-jul–
Üzip-soz–
Üzip-şal–
Üzir-mäzir
Üydek-tüydek
Üyelmeli-süyelmeli
Üy-jay
Üy-küy
Üy-küysiz
Üyli-barandı
Üyli-jaylı
Üyli-küyli
Üyme-jüyme
Üy-mülik
Üytip-büytip
Üyilip-tögilip

Ete-cana (ete-ġana)
dolmağ
Etli-canlı
Etli-ġanlı
Etlik-piylik
Etlik-südlük
Et-yağ
Éy-hay
Eyin-baş
Eyri-beri
Eyri-bulamac
Eyri-dolanbac
Eyri-büyrü
Eza-cefa
Ezilib-büzülme
Ezilib-büzülmek
Eziz-girami
Eziz-xelef
İkide-birde
İkiden-birden
İlan-çayan
İlan-çayanlı
İlan-ġurbağa
İl-müdam
İman-güman
İnkir-minkir
İnkisari-xatir (ġelb)
İnkisari-xeyal
İns-cins
İpe-sapa yatmamağ
(gelmemek)
İreli-géri
İri-xırda
İrili-xırdalı
İrsal-mersul étmek
İsa(ġ)-Musa(ġ)
İsmi-cem
İsmi-şerif

Üyip-tök–
Üki-tüki
Ülkendi-kişili
Ülken-kişili
Ülken-kişi
Ündemey-tündemey
Ünsiz-tünsiz
Ün-tünsiz
Ürgin-sürgin
Ürpi-türpi
Ürim-butaq
Üsti-bası
Üsinip-qabın–
Üşkirip-tüşkir–
Üşkirip-tüşkirip
Üş-tört
Üşti-küyli
Üş-üşten
Ibır-jıbır
Ibır-sıbır
Iğay-sığay
Iğı-jığı
Iğın-şığın
Iğın-şığınsız
Iza-kek
Iza-kekti
Iqpıl-jıqpıl
Iqılas-niyet
Ildım-jıldım
Ilpıñ-jılpıñ
Imdas-jımdas
Imqırıp-jımqır–
Imı-jımı
Inta-jiger
Inta-zeyin
Inta-ıqılas
Intımaq-birlik
Intı-şıntımen
İsmi-xas
İsmi-şeb
İsti-soyuġ
İşçi-kendli
İş-güc
İşli-güclü
İşli-péşeli
İş-péşe
İşsiz-gücsüz
İşsiz-péşesiz
İt-bat: it-bat düşmek
İt-ġurd
İtib-batmaġ
İy-toz
İhzari-nifret étmek
(bildirmek)
İhzari-teessüf étmek
İhzari-teşekkür étmek
İzsiz-soraġsız
İzsiz-tozsuz
İz-toz
İzzeti-nefs
İzzeti-şeref
O-bu
Oğlanlı-ġızlı
Oğru-ġuldur
Ox-kaman
Ox-yay
Oxu-yazı
Oxuyub-çalan
Oxuyub-yazmaġ
Olan-ġalan
Olub-kéçen
Olub-kéçmiş
Ora-bura
Orada-burada
Oradan-buradan
Oturub-durma

Iñ-jıñ Oturub-durmaġ
Iñ-şıñ Oturub-durub
Iñqıl-sıñqıl Ögéy-doğmalıġ
Iñqıl-sıñqılsız **Ölçü-biçi**
Iñ-şıñsız **Ölçüb-biçmek**
Ip-ras **Ölçülüb-biçilmek**
Ip-ıstıq **Ölçülüb-biçilmiş**
Irğalıp-jırğalıp **Ölçüsüz-biçimsiz**
Irduv-dırduv **Öldü-ġaldı**
Irım-sırım **Ölme-diril**
Irıñ-jırıñ Ölüb-dirilmek
Irıs-bereke **Ölüm-dirim**
Irıs-dävlet **Ölüm-zülüm**
Issılı-suvıqtı Ört-basdır: ört-basdır étmek
Isıldap-pısıldap (élemek)
İz-tüz Örtüb-basdırmaġ
İz-tüzsiz **Öte-beri**
İzim-qayım **Ötede-beride**
İlgeri-keyin **Öteden-beriden**
İle-şala **Ötüb-kéçmek**
İlik-şatıs **Övci-feza**
İlik-şatıstıq **Övci-felek**
İlinip-salınıp Öyüd-nesihet
İlip-qaq– **Özünü oda-suya (oda-**
İlip-tart– **köze) vurmaġ (atmaġ)**
İlip-qaqpa Uc-bucaġ
İlip-tartpa Ucundan-bucağından
İlip-şalma Uc-bucaġsız
İlip-şal– Ucsuz-bucaġsız
İni-qarındas Ucdan-ġıraġdan
İrkes-tirkes Ucdan-ġulaġdan
İrkis-tirkis **Uçuġ-sökük**
İrik-şirik **Ufaġ-tufaġ**
İrili-kişili **Umu-küsü**
İrip-şiri– Uzanıb-gétmek
İs-qiymıl **Uzun-caydaġ**
Üç-beş
Üç-dörd

Ürek-direk
Ürek-göbek
Üst-baş
Üsuli-cedid
Üz-göz

2.1.1.2. Ünsüz-Ünsüz

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre "Eğer her iki üye konsonantla başlıyorsa, ilk üyenin hangisi olacağını ünsüz dizisine bakarak tayin edilir. Osman Nedim Tuna ünsüz dizisini ise şöyle göstermiştir: ğ, h; l, r, n, m; v, y; k; z, s, ş, f; c, d, g, b; ç, t, p

Şu sıra ile bakılır: 1. başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) 2. ğ, h- başka (ğ, h önde) 3. liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda), 4. v,y-başka (v,y önde) 5. aynı grupta arkadan öne (arka önde) 6. aynı grupta ünlü-ünsüz (ünlü önde)

Bu kurala göre kelimelerin sadece önüne değil arkasına da bakılır. Biri vokal biri konsonantla bitiyorsa, başa bakılır konsonantlar farklı ise, vokal ile biten üye sıralamada ilktir, Msl: balt**a** naca**k**

Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu ya V-K, ya da K-K'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise, V'lisi başa gelir. Msl: sere-serpe. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi'ne) bakılır. Hangi üyedeki K, ünsüz dizisinde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir. Msl: ço**l**uk-ço**c**uk, hu**y**-hu**s**."[193]

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünsüz-ünsüz olma durumuna göre ele aldık. Bunu yaparken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve aşağıdaki listede yer vermedik. Yukarıda Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Listedeki eş heceli ikilemelerin sayısı fazla olduğu için

[193] Osman Nedim Tuna(1982-1983), *a.g.m.*

ancak bir kısmını değerlendirebildik. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda; bal-bul, dabır-dübir, dal-dul, jaqın-jora, jaqın-juvıq, jalba-julba, jalbañ-julbañ, käñgir-küñgir, kir-qoñ, qadaq-qudaq, saqır-suqır, sarq-surq, sart-surt, satır-sutır, tars-turs, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şañ-şuñ vb ikilemelerin ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. jemis-jiydek örneğinde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, däri-därmek, jarım-jartı, jeme-jemdejeter-jetpes, keler-kelmes, köriner-körinbes vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasında ünlünün başta gelmesi kuralına uygunluk gösterdiğini görmekteyiz. dändi-daqıl, jüdep-jadap, köş-qon vb ikilemelerde üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlünün ön-art sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. jazuv-sızuv, jazı-küzi, jazı-qısı, jay-küy, jayma-qoñır, jayma-şuvaq, jala-päle, jatmay-turmay, javın-şaşın, jebep-demep, jeke-dara, jem-şöp, jer-kök, jiyğan-tergen, jiynap-ter–, jiyın-terin, jiyıp-terip, joğarılı-tömendi, joqtı-bardı, jürdim-bardım, jüre-bara, jürüv-turuv, jığıla-sürine, jığılıp-sürinip vb ikilemede kurala göre v, y'nin başta olması gerekir, burada da kurala uyulmuştur. jalğız-jalqı, qağaz-qalam vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında ve h'nin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz. jamandı-jaqsılı, jandı-jaqtı, jan-jaq, jermen-jeksen, zerde-zeyin[194], keldi-ketti, keler-keter, kelimdi-ketimdi, kelin-kepşik, köne-köski, künnen-künge, mayda-şüyde, mal-bas, maldı-jandı, mal-jay, mal-jan, mal-pul, malşı-jalşı, mädeniy-köpşilik, mädeniy-turmıstıq, män-jay, märe-säre, meñ-zeñ, muñdı-zarlı, muñ-zar, muñ-şer, mülgip-qalğıp, nemere-şöbere vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce olması kuralına uyduğu görülmektedir. jasav-jabdıq, kedir-budır vb ikilemelerde patlayıcı ünsünler k hariç sonda bulunması kuralına uyduğu görülmektedir. jora-joldas, jıra-jılğa vb ikilemelerde üçüncü sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşırız, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, r arkada yer

[194] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Zerde-zeyin şeklinin yanında bir de zeyin-zerde şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

aldığı için önce gelmesi kurala uygunluk gösterir. jım-jırt ikilemesinde üçüncü sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşırız, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, m arkada yer aldığı için önce gelmesi kurala uygundur. künbe-küngi, künbe-kündik vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşırız, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, b arkada yer aldığı için önce gelmesi kurala uygundur**.** pälen-tügen, pälenşe-tügenşe vb ikilemelerde aynı grupta yer alan ünsüzlerde kural arkadan öncedir, burada da arkada yer alan p ünsüzünün önce geldiğini görmekteyiz. buza-jar–, böle-jar–, birli-jarım, körpe-jastıq, zävi-şaytan, jer-su vb ikilemelerde önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olma kuralını uyduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Kazak Türkçesinde mevcuttur: baqar-şaqar, baqıra-şaqıra, baqırıp-şaqırıp, balalı-şağalı, bala-şağa, büge-şige, bıt-şıt vb ikilemelerde başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) olması gerekirken patlayıcı ünsüzü önce gelmiştir. baqsı-tävip, bälen-tügen, bolıp-tol–, buzav-torpak, bıj-tıj, bota-taylaq ,buvıp-tüy– vb ikilemelerde her iki ünsüz de patlayıcı olduğu için aynı grupta arkadan öne kuralına bakarız: Bu kurala göre t başta yer almalıdır, ancak burada sonda yer aldığını görmekteyiz. bäle-jala[195], böle-jara, buzıp-jar–, bığı-jığı, dos-jar, kerek-jaraq, kesip-jarıp, kiyip-jar–, kör-jer, kübir-jıbır, küy-jay, küyli-jaylı, küyip-jan–, qaydağı-jaydağı, qalıñdı-juqalı, qam-jay, qan-jın, qaruv-jaraq, qiyqı-jiyqı, quda-jekjat, qural-jabdıq, qızıldı-jasıldı, qızıl-jasıl, qızıl-josa, qısı-jazı vb ikilemelerde kurala göre v, y'nin başta olması gerekirken j ünsüzü sonda yer almıştır. bağım-kütim, bağıp-qaq–, basa-köktep, böri-qarı vb ikilemeler başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) kuralına uymamaktadır, patlayıcı olan b ünsüzünün sonda yer alması gerekirken önce yer aldığını görmekteyiz. jaqsılı-jamandı, japa-jalğız, jayav-jalpı[196],zar-muñ, köylek-könşek vb ikilemelerde birbirine denk gelen sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce olması kuralına uymadığını, sonra geldiğini görmekteyiz. jaman-jävtik, julın-jüyke, kärip-qaser, maqal-mätel vb ikilemelerde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre ön-art sıralamasına uymayıp art

[195] Osman Nedim Tuna ünsüz dizisinde j sesine yer vermemiştir; Kazak Türkçesinde kelime başında bulunan j'lerin Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan y'lere denk gelmesi bizi fonetik esaslı uygulamayı y sesine göre yapmaya yöneltmiştir.

[196] Kurala göre v,y'nin önce yer alması söz konusu; ancak bu kuraldan önce bakılacak olan kurala göre liquid ve nasal sonant- başka (başka sonda) kuralıdır. Bu bakımdan bu örnek kuralın dışında kalır.

ünlüsünün önce geldiğini görmekteyiz. jandı-jansız, jap-jas, jetim-jesir, joldı-jolsız, jebir-jesir, jöndi-jönsiz biren-saran, gama-sevle, bostan-bosqa, del-sal, duvlı-şuvlı, duvman-savıq, jıldan-jılğa, päle-jala vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün kural gereği sonda bulunması gerekirken önce geldiğini görmekteyiz. kiyim-keşek, küldi-kömeş, küy-qoñ vb ikilemelerde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uymayıp dar ünlünün önce geldiğini görmekteyiz. salğırt-salaq, saldır-salaq vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında kurala göre ünlü-ünsüz dizilimi olması gerekirken ünsüz başta yer almıştır. zäbir-japa, joğarı-tömen, körpe-tösek vb ikilemeler ikilemelerde önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olma kuralını uymadığını görmekteyiz. baqsı-balger (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid nasal sonant önce gelmesi gerekirken sonra gelmiştir), däm-tuz (her ikisi de patlayıcı ünsüz olduğu için aynı grupta arkadan öne kuralına bakarız: bu kurala göre t başta yer almalıdır), däp-däl (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonda bulunması kuralına uymadığını görmekteyiz), zeyin-zerde (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta yer alması kuralına uymadığı görülmektedir), läm-mim(aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır, m arkada yer aldığı için önce gelmesi gerekirdi), parız-qarız (aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır, k önce gelmeliydi aynı zamanda k hariç patlayıcıların sonda bulunması kuralına da uymadığını görmekteyiz). salqın-salğırt (sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin başta bulunma kuralına uymadığı görülmektedir).

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bay-kedey, bay-manap, baq-bereke, baq-talan, bal-şırın, bap-baysaldı, bet-betimen, bip-biyik, gül-bäyşeşek, dap-darday, jay-japsar, jal-quyrıq, jap-jaqsı, jav-jorıq, jele-jort–, jol-joba, jup-juqa, jup-jumsaq, jım-jılas, jır-duman, zil-zapıran, köl-kösir, qap-qattı, qiy-qoqıs, mal-mülik, say-sala, sav-sälemet, tañ-tamaşa vb ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bäybişe-toqal, bolarda-bolmay, bekerden-beker, birimen-biri, ğılımiy-zerttev, jağınıp-jalpay, jayma-jay, jalañaş-jalpı, jalğızdan-jalğız, jalma-jan, jasırıp-jap–, jelegey-jelpi, jolma-jol, jılma-jıl, jiger-küş,

kärili-jastı, konferents-zal, köbine-köp, keşeli-bügin, kilovvat-sağat, köpten-köp, künbe-kün, kimde-kim, majıra-jay, telegey-teñiz vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda; bacı-ġardaş, baş-göz, bic-ġıc, çığır-bağır, ġocalı-cavanlı, bezek-düzek, bezenip-düzenmek, biş-düş, bişir-düşür, bişirib-düşürmek, bişirib-düşüren, cici-bacı, cik-bik, çaşıb-ġalmağ, çene-boğaz, çengel-bıçağ, ġarışığ-dolaşığ, ġaş-daş, ġelem-davat, gelen-géden, gelib-géden, parça-tike vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını görürüz. Aynı grupta arkadan öne (arka önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bas-boş, berk-boş, çağ-çuġ, çala-çuxur, çal-boz, çala-çölek, dad-duz, dadlı-duzlu, dam-dum, dana-doluġ, dana-duna, danğır-dunğur, dava-döyüş, deli-dolu, den-düş, demir-dümür, dengil-düngül, ġaçağ-ġuldur, ġaç-ġov, ġanad-ġuyruġ, ġapış-ġupuş, ġara-ġorxu, ġara-ġovma, ġara-ġura, ġar-ġur, ġarğa-ġuzğun, ġarış-ġuruş, géce-gündüz, géceli-gündüzlü, ġart-ġurt, ġaş-göz, gede-güde, ġepik-ġuruş, ġırığ-ġuraġ, ġırığ-ġuruġ, ġızıl-gümüş, giléy-güzar, kendli-kütlü, kesek-küsek, kesik-küsük vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. növ'i-beşer, çal-çap, çalıb-çapma, çalıb-çapmağ, çalı(n)-çapraz, çolma-çocuġ, dam-daş, danlayıb-dansamağ, dil-diş, ġalın-ġayım, ġanlı-ġaçağ, ġanun-ġayda, ġurd-ġuş, ġulan-ġuşğun, xanım-xatın, mal-pul, medeni-kütlevi, menli-senli, minnet-sünnet, mitil-şitil, müruri-zamanla vb ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. çalı-çırpı, derd-dil, deriden-dırnağdan, doğru-dürüst, ġedir-ġiymet, ġol-ġıç, ġoyun-ġuzu, ġövsi-ġüzéh, nezir-niyaz vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. çör-çöp, ferli-başlı, sayır-bayır, sebir-ġerar, sebrü-ġerar, yalan-palan, yalan-gérçek, yandı-ġındı, yara-para, yay-ġış, yaylı-ġışlı, yaz-ġış, yazıb-pozmağ, yazı-pozu, yedi-béyza, yér-göy vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. ġohum-ġonşu, xalça-palaz, haleti-ruhiyye, hayıl-mayıl, hap-gop, xata-bala, hay-küy, hebti-dimağ, héç-puç, xabi-ġeflet, haġġ-say, heddi-büluğ, hederen-pederen, xefti-dimağ, hele-béle, hele-helbet, xelet-barat, hellem-ġellem, xencer-bıçağ olmağ, herbe-zorba,

xerc-borc[197], heyet-baca, heyet-bucaġ, xéyir-dua, xırda-mırda, xırda-para, xırlı-pırlı, him-cim, his-pas, hisli-paslı, hisli-tozlu, xoş-béş, huşlu-başlı, ġohum-ġuda vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında h ve ğ'nin başta olma kuralına uyduğunu görmekteyiz. defe-daraġ, derman-dava[198], hesb-hal vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre ön-art sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. ġırım-ġırtı(ġ), ġonu(m)-ġonşu, xalı-xalça vb ikilemelerdebirbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz dizilimine göre ünlünün önce yer aldığını görmekteyiz. bayır-baca(ġ) (denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda v, y'nin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz), belayi-nagehan (kurala göre önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk kuralına uyduğunu görmekteyiz), dağ-daş (ğ ve h'nin önce gelme kuralına uymaktadır). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur: basdı-kéçdi, basdı-kesdi, borc-xerc, böyük-kiçik, çoban-çoluġ, çaşka-loşka, dana-kelçe,doğrudan-doğruya, doğrudan-doğrusu, ġabaġ-ġarşı, géden-gelen, géder-gelmez, gédib-gelme, gédib-gelmek, giléy-küsü géyim-kécim, géyindirib-kécindirme, géyinib-kécinme, géyinib-kécinmek, pul-mul, paylı-lüşlü, pay-lüş vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda patlayıcı) kuralına uymadığını görmekteyiz. birden-bire, başdan-başa, dilden-dile, génden-géne günden-güne, haçandan-haçana, haldan-hala vb ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda ünlü-ünsüz dizilimi olması gerekirken ünsüz başta yer almıştır.[199]babri-beyan, çayır-çemen, dava-derman,ġabağını-gérisini, ġabaġ-ġenşer, haray-heşir vb. ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiştir. dava-dalaş, davasız-dalaşsız, davasız-dermansız, derd(ü)-möhnet, derdü-möhnet, ġayda-ġanun, zerbi-mesel, yecuc-me'cuc vb. ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uymamaktadır. boya-başa, ġohum-ġardaş, ġonaġ-ġara, ġoruġ-ġaytaġ,

[197] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Xerc-borc şeklinin yanında bir de borc-xerc şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

[198] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Derman-dava şeklinin yanında bir de dava-derman şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

[199] Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda ikilemelerin aynı kelimeden oluştuğu ve ikilemeleri oluşturan ilk kelimenin ablatif, ikinci kelimenin de datif eki aldığı görülmektedir.

göz-ġaşvb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir. ġüvvéyi-behriyye, ġızarıb-bozarmaġ, coşub-daşmaġ, çapılıb-talanmaġ, çeren-peren, çırt(ı)-pırt(ı), çirkli-paslı, dadü-bidad, dana-buzov, dari-beġa, dede-baba, demir-béton, derdü-bela, dörd-béş, döş-baş, daş-ġaş, dédi-ġodu, derd-ġem, derdsiz-ġemsiz, déye-güle, déyen-gülen, déyib-gülen, déyib-gülme, déyib-gülmek, deyiş-düyüş, dövri-ġedim, dövri-gerdun, düzüb-ġoşmaġ, duman-çiskin, dumanlı-çiskinli, dereli-tepeli, derelik-tepelik, dere-tepe, dereden-tepeden, dükan-bazar, ġaçdı-tutdu, ġan-ter, ġapı-baca, ġarış-bulaş, ġıdır-bıdır, ġısma-boğma, ġışġır-bağır, ġışġırıġ-bağırıġ, ġızarıb-bozarmaġ, ġıraġ-bucaġ vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını, arkadan öne (arka önde) kuralına uymadığını görmekteyiz. cidd-cehd, divan-dere, şilim-şehre, şiri-jeyan, xurdu-hemir, sual-cevab vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir. çalışıb-vuruşmaġ, çalış-vuruş, ġış-yay (yaz), ġan-yaş vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda v,y'nin başta yer alması kuralına uymadığını görmekteyiz. çem-xem, ġorxu-hürkü vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda h, ğ'nin önce gelmesi gerekirken sonda yer aldığını görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bac-xerac, bağ-bere, bağ-bağça[200], bağ-bağatlı, dad-bidad, boş-bikar, boş-boşuna, cah-calal, can-ciyer, ceng-cidal, cici-bacılıġ, çala-çuxurluġ, çal-çağır, çar-naçar, çek-çévir, çay-çörek, dam-divar, daş-kesek, def-dumbul, gén-bolluġ, ġır-saġġız, ġol-budaġ, göy-demir, göy-yaşıl, hel-helbet, huş-guşla, kem-kesir, kor-péşman, küy-kelek, lüt-maderzad, mal-ġaraçı, pal-paltar, say-séçme, ses-semir, şekk-şübhesiz, tar-ġaval, yağ-péndir vb ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bayatı-ġacar, bayatı-kürd, bayatı-şiraz, beġedri-ġüvve, beġedri-lüzum, beġedri-meġdur, bire-béş, bire-bir, bire-yüz, celayi-veten, bağça-bağ, général-mayor, gibléyi-alem, götür-ġoy, sahibi-iman, xülasé-kelam, kilovat-saat, nesilden-nesle[201] vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

[200] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Bağ-bağça şeklinin yanında bir de bağça-bağ şekli yer almıştır. İlk şekil az heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken, ikincisi bu kuralın dışında kalır.

[201] Az heceli kelimenin çok heceli kelimeden önce gelmesi kuralına uymayan ikilemelerin çoğunu tekipli yapılar ve sadece ilk kelimesi ek almış olan ikilemelerin oluşturması dikkat çekicidir.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda; çağ-çuğ, çağır-çuğur, çälä-çülpä, çäñ-çüñ, cängir-cüngür, cäräñ-cürüñ, çätäk-çutåq, çatır-çutur, dån-dün, ğacır-ğucur, häzil-hüzül, häyt-hüyt, keçä-kündüz käm-köst, lättä-lüttä, qattıq-quruq, qarz-qurz, qari-quri, qalgän-qutgän, şäldir-şüldir, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaq-şuq, şaraq-şuruq, şärt-şurt, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, teñ-tüş (teñü tüş), vağır-vuğur, xaltä-xultä, xandån-xuşån vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; bu seslerin ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. bår-büd, mål-mülk vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; bu seslerin ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. ğadir-budur, hårıb-çärçäb, hårıb-tålıb, häş-päş, lättä-püttä, mäydä-çüydä, mevä-çevä, näzär-pisänd, näri-beri, qıy-çüv[202], säbr-tåqat, sällä-çåpän, säl-päl, särä-püçäk, sävål-cävåb, sävdå-såtıq, yığım-terim, yäsän-tüsän vb ikilemelerde üyeleri denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bålä-çaqa, şavq-zävq [203], täniş-biliş, temir-beton vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını görürüz. Aynı grupta arkadan öne (arka önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bilär-bilmäs, bolär-bolmäs, qari-qartänvb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. bom-boş, köm-kök, siläb-siypäb, temir-tersäk vb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. halp-zalp, häñ-mäñ, häzil-mäzäh, hisåb-kitåb, xår-zår vb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında ğ, h -başka (ğ, h önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. çälä-yärim, (kurala göre önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olması kuralına uyduğunu görmekteyiz.) Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Özbek Türkçesinde mevcuttur: fısqu-fäsåd, fitnä-fäsåd, kiyim-keçäk, ziyån-zähmät, yigit-yäläñ, yırtıq-yämåqvb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uymadığını

[202]Bu ikileme bazı sözlüklerde qıy-çüv şeklinde geçmekte, bazılarında qıy-çuv şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen çüv kelimesini kullandık.

[203]Bu ikileme bazı sözlüklerde şavq-zävq şeklinde geçmekte, bazılarında şåvq-zävk şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen şavq kelimesini kullandık.

görmekteyiz. bäkårdän-bäkårgä, cän-dil, caz-buz, çirt-pirt, ciz-biz, tilkä-pårä, tit-pit, tetä-pâyä, täkä-pükä vb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Burada aynı grupta yer alan patlayıcı ünsüzlerde tersi bir durum söz konusudur. zävq-säfå, zävq-şävqvb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Bu kurala göre z'ye göre s'nin ve ş'nin başta olması gerekirken sonra gelmiştir. bår(i)-yoğı, bårdi-keldi, båriş-keliş, birin-ketin, böltäk-söltäk, bud(u)-şud, buzuq-yårıq, cäncäl-surån,ciydä-mäyiz, dost-yår, küppä-kündüz, tår-mår, täppä-täyyår vb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uymadığını görmekteyiz. dokån-dästgåh, muråd-maqsädtäyyår vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uymadığını görmekteyiz. låm-mim (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Burada aynı grupta yer alan liquid ve nasal sonantta tersi bir durum söz konusudur), qazi-qartä (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz), cän-cähd (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında h ve ğ'nin önce gelmesi kuralına uymadığı görülmektedir), näzär-näfäs (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Bu kurala göre f'nin başta olması gerekirken sonra gelmiştir), çizmä-çizıq (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasına uymadığını görmekteyiz), qışın-yâzin[204] (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz).

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bäb-bärävär, båġ-bostän, bålä-çaqali, bår-yoğı, baxt-säådät, bäyt-ġazäl, bitmäs-tügänmäs, bittä-yärimtä, cäñ-cädäl, däm-bädäm, dåv-däraxt, ğam-ğussa, häzår-bähäzår, hüzür-hälåvät, kör-körånä, läb-dähän, nåm-nişånsiz, nåz-ne'mät, qavm-qarındäş, qup-quruq, päst-bäländ[205], şäk-şübhä, şån-şäräf, sir-sinåät, sulh-sälåh, täg-tåmır, vaqt-bevaqt, tuz-nämäk, xat-xabär, yår-cora, yol-yorıq, yol-yoläkäy, zil-zämbil vb ikilemeler az heceli

[204] Bu ikileme bazı sözlüklerde qışın-yâzin şeklinde geçmekte, bazılarında qışın-yâzın şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen yâzin kelimesini kullandık.

[205] Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Päst-bäländ şeklinin yanında bir de bäländ-päst şekli yer almıştır. İlk şekil az heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken, ikincisi bu kuralın dışında kalır.

kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bäländ-päst, bäsmä-bäs, båşmä-båş, betmä-bet, birdän-bir, birmä-bir, çippä-çin, dälä-däşt, dälä-tåş, dälä-tuz, gälmä-gäl, kämdän-käm, nåmmä-nåm, näridän-beri, nävbätmä-nävbät, qoyärdä-qoymäy, şåşınä-şåşär, sözmä-söz, yüzmä-yüz, yumälåq-yåstıq [206] vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ünsüz-ünsüz dizilimindeki eş heceli ikilemeler sayı itibari ile fazla olduğu için değerlendirme kısmında genel tabloyu görmek adına bir kısmını değerlendirdik. Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik esasa dayalı kurallar Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde eş heceli ikilemelere uygulandığında bu kurala uyan örneklerin yanında bu kuralın dışın da kalan örneklere da rastladık. Özbek Türkçesinde eş heceli ikilemeleri incelerken, Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu ünlü dizisinde bulunmayan ä ve å seslerini Volkan Coşkun'un Özbekçe Gramer kitabından[207] yararlandık. Burada verilen bilgiye göre ä sesini geniş, ön damak ünlüsü, å sesini ise yuvarlak, art damak ünlüsü olarak değerlendirdik.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Bağım-kütim	Bac-xerac	Bäb-bärävär
Bağıp-qaq–	**Bacı-ġardaş**	Båġ-bostän
Bay-kedey	**Bad(i)-seba**	**Bäkårdän-bäkårgä**
Baylap-mata–	Bad(i)-fenaya gétmek	**Bålä-çaqa**
Bay-manap	Bağ-bağat	Bålä-çaqali
Baqar-şaqar	Bağ-bağatlı	Bäländ-päst
Baq-bereke	Bağ-bağça	**Bår(i)-yoğı**
Baq-dereje	Bağ-bere	**Bår-büd**
Baq-dävlet	Bağça-bağ	**Bårdi-keldi**
Baqsı- balger	Bağlı-bağatlı	**Båriş-keliş**
Baqsı-tävip	Bağlı-bağçalı	Bår-yoğı
Baq-talay	Bal-maskarad	Bäsmä-bäs
Baq-talan	**Bas-boş**	Båşmä-båş

[206] Az heceli kelimenin çok heceli kelimeden önce gelmesi kuralına uymayan ikilemelerin çoğunu sadece ilk kelimesi ek almış olan ikilemelerin oluşturması dikkat çekicidir. Bu ekler de ortada pekiştirme amaçlı kullanılan eklerdir. Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı kısmında konuya daha ayrıntılı değineceğiz.

[207] Ayrıntılı bilgi için bkz: Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Atatürk Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 753, Ankara, 2000

Baqşa-bav
Baqıra-şaqıra
Baqırıp-şaqırıp
Balalı-şağalı
Bala-şağalı
Bala-şağa
Bal-bul: Bal-bul januv
Balğa-tös
Bal-şırın
Bap-baysaldı
Bap-balğın
Barar-barmas
Basa-köktep
Baspa-bas
Basıp-janışta–
Bäybişe-toqal
Bälen-tügen
Bäle-jala
Bekerden-beker
Bet-betimen
Betpe-bet
Bilep-töste–
Bolar-bolmas
Bolarda-bolmay
Bolıp-tol–
Bostan-bosqa
Bota-taylaq
Böle-jar–
Böle-jara
Böri-qarı
Buvıp-tüy–
Buza-jar–
Buzav-torpak
Buzıp-jar–
Bulqan-talqan
Büge-şige
Büp-bütin
Bığı-jığı
Basdı-kéçdi
Basdı-kesdi
Baş-başa
Baş-béyin
Başdan-başa
Baş-göz
Baş-ġulaġ
Başlı-başına
Başlı-başınalığ
Batman-terezi
Bayatı-ġacar
Bayatı-kürd
Bayatı-şiraz
Bayır-baca(ġ)
Bazar-dükan
Babri-beyan
Beġedri-ġüvve
Beġedri-lüzum
Beġedri-meġdur
Behri-tevil
Ġüvvéyi-behriyye
Belayi-müsibetle
Belayi-nagehan
Béleden-béle
Bend-bere
Berk-boş
Berli-bezekli
Berr-biyaban
Növ'i-beşer
Bet-beniz
Bezek-düzek
Bezenip-düzenmek
Bığlı-saġġallı
Bic-ğıc
Dad-bidad
Bir-birine deymek
(ğarışmağ
Birden-bire
Baxt-säådät
Bäyt-ġazäl
Betmä-bet
Bilär-bilmäs
Birdän-bir
Birin-ketin
Birmä-bir
Bitmäs-tügänmäs
Bittä-yärimtä
Bolär-bolmäs
Böltäk-söltäk
Bom-boş
Bud(u)-şud
Büs-bütün
Buzuq-yårıq
Çağ-çuğ
Çağır-çuğur
Cähd-cädäl
Çälä-çülpä
Çälä-yärim
Cäñ-cädäl
Cän-cähd
Cäncäl-surån
Çäñ-çüñ
Cän-dil (bilän)
Cängir-cüngür
Çän-tupräq
Cäräñ-cürüñ
Cär-culġa
Çår-nåçår
Çätäk-çutåq
Çatır-çutur
Cävåb-muåmälä
Caz-buz
Çippä-çin
Çirt-pirt bol–
Ciydä-mäyiz
Ciz-biz

Bıj-tıj: bıj-tıj etüv
Bıt-şıt: bıt-şıt boluv
Biliner-bilinbes
Bip-biyik
Bip-birdey
Bir-birlep
Biren-saran
Birli-jarım
Birimen-biri
Vagon-restoran
Gama-sevle
Göy-göyle–
Gül-bäyşeşek
Ğılımiy-zerttev
Ğılımiy-tehnikalıq
Ğılımiy-fantastikalıq
Dabır-dübir
Daqpa-daq
Dala-dalasın şığaruv
Dal-dul
Dap-dayın
Dap-darday
Dav-damay
Dav-janjal
Dälme-däl
Dälme-däldik
Däm-tuz
Dändi-daqıl
Däp-däl
Däri-därmek
Däv-peri
Del-sal
Dop-domalaq
Dos-duşpan
Dos-jar
Dos-jora
Döp-döñgelek
Duvlı-şuvlı
Bire-béş
Bire-bir
Bire-yüz
Biş-düş
Bişir-düşür
Bişirib-düşürmek
Bişirib-düşüren
Bitib-tükenmez
Bitmez-tükenmez
Boğaz-boğaza
Borc-xerc
Bor-maşın
Bostan-terevez
Boş-bikar
Boş-boşuna
Boy-boya vérmek
Boya-başa yétirmek (çatdırmağ, çıxarmağ)
Boy-buxun
Boy-buxunlu
Boylu-buxunlu
Boyun-boyuna durmağ (vérmek)
Ġızarıb-bozarmağ
Böyük-kiçik
Böyür-böyüre
Büküb-bükmelemek
Cah-calal
Cah-calallı
Cahıl-cuhul
Cami-cem
Cana-cuna
Can-baş
Can-ciyer
Can-dilden
Can(la)-başla
Canlı-cansız
Cansız-çelimsiz
Çizmä-çizıq
Dälä-däşt
Dälä-tåş
Dälä-tuz
Däm-bädäm
Dåm-däräksiz
Dån-dün
Dåv-däräk
Dåv-däraxt
Dokån-dästgåh
Dost-duşmån
Dost-yår
Duppa-durust
Faqir-fuqarå
Fäzi-kämålåt (fäzlu kämålåt)
Fisk-fücür (fisku fücür)
Fısqu-fäsåd
Fitnä-fäsåd
Ğacır-ğucur
Ğadir-budur
Ğala-ğåvur
Gälmä-gäl
Ğam-ğussa
Ğam-häsrät
Gängir-günbür: gängir-günbür suhbät
Gäp-söz
Ğarç-ğurç
Gärd-çän
Gärd-gärd qıl–
Gärd-gubår
Ğıdı-bidi
Gınä-küdüråt
Ğıra-şirä
Gör-yår
Hak-huquq

Duvman-savıq
Düp-tüzüv
Jağınıp-jalpay
Jadap-jüde–
Jazuv-sızuv
Jazuv-sızuvsız
Jazı-küzi
Jazı-qısı
Jaydan-jay
Jay-jayına
Jay-japsar
Jay-küy
Jayma-jay
Jayma-qoñır
Jayma-şuvaq
Jayma-şuvaqtan–
Jaqsılı-jamandı
Jaqın-jora
Jaqın-juvıq
Jaqın-jurağat
Jala-päle
Jalañaş-jalpı
Jalap-jalma–
Jalap-juqta–
Jalba-julba
Jalbañ-julbañ
Jalğızdan-jalğız
Jalğız-jalqı
Jalğız-jarım
Jal-quyrıq
Jalma-jan
Jamandı-jaqsılı
Jaman-jävtik
Jamap-jasqa–
Jandı-jaqtı
Jandı-jansız
Jan-jaq
Jan-jaqtağı
Cavanlı-ġocalı
Celayi-veten
Cemi-cümletanı
Ceng-cidal
Cenub-ġerb
Cenub-şerġ
Ceze-feze
Cındır-mındır
Cır-cında
Cır-cındır
Cızma-ġara
Cızma-ġaraçı
Cızma-ġaralamağ
Cici-bacı
Cici-bacılıġ
Cidd-cehd
Cik-bik
Cini-Cefer ġoşunu (kimi)
Cin-şeyatin
Coşub-daşmağ
Cövr-cefa
Çağ-çuġ
Çaxmağ-ġov
Çala-çölek
Çala-çuxur
Çala-çuxurluġ
Çal-boz
Çal-çağır
Çal-çap
Çal-çarpaz
Çal-çeper
Çalıb-çapma
Çalıb-çapmağ
Çalıb-çağırmağ
Çalı-çırpı
Çalı(n)-çapraz
Çalışıb-çapalamağ
Çalışıb-vuruşmağ
Håli-baqudrät
Halp-zalp
Häñ-mäñ (bolmåq)
Hårıb-çärçäb
Hårıb-tålıb
Häş-päş (degünçä)
Hayr-ma'zur (qıl–)
Häyt-hüyt (degünçä)
Häzår-bähazår
Häzil-hüzül
Häzil-mäzäh
Häzil-mutåyibä
Hisåb-kitåb
Hisåb-kitåb qılmåq
Hüzür-hälåvät
Kämdän-käm
Käm-köst
Kap-kättä
Käyf-säfå
Keçä-kündüz
Ketmä-ket
Kibr-hävå
Kirim-çıqım
Kiyim-keçäk
Köm-kök
Kör-körånä
Köz-qulåq (bol–)
Küf-süf
Kulf-kälit
Küppä-kündüz
Läb-dähän
Låm-mim: låm-mim demäslik
Låp-låyıq
Läppä-läyıq
Lättä-lüttä
Lättä-püttä

Jan-jaqtan
Jan-jaqtı
Jan-januvar
Jan-tänimen
Japa-jalğız
Japa-tarmağay
Jap-jazıq
Jap-jaylı
Jap-jaqsı
Jap-jaña
Jap-jaqın
Jap-jalañaş
Jap-jalpaq
Jap-jaman
Jap-jarıq
Jap-jas
Jap-jasıl
Jarım-jartı
Jasav-jabdıq
Jas-jeleñ
Jas-käri
Jasırıp-jap–
Jata-jastana
Jat-jurağat
Jatmay-turmay
Jav-jorıq
Javın-şaşın
Jayav-jalpı
Jebep-demep
Jebir-jesir
Jegjat-jurağat
Jeke-dara
Jeke-daralıq
Jekpe-jek
Jelegey-jelpi
Jele-jort–
Jelep-jebe–
Jeme-jem: jeme-jemge

Çalış-vuruş
Çapılıb-talanmağ
Çar-naçar
Çaşıb-ğalmağ
Çaşka-loşka
Çay-çörek
Çayır-çemen
Çek-çévir
Çem-xem
Çem-xemli
Çen-duman
Çene-boğaz
Çengel-bıçağ
Çeren-peren
Çığır-bağır
Çıl-çılpağ
Çıl-çırpı
Çırt(ı)-pırt(ı)
Çirk-pas(ağ)
Çirkli-paslı
Çiyin-çiyine
Çoban-çoluğ
Çolma-çocuğ
Çöl-bayır
Çör-çöp
Çul-çuxa
Dad-bidad
Dad-damağ
Dad-duz
Dad-feğan
Dad-feryad
Dadlı-duzlu
Dadü-bidad
Dadü-feryad
Dağ-daş
Dağ-dere
Dalına-ğabağına baxmağ
Yan-yöresini dalamağ

Lütf-käräm
Mål-mülk
Mäş-gürüç
Mäydä-çüydä
Mevä-çevä
Mol-köl
Momin-qåbil
Muråd-maqsäd
Nåmmä-nåm
Nåm-nişånsiz
Nån-nämäk
Näri-beri
Näridän-beri
Narx-nävå
Näsl-näsäb
Nävbätmä-nävbät
Näzär-näfäs
Näzär-pisänd:
näzär-pisänd qılmäslik
Nåz-ne'mät
Nest-nåbud bolmåq
Nevärä-çevärä
Pälä-pärtiş
Pänd-näsihät
Päst-bäländ
Qaddi-qåmät
Qalgän-qutgän
Qançädän-qançä
Qåp-qårä
Qarama-qarşi
Qari-qartän
Qari-quri
Qari-yåş
Qarz-qurz
Qatmä-qat
Qattıq-quruq
Qåväq-dimåğugä
(qara–)

kelgende
Jeme-jemde
Jem-şöp
Jemis-jiydek
Jer-düniye
Jer-jiyhan
Jer-kök
Jermen-jeksen
Jer-su
Jeter-jetpes
Jetim-jesir
Jiyğan-tergen
Jiynap-ter–
Jiyılıp-teril–
Jiyın-terin
Jiyın-toy
Jiyıp-terip
Joğarılı-tömendi
Joğarı-tömen
Joq-jutañ
Joq-jitik
Joq-jutañdıq
Joqtan-bardan
Joqtı-bardı
Joldas-jora
Joldı-jolsız
Jol-joba
Jol-joralğı
Jol-jönekey
Jolma-jol
Jora-joldas
Jora-joralğı
Jön-joralğı
Jota-jon
Jöndi-jönsiz
Jön-joba
Jön-josıq
Jön-josıqsız
Dalay-lama
Dalda-bucağda
Dal-dala
Dal-dalı
Dallı-budağlı
Dam-daş
Dam-divar
Dam-dum
Dana-buzov
Dana-doluġ
Dana-duna
Dana-kelçe
Danğır-dunğur
Danlayıb-dansamağ
Dari-beğa
Dari-fena
Dari-şefa
Dar-düdük
Daş-daşa
Daş-divar
Daş-ġaş
Daş-ġaşlı
Daş-kesek
Daş-kesekli
Daşlı-kesekli
Daş-terezi
Dava-dalaş
Dava-derman
Dava-döyüş
Dava-ġalmağal
Dava(lı)-şavalı
Dava-me'reke
Davasız-dalaşsız
Davasız-dermansız
Dava-şava
Dava(sız)-şavasız
Dayanıb-durmağ
Dayanıb-duran yérde
Qavm-qarındäş
Qåzån-tåvåq
Qazi-qartä
Qıp-qızıl
Qıp-yalangåç
Qışın-yåzin
Qıy-çüv
Qolläb-quvvätlä–
Qoni-qoşni
Qorpa-pisä
Qoşçı-qolânçı
Qoyärdä-qoymäy
Qulåq-miyä (ye–)
Qup-quruq
Qurt-qumursqa
Qut-bäräke
Rähm-şäfqat
Räng-baräng
Royi-råst
Sa'y-häräkät
Säbåt-mätånät
Säbr-qanåät
Säbr-tåqat
Saddi-bäst
Şåd-xandån
Şäk-şübhä
Şäk-şübhäsiz
Şäldir-şüldir
Sällä-çåpän
Säl-päl
Şån-şäräf
Sänsiz-sänåqsiz
Şån-şührät (şånu şührät)
Şapır-şupur
Şaqır-şuqur
Şaq-şuq
Särä-püçäk

Jöp-jöndi
Juvas-qoñır
Juvıp-şay–
Juvınıp-şayın–
Julın-jüyke
Jup-juvan
Jup-juvas
Jup-jubımen
Jup-juqa
Jup-jumsaq
Jüdep-jadap
Jüzbe-jüz
Jün-jurqa
Jürdim-bardım
Jüre-bara
Jürüv-turuv
Jığıla-sürine
Jığılıp-sürinip
Jılap-köris–
Jılap-sıqta–
Jıldan-jılğa
Jılma-jıl
Jılı-jumsaq
Jım-jılas
Jım-jırt
Jın-jıbır
Jın-şaytan
Jın-peri
Jıp-jıynaqı
Jıp-jıltır
Jıp-jılı
Jıra-jılğa
Jır-dastan
Jır-duman
Jırtıq-jamav
Jiger-küş
Jiger-qayrat
Jip-jiñişke

Dede-baba
Dede-babadan ġalma
Dédi-ġodu
Dédi-ġoduçu
Dédi-ġoduçuluġ
Dé-fakto
Def-dumbul
Defe-daraġ
Defn-kefn
Defter-çereke
Defter-kitab
Deli-divane
Deli-dolu
Deli-ġudurmuş
Delik-déşik
Delik-déşikli
Delme-déşik
Dem-deme vérmek
Dem-desgah
Dem-desgahlı
Demir-béton
Demir-dümür
Demli-desgahlı
Den-düş
Dene-denelik
Dengil-düngül
Derd-bela
Derd-dil
Derd-ġem
Derd-ġemli
Derd-ġüsse
Derd-ġüsseli
Derdi-dil
Derd(i)-hal
Derd-keder
Derd(ü)-möhnet
Derd(i)-ser
Derdsiz-ġemsiz

Şaraq-şuruq
Särbä-sär
Şärt-şäråit
Şärt-şurt
Şåşä-pişä
Şåşınä-şåşär
Şåşmä-şåşär
Sävål-cävåb
Sävdå-såtıq
Såvğa-sälåm
Şåvqın-surån
Şavq-zävq
Şåv-şuv
Şåvur-şuvur
Şåx-şäbbä
Såyä-sälqın
Säyr-säyåhät
Säyr-tåmåşä
Sihät-sälåmät
Sihät-sälåmätlik
Şikvä-şikåyät
Siläb-siypäb
Sip-sillik
Şirin-şäkär
Sir-sinåät
Sözmä-söz
Sulh-sälåh
Süpürib-sidirimäq
Suyuq-quyuq
Tä'rif-tävsif
Tåb-tåqat (tåcu taxt)
Täg-tåmır
Täg-taxt
Täkä-pük
Täkä-pükä
Tälån-täråc
Täläş-tårtiş
Tän-cån (tänu cån)

Zar-muñ
Zäbir-japa
Zäre-qut
Zävi-şaytan
Zeyin-zerde
Zerde-zeyin
Zorlap-zombılap
Zorlıq-zombılıq
Zım-ziya
Zil-zapıran
Zip-zildey
Käde-sıy
Käkir-şükir
Käñgir-küñgir
Käp-käri
Käri-qurtañ
Kärili-jastı
Kärip-qaser
Kedir-budır
Kedir-budırlı
Kedir-budırsız
Kez-kezimen
Key-keyde
Kekeñ-sekeñ
Kekep-muqa–
Keldi-ketti
Keler-kelmes
Keler-keter
Keli-kelsap
Kelimdi-ketimdi
Kelin-kepşik
Kemde-kem
Kem-ketik
Kempir-şal
Kep-kelte
Kep-keñ
Kerek-jaraq
Kerilip-sozıl–

Derdü-bela
Derdü-ġem
Derdü-möhnet
Dereli-tepeli
Derelik-tepelik
Dere-tepe
Dereden-tepeden
Dere-tepeli
Dere-tepelik
Deriden-dırnaġdan çıxmaġ
Derinden-derin
Derman-dava
Derman-davacat
Dest-xett
Desti-xett
Dest-paça
Déye-güle
Déyen-gülen
Deyer-deymezine
Déyib-danışma
Déyib-danışmaġ
Déyib-gülen
Déyib-gülme
Déyib-gülmek
Deyiş-düyüş
Deyib-dolaşmaġ
Dilden-dile düşmek (gezmek)
Dile-söze tutmaġ
Dil-delalet
Dil-diş
Dil-dodaġ
Dili-zar
Dilli-dilaver
Dilli-dilaverlik
Dilli-fé'lli
Dinc-dinmez

Täniş-biliş
Tåpä- tutä
Tåpgän-tutgän
Tapıra-tupur
Tapır-tupur
Täppä-taxt
Täppä-täyyår
Tåp-tåzä
Taqır-tuqur
Tår-mår qılmåq
Täsir-tüsür
Tåş-täråzi
Tävbä-täzärrü
Tecäb-tergä–
Telefono-gramma
Temir-beton
Temir-tersäk
Teñ-tüş (teñü tüş)
Tetä-påyä
Tikkämä-tikkä
Tilkä-pårä
Tinç-tåtuv
Tinib-timçimäs
Tit-pit (bol–)
Tökin-såçin
Tökis-tügäl
Tolä-tökis
Töppä-toğrı
Tuz-nämäk
Vağır-vuğur
Vaqt-bevaqt
Väyrån-tälqån (qıl–)
Xah-nåxah
Xaltä-xultä
Xåm-xatälä
Xandån-xuşån
Xår-zår

Kese-köldeneñ
Kese-köldeneñde–
Kes-keste–
Keskin-kelbet
Kesip-jarıp
Kesip-piş–
Kev-kevle–
Keşeli-bügin
Kiye-miye
Kilovvat-sağat
Kiyim-keşek
Kiyip-jar–
Konferents-zal
Köbine-köp
Köje-möje
Közbe-köz
Köylek-könşek
Köl-dariya
Köl-kösir
Kölik-sayman
Köne-köski
Köñ-qoqır
Köñil-küy
Köpe-körnev
Köp-körim
Köpten-köp
Köptep-kölemdep
Köre-bile
Kör-jer
Körpe-jastıq
Körpe-tösek
Körşi-qolañ
Köriner-körinbes
Kötere-mötere
Köş-jönekey
Köş-qon
Kübir-jıbır
Küydirip-jandır–

Dinib-danışmağ
Dinib-danışmamağ
Dinmez-danışmaz
Dinmez-söylemez
Dir-dirrik
Diş-damağ
Divan-dere
Diz-dize
Diz-dizi
Dodağ-dodağa
Doğrudan-doğruya
Doğrudan-doğrusu
Doğru-dürüst
Doğub-töremek
Dolam-dolaşığ
Dolub-boşalmağ
Domca-çıraġ
Donuxub-ġalmağ
Dost-doğma
Dost-düşmen
Dörd-béş
Dör-döşek
Döş-döşe: döş-döşe gelmek
Döş-baş
Dövri-felek
Dövri-ġedim
Dövri-gerdun
Dövr(i)-zaman
Döy-sındır
Döyüş-söyüş
Dua-sena
Duman-çiskin
Dumanlı-çiskinli
Durub-oturmağ (éyleşmek)
Duz-çörek
Dükan-bazar
Dür-düyün
Dür-düyünçe

Xas-xaşäk
Xåtın-qızlär
Xätın-xaläc
Xat-pät
Xat-sävåd
Xat-sävådli
Xatti-häräkät
Xattı-mühr (qıl–)
Xat-xabär
Xavf-xatär
Xılma-xıl (xılmä yazılımı da var bak)
Xoräm-nåhoräm
Yäkkämä-yäkkä
Yålğån-yäşık
Yämåq-yäsmåq
Yäm-yäşil
Yäñil-yälpi
Yåni-yer
Yånmä-yån
Yäp-yälängåç
Yäp-yängi
Yäp-yäñi
Yår-birårdär
Yår-cora
Yärim-yårti
Yär-kök
Yäsän-tüsän
Yåş-qari
Yığım-terim
Yığı-sığı
Yigit-yäläñ
Yılmä-yıl
Yırtıq-yämåq
Yolmä-yol
Yol-yoläkäy
Yol-yorıq
Yumälåq-yåstıq

Küy-jay
Küy-qoñ
Küy-quvat
Küyli-jaylı
Küyli-quvattı
Küyiniş-süyiniş
Küyip-jan–
Küyip-pis–
Küldi-kömeş
Küldi-küyeleş
Kül-kübir
Kül-qoqır
Kül-qoqıs
Kül-talqan: kül-talqan boluv
Künäsizdan-künäsiz
Künbe-kün
Künbe-küngi
Künbe-kündik
Kündiz-tüni
Künnen-künge
Küni-tüni
Kütip-bapta–
Küş-jiger
Kimde-kim
Kip-kişkene
Kip-kişkentay
Kir-küyeleş
Kir-qojalaq
Kir-qoqıs
Kir-qoñ
Kirip-şıq–
Kiris-şığıs
Qabına-sürine
Qağaz-qalam

Düşeri-düşmezi olar
Düşünüb-daşınmağ
Düz-doğru
Düz-dünya
Düz-düzüne
Düz-düzyana
Düzüb-ġoşmağ
Fabrik-metbex
Fağır-füġera
Ferli-başlı
Fikir-xeyal
Uġro-fin
Fitne-fesad
Fitre-zekat
Füġerayi-kasibe
Ġabağını-gérisini düşünmek
Ġabaġ-ġabağa
Ġabaġ-ġarşı
Ġabaġ-ġenşer
Ġab-ġacağ
Ġab-ġaşığ
Ġab-ġazan
Ġaçağ-ġuldur
Ġaçdı-tutdu
Ġaç-ġov
Ġadiri-mütleġ
Gah-gahı
Ġalın-ġayım
Ġanad-ġuyruġ bağlamağ
Ġanlı-ġaçağ
Ġanlı-ġadalı
Ġan-ter
Ġanun-ġayda
Ġan-yaş

Yüriş-turiş
Yüzmä-yüz
Yüz-xåtır[209]
Zähär-zaqqum
Zärär-zähmät
Zävq-säfå
Zävq-şävq
Zeb-ziynät (zebi ziynät)
Zer-zäbär (qıl–) (zerü zäbär)
Zil-zämbil
Ziyån- zähmät
Zor-bäzor
Zormä-zoräki

[209] Bu ikileme bazı sözlüklerde yüz-xåtır şeklinde geçmekte, bazılarında yüz-xåtir şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen xåtır kelimesini kullandık.

Qağa-mağa
Qağa-soğa
Qağılğan-soğılğan
Qağındı-soğındı
Qağıp-soq–
Qağıp-silki–
Qadaq-qudaq
Qadir-qasiyet
Qajımay-talmay
Qajıp-tal–
Qajır-qayrat
Qaz-qatar
Qazı-qarta
Qazına-mülik
Qayğı-qasiret
Qayğı-muñ
Qayğı-şer
Qaydağı-jaydağı
Qay-qaydağı
Qay-qaysı
Qaynap-pis–
Qayrat-jiger
Qayrat-küş
Qayır-zeket
Qayır-sadaqa
Qaqañ-suqañ
Qaqtığıp-soqtıq–
Qaqırınıp-jötkirinip
Qalam-qağaz
Qalğan-qutqan
Qalğıp-mülgi–
Qalt-qult
Qaltırap-dirilde–
Qalıñdı-juqalı
Qam-jay
Qam-qareket
Qan-josa
Qan-jın

Ġapan-terezi
Ġapı-baca
Ġapı-ġapıya
Ġapış-ġupuş
Ġara-ġorxu
Ġara-ġovma
Ġara-ġura
Ġar-ġur
Ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek
Ġarın-ġarına
Ġarış-bulaş
Ġarış-ġuruş
Ġarışığ-dolaşığ
Ġarlı-boranlı
Ġarma-ġarışığ
Ġarma-ġarışığlığ
Ġarşı-ġarşıya
Ġart-ġurt
Ġaş-daş
Ġaş-göz
Ġat-ġarış
Ġat-ġarışığ
Ġat-ġarışlığ
Ġatma-ġarışığ
Ġayda-ġanun
Ġaynayıb-ġarışmağ (ġovuşmağ)
Gécden-géc
Géce-gündüz
Géce-gündüzlü
Géce-gündüzlük
Géceli-gündüzlü
Géç-téz
Ġedd-ġamet
Ġedd-ġametli
Gede-güde
Géden-gelen

Qannen-qapersiz
Qan-sölsiz
Qant-şay
Qañğır-küñgir
Qapaş-qupaş
Qap-qalıñ
Qap-qara
Qap-qarañğı
Qap-qattı
Qapıl-qupıl
Qarağım-şırağım
Qaradan-qarap
Qara-qura
Qarama-qayşı
Qarama-qayşılıq
Qarama-qarsı
Qarama-qarsılıq
Qarañ-qurañ
Qaraptan-qarap
Qarğa-quzğın
Qarğap-sile–
Qaruv-jaraq
Qaruv-jaraqtan–
Qaruv-sayman
Qarım-qatınas
Qarın-qajaq
Qas-qabaq
Qası-közi:qası-közi qiyılğan
Qatar-qurbı
Qat-qabat
Qatqan-qutqan
Qat-şot
Qatın-bala
Qatın-qalaş
Qatıp-sem–
Qatır-qutır
Qav-qavla–

Géder-gelmez
Gédib-gelme
Gédib-gelmek
Ġedir-ġiymet
Ġedli-ġametli
Geldi-ġéder
Geldi-ġédergi
Ġelem-davat
Gelen-géden
Gel-gét
Ġelibden-ġelibe girmek
Gelib-géden
Gelin-ġız
Geliş-gédiş
Ġem-ġubar
Ġem-ġüsse
Gemi-réstoran
Gemi-bere
Gemi-péyk
Génden-géne
Gén-bol
Gén-bolluġ
Général-mayor
Général-léyténant
Général-polkovnik
Général-ġubérnator
Général-gubérnatorluġ
Ġepik-ġuruş
Ġerib-ġüreba
Ġesd-ġerez
Ġeti-nezer étmek
Gét-gel
Ġetl-ġaret
Gét-géde
Ġéydsiz-şertsiz
Géyim-kécim
Géyim-kécimli
Géyindirib-kécindirme

Qavlı-qarar
Qavın-qarbız
Qavıp-qater
Qaşqın-pısqın
Qaşıp-pısıp
Qaşır-quşır
Qiyqa-siyqa
Qiy-qoqıs
Qiyq-şiyq
Qiyqı-jiyqı
Qiyqıldap-şiyqıldap
Qiyqım-siyqım
Qiysıq-qıñır
Qiyt-qiytta–
Qiyın-qıspaq
Qiyın-qıstav
Qiyal-ğajayıp
Qiyañ-keski
Qoja-molda
Qozı-laq
Qoy-qozı
Qoyşı-qolañ
Qoqan-loqı
Qoqan-loqılıq
Qoqañ-soqaq
Qoqtıq-soqtıq
Qoqım-soqım
Qoqır-soqır
Qoldan-qolğa
Qoldap-qoştap
Qolma-qol
Qona-jat–
Qonaq-qopsı
Qonar-qonbastan
Qonıs-jay

Géyindirib-kécindirmek
Géyinib-kécinme
Géyinib-kécinmek
Géyinib-kécinmiş
Ġéyri-bedii [208]
Ġéyri-bediilik
Ġéyri-béle
Ġéyri-beraber
Ġéyri-beraberlik
Ġéyri-caiz
Ġéyri-ciddi
Ġéyri-ciddilik
Ġéyri-feal
Ġéyri-ġabil
Ġéyri-ġabilik
Ġéyri-ġanuni
Ġéyri-ġanunilik
Ġéyri-ġenaetbexş
Ġéyri-ġeti
Ġéyri-ġetilik
Ġéyri-heġiġi
Ġéyri-heġiġilik
Ġéyri-herbi
Ġéyri-heyati
Ġéyri-heyatilik
Ġéyri-kafi
Ġéyri-kafilik
Ġéyri-kamil
Ġéyri-kamillik
Ġéyri-layiġ
Ġéyri-léġal
Ġéyri-maddi
Ġéyri-maddilik
Ġéyri-mecburi
Ġéyri-mecburilik

[208] Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde taradığımız sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına kısa çigi (-) koyulması ve bu yapıların kalıplaşarark kullanılması sebebiyle ġéyri-… ile başlayan ifadeleri de ikileme olarak kabul ettik.

Qoñsı-qolañ
Qop-qoñır
Qop-qoyu
Qora-jay
Qora-qopsı
Qorlıq-zorlıq
Qos-qostap
Qosşı-qolañ
Qoş-sav: qoş-sav bol
Qoyan-qoltıq
Qoyan-qoltıqtas–
Qoyarda-qoymay
Quvğın-sürgin
Quvlıq-sumdıq
Quba-qup
Quda-jekjat
Quda-qudağiy
Quz-qiya
Quyrıq-bavır
Quyrıq-jal
Qul-qutan
Qulın-tay
Qulın-tayday
Qup-quv
Qup-qurğaq
Qural-jabdıq
Qural-sayman
Qurbı-qurdas
Qurdan-qur
Qurt-qumırsqa
Qurt-may
Qurttap-bittep
Qurıs-tırıs
Qurısıp-tırıs–
Qusa-şer
Qut-bereke
Quşıp-süyip
Qıbır-jıbır

Ġéyri-meġbul
Ġéyri-meġbulluġ
Ġéyri-mehdud
Ġéyri-mehdudluġ
Ġéyri-mehsuldar
Ġéyri-mehsuldarlıġ
Ġéyri-me'lum
Ġéyri-memnun
Ġéyri-memnunluġ
Ġéyri-mentiġi
Ġéyri-meskun
Ġéyri-mö'teber
Ġéyri-müeyyen
Ġéyri-müeyyenlik
Ġéyri-mükemmel
Ġéyri-mükemmellik
Ġéyri-mümkün
Ġéyri-mümkünlük
Ġéyri-münbit
Ġéyri-münbitlik
Ġéyri-müntezem
Ġéyri-müntezemlik
Ġéyri-müteherrik
Ġéyri-müteherriklik
Ġéyri-mütenahi
Ġéyri-mütehanilik
Ġéyri-mütenasib
Ġéyri-mütenasiblik
Ġéyri-müteşekkil
Ġéyri-müteşekkillik
Ġéyri-müvafiġ
Ġéyri-nizami
Ġéyri-nizamilik
Ġéyri-normal
Ġéyri-normallıġ
Ġéyri-réal
Ġéyri-réalliġ
Ġéyri-resmi

Qıbır-sıbır
Qız-kelinşek
Qız-qırqın
Qızıq-duvman
Qızıldı-jasıldı
Qızıl-jasıl
Qızıl-jasıldan–
Qızıl-josa
Qılañ-sılañ
Qıl-qıbır
Qıltıñ-sıltıñ
Qım-ğuvıt
Qım-qiyğaş
Qıñqıl-sıñqıl
Qıp-qızıl
Qırğın-sürgin
Qırnap-jon–
Qır-sırı
Qırıl-sırıl
Qırıp-joy–
Qırıs-tırıs
Qırıs-tırısı:qırıs-tırısı jazıluv
Qısı-jazı
Qısıla-qımtırıla
Qısılıp-qımtırıl–
Qıt-qıtta–
Läm-mim: läm-mim demev
Lek-legimen
Lep-lezde
Majıra-jay
Mayda-şüyde
Maqal-mätel
Mal-bas
Maldı-jandı
Mal-jay
Mal-jan

Ġéyri-resmilik
Ġéyri-sabit
Ġéyri-sabitlik
Ġéyri-semimi
Ġéyri-semimilik
Ġéyri-simmétrik
Ġéyri-tebii
Ġéyri-tebiilik
Ġéyri-tenġidi
Ġéyri-şeffaf
Ġéyri-şeffaflıġ
Ġéyri-şüuri
Ġéyri-şüurilik
Ġıç-patava
Ġıdır-bıdır
Ġılınc-ġalxana çıxmaġ
Ġılınc-ġılınca gelmek
Ġıraġ-bucaġ
Ġır-ġıc
Ġır-ġıra
Ġırıġ-ġuraġ
Ġırıġ-ġuruġ
Ġırıġ-sökük
Ġırıġ-tökük
Ġırım-ġırtı(ġ)
Ġır-saġğız
Ġır-ġırt
Ġıs-ġıvraġ
Ġısma-boğma
Ġış-yay (yaz)
Ġışğır-bağır
Ġışğırıġ-bağırıġ
Ġızarıb-bozarmaġ
Ġızıl-ġırmızı
Ġızıl-gümüş
Giléy-güzar
Giléy-güzarlıġ
Giléy-küsülük

Mal-mülik
Mal-pul
Malşı-jalşı
Map-mayda
Mädeniy-köpşilik
Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq qızmet
Mäz-meyram
Män-jay
Män-mağına
Märe-säre
Meyir-şapağat
Meken-jay
Meñ-zeñ
Meñ-zeñden–
Meñ-zeñdik
Mop-momaqan
Mom-momın
Möp-möldir
Muñdı-zarlı
Muñ-zar
Muñ-muqtaj
Muñ-nala
Muñ-şer
Mup-muzday
Mup-muntazday
Mülgip-qalğıp
Müşe-korrespondent
Mıñ-märtebe
Mıñ-million
Minez-qulıq
Minep-şene–
Naqaqtan-naqaq
Naqpa-naq
Näp-näzik
Neken-sayaq
Nemere-şöbere
Para-par
Giléy-küsü
Girinti-çıxıntı
Girinti(li)-çıxıntılı
Girvenke-terezi
Ġocalı-cavanlı
Ġohum-ġardaş
Ġohum-ġuda
Ġol-boyun
Ġol-budağ
Ġol-budağlı
Ġollu-ġanadlı
Ġol-ġabırğa
Ġol-ġanad
Ġol-ġıç
Ġol-ġola
Ġollu-budağlı
Ġolsuz-ġanadsız
Ġonağ-ġara
Ġonağ-ġaralı
Ġonu(m)-ġonşu
Ġohum-ġonşu
Ġorxu-hürkü
Ġoruġ-ġaytağ
Ġoruġ-ġaytağsız
Ġoyun-ġuzu
Gör-götür
Görmez-bilmez
Götür-ġoy
Ġövsi-ġüzéh
Göy-demir
Göy-göyerti
Göy-göyertilik
Göy-yaşıl
Gözü-könlü açılmağ
Gözel-göyçek
Göz-ġaş
Göz-ġulağ: göz-ġulağ olmağ

Parız-qarız
Parıq-parasat
Päle-jala
Pälen-tügen
Pälenşe-tügenşe
Premer-ministr
Press-konferentsiya
Pır-pırla–
Pış-pışta–
Pisip-qat–
Ret-retimen
Sayma-say
Say-sala
Say-süyek:say-süyegi
sırqırav (şımırlav)
Saqal-murt
Saqal-şaş
Saqır-suqır
Salğırt-salaq
Saldır-güldir
Saldır-salaq
Saldır-salaqtıq
Salqın-salğırt
Sal-seri
Salt-maşıq
Salt-sana
Sana-sezim
Sap-salqın
Sap-sarı
Sap-sav
Sarq-surq: sarq-surq etüv
Sart-surt
Sasıp-pısıp
Satır-sutır
Savda-sattıq
Sav-sälemet
Sav-tamtıq: sav-tamtığı
Ġram-molékul
Ġuba-ġaz
Ġuġ-ġu
Ġulaġ-ġulağa
Ġulaġ-burması vérmek
Ġulan-ġuşġun
Ġuldur-ġaçaġ
Ġul-ġaravaş
Ġuli-biyaban
Ġurban-sadağa
Ġurd-ġuş
Ġuru-çürük
Gurultu-nerilti
Gurultu-patıltı
Güc-bela
Gül-çiçek
Gül-çiçekli(ler)
Güllü-çiçekli
Güllü-gülşenli
Güllü-naxışlı
Günden-güne
Günü-günden
Gün-günorta
Gün-güzeran
Xabi-ġeflet
Xabi-cehalet
Haçandan-haçana
Haġġ-hésab
Haġġ-nahaġ
Haġġ-say
Haldan-hala düşmek
Xalça-palaz
Haleti-ruhiyye
Hal-ġeziyye
Hal-hazır
Xalı-xalça
Xanım-xatın
Hap-gop

qalmav

Savıq-sayran

Savıt-sayman

Sälem-savqat

Säl-kem

Sän-saltanat

Sän-saltanattı

Sebep-saldar

Seldir-selev

Sep-seldir

Sep-sergek

Soqa-sayman

Sop-solğın

Sop-sopaq

Sorlı-sortañ

Sorpa-su

Sotsiyal-demokrat

Sözbe-söz

Sup-suvıq

Sup-sur

Süyek-sayaq

Süyip-quş–

Süp-süykimdi

Süp-süyrik

Süp-süyir

Sürinip-qabınıp

Sıy-qoşemet

Sıy-qurmet

Sıy-sıbağa

Sıy-sıyapat

Sıqaq-äzil

Sılanıp-siypanıp

Sılap-siypa–

Sınap-mine–

Sın-eskertpe

Sın-siypat

Sın-sımbat

Sıp-sıldır

Hap-gopçu

Haray-heşir

Xas-xalis

Xata-bala

Xata-balalı

Hayıl-mayıl

Hay-küy

Hay-küyle

Hay-küyçü

Hay-küylü

Hay-küysüz

Hazır-amade

Hebti-dimağ

Héç-héçe

Héç-puç

Hedd-hésab

Hedd-hüdud

Heddi-büluğ

Hederen-pederen

Hedsiz-hésabsız

Hedsiz-hüdudsuz

Xefti-dimağ

Hele-béle

Hele-helbet

Xelet-barat

Hel-helbet

Hellem-ġellem

Hemd-sena

Xencer-bıçağ olmağ

Herbe-zorba

Xerc-borc

Herc-merclik

Herfi-herfine

Herki-herkilik

Hesb-hal

Xetir-hörmet

Xetti-hereket

Xettü-xal

Sıp-sıpayı
Sır-siypat
Sır-sımbat
Siz-biz
Tay-qulın
Tay-qulınday
Taylı-tayaq
Tay-tuvlaq
Taqıl-tuqıl
Taqır-taza
Talan-taraj
Talap-talğam
Talap-tilek
Talasa-tarmasa
Talas-tartıs
Tam-tum
Tam-tumdap
Tamır-tanıs
Tana-monşaq
Tanıs-bilis
Tañ-tamaşa
Tapa-tıp
Tapqan-tayanğan
Tap-taza
Tap-taqır
Tap-tuynaqtay
Tars-turs
Tarsıl-tursıl
Tartuv-taralğı
Tartıs-talas
Tas-talqan
Tasır-tusır
Tatuv-tätti
Tatır-tatımas
Tav-ken
Tavlı-tastı
Tav-tas
Tav-töbe

Heyet-baca
Heyet-bucağ
Xéyir-bereket
Xéyir-dua
Xéyir-duaçı
Xéyir-şer
Hezmi-rabéden kéçirmek
Xırda-xuruş
Xırda-mırda
Xırda-para
Xırım-xırda
Xırlı-pırlı
Him-cim
His-pas
Hisli-paslı
Hisli-tozlu
Xof-xeter
Ġanına-canına hopmağ
Xoş-béş
Servi-xuraman
Xurd-heşil
Xurdu-hemir
Huş-guşla
Huşlu-başlı
Xülasé-kelam
Hüsn-reğbet
Kağız-ġelem
Kağız-kuğuz
Kami-dil
Kapitan-léyténant
Kar-kor
Kar-lal
Kasıb-kusub
Kéçib-gétmek
Kéf-damağ
Kele-kötür
Kele-kötürleşdirme
Kele-kötürleşdirmek

Täj-taq
Täy-täylä–
Tälim-tärbiye
Täp-tätti
Täp-tävir
Tätti-dämdi
Teginnen-tegin
Tezbe-tez
Tekten-tek
Tekten-tekke
Telegey-teñiz
Teli-tentek
Temir-tersek
Teñbe-teñ
Tepe-teñ
Tepe-teñdik
Tep-tegis
Terlep-tepşi–
Tiyın-teben
Tiyip-qaş–
Tiyip-qaşıp
Tiyip-qaşpa
Tiyip-qaştı
Toy-duman
Toy-dürmek
Toy-tamaşa
Toy-tobır
Toy-tomalaq
Toqtı-torım
Tomağa-tuyıq
Top-tolıq
Tosınnan-tosın
Tösek-orın
Töteden-töte
Tuvğan-tuvısqan
Tuvradan-tuvra
Tuv-talaqay
Tuv-talaqayla–

Kele-kötürleşme
Kele-kötürleşmek
Kele-kötürlük
Kelle-kelleye gelmek
(durmağ)
Kelme(si)-kelmesine
Kelme (Kelmeyi)-şehadet
Kemali-ġéyretle
Kemali-ġayda ile
Kem-karastı
Kem-kesir
Kem-kesirli
Kend-kesek
Kendli-kesekli
Kendli-kütlü
Kesek-küsek
Kesik-küsük
Kilovat-saat
Kim-kimse(ne)
Kin-küduret
Kir-pas
Kol-kos
Kol-koslu
Kollu-koslu
Kor-kobud
Kor-korane
Kor-péşman
Kos-nağara
Köç-düş
Köç-külfet
Köç(lü)-külfetli
Köhne-külte
Köhne-kürüş
Köklü-budağlı
Köklü-kömecli
Köklü-gövdeli
Kök-saġġız
Köynek-şalvar

Tuvısqan-tuvğan
Tuvıs-tuvma
Tuz-däm
Tuqım-tuqiyan
Tulğa-turpat
Tup-tuqıl
Tup-tuldır
Tup-tunıq
Tup-tutas
Turmıs-jay
Turmıs-salt
Tur-turla–
Tuspa-tus
Tus-tustan
Tün-tünek
Tüp-tuqiyan
Tüp-tügel
Tüp-tüzüv
Tım-tıraqay
Tırım-tıraqay
Tım-tıraqayla–
Tım-tırıs
Tıp-tiypıl
Tıp-tiyanaqtı
Tıp-tınıq
Tıp-tınış
Tırısıp-bürisip
Tırısıp-qurısıp
Tırısıp-tırmısıp
Tikeden-tik
Tilden-tilge
Tilek-talap
Til- köz
Tip-tittey
Tip-tik
Tip-tike
Tirlik-bolmıs
Vayım-qayğı
Köynek-tuman
Küçe-bazar
Külekli-ġarlı
Külekli-tufanlı
Külekli-yağışlı
Kül-külfet
Künc-bucaġ
Kürd-ovşarı
Kürek-küreye vérmek
Küy-ġalmaġal
Küy-kelek
Küy-kelekle
Küy-kelekçi
Kvadrat-yuva
Lağ-loğaz
Lal-dinmez
Lalığ-malığ
Lal-kar
Lal-karlığ
Lal-mat
Lat-lüt
Le’l-cavahirat
Lénd-liz
Léş-léşe: léş-léşe
söykenmek, ġalanmaġ vs.
Ling-lingi
Lirik-dramatik
Lirik-épik
Lotu-bambılı
Lotu-lotuyana
Lotu-potu
Lümpén-prolétariat
Lüt-maderzad
Lüt-müt
Mal-dövlet
Mal-davar
Mal-ġara
Mal-ġaraçı

Vayım-qayğısız
Xal-jay
Xal-jağday
Xal-qader
Xal-qaderinşe
Xat-xabar
Xat-şot
Şaban-şardaq
Şadır-şälkes
Şayqap-tök–
Şay-pay
Şay-su
Şayıp-juv–
Şala-jansar
Şala-jansarlan–
Şala-pula
Şala-şarpı
Şalğay-şalıs
Şal-kempir
Şalqıp-tas–
Şaltay-baltay
Şal-şaqpıt
Şal-şavqan
Şalınar-şalınbas
Şama-şarıq
Şama-şarqınşa
Şam-şıraq
Şañ-tozañ
Şañ-şuñ
Şap-şağın
Şap-şaq
Şarşap-şaldıq–
Şat-duman
Şattı-buttı
Şat-şadıman
Şatır-kütir
Şatır-şutır
Şaşpay-tökpey

Mal-ġaraçılığ
Mal-ġaralı
Mal-héyvan
Mal-mülk
Mal-madar
Mal-pul
Marksist-Léninçi
Marksizm-Léninizm
Mat-ġut: matı-ġutu ġurumağ (çekilmek)
Mat-mebhut
Mat-meettel
Meclisi-müessisan
Med-cezir
Medeni-kütlevi
Menli-senli
Menzilbe-menzil
Merd-merdane
Merdü-merdane
Méşe-çöl
Meşğuli-zimme: meşğuli-zimme olmağ
Ġeleti-meşhur
Minnet-sünnet
Misġal-terezi
Mitil-şitil
Mizan-terezi
Müġayiseli-tarixi
Müxteseri-kelam
Mülk-mal
Münasibetli-münasibetsiz
Müruri-zamanla
Nam-nişan
Naz-ġemze
Nazlı-duzlu
Naz-nazı
Naz-nevaziş
Nefes-nefese

Şaşıp-tök–
Şäldir-büldir
Şeksiz-şetsiz
Şen-şekpen
Şer-şermen
Şer-şermendi
Şet-jağa
Şetsiz-şeksiz
Şiykili-pisili
Şiymay-şatpaq
Şop-şolaq
Şöp-şalam
Şulıq-uyıq
Şup-şubar
Şup-şuñqır
Şıbın-şirkey
Şığar-şıqpastan
Şığasılı-kiresili
Şıj-bıj:şıj-bıj boluv
Şıj-mıj
Şım-şımdap
Şım-şıtırıq
Şıp-şırğasız
Şip-şiyki

Nem-düm: nem-düm étmek (élemek)
Nesilden-nesle
Neşvü-nüma
Neve-netice
Nezer-diġġet
Marksizm-Léninizm nezeriyyesi
Nezir-niyaz
Nögtéyi-nezer
Növ'i-beşer
Nuri-çéşmim
Nuri-didem
Pallı-paltarlı
Pal-paltarlı
Pal-paltar
Parça-tike
Pay-bölüş
Paylı-lüşlü
Pay-lüş
Pay-püşk
Péncek-şalvar
Memeyéyenden-pepeyéyene kimi (ġeder)
Pinġ-ponġ
Pistolét-pulémyot
Pişim-pişimle
Piş-pişi
Plaş-çadır
Prima-balérina
Privat-dosént
Pul-mul
Pul-para
Pul-pene
Pulsuz-parasız
Resm-kéçid
Ruhi-revan
Ruyi-zemin

Ruzi-mehşer (heşr)

Ruzü-şeb

Saatdan-saata

Sabah-birigün

Saç-birçek

Saçlı-saġġallı

Saç-saġġal

Saf-çürük: saf-çürük élemek

Saġġal-bığ basmaġ

Sağ-islahat (sağ yér) ġoymamaġ

Sağına-soluna göz gezdirmek

Sağdış-solduş

Sağ-salamat

Sağ-salamatlıġ

Sağ-sol

Salam-dua

Salam-kalam

Salamsız-kalamsız

Saralıb-solmaġ

Sarı-bozumtul

Sarı-ġızılı

Sarı-ġırmızı

Sarı-küren

Satıb-sovmaġ

Satıb-sovurmaġ

Saya-sana salmaġ

Sayır-bayır

Say-séçme

Saysız-hésebsız

Sebir-ġerar

Sebrü-ġerar

Seddi-Çin

Sefil-sergerdan

Sehheti-vücud

Seliġe-sahman

Seliġe-sahmanlı

Sélli-sulu

Sél-su

Sél-sucaġ

Semayi-şems

Semimi-ġelbeden

Senli-menli

Serf-nehv

Serf-nezer

Ser-sahman

Ses-bes

Ses-sese vérmek

Ses-küy

Ses-küylü

Sesli-küylü

Ses-seda

Ses-semir

Sessiz-semirsiz

Sévip-séçmek

Sıxma-boğma

Sınıġ-salxaġ

Sınıġ-sökük

Siçan-pişik

Sidġi-ürekden (ürekle)

Sidġi-dilden (dille)

Silib-süpürmek

Sil-süpür

Simü-zer

Sir-sifet

Sis-duman

Sizli-bizli

Solub-saralmaġ

Sonradan-sonraya

Soraġ-soraġla

Sorğu-sual

Sual-cevab

Sosial-démokrat

Sosial-démokratiya

Sosial-démokratizm

Sosial-impérialist

Sosial-impérializm

Sosial-révolyusionér

Sör-söküntü

Sövġi-tebii

Söz-sov

Söz-söhbet

Sözsüz-sovsuz (savsız)

Sui-ġesd

Sui-ġesdçi

Sübh-şam

Sür-sümük

Şad-xürrem

Şad-şad

Şad-şalayın

Şax-budaġ

Şax-budaġlı

Şahid-sübut

Şaxlı-budaġlı

Şaxséy-vaxséy

Şax-şevel

Şan-béçe

Şanlı-şerafetli (şöhretli)

Şanlı-şövketli (şöhretli)

Şan-şerafet

Şan-şövket (şöhret)

Şe'n(ü)-şövket

Şap-şup

Şayani-diġġet

Şexsi-ġerez

Şexsi-ġerezlik

Şekilden-şekle

Şekk-şübhe

Şekk-şübhesiz

Şeksiz-şübhesiz

Şele-küle

Şele-şilte

Şele-şüle

Şele-şülpe

Şelte-şülte

Şems-ġemer

Şenlik-şadlığ

Şen-şerafet

Şert(i)-şürut

Şéş-béş

Şéy-méy

Şéy-şüy

Şéytan-şuğul

Şikestéyi-fars

Şilim-şehre

Şil-küt

Şimal-ġerb

Şimal-şerġ

Şire-boran

Şiri-jeyan

Şiri-ner

Şir-şekil

Şit-şor: şitini-şorunu çıxartmağ

Şot-kök

Tab(ü)-taġet

Tab(ü)-tavan

Tac-taxt

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Tağ-tağla

Taxta-para

Taxta-şalban

Taxt-revan

Tamam-desgah

Tamam-kamal

Tanış-biliş

Tanış-tunuş

Tap-tup

Tarağ-turuġ

Tar-ġaval

Tarixi-hicri

Tarixi-miladi

Tar-mar

Tartan-partan

Tasa-pasa

Tay-beraber

Tayı-beraberi

Tay-tuş

Tebden-tebe düşmek

Teher-töhür

Tek-tenha

Tek-tük

Tenbeli-Bağdad

Tepeden-dırnağa ġeder

Tercüméyi-hal

Terki-dünya

Terki-dünyalıġ

Terki-veten

Terk-silah

Té-géc

Tike-parça

Titretme-ġızdırma

Ton-kilométr

Ton-mil

Toplu-tüfengli

Top-tüfengli

Top-topxana

Top-tüfeng

Tor-top

Toy-bayram

Toy-büsat: toy-büsat ġurmaġ

Toy-düyün

Toy-mağar

Toy-nağara

Toy-vay

Toz-duman

Toz-torpaġ

Toz-torpaġlı

Toz-tozanaġ

Töküb-töküşdürmek

Tör-töküntü

Tör-töküntülü

Tréd-yunion

Tuği-le'net olub boğazına kéçmek

Tuman-köynek

Vaxt-bivaxt

Vaxtlı-vaxtsız

Vaxtdan-vaxta

Vaxtlı-vaxtında

Var-dövlet

Var-gel: var-gel étmek (élemek)

Varlı-hallı

Varlı-karlı

Var-yox

Vesfi-hal

Vez'i-heml étmek

Vezir-vüzera

Vur-tut

Vurub-yıxan

Yağ-bal

Yağlı-ġara

Yağ-péndir

Yağ-reng

Yaxıb-yandırıcı

Yaxıb-yandırmaġ

Yaxıb-yıxmaġ

Yaxşılı-yamanlı

Yaxşı-yaman

Yaxşı-yamanlıġ

Yaxt-klub

Yalan-gérçek

Yalan-palan

Yalan-yanlış

Yalmanıb-yaltağlanmağ

Yalvarıb-yaxarmağ

Yalvarıb-yapışmağ

Yalvar-yaxar

Yalvar-yapış

Yal-yalman

Yal-yamac

Yamağ-yırtığ

Yaman-yaxşı

Yandı-ğındı

Yandırıb-tökmek

Yandırıb-yaxmağ

Yanıb-tökülmek

Yanıb-yaxılmağ

Yan-yana

Yan-yanaşa

Yan-yancağ

Yan-yanı

Yan-yöre

Yarağlı-yasağlı

Yarağ-yasağ

Yara-xora

Yara-para

Yara-xoralı

Yarı-yarımçı(lı)ğ

Yarı-yarıya

Yar-yarağlı

Yar-yarağlı

Yarlı-yaraşığlı

Yar-yaraşığlı

Yarlı-yoldaşlı

Yar-yoldaşlı

Yarsız-yoldaşsız

Yar-yancağ

Yar-yarağ

Yar-yaraşığ

Yar-yoldaş

Yaşıl-mavi

Yaydan-yaya

Yay-ġış

Yaylı-ġışlı

Yazdan-yaza

Yaz-ġış

Yazıb-oxumaġ

Yazıb-pozmaġ

Yazıb-yaratmaġ

Yazıġ-yuzuġ

Yazı-pozu

Yecuc-me'cuc

Yedi-béyza

Yék-diger

Yéniden-yéni

Yéniş-yoxuş

Yér-göy

Yére-göye sığmamaġ

Yérli-yérinde

Yérli-dibli

Yérli-köklü

Yérli-yataġlı

Yérli-yérsiz

Yérsiz-yurdsuz

Yérsiz-yuvasız

Yér-yémiş

Yér-yérden

Yér-yurd

Yétim-yésir

Yéyib-yatmaġ

Yıxıla-dura

Yırtıġ-déşik

Yırtıġ-yamaġ

Yır-yığış

Yır-yığış étmek (élemek)

Yorğan-döşek

Yor-yoxsul

Yör-yöndem

Yurdsuz-yuvasız

Yurd-yuva

Yurd-yuvasız

Yüngül-yaraġ

Zahir-batin

Heddi-zatında

Zebt-rebt

Zehri-bağrı yarılmaġ

Zendéyi-zehle: zendéyi-zehlesi gétmek

Zerbi-dest

Zerbi-mesel

Zerli-zibalı

Zer-zibalı

Zer-zerbaft

Zer-ziba

Zer-ziver

Zığ-zımğır

Zir-zeber

Zir-zibil

Zor-bela: zor-bela ile

Zor-güç

2.1.1.3.Ünsüz-Ünlü

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Ünlü-ünlü diziminde de değindiğimiz üzere, üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, o zaman ünlü ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Vecihe Hatiboğlu da *Türk Dilinde İkileme* kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken ikilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcüğün önce gelmesine değinir: İkilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce kullanılır.[210] Ayrıca Hatiboğlu, özellikle ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğuna da dikkat çekmiştir. Ancak burada tersi bir durum söz konusudur, eş heceli ikilemelerin ilk üyeleri ünsüzle, ikinci üyeleri ise ünlü ile başlamaktadır. Aşağıda örnekleri bulunan

[210] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.m.*, s.17

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait eş heceli ikilemelerin hiçbiri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik esaslı kurala uymamaktadır. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda aşağıda listelenen ikilemelerin hepsinin az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde bari-ilahi, baş-ayaġ, başdan-ayağa, bayatı-ecem, béş-altı, birden-ikiye, birer-ikişer, cedd-eġreba, dad-aman, dil-ağız, dost-aşna, din-iman, düz-emelli, fin-uġor, xeber-etersiz, hal-ehval, hind-avropa, kürd-şahnaz, lüt-etce, lüt-üryan vb pek çok ikileme bu kurala uyarken; rüsvayi-alem, sahibi-iman, naméyi-e'mal, gibléyi-alem, beġedri-imkan vb çok az örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Özbek Türkçesinde ise, båşdän-åyåq ikilemesi dışında kalan eş heceli olmayan bütün ikilemelerin az heceli kelimenin çok heceli kelimeden önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ünlü-ünlü, ünlü-kosonant ve ünsüz-ünsüz dizilimine göre çok da örneğine rastlamadık. Üç lehçede de eş heceli ikilemelerin Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı kuralı gereği ünlü-ünsüz sıralamasına uymadığını görmekteyiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Bas-ayağı	Babayi-emir	Båşdän-åyåq
Bet-ajar	Bar(i)-ilaha	**Båzår-öçär: båzår-**
Bet-avız	Bari-ilahi	**öçär qılmåq**
Bügin-erteñ	Baş-ayaġ	**Bugün-ertä**
Bir-eki	Başsız-ayaġsız	Hål-ähvål
Jeñil-jelpi	Başdan-ayağa	Mäst-äläst
Jep-jeñil	Bayatı-ecem	**Pärdäz-ändåz (qıl–)**
Jer-ana	**Bayatı-isfahan**	**Qayğu-äläm**
Jer-jerden	Beġedri-imkan	Qol-åyåq
Jılap-eñire-	**Beni-adem**	**Qudä-ändä**
Jılatıp-eñiretip	**Beni-insan**	Qurål-äslähä
Jır-añız	Béş-altı	**Sekin-ästä**
Kese-ayaq	**Béş-on**	Sir-äsrår
Külip-oyna–	**Béşde-üçde**	Tåät-ibådät
Qazan-oşaq	Birden-ikiye	**Telefon-avtomat**
Qazan-ayaq	**Bire-iki**	Xulq-ätvår
Qoy-eşki	Birer-ikişer	Yår-åğayni

Qol-ayaq
Qoldı-ayaqtı
Qoş-esen: qoş-esen bol
Liro-epikalıq
Liro-epos
Mädeniy-ağartuv
Mektep-internat
Press-attaşe
Salıp-urıp
Til-avız
Finn-ugor
Xabar-oşar
Xabar-oşarsız
Xal-axuval
Xal-axuvalın: xal-axuvalın surav

Bire-üç
Cedd-eğreba
Çalıb-oxumağ
Çalıb-oynamağ
Çox-az
Dad-aman
Derd-elem
Derd-ezab
Derd-ezablı
Dil-ağız
Dilli-ağızlı
Dilsiz-ağızsız
Din-iman
Dost-aşna
Dost-aşnalığ
Duruş-oturuş
Dübbi-ekber
Dübbi-esğer
Düz-emelli
Dünya-alem
Fin-uġor
Ġanuni-esasi
Ġeti-elağe étmek
Ġeti-ümid olmağ
Ġéyri-adi
Ġéyri-adilik
Ġéyri-antağonist
Ġéyri-edebi
Ġéyri-edebilik
Ġéyri-exlağı
Ġéyri-esgeri
Ġéyri-élmi
Ġéyri-élmilik
Ġéyri-ictimai
Ġéyri-ixtiyari
Ġéyri-ixtiyarilik
Ġéyri-insani
Ġéyri-iradi

Yäråğ-äslähä

Ġéyri-iradilik

Ġéyri-üzvi

Ġohum-eġreba

Ġram-atom

Gibléyi-alem

Hal-ehval

Haġġ-edalet

Xeber-eter

Xeber-etersiz

Xebersiz-etersiz

Hilali-ehmer cemiyeti

Hind-Avropa

Kéf-ehval

Kişili-arvadlı

Kürd-şahnaz

Kontr-admiral

Lüt-anadangelme

Lüt-etce

Lüt-üryan

Mülk-imaret

Müruri-eyyamla

Naméyi-e'mal

Nuri-éynim

Ruzi-ezel

Ruzi-ezelden

Rüsvayi-alem (cahan)

étmek (élemek)

Sahibi-iman

Sebir-aram

Seddi-İsgender

Seher-axşam

Sui-istifade

Terki-edeb

Vitsé-admiral

Volt-ampér

Vér-al

Yaraġ-esbab

Yaraġ-eslehe

Yaraġ-esleheli
Yaraġlı-esbablı
Yaxın-uzaġ
Yay-ox
Yeher-esbab
Yémek-içmek
Yéyib-içmek
Yol-iz
Yorğun-arğın
Zati-ali

2.1.2. Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

İkilemelerin önemli özelliklerinden biri ikilemeleri oluşturan üyeler arasındaki ses benzerliğidir. İkilemelerde anlamın kuvvetlenmesine yardımcı olan bu ses benzerliği, aynı ses veya aynı sözcüğün tekrar edilmesi ile sağlanır. Ses benzerliğinin ya da tekrarının yarattığı müzikalite anlatıma bir zenginlik katmaktadır. Vecihe Hatiboğlu ikilemelerin genel özelliklerini açıklarken ikilemelerdeki ses benzerliğine değinmiş, ikilemelerin kuruluşundaki rolünü şöyle açıklamıştır: İkilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerin başında ses benzerliği daha doğrusu ses uygunluğu, ses güzelliği gelir. Ses benzerliği, anlatım zorunluluğu ile birlikte, ikilemeyi kuran en büyük etkendir.[211] Ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi, ikilemede de ses benzerliği, ses uygunluğunu kural olarak gören Hatiboğlu'nun aksine Mehmet Ali Ağakay "başta, sonda veya her iki yanda sesleri uygun düşen kelime seçilmesini bir kural olarak değil uygulanmasına elden geldiği kadar çalışılan bir yol"[212] olarak bakmaktadır.

İkilemeyi oluşturan öğelerden birinin anlamı unutulsa bile ahengin etkisiyle ikilemede yaşadığını dile getiren Beşir Göğüş, "Bileşenlerden birinin anlamı unutulduğu halde, sırf ahenk bakımından o kelime ikizlemede yaşar: bet beniz, çoluk çocuk ikizlemelerindeki bet, çoluk kelimeleri gibi."[213] İkilemelerin oluşumunda ses benzerliğinin, ahengin etkisi büyüktür. İkilemelerdeki bu ahengin daha çok şiirdeki kafiye ve rediflere benzediğini görmekteyiz. Vecihe Hatiboğlu, Türk düşüncesinin

[211] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.13
[212] Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*
[213] Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

ikilemeleri kurarken bir çeşit kafiye aradığını belirtmiş ve yöntemine göre kullanılan kafiye, alliteration, içuyak (seci'), redif, ayak ve nakaratlar, ses ve söz benzerliğine ya da tekrarına dayandıkları için bir çeşit ikileme sayıldıklarını dile getirmiştir. İkileme ile kafiye, redif gibi edebi sanatların benzerlik ve farklılıklarına değinen Hatiboğlu, her ikisinin de ses ve söz benzerliğine ya da tekrarına dayandığını aralarındaki farkın ise kafiye, redif gibi edebi sanatların başka başka satırlarda alt alta sıralanması, ikilemede ise benzer seslerin ya da sözcük tekrarlarının yan yana aynı satırlarda kullanılması olarak açıklamıştır. Doğan Aksan da, "İkilemelerin pek çoğunda, aynı zamanda ses yakınlığı olan öğelerden de yararlanılmakta, alliteration denen ses yinelemelerine başvurulmaktadır. Bu eğilim Türkçenin ses açısından uyuma ve dilin müzikalitesine verdiği öneme de tanıktır" [214] ifadesiyle ikilemelerde alliteration söz sanatına başvurulduğunu dile getirmiştir. Özbek Türkçesinde ikilemeler üzerine çalışan Aynur Öz, Özbekçede aliterasyonlu ikilemelerin yaygın olduğunu dile getirmiştir: Özbekçede konuşmada görülen aliterasyon ile ilgili olan tekrarlar da vardır. Özbekçede çöl anlamında, däşt, sähå ve çöl kelimeleri kullanılmaktadır. Bu anlamdaki kelime dälä kelimesiyle ikileme oluşturmaktadır. Dälä kelimesi çöl kelimesi ile değil, aliterasyon oluşturabileceği däşt kelimesiyle ikileme oluşturmaktadır. Dälä däşt aliterasyonlu ikileme oldukça yaygındır: yol yorık, näsil näsäb, tolä tökis gibi[215]

İkilemeleri oluşturan kelimeler ses bakımından ön ses, iç ses ve son seste benzerliklerine göre üç bölüme ayrılmıştır.

2.1.2.1.Ön Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

Önseste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin başındaki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. İkilemeyi oluşturan sözcüklerin ön sesinin tekrarlanmasından doğan ahengin anlatımı güzelleştirmede payı büyüktür.

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri ön ses benzerliğine göre listeledik. Ancak aşağıda verilen örneklerde dikkatimizi çeken nokta, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği taşımayıp, iç ses benzerliği, son ses benzerliği ya da her ikisini de taşımasıdır. Bu durumda ikilemeyi birçok yerde

[214] Doğan Aksan (2001), *a.g.e.,* s.67
[215] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak (koyu renkli ikilemeler son ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise iç ses benzerliğini ifade eder) belirtmeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler almışlardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşır: barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, estiler-estilmes, jeter-jetpes, keler-kelmes, köriner-körinbes, öler-ölmes, tatır-tatımas, şalınar-şalınbas, otırar-otırmas gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/ -r geniş zaman partisip eki, ikinci kelime -mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes geniş zamanın olumsuz partisip ekini almıştır. bolarda-bolmay, qoyarda-qoymay gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/ -r geniş zaman partisip eki ve -da/-de, -ta/-te lokatif eki almış, ikinci kelime ise may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey gerundium eki almıştır. bostan-bosqa, jıldan-jılğa, künnen-künge, qoldan-qolğa, tekten-tekke, tilden-tilge gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini, ikinci kelime ise -ğa/-ge, -qa/-ke, -a/-e (üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra) datif eki almıştır. bekerden-beker, ekevden-ekev, jalğızdan-jalğız, künäsizdan-künäsiz, qaradan-qarap, qaraptan-qarap, naqaqtan-naqaq, qurdan-qur, tekten-tek, teginnen-tegin, tosınnan-tosın, töteden-töte, tuvradan-tuvra, tikeden-tik, uzınnan-uzaq gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini almıştır. tus-tustan, jer-jerden gibi ikilemelerde de sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini almıştır. kemde-kem, kimde-kim gibi ikilemelerde sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye -da/-de, -ta/-te lokatif eki almıştır. bet-betimen, şer-şermen, şer-şermendi, ret-retimen, ornı-ornımen, orın-ornımen, kez-kezimen gibi ikilemeleri oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) instrumental ekini almıştır. jandı-jansız, joldı-jolsız, jöndi-jönsiz, orındı-orınsız gibi ikilemelerde ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki almış, ikinci kelime ise +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti ekinin olumsuzunu yapan +sız/+siz isimden isim yapım eki almıştır.

baspa-bas, betpe-bet, daqpa-daq, dälme-däl, esikpe-esik, jolma-jol, jüzbe-jüz, közbe-köz, köpten-köp, künbe-kün, qolma-qol, naqpa-naq, sayma-say, sözbe-söz, tezbe-tez, teñbe-teñi, tuspa-tus, üyme-üy gibi ikilemelerde pekiştirme amaçlı kullanılan -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe ekleri aynı kelimeyi oluşturan ikilemede ilk üyeye eklenmiştir. göy-göyle–, kes-keste–, kev-kevle–, qav-qavla–, qiyt-qiytta–, tur-turla– gibi ikilemeler aynı kökten olan iki kelimenin ayrı gramatikal şekillerle yapılmasıyla oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Kazak Türkçesinde hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken Azerbaycan Türkçesinde kimi ikilemeler bu özelliği taşımaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşır: açığdan-açığa, başdan-başa, birden-bire, cildden-cilde girmek, derinden-derin, dilden-dile, doğrudan-doğruya, elden-ele, élden-éle, ġelibden-ġelibe, génden-géne, günden-güne, haçandan-haçana, haldan-hala, ilden-ile, illerden-ile, inceden-inceye, nesilden-nesle, rengden-renge, saatdan-saata, sonradan-sonraya, şekilden-şekle, tebden-tebe, uzağdan-uzağa, yaydan-yaya, yazdan-yaza, vaxtdan-vaxta gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den ablatif eki, ikinci kelime -a/-e partisip eki almıştır. gécden-géc, yéniden-yéni gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den ablatif eki almıştır. alt-altda, axır-axırda, üst-üstde gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -da/-de ekini almıştır. ağac-ağaca, ağız-ağıza, arxa-arxaya, ayaġ-ayağa, baş-başa, boğaz-boğaza, boş-boşuna, boy-boya, böyür-böyüre, çiyin-çiyine, dal-dala, daş-daşa, dodaġ-dodağa, diz-dize, döş-döşe, el-ele, ġabaġ-ġabağa, ġapı-ġapıya, ġarın-ġarına, ġarşı-ġarşıya, ġılınc-ġılınca, göz-göze, ġulaġ-ġulağa, ġurdu-ġurduya, hoydu-hoyduya, kelme(si)-kelmesine, léş-léşe, nefes-nefese, nöġtesi-nöġtesine, ötür-ötüre, pence-penceye, sabah-sabaha, ses-sese, tepik-tepiye, üst-üste, dağ-dağa düşmek, üz-üze, yan-yana, yarı-yarıya gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -a/-e datif eki almıştır. ac-acına, açığ-açığına, düz-düzüne, herfi-herfine, öz-özüne gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime hem teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -a/-e datif eki almıştır. Canlı-cansız, münasibetli-münasibetsiz, yérli-yérsiz, vaxtlı-vaxtsız gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki, ikinci kelime lı/+li, +lu/+lü ekinin olumsuzunu yapan +sız/+siz, +suz/+süz ekini almıştır. vaxtlı-vaxtında, yérli-yérinde gibi ikilemelerde,

ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki, ikinci kelime hem teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -da/-de lokatif eki almıştır. dal-dalı, diz-dizi, gah-gahı, ling-lingi, naz-nazı, piş-pişi, yan-yanı gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü eki almıştır. pişim-pişimle, soraġ-soraġla, taġ-taġla, şar-şarla gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -(y)la/-(y)le instrumental eki almıştır. éşider-éşitmez, ister-istemez gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er partisip eki, ikinci kelime **-**maz/-mez geniş zamanın olumsuz partisip ekini almıştır. ġerib-ġüreba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemeler Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında çıl-çılpaġ, dir-dirrik, pal-paltarlı, pal-paltar, tör-töküntü, tör-töküntülü, yal-yalman, yar-yaraġlı, yar-yaraşıġlı, yar-yaraġ, yar-yaraşıġ gibi ikilemelerin ilk üyesi pekiştirme amaçlı kurulmuştur. bağ-bağat, bağ-bağatlı, bağ-bağça, bağça-bağ, yaxıb-yıxmaġ, mal-mülk, lağ-loğaz, xırda-xuruş, xırım-xırda, gün-günorta, ġonu(m)-ġonşu, dağ-daş gibi ikilemeler ise kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler almışlardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşır: åz-åzdän, åçıqdän-åçıq, birdän-bir, kämdän-käm, qançädän-qançä gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dän ablatif eki almıştır. bilär-bilmäs, bolär-bolmäs gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -är geniş zaman partisip eki, ikinci kelime ise -mäs geniş zaman olumsuz partisip eki almıştır. bäsmä-bäs, båşmä-båş, betmä-bet, birmä-bir, elmä-el, eşikmä-eşik, gälmä-gäl, izmä-iz, ketmä-ket, nåmmä-nåm, nävbätmä-nävbät, qatmä-qat, särbä-sär, sözmä-söz, tikkämä-tikkä, üstmä-üst, xılma-xıl, yäkkämä-yäkkä, yånmä-yån, yılmä-yıl, yolmä-yol, yüzmä-yüz gibi ikilemelerde, pekiştirme amaçlı kullanılan -mä eki aynı kelimeyi oluşturan ikilemede ilk üyeye eklenmiştir. faqir-fuqarå, sulh-sälåh gibi ikilemeler Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında bom-boş, köm-kök, låp-låyıq gibi ikilemelerin ilk kelimesi pekiştirme amaçlı kurulmuştur. årzu-årmån, mål-mülk, näsl-näsäb, yärim-yårti, qarama-qarşi, fısqu-fäsåd gibi ikilemeler ise kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur.

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikler taşır: äkimşildik-ämirşildik, zorlıq-zombılıq, jaqsılı-jamandı, jamandı-jaqsılı, tavlı-tastı, şeksiz-şetsiz, şetsiz-şeksiz gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki; zorlap-zombılap, köptep-kölemdep, qoldap-qoştap, sılanıp-siypanıp, qısıla-qımtırıla, talasa-tarmasa gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de gerundium eki; qalğan-qutqan, tapqan-tayanğan gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de partisip eki alırken; keldi-ketti (görülen geçmiş zaman), keler-keter (geniş zaman) gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de zaman eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. bal-bul, dal-dul, şañ-şuñ gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimede bulunan a ünlüsünün, ikinci kelimede u ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. Bunların dışında kalan ävliye-änbiye, emin-erkin, abısın-ajın, jebir-jesir, köylek-könşek, qat-qabat, maqal-mätel, jegjat-jurağat, jat-jurağat gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikleri taşır: atalı-analı, berli-bezekli, boylu-buxunlu, demli-desgahlı, évli-éşikli, edebli-erkanlı, ġollu-ġanadlı, ġedli-ġametli, kendli-kesekli, köklü-kömecli, pallı-paltarlı, saçlı-saġġallı, şanlı-şerafetli, şanlı-şövketli, yaxşılı-yamanlı, yaraġlı-yasaġlı, yarlı-yoldaşlı, yérli-yataġlı, kollu-koslu gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır. atasız-anasız, davasız-dalaşsız, davasız-dermansız, évsiz-éşiksiz, ġolsuz-ġanadsız, pulsuz-parasız, sessiz-semirsiz, sözsüz-sovsuz (savsız), yarsız-yoldaşsız, yérsiz-yurdsuz, yérsiz-yuvasız, yurdsuz-yuvasız, şeksiz-şübhesiz gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de +sız/+siz, +suz/+süz isimden isim yapım eki almıştır. berkden-boşdan, candan-başdan, deriden-dırnaġdan gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de -dan/-den ablatif eki

almıştır. berke-boşa, boya-başa, dağa-daşa, dile-dişe, sağa-sola, saya-sana gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -a/-e datif eki almıştır. ġabına-ġacağına, sağına-soluna gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye hem üçüncü şahıs iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -a/-e datif eki almıştır. ġabağını-gérisini, saçını-saġġallını gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye hem üçüncü şahıs iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -nı/-ni akkuzatif eki almıştır. géden-gelen, gelen-géden ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -an/-en partisip eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. çaġ-çuġ, dam-dum, ġar-ġur, lat-lüt, şap-şup, tap-tup, tek-tük, nem-nüm, şéy-şüy gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimede bulunan a/e ünlüsünün, ikinci kelimede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. ağrı-acı, ata-ana, etir-enber, ġulan-ġuşġun, köhne-külte, neve-netice, sağdış-solduş, sınıġ-salxaġ, yalvar-yaxar, yamaġ-yırtıġ, yaraġ-yasaġ, yırtıġ-yamaġ gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikler taşır: qalgän-qutgän, tåpgän-tutgän gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -gän (-kän/qan) partisip eki almıştır. tåpä- tutä, siläb-siypäb ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye gerundium eki almıştır. åldi-ärqası, åldi-årtı gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -i/-si üçüncü şahıs iyelik eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. çaġ-çuġ, çäñ-çüñ, dån-dün, şåv-şuv gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemede bulunan a/å/ä ünlüsünün, ikinci kelimede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. tä'rif-tävsif, xandån-xuşån, yämåq-yäsmåq, qattıq-quruq gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla oluşmuştur[216]: dabır-dübir, jalba-julba, jalbañ-julbañ, jeme-jemde, jüdep-jadap, käñgir-küñgir, qadaq-qudaq, qalt-qult, qapaş-qupaş, qapıl-qupıl, qara-qura, qarañ-qurañ, qatqan-qutqan, qatır-qutır, qaşır-quşır, saqır-suqır, sarq-surq, sart-surt, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tam-tum, tars-turs, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır. a>u değişimiyle oluşmuş bu ikilemeler hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur. Bunların dışında kalan ikilemelere baktığımızda; tuvğan-tuvısqan (partisip eki), tuvısqan-tuvğan (partisip eki), tırısıp-tırmısıp (gerundium eki) gibi ikilemelerin aynı kelime kökünün ve aynı ekin tekrarıyla, teginnen-tegin, tosınnan-tosın gibi ikilemeler aynı kelime tekrarı ve ilk kelimenin ablatif eki almasıyla kök şeklinde bulunan kelimenin son sesiyle benzerlik göstererek hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla oluşmuştur: ġapış-ġupuş, ġara-ġura, ġarış-ġuruş, ġart-ġurt, gede-güde, şele-şüle, şelpe-şülpe, şelte-şülte, tanış-tunuş, taraġ-turuġ, yazıġ-yuzuġ, kağız-kuğuz, dana-duna, dengil-düngül, kesek-küsek, kesik-küsük, a/e > u/ü değişimiyle oluşmuş bu ikilemeler hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur. Ayrıca ı>u değişimiyle oluşmuş ikileme örneklerine de rastlarız: ġırıġ-ġuraġ, ġırıġ-ġuruġ. Bunların dışında kalan ikilemelere baktığımızda isteye-istemeye (gerundium eki), kelle-kelleye(ikinci üye datif eki) alarak hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/å/ä ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla oluşmuştur: çaġır-çuġur, cängir-cüngür, cäräñ-cürüñ, çätäk-çutåq, çatır-çutur, ğacır-ğucur, gängir-günbür, ğarç-ğurç, häyt-hüyt, häzil-hüzül, lättä-lüttä, qari-quri, qarz-qurz, şäldir-şüldir, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaq-şuq, şaraq-şuruq, şärt-şurt, şåvur-şuvur, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur, xaltä-xultä. hak-huquq, şärt-şäråit gibi ikilemeler Arapça kelimelerin

[216] İkilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri ses düzeni bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı ele alacağız.

teklik ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında sänsiz-sänåqsiz (isimden isim yapım eki), qalgän-qutgän (partisip eki) alarak hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön seste benzerlik bulunan ikilemelerin bir kısmı son ses ya da iç seste benzerlik gösterirken bir kısmı da hem iç seste hem de son seste benzerlik göstermiştir. Kazak Türkçesinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin sadece bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler her üç lehçede de farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, kimi aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluştururken, kimi sadece tek heceli kelimelerde a>u değişimiyle bu benzerliği oluşturmuş kimi de kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Hem ön ses, hem iç ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler baktığımızda her üç lehçede de ikilemelerin çoğunda ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla benzerlik oluşmuştur. Burada ilgi çeken bir nokta faqir-fuqarå, hak-huquq, şärt-şärait, ġerib-güreba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemelerde Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşarak bir ses benzeşmesi oluşturmasıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abıroy-ataq	Ac-acına	Åçıq-åydin
Abısın-ajın[217]	Açığ-açığına	Åçıqdän-åçıq
Abısın-ajınday boluw	Açığdan-açığa	Ahyån-ahyåndä
Ağaş-at	Açığ-aşkar	Äläm-äççıq
Az-azdap	Açığ-aydın	Åläv-åtäş
Azın-avlaq	Adam-adamyana	**Åldi-ärqası**
Aldap-arba–	Ağac-ağaca ġoymaġ (gelmek)	**Åldi-årtı**
Aldı- aldına[218]	Ağız-ağıza vérmek	Årzu-årmån
Aldı-artı	**Ağrı-acı**	Åşna-åġayni
Ara-arasında	Ağrı-acısız	Åşnä-åğaynigärçilik
Ata-ana	Ah-aman	Åz-åzdän
Ata-anaday	Axır-axırda	Åzıq-åvqat

[217] Koyu renkle belirtilen ikilemeler son ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

[218] Altı çizili kelimeler iç ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

Äkimşildik-ämirşildik
Äp-ädemi
Äp-äzir
Äp-äsem
Ävliye-änbiye
Baq-bereke
Baqsı- balger
Baqşa-bav
Bal-bul: bal-bul januv
Bap-baysaldı
Bap-balğın
Barar-barmas
Baspa-bas
Bekerden-beker
Bet-betimen
Betpe-bet
Bolar-bolmas
Bolarda-bolmay
Bostan-bosqa
Büp-bütin
Biliner-bilinbes
Bip-biyik
Bip-birdey
Bir-birlep
Birimen-biri
Göy-göyle–
Dabır-dübir
Daqpa-daq
Dala-dalasın şığaruv
Dal-dul
Dap-dayın
Dap-darday
Dav-damay
Dälme-däldik
Dälme-däl
Dändi-daqıl
Däp-däl
Däri-därmek
Alem-aşkar
Alıb-alacaġ
Alıb-aldatmaġ
Alma-armudluġ
Alt-altda
Arxa-arxaya vérmek
Arlı-abırlı
Arsız-abırsız
Ata-ana
Ata-analı
Ata-anasız
Atalı-analı
Atasız-anasız
Ayaġ-ayağa
Ayrı-ayrılıġda
Bağ-bağat
Bağ-bağatlı
Bağ-bağça
Bağ-bere
Bağça-bağ
Bağlı-bağatlı
Bağlı-bağçalı
Bas-boş
Baş-başa
Baş-béyin
Başdan-başa
Başlı-başına
Başlı-başınalıġ
Bayır-baca(ġ)
Bebri-beyan
Bend-bere
Berk-boş
Berkden-boşdan (çıxmaġ)çıxarmaġ
Berke-boşa düşmek (salmaġ)
Berli-bezekli
Berr-biyaban
Berrü biyaban
Bet-beniz
Bäb-bärävär
Båġ-bostän
Bäkårdän-bäkårgä
Bår-büd
Bäsmä-bäs
Båşmä-båş
Betmä-bet
Bilär-bilmäs
Birdän-bir
Birmä-bir
Bolär-bolmäs
Bom-boş
Büs-bütün
Çağ-çuġ
Çağır-çuġur
Cähd-cädäl
Çälä-çülpä
Cäñ-cädäl
Cän-cähd
Çäñ-çüñ
Cängir-cüngür
Cäräñ-cürüñ
Cär-culġa
Çätäk-çutåq
Çatır-çutur
Çippä-çin
Çizmä-çizıq
Dälä-däşt
Dåm-däräksiz
Dån-dün
Dåv-däräk
Dåv-däraxt
Dokån-dästgåh
Dost-duşmån
Duppa-durust
Elmä-el
Eşikmä-eşik
Faqir-fuqarå

Dop-domalaq
Dos-duşpan
Döp-döñgelek
Ekevden-ekev
Emin-erkin
Estiler-estilmes
Esikpe-esik
Jağınıp-jalpay–
Jadap-jüde–
Jaydan-jay
Jay-jayına
Jay-japsar
Jaqsılı-jamandı
Jaqın-jora
Jaqın-juvıq
Jaqın-jurağat
Jalañaş-jalpı
Jalap-jalma–
Jalap-juqta–
Jalba-julba
Jalbañ-julbañ
Jalğızdan-jalğız
Jalğız-jalqı
Jalğız-jarım
Jalma-jan
Jamandı-jaqsılı
Jaman-jävtik
Jamap-jasqa–
Jandı-jaqtı
Jandı-jansız
Jan-jaq
Jan-jaqtağı
Jan-jaqtan
Jan-jaqtı
Jan-januvar
Japa-jalğız
Jap-jazıq
Jap-jaylı

Bir-birine vurmaġ
Birden-bire
Bire-béş
Bire-bir
Boğaz-boğaza
Boş-bikar
Boş-boşuna
Boy-boya vérmek
Boya-başa yétirmek (çatdırmaġ, çıxarmaġ)
Boy-buxun
Boy-buxunlu
Boylu-buxunlu
Boyun-boyuna durmaġ (vérmek)
Böyük-kiçik
Böyür-böyüre
Büküb-bükmelemek
Cah-calal
Cah-calallı
Cahıl-cuhul
Cami-cem
Candan-başdan kéçmek
Cana-cuna
Can-ciyer
Canlı-cansız
Cemi-cümletanı
Ceng-cidal
Cır-cında
Cır-cındır
Cidd-cehd
Cildden-cilde girmek
Cini-Cefer ġoşunu (kimi)
Cövr-cefa
Çaġ-çuġ
Çala-çölek
Çala-çuxur
Çala-çuxurluġ
Çal-çap

Fisk-fücür (fisku fücür)
Fısqu-fäsåd
Fitnä-fäsåd
Ğacır-ğucur
Ğala-ğåvur
Gälmä-gäl
Ğam-ğussa
Gängir-günbür: gängir-günbür suhbät
Ğarç-ğurç
Gärd-gubår
Hak-huquq
Xår-xas
Häyt-hüyt (degünçä)
Häzil-hüzül
Hüzür-hälåvät
İzmä-iz
Kämdän-käm
Käm-köst
Kap-kättä
Keçä-kündüz
Ketmä-ket
Kiyim-keçäk
Köm-kök
Kör-körånä
Kulf-kälit
Küppä-kündüz
Låp-låyıq
Låppä-låyıq
Lättä-lüttä
Mål-mülk
Momin-qåbil
Muråd-maqsäd
Nåmmä-nåm
Nåm-nişånsiz
Nån-nämäk
Närx-nävå
Näsl-näsäb

Jap-jaqsı
Jap-jaña
Jap-jaqın
Jap-jalañaş
Jap-jalpaq
Jap-jaman
Jap-jarıq
Jap-jas
Jap-jasıl
Jarım-jartı
Jasav-jabdıq
Jas-jeleñ
Jasırıp-jap–
Jata-jastana
Jat-jurağat
Jav-jorıq
Jayav-jalpı
Jayma-jay
Jebir-jesir
Jegjat-jurağat
Jekpe-jek
Jelegey-jelpi
Jele-jort–
Jelep-jebe–
Jeme-jem: jeme-jemge kelgende
Jeme-jemde
Jemis-jiydek
Jeñil-jelpi
Jep-jeñil
Jer-jerden
Jer-jiyhan
Jermen-jeksen
Jeter-jetpes
Jetim-jesir
Joq-jutañ
Joq-jitik
Joq-jutañdıq

Çal-çarpaz
Çal-çeper
Çalıb-çapma
Çalıb-çapmağ
Çalıb-çağırmağ
Çalı-çırpı
Çalı(n)-çapraz
Çalışıb-çapalamağ
Çay-çörek
Çayır-çemen
Çek-çévir
Çıl-çılpağ
Çıl-çırpı
Çiyin-çiyine
Çoban-çoluğ
Çolma-çocuğ
Çör-çöp
Çul-çuxa
Dad-damağ
Dad-duz
Dadlı-duzlu
Dağ-daş
Dağa-daşa düşmek
Dağ-dere
Dal-dala
Dal-dalı
Dam-daş
Dam-divar
Dam-dum
Dana-doluğ
Dana-duna
Dangır-dungur
Danlayıb-dansamağ
Dar-düdük
Daş-daşa
Daş-divar
Dava-dalaş
Dava-derman

Nävbätmä-nävbät
Näzär-näfäs
Nåz-ne'mät
Nest-nåbud bolmåq
Ölä-ölgünçä
Öz-özidän
Pälä-pärtiş
Qaddi-qåmät
Qalgän-qutgän
Qançädän-qançä
Qåp-qårä
Qarama-qarşi
Qari-qartän
Qari-quri
Qarz-qurz
Qatmä-qat
Qattıq-quruq
Qavm-qarındäş
Qazi-qartä
Qıp-qızil (Qıp-qızıl)
Qolläb-quvvätlä–
Qoni-qoşni
Qoşçı-qolançı
Qoyärdä-qoymäy
Qup-quruq
Qurt-qumursqa
Şäk-şübhä
Şäk-şübhäsiz
Şäldir-şüldir
Şån-şäräf
Sänsiz-sänåqsiz
Şån-şührät (şånu şührät)
Sapır-şupur
Saqır-şuqur
Saq-şuq
Saraq-şuruq
Särbä-sär

Joldas-jora
Joldı-jolsız
Jol-joba
Jol-joralğı
Jol-jönekey
Jolma-jol
Jora-joldas
Jora-joralğı
Jön-joralğı
Jota-jon
Jöndi-jönsiz
Jön-joba
Jön-josıq
Jön-josıqsız
Jöp-jöndi
Julın-jüyke
Jup-juvan
Jup-juvas
Jup-jubımen
Jup-juqa
Jup-jumsaq
Jüdep-jadap
Jüzbe-jüz
Jün-jurqa
Jıldan-jılğa
Jılma-jıl
Jılı-jumsaq
Jım-jılas
Jım-jırt
Jın-jıbır
Jıp-jıynaqı
Jıp-jıltır
Jıp-jılı
Jıra-jılğa
Jırtıq-jamav
Jip-jiñişke
Zeyin-zerde
Zerde-zeyin

Dava-döyüş
Davasız-dalaşsız
Davasız-dermansız
Dayanıb-durmağ
Dayanıb-duran yérde
Def-dumbul
Defe-daraġ
Deli-divane
Deli-dolu
Delik-déşik
Delik-déşikli
Delme-déşik
Dem-deme vérmek
Dem-desgah
Dem-desgahlı
Demir-dümür
Demli-desgahlı
Den-düş
Dene-denelik
Dengil-düngül
Derd-dil
Derdi-dil
Deriden-dırnağdan çıxmağ
Derinden-derin
Derman-dava
Derman-davacat
Deyer-deymezine
Déyib-danışma
Déyib-danışmağ
Deyiş-düyüş
Deyib-dolaşmağ
Dilden-dile düşmek (gezmek)
Dil-delalet
Dil-diş
Dilde-dişde dolaşdırmağ
Dile-dişe düşmek
Dil-dodağ
Dil-dodağını gemirmek

Şärt-şäråit
Şärt-şurt
Şåşmä-şåşär
Şåşmä-şåşärlik
Sävdå-såtıq
Såvğa-sälåm
Şåv-şuv
Şåvur-şuvur
Şåx-şäbbä
Såyä-sälqın
Säyr-säyåhät
Sihät-sälåmät
Sihät-sälåmätlik
Şikvä-şikåyät
Siläb-siypäb
Sip-sillik
Şirin-şäkär
Sir-sinåät
Sözmä-söz
Sulh-sälåh
Süpürib-sidirimäq
Tä'rif-tävsif
Tåb-tåqat (tåcu taxt)
Täg-tåmır
Täg-taxt
Tälån-täråc
Täläş-tårtiş
Tåpä- tutä
Tåpgän-tutgän
Tapıra-tupur
Tapır-tupur
Täppä-taxt
Täppä-täyyår
Tåp-tåzä
Taqır-tuqur
Täsir-tüsür
Tåş-täråzi
Tävbä-täzärrü

Zorlap-zombılap
Zorlıq-zombılıq
Zım-ziya
Zil-zapıran
Zip-zildey
Käñgir-küñgir
Käp-käri
Kez-kezimen
Key-keyde
Keldi-ketti
Keler-kelmes
Keler-keter
Keli-kelsap
Kelimdi-ketimdi
Kelin-kepşik
Kemde-kem
Kem-ketik
Kep-kelte
Kep-keñ
Kese-köldeneñ
Kese-köldeneñde–
Kes-keste–
Keskin-kelbet
Kev-kevle–
Kiyim-keşek
Köbine-köp
Közbe-köz
Köylek-könşek
Köl-kösir
Köne-köski
Köñil-küy
Köpe-körnev
Köp-körim
Köpten-köp
Köptep-kölemdep
Dil-dodağı gurumağ
Dilli-dilaver
Dilli-dilaverlik
Dinc-dinmez
Dinib-danışmağ
Dinib-danışmamağ
Dinmez-danışmaz
Dir-dirrik
Diş-damağ
Divan-dere
Diz-dize
Diz-dizi
Dodağ-dodağa
Doğrudan-doğruya
Doğrudan-doğrusu
Doğru-dürüst
Dolam-dolaşığ
Dost-doğma
Dost-düşmen
Dör-döşek
Döş-döşe gelmek
Dür-düyün
Dür-düyünçe
Düşeri-düşmezi olar
Düşünüb-daşınmağ
Düz-doğru
Düz-dünya
Düz-düzüne
Düz-düzyana
Edeb-erkan
Edeb-erkanlı
Edebli-erkanlı
Edl-edalet
Eger-esgik
Eyri-eskik
Tecäb-tergä–
Temir-tersäk
Teñ-tüş (teñü tüş)
Tikkämä-tikkä
Tinç-tåtuv
Tinib-timçimäs
Tökis-tügäl
Tolä-tökis
Töppä-toğrı
Üstmä-üst
Vağır-vuğur
Xaltä-xultä
Xåm-xatälä
Xandån-xuşån
Xas-xaşäk
Xätın-xaläc
Xat-xabär
Xavf-xatär
Xılma-xıl[219]
Yäkkämä-yäkkä
Yålğån-yäşık
Yämåq-yäsmåq
Yäm-yäşil
Yäñil-yälpi
Yåni-yer
Yånmä-yån
Yäp-yälängåç
Yäp-yäñi
Yärim-yårti
Yigit-yäläñ
Yılmä-yıl
Yırtıq-yämåq
Yolmä-yol
Yol-yoläkäy
Yol-yorıq

[219]Bu ikileme bazı sözlüklerde xılma-xıl şeklinde geçmekte, bazılarında xılmä-xıl şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen xılmäkelimesini kullandık.

Köriner-körinbes
Küldi-kömeş
Küldi-küyeleş
Kül-kübir
Künäsizdan-künäsiz
Künbe-kün
Künbe-küngi
Künbe-kündik
Künnen-künge
Kimde-kim
Kip-kişkene
Kip-kişkentay
Kir-küyeleş
Qağaz-qalam
Qadaq-qudaq
Qadir-qasiyet
Qajır-qayrat
Qaz-qatar
Qazı-qarta
Qayğı-qasiret
Qay-qaydağı
Qay-qaysı
Qalam-qağaz
Qalğan-qutqan
Qalt-qult
Qam-qareket
Qannen-qapersiz
Qapaş-qupaş
Qap-qalıñ
Qap-qara
Qap-qarañğı
Qap-qattı
Qapıl-qupıl
Qaradan-qarap
Qara-qura
Qarama-qayşı
Qarama-qayşılıq
Qarama-qarsı

Eger-esgiklik
Ehdi-etiġ
Ehli-élm
Ehli-éşġ
Ehli-eyal
Ekin-ekenecek
Eks-emel
El-elbet
Elden-ele düşmek (kéçmek)
Élden-éle
É'lani-éşġ (é'lani-mehebbet) étmek
El-ele
Elif-elbet(te)
Erşi-e'la
Eser-elamet
Éşider-éşitmez
Etir-enber
Év-éşik
Évli-éşikli
Évsiz-éşiksiz
Evvel-elde
Ezab-eziyyet
Ezab-eziyetli
Eziz-erköyün
Fitne-fesad
Ġabağını-gérisini düşünmek
Ġabaġ-ġabağa
Ġabaġ-ġarşı
Ġabaġ-ġenşer
Ġab-ġacaġ
Ġabına-ġacağına sığmamaġ
Ġab-ġaşıġ
Ġab-ġazan
Ġaçaġ-ġuldur
Ġaç-ġov
Gah-gahı
Ġalın-ġayım
Ġanad-ġuyruġ bağlamaġ

Yumälåq-yåstıq
Yüzmä-yüz
Zähär-zaqqum
Zärär-zähmät
Zeb-ziynät (zebi ziynät)
Zer-zäbär (qıl–) (zerü zäbär)
Zil-zämbil
Ziyån- zähmät
Zormä-zoräki

Qarama-qarsılıq
Qarañ-qurañ
Qaraptan-qarap
Qarğa-quzğın
Qarım-qatınas
Qarın-qajaq
Qas-qabaq
Qatar-qurbı
Qat-qabat
Qatqan-qutqan
Qatın-qalaş
Qatır-qutır
Qav-qavla–
Qavlı-qarar
Qavın-qarbız
Qavıp-qater
Qaşır-quşır
Qiy-qoqıs
Qiysıq-qıñır
Qiyt-qiytta–
Qiyın-qıspaq
Qiyın-qıstav
Qiyal-ğajayıp
Qoy-qozı
Qoyşı-qolañ
Qoldan-qolğa
Qoldap-qoştap
Qolma-qol
Qonaq-qopsı
Qonar-qonbastan
Qoñsı-qolañ
Qop-qoñır
Qop-qoyu
Qora-qopsı
Qos-qostap
Qosşı-qolañ
Qoyan-qoltıq
Qoyan-qoltıqtas–

Ġanlı-ġaçaġ
Ġanlı-ġadalı
Ġanun-ġayda
Ġapı-ġapıya
Ġapış-ġupuş
Ġara-ġorxu
Ġara-ġovma
Ġara-ġura
Ġar-ġur
Ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek
Ġarın-ġarına
Ġarış-ġuruş
Ġarma-ġarışıġ
Ġarma-ġarışıġlıġ
Ġarşı-ġarşıya
Ġart-ġurt
Ġaş-göz atmaġ (oynatmaġ)
Ġaş-gözle danışmaġ
Ġat-ġarış
Ġat-ġarışıġ
Ġat-ġarışlıġ
Ġatma-ġarışıġ
Ġayda-ġanun
Ġaynayıb-ġarışmaġ (ġovuşmaġ)
Gécden-géc
Géce-gündüz
Gécesi-gündüzü olmamaġ
Géce-gündüzlü
Géce-gündüzlük
Géceli-gündüzlü
Ġedd-ġamet
Ġedd-ġametli
Gede-güde
Géden-gelen
Géder-gelmez
Gédib-gelme
Gédib-gelmek
Ġedir-ġiymet

Qoyarda-qoymay
Quba-qup
Quda-qudağiy
Quz-qiya
Qul-qutan
Qup-quv
Qup-qurğaq
Qurbı-qurdas
Qurdan-qur
Qurt-qumırsqa
Qız-qırqın
Qıl-qıbır
Qım-ğuvıt
Qım-qiyğaş
Qıp-qızıl
Qısıla-qımtırıla
Qısılıp-qımtırıl–
Qıt-qıtta–
Lek-legimen
Lep-lezde
Maqal-mätel
Mal-mülik
Map-mayda
Mäz-meyram
Män-mağına
Mop-momaqan
Mom-momın
Möp-möldir
Muñ-muqtaj
Mup-muzday
Mup-muntazday
Mıñ-märtebe
Mıñ-million
Naqaqtan-naqaq
Naqpa-naq
Näp-näzik
Nıp-nıq
On-ondap

Ġedli-ġametli
Geldi-ġéder
Geldi-ġédergi
Gelen-géden
Gel-gét
Ġelibden-ġelibe girmek
Gelib-géden
Gelin-ġız
Geliş-gédiş
Ġem-ġubar
Ġem-ġüsse
Génden-géne
Général-ġubérnator
Général-gubérnatorluġ
Ġepik-ġuruş
Ġerib-ġüreba
Ġesd-ġerez
Gét-gel
Gét-gele salmaġ
Ġetl-ġaret
Gét-géde
Ġéyri-ġabil
Ġéyri-ġabilik
Ġéyri-ġanuni
Ġéyri-ġanunilik
Ġéyri-ġenaetbexş
Ġéyri-ġeti
Ġéyri-ġetilik
Ġılınc-ġalxana çıxmaġ
Ġılınc-ġılınca gelmek
Ġır-ġıc
Ġır-ġıra
Ġırıġ-ġuraġ
Ġırıġ-ġuruġ
Ġırım-ġırtı(ġ)
Ġır-ġırt
Ġıs-ġıvraġ
Ġızıl-ġırmızı

Op-oñay
Op-oñdı
Ornı-ornımen
Orındı-orınsız
Orın-ornımen
Orın-ornına
Otırar-otırmas
Özdi-özi
Öz-özi
Öz-özinen
Özimen-özi
Özinen-özi
Özin-özi
Öle-ölgenşe
Öler-ölmes
Ölip-öş–
Önip-ös–
Öp-öñdi
Öp-ötirik
Ösek-ötirik
Ösip-ön–
Ösip-örbi–
Para-par
Parıq-parasat
Pır-pırla–
Pış-pışta–
Ret-retimen
Sayma-say
Say-sala
Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav)
Saqır-suqır
Salğırt-salaq
Saldır-salaq
Saldır-salaqtıq
Salqın-salğırt
Sal-seri
Salt-sana
Ġızıl-gümüş
Giléy-güzar
Giléy-güzarlıġ
Ġohum-ġardaş
Ġohum-ġuda
Ġollu-ġanadlı
Ġol-ġabırğa
Ġol-ġabırğasını ezmek (ġırmaġ, ġırıb tökmek)
Ġol-ġanad
Ġol-ġanadı açılmaġ
Ġol-ġıç
Ġol-ġola
Ġolsuz-ġanadsız
Ġonaġ-ġara
Ġonaġ-ġaralı
Ġonu(m)-ġonşu
Ġohum-ġonşu
Ġoruġ-ġaytaġ
Ġoruġ-ġaytaġsız
Ġoyun-ġuzu
Gör-götür
Götür-ġoy
Ġövsi-ġüzéh
Göy-göyerti
Göy-göyertilik
Gözel-göyçek
Göz-ġaş
Göz-ġaşını oynatmaġ
Göz-göze
Göz-ġulaġ olmaġ
Ġuba-ġaz
Ġuġ-ġu
Ġulaġ-ġulağa
Ġulan-ġuşġun
Ġuldur-ġaçaġ
Ġul-ġaravaş
Ġurd-ġuş

Sana-sezim
Sap-salqın
Sap-sarı
Sap-sav
Sarq-surq: sarq-surq etüv
Sart-surt
Satır-sutır
Savda-sattıq
Sav-sälemet
Savıq-sayran
Savıt-sayman
Sälem-savqat
Sän-saltanat
Sän-saltanattı
Sebep-saldar
Seldir-selev
Sep-seldir
Sep-sergek
Soqa-sayman
Sop-solğın
Sop-sopaq
Sorlı-sortañ
Sorpa-su
Sözbe-söz
Sup-suvıq
Sup-sur
Süyek-sayaq
Süp-süykimdi
Süp-süyrik
Süp-süyir
Sıy-sıbağa
Sıy-sıyapat
Sılanıp-siypanıp
Sılap-siypa–
Sın-siypat
Sın-sımbat
Sıp-sıldır
Sıp-sıpayı

Ġurdu-ġurduya düşmek
Günden-güne
Günü-günden
Gün-günorta
Gün-güzeran
Haçandan-haçana
Haġġ-hésab
Haġġ-hésabı çürütmek (üzmek)
Haġġ-hésabını vérmek
Haldan-hala düşmek
Hal-hazır
Xalı-xalça
Xanım-xatın
Haray-heşir
Xas-xalis
Hedd-hésab
Heddi-hésabı olmamağ
Hedd-hüdud
Hedsiz-hésabsız
Hedsiz-hüdudsuz
Hele-helbet
Herfi-herfine
Herki-herkilik
Hesb-hal
Xetir-hörmet
Xetti-hereket
Xettü-xal
Xırda-xuruş
Xırım-xırda
Xof-xeter
Hoydu-hoyduya götürmek
Xurd-heşil
Xurdu-hemir
İç-içalat
İlden-ile
İllerden-ile
İnceden-inceye
İster-istemez

Sır-siypat
Sır-sımbat
Taylı-tayaq
Tay-tuvlaq
Taqıl-tuqıl
Taqır-taza
Talan-taraj
Talap-talğam
Talap-tilek
Talasa-tarmasa
Talas-tartıs
Tam-tum
Tam-tumdap
Tamır-tanıs
Tapa-tıp
Tapqan-tayanğan
Tap-taza
Tap-taqır
Tap-tuynaqtay
Tars-turs
Tarsıl-tursıl
Tartuv-taralğı
Tartıs-talas
Tas-talqan
Tasır-tusır
Tatuv-tätti
Tatır-tatımas
Tavlı-tastı
Tav-tas
Tav-töbe
Täj-taq
Täy-täylä–
Tälim-tärbiye
Täp-tätti
Täp-tävir
Teginnen-tegin
Tezbe-tez
Tekten-tek

İsteye-istemeye
Kağız-kuğuz
Kar-kor
Kasıb-kusub
Kele-kötür
Kele-kötürleşdirme
Kele-kötürleşdirmek
Kele-kötürleşme
Kele-kötürleşmek
Kele-kötürlük
Kelle-kelleye gelmek (durmağ)
Kelme(si)-kelmesine
Kem-karastı
Kem-kesir
Kem-kesirli
Kend-kesek
Kendli-kesekli
Kendli-kütlü
Kesek-küsek
Kesik-küsük
Kim-kimse(ne)
Kin-küduret
Kol-kos
Kol-koslu
Kollu-koslu
Kor-kobud
Kor-korane
Köç-külfet
Köç(lü)-külfetli
Köhne-külte
Köhne-kürüş
Köklü-kömecli
Kül-külfet
Kürek-küreye vérmek
Küy-kelek
Küy-kelekle
Küy-kelekçi
Lağ-loğaz

Tekten-tekke
Telegey-teñiz
Teli-tentek
Temir-tersek
Teñbe-teñ
Tepe-teñ
Tepe-teñdik
Tep-tegis
Terlep-tepşi–
Tiyın-teben
Toy-tamaşa
Toy-tobır
Toy-tomalaq
Toqtı-torım
Tomağa-tuyıq
Top-tolıq
Tosınnan-tosın
Töteden-töte
Tuvğan-tuvısqan
Tuvradan-tuvra
Tuv-talaqay
Tuv-talaqayla–
Tuvısqan-tuvğan
Tuvıs-tuvma
Tuqım-tuqiyan
Tulğa-turpat
Tup-tuqıl
Tup-tuldır
Tup-tunıq
Tup-tutas
Tur-turla–
Tuspa-tus
Tus-tustan
Tün-tünek
Tüp-tüzüv
Tüp-tuqiyan
Tür-tügel
Tım-tıraqay

Lağ-loğaza ġoymağ
Lat-lüt
Lénd-liz
Léş-léşe ġatmağ (çatmağ)
Ling-lingi
Lotu-lotuyana
Mal-mülk
Mal-madar
Mat-mebhut
Mat-meettel
Meclisi-müessisan
Merd-merdane
Merdü-merdane
Mülk-mal
Münasibetli-münasibetsiz
Nam-nişan
Naz-nazı
Naz-nevaziş
Nefes-nefese
Nem-düm: nem-düm étmek (élemek)
Nesilden-nesle
Neşvü-nüma
Neve-netice
Nezir-niyaz
Nöğtesi-nöğtesine
Nöğtéyi-nezer
Bu nöğtéyi-nezerden
Növ'i-beşer
Od-ocağ
Olan-olmaz
Ölüb-öldürmeye: ölüb-öldürmeye çıxmağ
Ölüb-öldürmek
Ötür-ötüre: ötür-ötüre salmağ
Öz-özlüyümde (öz-özlüyünde)
Öz-özlüyünde
Öz-özüne
Pallı-paltarlı

Tırım-tıraqay
Tım-tıraqayla–
Tım-tırıs
Tıp-tiypıl
Tıp-tiyanaqtı
Tıp-tınıq
Tıp-tınış
Tırısıp-tırmısıp
Tikeden-tik
Tilden-tilge
Tilek-talap
Tip-tittey
Tip-tik
Tip-tike
Uzınnan-uzaq
Up-uzaq
Up-usaq
Up-uyañ
Üydi-üy
Üyme-üy
Üydi-üyine
Üp-ülken
Üsti-üstine
Üş-üşten
Xat-xabar
Şaban-şardaq
Şadır-şälkes
Şala-şarpı
Şalğay-şalıs
Şal-şaqpıt
Şal-şavqan
Şalınar-şalınbas
Şama-şarıq
Şama-şarqınşa
Şam-şıraq
Şañ-şuñ
Şap-şağın
Şap-şaq

Pal-paltarlı
Pal-paltar
Pay-püşk
Pence-penceye gelmek
Pinġ-ponġ
Pişim-pişimle
Piş-pişi
Pul-para
Pul-pene
Pulsuz-parasız
Rengden-renge girmek (düşmek)
Ruhi-revan
Saatdan-saata
Sabah-sabaha salmağ
Saçlı-saġġallı
Saç-saġġal
Saçını-saġġallını ağarmağ
Saçı-saġġalı bir-birine ġarışmış
Saçının-saġġalının ağaran vaxtında
Saç-saġġalın deyirmanda ağartağ
Sağına-soluna göz gezdirmek
Sağdış-solduş
Sağ-salamat
Sağ-salamatlıġ
Sağ-sol
Sağa-sola sovurmağ
Satıb-sovmağ
Satıb-sovurmağ
Saya-sana: saya-sana salmağ
Say-séçme
Sefil-sergerdan
Seliġe-sahman
Seliġe-sahmanlı
Sélli-sulu
Sél-su
Sél-sucağ
Ser-sahman
Ses-sese vérmek

Şarşap-şaldıq–
Şat-şadıman
Satır-şutır
Şeksiz-şetsiz
Şen-şekpen
Şer-şermen
Şer-şermendi
Şetsiz-şeksiz
Şiymay-şatpaq
Şop-şolaq
Şöp-şalam
Şup-şubar
Şup-şuñqır
Şıbın-şirkey
Şığar-şıqpastan
Şım-şımdap
Şım-şıtırıq
Şıp-şırğasız
Şip-şiyki
Ip-ıqşam
Ip-ıñğaylı
Ip-ıstıq
İzbe-iz
İp-iri

Ses-seda
Ses-semir
Sessiz-semirsiz
Sévip-séçmek
Sınığ-salxağ
Sınığ-sökük
Silib-süpürmek
Sil-süpür
Sir-sifet
Sir-sifetini turşutmağ (yığmağ)
Solub-saralmağ
Sonradan-sonraya
Soraġ-soraġla
Sorğu-sual
Sör-söküntü
Söz-sov
Söz-söhbet
Sözsüz-sovsuz (savsız)
Sür-sümük
Şad-şalayın
Şax-şevel
Şanlı-şerafetli (şöhretli)
Şanlı-şövketli (şöhretli)
Bağrı (üreyi) şanı-şan olmağ
Şan-şerafet
Şan-şövket (şöhret)
Şe'n(ü)-şövket
Şap-şup
Şar-şar(la)
Şekilden-şekle
Şekk-şübhe
Şekk-şübheden çıxartmak
Şekk-şübhesiz
Şeksiz-şübhesiz
Şele-şilte
Şele-şüle
Şele-şülpe
Şelpe-şülpe

Şelte-şülte

Şenlik-şadlığ

Şen-şerafet

Şert(i)-şürut

Şéy-şüy

Şéytan-şuğul

Şilim-şehre

Şil-küt

Şimal-şerġ

Şir-şekil

Şit-şor: şitini-şorunu çıxartmaġ

Tab(ü)-taġet

Tab(ü)-tavan

Tac-taxt

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Taġ-taġla

Tanış-tunuş

Tap-tup

Taraġ-turuġ

Tay-tuş

Tebden-tebe düşmek

Teher-töhür

Tek-tenha

Tek-tük

Tepik-tepiye vérmek (gelmek)

Toplu-tüfengli

Top-tüfengli

Top-topxana

Top-tüfeng

Tor-top

Toz-torpaġ

Toz-torpaġlı

Toz-tozanaġ

Töküb-töküşdürmek

Tör-töküntü

Tör-töküntülü

Uzaġdan-uzağa

Uzun-uzadı

Üst-üst(de)

Üreyi dağ-dağa düşmek

Üreyine ġara-ġura gelmek

Üst-üste

Üz-üze

Vaxtlı-vaxtsız

Vaxtdan-vaxta

Vaxtlı-vaxtında

Vezir-vüzera

Yaxıb-yandırıcı

Yaxıb-yandırmaġ

Yaxıb-yıxmaġ

Yaxşılı-yamanlı

Yaxşı-yaman

Yaxşı-yamanlıġ

Yalan-yanlış

Yalmanıb-yaltaġlanmaġ

Yalvarıb-yaxarmaġ

Yalvarıb-yapışmaġ

Yalvar-yaxar

Yalvar-yapış

Yal-yalman

Yal-yamac

Yamaġ-yırtıġ

Yaman-yaxşı

Yandırıb-yaxmaġ

Yanıb-yaxılmaġ

Yan-yana

Yan-yanaşa

Yan-yancaġ

Yan-yanı

Yan-yöre

Yaraġlı-yasaġlı

Yaraġ-yasaġ

Yarı-yarımçı(lı)ġ

Yarı-yarıya

Yar-yaraġlı

Yarlı-yaraşığlı

Yar-yaraşığlı

Yarlı-yoldaşlı

Yar-yoldaşlı

Yarsız-yoldaşsız

Yar-yancağ

Yar-yarağ

Yar-yaraşığ

Yar-yoldaş

Yaydan-yaya

Yazdan-yaza

Yazıb-yaratmağ

Yazığ-yuzuğ

Yéniden-yéni

Yérli-yérinde

Yérli-yatağlı

Yérli-yérsiz

Yérsiz-yurdsuz

Yérsiz-yuvasız

Yér-yémiş

Yér-yérden

Yér-yurd

Yétim-yésir

Yéyib-yatmağ

Yırtığ-yamağ

Yır-yığış

Yor-yoxsul

Yör-yöndem

Yurdsuz-yuvasız

Yurd-yuva

Yurd-yuvasız

Yüngül-yarağ

Zendéyi-zehle: zendéyi-zehlesi gétmek

Zendéyi-zehlesini: zendéyi-zehlesini aparmağ

Zerli-zibalı

Zer-zibalı

Zer-zerbaft

Zer-ziba
Zer-ziver
Zığ-zımğır
Zir-zeber
Zir-zibil

2.1.2.2.İç Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

İç seste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin içindeki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. İç ses benzerliğinin de ön ses benzerliği gibi anlatımı güzelleştirmede payı büyüktür. Vecihe Hatiboğlu ikilemelerde ses benzerliğine değinirken sadece ön ses ve son ses benzerliğini esas alarak iki başlık altında incelemiştir. Ancak ikilemelerdeki ön ve son ses benzerliğinin yanında aşağıdaki listede de görüleceği gibi sadece iç ses benzerliği ile oluşmuş ikilemelerin de varlığı söz konusudur. Bu konuda, Şahbender Çoraklı "Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler"[220] makalesinde iç seste görülen benzerliği iç ses uyumu başlığı altında almış ve daha çok ünlü kurallarına dayandığını ifade etmiştir.

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri iç ses benzerliğine göre listeledik. Ancak ön ses benzerliğinde de değindiğimiz gibi bu ses benzerliklerini kesin çizgilerle ayıramayız. Aynı ikileme sadece iç ses benzerliği taşımayıp, ön ses veya son ses benzerliği de taşıyabilir. İç ses benzerliği, ön ses benzerliği ve son ses bölümünde de geçtiği için aşağıdaki örnekler genellikle tek başına iç sesteki benzerlikleri göstermektedir. Yine de birkaç misalde ön ses ya da son sesteki benzerliklere rastladığımız için, bunları tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak (koyu renkli ikilemeler ön ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise son ses benzerliğini ifade eder) belirtmeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler dikkati çekmektedir: egjey-tegjeyli, öy-döyt, uvlap-şuvla–, uvlatıp-şuvlat–, uv-şuvlı, uv-duvlı, uv-şuvsız, üy-küysiz, ün-tünsiz, üşkirip-tüşkir–, ığın-şığınsız gibi

[220] Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m*

ikilemelerde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla iç ses benzerliği sağlanmıştır. meñ-zeñden–, meñ-zeñdik, bala-şağalı gibi ikilemelerde ise birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikilemeler iç ses benzerliği oluşturmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler dikkati çekmektedir: çem-xemli, daş-ġaşlı, esgi-üsgü, eyri-üyrü, herc-merclik gibi ikilemelerde ise birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün veya ünlünün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikilemeler iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Bunların dışında ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki kelimesi de birden fazla ek aldığında ilk eki aynı olursa iç ses benzerliği oluşturur: alışıb-vérişmek, alış-vérişçi, bişirib-düşürmek, çalışıb-vuruşmaġ gibi ikilemeler -(ı)ş /-(i)ş,-(u)ş/-(ü)ş fiilden fiil yapım eki (işteşlik eki) alarak, bezenip-düzenmek, géyindirib-kécindirme, géyindirib-kécindirmek, géyinib-kécinme, géyinib-kécinmek, géyinib-kécinmiş gibi ikilemeler -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n fiilden fiil yapım eki (dönüşlülük eki) alarak, ekilib-bécerilmek, ekilib-bécerilme, ekilib-biçilme, ekilib-biçilmek, ezilib-büzülme, ezilib-büzülmek,ölçülüb-biçilmek,ölçülüb-biçilmiş gibi ikilemeler ise - (ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l fiilden fiil yapım eki (pasiflik/meçhullük eki) alarak iç seste benzerlik oluşturmuştur.

Özbek Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler görülmektedir: bålä-çaqali ikilemesi Kazak Türkçesindeki bala-şağalı ikilemesine benzemektedir, birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikileme iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan ikilemelerin çoğu kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Sonuç olarak diyebilirizi ki, üç lehçede de iç ses benzerliği daha çok ön ses ve son ses benzerliği ile birlikte yer almaktadır. Bu bakımdan az örneğine rastladığımız sadece iç ses benzerliği olan ikilemelerin benzer özelliklerini ele aldık. Kazak ve Azerbaycan Türkçesi ikilemelerinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla veya birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle iç ses benzerliği oluşmuştur. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki kelimesi de birden fazla ek

aldığında ilk eki aynı olduğunda da iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Özbek Türkçesinde ise, diğer lehçelere göre daha az örneğine rastaldığımız iç ses benzerliği çoğunlukla kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ağayın-jurağat	Abi-beğa	Äççıq-çüçük
Azıq- tülik	Ağlayıb-sızlamağ (sıtğamağ)	Äyş-işret
Alıs-jaqın	Alışıb-vérişmek	Äzåb-uqubät
Araq-şarap	Alış-vérişçi	Bålä-çaqali
Ämir-qudiret	Alimi-biemel	Bäläṅd-päst
Bay-manap	Aşıb-daşmağ	Çälä-yärim
Bala-şağalı	Atıb-tutmağ	Ciydä-mäyiz
Bäle-jala	Avara-sergerdan düşmak	El-ulus
Düp-tüzüv	Bezenip-düzenmek	El-uruġ
Er-turman	Bişirib-düşürmek	El-xalq (elu xalq)
Egjey-tegjeyli	Bişirib-düşüren	**Fısqu-fäsåd**
Jazuv-sızuvsı	Ġızarıb-bozarmağ	Häzil-mäzäh
Jayma-jay[221]	Can-baş	İçäk-çåväq
Jala-päle	Cici-bacı	Läb-dähän
Jan-tänimen[222]	Cici-bacılığ	Päst-bäläṅd
İyilip-bügil–	Coşub-daşmağ	Qåzån-tåvåq
Käri-qurtañ	Çalışıb-vuruşmağ	Sävål-cävåb
Kedir-budırlı	Çem-xemli	Üzük-yuluq
Kedir-budırsız	Daş-ġaşlı	
Körpe-tösek	Dere-tepeli	
Küydirip-jandır–	Dere-tepelik	
Qaqtığıp-soqtıq–	Dolub-boşalmağ	
Qoqan-loqı	Durub-oturmağ (éyleşmek)	
Qoqan-loqılıq	Oturub-durmağ	
Qoqañ-soqaq	Duruş-oturuş	
Qızıl-jasıldan–	Ekilib-bécerilme	
Qır-sırı	Ekilib-bécerilmek	
Mal-bas	Ekilib-biçilme	
Mal-jay	Ekilib-biçilmek	

[221] Koyu renkle belirtilen ikilemeler ön ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.
[222] Altı çizili kelimeler son ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

Mal-jan
Män-jay
Meñ-zeñden–
Meñ-zeñdik
Oylanıp-tolğan–
Oqta-tekte
Öy-döyt
Ölim-jitimsiz
Päle-jala
Uvlap-şuvla–
Uvlatıp-şuvlat–
Uhilep-ahıla–
Uv-şuvlı
Uv-duvlı
Uv-şuvsız
Üzbektep-sozbaqta–
Üy-küysiz
Ün-tünsiz
Üşkirip-tüşkir–
Üsinip-qabın–
Üsti-bası
Xal-axuvalın surav
Iğın-şığınsız
İle-şala
İlinip-salınıp

El-ġol açmaġ
Eli-ġolu açılmaġ
Elleşib-vuruşmaġ
Emin-amanlıġ
Emir-ümera
Éniş-yoxuşlu
Ér-géc
Eriş-arğac
Esgi-püskü
Esgi-üsgü
Esl-neseb
Eyri-üyrü
Eyri-büyrü
Eyrim-üyrü
Éyş-işret
Éyş-işretli
Ezilib-büzülme
Ezilib-büzülmek
Fağır-füġera
Ġan-yaş
Géç-téz
Géyim-kécimli
Géyindirib-kécindirme
Géyindirib-kécindirmek
Géyinib-kécinme
Géyinib-kécinmek
Géyinib-kécinmiş
Ġéyri-ixtiyarilik
Ġéyri-iradilik
Ġısma-boğmaya salmaġ
Ġızarıb-bozarmaġ
Xata-baladan uzaġ ġalmaġ (olmaġ)
Xata-balalı
Xeber-etersiz
Héç-héçe
Hel-helbet
Herbe-zorba
Herc-merclik

(Öz) Xéyir-şerini bilmek (anlamağ, ġanmağ)
Xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
İlan-çayanlı
Lal-kar
Lal-karlığ
Lal-mat
Mal-davar
Mal-ġara
Mal-ġaraçı
Mal-ġaraçılığ
Mal-ġaralı
Oyun-oyuncağ
Ölçü-biçi
Ölçüb-biçmek
Ölçülüb-biçilmek
Ölçülüb-biçilmiş
Ölüb-dirilmek
Ört-basdır: ört-basdır étmek (élemek)
Örtüb-basdırmağ
Saç-birçeyi ağarmağ
Saç-birçeyini yolmağ
Sarı-küren
Sidġi-dilden (dille)
Şele-külesini bayıra atmağ
Tamam-kamal
Té-géc
Uc-bucağ
Uc-bucağı görünmemek (olmamağ)
Uc-bucağsız
Yazı-pozu

2.1.2.3.Son Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

Son seste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin sonundaki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, "Son sesteki ünsüz ya da ünlülerin ses bakımından benzerliği bir çeşit kafiye sayılır. İkilemelerde son ses benzerliği,

genellikle son ek benzerliği ile de sağlanır"[223]diyerek son ses benzerliğinin ikilemeyi oluşturan kelimelerin aldığı eklerle sağlandığına dikkat çekmiştir. Mehmet Yastı da Vecihe Hatiboğlu ile aynı görüştedir: İkilemelerde akılda daha kolay kalması için birbiriyle uyaklı sözcükler kullanılır. Son seste benzerlik, ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin sonundaki ses, hece, yapım ya da çekim ekleri ile yapılır.[224]Şahbender Çoraklı da son ses benzerliğinin son ekle sağlanacağını dile getirmiştir: Son sesteki ünlü veya ünsüzlerin benzeşmesi, bir bakıma kafiye sayılır. İkilemelerde son ses benzerliği genellikle son ek benzerliği ile de yapılır. Son ek benzerliğini sağlamak için, genellikle ikinci sözcüğün başına p-, f-, z-, k-, s- ve m- gibi ünsüzler getirilerek yapılmaktadır. Bu olay şu şekilde gerçekleştirilmektedir: İkilemedeki ikinci sözcüğün ünlü ile başlaması durumunda ikinci sözcüğün başına, ünsüzle başlaması durumunda ise, ikinci sözcüğün başındaki ünsüz yerine sözünü ettiğimiz sesler getirilmektedir.[225]

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri son ses benzerliğine göre listeledik. Daha önce söz ettiğimiz ön ses benzerliğinde hem ön hem iç hem de son ses benzerliğine dayanan ikilemeleri değerlendirdiğimiz için bu bölümde ön ses benzerliğine dayalı ikilemeler yoktur. Son ses benzerliği gösteren aşağıdaki ikilemelerin bazıları iç ses benzerlikleri de göstermektedir. Bunları tekrar iç ses benzerliğinde ifade etmek yerine tek bir yerde gösterip koyu renkle göstermeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda: abır-sabır, abılıp-sabılıp, abır-dabır, azan-qazan, alba-julba, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, apas-qapas, aspay-saspay, aşıq-şaşıq, älem-jälem, ältek-tältek, äñki-täñki, äpter-täpter, egjey-tegjey, egjey-tegjeyle–, egil-tegil, ebil-sebil, eptep-septep, iyquv-qiyquv, iyir-qiyır, oyqı-şoyqı, oypañ-toypañ, oypıl-toypıl, olqılı-tolqılı, olpı-solpı, opay-topay, opır-topır, uv-duv, uvlasıp-şuvlasıp, uvlı-şuvlı, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, uv-şuv, uv-duv, uvıldap-şuvıldap, ubap-şubap, ubırıp-şubırıp, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, ulma-julma, umar-jumar, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir, übirli-şübirli, üydek-

[223] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.14
[224] Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*
[225] Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

tüydek, üyelmeli-süyelmeli, üy-küy, üyli-küyli, üyme-jüyme, üytip-büytip, üki-tüki, ündemey-tündemey, ünsiz-tünsiz, ürgin-sürgin, ürpi-türpi, üşkirip-tüşkirip, ıbır-jıbır, ıbır-sıbır, ığay-sığay, ığı-jığı, ığın-şığın, ıqpıl-jıqpıl, ıldım-jıldım, ılpıñ-jılpıñ, ımdas-jımdas, ımı-jımı, ıñ-jıñ, ıñ-şıñ, ıñqıl-sıñqıl, ırğalıp-jırğalıp, ırduv-dırduv, ısıldap-pısıldap, irkes-tirkes, irkis-tirkis, irik-şirik, ırım-sırım, ırıñ-jırıñ, olbır-solbır, öte-möte gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. baqar-şaqar, baqıra-şaqıra, baqırıp-şaqırıp, bığı-jığı, duvlı-şuvlı, kiye-miye, küni-tüni, qıltıñ-sıltıñ, kiye-miye, köje-möje, kekeñ-sekeñ, kötere-mötere, küyiniş-süyiniş, qağa-mağa, qaydağı-jaydağı, qiyq-şiyq, qiyqa-siyqa, qiyqı-jiyqı, qiyqıldap-şiyqıldap, qiyqım-siyqım, qoqtıq-soqtıq, qoqım-soqım, qoqır-soqır, qorlıq-zorlıq, qıbır-jıbır, qıbır-sıbır, qılañ-sılañ, qıñqıl-sıñqıl, qırıl-sırıl, qırıs-tırıs, qıltıñ-sıltıñ, malşı-jalşı, märe-säre, meñ-zeñ, parız-qarız, ühilep-ahilep, şay-pay, şaltay-baltay, bıj-tıj, bıt-şıt gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ala-qula, qaqañ-suqañ, käkir-şükir, käkir-şükir, ölim-jitim, ören-jaran, saldır-güldir, üzir-mäzir, şatır-kütir, şäldir-büldir gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: anday-munday, ayında-jılında, alay-bulay, äytip-büytip, balalı-şağalı, ärili-berili, ärli-berli, jürdim-bardım, ersili-qarsılı, qağılğan-soğılğan, qağındı-soğındı, oydağı-qırdağı, oyındı-şındı, olay-bulay, olda-bildä, onan-munan, ondağı-mundağı, onday-munday, onda-munda, onşa-munşa, ötken-ketken , sasıp-pısıp, sürinip-qabınıp, tırısıp-bürisip, tırısıp-qurısıp, urlap-qarlap, urlıq-qarlıq, üzildi-kesildi, irili-kişili vb.

Azerbaycan Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda: açığ-saçığ, axar-baxar, axar-baxarlı, araġ-varaġ, aman-zaman, atıl-batıl, ayığ-sayığ, ayın-şayın, az-maz, edelli-bedelli, éle-béle, elek-velek, ellem-ġellem, elleş-velleş, ende-mende, esir-yésir eba-geba, inkir-minkir, ins-cins, ufaġ-tufaġ , eger-meger, ala-tala gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi

oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ceze-feze, cığ-vığ, cındır-mındır, cik-bik, çem-xem, çeren-peren, daş-ġaş, dava(lı)-şavalı, dava-şava, dava(sız)-şavasız, defn-kefn, döyüş-söyüş, ġaş-daş, ġıdır-bıdır, hayıl-mayıl, hederen-pederen, hele-béle, hellem-ġellem, xırda-mırda, him-cim, lotu-potu, lalığ-malığ, çırt(ı)-pırt(ı), lüt-müt, menli-senli, mitil-şitil, pul-mul, salam-kalam, salamsız-kalamsız, sayır-bayır, senli-menli, ses-bes, sizli-bizli, şaxséy-vaxséy, şéş-béş, şéy-méy, tar-mar, tartan-partan, tasa-pasa, varlı-karlı, yalan-palan, yecuc-me'cuc gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ağac-uğac, axır-uxur, arığ-uruġ, eyiş-üyüş, eyrim-üyrüm, ezgin-üzgün, ezik-üzük gibi iklemeleri oluşturan kelimelerin ilk sesinde a/e ünlüsünün u/ü olmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. dad-bidad, çar-naçar, haġġ-nahaġ, vaxt-bivaxt gibi ikilemeleri oluşturan ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan na+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan bi+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşmaktadır. ara-bere, ara-sıra, yorgun-arğın, aşiğ-me'şuġ, azar-bézar, bezek-düzek, borc-xerc, ecaib-ġeraib, ekin-tikin, elbir-dilbir, eleşen-güleşen, endek-döndek, ender-dönder, eyri-beri, gurultu-nerilti, gurultu-patıltı, şele-küle, yara-xora, yara-para, iman-güman, isa(ġ)-musa(ġ), irsal-mersul gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: allı-şallı, altını-üstüne, altdan-üstden, altını-üstünü, basdı-kesdi, ayaġdan-dırnaġdan, béşde-üçde, birer-ikişer, bitmez-tükenmez, dereli-tepeli, derelik-tepelik, dereden-tepeden, déyen-gülen, dinmez-söylemez, elden-ayaġdan, elsiz-ayaġsız, élsiz-obasız, emelli-başlı, enlikli-kirşanlı, etden-ġandan, etlik-piylik, etlik-südlük, görmez-bilmez, girinti(li)-çıxıntılı, xırlı-pırlı, hisli-paslı, ġanına-canına, huşlu-başlı, ikide-birde vb.

Özbek Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemeler baktığımızda: alğâv-dalğâv, apâq-çapâq, åndä-såndä, åzib-yåzib, åçilib-såçilib, åçıq-çåçıq, äcüz-mäcüz, ädi-bädi äytişmåq, åh-våh, äldäm-qaldäm, ällä-pällä, älmåyi-cälmåyi, älvir-şälvir, åmil-kåmil, åndä-såndä, änıq-tänıq, apâq-çapâq, äpil-täpil, äpir-şäpir, åz-måz, åzib-yåzib, äzzä-bäzzä, eşik-teşik, oldä-coldä, onqır-çonqır, uläy-buläy, unçä-munçä, undän-bundän, ur-sur, ikir-çikir, imi-dimi (iş) gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz

alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. böltäk-söltäk, bud(u)-şud, çirt-pirt bol–, ciz-biz, halp-zalp, häñ-mäñ, häş-päş, küf-süf, mevä-çevä, nevärä-çevärä, säl-päl, suyuq-quyuq, tår-mår, tit-pit, xår-zår, yığı-sığı, zävq-şävq, şävq-zävq gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. çår-nåçår, däm-bädäm, häzår-bähäzår, räng-baräng, vaqt-bevaqt, xah-nåxah, xoräm-nåhoräm, zor-bäzor gibi ikilemeleri oluşturan ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan nå+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşmaktadır. izzät-hürmät, lättä-püttä, mäst-äläst, mäydä-çüydä, qudä-ändä, täkä-pükä, ulåq-kuråq, üzil-kesil, üzük-yuluq, väyrån-tälqån , yäsän-tüsän gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: äldäb-suldäb, åyläb-yılläb, uyälmäy-netmäy, bitmäs-tügänmäs, yüriş-turiş vb.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde son ses benzerliğine sahip olan ikilemelerin çoğu ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de aynı eki almasıyla oluşmuştur. Hem son hem de iç ses benzerliğine sahip olan ikilemeler ise ya ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle kurulan ikilemelerdir. Ayrıca Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerin bir kısmı ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan nå+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşmaktadır. Bunların haricinde her üç lehçede de kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla hem iç hem de son seste benzerlik görülmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abır-sabır	Ac-yalavac	Ağdär-töntär
Abılıp-sabılıp	**Acığ-ğıcığ**	**Alğåv-dalğåv**
Abır-dabır	**Açığ-saçığ**	**Apåq-çapåq**
Ağalı-inili	**Adda-budda**	Äççıq-tizzıq

Azdı-köpti
Apalı-siñlili
Arı-beri
Ata-ene
Atı-jöni
Ağayın-tuvğan
Ağıl-tegil
Azan-qazan
Aylap-jıldap
Ayında-jılında
Alay-bulay
Ala-qula
Alalı-qulalı
Alba-julba
Alda-jalda
Alqam-salqam
Almalı-salmalı
Alıs-beris
Amandıq-savlıq
Aman-esen
Anav-mınav
Anday-munday
Anda-sanda
Apas-qapas
Apır-topır
Aspay-saspay
Astan-kesten
Avzı-murnı
Avmalı-tökpeli
Aş-jalañaş
Aşıq-şaşıq
Ädet-salt
Äytip-büytip
Äke-şeşe
Älem-jälem
Ältek-tältek
Älim-berim
Äne-mine
Adda-buddalığ
Adlı-sanlı
Adsız-sansız
Ağına-bozuna baxmamağ
Ağac-uğac
Ağlı-bozlu
Ağıllı-başlı
Ağıllı-kamallı
Ağlı-ğaralı
Axar-baxar
Axarlı-baxarlı
Axır-uxur
Ala-bula
Alacağ-vérecek
Ala-ğara
Ala-ğora
Alax-bulax
Alaşığ-dolaşığ
Ala-tala
Aldı-ğaçdı
Alğı-satğı
Alım-satım
Alışdım-yandım
Alış-vériş
Allı-elvanlı
Allı-güllü
Allı-şallı
Altdan-üstden
Alt-üst
Altını-üstüne çévirmek
Altını-üstünü ölçmek
Al-yaşıl
Aman-zaman
Ana-ata: Ana-ata évladı
Ana-bala
Analı-atalı
Analı-balalı
Anrı-beri: anrı-beri çekmek
Åndä-såndä
Bitmäs-tügänmäs
Caz-buz
Åzib-yåzib
Äççıq-tirsıq
Åçın-tokın
Äci-büci
Åç-yäläṅgåç
Åçilib-såçilib
Åçıq-çåçıq
Äcüz-mäcüz
Ädi-bädi äytişmåq
Åh-våh
Äla-bula
Äldäb- suldäb
Äldäm-qaldäm
Åldi-berdi
Åldi-qåçdi
Åldi-såtdi
Åldı-qaçdi
Åldı-keti
Ällä-pällä
Älmåyi-cälmåyi
Älvir-şälvir
Ämäl-taqal: ämäl-taqal qılmåq
Åmån-esån
Åmil-kåmil
Ånä-bålä
Åndä-såndä
Änıq-tänıq
Apåq-çapåq
Äpil-täpil
Äpir-şäpir
Ärä-sırä
Äräläş-quräläş
Ärıq-tırıq
Åstin-üstin

Äñki-täñki
Äpter-täpter
Äri-beri
Ärli-berli
Ärili-berili
Bağım-kütim
Böle-jara
Böri-qarı
Bay-kedey
Baqar-şaqar
Baqıra-şaqıra
Baqırıp-şaqırıp
Balalı-şağalı
Bala-şağa
Bälen-tügen
Bulqan-talqan
Büge-şige
Bügin-erteñ
Bığı-jığı
Bıj-tıj: bıj-tıj etüv
Bıt-şıt: bıt-şıt boluv
Biren-saran
Vagon-restoran
Del-sal
Duvlı-şuvlı
Egindik-şabındıq
Elsiz-jurtsız
Ersili-qarsılı
Erteli-soñdı
Ebil-sebil
Egjey-tegjey
Egjey-tegjeyle–
Egil-tegil
Elde-künde
Em-dom
Ara-bere
Araġ-varaġ: araġ-varaġ élemek
Ara-sıra
Yorgun-arğın
Arığ-uruġ
Aşağılı-yuxarılı
Aşağı-yuxarı
Aşiġ-me'şuġ
Ata-baba
Ata-bala
Atalı-balalı
Atıl-batıl
Ayaġdan-dırnaġdan: ayaġdan-dırnaġdan düşmek
Ay-hay
Ayığ-sayığ
Ayın-oyun
Ayın-şayın
Aylı-ulduzlu
Ayrı-séçki
Azar-bézar
Azdan-çoxdan
Az-maz
Bac-xerac
Bari-ilahi
Basdı-kéçdi
Basdı-kesdi
Başsız-ayaġsız
Bezek-düzek
Béşde-üçde
Bığlı-saġġallı
Bic-ġıc
Dad-bidad
Birer-ikişer
Biş-düş
Ätä-ånä
Åtä-båbå
Ätäk-çeçäk
Åyläb-yılläb
Ayqaş-üyqaş
Åz-måz
Åzib-yåzib
Åzmi-köpmi
Äzzä-bäzzä
Bålä-çaqa
Bår(i)-yoğı
Bårdi-keldi
Båriş-keliş
Baxt-säådät
Båzår-öçär: båzår-öçär qılmåq
Birin-ketin
Bittä-yärimtä
Böltäk-söltäk
Bud(u)-şud
Buzuq-yårıq
Çår-nåçår
Çirt-pirt bol–
Ciz-biz
Däm-bädäm
Eğri-bügri
Ekin-tikin
Esån-åmån
Eşik-teşik
Eski-tüski
Ğadır-budur[226]
Ğıdi-bidi
Ğıra-şirä
Hål-ähvål
Halp-zalp

[226] Bu ikileme bazı sözlüklerde ğadır-budur şeklinde geçmekte, bazılarında ğadır-büdür şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen ğadır-budur kelimesini kullandık.

Em-domda–
Eptep-septep
Erinbey-jalıqpay
Esen-aman
Esep-qiysap
Eski-qusqı
Jazı-küzi
Joğarılı-tömendi
Jüre-bara
Jığıla-sürine
Jazuv-sızuv
Jazı-qısı
Jay-küy
Jatmay-turmay
Javın-şaşın
Jebep-demep
Jiyğan-tergen
Jiyın-terin
Jiyıp-terip
Joqtan-bardan
Joqtı-bardı
Jürdim-bardım
Jürüv-turuv
Jığılıp-sürinip
Jılatıp-eñiretip
İyen-tegin
İtis-tartıs
İyquv-qiyquv
İyir-qiyır
İyis-qoñıs
İyu-qiyu
Käkir-şükir
Kärili-jastı
Kärip-qaser
Kiye-miye
Bişir-düşür
Bitmez-tükenmez
Borc-xerc
Can(la)-başla
Cansız-çelimsiz
Cavanlı-ġocalı
Ceze-feze
Cızma-ġara
Cızma-ġaraçı
Cığ-vığ
Cındır-mındır
Cik-bik
Çalış-vuruş
Çar-naçar
Çaşka-loşka
Çem-xem
Çen-duman
Çeren-peren
Çığır-bağır
Çirkli-paslı
Dad-bidad
Dad-feryad
Dalını-ġabağını düşünmek (fikirleşmek)
Dalına-ġabağına baxmaġ
Dalda-bucaġda
Dallı-budaġlı
Daş-ġaş
Daşlı-kesekli
Dava(lı)-şavalı
Dava-şava
Dava(sız)-şavasız
Defn-kefn
Derdsiz-ġemsiz
Dereli-tepeli
Häñ-mäñ (bolmåq)
Hårıb-çärçäb
Hårıb-tålıb
Häş-päş (degünçä)
Hayr-ma'zur (qıl–)
Häzår-bähäzår
Hisåb-kitåb (qılmåq)
İçin-taşın
İkir-çikir
İmi-dimi (iş)
İsitmä-såvutmä
İzzät-hürmät
Kirim-çıqım
Küf-süf
Låm-mim: låm-mim demäslik
Lättä-püttä
Mäst-äläst
Mäydä-çüydä
Mevä-çevä
Mol-köl
Näri-beri
Nevärä-çevärä
Oldä-coldä
Ölib-tirilib
Onqır-çonqır [227]
Oquş-yåziş
Orım-yığım
Pärdäz-ändåz (qıl–)
Qışın-yåzin
Qudä-ändä
Räng-baräng
Säbåt-mätånet
Säbåt-mätånät
Säl-päl

[227] Bu ikileme bazı sözlüklerde onqır-çonqırşeklinde geçmekte, bazılarında onqur-çonqur şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır kelimesini kullandık.

Kübir-jabır
Küyli-jaylı
Küyli-quvattı
Küni-tüni
Qabına-sürine
Qalıñdı-juqalı
Qıltıñ-sıltıñ
Mayda-şüyde
Käkir-şükir
Kärili-jastı
Kärip-qaser
Kiye-miye
Küyli-jaylı
Küyli-quvattı
Kedir-budır
Kekeñ-sekeñ
Kesip-jarıp
Köje-möje
Köre-bile
Kör-jer
Kötere-mötere
Küy-jay
Küyiniş-süyiniş
Kiris-şığıs
Qağa-mağa
Qağa-soğa
Qağılğan-soğılğan
Qağındı-soğındı
Qajımay-talmay
Qaydağı-jaydağı
Qaqañ-suqañ
Qaqırınıp-jötkirinip
Qan-jın
Qañğır-küñgir
Qarağım-şırağım
Qat-şot
Qaşqın-pısqın
Qaşıp-pısıp
Derelik-tepelik
Dere-tepe
Dereden-tepeden
Dest-xett
Desti-xett
Déye-güle
Déyen-gülen
Dilli-ağızlı
Dilli-fé'lli
Dile-söze tutmağ
Dilden-ağızdan düşmek (olmağ)
Dile-ağıza düşmek
Dili-ağzı ğurumağ
Dili(n)-ağzı(n) ğurusun!
Dilini-ağzını bağlamağ
Dilsiz-ağızsız
Din-iman
Dinmez-söylemez
Döyüş-söyüş
Duman-çiskin
Dumanlı-çiskinli
Ecaib-ğeraib
Edelli-bedelli
Efvi-ümumi
Eger-meger
Eğilli-başlı
Eke-bike
Ekenek-biçenek
Ekin-biçin
Ekin-sepin
Ekin-tikin
Elden-ayağdan düşmek
Elini-ayağını çekmek
Elbir-dilbir
Éle-béle
Éle-bélece
Elek-velek
Eleşen-güleşen
Şåşä-pişä
Şavq-zävq
Şåvqın-surån
Suyuq-quyuq
Tåät-ibådät
Täkä-pükä
Tän-cån (tänu cån)
Täniş-biliş
Tår-mår (qılmåq)
Tetä-påyä
Tilkä-pärä
Tit-pit (bol–)
Tökin-såçin
Ulåq-kuråq
Uläy-buläy
Unçä-munçä
Undän-bundän
Ur-sur
Üy-cåy
Uyälmäy-netmäy
Üzil-kesil
Üzük-yuluq
Vaqt-bevaqt
Väyrån-tälqån (qıl–)
Xah-nåxah
Xår-zår
Xat-pät
Xoräm-nåhoräm
Yår-birårdär
Yäsän-tüsän
Yığı-sığı
Yığım-terim
Yüriş-turiş
Zävq-şävq
Zor-bäzor

Qiyqa-siyqa
Qiyq-şiyq
Qiyqı-jiyqı
Qiyqıldap-şiyqıldap
Qiyqım-siyqım
Qoja-molda
Qoqtıq-soqtıq
Qoqım-soqım
Qoqır-soqır
Qoldı-ayaqtı
Qorlıq-zorlıq
Quvğın-sürgin
Quvlıq-sumdıq
Qurttap-bittep
Qurıs-tırıs
Qurısıp-tırıs–
Quşıp-süyip
Qıbır-jıbır
Qıbır-sıbır
Qızıldı-jasıldı
Qızıl-jasıl
Qılañ-sılañ
Qıñqıl-sıñqıl
Qırğın-sürgin
Qırıl-sırıl
Qırıs-tırıs
Qısı-jazı
Qabına-sürine
Qalıñdı-juqalı
Qıltıñ-sıltıñ
Läm-mim: läm-mim demev
Mayda-şüyde
Maldı-jandı
Mal-pul
Malşı-jalşı
Märe-säre
Meñ-zeñ
Muñdı-zarlı

Eli-ġolu bağlanmaġ
E(lini)-ġolunu bağlamaġ
Ellem-ġellem
Elleş-velleş: elleş-velleş élemek (olmaġ)
Elli-ayaġlı
Élmi-kütlevi
Élmi-nezeri
Élmi-téxniki
Élmi-tetbiġi
Elsiz-ayaġsız
Élsiz-obasız
Emelli-başlı
Endek-döndek
Ende-mende: ende-mende démek
Ender-dönder
Éniş-yoxuş
Erli-arvadlı
Yéniş-yoxuş
Yoxuş-éniş
Énişli-yoxuşlu
Enlikli-kirşanlı
Esir-yésir
Eksik-gerek
Eşxas-meclis
Etden-ġandan olmaġ
Ete-cana (ete-ġana)dolmaġ
Etli-canlı
Etli-ġanlı
Etlik-piylik
Etlik-südlük
Éy-hay
Eyiş-üyüş
Eyri-beri
Eyrim-üyrüm
Ezablı-işgenceli
Eza-cefa

Mülgip-qalğıp
Nemere-şöbere
Oğıp-buğıp
Odan-budan
Oyda-joqta
Oydan-qırdan
Oydağı-qırdağı
Oyqı-şoyqı
Oylı-qırlı
Oylı-şuñqırlı
Oypañ-toypañ
Oypıl-toypıl
Oyın-duman
Oyındı-şındı
Oquv-ağartuv
Olay-bulay
Ol-pul
Olbır-solbır
Olda-bildä
Olla-billä
Olqılı-tolqılı
Olpı-solpı
Onan-munan
Ondağı-mundağı
Onday-munday
Onda-munda
Onşa-munşa
Onı-munı
Oñdı-soldı
Opay-topay
Opır-topır
Orğıp-qarğıp
Otırıs-turıs
Öytip-büytip
Ölgen-jitken
Öldim-taldım: öldim-taldım degende
Ölim-jitim
Ezgin-üzgün
Ezik-üzük
Ferli-başlı
Ġaçdı-tutdu
Ġarış-bulaş
Ġarışığ-dolaşığ
Ġarlı-boranlı
Ġaş-daş
Eba-geba
Géci-tézi olmağ
Géyim-kécim
Ġéyri-edebi
Ġéyri-ciddi
Ġéyri-esgeri
Ġéyri-exlaġi
Ġéyri-élmi
Ġéyri-heġiġi
Ġéyri-herbi
Ġéyri-ictimai
Ġéyri-heyati
Ġéyri-ixtiyari
Ġéyri-insani
Ġéyri-iradi
Ġéyri-kafi
Ġéyri-maddi
Ġéyri-mecburi
Ġéyri-mentiġi
Ġéyri-nizami
Ġéyri-resmi
Ġéyri-tebii
Ġéyri-üzvi
Ġéyri-tenġidi
Ġéyri-şüuri
Ġıdır-bıdır
Ġıraġ-bucaġ
Ġırığ-sökük
Ġırığ-tökük
Ġısma-boğma

Ölip-talıp
Ören-jaran
Öte-möte
Ötken-ketken
Ötti-ketti
Öşti-qastı
Parız-qarız
Pälen-tügen
Pälenşe-tügenşe
Premer-ministr
Salıp-urıp
Saldır-güldir
Sasıp-pısıp
Sürinip-qabınıp
Siz-biz
Tanıs-bilis
Tätti-dämdi
Tırısıp-bürisip
Tırısıp-qurısıp
Tiyip-qaşıp jumıs istev
Uşı-qiyırı
Uştı-küyli
Ulılı-kişili
Üyli-barandı
İtis-tartıs
Uşı-qiyırı
Uştı-küyli
Ulılı-kişili
Üyli-barandı
Uv-duv
Uvlasıp-şuvlasıp
Uvlı-şuvlı
Uvma-juvma
Uvmaq-şuvmaq
Uv-şuv
Uv-duv
Uvıldap-şuvıldap
Ubap-şubap
Ġışġır-bağır
Ġışġırığ-bağırığ
Girinti-çıxıntı
Girinti(li)-çıxıntılı
Ġocalı-cavanlı
Ġollu-budağlı
Ġorxu-hürkü
Görmez-bilmez
Gözü-könlü açılmağ
Ġram-atom
Güllü-çiçekli
Güllü-gülşenli
Güllü-naxışlı
Gurultu-nerilti
Gurultu-patıltı
Haġğ-nahağ
Hal-ehval
Hap-gop
Xata-bala
Hayıl-mayıl
Hay-küy
Xeber-eter
Xebersiz-etersiz
Héç-puç
Héçe-puça çıxarmağ
Hederen-pederen
Hele-béle
Xelet-barat
Hellem-ġellem
Xerc-borc
Xerce-borca düşmek
Xéyir-şer
Xırlı-pırlı
Xırda-mırda
Him-cim
His-pas
Hisli-paslı
Hisli-tozlu

Ubırıp-şubırıp
Uzındı-qısqalı
Uyqı-tuyqı
Uypa-tuypa
Ulma-julma
Umar-jumar
Uñğıl-şuñğıl
Urlap-qarlap
Urlıq-qarlıq
Urı-qarı
Urıs-keris
Urıs-qağıs
Uyalmay-qızarmay
Übir-dübir
Übirli-şübirli
Üzdik-sozdıq
Üzik-kesik
Üzildi-kesildi
Üzir-mäzir
Üydek-tüydek
Üyelmeli-süyelmeli
Üy-jay
Üy-küy
Üyli-jaylı
Üyli-küyli
Üyme-jüyme
Üytip-büytip
Üyilip-tögilip
Üki-tüki
Ülkendi-kişili
Ündemey-tündemey
Ünsiz-tünsiz
Ürgin-sürgin
Ürpi-türpi
Ühilep-ahilep
Üşkirip-tüşkirip
Üşti-küyli
Xabar-oşar
Ġanına-canına hopmağ
Xoş-béş
Huşlu-başlı
İkide-birde
İkiden-birden
İlan-çayan
İman-güman
İnkir-minkir
İns-cins
İpe-sapa yatmamağ (gelmemek)
İreli-géri
İrelisini-gérisini düşünmek
İrili-xırdalı
İrsal-mersul étmek
İrsal-mersula girmek
İsa(ġ)-Musa(ġ)
İşçi-kendli
İşten-gücden élemek
İşe-güce: işe-güce yaramağ
İşini-gücünü bıraxmağ
İşli-güclü
İşli-péşeli
İşsiz-gücsüz
İşsiz-péşesiz
İt-bat: it-bat düşmek
İyi-tozu ġalmamağ
İz(i)-elameti ġalmamağ (olmamağ, görünmemek)
İz(i)-eser(i) ġalmamağ (olmamağ, görünmemek)
İzsiz-soraġsız
İzsiz-tozsuz
İz-toz
İzi-tozu ġalmamağ (olmamağ, görünmemek)
İzini-tozunu itirmek
Ġéydsiz-şertsiz
Kéf(de)-damağda olmağ

Xal-axuval
Xat-şot
Şay-pay
Şala-pula
Şaltay-baltay
Şañ-tozañ
Şattı-buttı
Şatır-kütir
Şäldir-büldir
Şaşpay-tökpey
Şiykili-pisili
Şulıq-uyıq
Şığasılı-kiresili
Şıj-bıj: şıj-bıj boluv
Şıj-mıj
Ibır-jıbır
Ibır-sıbır
Iğay-sığay
Iğı-jığı
Iğın-şığın
Iqpıl-jıqpıl
Ildım-jıldım
Ilpıñ-jılpıñ
Imdas-jımdas
Imı-jımı
Iñ-jıñ
Iñ-şıñ
Iñqıl-sıñqıl
Irğalıp-jırğalıp
Irduv-dırduv
Issılı-suvıqtı
Isıldap-pısıldap
İz-tüz
İz-tüzsiz
İzim-qayım
İrkes-tirkes
İrkis-tirkis
İrik-şirik

Kéfe-damağa baxmaġ
Kéfi-damağı kökelmek
Kişili-arvadlı
Köklü-budaġlı
Köklü-gövdeli
Külekli-ġarlı
Külekli-tufanlı
Külekli-yağışlı
Lalıġ-malıġ
Lirik-dramatik
Lirik-épik
Lotu-potu
Lüt-müt
Mal-pul
Mat-ġut: matı-ġutu ġurumaġ (çekilmek)
Çırt(ı)-pırt(ı)
Medeni-kütlevi
Menli-senli
Minnet-sünnet
Mitil-şitil
Müddeiyi-ümumi
Müġayiseli-tarixi
Nazlı-duzlu
Marksizm-Léninizm: marksizm-Léninizm nezeriyyesi
Oğlanlı-ġızlı
Oxu-yazı
Olan-ġalan
Ora-bura
Orada-burada
Oradan-buradan
Oturub-durub
Ölçüsüz-biçimsiz
Öldü-ġaldı
Ölüm-dirim
Ölüm-itim
Ölüm-zülüm

İrili-kişili
İşpey-jemey
Irım-sırım
Irıñ-jırıñ
Öte-beri
Ötede-beride
Öteden-beriden
Özünü Oda-suya (oda-köze) vurmağ (atmağ)
Parça-tike
Paylı-lüşlü
Pul-mul
Salam-kalam
Salamsız-kalamsız
Sarı-ğızılı
Sarı-ğırmızı
Sayır-bayır
Saysız-hésebsız
Sebir-ğerar
Senli-menli
Ses-bes yoxdur!
Sesli-küylü
Sıxma-boğma
Sıxma-boğmaya salmağ
Sizli-bizli
Sui-ğesdçi
Şadlığından yére-göye sığmamağ (sığışmamağ)
Şaxséy-vaxséy
Şaxlı-budağlı
Şele-küle
Şéş-béş
Şéy-méy
Taxta-para
Tanış-biliş
Tarixi-hicri
Tarixi-miladi
Tar-mar
Tartan-partan
Tasa-pasa
Titretme-ğızdırma
Toy-vay

Ucundan-bucağından
Ucsuz-bucaġsız
Ucdan-ġıraġdan
Ucdan-ġulaġdan
Ufaġ-tufaġ
Umu-küsü
Ürek-direk
Ürek-göbek
Üz-göz
Vaxt-bivaxt
Varlı-hallı
Varlı-karlı
Yalan-palan
Yandı-ġındı
Yaraġlı-esbablı
Yara-xora
Yara-para
Yaylı-ġaşlı
Yecuc-me'cuc
Yérli-dibli
Yérli-köklü
Yıxıla-dura
Yorğun-arğın
Zebt-rebt
Zehri-bağrı yarılmaġ

2.1.3. Ses Düzeni Bakımından İkilemeler

İlk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığı bu kalıplaşmada önemli bir rol oynar. Sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken ikilemelerin kalıplaşma özelliğinden bahsetmiştik. Bu kısımda, ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz ve ünsüz-ünlü dizilimini göz önünde bulundurarak Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik esaslı sıralama kuralına göre değerlendirdik. Bu kuralda ünlü dizisine göre düz ünlü yuvarlak ünlüden önce, geniş ünlü dar ünlüden önce gelmesi kuralı yani a/e ünlüsünden sonra u/ü ünlüsünün gelmesi kuralı söz konusudur. Osman

Nedim Tuna bu konuyla ilgili olarak: Tekrarlanan söz kalın ve ünlülerden ikinci hecede olanı dar ise, her iki ünlü u ve ince ise ü olur; eğer ikinci hecedeki ünlü geniş ise, yalnız ilk ünlü değişerek u veya ü olur (ters türs, tekin tükün)[228] ifadesini kullanmıştır. Biz her ne kadar sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken bu konuya değinmiş olsak da araştırmacıların a/e……. u/ü değişimine sahip ikilemeleri ayrı bir şekilde ele almaları, bizi de bu konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeye sevketti.

Vecihe Hatiboğlu, ikilemelerin genel özelliklerini sıralarken ikilemelerdeki sözcükler arasında ünlü kuralları başlığı altında ikilemeyi oluşturan ilk kelimede a/e ünlüsü varsa ikinci kelimede u/ü ünlünse sahip ikilemeleri ele almıştır: Ayrı sözcüklerden kurulan ikilemelerin çoğunda, özellikle yansımalarda, birinci sözcüğün ilk hecesinde "a" sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde "u" sesi bulunur….İkilemeyi kuran ayrı sözcüklerden birincisinin ilk hevesinde, özellikle kalın, düz, dar ünlü varsa bütün hecelerde ve öteki sözcükte de kalın, düz, dar ünlü bulunur.[229] Saadet Çağatay da "Telaffuzu kolay olan kelimeler öne, güç olanlar sona geliyor. Bu cümleden düz vokaller yuvarlaklara nispeten daha kolay, söylendiği gibi, tonlu (sonore) sesler de tonsuzlara nazaran daha kolay telaffuz edilir. Buna göre düz vokalli kelimeler ve tonlu sesleri daha çok olan kelimeler öne, yuvarlak vokalli ve tonsuz sesli kelimeler sona gelir" [230] diyerek ikilemeler için düz-yuvarlak sıralamasını kural olarak ortaya koymuştur. Mehmet Hengirmen ikilemeyi kuran sözcükler arasında ünlü uyumunun olduğunu söyler: Birinci sözcükteki ünlüler kalınsa, ikinci sözcükteki ünlüler de kalın olur. Bazı ikilemeler ünlü uyumu kuralına uymaz. İkilemeyi kuran birinci sözcükte ince ünlüler varsa, ikinci sözcükteki ünlüler de ince olur. [231] Hengirmen, ikilemelerin sıralanışında a ünlüsüyle başlayan sözcüklerin önce geldiğini de sözlerine eklemiştir. Leyla Karahan "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde bu konuya değinmiş ve a/e….u/ü'lü yapıların ikilemeye kattığı anlam üzerinde durmuştur: A/…/U/'lu yapının işaret ettiği anlam yükü, sadece her iki unsuru yansıma kelimelerden oluşan tekrarlarda görülmez. Aşağıda bazı örnekleri verilen birinci unsuru anlamlı /A/…/U/ düzenindeki tekrarlar da "düzensizliği, hoşa gitmemeyi, rahatsız ediciliğivs." çağrıştıran bir anlam değeri taşımaktadır: alık uluk, ayrık uyruk, az

[228] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.,*
[229] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.14
[230] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[231] Mehmet Hengirmen (2002), *a.g.e.,* s.406

buz, azar buzar, eğri büğrü, çarpık çurpuk, çatlak çutlak, eğriüğrü, eski püskü, eski üskü, karışık kuruşuk, kaykık kuykuk, kertik kürtük, kesik küsük, sapıksupuk, sarkık surkuk, sarsak sursak, şaka şuka, şart şurt, takış tukuş, ters türs, yanık yunuk,yarım yurum.[232] İsmail Ulutaş ses taklidi kelimelerde ikinci unsurun ünlüsünün değiştirilerek tekrar edilebildiğinden bahsetmiş ve aynen tekrarlar ikinci kelimenin ilk ünlüsünün değiştirilmesiyle yapılan tekrar arasındaki farkı şöyle ifade etmiştir: a vokalini taşıyan unsur ses taklidinin güçlü ve büyük olduğunu, u veya ı sesini taşıyan unsur ise daha az güçlü ve büyük olduğunu ifade eder. Her iki biçim de kullanılabilir. Aynen tekrar hareketin ve eylemin beraber ve ahenk içinde olduğunu, değiştirerek tekrar ise ahengin olmadığını gücün alçalıp yükseldiğini belirtir: şañk-şañk (eylem ahenk içinde ve güçlü), şıñk-şıñk (eylem ahenkli ama az güçlü), karç-kırç (eylemde ahenk yok, güç yükselip alçalıyor)" [233] Türkçede ses yansımalı kelimeler[234] üzerine en geniş araştırmayı yapan Hamza Zülfikar[235], "Türk ses bilgisinde geniş ünlülerin daralması, yuvarlaklaşması daha çok yanındaki ünsüzlerin etkisine bağlanır. Ses yansımalarında birincil biçimlerdeki ses değişmelerini doğrudan ünsüzlerin niteliklerine bağlamak ve yalnızca bu yolla açıklamak doğru olmaz. Yapıca ve anlamca benzer olan bu tür sözlerdeki daralma, yuvarlaklaşma, genişleme veya incelme daha çok kelimenin tabiattaki karşılığı olan seslerin nitelikleri ile ilgilidir. Seslerin duyulma oranı, rezonansı, tonu, kalitesi, türlü psikolojik etkileri insanı büyük ölçüde uyarmış, buna paralel olarak bu seslerin değerlendirilip adlandırılması, farklı seslerin seçilmesi yoluyla yapılmıştır. Bu seçiş ve değerlendirilişin başta büyük ölçüde ünlüler arasında oluşu ilgi çekicidir"[236] diyerek

---

[232] Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

[233] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

[234] Yansımadan oluşan ikilemeler tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bölümünde de ele alınacağı için, burada sadece ikilemeleri oluşturan kelimelerin ünlülerine göre sıralamadaki yeri ve anlam değişmeleri ele alnmıştır.

[235] Hamza Zülfikar, ünlüleri şöyle değerlendirmiştir: "Söz biçimine getirilmiş birtakım ses dizilerini oluşturan ünlüler ve ünsüzlerin sesleri açısından tabiattaki karşılıkları arasında tabii bir bağ vardır. Ses yansımalarında tabiattaki gürültüyle ilgili olan parça öncelikle birincil biçimlerdir. Birincil biçimlerin ünlüsü kalın, geniş, düz (a) ya da kalın, geniş, yuvarlak (o) seslerinden biri ise, yansıttığı hareketlerin güçlü, şiddetli, sürekli, zorlu ve harekete katılmaların çok yönlü olduğunu bildirmektedir. Bu seslerin telaffuzunda çene açısı büyük, dil ile damak arasındaki ses aralığı en geniş durumdadır. Üstelik bu seslerin frekansı yüksektir. (a: 750-800 cps). Hecenin ünlüsü ince, düz, dar (i) ya da kalın, dar, düz (ı) ise, yansıttığı hareket, güçsüz, şiddetsiz, süreksiz ve hafif olup frekansı da düşüktür. (i: 200-250 cps). Bu seslerin telaffuzunda a, o seslerinin aksine çene açısı en dar duruma geçer, dolayısıyla hava koridoru da oldukça dardır. Böylece geniş ünlü, şiddeti, kuvveti, yoğunluğu, kalınlığı, büyüklüğü ve zengin katılmaları, dar ünlü ise, bu özelliklerin daha zayıf olduğunu temsil etmektedir."

[236] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.25

ünlülerin düz ya da yuvarlak olmasının ikilemenin anlamı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Ünlülerin düz ya da yuvarlak olmasının ikilemeye kattığı anlamı ise şöyle açıklamıştır: Birincil biçimin ilk parçasında tabii sesin güçlü, şiddetli, zorlu oluşunu yansıtan geniş düz ünlü bulunmakta, ikinci parçada da bu güçlüğü, sürdürebilmek için gene geniş düz ünlü gerekmektedir. Fakat birbiri ardınca yapılan hareketlerden birinin çıkardığı sesin ötekisinden az farklı oluşu, ikilemenin ikincil parçasındaki ünlünün değişmesini gerektirmiş, kalın ünlü yerine bunun yuvarlağı seçilmiştir. İlk hecedeki a sesinden sonra dilin geleneğine bağlı olarak o sesinin gelememesi yüzünden de bunun yerini u sesi almıştır.[237] Zülfikar, olayın, hareketin tarzından ileri gelen tabii sesin farklılığı, yansıyan seslerden birisinin ötekisinden az değişik oluşu, adlandırmada ikilemenin ünlülerini etkilediğini, ikincil ikilemenin ikinci parçasında u ünlüsünün yer almasına sebep olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Biz bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelime a/e ünlüsü ile ikinci kelime u/ü ünlüsü ile oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk kelimenin a/e ikinci kelimenin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde a/e…..u/ü'lü yapılara baktığımızda; bal-bul, dal-dul, qalt-qult, sarq-surq, sart-surt, tam-tum, tars-turs, şañ-şuñ gibi tek heceli ikilemelerin ilk kelimesinde a ikinci kelimesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. jalba-julba, jalbañ-julbañ, käñgir-küñgir, qadaq-qudaq, qapaş-qupaş, qapıl-qupıl, qara-qura, qarañ-qurañ gibi ikilemelerde de ilk kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. dabır-dübir, qaşır-quşır, qatır-qutır, saqır-suqır, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır gibi ikilemelerde ise ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin birinci ünlüsü a, ikinci kelimenin birinci ünlüsünün u olmasıyla oluşmuştur. Burada dikkati çeken nokta ikinci hecede bulunan ünlülerdir; ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken , birinci kelimede bulunan ı/i, ikinci kelimede de kendini muhafaza etmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde a/e…..u/ü'lü yapılara baktığımızda; çağ-çuğ, dam-dum, ğar-ğur, ğart-ğurt, lat-lüt, nem-nüm, şéy-şüy, tap-tup, tek-tük gibi tek heceli ikilemelerin ilk üyesinde a ikinci üyesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. cana-cuna, dana-duna, ğara-ğura, kesek-küsek, şele-şüle, şelpe-şülpe, şelte-şülte gibi ikilemelerde de ilk

[237] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e,* s.26-27

kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. cahıl-cuhul, dañğır-duñğur, demir-dümür, dengil-düngül, ğapış-ğupuş, kasıb-kusub, kağız-kuğuz, kesik-küsük, yazığ-yuzuğ gibi iklemelerde ise ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin birinci ünlüsü a, ikinci kelimenin birinci ünlüsünün u olmasıyla oluşmuştur. Burada dikkati çeken nokta Kazak Türkçesinde görmediğimiz ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olmasıdır. ağac-uğac, axır-uxur, arığ-uruğ, esgi-üsgü, eyiş-üyüş, eyri-üyrü, eyrim-üyrüm, ezgin-üzgün, ezik-üzük gibi ikilemelerde, kelimelerin başında bulunan a/e ünlüsünün u/ü olması söz konusudur. Bu tür ikilemelerde de (ağac-uğac hariç) ikinci kelimede u/ü'nün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Özbek Türkçesinde a/e…..u/ü'lü yapılara baktığımızda; häyt-hüyt, qarz-qurz, şaq-şuq, şärt-şurt, şåv-şuv gibi tek heceli ikilemelerin ilk kelimesinde a ikinci kelimesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. lättä-lüttä, qari-quri, şäldir-şüldir, şåvur-şuvur, xaltä-xultä gibi ikilemelerde de ilk kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesindeki ikilemelerde de görülen ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur: ğacır-ğucur, häzil-hüzül, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaraq-şuruq, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur gibi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen a/e düz ünlüsünün ikinci kelimede u/ü ünlüsü ile oluşması genellikle yansıma sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde, ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimede bulunan ı/i, ikinci kelimede de kendini muhafaza ederken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerde farklı bir durum göze çarpar. Burada ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ağayın-jurağat	Ac-susuz	Äci-büci
Ağayın-tuvğan	Adda-budda	Äççıq-çüçük
Azıq- tülik	Adda-buddalığ	Äla-bula
Ayıl-turman	Ağac-uğac	Äldäb- suldäb
Alay-bulay	Ağır-yüngül	Äräläş-qurälaş
Ala-qula	Ağız-burun	Åstin-üstin

Alalı-qulalı
Alba-julba
Aldap-sula–
Anday-munday
Ar-ujdan
Ar-uyat
Ar-uyatsız
Ar-uyattı
As-suv
Astı-üstü
Avzı-murnı
Ädet-ğurıp
Äytip-büytip
Ämir-qudiret
Än-küy
Bağım-kütim
Bal-bul: bal-bul januv
Bälen-tügen
Dabır-dübir
Dal-dul
Däm-tuz
Elde-künde
El-jurt
Elsiz-jurtsız
Enşi-üles
Erkek-urğaşı
Er-turman
Eski-qusqı
Jadap-jüde–
Jazı-küzi
Jazı-qısı
Jay-küy
Jayma-şuvaq
Jayma-şuvaqtan–
Jaqın-juvıq
Jaqın-jurağat
Jalba-julba
Jalbañ-julbañ
Ağız-burunlu
Ağlı-bozlu
Axır-uxur
Ax-tuf
Ax-uf
Ah-uf
Ala-bula
Ala-bulanıġ
Alax-bulax
Ala-sütül
Allı-güllü
Altdan-yuxarı
Altdan-üstden
Alt-üst
Arıġ-uruġ
Arvad-uşaġ
Aşağılı-yuxarılı
Aşağı-yuxarı
Atıb-tutmaġ
Aylı-ulduzlu
Ay-ulduz
Baş-ġulaġ
Bayatı-kürd
Bazar-dükan
Beġedri-ġüvve
Beġedri-lüzum
Belayi-müsibetle
Béşde-üçde
Bezek-düzek
Bezenip-düzenmek
Cahıl-cuhul
Cana-cuna
Cemi-cümletanı
Çağ-çuġ
Çala-çuxur
Çala-çuxurluġ
Çalışıb-vuruşmaġ
Çalış-vuruş
Ätälä-umåç
Ayqaş-üyqaş
Äzåb-uqubät
Bår-büd
Cäncäl-surån
Cängir-cüngür
Cäräñ-cürüñ
Cär-culġa
Cävåb-muåmälä
Caz-buz
Çağ-çuġ
Çağır-çuġur
Çälä-çülpä
Çäñ-çüñ
Çän-tupräq
Çätäk-çutåq
Çatır-çutur
Dälä-tuz
Dån-dün
Eğri-bügri
El-ulus
El-uruġ
Es-huş
Es-huşli
Eski-tüski
Eski-tüski
Ezmä-çürük
Faqir-fuqarå
Gärd-gubår
Ğacır-ğucur
Ğadır-budur
Ğam-ğussa
Ğarç-ğurç
Hak-huquq
Häyt-hüyt(degünçä)
Häzil-hüzül
Häzil-mutåyibä

Jal-quyrıq
Jat-jurağat
Jatmay-turmay
Jegjat-jurağat
Jer-düniye
Jer-su
Zar-muñ
Zäre-qut
Käkir-şükir
Käñgir-küñgir
Käri-qurtañ
Kedir-budır
Kedir-budırlı
Kedir-budırsız
Kekep-muqa–
Keşeli-bügin
Qabına-sürine
Qadaq-qudaq
Qazına-mülik
Qayğı-muñ
Qayrat-küş
Qaqañ-suqañ
Qalğan-qutqan
Qalğıp-mülgi–
Qalt-qult
Qalıñdı-juqalı
Qañğır-küñgir
Qapaş-qupaş
Qapıl-qupıl
Qara-qura
Qarañ-quraň
Qarğa-quzğın
Qaşır-quşır
Qatar-qurbı
Qatqan-qutqan
Qatır-qutır
Mayda-şüyde
Mal-mülik

Çen-duman
Dad-duz
Dadlı-duzlu
Dalda-bucaġda
Dam-dum
Dana-buzov
Dana-duna
Danġır-dunġur
Dar-düdük
Dayanıb-durmaġ
Dayanıb-duran yérde
Def-dumbul
Deli-ġudurmuş
Demir-dümür
Den-düş
Dengil-düngül
Derd-ġüsse
Derd-ġüsseli
Déye-güle
Déyen-gülen
Déyib-gülen
Déyib-gülme
Déyib-gülmek
Deyiş-düyüş
Efvi-ümumi
Eġl-şüur
Ehli-dünya
Ehli-ġübur
Ehli-ruh
Ehli-zülm
Ehvali-ruhiyye
Eks-hücum
Él-gün
Elleşib-vuruşmaġ
Él-ulus
El-üz
Él-yurd
Eleşen-güleşen

Keçä-kündüz
Lättä-lüttä
Lättä-püttä
Mål-mülk
Mäş-gürüç
Mäydä-çüydä
Qalgän-qutgän
Qari-quri
Qarz-qurz
Qattıq-quruq
Särä-püçäk
Şäk-şübhä
Şäk-şübhäsiz
Şäldir-şüldir
Şån-şührät(şånu şührät)
Şapır-şupur
Şaqır-şuqur
Şaq-şuq
Şaraq-şuruq
Şärt-şurt
Şåvqın-surån
Şåv-şuv
Şåvur-şuvur
Täkä-pük
Täkä-pükä
Tåpä- tutä
Tåpgän-tutgän
Tapıra-tupur
Tapır-tupur
Taqır-tuqur
Täsir-tüsür
Teñ-tüş (teñü tüş)
Vağır-vuğur
Xaltä-xultä
Xandån-xuşån
Xattı-mühr (qıl–)
Yäsän-tüsän

Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq qızmet
Pälen-tügen
Pälenşe-tügenşe
Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav)
Saqal-murt
Saqır-suqır
Saldır-güldir
Salıp-urıp
Sarq-surq: sarq-surq etüv
Sart-surt
Satır-sutır
Tay-qulın
Tay-qulınday
Tay-tuvlaq
Taqıl-tuqıl
Tam-tum
Tam-tumdap
Tap-tuynaqtay
Tars-turs
Tarsıl-tursıl
Tasır-tusır
Şay-su
Şayıp-juv–
Şala-pula
Şañ-şuñ
Şat-duman
Şattı-buttı
Şatır-kütir
Şatır-şutır
Şäldir-büldir

Élmi-kütlevi
Emir-ümera
Engel-üzar
Erşi-müella
Esgi-üsgü
Esgi-püskü
Esriyib-kükremek
Etlik-südlük
Eyiş-üyüş
Eyri-bulamac
Eyri-üyrü
Eyri-büyrü
Eyrim-üyrü
Eyrim-üyrüm
Ezgin-üzgün
Ezik-üzük
Ezilib-büzülme
Ezilib-büzülmek
Fağır-fügera
Ġaçaġ-ġuldur
Ġaçdı-tutdu
Ġadiri-mütleġ
Ġanad-ġuyruġ bağlamaġ
Ġapış-ġupuş
Ġara-ġura
Ġar-ġur
Ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek
Ġarış-bulaş
Ġarış-ġuruş
Ġart-ġurt
Géce-gündüz
Géce-gündüzlü
Géce-gündüzlük
Géceli-gündüzlü
Gede-güde
Ġem-ġubar
Général-ġubérnator

Général-gubérnatorluġ
Ġepik-ġuruş
Ġerib-ġüreba
Ġeti-ümid olmaġ
Ġéyri-müeyyen
Ġéyri-müeyyenlik
Ġéyri-mükemmel
Ġéyri-mükemmellik
Ġéyri-mümkün
Ġéyri-mümkünlük
Ġéyri-münbit
Ġéyri-münbitlik
Ġéyri-müntezem
Ġéyri-müntezemlik
Ġéyri-müteherrik
Ġéyri-müteherriklik
Ġéyri-mütenahi
Ġéyri-mütehanilik
Ġéyri-mütenasib
Ġéyri-mütenasiblik
Ġéyri-müteşekkil
Ġéyri-müteşekkillik
Ġéyri-müvafiġ
Ġéyri-üzvi
Ġéyri-şüuri
Ġéyri-şüurilik
Haleti-ruhiyye
Hay-küy
Hay-küyle
Hay-küyçü
Hay-küylü
Hay-küysüz
Héç-puç
Hedd-hüdud
Heddi-büluğ
Hedsiz-hüdudsuz
Heyet-bucaġ
Xéyir-dua

Xéyir-duaçı

Servi-xuraman

Kağız-kuğuz

Kasıb-kusub

Kendli-kütlü

Kesek-küsek

Kesik-küsük

Lat-lüt

Mal-mülk

Mal-pul

Mat-ġut: matı-ġutu ġurumaġ (çekilmek)

Meclisi-müessisan

Medeni-kütlevi

Nazlı-duzlu

Nem-nüm: nem-nüm étmek (élemek)

Neşvü-nüma

Paylı-lüşlü

Pay-lüş

Pay-püşk

Saf-çürük: saf-çürük élemek

Sarı-küren

Sehheti-vücud

Sélli-sulu

Sél-su

Sél-sucaġ

Ses-küy

Ses-küylü

Sesli-küylü

Şad-xürrem

Şax-budaġ

Şax-budaġlı

Şahid-sübut

Şaxlı-budaġlı

Şap-şup

Şekk-şübhe

Şekk-şübhesiz

Şeksiz-şübhesiz

Şele-külesini bayıra atmağ

Şele-şüle

Şele-şülpe

Şelpe-şülpe

Şelte-şülte

Şert(i)-şürut

Şéy-şüy

Şéytan-şuğul

Tanış-tunuş

Tap-tup

Tay-tuş

Tek-tük

Terki-dünya

Terki-dünyalığ

Toplu-tüfengli

Top-tüfengli

Top-tüfeng

Toy-büsat: toy-büsat ğurmağ

Toy-düyün

Toz-duman

Tréd-yunion

Vezir-vüzera

Yaxt-klub

Yaxın-uzağ

Yazığ-yuzuğ

Yérsiz-yurdsuz

Yérsiz-yuvasız

Yér-yurd

III. BÖLÜM

3.1.YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER

Dilin anlatım gücünü ortaya koyan ikilemeler, ses ve anlam olarak bir benzerlik oluşturmanın yanında kendine has yapısıyla da dikkat çekmektedir. Kelimelerin belli kurallara bağlı kalarak yan yana kullanılmaları dilimize geniş anlatım imkânı sağlamaktadır. Osman Nedim Tuna ikilemelerin dilimize kattığı zenginlikleri şöyle ifade etmiştir: Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan yana kullanılmaları, dilimize kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüsünün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan fiili şekiller zenginliği, tasvir zenginliği ve güzelliği… gibi çok esaslı özellikler kazandırmıştır. Hele onamathopéque fiil ve zarfların ifade kudreti, eşsiz denebilecek kadar yüksektir. Hiç çekinmeden diyebiliriz ki, bu çeşit fiil ve zarflar, action'ları dile getirir, onlara hayat verir. Suların şarıl şarıl akışı, kuşların cıvıl cıvıl ötüşü, dalların çatır-çutur kırılışı, kızların fıkır-fıkır gülüşü… emsalsiz philologique buluşlarıdır.[238]

İkilemeyi, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliği olarak gören Vecihe Hatiboğlu "Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz. Türkçede, ikileme o kadar yaygın, örnekleri o kadar çoktur ki, başka dillere bakarak, olayın ayrıca ele alınmasından, inceden inceye bütün örnekleriyle saptanmasından vazgeçilemez. Çünkü ikileme olayı, yapı bakımından, Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı, başlı başına ele alınınca, ikileme olayının önemi ortaya çıkar. İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır"[239] diyerek ikilemelerin Türkçenin yapısında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun altını çizmiştir.

Bu bölümde, yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana

[238] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*
[239] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.9

başlıkta ele aldık. Değerlendirme yaparken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değineceğiz. Kelimelerin aldığı eklerden yola çıkarak, tezimin konusunu oluşturan Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerin yapıca benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyacağız.

3.1.1. Basit Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Basit kelimelerden oluşan ikilemeler ya hiçbir ek almadan yalın şekilde ya da çekim eki almış şekilde karşımıza çıkar. Vecihe Hatiboğlu basit kelimelerden oluşan ikilemeleri "ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler" başlığı altında "yalın durumundaki adlarla kurulan ikileme" kısmında ele almış, yalın durumda aynı ve farklı ikilemeleri ise örneklerle açıklamıştır. Çekim eki alan ikilemeleri ise yönelmeli ikileme, çıkmalı ikileme, kalmalı ikileme, yüklemeli ikileme ve iyelikli ikileme başlıkları altında değerlendirmiştir. [240] İkilemeleri oluşturan kelimeler yapı bakımından değerlendirildiğinde basit olan kelimelerle kurulan örneklerin sayısının fazla olması dikkati çekmektedir.

Çalışmamızın bu kısmında ikilemeleri ek alıp almamalarına ve aldıkları ekin türüne göre sınıflandırdık. Yalın halde bulunan ikilemeler ve çekim eki almış ikilemeler olmak üzere iki başlık altında değerlendireceğimiz ikilemeleri üç lehçede yer alan örnekleri ile listeledik.

3.1.1.1.Yalın Halde Bulunan İkilemeler

Bu bölümde yer alan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki üyesi de ek almamıştır. Bu çalışmada ikilemeleri oluşturan öğelerin tek başına sözlükte yer alıp almasına göre sınıflandırılmıştır. Her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında değerlendireceğiz.

---

[240] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.36-40

3.1.1.1.1. Her İki Kelimesi de Ayrı Olarak Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaktadır. Ayrı ayrı sözlükte geçen bu iki kelime yan yana gelerek bir kelime oluştururlar. Bu gruptaki ikilemelerin her iki kelimesi de ek almamıştır. Aşağıda örneklerle göstereceğimiz her iki kelimesi de ayrı olarak kullanılan ikilemeler hem aynı kelimenin tekrarıyla hem de farklı kelimenin tekrarıyla karşımıza çıkmaktadır.

- **Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**[241]

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki öğesi de aynı kelimedir. Aynı kelimenin tekrarıyla yapılan ikilemeler için Mehmet Ali Ağakay, sıfat görevindeki ikizlemeler başlığı altında miktar sıfatlarını şöyle açıklamıştır: İsimlerle yapılan ve sıfat değerinde olan ikizlemelere gelince bunlar kullanılan isimlerin anlam niteliğine göre değişir. Avuç gibi, kazan gibi, araba gibi, doldurulabilen şeylerin ikizlemeleri miktarda aşırılık anlatır: Avuç avuç paralar; kazan kazan yemekler; araba araba kömürler gibi ki "birçok avuç dolduracak kadar para", "birçok kazan dolusu yemek" ve "birçok arabalarla taşınan kömür" demektir.[242] Aynı kelimenin tekrarıyla kurulan bu ikilemeleri Ağakay, anlama kattığı aşırılık bakımından ele almıştır. Mehmet Dursun Erdem, aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemeleri yineleme olarak görmekte ve bu yapıların Türkçeye has söz dizimsel bazı kuralların sonucu ortaya çıkmış öbekler olduğunu dile getirmiştir. Erdem, Nehçü'l Feradis'ten aldığı bir örnekle durumu şöyle açıklamıştır: Ataba pa:ra pa:ra bolmış cümlesindeki yineleme bir gramer zorunluluğu sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bu cümleyi Türkçe dil mantığına göre Ataba pa:ra bolmış, şeklinde kuramayız. pa:ra kelimesini yineleme, tekrar etme ihtiyacı hissederiz. İkilemelerin en önemli özelliği sözlük yazılırken bir kelime gibi muamele görebilmeleridir. Aynı durumu bahsettiğimiz yapılarda görmeyiz. Yani aynı kelimenin tekrarıyla oluşturulan yapılara, sözlüklerde madde başı ve madde içinde ayrı bir kelime gibi muamele

[241] Aynı kelimenin tekraryla oluşan ikilemeler çeşitli anlam ilgileri oluşturduğu için ayrıca tezimizin dördüncü bölümünü oluşturan anlam bakımından ikilemeler kısmında da ele alınacaktır.
[242] Mehmet Ali Ağakay (1953a), *a.g.m.*

yapılması, istisnalar dışında, mümkün değildir.[243] Bülent Özkan da aynı kelimenin tekrarıyla oluşan bu yapıları yinelemelerin/ikilemelerin bir alt dalı olarak görür: Bir başka tekrar yapısı ise içerisinde hem biçimbirimsel hem de sözcükbirimsel tekrarları barındıran ikili tekrar yapılarıdır. Bu tekrar türü, yinelemelerin/ikilemelerin bir alt türü olarak Türkçede diğer tekrar yapılarına göre daha belirgin bir kullanımla karşımıza çıkar.[244]

Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerdir. Bu gruba giren deyimlerde geçen ikilemeleri göstermek adına başta söyleyip, deyimi sonra gösterdik. Örneğin; Dil-dil ötmek deyimini dil-dil:dil-dil ötmek, ġapı-ġapı gezmek (dolaşmaġ, düşmek) deyimini ġapı-ġapı: ġapı-ġapı gezmek (dolaşmaġ, düşmek) şeklinde gösterdik.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Aluvan-aluvan	Acı-acı	Åläm-åläm
Avıq-avıq	Adaġ-adaġ	Älvån-älvån
Äzer-äzer	Ağır-ağır	Älåhidä-älåhidä
Äreñ-äreñ	Ağız-ağız	Ästä-ästä
Äste-äste	Aheste-aheste	Åz-åz
Bastı-bastı	Axmaġ-axmaġ	Båşqa-båşqa
Borşa-borşa	Alay-alay	Bir-bir
Buvma-buvma	Alığ-alığ	Bittä-bittä
Burış-burış	Alt-alt	Boġın-boġın
Gül-gül: gül-gül jaynav	Altı-altı	Cähån-cähån
Dala-dala	Üst-üst	Dånä-dånä
Damıl-damıl	Ancaġ-ancaġ	Däryå-däryå
Dara-dara	Aram-aram	Dünyä-dünyä
Deste-deste	Arxa-arxa: arxa-arxaya	Es-es: es-es
Doda-doda	vérmek	bilmåq
Dürkin-dürkin	Artığ-artığ	Gül-gül
Eleñ-eleñ	Asta-asta	Halqa-halqa
Emis-emis	Aşığ-aşığ	Hälqa-hälqa
Jaq-jaq	At-at	Käm-käm
Jal-jal	Avara-avara	Köz-köz (qıl–)

[243] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[244] Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

Jalaq-jalaq
Jaltaq-jaltaq
Jamav-jamav
Jalğav- jalğav
Jar-jar
Jäşik-jäşik
Jeke-jeke
Jiyi-jiyi
Jolaq-jolaq
Jol-jol
Josa-josa
Julım-julım
Julma-julma
Jırım-jırım
İyzeñ-iyzeñ
İymek-iymek
İyrek-iyrek
İyir-iyir
Kezek-kezek
Kesek-kesek
Kir-kir
Qabat-qabat
Qadav-qadav
Qazan-qazan
Qayta-qayta
Qap-qap
Qaspaq-qaspaq
Qatar-qatar
Qat-qat
Qatpar-qatpar
Qiylı-qiylı
Qodañ-qodañ
Qodırañ-qodırañ
Qojalaq-qojalaq
Qoyqañ-qoyqañ
Qos-qos
Qotan-qotan
Qotır-qotır
Ayağ-ayağ
Ayrı-ayrı
Az-az
Baca-baca
Bala-bala
Balaca-balaca
Barmağ-barmağ
Başğa-başğa
Bayğın-bayğın
Béle-béle
Bend-bend
Berk-berk
Béş-béş
Bic-bic
Bica-bica
Bir-bir
Birce-birce
Biz-biz
Boş-boş
Bölük-bölük
Bölüm-bölüm
Böyük-böyük
Bucağ-bucağ:bucağ-bucağ gezmek
Buğum-buğum
Buruğ-buruğ
Burum-burum
Bütün-bütün
Can-can:can-can démek
Cerge-cerge
Cırığ-cırığ
Cızığ-cızığ
Cici-bacı
Cild-cild
Cüre-cüre
Cüt-cüt
Çaşğın-çaşğın
Çep-çep
Kül-kül
Londä-londä
Oşä-oşä
Pärçä-pärçä
Qadim-qadim
Qåp-qåp
Qatår-qatår
Qat-qat
Qaträ-qaträ
Qavat-qavat
Qaytä-qaytä
Qoşa-qoşa
Qulåç-qulåç
Sekin-sekin
Şu-şu
Tez-tez
Vaqt-vaqt
Väraq-väraq
Xål-xål
Yält-yält (qıl–)
Yår-yår
Yol-yol
Yügür-yügür

Quvıs-quvıs
Quj-quj
Qulaş-qulaş
Quraq-quraq
Qurav-qurav
Quşaq-quşaq
May-may
Mañ-mañ: mañ-mañ basuv
Mezgil-mezgil
Moja-moja
Naq-naq
Oy-oy
Oqşav-oqşav
Oram-oram
Örim-örim
Örkeş-örkeş
Para-para
Parşa-parşa
Pay-pay
Sağal-sağal
Saq-saq: saq-saq külüv
Sala-sala
Saltaq-saltaq
Satal-satal
Tay-tay
Talay-talay
Tav-tav
Täy-täy
Tez-tez
Teñ-teñ
Tom-tom
Top-top
Toz-toz
Tırbañ-tırbañ: tırbañ-tırbañ etüv
Tilim-tilim
Uvıs-uvıs
Üzdik-üzdik
Çil-çil
Çin-çin
Çox-çox
Çuval-çuval
Dağ-dağ
Dalğa-dalğa
Dalğın-dalğın
Dalı-dalı
Dama-dama
Damar-damar
Damcı-damcı
Dam-dam
Damla-damla
Daraġ-daraġ
Dar-dar
Dava-dava
Deġiġe-deġiġe
Den-den
Dene-dene
Dengil-dengil
Derin-derin
Derme-derme
Derz-derz
Dest-dest
Deste-deste
Déşik-déşik
Didik-didik
Dik-dik
Dil-dil: dil-dil ötmek
Dilik-dilik
Dilim-dilim
Diri-diri
Dişdek-dişdek
Diş-diş
Dişek-dişek
Dişlek-dişlek
Diyar-diyar
Doğram-doğram

Üyir-üyir
Şalbar-şalbar
Şar-şar: şar-şar etüv olmaġ
Şep-şep
Şoqpıt-şoqpıt
Şoq-şoq
Şuv-şuv
Irğañ-ırğañ
Irjıñ-ırjıñ
Dolam-dolam
Dolaş-dolaş: dolaş-dolaş olmaġ
Dolu-dolu
Dörd-dörd
Dürlü-dürlü
Düyün-düyün
Ebes-ebes
Éhmal-éhmal
Ekec-ekec
Er-er
Eksik-eskik
Köynek-köynek
Etek-etek
Evez-evez
Evvel-evvel
Eyri-eyri: eyri-eyri baxmaġ
Ezik-ezik
Ezim-ezim
Fağır-fağır
Ġabar-ġabar
Gah-gah
Gahı-gahı
Ġalaġ-ġalaġ
Ġan-ġan: ġan-ġan démek
Ġayım-ġayım
Ġapı-ġapı: ġapı-ġapı gezmek (dolaşmaġ, düşmek)
Ġarış-ġarış
Ġat-ġat
Ġatar-ġatar
Ġatım-ġatım: ġatım-ġatım ġatlamaġ
Ġaz-ġaz
Ġedem-ġedem
Gel-gel
Gelincik-gelincik

Gelin-gelin
Ġelpe-ġelpe
Ġemgin-ġemgin
Géniş-géniş
Ġepik-ġepik
Ġerib-ġerib
Ġetre-ġetre
Ġırçın-ġırçın
Ġırıġ-ġırıġ
Ġırış-ġırış
Ġıy-ġıy
Gic-gic
Gile-gile
Ġisim-ġisim
Ġiyme-ġiyme
Gizli-gizli
Gizlin-gizlin
Ġolac-ġolac
Ġoşa-ġoşa
Göl-göl
Gözel-gözel
Göz-göz
Ġucaġ-ġucaġ
Ġum-ġum
Ġurtum-ġurtum
Ġuru-ġuru
Ġuş-ġuş: ġuş-ġuş olmaġ
Gül-gül
Xala-xala
Halġa-halġa
Xal-xal
Xam-xam
Haman-haman
Xana-xana
Hele-hele
Helem-helem
Herf-herf
Herze-herze

Xeste-xeste

Hezin-hezin

Xırdaca-xırdaca

Xırda-xırda

Xumar-xumar

Xuraman-xuraman

İki-iki

İlim-ilim: ilim-ilim itirmek

İnce-ince

İndi-indi

İndice-indice

İsti-isti

İşıl-işıl

İti-iti

İyirmi-iyirmi

Karvan-karvan

Kelme-kelme

Kem-kem

Kemser-kemser

Kend-kend

Kesik-kesik

Kise-kise

Kişi-kişi

Kom-kom

Koma-koma

Kos-kos

Köntöy-köntöy

Köynek-köynek (bir köynek) et tökmek

Köz-köz: köz-köz olmağ

Kut-kut

Küçe-küçe

Lağ-lağ

Lax-lax

Lapar-lapar

Lap-lap

Lay-lay

Leçek-leçek

Leke-leke

Lepe-lepe

Lomba-lomba

Lovğa-lovğa

Lüle-lüle

Mat-mat

Mazı-mazı

Meğrur-meğrur

Mehzun-mehzun

Melul-melul

Menem-menem: menem-menem démek

Men-men: men-men démek

Menzil-menzil

Mere-mere

Mertebe-mertebe

Me’sum-me’sum

Mete-mete

Mezlum-mezlum

Mırt-mırt

Mini-mini

Miskin-miskin

Möhkem-möhkem

Muncuġ-muncuġ

Müfte-müfte

Narın-narın

Nazenin-nazenin

Néçe-néçe

Növ-növ

Oğrun-oğrun

On-on

Ovuc-ovuc

Ötkem-ötkem

Ötür-ötür

Para-para

Parça-parça

Parıl-parıl: parıl-parıl parlamaġ

Par-par

Pence-pence

Perde-perde

Pert-pert

Pille-pille

Pis-pis

Puçur-puçur

Pul-pul

Reng-reng

Rişte-rişte

Rize-rize

Sabah-sabah

Saçaġ-saçaġ

Sakit-sakit

Salxım-salxım

Sarsaġ-sarsaġ

Seféh-seféh

Seher-seher

Sıx-sıx

Soyuġ-soyuġ

Şad-şad

Şax-şax: şax-şax baxmaġ

Şana-şana

Şane-şane

Şan-şan

Şele-şele

Şelte-şelte

Şen-şen

Şéytan-şéytan

Şırım-şırım

Şirin-şirin

Şit-şit

Taraġ-taraġ

Tay-tay

Tay-tuş

Tekrar-tekrar

Tek-tek

Tenbel-tenbel

Téz-téz

Tike-tike

Top-top

Udum-udum

Uzağ-uzağ

Uzun-uzun

Üç-üç

Üçem-üçem

Parça-parça: üreyi parça-parça olmağ

Şan-şan: üreyi şan-şan olmağ

Tél-tél: üreyi tél-tél olmağ

Tir-tir: üreyi tir-tir esmek

Zağ-zağ: üstünde zağ-zağ esmek

Üyve-üyve

Vereğ-vereğ

Véyl-véyl

Yaxşı-yaxşı

Yalağ-yalağ

Yaltağ-yaltağ

Yamağ-yamağ

Yaman-yaman

Yanığ-yanığ

Yan-yan: yan-yan baxmağ

Yastı-yastı

Yavan-yavan

Yavaş-yavaş

Yava-yava

Yazığ-yazığ

Yéddi-yéddi

Yéke-yéke

Yékexana-yékexana

Yénice-yénice
Yéni-yéni
Yér-yér
Yığın-yığın
Yol-yol
Yorğun-yorğun
Yumşaġ-yumşaġ
Yüz-yüz
Zavallı-zavallı
Zelil-zelil
Zem-zem
Zenbil-zenbil
Zerre-zerre
Zevzek-zevzek
Zolaġ-zolaġ
Zol-zol
Zülüm-zülüm

- **Farklı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki öğesi de farklı kelimelerden oluşmaktadır. Bu ikilemelerin çoğu ad kök ve gövdelerinden türetilmiş, yalın durumda yani hiçbir ek almadan kullanılan iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Cümlede ismin kullanıldığı her yerde görev alabilen bu ikilemeler, aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş yalın ikilemelerden sayıca çoktur.

Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ve sözlükte tek başına kullanılan ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abıroy-ataq	Ab-hava	Åb-hävå
Avtomat-telefon	Abır-heya	Äççıq-çüçük
Ağayın-jekjat	Acıġ-ġıcıġ	Åçıq-åydin
Ağayın-jurağat	Ac-yalavac	Åç-yäläṅġåç
Ağaş-at	Açıġ-aşkar	Ahd-päymån

Azan-qazan
Azıq- tülik
Ayıl-turman
Ala-qula
Alma-kezek
Alım-salıq
Alıs-jaqın
Aman-esen
Anav-mınav
Araq-şarap
Ar-ujdan
Ar-uyat
As-suv
Astı-üstü
Ata-ana
Ata-ene
Aş-jalañaş
Aşuv-ıza
Ädet-ğurıp
Ädet-salt
Ädet-dağdı
Äzil-qaljıñ
Äzil-oyın
Äzil-mazaq
Äzil-ospaq
Äzil-sıqaq
Äzil-ökpe
Äzil-savıq
Äke-baba
Äke-şeşe
Äl-avqat
Ämir-qudiret
Än- biy
Äne-mine
Än-küy
Äri-beri
Ävliye-änbiye
Ävre-sarsañ
Açığ-aydın
Adam-adamyana
Ad-san
Aftaba-leyen
Ağır-yüngül
Ağız-burun
Ağrı-acı
Ah-aman
Axar-baxar
Ah-efğan(Ahü efğan)
Ah-feğan(Ahü feğan)
Ah-feryad(Ahü feryad)
Axır-ezel
Ah-nale(Ahü nale)
Axşam-sabah (seher)
Axşam-seher
Ax-tuf
Ax-uf
Ah-uf
Ax-vay
Ala-bulanığ
Ala-çarpaz
Ala-çiy
Ala-ğara
Ala-ğaranlığ
Ala-ğarsağ
Ala-ğolay
Ala-ğora
Ala-séyrek
Ala-sütül
Ala-tala
Ala-toran
Ala-yarım (çığ)
Ala-yonca
Al-elvan
Alem-aşkar
Al-ğırmızı
Alt-üst
Ahd-päymån
Åh-våh
Äläm-äççıq
Åläv-åtäş
Ällä-pällä
Åmån-esån
Åmil-kåmil
Ånä-bålä
Aql-båş
Årä-sırä
Årzu-årmån
Årzu-häväs
Årzu-istäk
Åşna-åğayni
Åş-qatıq
Ätä-ånä
Åtä-båbå
Äyş-işret
Åzıq-åvqat
Båğ-bostän
Bäländ-päst
Baxt-säådät
Bäyt-ğazäl
Bittä-yärimtä
Bugün-ertä
Cähd-cädäl
Çälä-yärim
Cäñ-cädäl
Cän-cähd
Cäncäl-surån
Cän-dil (bilän)
Cävåb-muåmälä
Dälä-däşt
Dälä-tåş
Dälä-tuz
Dokån-dästgåh
Dost-duşmån
Dost-yår

Bağım-kütim
Bay-kedey
Bay-manap
Baq-bereke
Baq-dereje
Baq-dävlet
Baqsı- balger
Baqsı-tävip
Baq-talay
Baq-talan
Baqşa-bav
Bala-şağa
Bal-bul(januv)
Balğa-tös
Bal-şırın
Bäybişe-toqal
Bälen-tügen
Bäle-jala
Bet-ajar
Bet-avız
Bota-taylaq
Böri-qarı
Buzav-torpak
Bügin-erteñ
Bir-eki
Vagon-restoran
Gama-sevle
Gül-bäyşeşek
Dabır-dübir
Dav-janjal
Däm-tuz
Dändi-daqıl
Däp-däl
Däv-peri
Del-sal
Dos-duşpan
Dos-jar
Dos-jora
Al-yaşıl
Aman-zaman
Ana-ata
Ana-bacı
Ana-bala
And-aman
Anrı-beri
Ara-bere
Araġ-çaxır
Ara-sıra
Arpa-saman
Artıġ-eksik
Arvad-uşaġ
Arzu-kam
Asfalt-béton
Asi-fikir
Aşağı-yuxarı
Aşiġ-me'şuġ
Aşna-dost
Ata-ana
Ata-baba
Ata-bala
Avara-sergerdan
El-ayaġ
Ay-hay
Ayıġ-sayıġ
Ayrı-séçki
Ay-ulduz
Azar-bézar
Az-çox
Bac-xerac
Bacı-ġardaş
Bağ-bağat
Bağ-bağça
Bağ-bere
Bağça-bağ
Bal-maskarad
Bas-boş
Egin-bâş
El-ulus
El-uruġ
El-xalq (elu xalq)
Ertä-indin
Ertä-keç
Esån-åmån
Esån-åmån
Es-huş
Es-huş
Faqir-fuqarå
Fäzi-kämålåt (fäzlu kämålåt)
Fisk-fücür (fisku fücür)
Fitnä-fäsåd
Ğam-ğussa
Ğam-häsrät
Gap-söz
Gör-yår
Hak-huquq
Hål-ähvål
Hayr-ma'zur (qıl–)
Häzil-mäzäh
Hisåb-kitäb
Hisåb-kitåb
Hüzür-hälåvät
İlm-ämäl
İlm-fän
İlm-hünär
İzzät-hürmät
İzzät-näfs
Käyf-säfå
Keçä-kündüz
Kibr-hävå
Köz-qulåq (bol–)
Kulf-kälit
Låm-mim: låm-mim

Duvman-savıq
Egin-jay
El-jurt
Emen-jarqı
Emin-erkin
Enşi-üles
Er-azamat
Eren-ğayıp
Erkek-urğaşı
Erke-totay
Er-sayman
Er-toqım
Er-turman
Erik-jiger
Esen-aman
Esen-sav
Esep-qiysap
Jay-japsar
Jay-küy
Jaqın-jora
Jaqın-juvıq
Jaqın-jurağat
Jala-päle
Jalañaş-jalpı
Jalğız-jalqı
Jalğız-jarım
Jal-quyrıq
Jaman-jävtik
Jan-jaq
Jan-januvar
Jarım-jartı
Jasav-jabdıq
Jas-jeleñ
Jas-käri
Jat-jurağat
Jav-jorıq
Javın-şaşın
Jayav-jalpı
Baş-ayaġ
Baş-béyin
Baş-göz
Baş-ġulaġ
Batman-terezi
Bayatı-ecem
Bayatı-isfahan
Bayatı-kürd
Bayır-baca(ġ)
Bazar-dükan
Beni-adem
Beni-insan
Berk-boş
Béş-altı
Béş-on
Bet-beniz
Bezek-düzek
Bic-ğıc
Dad-bidad
Borc-xerc
Bor-maşın
Bostan-terevez
Boş-bikar
Böyük-kiçik
Cah-calal
Can-baş
Can-ciyer
Cedd-eġreba
Cemi-cümletanı
Ceng-cidal
Cenub-ġerb
Cenub-şerġ
Cır-cında
Cır-cındır
Cin-şeyatin
Cövr-cefa
Çaxmaġ-ġov
Çala-çölek
demäslik
Lütf-käräm
Mål-mülk
Mål-mülk
Mol-köl
Momin-qåbil
Muråd-maqsäd
Näri-beri
Narx-nävå
Näsl-näsäb
Näzär-näfäs
Näzär-pisänd: näzär-pisänd qılmäslik
Nåz-ne’mät
Oñ-ters
Oq-dåri
Oq-yåy
Orım-yığım
Ot-ålåv
Oyin-külgi
Pänd-näsihät
Päst-bäländ
Qari-yåş
Qattıq-quruq
Qavm-qarındäş
Qayğu-äläm
Qåzån-tåvåq
Qol-åyåq
Qurål-äslähä
Qurt-qumursqa
Qut-bäräke
Rähm-şäfqat
Sa’y-häräkät
Säbåt-mätånät
Säbr-qanåät
Säbr-tåqat
Şåd-xandån
Şäk-şübhä

Jebir-jesir
Jegjat-jurağat
Jeke-dara
Jem-şöp
Jemis-jiydek
Jeñil-jelpi
Jer-ana
Jer-düniye
Jer-jiyhan
Jer-kök
Jer-su
Jetim-jesir
Jiyın-toy
Joğarı-tömen
Joq-jutañ
Joq-jitik
Joldas-jora
Jol-joba
Jol-joralğı
Jora-joldas
Jora-joralğı
Jön-joralğı
Jota-jon
Jota-jota
Jön-joba
Jön-josıq
Juvas-qoñır
Julın-jüyke
Jılı-jumsaq
Jın-jıbır
Jın-şaytan
Jın-peri
Jıra-jılğa
Jır-añız
Jır-dastan
Jır-duman
Jırtıq-jamav
Jiger-küş

Çala-çuxur
Çal-boz
Çal-çap
Çal-çarpaz
Çal-çeper
Çalı-çırpı
Çalı(n)-çapraz
Çay-çörek
Çayır-çemen
Çen-duman
Çene-boğaz
Çengel-bıçaġ
Çirk-pas(aġ)
Çox-az
Çöl-bayır
Çul-çuxa
Dad-aman
Dad-bidad
Dad-damaġ
Dad-duz
Dad-feğan
Dad-feryad
Dağ-daş
Dağ-dere
Dal-dalı
Dam-daş
Dam-divar
Dana-buzov
Dana-kelçe
Dar-düdük
Daş-divar
Daş-ġaş
Daş-kesek
Daş-terezi
Dava-dalaş
Dava-derman
Dava-döyüş
Dava-ġalmaġal

Sällä-çåpän
Şån-şäräf
Şån-şührät (şånu şührät)
Şärt-şäråit
Sävål-cävåb
Såvğa-sälåm
Şåvqın-surån
Şavq-zävq
Şåx-şäbbä
Såyä-sälqın
Säyr-säyåhät
Säyr-tåmåşä
Sekin-ästä
Sihät-sälåmät
Sir-äsrår
Şirin-şäkär
Sulh-sälåh
Tä'rif-tävsif
Tåät-ibådät
Tåb-tåqat (tåcu taxt)
Täg-tåmır
Täg-taxt
Täläş-tårtiş
Tålä-tålä
Tän-cån (tänu cån)
Tåş-täråzi
Telefon-avtomat
Telefono-gramma
Temir-beton
Tinç-tåtuv
Ürf-ådät
Üst-båş
Üst-båş
Üy-cåy
Üy-cåy
Üy-rozgår
Vaqt-bevaqt

Jiger-qayrat
Jip-jiñişke
Zar-muñ
Zäbir-japa
Zäre-qut
Zeyin-zerde
Zerde-zeyin
Zil-zapıran
İyba-ädep
İyen-tegin
İyne-jip
İt-qus
İt-şoşqa
İyir-qiyır
Käde-sıy
Käri-qurtañ
Kedir-budır
Key-keyde
Kekeñ-sekeñ
Keli-kelsap
Kelin-kepşik
Kem-ketik
Kempir-şal
Kerek-jaraq
Kese-ayaq
Kese-köldeneñ
Keskin-kelbet
Keşeli-bügin
Kilovvat-sağat
Konferents-zal
Köl-dariya
Kölik-sayman
Köñ-qoqır

Dava-me'reke
Dede-baba
Dédi-ġodu[245]
Def-dumbul
Defe-daraġ
Defter-çereke
Defter-kitab
Deli-divane
Deli-dolu
Delik-déşik
Demir-béton
Derd-bela
Derd-dil
Derd-elem
Derd-ezab
Derd-ġem
Derd-ġüsse
Derd-keder
Dere-tepe
Derman-dava
Derman-davacat qilmåq
Dest-xett
Dest-paça
Dil-ağız
Dil-delalet
Dil-diş
Dil-dodaġ
Din-iman
Diş-damaġ
Divan-dere
Doğru-dürüst
Dolam-dolaşıġ
Domca-çıraġ

Xår-xas (xåru xas)
Xår-zår
Xat-pät
Xat-sävåd
Xat-sävåd
Xat-xabär
Xavf-xatär
Yålğån-yäşık
Yäñil-yälpi
Yäråğ-äslähä
Yår-åğayni
Yår-birårdär
Yår-cora
Yär-kök
Yåş-qari
Yigit-yäläñ
Yol-yoläkäy[247]
Yumälåq-yåstıq
Yüz-xåtır
Yüz-xåtir: yüz-xåtir

Zähär-zaqqum
Zärär-zähmät
Zävq-säfå
Zävq-şävq
Ziyån- zähmät
Zormä-zoräki

[245] "Dédi-ġodu" ikilemesinde her iki kelime de görülen geçmiş zaman eki almış olabilir; ancak ġo- şeklinde bir fiile sözlükte karşılaşmamadığımızdan bu ikilemeyi basit kelimelerden oluşan ikilemeler başlığı altında ele aldık.

[247] "Yol-yoläkäy" ikilemesinde ikinci kelime isimden isim yapım eki alabilir; ancak gramer kitaplarında bu eke rastlamadığımız için basit kelimelerden oluşan ikilemeler başlığı altında ele aldık.

Köñil-küy
Köp-körim
Kör-jer
Körpe-jastıq
Körpe-tösek
Körşi-qolañ
Köş-qon
Kübir-jıbır
Küy-jay
Küy-qoñ
Küy-quvat
Kül-kübir
Kül-qoqır
Kül-qoqıs
Kül-talqan: kül-talqan boluv
Küş-jiger
Kir-küyeleş
Kir-qojalaq
Kir-qoqıs
Kir-qoñ
Qağaz-qalam
Qadir-qasiyet
Qajır-qayrat
Qazan-ayaq
Qazan-oşaq
Qazına-mülik
Qazı-qarta
Qayğı-qasiret
Qayğı-muñ
Qayğı-şer
Qay-qaysı
Qayrat-jiger
Qayrat-küş
Qayır-zeket
Qayır-sadaqa
Qalam-qağaz
Qam-jay

Dost-aşna
Dost-düşmen
Dörd-béş
Döş-baş
Dua-sena
Duman-çiskin
Duz-çörek
Dükan-bazar
Dünya-alem
Düz-doğru
Düz-dünya
Ecaib-ġeraib
Edeb-erkan
Edl-edalet
Eger-esgik
Eyri-eskik
Eġl-şüur
Ehd-péyman
Ekenek-biçenek
Ekin-ekenecek
Ekin-sepin
Eks-cereyan
Eks-emel
Eks-hemle
Eks-hücum
Eks-iddia
Eks-istiġamet
Eks-keşfiyyat
Eks-manévr
Eks-seda
Eks-tedbir
Eks-teklif
Eks-te’sir
Eks-tezyiġ
Eks-zerbe
E’la-me’reke
El-ayaġ
Elbir-dilbir

Qam-qareket
Qan-josa
Qan-jın
Qant-şay
Qarağım-şırağım
Qarğa-quzğın
Qaruv-jaraq
Qaruv-sayman
Qas-qabaq
Qatar-qurbı
Qat-qabat
Qat-şot
Qatın-bala
Qatın-qalaş
Qavlı-qarar
Qavın-qarbız
Qavıp-qater
Qiy-qoqıs
Qiysıq-qıñır
Qiyın-qıspaq
Qiyın-qıstav
Qiyal-ğajayıp
Qoja-molda
Qozı-laq
Qoy-eşki
Qoy-qozı
Qoyşı-qolañ
Qoqır-soqır
Qol-ayaq
Qonıs-jay
Qoñsı-qolañ
Qora-jay
Qosşı-qolañ
Qoş-esen: qoş-esen bol
Qoş-sav: qoş-sav bol
Qoyan-qoltıq
Quvğın-sürgin

Éle-béle
El-ġol
Él-gün
Elif-béy
Elif-elbet(te)
Él-oba
Él-ulus
El-üz
Él-yurd
Emek-islah lakéri
Emin-arxayın
Emir-ümera
Éniş-yoxuş
Yéniş-yoxuş
Yoxuş-éniş
Ér-géc
Er-arvad
Eriş-arğac
Erk-naz
Erz-hal
Eser-elamet
Esir-yésir
Eksik-artığ
Eksik-gerek
Esl-neseb
Eşxas-meclis
Etir-enber
Et-yağ
Év-éşik
Evvel-elde
Evvel-axır
Éy-hay
Eyin-baş
Eyri-beri
Eyri-bulamac
Eyri-dolanbac
Eyri-oğru
Éyş-işret

Quda-jekjat
Quda-qudağiy
Quz-qiya
Quyrıq-bavır
Quyrıq-jal
Qul-qutan
Qulın-tay
Qural-jabdıq
Qural-sayman
Qurbı-qurdas
Qurt-qumırsqa
Qurt-may
Qusa-şer
Qut-bereke
Qıbır-jıbır
Qıbır-sıbır
Qız-kelinşek
Qızıq-duvman
Qızıl-jasıl
Qızıl-josa
Qılañ-sılañ
Qırğın-sürgin
Lep-lezde
Läm-mim: läm-mim demev
Liro-epos
Mayda-şüyde
Maqal-mätel
Mal-bas
Mal-jay
Mal-jan
Mal-mülik
Mal-pul
Mädeniy-ağartuv
Mäz-meyram
Män-jay
Män-mağına
Meyir-şapağat
Ezab-eziyyet
Ezab-işgence
Eza-cefa
Ezgin-üzgün
Eziz-erköyün
Eziz-girami
Eziz-xelef
Fabrik-metbex
Fağır-füġera
Fikir-xeyal
Fin-uġor
Uġro-fin
Fitne-fesad
Fitre-zekat
Ġabaġ-ġarşı
Ġabaġ-ġenşer
Ġab-ġaşıġ
Ġab-ġazan
Ġaçaġ-ġuldur
Gah-gahı
Ġalın-ġayım
Ġanad-ġuyruġ: ġanad-ġuyruġ bağlamaġ
Ġan-ter
Ġanun-ġayda
Ġan-yaş
Ġapan-terezi
Ġapı-baca
Ġara-ġorxu
Ġarğa-ġuzğun: ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek
Ġaş-daş
Ġaş-göz
Ġat-ġarış
Ġayda-ġanun
Eba-geba
Géce-gündüz
Géç-téz

Meken-jay
Mektep-internat
Meñ-zeñ
Muñ-zar
Muñ-muqtaj
Muñ-nala
Muñ-şer
Müşe-korrespondent
Mıñ-märtebe
Mıñ-million
Minez-qulıq
Neken-sayaq
Nemere-şöbere
Oy-arman
Oy-qiyal
Oy-jota
Oymış-örnek
Oy-öris
Oy-pikir
Oyran-asır
Oyran-topır
Oyran-botqa
Oy-şuqır
Oy-şuñqır
Oyın-duman
Oyın-külki
Oyın-savıq
Oyın-toy
Oq-däri
Oquv-ağartuv
Oquv-bilim
Oquv-tärbiye
Ol-pul
Oñtüstik-batıs
Oñtüstik-şığıs
Opa-dalap
Ot-jiger
Otın-su

Ġedd-ġamet
Ġedir-ġiymet
Ġelem-davat
Gel-gét
Gelin-ġız
Ġem-ġubar
Ġem-ġüsse
Gemi-réstoran
Gemi-bere
Gemi-péyk
Gén-bol
Général-mayor
Général-léyténant
Général-polkovnik
Ġepik-ġuruş
Ġerib-ġüreba
Ġesd-ġerez
Gét-gel
Ġetl-ġaret
Ġıç-patava
Ġıraġ-bucaġ
Ġır-ġıc
Ġırım-ġırtı(ġ)
Ġır-saġġız
Ġış-yay (yaz)
Ġızıl-ġırmızı
Ġızıl-gümüş
Giléy-güzar
Giléy-küsü
Girinti-çıxıntı
Girvenke-terezi
Ġohum-eġreba
Ġohum-ġardaş
Ġohum-ġuda
Ġol-boyun
Ġol-budaġ
Ġol-ġabırğa
Ġol-ġanad

Oyu-örnek
Ökpe-bazına
Ökpe-bavır
Ökpe-naz
Ökpe-reniş
Öleñ-jır
Öner-bilim
Öñ-tüs
Ören-jaran
Örik-meyiz
Ösek-ayañ
Ösek-ötirik
Ösek-jala
Para-par
Parız-qarız
Parıq-parasat
Päle-jala
Pälen-tügen
Premer-ministr
Press-attaşe
Press-konferentsiya
Say-sala
Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav)
Saqal-murt
Saqal-şaş
Salğırt-salaq
Salqın-salğırt
Sal-seri
Salt-maşıq
Salt-sana
Sana-sezim
Sav-sälemet
Savıq-sayran
Savıt-sayman
Sälem-savqat
Säl-kem
Sän-saltanat

Ġol-ġıç
Ġonaġ-ġara
Ġohum-ġonşu
Ġoruġ-ġaytaġ
Ġoyun-ġuzu
Göy-demir
Göy-göyerti
Göy-yaşıl
Gözel-göyçek
Göz-ġaş
Göz-ġulaġ: göz-ġulaġ olmaġ
Ġram-atom
Ġram-molékul
Ġulan-ġuşġun
Ġuldur-ġaçaġ
Ġul-ġaravaş
Ġurban-sadağa
Ġurd-ġuş
Ġuru-çürük
Gurultu-nerilti
Gurultu-patıltı
Güc-bela
Gül-çiçek
Gün-günorta
Gün-güzeran
Haġġ-edalet
Haġġ-hésab
Haġġ-nahaġ
Haġġ-say
Xalça-palaz
Hal-ehval
Hal-ġeziyye
Hal-hazır
Xalı-xalça
Xanım-xatın
Xas-xalis
Xata-bala

Sebep-saldar
Seldir-selev
Soqa-sayman
Sorpa-su
Sotsiyal-demokrat
Süyek-sayaq
Sıy-qoşemet
Sıy-qurmet
Sıy-sıbağa
Sıy-sıyapat
Sıqaq-äzil
Sın-eskertpe
Sın-siypat
Sın-sımbat
Sır-siypat
Sır-sımbat
Siz-biz
Tay-qulın
Tay-tuvlaq
Taqır-taza
Talap-talğam
Talap-tilek
Talas-tartıs
Tamır-tanıs
Tana-monşaq
Tañ-tamaşa
Tartuv-taralğı
Tartıs-talas
Tas-talqan
Tav-ken
Tav-tas
Tav-töbe
Täj-taq
Tälim-tärbiye
Telegey-teñiz
Tiyın-teben
Toy-duman
Toy-tamaşa

Hazır-amade
Xeber-eter
Héç-puç
Hedd-hésab
Hedd-hüdud
Hele-béle
Hele-helbet
Xelet-barat
Hemd-sena
Xencer-bıçaġ: xencer-bıçaġ olmaġ
Herbe-zorba
Xerc-borc
Xetir-hörmet
Heyet-baca
Heyet-bucaġ
Xéyir-bereket
Xéyir-dua
Xéyir-şer
Xırda-xuruş
Xırda-para
Hind-Avropa
His-pas
Xof-xeter
Xoş-béş
Xülasé-kelam
Hüsn-reğbet
İç-içalat
İkı-üç
İlan-çayan
İlan-ġurbağa
İl-müdam
İman-güman
İreli-géri
İri-xırda
İsti-soyuġ
İş-güc
İş-péşe

Toy-tobır
Tösek-orın
Tuv-talaqay
Tuvıs-tuvma
Tuz-däm
Tulğa-turpat
Turmıs-jay
Turmıs-salt
Tün-tünek
Til-avız
Tilek-talap
Til- köz
Tirlik-bolmıs
Vayım-qayğı
Ugro-finn
Uv-duv
Uv-zär
Uv-şuv
Uzın-ırğası
Ulan-asır
Ulan-baytaq
Ul-qız
Urı-qarı
Urıs-keris
Urıs-qağıs
Uşan-teñiz
Ügit-nasixat
Üy-jay
Üy-küy
Üy-mülik
Ülgi-önege
Ülken-kişi
Üş-tört
Finn-ugor
Xabar-oşar
Xal-axuval
Xal-jay
Xal-jağday
İt-ġurd
İy-toz
İz-elamet
İz-eser
İz-toz
Kağız-ġelem
Kapitan-léyténant
Kar-kor
Kar-lal
Kéf-damaġ
Kéf-ehval
Kend-kesek
Kilovat-saat
Kim-kimse(ne)
Kin-küduret
Kir-pas
Kor-kobud
Kor-péşman
Kos-nağara
Köç-külfet
Kök-saġġız
Köynek-şalvar
Köynek-tuman
Küçe-bazar
Künc-bucaġ
Kürd-ovşarı
Kürd-şahnaz
Küy-ġalmaġal
Küy-kelek
Kvadrat-yuva
Lağ-loğaz
Lal-kar
Lal-mat
Le’l-cavahirat
Lirik-dramatik
Lirik-épik
Lotu-bambılı
Lüt-anadangelme

Xal-qader
Xat-xabar
Xat-şot
Şadır-şälkes
Şay-pay
Şay-su
Şala-jansar
Şalğay-şalıs
Şal-kempir
Şama-şarıq
Şam-şıraq
Şañ-tozañ
Şat-duman
Şat-şadıman
Şet-jağa
Şiymay-şatpaq
Şöp-şalam
Şulıq-uyıq
Şıbın-şirkey
Idıs-ayaq
Iza-kek
Iqılas-niyet
Iqılas-ınta
Inta-jiger
Inta-zeyin
Inta-ıqılas
Irıs-bereke
Irıs-dävlet
İz-tüz
İlgeri-keyin
İle-şala
İni-qarındas
İs-äreket
İs-qiymıl
İşek-qarın

Lüt-etce
Lüt-üryan
Mal-dövlet
Mal-davar
Mal-ġara
Mal-héyvan
Mal-mülk
Mal-madar
Mal-pul
Marksizm-Léninizm
Mat-ġut: matı-ġutu
ġurumaġ (çekilmek)
Mat-mebhut
Medeni-kütlevi
Merd-merdane
Méşe-çöl
Minnet-sünnet
Misġal-terezi
Mizan-terezi
Mülk-imaret
Mülk-mal
Nam-nişan
Naz-ġemze
Naz-nevaziş
Neve-netice
Nezer-diġġet
Marksizm-Léninizm:
Marksizm-Léninizm nezeriyyesi
O-bu
Od-alov
Od-ocaġ
Oğru-eyri
Oğru-ġuldur
Oğul-uşaġ
Ox-kaman
Ox-yay
Yay-ox
Ora-bura

Ot-alaf

Oyun-oyuncaġ

Öte-beri

Öyüd-nesihet

Parça-tike

Pay-püşk

Péncek-şalvar

Pistolét-pulémyot

Plaş-çadır

Pul-para

Resm-kéçid

Saç-birçek

Saç-saġġal

Saf-çürük: saf-çürük élemek

Saġġal-bığ: saġġal-bığ basmaġ

Sağ-islahat: sağ-islahat (sağ yér) ġoymamaġ

Sağdış-solduş

Sağ-salamat

Sağ-sol

Salam-dua

Sarı-ġırmızı

Sarı-küren

Sebir-aram

Sebir-ġerar

Sefil-sergerdan

Seher-axşam

Seliġe-sahman

Sél-su

Serf-nehv

Serf-nezer

Ser-sahman

Ses-küy

Ses-seda

Siçan-pişik

Sis-duman

Sorğu-sual
Sual-cevab
Sosial-démokrat
Sosial-démokratiya
Sosial-démokratizm
Sosial-impérialist
Sosial-impérializm
Sosial-révolyusionér
Söz-söhbet
Sübh-şam
Şad-xürrem
Şax-budaġ
Şahid-sübut
Şaxséy-vaxséy
Şax-şevel
Şan-béçe
Şan-şerafet
Şan-şövket (şöhret)
Şekk-şübhe
Şele-küle
Şele-şüle
Şems-ġemer
Şen-şerafet
Şéş-béş
Şéytan-şuğul
Şil-küt
Şimal-ġerb
Şimal-şerġ
Şire-boran
Şir-şekil
Şit-şor: şitini-şorunu
çıxartmaġ
Tac-taxt
Taxta-para
Taxta-şalban
Taxt-revan
Tamam-desgah
Tamam-kamal

Tar-ġaval
Tay-beraber
Tek-tenha
Té-géc
Tike-parça
Ton-kilométr
Ton-mil
Top-topxana[246]
Top-tüfeng
Toy-büsat: toy-büsat
ġurmaġ
Toy-düyün
Toy-mağar
Toy-nağara
Toy-vay
Toz-duman
Toz-torpaġ
Toz-tozanaġ
Tuman-köynek
Uc-bucaġ
Duz-çörek: duz-çörek
unutmaġ
Uzun-caydaġ
Üç-beş
Üç-dörd
Ürek-direk
Ürek-göbek
Ürf-adet
Üst-baş
Üz-göz
Vaxt-bivaxt
Var-dövlet
Var-yox
Vezir-vüzera
Vitsé-admiral
Volt-ampér

[246] "Top-topxana" ikilemesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Farsça xana ekini almıştır; ancak örneği tek olduğu için bu kısımda yer vermeyi uygun gördük.

Yağ-bal
Yağ-péndir
Yağ-reng
Yaxın-uzaġ
Yaxşı-yaman
Yalan-gérçek
Yalan-yanlış
Yal-yalman
Yal-yamac
Yamaġ-yırtıġ
Yaman-yaxşı
Yan-yancaġ
Yan-yöre
Yaraġ-esbab
Yaraġ-eslehe
Yaraġ-yasaġ
Yara-xora
Yara-para
Yar-yancaġ
Yar-yaraġ
Yar-yaraşıġ
Yar-yoldaş
Yaşıl-mavi
Yay-ġış
Yaz-ġış
Yeher-esbab
Yék-diger
Yér-göy
Yér-yémiş
Yér-yurd
Yétim-yésir
Yol-iz
Yorğan-döşek
Yorğun-arğın
Yurd-yuva
Yüngül-yaraġ
Zahir-batin
Zati-ali

Zebt-rebt
Zer-zerbaft
Zer-ziba
Zer-ziver
Zir-zeber
Zor-bela
Zor-güc
Zövġ-sefa
Zurna-balaban
Zurna-ġaval

3.1.1.1.2. En Az Bir Kelimesi Tek Başına Kullanılmayan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin en az bir kelimesi tek başına sözlükte yer almaz. Tek başına sözlükte yer almayan bu ikilemeleri anlamsız olarak saymak doğru olmaz; çünkü bu kelimelerin anlamı zaman içinde unutulmuş olabilir. Türkçenin eski dönemlerine veya çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda bu kelimelerin tek başına kullanıldığını görebiliriz. Bu konuda araştırmacıların görüşleri ise şu şekildedir:

Vecihe Hatiboğlu, bir sözcüğü anlamlı ikileme başlığı altında tek başına kullanılmayan ikilemeyi anlamlı sözcüğün gölgesi olarak görmekte ve anlamı güçlendirmede yardımcı olduğunu söylemektedir. İki sözcüğü de yarı anlamlı ikileme başlığı altında ise, "Yarı anlamlı sözcük, zorlama olmazsa, tek başına kullanılmaz. Bununla birlikte anlama katkıları olduğu için büsbütün anlamsız da sayılmazlar. Bu tür sözcüklerden kurulan ikilemelerde de güçlü bir anlam, bir pekiştirme apaçık ortadadır. Bu tür ikilemelerin önemli bir bölüğü yansımalardır. Yansımalar çok defa tek başına yaşayamazlar" [248] ifadesiyle değerlendirmiştir. Hatiboğlu, bu tür ikilemelerdeki sözcüklerin başka bir ek almadan, başlı başlarına yaşama yetenekleri olmadığını ama birlikte anlam bakımından güç sağladığını ifade etmiş, dipnotta da "Osmanlıcada bu tür sözcükler, "anlamsız, ihmal edilmiş" sayılarak "mühmelât" terimiyle karşılanmıştır"[249] diyerek bu kelimelerin Osmanlıcada karşıladığı terimi ifade etmiştir. Mehmet Ali

[248] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.59-60
[249] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.60

Ağakay, bu tür ikilemeleri koşmalarla sağlanan anlatışlar başlığı altında koşuklardan biri anlamsız ve her ikisi anlamsız olarak değerlendirmiştir. "Koşuklardan biri anlamsız olduğu vakit –ki aralarında hemen her zaman ses uygunluğu bulunur- anlamsızı anlamlı olanın alanını kendi değeri içinde genişletmeye yarar: bakkal çakkal, çoluk çocuk, hayal meyal, sıkı fıkı, ufak tefek gibi. Koşuklarının her ikisi abuk sabuk, çıtı pıtı, ıvır zıvır, kem küm gibi anlamsız olan koşmalar geliyor. Bunlarda anlamın doldurma olması tabidir"[250] diyerek tek başına kullanılmayan ikilemeleri anlamsız olarak ya da anlamın doldurma olması olarak değerlendirmiştir. Ancak ikileme ile birlikte yaşayan bu kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmek doğru değildir; Türkiye Türkçesinde tek başlarına kullanılmasalar da anlamsız değillerdir. Saadet Çağatay, tek başına kullanılmayan ikilemelerin unutulmuş olduğunu ve bu gibi kelimeleri eski kaynaklardan ve yeni lehçelerden arayıp bulabileceğimiz ifade etmiştir. Çağatay, "Lehçelerin tetkiki ilerledikçe Hend-n'lerin [251] sayısı arttığı gibi unutulmuş kelimeleri ihya etmek, anlaşılmayanları anlamak imkânlarımız da artacaktır. Mesela: çoluk çocuk, ev bark, terkiplerinde çoluk Türkiye Türkçesinde yalnız kullanılmayan bir kelimedir, Türkmencede çovluk yaşar, bark kelimesi Uygurcada ayrı da bulunduğu halde şimdi her yerde kullanılmıyor. Bu hal belki de Hend-n'lerin muhtelif yerlerde yaşama devirlerine, hayat kabiliyetine bağlıdır"[252] diyerek örneklerle durumu açıklamıştır. Andreas Tietze de "İki ayrı sözden müteşekkil çift sözler arasında, unsurlardan birinin bugün yalnız başına bir mana ifade etmediği görülenler de vardır, mesela ev bark'taki bark kelimesi gibi. Fakat bark kelimesi ev kelimesinin bir ses değişimiyle husule gelmiş başka bir şekil olmayıp, kelimenin tarihçesini bilmeyen için dahi besbelli bir etimolojik varlığı bulunduğundan mühmel kelime sayılmaz"[253] diyerek tek başına kullanılmayan bu tür kelimeleri anlamsız olarak görmemektedir. Hüseyin Durgut da zaman içerisinde ömrünü tamamlayan bazı kelimelerin ikilemelerde donup kalarak bugüne kadar ulaştığını ve bunların hiç de anlamsız olmadığını dile getirmiştir. Tek başına kullanılmayan bu kelimelerden bazılarını diğer Türk lehçelerinde, tarihi şivelerde ve Anadolu ağızlarında aramak gerektiğini ifade etmiştir. Durgut, tek başına kullanılmayan kelimeler için, "Bu gibi kelimeler yazı dilinde tek başına kullanılmasalar da, ikilemede kullanıldıklarında

[250] Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*
[251] Saadet Çağatay Hendiadyoin kavramının kısaltması olarak Hend-n'i kullanmıştır.
[252] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[253] Andreas Tietze (1966), *a.g.m.*

diğer kelimenin anlamını etkilediklerinden ve de ikilemedeki kullanımda olan kelime, anlamsız gibi görünen kelimenin anlamını açığa çıkarmaya yardımcı olduğundan, bu tür kelimeleri anlamsız ve ahenk sağlayıcı kelime olarak değerlendirmemek gerektiği düşüncesindeyiz. Bu kelimeleri yazı dili için arkaik kalmış kelimeler olarak değerlendirebiliriz"[254] ifadesini kullanmıştır. İsmail Ulutaş da tek başına kullanılmayan ikilemelerin eski kaynaklarda, diğer Türk lehçelerinde ya da aynı dil ailesine mensup diğer dillerde bulmanın mümkün olduğunu söyleyerek Kırgız Türkçesinden örnekler sunmaktadır: İki unsurdan birinin anlamı unutulmuş ve artık bu söz tek başına kullanılmıyor olabilir. Ancak kullanılmayan sözü eski kaynaklarda, diğer Türk lehçelerinde ya da aynı dil ailesine mensup diğer dillerde bulmak mümkün olabilir. Örneğin aşağıdaki ikilemelerde ikinci unsurlar bugün Kırgız Türkçesinde bağımsız olarak kullanılan sözler değildir: kız- kırkın "genç kızlar", kir-kok "kir, kirli çamaşır", uruş-keriş "dövüş, kavga", sorpo-şileñ"çorba", bala-çaka "çocuk", coruk-cosuñ "örf, adet, alışkanlık"; caan-çaçın "yağmur", kargış-ilkiş "kargış, ilenme", törkün-töz "zevcenin hısım akrabası".[255]

Biz bu çalışmayı, ilk kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler, ikinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler ve her iki kelimesi de tek başına kullanılmayan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

3.1.1.1.2.1.İlk Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanılmasıyla oluşmaktadır. Yani bu ikilemelerde, birinci kelimeler esas kelimelerdir, ikinci kelimeler ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ikinci kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmek yanlıştır. Bunlar ya bir ses değişimiyle anlamı kuvvetlendirmek için kullanılmış, ya da anlamı unutulmuş sadece ikilemelerde yaşayan kelimelerdir. Nuri Yüce ikilemelerdeki ikinci kelimenin tek başına kullanılmamasının Türkiye Türkçesinde yaygın olduğunu belirtmiştir. Yüce, "İkilemelerdeki kelimeler, özellikle ikinci konumdaki kelimeler, genel olarak pek çoğu Türkiye Türkçesi yazı dilinde, hatta ağızlarda bile artık tek başına kullanılmayan veya

[254] Hüseyin Durgut (2004), *a.g.m.*
[255] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

ses yapısı bakımından başka lehçelerin özelliğini taşıyan kelimeler olup, bunlar ayrıca açıklanması güç ve problemli kelimeler olarak da dikkati çekmektedirler"[256] diyerek bu kelimelerin aydınlatılmasındaki zorluklardan bahsetmiştir. Deniz Abik, Divanü Lügati't-Türk'te ayrı ayrı madde başı olarak yer alan em/sem, ır/sır, öl/söl~sül, ang/sang kelimeleri arasındaki anlam ilişkisinden yola çıkarak, "s- ile başlayan ikinci kelimelerin birinci kelimenin başına bir ses eklenmesi ile tekrarı sonucu oluşmuş ikilemelerin bir parçası olabileceğini düşündürür. Bu durumda, ikinci kelimesinin başında /s-/ bulunan ikilemeleri incelemek, ikinci kelimeler için bir fikir verebilir. Ancak bütün ikilemeler değil, sesçe benzer, tekrar özelliği gösteren ikilemeler incelenmelidir"[257] der.

Aynur Öz, ikinci kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemelerin Özbek Türkçesinde de varlığına işaret ederek, "Özbek Türkçesinde ikilemeler, genellikle yazı dilinde frekansı yüksek olan kelimeler ile yapılmıştır. Ancak, bu kural dışında olanlar da bulunmaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimelerden birinci kelime, tek başına kullanılabildiği halde, diğeri tek başına kullanılmaz"[258] ifadesini kullanmıştır.

Bu bölümde, tek başına kullanılan ilk kelime ile tek başına kullanılmayan ikinci kelime arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- **Birinci Sözcüğü Ünlü ile Başlayan İkilemelerde İkinci Sözcüğe Ünsüz Eklenmesiyle Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ikinci sözcükte bir ses ilavesiyle karşımıza çıkmaktadır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime ise birinci kelimenin başına bir ses eklenmesi ile tekrarı sonucu oluşmuş ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Alda-jalda	Açığ-saçığ	Åçıq-çåçıq
Aşıq-şaşıq	Araġ-varaġ: araġ-varaġ	Änıq-tänıq
Älem-jälem	élemek	**Eşik-teşik**
Ältek-tältek	Ufaġ-tufaġ	

[256] Nuri Yüce (1988), *a.g.m.*
[257] A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*
[258] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Egjey-tegjey
Egil-tegil
Eptep-septep
Oypañ-toypañ[259]
Uyqı-tuyqı
Uypa-tuypa
Üyme-jüyme
Üki-tüki
Ürgin-sürgin
Ürpi-türpi
Irğalıp-jırğalıp
Irduv-dırduv
Irım-sırım
İrkis-tirkis

Kazak Türkçesinde,ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere rastlanmıştır. İkinci kelimelerin sadece j, ş, t, s, d seslerini alarak ikinci kelimeyi oluşturması dikkat çekicidir. Bu türdeki ikilemeleri şu şekilde formülleştirebiliriz:

İlk kelime+ [j, ş, t, s, d+ilk kelime]

Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise Kazak Türkçesindeki kadar çok olmasa da ikilemeleri oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere bu lehçelerde de rastlarız. Üç lehçede de bu şekilde oluşmuş aynı ikilemeyi incelediğimizde: Kazak Türkçesinde aşıq-şaşıq ilk kelime+[ş+ilk kelime], Azerbaycan Türkçesinde açığ-saçığ ilk kelime+[s+ilk kelime] ve Özbek Türkçesinde ise åçıq-çåçıqilk kelime+[ç+ilk kelime] şeklinde oluştuğunu görürüz. Bugün Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekli açık-saçık ikilemesi kullanılmaktadır. Bu durum pek de şaşırtıcı olmasa gerek, aynı dil grubunda (Oğuz grubu) olan Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi bu tür benzerlikler görülebilmektedir. "Ötümsüz diş-damak patlamalısı ç'nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş'ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde

[259] Burada koyu renkle gösterilen ikilemeleri tasnifteki zorluk, ikinci kelimenin bir ses eklenmesiyle mi oluştuğu yoksa ayrı bir manası olduğu için her iki kelime de tek başına kullanılan ikilemeler sınıfında mı değerlendirmek gerektiğidir. İkinci kelimenin sözlükte geçen manası ikilemeye uymadığı için ses eklenmesi ile oluşabileceği yargısını güçlendirmektedir. Bu sebeple bu ikilemeyi bu grupta değerlendirmeyi uygun gördük.

görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişmedir"[260] Bu bakımdan Kazak Türkçesinde Özbek Türkçesinde görülen ç'nin ş olması şaşırtıcı değildir.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte yer alan a/e ünlüsünün ikinci sözcükte u/ü ünlüsüyle oluşmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelere ses bakımından ikilemeleri incelerken değinmiştik. Bu yüzden bu türdeki ikilemelere kısaca değineceğiz. Burada, ikilemeyi oluşturan ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime ise ilk kelimenin ilk hecesindeki a/e'nin u/ü olmasıyla kurulumuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Dal-dul	Ağac-uğac	Çäñ-çüñ
Jalba-julba	Dana-duna	Dån-dün
Jalbañ-julbañ	Demir-dümür	Qari-quri
Qadaq-qudaq	Dengil-düngül	Qarz-qurz
Qapıl-qupıl	Ġara-ġura	
Qarañ-qurañ	Ġarış-ġuruş	
Qatqan-qutqan	Gede-güde	
Tam-tum	Kesek-küsek	
Şañ-şuñ	Nem-düm: nem-düm étmek (élemek)	
Şäldir-büldir	Şelte-şülte	
	Şéy-şüy	
	Taraġ-turuġ[261]	
	Teher-töhür	
	Tek-tük	
	Yazıġ-yuzuġ	

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ilk sözcük esastır, ikinci kelime ise ses değişimiyle oluşmuştur.

[260] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.185-186

[261]Koyu renkle gösterilmiş bu ikilemelerde ikinci hecede a/e>u/ü değişimi görülmektedir.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü, İkinci Hecesinde Bulunan ı/i Ünlüsünün de u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü, ikinci hecesinde bulunan ı/i ünlüsünün de u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerdir. Kazak Türkçesinde bu türdeki ikilemelere rastlamayız. Ses bakımından ikilemeleri incelerken u sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisinin Kazak Türkçesinde yer alan ikilemelerde olmadığını ilk hecede u olsa da ikinci hecenin (ı/i sesi) aynen kaldığını söylemiştik. Özellikle Azerbaycan Türkçesinde u/ü'nün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci heceyi de yuvarlaklaştığını görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Axır-uxur	Häzil-hüzül
Arıġ-uruġ	
Cahıl-cuhul	
Deyiş-düyüş	
Esgi-üsgü	
Eyri-üyrü	
Eyrim-üyrüm	
Ezik-üzük	
Ġırıġ-ġuraġ [262]	
Ġırıġ-ġuruġ	
Ġapış-ġupuş	
Kağız-kuğuz	
Kasıb-kusub	
Kesik-küsük	

[262]Koyu renkle gösterilen bu ikilemeler, ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan ı/i ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü, ikinci hecede bulunan i/i ünlüsünün a/e ya da u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerdir.

- **İlk Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelimede Başka Bir Ünsüz ile Değişmesi Sonucu Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemelerdir. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qiyqa-siyqa	Çeren-peren	Halp-zalp
Qiyqım-siyqım	Dava-şava	Mevä-çevä
Qoqtıq-soqtıq	Defn-kefn	Säl-päl
Qoqım-soqım	Géyim-kécim	Suyuq-quyuq
Qıñqıl-sıñqıl	Xırlı-pırlı	Yığı-sığı
Märe-säre	Him-cim	
	Lotu-potu	
	Mitil-şitil	
	Salam-kalam	
	Ses-bes: ses-bes yoxdur	
	Tasa-pasa	
	Yalan-palan	

Kazak Türkçesinde [q, s + ilk kelime] +[s + ilk kelime] şeklinde formülleştirebileceğimiz bu yapılarda belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi belirli ünsüzlerle karşılaşmayız, buradaki ünsüzler çeşitlilik gösterir. [ç, x, t, y, l + ilk kelime] +[p + ilk kelime] şeklindeki yapının yanında d-ş/k, s-b/k, h-c, g-k, m-ş ünsüz değişimleriyle de karşılaşırız. Özbek Türkçesinde de düzenli olmayan bu ünsüz değişimleri h-z, m-ç, s-p/q, y-s şeklindedir.

İkilemeyi oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanıldığı ikilemeleri yukarıda ses değişimleriyle açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak ikinci kelimenin oluştuğunu söyleyebiliriz:

- **Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Ön ses benzerliği konusunu ikilemeleri ses bakımından incelerken değinmiştik. Burada tek başına kullanılmayan ikinci kelimelerin varlığını açıklamak, ilk kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz. İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. Her ne kadar ikilemeleri oluşturan kelimeler anlam bakımından yan yana gelmiş olsa da anlam kadar önemli diğer bir etken de ses benzerliğidir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Dav-damay	Çal-çağır	Bår-büd
Däri-därmek	Çoban-çoluġ	Cär-culġa
Jım-jılas	**Düz-düzyana**[263]	Käm-köst
Jım-jırt	Ġab-ġacaġ	Kör-körånä
Köne-köski	Kol-kos	Kiyim-keçäk
Kiyim-keşek	Kor-korane	Nån-nämäk
Qaradan-qarap	**Lotu-lotuyana**	Qari-qartän
Qarın-qajaq	Ses-semir	Qazi-qartä
Qonaq-qopsı	Söz-sov	Sävdå-såtıq
Qora-qopsı	Şad-şalayın	Sir-sinåät
Qız-qırqın	Yan-yanaşa	Tälån-täråc
Savda-sattıq	Zığ-zımğır	Tävbä-täzärrü
Talan-taraj		Temir-tersäk
Temir-tersek		Teñ-tüş (teñü tüş)[264]
Toy-tomalaq		Tolä-tökis
Tuqım-tuqiyan		Xas-xaşäk
Şaban-şardaq		Xätın-xaläc
Şala-şarpı		Yämåq-yäsmåq[265]
Şal-şaqpıt		Yärim-yårti
Şal-şavqan		Yol-yorıq

[263]Koyu renkle belirtilen ikilemelerin ikinci kelimesinde yer alan +yana gramer kitaplarında olmasa da isimden isim yapım eki olabilir.

[264]Bu ikilemelede yer alan ikinci kelimenin tek başına kullanılsa da ikilemedeki anlamıyla uyuşmaz. Bu bakımdan burada değerlendirmeyi uygun gördük.

[265] "Yämåq-yäsmåq" ikilemesinde son ses benzerliği de bulunmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde "kor-korane" düşünmeden, mülahaza etmeden, görmeden bilmeden anlamına gelen ikileme, Özbek Türkçesinde "körü körüne" anlamına gelen "kör-körånä ikilemesi ile aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu ikilemelerle aynı manada "körü körüne" ikilemesi kullanılmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesindeki savda-sattıq, talan-taraj ve temir-tersek ikilemelerine Özbek Türkçesinde de rastlarız: sävdå-såtıq, tälån-täråc ve temir-tersäk. Ayrıca, Kazak Türkçesinde yer alan giyim kuşam, elbise anlamına gelen "kiyim-keşek" ve Özbek Türkçesinde bu anlamda kullanılan "kiyim-keçäk" ikilemesi de aynıdır. Burada ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelimeler tek başlarına sözlükte yer almamaktadırlar. Bu kelimelerin, ön ses benzerliği ile yan yana geldiğini düşünebiliriz.

- **Son Ses Benzerliği Olan İkilemeler**

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada tek başına kullanılmayan ikinci kelimelerin varlığını açıklamak, ilk kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abısın-ajın	Ala-bula	Äla-bula
Büge-şige	Yorgun-arğın	Ämäl-taqal: ämäl-taqal qılmåq
Em-dom	Eke-bike	Årıq-tırıq
Eski-qusqı	Ekin-tikin	Äräläş-quräläş
Jiyın-terin	Esgi-püskü	Båzår-öçär: båzår-öçär qılmåq
Köylek-könşek	Şele-şilte	Bålä-çaqa[266]
Uvaq-tüyek	Şele-şülpe	Eski-tüski
Usaq-tüyek	Şelpe-şülpe	Yığım-terim
Üzdik-sozdıq	İrsal-mersul: irsal-mersul étmek	Ekin-tikin
Şala-pula		Äççıq-tizzıq
İyis-qoñıs		Äççıq-tirsıq
		Eğri-bügri
		Eski-tüski

[266] Bålä-çaqa ikilemeisnde ikinci kelimede yer alan çaka kelimesi, sözlükte çakalak "bebek" olarak geçmektedir.

Ğadir-budur
Xår-zår
İçäk-çåväq
Qudä-ändä
Mäst-äläst
Mäydä-çüydä
Orım-yığım
Pärdäz-ändåz (qıl–)
Väyrån-tälqån (qıl–)
Yäsän-tüsän

Her üç lehçede de görülen son ses benzerliği ile ikilemeyi oluşturan ve tek başına kullanılmayan ikinci kelimeyi açıklayabiliriz. Kazak Türkçesinde eski püskü, pejmürde anlamına gelen "eski-qusqı ikilemesinde, Azerbaycan Türkçesinde eski yırtık kumaş(lar) anlamına gelen "esgi-püsgü" ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde eski püskü anlamına gelen "eski-tüski" ikilemesinde ikinici kelime son ses benzerliği ile oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde de bu ikileme Azerbaycan Türkçesiyle aynıdır; eski-püskü.

- **İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler**

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. İlk kelimenin esas olduğu bu ikileme türünde ikici kelime iç ses benzerliğine dayalı olarak oluşur. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
Qoqañ-soqaq	Eyri-büyrü
	Eyrim-üyrü

Azerbaycan Türkçesinde yer alan eyri-büyrü ikilemesi Oğuz grubunda yer alan Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. "-ğ>-y Kıpçak dilleri ile Azericede görülen

düzensiz bir değişmedir. ET. soġuq> Az. Soyuq "soğuk"."[267] Türkiye Türkçesinde ğ olan bu ses, Azerbaycan Türkçesinde -y olmuştur; bunun dışında bir ses değişimi olmadan iki Türk lehçesinde bu ikileme aynen kullanılır.

- **Ses Benzerliği Olmayan İkilemeler**

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla ikinci kelime oluşmuştur. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşayıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak burada ikinci kelimelerin tek başına sözlükte yer almamasına dayanarak ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Älem-tapırıq	Ala-çalpov	Åmaç-boyunturuq
Japa-tarmağay	Ala-pörtü	Ästä-cekin
Jol-jönekey	Bayatı-ġacar	Äzåb-uqubät
Jün-jurqa	Bayatı-şiraz	Ezmä-çürük
İt-ırğıljıñ	Boy-buxun	Häzil-mutåyibä
Kärip-qaser	Dana-doluġ	Läb-dähän
Köş-jönekey	Den-düş	Ot-äläf
Sav-tamtıq: sav-tamtığı qalmav	Engel-üzar	Qulåq-miyä (ye–)
	Ġövsi-ġüzéh	Särä-püçäk
Toy-dürmek	Haray-heşir	Tuz-nämäk
Tomağa-tuyıq	Köhne-külte	Xåm-xatälä
Tüp-tuqiyan	Köhne-kürüş	Xulq-ätvår
Uzın-şubaq	Lüt-maderzad	
İşek-sile: işek-silesi qatuv	Med-cezir	
	Nezir-niyaz	
	Ot-encer	
	Pay-lüş	
	Pul-pene	
	Sabah-birigün	
	Sél-sucaġ	

[267] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.201

3.1.1.1.2.2.İkinci Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin tek başına kullanılmasıyla oluşmaktadır. Yani bu ikilemelerde, ikinci kelimeler esas kelimelerdir, birinci kelimeler ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir. Buradaki tek başına sözlükte yer almayan kelimeler ya bir ses değişimiyle ya da ses benzerliği ile oluşmuştur. Deniz Abik, tekrar sırasında önce esas kelime, yani birinci kelime, daha sonra esas kelimenin bir ünsüz ön ses alarak veya ünsüz ön sesini değiştirerek tekrarı olarak düşünüldüğünü; ancak kimi örnekte tekrarlarda iki ayrı durumun olduğu fark edildiğini söylemiştir. Abik, "Esas kelimenin ikinci unsur olarak kullanılması, ön sesindeki ünsüzün atılarak ilk kelime olarak kullanılmasıdır (Bu, tekrarda birinci kelimenin başına bir ünsüz geliyormuş izlenimini vermekte veya birinci kelimenin bugün unuttuğumuz bir kelime olduğu kanısını uyandırmaktadır.). avran davran; eptil teptil olmak, ahşer mahşer v.b"[268] açıklamasını yapmıştır.

Bu bölümde, tek başına kullanılan ikinci kelime ile tek başına kullanılmayan ilk kelime arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- **İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Sözcüğün Oluşması ile Kurulan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci sözcüğün oluşması ile kurulan ikilemelerdir. Birinci kelime, ikinci kelimenin ilk sesinin kullanılmaması ile ilk kelimede ses ahengi sağlayarak oluşmuştur. Deniz Abik, bu yapıdaki ikilemeler için eski gramerlerde geçen mühmelat terimini kullanır. Abik, "Birinci gruptaki ikilemelerdeki ünlü ile başlayan kelime ve /s-/ ünsüzüyle tekrar dizilişi, burada tersine işleyerek ünsüzle başlayan esas kelimenin ünsüzü düşürülerek ünlü ile başlayan bir kelime gibi ilk kelime olarak ikileme kalıbını oluşturmuştur. Sabık, salgın, sallım, sapuk, subuk, sabuk; san; sebelek; selpük; seplemek; sepelek kelimelerinin esas öğeler, öncekilerin ise bu kelimelerin /ünlü + ünsüz( )/ /(s-)( )/ tekrar

[268] A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

kalıbına yerleştirilmek için eksiltilmiş mühmelatları olduğu görülür"[269] açıklamasını yapmıştır.

Bu gruptaki ikilemelerde esas kelimeyi ikinci kelime oluşturmuş, ilk kelime ise ikinci kelimenin başında yer alan ünsüzün düşmesiyle oluşmuştur. Abik, "Birinci kelimenin anlamlı olduğu var sayılsa bile birinci kelimenin anlamının unutulması, sadece ses ahengi için kullanıldığının sanılması, yeni kuruluşların sadece aliterasyon esas alınarak oluşturulmasına sebep olabilir. Bu gruptakilerde, birinciler anlamlı ikinci kelimenin içinden çıkmış, ses ahengi sağlayan tamamlayıcılardır"[270]diyerek aralarındaki ses benzerliğine dikkat çekmiştir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abılıp-sabılıp	İns-cins	Apåq-çapåq
Abır-dabır		Äcüz-mäcüz
Abır-sabır		Älvir-şälvir
Alqam-salqam		
Anda-sanda		
Apas-qapas		
İyquv-qiyquv		
İyu-qiyu		
Olbır-solbır		
Olpı-solpı		
Opay-topay		
Opır-topır		
Uvıldap-şuvıldap		
Uvmaq-şuvmaq		
Ubap-şubap		
Ubırıp-şubırıp		
Ulma-julma		
Umar-jumar		
Uñğıl-şuñğıl		
Übir-dübir		
Ibır-jıbır		
Ibır-sıbır		
Iğay-sığay		

[269] A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*
[270] A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

Iğın-şığın
Ilpıñ-jılpıñ
Imqırıp-jımqır–
Imı-jımı
Intı-şıntımen
Iñ-jıñ
Iñ-şıñ
Iñqıl-sıñqıl
İrkes-tirkes
İrik-şirik

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[d, j, q, s, ş, t+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda d, j, q, s, ş gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi çok örneğe rastlamayız; ins-cins ikilemesi bu yapı için tek örnektir. Özbek Türkçesindeki bu yapıları, Kazak Türkçesindeki gibi çok örnek olmasa da [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[ç, m, ş+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimenin tek başına kullanılıp, ilk kelimenin tek başına kullanılmadığı ikilemeleri yukarıda ünsüz eklenmesi ile açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak birinci kelimeyi oluşturduğunu söyleyebiliriz:

- **Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Ön ses benzerliği konusuna tek başına kullanılmayan ilk kelimelerin varlığını açıklamak, ikinci kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz. Bu tür ikilemeler, ikinci sözcüğün tek başına kullanıldığı birinci kelimenin ise ön ses bakımından onu tamamlayan ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Jalma-jan	Berr-biyaban	Bår-büd
Jelep-jebe–	Cırım-cındır	Dåv-däräk

Jeme-jem: jeme-jemge kelgende
Jeme-jemde
Qarama-qayşı
Qarama-qayşılıq
Qarama-qarsı
Qarama-qarsılıq
Qarım-qatınas
Saldır-salaq
Teli-tentek
Tırım-tıraqay
Cidd-cehd[271]
Çolma-çocuġ
Ġonu(m)-ġonşu
Hesb-hal
Sir-sifet
Şilim-şehre
Xırım-xırda
Xurd-heşil
Dåv-däraxt
Qarama-qarşi
Qoni-qoşni
Şikvä-şikåyät
Tökis-tügäl
Zeb-ziynät (zebi ziynät)

Kazak Türkçesinde birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı karşıya; yüz yüze; tersine olarak, bilakis, aksine anlamında "qarama-qarsı" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde karşı, zıt anlamında kullanılan "qarama-qarşi" ikilemesi yapı bakımından da anlam bakımından da aynıdır. İç seste -ş->-s- için Karaağaç, "İç seste diş-damak ünsüzünün diş ünsüzüne dönüşmesi, Kazak, Nogay, Karakalpak, Koybal ve Hakas Türkçelerinde düzenlidir" ifadesini kullanmıştır. Yani Eski Türkçede kelime içinde bulunan -ş- ünsüzünün Kazakça'da -s- olmasıyla Özbek Türkçesinde yer alan qarama-qarşi ikilemesi Kazak Türkçesinde qarama-qarsı olarak karşımıza çıkar. Bu fonetik farklılığın dışında her iki ikileme de aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bulunan evlatlar, çocuklar; çoluk çocuk, çocuklar anlamında "çolma-çocuġ ikilemesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan aynı manadaki "çoluk-çocuk" ikilemesi yapı bakımından aynıdır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde yakın ve uzak komşular, etraftaki komşular anlamındaki "ġonu(m)-ġonşu" ikilemesi, Özbek Türkçesinde kullanılan konu komşu manasındaki "qoni-qoşni" ikilemesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan aynı manadaki "konu komşu" ikilemesi yapı bakımından aynıdır. "Bugünkü Türk yazı dillerinde görülen ġ- ön sesi, q- ön sesinin ötümlüleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Oğuzcayı Çağatayca ve Kıpçakça'dan ayıran en önemli özellik olan bu ses değişikliği, Azerice ve Türkmence'de, Türkiye Türkçesinden daha güçlüdür."[272] Bu bakımdan Eski Türkçe kelime başında bulunan q-'lı şeklilerin Azerbaycan Türkçesinde ġ- olması, Türkiye Türkçesinde bazı örneklerde koruyarak q- kalması aralarında fonetik bir farklılık

[271] "Cidd-cehd" ikilemesi aynı zamanda son ses benzerliği de göstermektedir.
[272] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.197

yaratmıştır; bunun haricinde üç ikileme arasında bir fark yoktur. Bu tür ikilemelerde, ikinci kelime tek başına sözlükte yer alırken, ilk kelime ses benzerliği ile ikinci kelimenin yanında yer almıştır.

- **Son Ses Benzerliği Olan İkilemeler**

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada tek başına kullanılmayan ilk kelimelerin varlığını açıklamak, ikinci kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Alba-julba[273]	Alaşığ-dolaşığ	Çår-nåçår
Apır-topır	Ayın-oyun	Ğıra-şirä
Arı-beri	Cana-cuna	Tilkä-pårä
Baqar-şaqar[274]	Çar-naçar	
Bulqan-talqan	Hap-gop	
Käkir-şükir	Lat-lüt	
Qiyqıldap-şiyqıldap	**Sayır-bayır**	
Üzir-mäzir		

Kazak Türkçesinde yer alan son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin kelime başında bulunan ünsüzün değişmesiyle oluştuğunu görüyoruz. Bu tür ikilemelerde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [b, q+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [ş ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] ve [b+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [t ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] olarak formülleştirebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşan ikilemeye sadece sayır-bayır örneğinde rastlarız. b-s değişimiyle tek başına kullanılmayan ilk kelime son ses benzerliği ile yan yana gelmiştir. Bunun dışında son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin ünlü değişimiyle oluştuğunu görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde yer alan cana-cuna, lat-

[273] Alba-julba ikilemesinin ikinci kelimesi sözlükte julma olarak geçer. Burada ilk kelimede yer alan -b- ünsüzünün ikinci kelimedeki -m- ünsüzünü etkileyip, -b- ünsüzüne dönüştürdüğünü düşünebilirz.

[274] Koyu renkle gösterilen ikilemeler, kelime başında bulunan ünsüzün değişmesi ile oluşmuş ikilemelerdir.

lüt ikilemeleri aynı kelimenin tekrarıdır; ancak ilk hecedeki ünlüler a>u değişmesiyle oluşmuştur.

- **İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler**

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. İkinci kelimenin esas olduğu bu ikileme türünde ilk kelime iç ses benzerliğine dayalı olarak oluşur. Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Quba-qup	Behri-tevil	Ciydä-mäyiz
Majıra-jay		Gärd-çän

- **Ses Benzerliği Olmayan İkilemeler**

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla birinci kelime oluşmuştur. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşayıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak burada birinci kelimelerin tek başına sözlükte yer almamasına dayanarak ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Azın-avlaq	Anarxo-sindikalist	Åldinma-keyin [275]
Jayma-qoñır	Anarxo-sindikalizm	Ğala-ğåvur
Jayma-şuvaq	Beġedri-ġüvve	Nest-nåbud: nest-nåbud
Jele-jort–	Beġedri-imkan	bolmåq
Zävi-şaytan	Beġedri-lüzum	Oydim-çuqur
Uvda-şuv	Beġedri-meġdur	Uvun-todä
Ürim-butaq	Dalay-lama	
İlik-şatıs	Dübbi-ekber	

[275] Åldinma-keyin ikilemesinde birinci kelime åldin "önce, evvel" anlamında sözlükte yer alsa da åldinma şekli sözlükte olmadığı için bu grupta yer vermeyi uygun gördük.

Dübbi-esğer
Hebti-dimağ
Kontr-admiral
Lümpén-prolétariat
Prima-balérina
Privat-dosént
Sui-ġesd
Sui-istifade
Şot-kök
Yaxt-klub

Aralarında herhangi bir ses benzerliği bulunmayan bu yapılarda dikkati çeken nokta, özellikle Azerbaycan Türkçesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin yabancı kökenli olmasıdır. anarxo-sindikalist, anarxo-sindikalizm, kontr-admiral, lümpén-prolétariat, prima-balérina, privat-dosént vb Rusça kelimelerden oluşan ikilemelerin yanında beġedri-imkan, beġedri-lüzum, beġedri-meġdur, dübbi-ekber, dübbi-esğer gibi Arapça kökenli kelimelerden oluşanlar da vardır.

3.1.1.1.2.3.Her İki Kelimenin de Tek Başına Kullanılmadığı İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaz. İki kelime yan yana geldiğinde mana kazanır.

Bu bölümde, her iki kelimenin sözlükte yer almadığı ikilemelerin hangi koşullar altında yan yana geldiğini, kelimeler arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- **Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı olarak kullanılmayan aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki öğesi de aynı kelimedir. Bu ikilemelerde, tek başına bir mana ifade etmeyen kelimeler tekrar edildiğinde mana kazanır. Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş sözlükte tek başına yer almayan ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Älsin-älsin	Asım-asım: asım-asım	Båt-båt
Boda-boda	olmaġ	Caġ-caġ
Göy-göy	Bat-bat	Caraq-caraq
Day-day: day-day	Birem-birem	Cimir-cimir
boluv	Cadar-cadar	Civir-civir
Jalmañ-jalmañ	Cıldır-cıldır	Dikän-dikän
Jarq-jarq: jarq-jarq	Cırım-cırım	Duv-duv
etüv	Cilik-cilik: cilik-cilik	Eläs-eläs
Qiyda-qiyda	élemek	Gärd-gärd qıl–
Mıj-mıj	Cingim-cingim:	Ğarq-ğarq terlä–
Mılja-mılja	Cingim-cingim olmaġ	Gir-gir äylän– (båşi)
Oqtın-oqtın	Çaġ-çaġ	Ğıvır-ğıvır
Öktim-öktim	Çilik-çilik	Ğıvır-ğıvır
Tipä-tipä	Dağım-dağım	Ğuc-ğuc
Üstin-üstin	Dalay-dalay	Ğuddä-ğuddä
Efil-efil	Damcıl-damcıl	Güräs-güräs
	Didim-didim	Hüngir-hüngir (yığla-)
	Dingil-dingil	Käppä-käppä
	Dizin-dizin	Käzå-käzå
	Esim-esim	Låv-låv
	Éşim-éşim	Låv-låv (yån–)
	Ġah-ġah	Lim-lim (lıq tölä)
	Gildir-gildir	Miş-miş
	Girdim-girdim	Oqtin-oqtin
	Ġodu-ġodu	Pağa-pağa
	Ġurdu-ġurdu	Patır-patır
	Ġur-ġur	Qalt-qalt (titrä–)
	Helem-helem	Qumåq-qumåq
	Xınc-xınc	Qur-qur
	Xıncım-xıncım	Sirä-sirä
	Xırdım-xırdım	Täkä-täkä
	Xıs-xıs	Tålim-tålim
	Xısın-xısın	Täräm-täräm
	Xoşam-xoşam	Tårs-tårs yåril–
	İflim-iflim	Tårt-tårt
	Korun-korun	Tilkä-tilkä

Kosa-kosa	Ulåq-ulåq
Lö-lö	Våy-våy
Lüm-lüm	Yäl-yäl
Matdım-matdım	
Peren-peren	
Pırçım-pırçım	
Şilte-şilte	
Yam-yam	
Yaram-yaram	

- **Ünlü ile Başlayan Birinci Kelimenin Ünsüz Alarak İkinci Kelimeyi Oluşturmasıyla ya da İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Kelimeyi Oluşturmasıyla Kurulan İkilemeler**

Bu tür ikilemelerde her iki kelime de sözlükte yer almadığı için birinci kelime ünsüz alarak mı ikinci kelimeyi oluşturmuş, ikinci kelime başındaki ünsüz düşerek mi birinci kelimeyi oluşturmuş anlamak zordur. Esas kelimenin hangisi olduğu bilinmediği için iki ihtimal ortaya çıkar:

1. Ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler
2. İkinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler

İlk ihtimalde ilk kelime esas kelimeyken, ikinci ihtimalde ikinci kelime esas kelimedir. Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Äñki-täñki	Atıl-batıl	Ädi-bädi: ädi-bädi
Äpter-täpter	Ayın-şayın	äytişmåq
Ebil-sebil	Elek-velek	Äldäm-qaldäm
Oypıl-toypıl	Ellem-ġellem	Alğåv-dalğåv
Uvma-juvma	Elleş-velleş: elleş-velleş	Älmåyi-cälmåyi
Übirli-şübirli	élemek (olmaġ)	Apåq-çapåq
Üyelmeli-süyelmeli		Äpil-täpil
Iğı-jığı		Äpir-şäpir
Iqpıl-jıqpıl		Äzzä-bäzzä

Ildım-jıldım	İkir-çikir
Imdas-jımdas	İmi-dimi (iş)
Irıñ-jırıñ	Oldä-coldä
	Onqır-çonqır
	Ur-sur

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[t, s, ş, j+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [t, s, ş, j +ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda j, s, ş, t gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, v, ġ+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+[b, v, ġ +ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde doğru olmayan, gayri ciddi, güvenilmeyen, hilekâr, dalavereci, sözünü tutmayan anlamındaki "ellem-ġellem" ikilemesi ile Türkiye Türkçesinde "allem-kallem"[276] ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır. Özbek Türkçesinde ise bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde ünsüzler belirliyken, Özbek Türkçesinde ünsüzlerin çeşitli olması dikkat çekicidir.

- **Birinci Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelime Başında Değişmesiyle Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemelerdir. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda hangi kelimenin esas kelime olduğu belirsizdir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Bığı-jığı	Ceze-feze	Bud(u)-şud
Qaqañ-suqañ	Cik-bik	Ğıdı-bidi
Qiyqı-jiyqı	Çem-xem	Ğıra-şirä
Qıltıñ-sıltıñ	Çırt(ı)-pırt(ı)	Häş-päş: häş-päş
Şaltay-baltay	Hayıl-mayıl	degünçä
Şıj-mıj	Hederen-pederen	Küf-süf

[276] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.88

Hellem-ġellem Nevärä-çevärä
Tartan-partan

Kazak Türkçesinde b-j, q-s/j,ş-b/m ünsüz değişimleri görülürken, Azerbaycan Türkçesinde c-f/b, ç-x/p, h-m/p/ġ, t-p ünsüz değişimleri, Özbek Türkçesinde ise h-p, b-ş, g-b, ġ-ş ünsüz değişimleri görülür. Ünsüzlerin çeşitli olması bu yapıları bir kural altında değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte yer alan a/e ünlüsünün ikinci sözcükte u/ü ünlüsü ile oluşmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelere ses bakımından ikilemeleri incelerken değinmiştik. Bu yüzden bu türdeki ikilemelere kısaca değineceğiz. Burada, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almadığı için esas kelimenin hangisi olduğunu söylemek zordur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qaqañ-suqañ	**Eyiş-üyüş**[277]	Ayqaş-üyqaş
Qapaş-qupaş		**Gängir-günbür: gängir-günbür suhbät**
Qara-qura		Ğarç-ğurç
		Häyt-hüyt (degünçä)
		Lättä-lüttä
		Vağır-vuğur
		Xaltä-xultä

Azerbaycan Türkçesindeki “eyiş-üyüş” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde yer alan “gängir-günbür” ve “vağır-vuğur” ikilemesinde ikinci hecede bulunan ı/i ünlüsü ikinci kelimenin ikinci hecesinde u/ü olmuştur.

[277] Koyu renkle gösterilen ikilemelerde aynı zamanda ikinci hecesinde ı/i ünlüsünün u/ü olduğunu görmekteyiz.

İkilemeyi oluşturan her iki kelimenin de tek başına kullanılmadığı ikilemeleri yukarıda ses değişimleriyle açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak yan yana geldiklerine kısaca değineceğiz.

- **Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

İkilemelerde, kelimeler arasındaki ilişkiyi belirleyen anlam ilgisinin yanında ses benzerliği de büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan her iki kelimesi de sözlükte yer almayan ikilemeleri ön ses benzerliğine göre sınıflandırdık. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Jelegey-jelpi	Çul-çuxa	Fısqu-fäsåd
Köpe-körnev	Piş-pişi	Pälä-pärtiş
Qaraptan-qarap	Yır-yığış	Gärd-gubår
		Zer-zäbär (qıl–) (zerü zäbär)
		Zil-zämbil

- **Son Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada, sözlükte tek başına kullanılmayan her iki kelimenin varlığını açıklamak, aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ağıl-tegil	Adda-budda	Äci-büci
Astan-kesten	Alax-bulax	Ätäk-çeçäk[278]
Älim-berim	Çaşka-loşka	Birin-ketin
Biren-saran	Çığır-bağır	Ğadır-budur
Olda-bildä	Eleşen-güleşen	Ğıdi-bidi
Olla-billä	Endek-döndek	Häzår-bähäzår
Öytip-büytip	Ender-dönder	Lättä-püttä

[278] "Ätäk-çeçäk" ikilemesinde, ikinci kelime tek başına sözlükte yer alsa da buradaki anlamla ilgisi olmadığı için bu grupta yer vemeyi tercih ettik.

İsa(ġ)-Musa(ġ)	Şåşä-pişä
Yecuc-me'cuc	Täkä-pükä
	Tetä-påyä
	Tit-pit (bol–)
	Tökin-såçin
	Ulåq-kuråq
	Üzük-yuluq
	Xah-nåxah
	Xandån-xuşån
	Xoräm-nåhoräm

Burada dikkatimiz çeken nokta, Özbek Türkçesinde yer alan häzår-bähäzår, xah-nåxah, xoräm-nåhoräm gibi kelimeler Farsça olumsuz eki +nå ve+ bä eklerini alarak son seste benzerlik oluşturmalarıdır.

- **İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler**

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. Her iki kelimesi de sözlükte yer almayan bu ikilemeler iç ses benzerliği ile yan yana gelmiştir. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Qoqan-loqı	Ävrä-ästär
Tapa-tıp	Ästär-ävrä

İkilemelerin en önemli özelliklerinin başında sıra kalıplaşması vardır. Kalıplaşmış olan bu yapılarda ikilemeyi oluşturan kelimelerin yerleri değiştirilmez; değiştirildiğinde anlam kaybeder. Ancak Özbek Türkçesinde yer alan örnekte de gördüğümüz gibi ikilemelerin sırası değişerek de kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde "ävrä-ästär" ikilemesinin yanında "ästär-ävrä" şekli de yer almaktadır.

- **Ses Benzerliği Olmayan İkilemeler**

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla iki kelime yan yana gelmiştir. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşayıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Her iki kelimesi de sözlükte yer almayan bu ikilemeleri ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qiyañ-keski	Dé-fakto	Ätälä-umåç
Tap-tuynaqtay	Ġuba-ġaz	Gınä-küdüråt
İzim-qayım	Kele-kötür	Mäş-gürüç
	Lénd-liz	Täkä-pük
	Tréd-yunion	Yåni-ver
	Yedi-béyza	

3.1.1.1.3. Yansıma Kelimelerle Oluşan İkilemeler

Köken bakımından Türkçe kelimelerden kurulan ikilemelerin önemli bir kısmını yansımalar oluşturmaktadır. Sesin taklit edilmesiyle oluşan yansımalar, tek başına kullanıldığı gibi yan yana gelerek ikileme şeklinde kullanımı da oldukça yaygındır. Tarih boyunca, insanoğlu etrafında gelişen canlı ve cansız varlıkların hareketliliğini adlandırmaya, kelimelerle ifade etmeye çalışmıştır. "Pek çok hareketliliğin ve canlılığın ortaya çıkardığı sesleri, insanoğlu duyu organlarının el verdiği ölçüde dile getirmeye, adlandırmaya uğraşmış, türlü mecazi anlatımlarla, benzetmelerle bunları zenginleştirmiş, herhangi bir varlığın çıkardığı sesi, bir başka varlığa aktararak onun da hareketliliğini ve canlılığını farazi olarak karşılamaya çalışmıştır."[279] Yansımalar da birtakım seslerin, gürültülerin insanda uyandırdığı duyuların adlandırılmasıyla, kelime şekline dönüştürülmesiyle canlı ve renkli anlatım vasıtası olmuştur. Dillerin temelini kuran bu ilk sözcüklerin doğuşunu açıklamaya çalışan daha nice varsayışlar, kuram olduğunu söyleyen Tahir Nejat Gencan, ünlemler ve yansımaların sözcüklerin

[279] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.1

doğuşunda temel alındığını ifade etmiştir. Gencan diğer dillerden örnekler de sunmuştur: Bu yansıma sözcüklerden bir kısmı, ufak tefek ses değişimleriyle birçok dillerde görülmektedir: Guguk kuşuna İngilizce cuckoo, Fransızca coucou, eski Yunanca kokkyx, Sanskritçe kokila, Latince coculus denir. Karga sözcüğünün türlü dillerdeki söylenişi de araştırmaya değer: Arapça gurap, Sanskritçe karava, Latince carvus, eski Rumca korone, eski yüksek Almanca kraban… [280] Bülent Özkan, yansımaların ikili şekilde kullanımının daha yaygın olduğunu söylemiştir: Her dilde yaygın olarak görülen yansıma sözcüklerin nedenlilik ilkesine bağlı olarak ortaya çıktığı diğer bir yapı ikili tekrarlarda görülür ve dilde sayıları azımsanamayacak kadar çoktur. Kullanım düzleminde değerlendirdiğimizde ise yansıma bir sözcüğün tek başına kullanımı ikili kullanımından daha az yaygındır.[281] Vecihe Hatiboğlu, yansımalardan kurulan ikileme başlığı altında Türkçede sözcük türetimi bakımından ad gibi kullanıldığından, bir çeşit ad sayıldığını dile getirmiştir: Yansımalar, doğa olaylarının seslerini yansıtmaya çalışan sözcüklerdir. Bunlar, doğanın seslerini taklit eden, yansıtan ve çok defa yalın durumda kullanılan yansımalar ya aynı sözcükten ya da ses ve yapı bakımından birbirini andıran sözcüklerden kurulur. [282] İkilemeleri ses bakımından incelerken de değindiğimiz gibi ses ve anlam arasında önemli bir bağ vardır. Özellikle de yansımalardan kurulmuş ikilemelerde bu ilişki daha da belirginleşir. Yansıma kelimeleri, dilde ses-anlam ilişkisinin varlığını gösteren önemli tanıklar olarak gören Leyla Karahan, "Bu kelimelerle yapılan tekrar grupları, ses-anlam ve ses düzeni-anlam ilişkisi bakımından bize hayli zengin bir malzeme sunar. Belirli bir ses düzenine sahip tekrarların anlam çağrışımlarındaki benzerlik ilgi çekicidir. Belki de her düzen bir anlam alanına tekabül etmektedir. Bu durum, yansımalı tekrarlarda daha sistematik bir görünüm arz eder. /A/…/U/ düzenindeki yansımalı tekrar [283] gruplarında bu sistematiklik çok açık bir şekilde görülmektedir"[284] Bülent Özkan ve Ömer Demircan yansımaların ikileme şeklinde kullanılması ile dilbilimsel açıklamalar yapmıştır. Bülent Özkan, "İkili tekrarlar sadece yalın birer gösterge değil gösteren-gösterilen arasındaki

[280] Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s.7
[281] Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*
[282] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.35
[283] Aşağıda üç lehçeye ait verilen örneklerde de a/e… u/ü düzenine sahip ikilemeler yer almaktadır. Bunlar farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemeler başlığı altında verilmiştir.
[284] Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

ilişki düşünüldüğünde gösterilene daha yakın bir nitelikle karşımıza çıkar. Dil, dış dünyanın zihinsel yansıması olarak değer bulur. Yalın bir nesne olarak ikili tekrarlara baktığımızda, ikili tekrarların sayıca büyük bir kısmının yansıma sözcükler kategorisinde değerlendiriliyor olması, onların nesne gerçekliği açısından gösterilene yakın duran bir nitelikle değerlendirilebileceği kanısını uyandırır" [285] ifadesini kullanmıştır. Türkçe yansımaların ilkel biçimlerinin bozulmamış olmasını dilin geç döneminde Türkçeye girmiş olmaları ile ilişkilendirmeyen Ömer Demircan, yansımaların son derece yalın ve nedenli oluşumlar olmasına, yalınlığın değişmez nitelikler içermesine ve ritmin hece süreli (konuşurken hecelerin aşağı yukarı eş çizgi süreli) olmasına bağlar. Demircan, "Yansımaların tek-heceli biçimlerden kurulması onların aşınmasını önlemiştir. Değişmiş olanların tanınması konusunun daha ayrıntılı incelenmesini gerektirir. Yoksa Türkçede vurgu-süreli bir ritim kullanılsaydı yansımaların çoğu bugün Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi tanınmaz biçimlere çoktan dönüşmüş olabilirlerdi" [286] diyerek yansıma kelimelerin aşınmasını tek-heceli olmalarıyla ilişkilendirmiştir.

Bu konuyla ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Hamza Zülfikar, düzenli ve kurallı bir yapı içinde gelişen ses yansımalı kelimelerin, anlatıma canlılık ve renklilik kattığını ve özellikle konuşma dilinde canlı kalarak yıllar boyunca kullanılageldiğini, dönemler arasında kolayca aktarıldığını dile getirmiştir. Tarihi gelişmelerine paralel olarak türevleri zenginleştiğini ifade eden Zülfikar, gerektiğinde yeni adlandırmalar dilin kendi imkânlar içinde yapıldığını, yabancı ses yansımalarının olduğu gibi alınmadığını "Türkçede ses yansımalı kelimeler" kitabında belirtmiştir. "Ses yansımalarının bazen birincil bazen de ikincil biçimleri ikilenir[287]. Tabii sese daha çok yaklaşmak, böyle bir sesi daha iyi karşılamak, tabii seslerin sürekliliğini sağlamak gibi türlü özellikleri daha yakından verebilmek için herhangi bir biçim tekrarlanır veya gene bu amaçlarla ikilemeyi oluşturan ünlüler, ünsüzler arasında kısmi değişimler görülebilir. Ayrıca kaynağını farklı tabiat seslerinden alan birtakım biçimler de ikileme amacıyla yan yana getirilebilir."[288]

---

[285] Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

[286]Ömer Demircan (1997), *a.g.m.*

[287] Hamza Zülfikar, bu yapılar için Türkçede yaygın olarak kullanılan "ikileme" terimini tercih etmiştir. Birincil biçimlerin ikilemesi, "ikilemeleri birincil"; ikinci biçimlerin ikilemesi ise, "ikilemeli ikincil" terimleriyle anlatmıştır.

[288] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.7-8

Sözcükler arasından yalnızca yansıma sözcükleri, dilbilimcilere nesneyle ad ilişkisi bakımından öteki sözcüklerden ayrı düşünüldüğünü, öteki sözcüklerin tersine, bunlarda nesne-ad ilişkisinin varlığı kabul edildiğini dile getiren Doğan Aksan, "Türkiye Türkçesinde yansımalardan türlü adlar kullanılmaktadır. Bu yansıma adları öteki sözcük türlerinin yerini de tutmaktadır"[289] demiştir. Bu türdeki ikilemelere başka dillerde rastlamamız hemen hemen olanaksız olduğunu söyleyen Aksan, Türkçedeki bu türden öğeleri şu şekilde belirlemiştir:

a. " Yalnızca belli bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar: Bu öğeler bir eylemi ses açısından betimleyerek onu daha canlı, daha güçlü bir anlatıma kavuşturur. Örneğin bıcır bıcır ikilemesi yalnızca, küçük çocukların konuşmalarını anlatmakta, bir kötülemeyi değil, bir beğenmeyi yansıtmaktadır. Buna karşılık tütünü, özellikle sigarayı derin ve sık nefeslerle içmeyi anlatan fosur fosur ikilemesi bir beğenmeyi değil, hafif bir aşağılamayı içermektedir. Hüngür hüngür, ağlamak eyleminin sesli ve gözyaşları dökerek gerçekleştiğini belirtmekte, ancak burada bir kötüleme ya da beğenme söz konusu olmamaktadır. Bunun yanında zırıl zırıl ya da zır zır ağlamak'ta bir aşağılama vardır. Aynı açıdan, mışıl mışıl ile horul horul uyumak karşılaştırılabilir. Bu örneklere, yürümekle ilgili tıpış tıpış, haldır haldır, badi badi ikilemelerini, yalnızca yemek yiyiş biçimini anlatan hapır hapır ya da hapır hupur öğelerini ve daha birçoğunu ekleyebiliriz.
b. Birden çok eylemi betimleyen yansımalı ikilemeler: Türkçede bu türden ikilemelere de rastlıyoruz. Örnek olarak patır patır ikilemesi bir yandan, dökülmek eylemini, taneli nesnelerin ses çıkararak dökülüşünü betimlerken bir yandan da bir patlamayı dile getirir.
c. Dereceleme gösteren yansımalı ikilemeler: Bu tür ikilemeler bir eylemin, bir oluşun gerçekleştiği anda çıkan sesin yüksekliğine göre ayrı biçimleri bulunan öğelerdir. Örneğin, bir sıvı kaynatılırken kaynamanın gücü ve yüksekliği fıkır fıkır ya da fokur fokur biçiminde belirtilmektedir. Aynı biçimde, çıtır çıtır ikilemesinin değişik ünlülerle oluşmuş çatır çatır ve çatır çutur biçimleri de vardır.

[289] Doğan Aksan (1979), *a.g.e.*, s.35

d. Yansımalı ikilemelere dayanan üçlü biçimler[290]: Bu türde, yine sesleri yansıtmak amacıyla kullanılan çın çın çınlamak, homur homur homurdanmak, inim inim inlemek, viyak viyak viyaklamak gibi örnekleri gösterebiliriz."[291][292]

Yansımaların özelliklerine dair dört maddede ile belirlenmiş bu özellikleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde de görmekteyiz. Yansımaların Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yer tutması ve yapı, işlev, anlam bakımından ayrı bir kelime grubu içerisinde oluşması, bizi yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeleri ayrı bir başlık altında incelemeye sevketti. Yansımalı kelimelerle oluşan ikilemeleri, aynı kelimenin tekrarıyla ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

- **Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Yansıma kelimelerle oluşan ikilemelerin büyük bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelerde, aynı kelime tekrarlandığı için anlamı daha açık bir biçimde etkilemekte ve pekiştirmektedir. Hamza Zülfikar, ses yansımalı ikilemelerde yapılarının ilgi çekici olduğunu ve birincil ve ikincil biçimlerin çoğu kez bu yapılarıyla olduğu gibi tekrar edildiğini ifade etmiştir. Zülfikar, "Bu durumda ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri ve ünsüzleri birbirinin aynısıdır. Daha doğrusu tekrarlanan ikinci öğe, birinci öğenin ses birimleri açısından tam benzeridir. İkilemeyi oluşturan öğelerden herhangi birinden bir sesin çıkarılması, yeni bir sesin eklenmesi ya da herhangi bir sesin değiştirilmesi söz konusu değildir. Bu sebeplerle bu tür ikilemeler tam ikileme (completely reduplication) diye adlandırılır"[293]demiştir. İlk kelimede yer alan ünlülerin türü, anlatılmak istenen olayın ya da hareketin niteliğini etkilemektedir. İkilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelimede yer alan ünlünün, ikinci kelimede tekrar edilmesi anlamı kuvvetlendirmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Guv-guv	Bar-bar: bar-bar bağırmak	Bäy-bäy
Duv-duv	Bah-bah	Çağ-çağ

[290]Bu grupta yer alan ikilemeleri bu bölümün sonunda yer alan "üçlü yapılar" kısmında değerlendireceğiz.
[291] Doğan Aksan (2001), *a.g.e.,* s.68-69
[292] Bu alıntıyı önemli gördüğümüz ve yarıda kesemediğimiz için hepsini alma gereği duyduk.
[293] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.164

Dümp-dümp
Dürs-dürs
Kös-kös
Küldir-küldir
Kümp-kümp
Küñgir-küñgir
Kürs-kürs
Kütir-kütir
Kirt-kirt
Kirş-kirş
Qaz-qaz
Qalş-qalş
Qiyt-qiyt
Qoyt-qoyt
Quj-quj: quj-quj qaynav
Qur-qur
Quruv-quruv
Qırt-qırt
Qırş-qırş
Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır etüv
Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv
Moh-moh
Mıñq-mıñq: mıñq-mıñq etüv
Mırs-mırs: mırs-mırs külüv
Patır-patır
Pora-pora
Puşayt-puşayt
Pır-pır
Pıs-pıs: pıs-pıs etüv
Pış-pış
Sar-sar
Sıldır-sıldır
Sılq-sılq: sılq-sılq külüv
Sır-sır: sır-sır etüv
Tıq-tıq
Tırq-tırq
Tırs-tırs

Beh-beh
Ceh-ceh
Cığ-cığ
Cırınġ-cırınġ
Cib-cib
Cik-cik
Ciring-ciring
Civ-civ
Cur-cur
Çır-çır: çır-çır çığırmaġ güllesi
Dığ-dığ
Dız-dız
Dum-dum: dum-dum
Dü-dü-dü
Ġar-ġar
Ġart-ġart
Ġeh-ġeh
Ġıd-ġıd
Ġığ-ġığ
Ġıj-ġıj
Ġırç-ġırç
Ġır-ġır
Ġıs-ġıs
Gum-gum
Gumur-gumur
Gup-gup
Gur-gur
Ġur-ġur
Ġurt-ġurt
Hay-hay
Xımır-xımır
Xır-xır
Xırıp-xırıp
Xırt-xırt
Xış-xış
Ho-ho
Xor-xor

Çälp-çälp
Çäp-çäp
Çil-çil:çil-çil bolmåq
Çirs-çirs
Çitir-çitir yan–
Dağ-dağ
Dıñ-dıñ
Dir-dir titre–
Düp-düp
Duq-duq
Gär-gär kekir–
Ğır-ğır
Güldür-güldür
Güm-güm
Güp-güp
Gürs-gürs
Kirt-kirt
Lıq-lıq (yut–)
Luq-luq
Miyåv-miyåv
Moh-moh
Qıqır-qıqır (kül–)
Şäppä-şäppä
Şaqır-şaqır
Şärt-şärt
Şip-şip
Şivir-şivir
Tap-tap
Tirs-tirs
Vaqır-vaqır
Vaq-vaq
Vicir-vicir
Vic-vic
Viz-viz
Xor-xor (içme–)
Xur-xur

Xa-xa
Şalp-şalp
Şäv-şäv
Şök-şök
Şıldır-şıldır
Şıtır-şıtır
Irs-ırs

Hoydu-hoydu: hoydu-hoyduya götürmek
Hüd-hüd
İnġa-inġa
İnir-inir: inir-inir inlemek
Kiş-kiş
Laġ-laġ
Las-las
Mır-mır
Mışıl-mışıl
Miyov-miyov
Öhö-öhö
Pıç-pıç
Piş-piş
Şaġ-şaġ
Şapır-şapır
Şap-şap
Şaraġ-şaraġ
Şarıl-şarıl
Şar-şar(la)
Şart-şart
Şırıl-şırıl
Şır-şır
Taġ-taġ
Tap-tap
Tıġ-tıġ
Tın-tın
Tıp-tıp
Tir-tir
Uy-uy
Cız-cız: üreyi cız-cız cızıldamaġ
Vıġ-vıġ
Vığ-vığ
Vız-vız
Vic-vic
Zağ-zağ: zağ-zağ esmek (titremek)

Yum-yum:yum-yum yığlämåq

Zarı-zarı: zarı-zarı
ağlamağ
Zar-zar: zar-zar ağlamağ
(zarıldamağ)
Zınġ-zınġ
Zır-zır

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Gülerken çıkan ses, kahkaha olarak Kazak Türkçesinde "xa-xa" ikilemesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde "ġeh-ġeh" ikilemesi kullanılmıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda "ġeh-ġeh çekmek" kullanımı da vardır. Dedikodu anlamında Kazak Türkçesinde yansımalı bir şekilde oluşmuş ikileme "qiyt-qiyt" iken, Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda kullanılan "ġıd-ġıd" ikilemesi olmuştur. "Moh-moh" yansımadan oluşan ikilemeye Kazak ve Özbek Türkçelerinde rastlarız. Aynen kullanılan bu ikilemeler arasında anlam bakımından bazı farklılıklar vardır: Kazak Türkçesinde at çağırırken kullanılan bu söz, Özbek Türkçesinde evde beslenen hayvanları çağırmada kullanılmaktadır. Çıtır çıtır anlamında Kazak Türkçesinde "şıtır-şıtır", Özbek Türkçesinde ise "çitir-çitir" yansımalı bir şekilde oluşmuş ikileme kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde bu ikileme yan- fiili ile kullanılmaktadır. İki ikileme fonetik farklılıktan başka aynıdır. Kazak Türkçesinde şırıl şırıl, şıngır şıngır anlamında "sıldır-sıldır", Azerbaycan Türkçesinde de bir süratte akan, döküle su veya yağmurun meydana getirdiği ses; şelale anlamıyla "şırıl-şırıl" ve "şır-şır" ikilemeleri kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde horul horul manasında "xur-xur" ikilemesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses anlamıyla "xor-xor" ikilemesi kullanılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde bu yansımayla ilgili üçlü yapı da bulunmaktadır: Ağır uyumak, horuldayarak uyumak anlamında kullanılan "xor-xor xoruldamağ". İki lehçede de aynen geçen bu ikilemeler arasındaki fark birinde o, diğerinde u ünlüsünün bulunmasıdır. Kazak Türkçesinde kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak anlamında "sılq-sılq" ikilemesi kullanılırken, Özbek Türkçesinde "qıqır-qıqır" ikilemesi kullanılmıştır. Her iki lehçede de bu yansımadan oluşan ikilemeler kül-/külüv fiilleriyle kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde kırt kırt sesi için "qırt-qırt", ot kesme veya çiğneme sırasında çıkan ses olarak Özbek Türkçesinde de "kirt-kirt" ikilemesi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde arıların, sineklerin vs.

çıkardıkları ses; birini kızdırmak için çıkarılan ses anlamıyla "dız-dız" ve "vız-vız" ikilemeleri kullanılırken, Özbek Türkçesinde bu anlamıyla "viz-viz" ikilemesi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde "sesli ağlamak, inlemek, figan etmek" anlamında zarı-zarı, zar-zar ve zülüm-zülüm yansımadan oluşan ikilemeler kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde "çok ağlamak" anlamında yum-yum ikilemesi tercih edilmiştir.

Bu benzerliklerin dışında Kaşgarlı Mahmut'un Divanü lûgat-it Türk eserinde yer alan yansıma kelimelerin bu lehçelerde bazı farklılıklarla ya da aynen yer aldığını görmekteyiz. Bu benzerlikleri Türkay Kara'nın "Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler"[294] makalesinden yararlanarak tespit etmeye çalıştık. Divanü lûgat-it Türk'te karnın guruldamasın anlamında kullanılan "qur-qur" ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde "ġur-ġur" şeklinde karşımıza çıkar. DLT'te deveyi ıhtırmak için kullanılan "çök çök" ikilemesi Kazak Türkçesinde aynı anlamıyla "şök-şök" şeklinde karşımıza çıkar. Burada kelime başında ç>ş değişimi dışında hiçbir fark olmadan aynen kullanıldığını görmekteyiz. DLT'te herhangi bir akar sesin çıkardığı ses için kullanılan "şar-şar" ikilemesi, Kazak Türkçesinde "sar-sar", Azerbaycan Türkçesinde "şar-şar" şekliyle kullanılmaktadır. Bunların dışında DLT'te koçları tosa kışkırtmak için kullanılan "zaq zaq" ikilemesi Kazak Türkçesinde "qoyt-qoyt" şeklinde kullanılmaktadır.

- **Farklı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler**

Yansıma kelimelerle oluşan ikilemelerin bir kısmı da farklı kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu tür ikilemelerde, yapı ve ses bakımından birbirini andıran farklı biçimdeki yansımalar yan yana gelmektedir. Hamza Zülfikar, "Bir kısım ikilemelerde, birinci öğe sabit kalmakta, ikinci öğe ses birimleri bakımından ilk öğe ile uyumlu olmakta, hatta bu değişimlerle anlam daha çok pekiştirilmekte ve daha çok ilgi çekilerek vurgulanmaktadır. Ayrıca ikinci öğede değişen sesler, birinci öğenin seslerine yakın olup bir bakıma da ahenk sağlayıcı seslerdir. İkilemeyi oluşturan öğelerden ikinci öğede görülen bu kısmi değişmelerden dolayı, bu tür ikilemeler kısmi ikileme (partial reduplication) başlığı altında toplanır"[295] ifadesini kullanmıştır.

[294]Türkay Kara (1978), *a.g.m.*
[295] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.165

Farklı kelime tekrarıyla oluşan bu tür ikilemeleri ses değişmeleri ile açıklamaya çalıştık. Her üç lehçede de görülen bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

- **Birinci Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelime Başında Değişmesiyle Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan birinci kelime başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşmuştur. Bu ikilemelerde sadece ilk ses değiştiği için iç ve son ses benzerliği de görülmektedir. Saadet Çağatay, "Adi alliterationlar yanında, onomatopée, yani tabi sesleri taklit eden teşkiller vardır ki son heceleri birbirine benziyor. Mes. Türkiye Türkçesinde: bağır-çağır, paldır-küldür, patır-kütür, pat-küt vs. de her iki kelimedeki seslerin birbirine benzemeleri son hecelerin –gır-, -gır-, -tır-, -tür-, -dır-, -dür-, -t, -t gibi (ince ve kalın seslere ayrılsa bile) aynı seslerden husule gelmesi bir nevi alliterationdur. Bunlarla beraber şakır şakır da tamamıyla kelime tekrarlanması da vardır"[296] diyerek yansımalarda meydana gelen son ses benzerliğine dikkat çekmiştir. Kazak Türkçesinde ilk seste b-t/ş, q-s/ş, ş-b değişimi, Azerbaycan Türkçesinde c-v, ġ-b değişimi, Özbek Türkçesinde ise c-b, ç-p değişimi görülmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(b-t, b-ş, ş-b, q-s, q-ş)	**(c-v, ġ-b)**	**(c-b, ç-p)**
Bıj-tıj: bıj-tıj etüv	Cığ-vığ	Caz-buz
Bıt-şıt: bıt-şıt boluv	Ġıdır-bıdır	Ciz-biz[297]
Qiyq-şiyq		Çirt-pirt bol–
Qırıl-sırıl		
Şıj-bıj: şıj-bıj boluv		

[296] Saadet Çağatay(1978), *a.g.m.*

[297] Ciz-biz ikilemesi yansıma olarak gösterilmez; ancak anlam itibariyle "cız bız" olarak sözlükte yer alması sebebiyle burada yer vermeyi uygun gördük.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Hem ses bakımından ikilemeleri incelediğimizde hem de yapı bakımından basit kelimeleri değerlendirdiğimizde bu tür ikilemelere değinmiştik. Yansıma kelimelerde, ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerin sayıca fazla olması nedeniyle burada da yer verme gereği duyduk. Leyla Karahan, bu yapıdaki yansımalı ikilemelerin aynı anlam yükleri, fakat farklı işleklik oranları ile diğer Türk lehçelerinde de kullanıldığını belirterek örnekler vermiştir. a/e...u/ü'lü yapıların anlama etkisine değinen Karahan, "Yansıma kelimelerle yapılan /A/…/U/ ses düzenli tekrarlar, düzensizliği, çirkinliği, hoşa gitmemeyi, rahatsız ediciliği" çağrıştıran bir anlam yüküne sahiptir ve bu anlamda etkili olan ses, /U/ ünlüsüdür. Böyle bir yapıda /U/ ünlüsünün bulunması anlamlıdır. Çünkü /U/ ünlüsünün çıkışında dudakların aldığı şekil, aynı zamanda olumsuz duyguları da yansıtan bir şekildir. Yansıma kelimelerin üretilebilirlik özelliği, bu kelimelerle tekrar yapmaya işleklik kazandırmıştır. /A/…/U/ ses düzeni, Türkiye Türkçesinde hem yansımalı tekrarlarda hem de bir unsuru anlamlı tekrarlarda verimli bir şekilde işletilmektedir. Yansıma kelimelerle yapılan /A/…/U/ ses düzenli tekrarlar, düzensizliği, çirkinliği, hoşa gitmemeyi, rahatsız ediciliği" çağrıştıran bir anlam yüküne sahiptir ve bu anlamda etkili olan ses, /U/ ünlüsüdür"[298] ifadesini kullanmıştır. İsmail Ulutaş bu yapıdaki ikilemeler için şöyle demiştir: a vokalini taşıyan unsur ses taklidinin güçlü ve büyük olduğunu, u veya ı sesini taşıyan unsur ise daha az güçlü ve büyük olduğunu ifade eder. Her iki biçim de kullanılabilir. Aynen tekrar hareketin ve eylemin beraber ve ahenk içinde olduğunu, değiştirerek tekrar ise ahengin olmadığını gücün alçalıp yükseldiğini belirtir: şañk-şañk(eylem ahenk içinde ve güçlü), şıñk-şıñk (eylem ahenkli ama az güçlü), karç-kırç (eylemde ahenk yok, güç yükselip alçalıyor).[299]

Her üç lehçede de karşımıza çıkan ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü olmasıyla oluşan ikilemeler aşağıda verilmiştir.

[298] Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*
[299] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Käñgir-küñgir	Çağ-çuğ	Çağ-çuğ
Qalt-qult	Dam-dum	Çağır-çuğur
Qañğır-küñgir	Danğır-dunğur	Cängir-güngür
Qatır-qutır	Ğar-ğur	Cäräñ-cürüñ
Qaşır-quşır	Ğart-ğurt	Çätäk-çutåq
Saqır-suqır	Şap-şup	Çatır-çutur
Sarq-surq: sarq-surq	Tap-tup	Ğacır-ğucur
etüv		Şäldir-şüldir
Saldır-güldir		Şapır-şupur
Sart-surt		Şaqır-şuqur
Satır-sutır		Şaq-şuq
Şatır-kütir		Şaraq-şuruq
Taqıl-tuqıl		Şärt-şurt
Tars-turs		Şåv-şuv
Tarsıl-tursıl		Şåvur-şuvur
Tasır-tusır		Tapıra-tupur
Şatır-şutır		Tapır-tupur
		Taqır-tuqur
		Täsir-tüsür

- **Ünlü ile Başlayan Birinci Kelimenin Ünsüz Alarak İkinci Kelimeyi Oluşturmasıyla ya da İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Kelimeyi Oluşturmasıyla Kurulan İkilemeler**

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin sayısı oldukça azdır.

Kazak Türkçesi
(-d, -q)
İyquv-qiyquv
Öy-döyt

- **Hiçbir Ses Değişmesi Olmadan Yan Yana Kullanılan İkilemeler**

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Ġır-ġıra	Qıy-çüv
Ġır-ġırt	
Ġuġ-ġu	
Hay-küy	
Piŋġ-poŋġ	

3.1.1.2.Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Şimdiye kadar ikilemelerin yalın yani eksiz bir şekilde oluşturduğu örnekleri ele aldık. Bu gruba giren ikilemeleri benzer ve farklı yönleriyle Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştırmalı olarak değerlendirdik. "Yineleme öbekler, ses, söz, söz öbeğine cümleye kadar, çekim eki yinelenmesine dayalı olabilirler." [300] Bu bakımdan bu bölümde isim ve fiil çekim ekleri alan ikilemeler üzerinde duracağız.

Çekim eki alarak oluşan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci öğe ek alabildiği gibi, her iki öğe de çekim eki alabilir. Türkçenin tarihi dönemlerinde ikilemelerin çekimiyle ilgili olarak Figen Güner-Dilek, Orhun Abidelerinde, her iki unsurun da çekime girdiği, Uygur Türkçesinde ise durumun biraz daha kurallı bir hâle doğru yaklaştığı, sadece son unsur çekime girerse ikilemenin ifade ettiği anlamda bir bütünlük olduğu; her iki unsur da çekime girerse, anlamlandırırken dikkatin her iki unsura da yoğunlaştırılması gerektiği yönünde tespitleri mevcuttur. Bununla birlikte istisnaların olduğu da belirtilmektedir. İkileme, tek kelime değeri taşıyorsa isim çekim ekinin en azından bugün için sadece son unsura gelmesi beklenir. Fakat Türkçenin ne geçmiş ne de bugünkü dönemleri için böyle bir genelleme yapmak mümkündür. Altay Türkçesinde de ikilemelerin çekimi kesin bir kurala bağlanamamaktadır[301] demiştir. İncelediğimiz Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemelerin çekimini de kurala bağlamak zordur. Bazen sadece birinci kelimenin çekim eki alırken, bazen ikinci kelimenin, bazen de her iki kelimenin çekim eki aldığını görmekteyiz.

---

[300] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.477
[301] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Bu bölümde, isim çekim eki alarak oluşan ikilemeler ve fiil çekim alarak oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğimiz ikilemeleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştırmalı olarak benzer ve faklı yönleriyle ele alacağız.

3.1.1.2.1. İsim Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, isim kök ve gövdelerine çeşitli çekim ekleri alarak yan yana gelmiş birliklerdir. Vecihe Hatiboğlu, "yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler" başlığı altında "ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler" kısmında isim çekim eki almış ikilemelere değinmiştir. "Ad kökünden veya gövdesinden kurulan ikilemeler, sözdizimine göre kullanılırken ya yalın durumda bulunurlar ya da ad durum eklerinden birini veya ikisini alırlar"[302] ifadesini kullanan Hatiboğlu, ikilemelerin birden fazla çekim eki alabileceğini söylemiştir.

Bu çalışmada, birden fazla çekim eki alan ikilemeleri gösterirken, her eki ayrı yerlerde göstermeyi tercih ettik. Deyimlerde ise çekim ekini daha net göstermek adına ikilemeyi başta söyleyip, arkasından deyimi verme yolunu izledik. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde yer alan bağrı (üreyi) şanı-şan olmaġ deyimini ekleri daha iyi gösterebilmek adına şanı-şan: bağrı (üreyi) şanı-şan olmaġ şeklinde göstermeyi tercih ettik. İkilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü yaptığı Türk Lehçeleri Grameri[303] kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Çokluk eki alarak, iyelik eki alarak, aitlik eki alarak, akkuzatif eki alan ikilemeler, datif eki alarak, lokatif eki alarak, ablatif eki alarak, ekvatif eki alarak ve instrumental eki alarak oluşan ikilemeler olmak üzere dokuz başlıkta incelediğimiz isim çekim eklerini alan ikilemeleri aşağıda detaylı bir şekilde ele aldık.

3.1.1.2.1.1.Çokluk Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Taradığımız sözlüklerde çok fazla örneğine rastlamadığımız çokluk eki alarak oluşan ikilemelerde, dikkati çeken nokta ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece

[302] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.35
[303] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

birisinin bu eki almasıdır. Azerbaycan Türkçesinde -lar/-ler olan bu ek Özbek Türkçesinde yalnız -lär şeklinde görülür. Kazak Türkçesinde ise çokluk eki almış ikileme örneğine rastlanmamıştır.

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-lar/-ler)	**(-lär)**
İllerden-ile	Xåtin-qızlär
Gül-çiçekli(ler)	

Azerbaycan Türkçesinde ağaç ve bazı bitkilerin dâhil olduğu familyanın adı anlamında "gül-çiçekli(ler)" ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde kadınlar, bayanlar anlamında kullanılan "xåtin-qızlär" ikilemesinde ikinci kelimede görülen çokluk eki mana itibariyle ilk kelimedeki kelime için de çokluk ifadesi taşımaktadır. Yani çokluk eki ikinci sadece ikinci kelimeye gelse birinci kelimeyi de etkilemektedir. Azerbaycan Türkçesinde görülen her yıl, yıl geçtikçe, durmadan, yıllar yılı anlamındaki "illerden-ile" ikilemesinde ilk kelime çokluk ekinden sonra ablatif eki almıştır. Buradaki çokluk eki ikilemeye süreklilik anlamı katmıştır.

3.1.1.2.1.2. İyelik Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime iyelik eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. Grönbech, ikilemedeki konumu itibariyle birinci ve ikinci şahıs iyelik eki ile harf-i tarif olarak adlandırdığı üçüncü şahıs iyelik eki arasında farklılık olduğunu dile getirmiştir. Grönbech, "İlk unsurda harf-i tarifin düşmesi sıralamayı, açıkça, bir ad birleşiğine dönüştürdüğü için, harf-i tarifte durum başka türlüdür; bundan dolayı harf-i tarifi bütün unsurlarda tekrarlamak gerekir. Bu noktada, bütün, hatta modern ağızlar bile Kitabe Türkçesiyle çakışırlar. Fakat bu hususta, harf-i tarif ve 1. ve 2. şahıs iyelik, birbirlerinden ayrılırlar, son alınan ekler, bir sıralamanın ilk unsurunda düşerler. Sadece çok nadir ve bazı sağlam ibarelerde harf-i tarif ilk unsurda düşebilir"[304] diyerek üçüncü şahıs iyelik ekinin

[304] K. Grönbech (2011), *a.g.e.,* s.105

ikilemeyi oluşturan iki öğede de tekrarlanması gerektiğine ancak istisnai durumların olabileceğini belirtmiştir. Aşağıda incelediğimiz her üç lehçedeki ikilemelerin sadece üçüncü şahıs iyelik ekini alması dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, sadece iyelik eki almış ikilemelerin yanında iyelik eki ile beraber diğer çekim eklerini alarak oluşan ikilemeleri göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ilk kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan ilk kelimenin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemelerin sayısı oldukça azdır. Grönbech, üçüncü şahıs iyelik ekinin ikilemeyi oluşturan iki öğede de tekrarlanması gerektiğini ancak istisnai durumların olabildiğini söylemiştir. Burada da bu tür ikilemelerin sayısının az olması, bu istisnai durumu göstermektedir. Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi
(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)
Günü-günden
Şanı-şan: bağrı (üreyi) şanı-şan
olmağ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimenin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemelerin sayısı, sadece ilk kelimenin iyelik eki almasıyla oluşanlardan fazladır. Her üç lehçede de karşılaştığımız bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si)	**(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)**	**(-i, si)**
Bas-ayağı	Dil-dodağı: dil-dodağı	Bår(i)[305]-yoğı
Ebil-sebili şığuv	gurumaġ	
Däm-tuzı: däm-tuzı	Diz-dizi	
jarasuv	El-ayağı: el-ayağı buza	
Kündiz-tüni	dönmek (soyumaġ)	
Qır-sırı	El-ġolu: el-ġolu gelmemek	
Qırıs-tırısı: qırıs-tırısı	Ġol-ġanadı: gol-ġanadı	
jazıluv	açılmaġ	
Qol-ayağı: qol-ayağı	Haġġ-hésabı: haġġ-hésabı	
sırqırav	çürütmek (üzmek)	
Oyın-şını: oyın-şını	Ling-lingi	
aralas	Naz-nazı	
Oñ-solı: oñ-solın tanuv	Saç-birçeyi: saç-birçeyi	
(bilüv)	ağarmaġ	
Oñ-terisi	Salam-kalamı: salam-	
Özdi-özi	kalamı olmaġ	
Öz-özi	Sarı-ġızılı	
Sana-sezimi: sana-	Uc-bucağı: uc-bucağı	
sezimi oyanuv	görünmemek (olmamaġ)	
Tuz-dämi: tuz-dämi	Ürek-göbeyi: ürek-göbeyi	
jaraspav	düşmek	
Uşı-qiyırsız	Var-yoxu: var-yoxu	
Üsti-üstine	elinden çıxmaġ (gétmek)	
İş-sırtı	Yan-yanı	

Azerbaycan Türkçesinde var-yoxu elinden çıxmaġ (gétmek) deyiminde yer alan "var-yox" ikilemesi burada sadece ikinci kelimesi iyelik eki alarak oluşmuştur. Aynı ikileme Özbek Türkçesinde "varı yoğu, topu topu" anlamındaki "bår-yoğı" ikilemesi ile karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde de var yok, vara yoğa (üzülmek vb.), vardan yoktan (anlamaz vb), varını yoğunu kaybetmek vb.)[306] şeklinde karşımıza çıkar. Fonetik bakımdan Karluk grubu olan Özbek Türkçesinde Eski Türkçe kelime başında bulunan

[305] "bår(i)-yoğı" ikilemesinde ilk kelime iyelik eki alarak da ek almadan da ikilemede yer almaktadır. Bu bakımdan bu ikilemeyi hem sadece ikinci kelimesi iyelik eki alan ikilemelerde hem de her iki kelimesi de iyelik eki alan ikilemelerde değerlendirmeyi uygun gördük.

[306] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.117

b- ünsüzü kendini muhafaza ederken, Oğuz grubuna ait Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe kelime başındaki b- ünsüzünün v- olması şaşırtıcı değildir. Burda görülen b->v- değişim için Karaağaç, "Batı Türkçesinin Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi alanlarına ait düzensiz bir değişikliktir. Sınırlı sayıda sözde görülen bu değişiklik, söz konusunn Türk dilleirnde v-'ye dönüşmüş... "[307] ifadesini kullanmıştır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde sadece ikinci kelimenin iyelik ekini alması dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesinde bu ikileme iyelik eki aldığında her ikisi de bu eki alırken, Özbek Türkçesinde her iki kelime de sadece ikinci kelime de bu eki alarak kullanılır. Azerbaycan, Özbek ve Türkiye Türkçelerinde görülen bu ikileme bazı fonetik farklılıklar dışında yapı ve anlam bakımından aynıdır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de iyelik ekini alarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan her iki kelimenin de iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler her üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde her iki kelimesi de iyelik eki alan ikilemelerin çoğu deyimlerde geçmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si)	**(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)**	**(-i, -si)**
Atı-jöni	Dili-ağzı: dili-ağzı ġurumaġ	Bår(i)-yoġı
Aldı-artı[308]	Düşeri-düşmezi olar	Åldi-ärqası
Avzı-murnı	Eli-ġolu: eli-ġolu açılmaġ	Åldi-årtı
Jazı-küzi	Gécesi-gündüzü: gécesi-gündüzü olmamaġ	Åldı-keti
Jazı-qısı		
Küni-tüni	Géci-tézi: géci-tézi olmaġ	
Qası-közi: qası-közi qiyılğan	Gözü-könlü: gözü-könlü açılmaġ	
	Heddi-hésabı: heddi-hésabı olmamaġ	
Qısı-jazı	İyi-tozu: iyi-tozu ġalmamaġ	
Uşı-qiyırı	İz(i)-elameti: iz(i)-elameti ġalmamaġ	

[307] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.174

[308] "aldı-artı" ikilemesinde birinci kelime olan "aldı" sözlükte yalın bir şekilde yer almamıştır. Ancak, aldı-aldına ikilemesinde ikinci kelimenin iyelikten sonra gelen datif ekini (-a/-e) alması bize bu kelimenin iyelik eki aldığını düşündürmüştür. Bu bakımdan "aldı-artı" ikilemesini, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler kısmında değerlendirmeyi uygun gördük.

Üsti-bası (olmamağ, görünmemek)
İz(i)-eser(i): İz(i)-eser(i) ġalmamağ
(olmamağ, görünmemek)
İzi-tozu: izi-tozu ġalmamağ
(olmamağ, görünmemek)
Kelme(si)-kelmesine[309]
Nöġtesi-nöġtesine
Kéfi-damağı: kéfi-damağı kökelmek
Saçı-saġġalı: saçı-saġġalı bir-birine ġarışmış
Tayı-beraberi
Zehri-bağrı: zehri-bağrı yarılmağ

Kazak Türkçesinde önü arkası, çevre etraf; hepsi, varı yoğu, tamamı anlamında kullanılan "aldı-artı" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde etrafı, sağı solu anlamında kullanılan "åldi-årtı" ikilemesi hem anlam hem de yapı bakımından aynıdır. Özbek Türkçesinde åld kelimesi "ön" anlamında sözlükte yer alırken, Kazak Türkçesinde aldı şeklinde geçmektedir.

İkilemeler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece iyelik eki alarak kullanılabildiği gibi, iyelik eki ile birlikte çeşitli isim çekim eklerinden birini alarak da kullanılabilir.

- İyelik+akkuzatif eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra akkuzatif eki alarak kullanıldığı görülmektedir. Genellikle ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+akkuzatif eki alırken, ilk kelimenin veya her ikisinin bu ekleri alarak kullanıldığı da görülmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si +-nı/-ni, -dı/-di, -tı/-ti, -n)	**(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü + -ı/-i, -u/-ü, -nı/-ni, -nu/-nü)**	**(-i + -ni, -n(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))**
Älem-tapırığın şığaruv	Dalını-ġabağını: dalını-	

[309] Koyu renkle gösterilen ikilemelerde ikinci kelime üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra -a/-e datif eki de almıştır.

Uyqı-tuyqısın şığaruv
Özin-özi
Tuz-dämin:tuz-dämin aqtav
Xal-axuvalın:xal-axuvalın surav

ġabağını düşünmek (fikirleşmek)
Dilini-ağzını: dilini-ağzını bağlamaġ
Dil-dodağını: dil-dodağını gemirmek
El-ayağını: el-ayağını bağlamaġ
E(lini)-ġolunu: e(lini)-ġolunu bağlamaġ
Ġabağını-gérisini: ġabağını-gérisini düşünmek
Ġedir-ġiymetini: ġedir-ġiymetini bilmek
Ġol-ġabırğasını: ġol-ġabırğasını ezmek (ġırmaġ, ġırıb tökmek)
Göz-ġaşını: göz-ġaşını oynatmaġ
Haġġ-hésabını: haġġ-hésabını vérmek
Xéyir-bereketini: xéyir-bereketini ġaçırmaġ
Xéyir-şerini: (Öz) xXéyir-şerini bilmek (anlamaġ, ġanmaġ)
Hüsn-reğbetini: hüsn-reğbetini ġazanmaġ
İçin-için
İrelisini-gérisini: irelisini-gérisini düşünmek
İşini-gücünü: işini-gücünü bıraxmaġ
İzini-tozunu: izini-tozunu itirmek
Kelméyi-şehadetini: kelméyi-şehadetini démek (oxumaġ, söylemek ya da salmağ,

Åstin-üstin
İçin-taşın
Qışın-yåzin

diline getirmek)
Saç-birçeyini: saç-birçeyini yolmağ
Saç-sağğalını: saç-sağğalını deyirmanda ağartağ
Saçını-sağğallını: saçını-sağğallını ağarmağ
Sir-sifetini: sir-sifetini turşutmağ (yığmağ)
Şele-külesini: şele-külesini bayıra atmağ
Ürek-göbeyini: ürek-göbeyini yémek
Üz-gözünü: üz-gözünü turşutmağ
Yan-yöresini: yan-yöresini dalamağ
Zendéyi-zehlesini: zendéyi-zehlesini aparmağ

Kazak Türkçesinde "özin-özi" ikilemesi haricindeki diğer ikilemelerde iyelik+akkuzatif eki ikilemeyi oluşturan ikinci kelimeye eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ise bu eki alan ikilemelerin hepsinin deyimlerden oluşması dikkatimizi çekmektedir. Burada da ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+akkuzatif ekini almış, Kazak Türkçesinden farklı olarak her iki kelimenin de bu ekleri alarak yan yana geldiği görülmektedir. Özbek Türkçesinde az örneğine rastladığımız bu yapılarda her iki kelimenin de iyelik+akkuzatif ekini aldığı görülmektedir.

- İyelik+genitif eki alarak oluşan ikilemeler

İyelik ekinden sonra genitif eki alarak oluşan ikileme örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde tek bir önekte rastlarız. Deyim içinde geçen ikileme "saçının-sağğalının: saçının-sağğalının ağaran vaxtında" dır. Azerbaycan Türkçesinde iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü iken genitif eki -ın/-in, -un/-ün, -nın/-nin, -nun/-nün şeklindedir.

- İyelik+datif eki alarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra datif eki alarak kullanıldığı görülmektedir. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılarda ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her ikisinin bu eki aldığı görülmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si+-ğa/-ge,-qa/-ke, -a/-e(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))	**(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü+-a/-e)**	**(-i/-si+gä/-kä)**
Jay-jayına	Ac-acına	Qåväq-dimåğugä
Köbine-köp	Açığ-açığına	
Orın-ornına	Ağına-bozuna: ağına-bozuna baxmamağ	
Talap-tilegine:talap-tileginejetüv	Başlı-başına	
Üydi-üyine	Bir-birine: bir-birine deymek (ğarışmağ)	
Üsti-üstine	Boş-boşuna	
Uñğıl-şuñğılına: uñğıl-şuñğılına deyin bilüv	Dalına-ğabağına: dalına-ğabağına baxmağ	
Qas-qabağına:qas-qabağına qarav	Düz-düzüne	
	Deyer-deymezine	
	El-ayağına: el-ayağına düşmek	
	Evvelden-axırına: evvelden-axırına kimi	
	Ğabına-ğacağına: ğabına-ğacağına sığmamağ	
	Ğanına-canına: ğanına-canına hopmağ	
	Herfi-herfine	
	Kelme(si)-kelmesine	
	Nöğtesi-nöğtesine	
	Öz-özüne	
	Sağına-soluna: sağına-soluna göz	

gezdirmek

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikilemelerin ilk kelimesi iyelik, ikinci kelimesi iyelik+datif eki ile oluşan örnekler de vardır: Kazak Türkçesinde "üydi-üyine", "üsti-üstine", Azerbaycan Türkçesinde ise "herfi-herfine", "kelme(si)-kelmesine", "nöġtesi-nöġtesine". Bu ikilemeler yapılan işin tamı tamına, eksiksiz bir şekilde olduğunu ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde "köbine-köp" ikilemesi dışındaki ikilemelerin ikinci kelimesi iyelik+datif eki alırken, Azerbaycan Türkçesinde ya ikinci kelime ya da her ikisi bu ekleri almıştır.

- İyelik+lokatif eki alarak oluşan ikilemeler

Örneğine Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, kelimeler iyelik ekinden sonra lokatif eki almıştır. Burada da belirli bir kural olmaksızın ikilemeyi oluşturan ikinci kelime bu ekleri alabildiği gibi sadece ikinci kelimenin bu ekleri aldığı örnekler de vardır. Dikkati çeken husus, şimdiye kadar sadece üçüncü şahıs iyelik eki ile oluşmuş ikilemeler karşımıza çıkarken istisnai olarak Azerbaycan Türkçesinde "öz-özlüyümde" ve "öz-özlüyünde" ikilemelerin varlığıdır. İlk ikileme birinci teklik şahıs iyelik eki alırken, ikinci ikileme ise ikinci teklik şahıs iyelik eki almıştır. İyelik+lokatif eki alarak oluşan ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si + -da/-de, -ta/-te)	**(-(ı ,i ,u, ü)m; -(ı ,i ,u, ü)n; -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü + -da/-de)**
Ara-arasında	Öz-özlüyümde
Ayında-jılında	Öz-özlüyünde
	Vaxtlı-vaxtında
	Yérli-yérinde
	Heddi-zatında

- İyelik+ablatif eki alarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra ablatif eki alarak kullanıldığı görülmektedir. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine

rastladığımız bu yapılarda ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelimenin iyelik+ablatif eki aldığı görülmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ı/-i, -sı/-si + -da/-den, -tan/-ten, -nan/-nen) den)	**(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü + -dan/-**	**(-i/-si+ -dän)**
Özinen-özi	Ucundan-bucağından	Öz-özidän
Öz-özinen	Üz-gözünden (sifetinden): üz-gözünden (sifetinden)zeher tökülmek (yağmağ)	

Kazak Türkçesinde kendi kendisine, kendiliğinden anlamında "öz-özinen" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde yine aynı manada kullanılan "öz-özidän" ikilemesi yapı ve anlam bakımından aynıdır. Bu ikilemelerde sadece ikinci kelime iyelik+ablatif eki almıştır.

- İyelik+ekvatif eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+ekvatif eki almıştır. Çok az örneğine rastladığımız bu ikilemeler, "xal-qaderinşe" ve "şama-şarqınşa"dır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik eki -ı/-i, -sı/-si ekinden sonra -şa/-şe ekvatif ekini almıştır.

- İyelik+instrumental eki alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, "özimen-özi" ikilemesi dışındaki bütün ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+ instrumental eki alarak oluşmuştur. Genellikle aynı kelimenin ilk öğesi yalın ve ikinci öğesi iyelik+ekvatif eki ile oluşmuştur. Bunun yanında jan-tänimen, savda-sattıqpen, ulpa-otanımen ve ıntı-şıntımen gibi farklı kelimelerden oluşmuş ikilemeler de vardır.

Kazak Türkçesi
(-ı/-i, -sı/-si + (-men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen))
Jan-tänimen

Jup-jubımen
Kez-kezimen
Lek-legimen
Orın-ornımen
Ornı-ornımen
Özimen-özi
Ret-retimen
Savda-sattıqpen: savda-sattıqpen şuğıldanuv
Ulpa-otanımen
Intı-şıntımen

3.1.1.2.1.3.Aitlik Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Aitlik eki alarak oluşan ikilemelerin sayısı oldukça azdır. Örneğine Kazak ve Özbek Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime ya da her iki kelime aitlik ekini almıştır. Sadece ilk kelimenin aitlik eki aldığı ikilemeler örneklerde yer almamaktadır.

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-ğı/-gi, -qı/-ki)	**(-qı/-ki, -gi)**
Künbe-küngi	İçki-taşqı
Qap-qarañğı	
Oydağı-qırdağı	
İşki-tısqı	

Kazak Türkçesinde iç ve dış anlamına gelen "işki-tısqı" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde iç ve dışa ait anlamında "içki-taşqı" ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır.

3.1.1.2.1.4.Akkuzatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde tek bir örneğine rastladığımız ikilemede, her iki kelime nı/-ni, -dı/-di, -tı/-ti, -n akkuzatif ekini almıştır: "onı-munı"

3.1.1.2.1.5.Datif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi datif eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için "Geniş anlamda karşılama bildiren aşağıdaki şekil, bir şeye o şeyin tıpkısı ile davranıldığını gösterir. Tekrarlanan sözlerden birincisi datif eklidir. (başa baş, göze göz, dişe diş)"[310] demiştir. Aşağıda Azerbaycan Türkçesinde datif eki alan ikilemelerin hepsinin sayılardan oluşması dikkat çekicidir.

Azerbaycan Türkçesi
(-a/-e)
Bire-béş
Bire-bir
Bire-iki
Bire-üç
Bire-yüz

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinici kelimesi datif eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime datif eki almıştır. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için, "İki kişinin veya iki şeyin birbirine karşı durumlarını gösterenler: bu şekil son kertede ilgi çekicidir. Çünkü yalnız üye adları ile yön bildiren sözlerden yapılır. Bu sözlerin ikincisi hem üye adlarında, hem yön bildiren zarflarda datif ekidir.

[310] Osman Nedim Tuna (1950), *a.g.m.*

(baş başa, iç içe)"[311]demiştir. En çok Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi	**Kazak Türkçesi**
(-a/-e)	**(-ğa/-ge, -qa/-ke, -a/-e**
Ağac-ağaca: ağac-ağaca ġoymaġ (gelmek)	**(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))**
Ağız-ağıza: ağız-ağıza vérmek	Aldı-aldına [312]
Ayaġ-ayağa	İyne-jipke tizüv
Baş-başa	
Boğaz-boğaza	
Boy-boya: boy-boya vérmek	
Boyun-boyuna: boyun-boyuna durmaġ (vérmek)	
Böyür-böyüre	
Çiyin-çiyine	
Dal-dala	
Daş-daşa	
Dem-deme: dem-deme vérmek	
Dil-ağıza: dil-ağıza salmaġ	
Diz-dize	
Dodaġ-dodağa	
Döş-döşe: döş-döşe gelmek	
El-ayağa: el-ayağa dolaşmaġ	
El-ele	
Ġabaġ-ġabağa	
Ġan-tere: ġan-tere batmaġ	
Ġapı-ġapıya	
Ġara-ġovmaya: Ġara-ġovmaya salmaġ	
Ġarın-ġarına	
Ġarşı-ġarşıya	
Gét-gele: gét-gele salmaġ	
Ġılınc-ġalxana: ġılınc-ġalxana çıxmaġ	
Ġılınc-ġılınca: ġılınc-ġılınca gelmek	
Ġısma-boğmaya: ġısma-boğmaya salmaġ	
Ġol-ġola	

[311] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

[312] "Aldı-aldına" ikilemesinde aldı kelimesi sözlükte yer almaktadır. Oysa ki ikinci kelimede iyelik ekinden sonra gelen -a/-e datif eki gelmiştir. Bu durum bize kelimenin ald şeklinde olduğunu ve iyelik eki aldığını düşündürmektedir.

Göz-göze
Ġulağ-ġulağa
Ġurdu-ġurduya: ġurdu-ġurduya düşmek
Héç-héçe
Heddi-büluğa: heddi-büluğa çatmağ (yétişmek, yétmek)
Xencer-bıçağa: xencer-bıçağa çıxmağ
Xéyir-şere: xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
İrsal-mersula: irsal-mersula girmek
Kelle-kelleye: kelle-kelleye gelmek (durmağ)
Kürek-küreye: kürek-küreye vérmek
Lağ-loğaza: lağ-loğaza ġoymağ
Léş-léşe: léş-léşe söykenmek, ġalanmağ vs.
Nefes-nefese
Ölüb-öldürmeye: ölüb-öldürmeye çıxmağ Ötür-ötüre: ötür-ötüre salmağ
Pence-penceye: pence-penceye gelmek
Sabah-sabaha: sabah-sabaha salmağ
Sıxma-boğmaya: sıxma-boğmaya salmağ
Tepik-tepiye: tepik-tepiye vérmek (gelmek)
Dağ-dağa: üreyi dağ-dağa düşmek
Üst-üste
Üz-üze
Yarı-yarıya
Yorğan-döşeye: yorğan-döşeye düşmek (yıxılmağ)
Yör-yöndeme: yör-yöndeme salmağ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de datif eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de datif eki almıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin deyimlerin içinde yer alan ikilemelerden oluşması dikkat çekicidir.

Azerbaycan Türkçesi

(-a/-e)

Berke-boşa: berke-boşa düşmek (salmağ)
Boya-başa: boya-başa yétirmek (çatdırmağ, çıxarmağ)

Dağa-daşa: dağa-daşa düşmek
Dile-söze: dile-söze tutmaġ
Dile-ağıza: dile-ağıza düşmek
Dile-dişe: dile-dişe düşmek
Ete-cana (ete-ġana): ete-cana (ete-ġana)dolmaġ
Héçe-puça: héçe-puça çıxarmaġ
Xerce-borca: xerce-borca düşmek
İpe-sapa: ipe-sapa yatmamaġ (gelmemek)
İşe-güce: işe-güce yaramaġ
Kéfe-damağa: kéfe-damağa baxmaġ
Oda-suya (oda-köze): özünü oda-suya (oda-köze) vurmaġ (atmaġ)
Sağa-sola: sağa-sola sovurmaġ
Saya-sana: saya-sana salmaġ
Ses-sese: ses-sese vérmek
Yére-göye: şadlığından yére-göye sığmamaġ (sığışmamaġ)
Yére-göye: yére-göye sığmamaġ

3.1.1.2.1.6.Lokatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime lokatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan birinci kelime lokatif eki almıştır. “Kemde-kem” ve “kimde-kim” olmak üzere iki tane örnekte karşımıza çıkan bu ikilemeler aynı kelimenin tekrarından oluşan ilk kelimenin -da/-de, -ta/-te lokatif ekini almasıyla oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime lokatif ekini almıştır. "El-ayaġda" ve "ġan-terde" ikilemesi dışındaki ikilemeler aynı kelimenin tekrarından oluşarak, ikinci kelimenin bu eki almasıyla oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-da/de, -ta/-te)	**(-da/-de)**	**(-dä)**
Jeme-jemde	Axır-axırda	Ähyån-ähyåndä
	Alt-altda	
	Üst-üstde	
	Ayrı-ayrılıġda	
	El-ayaġda: el-ayaġda	
	ġalmaġ	
	Ġan-terde	

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de lokatif ekini almıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-da/-de, -ta/-te)	**(-da/-de)**	**(-dä)**
Elde-künde	Béşde-üçde	Åndä-såndä
Jılda-jılda	Dalda-bucaġda	
Künde-künde	Dilde-dişde:dilde-dişde	
Oyda-joqta	dolaşdırmaġ	
Oqta-tekte	İkide-birde	
Onda-munda	Kéf(de)-damaġda:	
	kéf(de)-damaġda olmaġ	
	Orada-burada	

Ötede-beride

- Lokatif+aitlik eki alarak oluşan ikilemeler

Yalnız Kazak Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci ya da her iki kelimenin lokatif+aitlik eki aldığını görmekteyiz. Jan-jaqtağı ve qay-qaydağı gibi ikilemelerin haricinde her iki kelime de bu ekleri almıştır. Daha çok yer isimlerinden oluşan bu ikilemeler aşağıdaki gibidir.

Kazak Türkçesi
(-da/-de, -ta/-te + -ğı/-gi, -qı/-ki)
Jan-jaqtağı
Qay-qaydağı
Qaydağı-jaydağı
Oydağı-qırdağı
Ondağı-mundağı

3.1.1.2.1.7.Ablatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. Aynı zamanda ablatif eki alan ikilemenin çeşitli isim çekim aldığı durumlar da vardır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan birinci kelime ablatif ekini almıştır. Üç lehçede de bu türdeki ikilemelerin çoğu aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, ilk kelime ablatif eki almıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)	**(-dan/-den)**	**(-dän)**
	Altdan-yuxarı	Åçıqdän-åçıq

Aşıqtan-aşıq	Béleden-béle	Båşdän-åyåq
Bekerden-beker	Derinden-derin	Birdän-bir
Ekevden-ekev	Evvelden-axırına:evvelden-axırına kimi	Kämdän-käm
Jaydan-jay		Näridän-beri
Jalğızdan-jalğız	Gécden-géc	Qançädän-qançä
Köpten-köp	Üstden-aşağı	
Künäsizdan-künäsiz	Yéniden-yéni	
Qaradan-qarap		
Qaraptan-qarap		
Qannen-qapersiz		
Qurdan-qur		
Naqaqtan-naqaq		
Teginnen-tegin		
Tekten-tek		
Tosınnan-tosın		
Töteden-töte		
Tuvradan-tuvra		
Tikeden-tik		
Uzınnan-uzaq		

Kazak Türkçesinde açıktan açığa, göz önünde aleni anlamında kullanılan "aşıqtan-aşıq" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde açıkça, açıktan manasına gelen "åçıqdän-åçıq" ikilemesi hem anlam hem de yapı olarak aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu ikileme yapı olarak her iki lehçeden de farklıdır. Türkiye Türkçesinde kullanılan "açıktan açığa (alay etmek vb.)"[313] ikilemesinde ilk kelime ablatif eki alırken, ikinci kelime datif eki almıştır. Kazak ve Özbek Türkçesinde ikinci kelimede datif eki almasa da anlamını vermektedir. Özbek Türkçesinde båşdän-åyåq "baştan ayağa", qançädän-qançä "sayısız, hesapsız" ikilemeleri de ikinci kelimede datif eki almamış, ancak o anlamı taşımaktadırlar.

[313] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.87

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime ablatif eki alrken, ilk kelime ya eksizdir ya da başka bir ek almıştır. Örneğine her üç lehçede rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)	**(-dan/-den)**	**(-dän)**
Jan-jaqtan	Bet-benizden: bet-benizden olmaġ	Åz-åzdän
Jer-jerden	Can-dilden	
Qonar-qonbastan	El-ayaġdan	
Şañ-tozañnan:şañ-tozañnan tazartuv	Günü-günden	
Şığar-şıqpastan	Xata-baladan: xata-baladan uzaġ ġalmaġ (olmaġ)	
Tus-tustan	Hezmi-rabéden: hezmi-rabéden kéçirmek	
Üş-üşten	Ruzi-ezelden	
	Semimi-ġelbeden	
	Sidġi-ürekden (ürekle)	
	Sidġi-dilden (dille)	
	Şekk-şübheden: şekk-şübheden çıxartmak	
	Var-yoxdan: var-yoxdan çıxmaġ	
	Yér-yérden	
	Yorğan-döşekden: yorğan-döşekden durmaġ (ġalxamaġ)	

Azerbaycan Türkçesinde “var-yoxtan” ikilemesinde sadece ikinci kelime ablatif eki alırken, Oğuz grubunda yer alan Türkiye Türkçesinde bu ikileme “vardan-yoktan (anlamaz vb.)” şeklinde her iki kelime de ablatif eki alarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelimede kullanılan ablatif eki mana olarak ilk kelimeyi de etkiler.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ablatif eki alarak oluşmaktadır. Örneğine her üç lehçede de rastladığımız bu yapıdaki ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)	**(-dan/-den)**	**(-dän)**
Joqtan-bardan	Altdan-üstden	Undän-bundän
Odan-budan	Ayaġdan-dırnaġdan:ayaġdan-dırnaġdan düşmek	
Oydan-qırdan	Azdan-çoxdan	
Onan-munan	Berkden-boşdan:berkden-boşdan (çıxmaġ)çıxarmaġ	
	Candan-başdan: candan-başdan kéçmek	
	Dereden-tepeden	
	Deriden-dırnaġdan: deriden-dırnaġdan çıxmaġ	
	Dilden-ağızdan: dilden-ağızdan düşmek (olmaġ)	
	Elden-ayaġdan: elden-ayaġdan düşmek	
	Etden-ġandan: etden-ġandan olmaġ	
	İkiden-birden	
	İşten-gücden: işten-gücden élemek	
	Oradan-buradan	
	Öteden-beriden	
	Ucdan-ġıraġdan	
	Ucdan-ġulaġdan	

Azerbaycan Türkçesinde hem “elden-ayaġdan (düşmek)” şeklinde her iki kelimesi de ablatif eki almış ikilemeye hem de “el-ayaġdan” şeklinde sadece ikinci kelimesi ablatif eki almış ikilemeye rastlarız. Bu ikileme Türkiye Türkçesinde ise

"elden-ayaktan (düşmek vb.)" şeklindedir. Burada her iki kelimenin de ablatif eki aldığını görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi datif alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de rastladığımız bu yapıdaki ikilemelerin sayısı fazladır. Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif eki alırken ikinci kelime datif eki almıştır. Sadece ilk kelimenin ablatif aldığı ikilemelerden bahsederken, bazılarının datif eki almasa da anlamını taşıdığını belirtmiştik. Burada ise datif eki almış örneklerle karşılaşırız. Bu yapıdaki ikilemeler için Tuna, "Fiilin bildirdiği işin kademe kademe yapıldığını gösterenler: Bunlar "bütün" anlamına gelirler. Zarfın birinci parçası ablatif, ikinci parçası datif ekli olup, bazen "bir" bazen "bir" ve "öbür" ile kullanılırlar: Zaman bildiren sözler ile yapılanlar: Bunlar genel olarak, azalma, çoğalma; iyileşme, kötüleşme bildiren durumlarda kullanılırlar. (asırdan asıra, yıldan yıla)" [314] demiştir. Mehmet Dursun Erdem ise bu türdeki ikilemeleri yineleme veya ikileme olarak kabul etmemiştir: İkilemelerde ve yinelemelerde, öbeği oluşturan her iki unsur aynı eki almalıdır. İki unsurun da söz dizimi bakımından aynı durumda bulunması ve aynı öğeyi temsil etmesi gerekir. Bu tür yapılarda bu özellikleri göremiyoruz. Bu sebeple bunlar, belki deyim olarak kabul edilebilirler, ancak ikileme ve yineleme olarak tanımlanması uygun değildir.[315]

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen +-ğa/ge, -qa/ke, -a/e(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))	**(-dan/-den + -a/-e)**	**(-dän + gä/-kä)**
Bostan-bosqa	Açığdan-açığa	Bäkårdän-bäkårgä
Jıldan-jılğa	Başdan-ayağa	
Künnen-künge	Başdan-başa	
Qoldan-qolğa	Birden-ikiye	
Tekten-tekke	Birden-bire	
	Cildden-cilde:cildden-cilde girmek	
	Dilden-dile:dilden-dile düşmek (gezmek)	

[314] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*
[315] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Tilden-tilge	Doğrudan-doğruya
	Elden-ele: elden-ele düşmek (kéçmek)
	Élden-éle
	Erzden-semaya ġeder
	Evvelden-axıra: evvelden-axıkimi
	Ġelibden-ġelibe: ġelibden-ġelibe girmek
	Génden-géne
	Günden-güne
	Haçandan-haçana
	Haldan-hala: haldan-hala düşmek
	İlden-ile
	İllerden-ile
	İnceden-inceye
	Nesilden-nesle
	Memeyéyenden-pepeyéyene: Memeyéyenden-pepeyéyene kimi (ġeder)[316]
	Rengden-renge: Rengden-renge girmek (düşmek)
	Saatdan-saata
	Sonradan-sonraya
	Şekilden-şekle
	Tebden-tebe: tebden-tebe düşmek
	Tepeden-dırnağa:tepeden-dırnağa ġeder
	Uzaġdan-uzağa
	Vaxtdan-vaxta
	Yaydan-yaya
	Yazdan-yaza

Kazak Türkçesinde dilden dile anlamında kullanılan "tilden-tilge" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde dilden-dile düşmek (gezmek) deyimi içinde geçen "dilden-dile" ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

[316]"Memeyéyenden-pepeyéyene: memeyéyenden-pepeyéyene kimi (ġeder)" ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi iyelik eki alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimenin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi iyelik eki almıştır. "Doğrudan-doğrusu" ikilemesinde birinci kelime -dan/-den ablatif ekini alırken, ikinci kelime -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü üçüncü şahıs iyelik ekini almıştır.

3.1.1.2.1.7.Ekvatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime ekvatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. İki ayrı ekten oluşan ekvatif eki ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

+lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşmaktadır. Gibilik ve benzerlik ifade eden ekvatif eklerini alarak ikileme oluşturan örnekler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi

Abısın-ajınday (boluw)
Ata-anaday
Bip-birdey
Zip-zildey
Kip-kişkentay
Qulın-tayday
Mup-muzday
Tay-qulınday

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ekvatif eki alarak oluşur. Aşağıda koyu renkle gösterilen ikilemelerde ise +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekvatif eki yerine Eski Türkçede kullanılan teg edatının kullanıldığı görülmektedir. Bu ekin teg edatının ekleşmesi ile kelimede kalıplaşması olasıdır.

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(+lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey)	**(+däy/+dek)**
Alay-bulay	**Böltäk-söltäk**
Anday-munday	Uläy-buläy
Ältek-tältek	
Olay-bulay	
Onday-munday	
Üydek-tüydek	

+şa/+şe; +ca/+ce ; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde xal-qaderinşe ve şama-şarqınşa ikilemelerinde ikinci kelime üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra ekvatif ekini almıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(+şa/+şe)	**(+ca/+ce)**
Erli-zayıptışa	Éle-bélece
Xal-qaderinşe	
Şama-şarqınşa	

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ekvatif eki almıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin sayısı sadece birinci ya da ikinci kelimenin ekvatif eki almasıyla oluşan ikilemelere kıyasla daha azdır. Kazak Türkçesinde azıcık, o kadar, derme çatma, ufak tefek anlamına gelen "onşa-munşa" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde biraz, az miktarda; şöyle böyle anlamına gelen "unçä-munçä" ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+şa/+şe)	**(+ca/+ce)**	**(+çä)**
Onşa-munşa	Gizlince-gizlince	Unçä-munçä

3.1.1.2.1.8.İnstrumental Eki Alarak Oluşan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimeler instrumental eki alabilir. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime instrumental eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. Kazak Türkçesinde -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) olan instrumental eki Azerbaycan Türkçesinde ise -(y)la/-(y)le'dir.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) instrumental ekini alır. "Birimen-biri" ve "jermen-jeksen" olmak üzere sadece iki örnek vadır. İkilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken tek heceli ya da az heceli sözüğün, çok heceli sözcükten önce gelmesi kuralını ikilemeleri ses bakımından incelerken dile getirmiştik. Ancak burada sadece birinci kelimenin ek alması, ikinci kelimenin eksiz oluşmasıyla bu kuralın bozulduğunu görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime instrumental ekini alarak oluşur. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime, Kazak Türkçesinde men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) ekini, Azerbaycan Türkçesinde ise (y)la/(y)le ekini almıştır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan Türkçesinde ile edatının ekleşmiş şekilde kullanılmasının yanında ekleşmemiş şekilde kullanılmasıdır. "yék-digeri ile", "zor-bela ile" ve "kemali-ġayda ile" ikilemelerinde ile edatının ekleşmemiş şekilde geldiğini görmekteyiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(-men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen))	**((y)la/(y)le)**
Bet-betimen	Erk-nazla
Şen-şekpen	Ġaş-gözle: ġaş-gözle danışmaġ
Şer-şermen	Hay-küyle
Şer-şermendi	Huş-guşla
	Kemali-ġéyretle
	Kemali-ġayda ile
	Küy-kelekle
	Müruri-eyyamla
	Müruri-zamanla
	Pişim-pişimle
	Soraġ-soraġla
	Şar-şar(la)
	Taġ-taġla
	Yék-digeri ile
	Zor-bela ile

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de (y)la/(y)le ekini alarak oluşmuştur. "Can(la)-başla" ikilemesinde her iki kelime de bu eki almıştır.

3.1.1.2.2. Fiil Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, fiil kök ve gövdelerine çeşitli çekim ekleri alarak yan yana gelmiş birliklerdir. Vecihe Hatiboğlu, "yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler" başlığı altında "eylem kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler" kısmında isim çekim eki almış ikilemelere değinmiştir. "İkilemelerin pek çoğu, yapı bakımından, eylem kök veya gövdesinden kurulur. Ad kökünden veya gövdesinden türetilmiş sözcüklerden kurulu ikilemeler gibi, bunların da bazıları aynı eylem kök veya gövdesinden bazıları da ayrı eylem kök veya gövdesinden türetilmiş sözcükler olabilir"[317] ifadesini kullanan Hatiboğlu, bu tür ikilemelerin önemli bir bölümünün ulaçlardan oluştuğunu da ifade etmiştir.

Bu çalışmada, birden fazla çekim eki alan ikilemeleri gösterirken, her eki ayrı yerlerde göstermeyi tercih ettik. İkilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü yaptığı *Türk Lehçeleri Grameri*[318] kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Gerundium, partisip ve fiil çekimi şeklinde oluşan ikilemeler olmak üzere üç başlıkta incelediğimiz fiil çekim eklerini alan ikilemeleri aşağıda detaylı bir şekilde ele aldık.

3.1.1.2.2.1.Gerundium Ekleriyle Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. Her üç lehçede de gerundium ekini alan ikilemelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Biz, bu çalışmada,

[317] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.44
[318] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

sadece gerundium almış ikilemelerin yanında gerundium eki ile beraber diğer çekim eklerini alarak oluşan ikilemeleri göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık.

-p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundium eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium eki alırken, ikinci kelime mastar şeklindedir. Tahsin Banguoğlu, "birleşik bağlam öbeği başlığı" altında bağlam öbeği kalıbında kısmında ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; - b almasıyla ilgili olarak: Bağlam öbeği kalıbındaki birleşik fiil tabanları aynı kalıpta birleşik isim tabanları gibi anlam ve şekil ilişkilerine göre yapılmıştır. Yani onlar gibi belli şartlar içinde oluşmuş birleşiklerdir. Bunları ya iki adfiil (mastar) halinde, ya da birinci fiili -ip zarffiil şekline koyarak gösteririz (satmak savmak x satıp savmak). Birinci halde her iki fiil (sattım savdım), ikinci halde yalnız son fiil çekime tabii olur (satıp savdım)[319] ifadesini kullanmıştır. Kazak Türkçesinde yer alan "ölip-tiril–" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde yer alan "ölüb-dirilmek" ikilemesinde ilk öğe -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b ekini almıştır. Bu bakımdan, bu ikilemeler hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-p)	**((y)ıb/(y)ib,**	**(-b)**
Azıp-toz–	**(y)ub/(y)üb)**	Qolläb-quvvätlämåq
Aqırıp-jekir–	Ağlayıb-sızlamağ	Süpürib-sidirimäq
Aldap-arba–	(sıtğamağ)	Tecäb-tergämåq[321]
Aldap-sula–	Alıb-aldatmağ	
Bağıp-qaq–	Alıb-satmağ	
Baylap-mata–	Alışıb-vérişmek	
Basıp-janışta–	Aşıb-daşmağ	
Bilep-töste–	Atıb-tutmağ	
Bolıp-tol–	Bezenip-düzenmek	

[319] Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.*, s.316-317

[321] "Tecäb-tergämåq" ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz, ancak iki kelime yan yana gelererek bir mana oluşturur.

Buvıp-tüy–	Bişirib-düşürmek
Buzıp-jar–	Ġızarıb-bozarmaġ
Jağınıp-jalpay–	Büküb-bükmelemek
Jadap-jüde–	Coşub-daşmaġ
Jalap-jalma–	Çalıb-çapmaġ
Jalap-juqta–	Çalıb-çağırmaġ
Jamap-jasqa–	Çalıb-oxumaġ
Jasırıp-jap–	Çalıb-oynamaġ
Jiynap-ter–	Çalışıb-çapalamaġ
Jiyılıp-teril–	Çalışıb-vuruşmaġ
Juvıp-şay–	Çapılıb-talanmaġ
Juvınıp-şayın–	Çaşıb-ġalmaġ
Jılap-eñire-	Danlayıb-dansamaġ [320]
Jılap-köris–	Dayanıb-durmaġ
Jılap-sıqta–	Déyib-danışmaġ
İyilip-bügil–	Déyib-gülmek
Kekep-muqa–	Deyib-dolaşmaġ
Kerilip-sozıl–	Dinib-danışmaġ
Kesip-piş–	Dinib-danışmamaġ
Kiyip-jar–	Doğub-töremek
Küydirip-jandır–	Dolub-boşalmaġ
Küyip-jan–	Donuxub-ġalmaġ
Küyip-pis–	Durub-oturmaġ
Külip-oyna–	(éyleşmek)
Kütip-bapta–	Oturub-durmaġ
Kirip-şıq–	Düşünüb-daşınmaġ
Qağıp-soq–	Düzüb-ġoşmaġ
Qağıp-silki–	Ekib-bécermek
Qajıp-tal–	Ekib-biçmek
Qaynap-pis–	Ekilib-bécerilmek
Qaqtığıp-soqtıq–	Ekilib-biçilmek
Qalğıp-mülgi–	Elleşib-vuruşmaġ
Qaltırap-dirilde–	Énib-ġalxmaġ
Qarğap-sile–	Esriyib-kükremek
Qatıp-sem–	Ezilib-büzülmek
Qurısıp-tırıs–	Ġaynayıb-ġarışmaġ
Qırnap-jon–	(ġovuşmaġ)

[320]"Danlayıb-dansamaġ" ikilemesinde ikinci kelimenin tek başına sözlükte yer almaz.

Qırıp-joy–
Qısılıp-qımtırıl–
Minep-şene–
Oylanıp-tolğan–
Oynap-kül–
Oranıp-qımtan–
Orap-qımta–
Ölşep-piş–
Ölip-öş–
Ölip-tiril–
Önip-ös–
Ösip-ön–
Ösip-örbi–
Pisip-qat–
Süyip-quş–
Sılap-siypa–
Sınap-mine–
Terlep-tepşi–
Tiyip-qaş–
Uvlap-şuvla–
Uvlatıp-şuvlat–
Uhilep-ahıla–
Urıp-jıq–
Urıp-soq–
Uşıp-qon–
Üzbektep-sozbaqta–
Üzip-jar–
Üzip-jul–
Üzip-soz–
Üzip-şal–
Üyip-tök–
Üsinip-qabın–
Üşkirip-tüşkir–
Şayqap-tök–
Şayıp-juv–
Şalqıp-tas–
Şarşap-şaldıq–
Şaşıp-tök–

Gédib-gelmek
Géyindirib-kécindirmek
Géyinib-kécinmek
Ġızarıb-bozarmaġ
İtib-batmaġ
Kéçib-gétmek
Oxuyub-yazmaġ
Oturub-durmaġ
Ölçüb-biçmek
Ölçülüb-biçilmek
Ölüb-dirilmek
Ölüb-öldürmek
Örtüb-basdırmaġ
Ötüb-kéçmek
Saralıb-solmaġ
Satıb-sovmaġ
Satıb-sovurmaġ
Sévip-séçmek
Silib-süpürmek
Solub-saralmaġ
Töküb-töküşdürmek
Uzanıb-gétmek
Yaxıb-yandırmaġ
Yaxıb-yıxmaġ
Yalmanıb-yaltaġlanmaġ
Yalvarıb-yaxarmaġ
Yalvarıb-yapışmaġ
Yandırıb-tökmek
Yandırıb-yaxmaġ
Yanıb-tökülmek
Yanıb-yaxılmaġ
Yazıb-oxumaġ
Yazıb-pozmaġ
Yazıb-yaratmaġ
Yéyib-içmek
Yéyib-yatmaġ

Imqırıp-jımqır–
İlip-qaq–
İlip-tart–
İlip-şal–
İrip-şiri–
İsip-kep–
İşip-je–

- İkilemeyi oluşturan kelimelerim sadece ikinci kelimesi –p gerundiumu eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -p gerundiumu ekini alarak oluşur. Kazak Türkçesinde "emen-jarqılap", "tam-tumdap" ve "şım-şımdap" gibi çok az ikileme bu yapıda oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b ekini alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için "Fiilin bildirdiği işin aralıklı olarak yapıldığını gösterenler: bunlar bir fiilin -ıp, -ip (güney şivesi için) gerundium şeklinden ibarettir. (bakıp bakıp, gülüp gülüp)"[322] ifadesini kullanmıştır. Aşağıda verilen ikilemeler de fiilin bildirdiği işin aralıklı olarak yapıldığını göstermektedir; ancak Azerbaycan Türkçesinde "oturub-durub" ikilemesi "her zaman, daima, devamlı olarak" manasına gelmektedir. Mehmet Ali Ağakay ise, sebep veya tarz zarfları kısmında açıkladığı bu yapıdaki ikilemeler için "Ulaçlardan yapılıp sebep veya tarz anlatan zarf niteliğinde ikizlemeler de vardır: Koşarken koşarken düştü (=hep koştuğu için düştü); koşup koşup atladı (=ilk önce uzunca koştu ve böylece atladı)"[323] demiştir.

[322] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*
[323] Mehmet Ali Ağakay(1953b), *a.g.m.*

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-p)	**((y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb)**	**(-b)**
Abılıp-sabılıp	Durub-durub	Åçilib-såçilib
Äytip-büytip	Oturub-durub	Äldäb-suldäb[324]
Baqırıp-şaqırıp		Åzib-yåzib[325]
Jebep-demep		Bårip-bårip
Jiyıp-terip		Çertip-çertip
Julqıp-julqıp		Hårıb-çärçäb
Jüdep-jadap		Hårıb-tålıb
Jığılıp-sürinip		Kelib-kelib
Jılatıp-eñiretip		Ölib-tirilib
Zorlap-zombılap		Siläb-siypäb[326]
İyzep-iyzep		Turıb-turıb
Kelip-kelip		
Kesip-jarıp		
Köptep-kölemdep		
Qaqırınıp-jötkirinip		
Qaşıp-pısıp		
Qiyqıldap-şiyqıldap		
Qoldap-qoştap		
Qurttap-bittep		
Quşıp-süyip		
Mülgip-qalğıp		
Oğıp-buğıp		
Orğıp-qarğıp		
Öytip-büytip		
Ölip-talıp		
Salıp-urıp		
Sasıp-pısıp		
Sürinip-qabınıp		
Sılanıp-siypanıp		
Tiyip-qaşıp		
Tırısıp-bürisip		
Tırısıp-qurısıp		
Tırısıp-tırmısıp		

[324] "Äldäb-suldäb" ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.
[325] "Åzib-yåzib" ikilemesinde ilk kelime sözlükte tek başına sözlükte yer almaz.
[326] "Siläb-siypäb" ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

Uvlasıp-şuvlasıp
Uvıldap-şuvıldap
Ubap-şubap
Ubırıp-şubırıp
Urlap-qarlap
Üytip-büytip
Üyilip-tögilip
Ühilep-ahilep
Üşkirip-tüşkirip
Irğalıp-jırğalıp
Isıldap-pısıldap
İlinip-salınıp

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime fiilden isim yapma eki –ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe; -ma/-me; -mä ekini alarak kurulan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu alırken, ikinci kelime fiilden isim yapma eki –ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe; -ma/-me; -mä ekini almıştır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde bu tür ikilemelerin sıfatlaşmasıdır. Örneğin, “ilip-qaq– ”ve “ilip-tart–” ikilemeleri dalga geçmek, alay etmek” anlamına gelirken ikinci kelime fiilden isim yapım eki aldığında “ilip-qaqpa” ve “ilip-tartpa” ikilemeleri dokundurmalı, istihzalı, alaylı (söz) manasına gelerek sıfatlaşmıştır. “Uşıp-qon–” ikilemesi fazla iltifat etmek, üstüne düşmek;.uçarı, hoppa davranmak anlamına gelirken “uşıp-qonba” ikilemesi hafifmeşrep, uçarı, delişmen, hoppa manasına gelerek sıfatlaşmıştır. Aynı zamanda tiyip-qaş– ikilemesi de “bir şeyi yarım yamalak yapmak” manasına gelirken ikinci kelime fiilden isim yapım eki aldığında yarım yamalak, yüzeysel, üstünkörü anlamına gelerek sıfatlaşmıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(-p; –ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe)	**((y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -ma/-me)**
Tiyip-qaşpa	Alıb-satma
Uşıp-qonba	Çalıb-çapma
İlip-qaqpa	Déyib-danışma

İlip-tartpa
İlip-şalma

Déyib-gülme
Ekib-bécerme
Ekilib-bécerilme
Ekilib-biçilme
Ezilib-büzülme
Gédib-gelme
Géyindirib-kécindirme
Géyinib-kécinme
Oturub-durma

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime görülen geçmiş zaman ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumunu alırken, ikinci kelime görülen geçmiş zaman ekini alarak oluşur. Kazak Türkçesinde "tiyip-qaştı" şeklinde tek bir misalde karşımıza çıkan bu yapı, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde taradığımız sözlüklerde yer almamaktadır. Mehmet Dursun Erdem bu yapıyı aynı eki almadığı için ikileme olarak kabul etmez: Bu tür yapılar deyim olarak veya birleşik fiil öbekleri olarak adlandırılabilir. Ancak bu yapıların ikileme veya yineleme olması mümkün değildir.[327] Biz, bu yapıdaki ikilemelerin anlama güç kattığını düşündüğümüz için, bunları ikileme olarak kabul etik.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime -acağ/-ecek gelecek zaman eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumunu alırken, ikinci kelime -acağ/-ecek ekini almıştır. "alıb-alacağ" ve "alıb-vérecek" olmak üzere iki misalde karşımıza çıkar.

[327] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime –an/-en partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi
Bişirib-düşüren
Dayanıb-duran yérde
Déyib-gülen
Gelib-géden
Oxuyub-çalan
Olub-kéçen
Ölüb-iten
Vurub-yıxan

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime -maz/-mez; -mäs partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde "bitib-tükenmez" ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde "tinib-timçimäs" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime -maz/-mez; -mäs partisip ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde taradığımız sözlüklerde bu yapıdaki örneğe rastlamadık.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime -mış/-miş; -muş/-müş partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde "géyinib-kécinmiş", "olub-kéçmiş" ve "ölçülüb-biçilmiş" şeklinde üç örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumunu alırken, ikinci kelime -mış/-miş; -muş/-müş partisip ekini alarak oluşmuştur.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb ikinci kelime -(y)ıcı/-(y)ici, -(y)ucu/-(y)ücü fiilden isim yapma ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde tek bir örneğine rastladığımız "yaxıb-yandırıcı" ikilemesinde ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundium ekini alırken, ikinci kelime -(y)ıcı/-(y)ici, -(y)ucu/-(y)ücü fiilden isim yapma ekini alarak oluşmuştur.

-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundiumu ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundium eki alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -p; -b atıf gerundiumunun olumsuz şekli olan de -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundiumu almıştır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey)	**(-mäy)**
Aspay-saspay	Uyälmäy-
Erinbey-jalıqpay	netmäy[328]
Jatmay-turmay	
Qajımay-talmay	
Uyalmay-qızarmay	
Ündemey-tündemey	
Şaşpay-tökpey	
İşpey-jemey	

Kazak Türkçesinde utanmadan, sıkılmadan manasında "uyalmay-qızarmay" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde utanmadan, utanmazca anlamında "uyälmäy-netmäy" ikilemsi yapı ve anlam olarak aynıdır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime her iki lehçede de

[328]" Uyälmäy-netmäy" ikilemesinde ikineci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

aynıdır, fakat ikinci kelimede Kazak Türkçesinde qızar– fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde sözlükte tek başına yer almayan net– fiili kullanılmıştır.

Vokal gerundiumu(-a/-e/ -y; -(y)a/-(y)e; -ä, -y) ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi vokal gerundiumu (-a/-e/ -y)eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde "böle-jar–", "buza-jar–" ve "qona-jat–" ikilemelerinde, ikilemeyi oluşturan ilk kelimesi vokal gerundiumu alırken, ikinci kelime mastar eki almıştır. Bu türdeki ikilemelere Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde rastlamadık.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi vokal gerundiumu (-(y)a/-(y)e) eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız "gét-géde" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime vokal gerundiumu (-(y)a/-(y)e) eki alarak oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -(y)a/-(y)e; -ä, -y) eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu türdeki ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci kelimenin vokal gerundiumu alarak oluşmasından sayıca fazladır. Osman Nedim Tuna, bu tür ikilemeleri "Fiilin bildirdiği işin sürekli olduğunu anlatanlar. Bunlar bir fiilin ünlü gerundium şekli olup yan yana kullanılan iki parçadan ibarettir.(düşe düşe, yürüye yürüye)"[329] şeklinde açıklamıştır. Mehmet Ali Ağakay, araç ve sebep veya tarz ve şekil zarfları başlığı altında her iki kelime de vokal gerundiumu alan ikilemeleri açıklamıştır. "Fiillerle yapılan ve zarf görevinde bulunan bir çeşit ikizleme daha var ki -cümlede yüklem durumunda olan fiilin kılınışına göre- ya sebep ve araç ya da tarz ve şekil anlatır: Koşa koşa yoruldu sözündeki ikizleme sebep bildirerek "devamlı bir şekilde koştuğu için" anlamına gelir; çünkü yorulmak fiili sonda tamlanan fiillerin kılınışındadır. Koşa koşa gitti sözünde ise aynı ikizleme tarz bildirerek "hep koşma

[329] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

halinde olarak" anlamını verir; çünkü gitmek fiilinin kılınışı burada sürekli bir kılınıştır. Bunun gibi çeke çeke ikizlemesi de koparmak fiiline gelirse araç, götürmek fiiline gelince şekil anlatan bir zarf olur: Çeke çeke kopardı; çeke çeke götürdü."[330] Kazak Türkçesinde gitgide, gittikçe, zamanla anlamına gelen "bara-bara" ikilemesi ile aynı anlamda Özbek Türkçesinde kullanılan "bårä-bårä" ikilemesi hem anlam hem de yapı bakımından aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-a/-e/ -y)	**(-(y)a/-(y)e)**	**(-ä/-y)**
Baqıra-şaqıra	Aşuna-aşuna: aşuna-aşuna kéçdi	Bårä-bårä
Bara-bara	ocaġ başına	Qorqa-pisä
Basa-basa	Bile-bile	Qoşä-qoşä
Böle-jara	Boylana-boylana	Şåşä-pişä
Entige-entige	Çekine-çekine	
Jata-jastana	Dama-dama	
Jüre-bara	Déye-güle	
Jığıla-sürine	Döne-döne	
İyzey-iyzey	Döye-döye	
Kele-kele	Döyüşe-döyüşe	
Köre-bile	Dura-dura	
Kötere-mötere	Duruxa-duruxa	
Qabına-sürine	Ġaça-ġaça	
Qağa-soğa	Ġana-ġana	
Qıza-qıza	Geze-geze	
Qısıla-qımtırıla	Giléylene-giléylene	
Talasa-tarmasa[331]	Ġorxa-ġorxa	
Tüte-tüte	Göre-göre	
	Gözleye-gözleye	
	Hoppana-hoppana	
	Ġırıla-ġırıla: ġırıla-ġırıla ġalmaġ	
	İrişe-irişe	
	İsteye-istemeye	
	Kesile-kesile	
	Lehleye-lehleye	

[330] Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*

[331] "Talasa-tarmasa" ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

Lengerlene-lengerlene
Olmaya-olmaya
Öle-öle
Püfleye-püfleye:püfleye-püfleye
saxlamaġ
Sallana-sallana
Séve-séve
Sévine-sévine
Sındıra-sındıra: sındıra-sındıra
oynamaġ
Söylene-söylene
Üfüre-üfüre: suyu üfüre-üfüre içen
Telese-telese
Yéye-yéye: üreyini yéye-yéye
ġalmaġ
Vara-vara
Yana-yana
Yıxıla-dura
Yıxıla-yıxıla
Yırğalana-yırğalana
Zarıldaya-zarıldaya
Zıġġana-zıġġana
Zıġġına-zıġġına

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelime vokal gerundiumu(-a/-e/-y) ikinci kelime -p gerundiumu alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız "basa-köktep" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan birinci kelimenin vokal gerundiumu(-a/-e/-y) ikinci kelimenin ise -p gerundiumu alarak oluştuğunu görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -ä, -y) ikinci kelimesi -ğanşa,/-genşe, -qanşa,/-kenşe; -günçä (-künçä/-qunçä) ekini almasıyla oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde ölene dek, ölünceye kadar manasında kullanılan "öle-ölgenşe" ikilemesi ile ölünceye kadar, sonsuz kadar manasında kullanılan "ölä-ölgünçä" ikilemesinde birinci kelime vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -ä, -y) alırken, ikinci kelimesi –ğanşa,/-genşe, -qanşa,/-kenşe; -günçä (-künçä/-qunçä) ekini alarak oluşmuştur. Bu ikilemeler hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

3.1.1.2.2.2.Partisip Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime partisip eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerin sayısı diğer partisip ekleriyle kurulmuş ikilemelerin sayısından fazladır. Aşağıdaki ikilemeler aldıkları partisip eklerine göre sınıflandırılmıştır.

-gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde "ağayın-tuvğan" ikilemesinde karşımıza çıkan yapıda, sadece ikinci kelime -gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşmuştur. Taradığımız sözlüklerde Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde bu yapıdaki ikilemelere rastlamadık.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin her ikisi de –gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemeler

-gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemelerde, çoğunlukla her iki kelimenin bu eki alarak oluştuğunu görmekteyiz. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde hem yapı hem de anlam olarak benzer ikilemeler vardır. Kazak Türkçesinde arta kalan, kalıntı anlamında kullanılan "qalğan-qutqan" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "qalgän-qutgän" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde biriktirilen mal, mülk, birikim anlamında kullanılan "tapqan-tayanğan" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde varı yoğu, çalışarak elde edilen şeylerin hepsi anlamına gelen "tåpgän-tutgän" ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesindeikinci kelimede tayan– fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde tut– fiili kullanılmıştır. Bunun dışında bu ikilemeler de yapı ve anlam olarak aynıdır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde kullanılan gelip geçmiş, olup bitmiş anlamında kullanılan "ötken-ketken" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde geçen, geçmiş manasında kullanılan "ötgän-kätgän" ikilemesi mana ve yapı bakımından aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(–gan/-gen, -qan/-ken)	**(-an/-en)**	Qalgän-
Jiyğan-tergen	Déyen-gülen	qutgän
Qağılğan-soğılğan	Géden-gelen	Tåpgän-tutgän
Qalğan-qutqan	Gelen-géden	Ötgän-kätgän
Qatqan-qutqan	Olan-ġalan	
Ölgen-jitken		
Ötken-ketken		
Tapqan-tayanğan		
Tuvğan-tuvısqan		
Tuvısqan-tuvğan		

-ar/-er/-r; -ar/-er; -är partisip eki ile oluşan ikilemeler

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin her ikisi de -ar/-er/-r; -ar/-er; -är partisip eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
(-ar/-er/-r)	**(ar/-er)**	**(-är)**
Keler-keter	Ġaynar-ġaynar	Şåşmä-şåşär[332]
	Yanar-yanar	

-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs partisip eki alarak oluşan ikilemeler

Geniş zaman partisibinin olumsuz şekli olan mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs ekini alarak oluşan ikilemeler Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde dinc-dinmez, lal-dinmez ve olan-olmaz ikilemeleri dışında aşağıdaki örneklerin hepsi ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de bu eki almasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde bitmeyecek derecede çok, sonsuz, sınırsız, sayısız manasında "bitmez-tükenmez" ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan "bitmäs-tügänmäs" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır.

Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
(-maz/-mez)	**(-mäs)**
Bitmez-tükenmez	Bitmäs-tügänmäs
Dinc-dinmez	
Dinmez-danışmaz	
Dinmez-söylemez	
Erinmez-erinmez	
Görmez-bilmez	
Lal-dinmez	
Olan-olmaz	
Utanmaz-utanmaz	

-mış/-miş, -muş/-müş; -miş partisip eki ile oluşan ikilemeler

-mış/-miş, -muş/-müş; -miş partisip eki alarak oluşan ikilemeler sadece Oğuz grubunda bulunan Azerbaycan Türkçesinde yer almaktadır. Bu tür ikilemeler ya sadece ikinci kelimede ya da her iki kelimede bu partisip ekini alarak oluşmuştur. "Görmemiş-

[332] "Şåşmä-şåşär" ikilemesinde ilk kelime fiilden isim yapım eki almış; ancak tek bir örnek olduğu için burda yer vermeyi tercih ettik.

görmemiş" ve "kirimiş-kirimiş" ikilemelerinde her iki kelime bu eki alırken, diğerlerinde ise sadece ikinci kelime bu eki alarak oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesi
(-mış/-miş , -muş/-müş)
Ala-bişmiş
Ala-deymiş
Ala-yétişmiş
Deli-ġudurmuş
Görmemiş-görmemiş
Kirimiş-kirimiş

-ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime geniş zamanın olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime geniş zamanın olumsuz partisip ekini alarak oluşur. Partisip eki alarak oluşan ikilemelerin çoğu bu grupta yer almaktadır. Vecihe Hatiboğlu, bu tür ikilemeler için "Yantümcelerin bir türü de kökteş iki çekimi eylemin olumlu ve olumsuz biçimlerinin ikileme kurmasıyla kullanılır ve temel tümceye zaman bakımından "hemen, derhal, o anda" kavramlarını verir. Zaman kavramını veren bu tür yantümce de "-ir, -mez" ekleriyle kurulur. Bu tür tümcelerde olumlu ve olumsuz eylem, ikileme biçiminde kalıplaşmıştır, daima 3. kişi olarak kullanılır ve çekimli eylemin kişi kavramına bağlanır"[333]ifadesini kullanmıştır. Beşir Göğüş ise, "Bu şekil olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır: gelir gelmez, düşer düşmez, verir vermez…"[334] diyerek bu tür ikilemelerin verdiği anlamı açıklamıştır. Sema Bayraktar, "Bu kuruluştaki yapılar, fiile tezlik, sonsuzluk, çokluk anlamları katmaktadır"[335] şeklinde ifade etmiştir.

Kazak Türkçesinde olur olmaz; birazcık, azıcık anlamına gelen "bolar-bolmas "ikilemesi ile Özbek Türkçesinde olur olmaz anlamında kullanılan "bolär-bolmäs" ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır.

[333] Vecihe Hatiboğlu (1972), *a.g.e.,* s. 151
[334] Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*
[335]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-ar/-er/-r...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes)	**(-ar/-er…-maz/-mez)**	**(-är…-mäs)**
Barar-barmas	Deyer-deymezine	Bilär-bilmäs
Bolar-bolmas	Düşeri-düşmezi olar	Bolär-bolmäs
Biliner-bilinbes	Éşider-éşitmez	
Estiler-estilmes	Géder-gelmez	
Jeter-jetpes	İster-istemez	
Keler-kelmes		
Köriner-körinbes		
Qonar-qonbastan		
Otırar-otırmas		
Öler-ölmes		
Şalınar-şalınbas		
Şığar-şıqpastan		
Tatır-tatımas		

-ar/-er/-r…–may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey (gerundium) şeklinde kurulan ikilemeler

Sadece Kazak ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/-r geniş zaman olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey gerundium ekini almıştır. Burada ilgimizi çeken husus, bu yapı arasına başka bir ekin (lokatif eki –da/-de, -ta/-te) girmesiyle oluşmasıdır. Kazak Türkçesinde yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan manasında "qoyarda-qoymay" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde isteğine bakmadan, zorla mecbur ederek manasında kullanılan "qoyärdä-qoymäy" ikilemesi aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Bolarda-bolmay	Qoyärdä-qoymäy
Qoyarda-qoymay	

3.1.1.2.3. Fiil Çekimi Şeklinde Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimeler çekime girmiş fiillerden oluşmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, çekimli eylemelerden kurulan ikileme başlığı altına "Türlü kişi kavramlarına göre çekime girmiş eylemlerden de ikileme kurulur. Bunların da bazıları aynı kök veya gövdeden bazıları da ayrı kök veya gövdeden türetilmiş çekimli eylemlerle kurulan ikilemelerdir"[336]ifadesini kullanmıştır. Biz bu çalışmada, ikilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü yaptığı Türk Lehçeleri Grameri[337] kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Bildirme ve tasarlama kiplerinde çekimlenmiş fiillerle oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğimiz bu yapıdaki ikilemelerin sayısı oldukça azdır.

3.1.1.2.3.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler

- **Görülen Geçmiş Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler**

Her üç lehçede de görülen bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerden biri ya da her ikisi bu eki almıştır. Kazak Türkçesinde "jürdim-bardım" ve "öldim-taldım" ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde "alışdım-yandım" ikilemesi birinci teklik şahıs eki alırken, diğerleri üçüncü teklik şahıs eki almıştır. Özbek Türkçesinde yalan yanlış, hayal ürünü anlamında "åldı-qaçdi" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde alıp kaçma oyunu; başlı başınalık, herc-ü merclik, karışıklık, altüstlük anlamında "aldı-ġaçdı" ikilemesi yapı olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-dı/-di, -tı/-ti)	**(-dı/-di, -du/-dü)**	**(-di)**
Jürdim-bardım	Aldı-ġaçdı	Åldi-berdi
Keldi-ketti	Alışdım-yandım Basdı-	Åldi-qåçdi
Öldim-taldım: öldim-	kéçdi	Åldi-såtdi
taldım degende	Basdı-kesdi	Bårdi-keldi
Ötti-ketti	Ġaçdı-tutdu	

[336] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.48

[337] Ayrıntlı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

Üzildi-kesildi	Geldi-ġéder[338]
	Kéçdi-kéçdi
	Öldü-ġaldı
	Yandı-ġındı

- **Gelecek Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler**

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız "alacaġ-vérecek" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -acaġ/-ecek gelecek zaman ekini alarak oluşmuştur.

- **Şimdiki Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler**

Sadece Azerbaycan Türkçesinde "bişir-düşür" ikilemesinde -(y)ır/-(y)ir, -(y)ur/-(y)ür şimdiki zaman eki alarak oluşmuştur.

3.1.1.2.3.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler

- **Emir Eki Alarak Oluşan İkilemeler**

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ikinci şahıs eksiz emir eki alarak oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qurıs-tırıs	Biş-düş	Ur-yıgıt
Qırıs-tırıs	Çek-çévir	Üzil-kesil
	Döy-sındır	Ağdär-töntär
	Ġaç-ġov	
	Ġışġır-bağır	
	Gör-götür	
	Götür-ġoy	
	İt-bat: it-bat düşmek	

[338] "Geldi-ġéder" ikilemesinde ikinci kelime geniş zaman eki almış; ancak tek bir örnek olduğu için burada yer vermeyi tercih ettik.

Köç-düş
Sil-süpür
Var-gel: Var-gel étmek (élemek)
Vér-al
Vur-tut
Yalvar-yaxar
Yalvar-yapış

3.1.2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı yapım eki alarak oluşmaktadır. Bu tür ikilemelerin bir kısmı aynı kök veya gövdeden oluşurken, bir kısmı da farklı kök veya gövdeden oluşmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, bazı yapım ekleriyle kurulan ikilemeler başlığı altında yapım eki almış ikilemelere değinmiştir. Hatiboğlu bu tür ikilemeler için, "Bazı ikileme türleri, özellikle yapım eklerinden "-li" ya da "-siz" ekiyle kurulur. Bu eklerle kurulan ikilemelerin bazıları aynı kök veya gövdeden bazıları da ayrı kök veya gövdeden türetilir "[339] ifadesini kullanmıştır. Burada sadece -li ve -siz isimden isim yapım ekiyle oluşmuş ikilemelere yer verilmiştir. Biz de taradığımız sözlüklerde her üç lehçede de bu isimden isim yapım eklerinin diğer eklere göre daha fazla kullanıldığını gördük. Bu çalışmamızda, sadece bu ekleri değil, diğer yapım eklerini de ayrı ayrı göstermeyi tercih ettik. İsimden isim yapan eklerle oluşan, isimden fiil yapan eklerle oluşan, fiilden isim yapan eklerle oluşan ve fiilden fiil yapan eklerle oluşan ikilemeler olmak üzere dört başlık altında inceleyeceğimiz bu ikilemeleri üç lehçede yer alan örnekleri ile listeledik.

3.1.2.1.İsimden İsim Yapan Eklerle Oluşan İkilemeler

3.1.2.1.1. +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li,

[339] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.42

+lu/+lü; +li ekini alarak oluşmuştur. Grönbech, bizim ikileme olarak adlandırdığımız yapıları sıralama terimiyle ele almıştır. Bir sıralamanın tek tek unsurlarının sentaks bakımından bir gruba dahil edilemediğini ve bu her unsuru –lı eki (dudak uyumuna tabii olmaksızın) alan sıralamalarda geçerli olduğunu ifade etmiştir. "Bu gruplar tek tek kavramların alelade yan yana getirilmesinden ibaret değildirler, bunlar, aksine, ya tek tek unsurların birbirleriyle münasebetlerini vurgular yahut da bir birlik teşkil eden unsurlar arasındaki zıtlığı ortaya koyarlar; o halde, -lı alan adlar kendileriyle teşkil edilmiş bütün tasavvur bakımından vazgeçilemezler. Bu tür bir sıralamada gerçek bir grup teşkil edilmiştir ve burada sadece son unsur çekilir."[340] Sentaks olarak -lı ile kurulan yapı haricinde, Orhun kitabelerinde olmadığını gösterdiğini ifade eden Grönbech, "Ancak daha sonraki gelişme ışığında bu husus, dikkate alınmaya değer. Çoğu zaman bir sıralama, bir genel tasavvurun ifadesi olarak kabul edilmek ve bu tür bir sıralama, çekimle ilgili olarak gereği gibi ele alınmak zorundaydı. Bu şu demektir: Hal ekleri, her unsura değil, sadece sonuncuya eklenir. Bu şekilde bir sıralamanın ayrı unsurları, dış görünüş olarak da bir bütün şeklinde birleştirildi. Bu yapı, eskiden kısmen diğer kitabelerde ortaya çıkmıştı. Bazen iki kuruluş birden, aralarında fark olmaksızın aynı ifade içinde bulunabilir. Bu yüzden anlam açısından Yenisey kitabelerinde kanım élime ya da ilimke kanıkma "boyuma, kağanıma" yazılması, anlam açısından pek önemli değildir. Uygurcada, bu yeni ifade vasıtası, uzun müddet devam etmemişse de, daha bilinçli bir hale gelir. Çok genel olarak, bütün unsurlar çekimli ise, dikkat daha ziyade tek tek unsurlara yönelir; sadece son unsur çekim eki alırsa, sıralama bir bütün olarak anlaşılır."[341][342]

"-lı eki, bugün, birçok ağızda, ses bakımından Eski Türk. –lıg ile çakıştığı için, kaybolmak üzeridir. Mel 2 s. 2'ye göre Kırgızcada hala mevcut olmalıdır; bunun dışında, sadece, Kazanca ve Çuvaşçada bazı sağlam tabirlerde bulunur, fakat eski fonksiyonunu artık tanımak mümkün değildir."[343] Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemeler, yapım ekini alan kelimeye göre sınıflandırılmıştır.

[340] K. Grönbech (2011), *a.g.e.,* s.101-102
[341] K. Grönbech (2011), *a.g.e.,* s.102
[342] Önemli bir alıntılama olduğu için, konuyu bölmemek adına hepsini almayı uygun gördük.
[343] K. Grönbech (2011), *a.g.e.,* s.105

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü ekini alarak oluşmuştur. Ercan Alkaya, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında da sadece bir kelimenin bu eki alarak oluştuğunu ifade etmiştir: Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yapım ekiyle kurulan bazı ikilemelerde yalnız ikilemenin bir unsuru yapım eki alır. Yazı dilinde "erkekli kadınlı", "kadınlı erkekli", "üçer beşer", "küçücük küçücük" şeklinde olan/olması gereken ikilemeler, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında: toplu kezerler erkekli kadın, kadın erkekli bu yolu yaparuk, üç beşer güleş olmuş, küçücük küçük keşanlımız var idi şeklindedir.[344]

Kazak Türkçesinde başlı-başına ikilemesinde ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım ekini almış, ikinci kelime ise iyelik+datif eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise başlı-başınalığ ikilemesinde ilk kelime Kazak Türkçesindeki gibi +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım ekini almış, ancak ikinci kelime iyelik+datif ekine ek olarak +lığ isimden isim yapım ekini almıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
Başlı-başına	Başlı-başınalığ
Birli-jarım	Dilli-dilaver
Erteli-keş	Dilli-dilaverlik
Küldi-kömeş	Ġanlı-ġaçaġ
Küldi-küyeleş	Müġayiseli-tarixi
Qoldı-ayaq: qoldı-ayaqqa turğızbav	Yağlı-ġara
Özdi-özi	Vaxtlı-vaxtında
Sorlı-sortañ	Yérli-yérinde
Taylı-tayaq	
Toqtı-torım	
Uzındı-keş	
Uyqılı-oyav	
Üydi-üy	
Üydi-üyine	

[344] Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini almıştır. Kazak Türkçesinde çoluk çocuğu olan manasında kullanılan "bala-şağalı" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde çoluk çocuklu manasına gelen "bålä-çaqali" ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır. "Ötümsüz diş-damak patlamalısı ç'nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş'ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişmedir" [345] Bu bakımdan Kazak Türkçesinde, Özbek Türkçesinde görülen ç'nin ş olması şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda Özbek Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde ilk kelimenin de bu eki alarak kullanıldığı görülür: "balalı-şağalı"

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ar-uyattı	Ab-havalı	Xat-sävådli
Bala-şağalı	Ağız-burunlu	Bålä-çaqali
Bap-baysaldı	Axar-baxarlı	Es-hüşli
Egjey-tegjeyli	Ata-analı	
Jan-jaqtı	Bağ-bağatlı	
Jap-jaylı	Boy-buxunlu	
Jöp-jöndi	Cah-calallı	
Kedir-budırlı	Çem-xemli	
Oy-şuqırlı	Daş-ġaşlı	
Op-oñdı	Daş-kesekli	
Öp-öñdi	Delik-déşikli	
Sän-saltanattı	Dem-desgahlı	
Tıp-tiyanaqtı	Derd-ezablı	
Uv-şuvlı	Derd-ġemli	
Uv-duvlı	Derd-ġemli	
Ülken-kişili	Derd-ġüsseli	
Şer-şermendi	Dere-tepeli	
Iza-kekti	Düz-emelli	
	Edeb-erkanlı	

[345] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.185-186

Éniş-yoxuşlu
Er-arvadlı
Éyş-işretli
Ezab-eziyetli
Géce-gündüzlü
Ġedd-ġametli
Géyim-kécimli
Ġol-budaġlı
Ġonaġ-ġaralı
Gül-çiçekli(ler)
Xata-balalı
Hay-küylü
İlan-çayanlı
İşçi-kendli
Kem-kesirli
Kol-koslu
Mal-ġaralı
Seliġe-sahmanlı
Ses-küylü
Şax-budaġlı
Top-tüfengli
Toz-torpaġlı
Tör-töküntülü
Yaraġ-esleheli
Yara-xoralı
Yar-yaraġlı
Yar-yaraşıġlı
Yar-yoldaşlı
Zer-zibalı
Zurna-balabanlı

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisinin de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşmuştur. A. Deniz Abik, konuyla ilgili olarak "Eski Türkçede birliktelik ifade

eden +lI....+lI yapısının bugün Türkiye Türkçesinde, zıt anlamlı ve anlam yakınlığı olan ikilemelerde görüldüğü ve vurgulu olduğu, eş anlamlı ikilemelerin ise Eski Türkçede +lIg/+lUg olan bugün +lI/+lU olan sıfat ekini taşıyan hendiadyoinlerdir"[346] açıklamasını yapmıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin birliktelik manasını taşıdığını söyleyen Yasemin Çürük, "+lI/ +lU…..+lI/+lU yapısındaki sözcüklerin oluşturduğu ikilemeler, birliktelik anlamını meydana getirir. Bu ekin, Eski Türkçede kullanılmış olan +lIg/+lUg……+lIg/+lUg ekinden geldiği düşünülürse birliktelik anlamı vermesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Çünkü bu ekin, Eski Türkçede birliktelik anlamı verdiği bilinmektedir"[347] demiştir.

Aşağıda listesi verilen ikilemelere bakıldığında, Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bazı ikilemelerin benzerlikleri dikkati çeker. Kazak Türkçesinde iyili kötülü, her türlü manasında kullanılan "jaqsılı-jamandı" ikilemesi ile hem iyisi hem kötüsü olan, her türlü manasına gelen "yaxşılı-yamanlı" ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Burada kelime başında -y>-j değişimi vardır. Bu değişim için Karaağaç, "Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir."[348] Bunun dışında kelimenin içi sesinde -q->-x- değişimi vardır. Bu değişim için Karaağaç, "İç ses durumundaki ötümsüz arka damak patlayıcısı -q-'nın, ötümsüz arka dama sürtünücü -x- sesine dönüşmesi, ön ses durumunda olduğu gibi, Eski Türkçeden beri izlenebilir. Bu ses değişmesi, Kaşgarlıdan beri, daha çok Oğuzcanın bir özelliği olarak bilinir"[349] ifadesini kullanmıştır. Bu fonetik farklılıklar dışında her iki ikileme de aynıdır. Kazak Türkçesinde elverişli, uygun; söz dinleyen, itaatkar, uslu (çocuk) anlamında kullanılan "qoldı-ayaqtı" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde çok hareketli, çok zinde, çok becerikli, yetenekli; bütün, büsbütün, tam anlamında kullanılan "elli-ayaġlı" ikilemesi yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinde kol kelimesi Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde el manasında kullanılır. Bu bakımdan aynı manaya gelmesi beklenen bu ikilemelerin birinde çok hareketli, diğerinde ise uslu, söz dinleyen manasına gelmesi ilgi çekicidir. Seçilen kelimeler bakımından aynı olmasa da hem mana hem de yapı itibariyle aynı olan

[346] A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*
[347] Yasemin Çürük (2009), *a.g.e.*
[348] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.235
[349] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.208

ikilemeler de vardır. Kazak Türkçesinde genç ihtiyar, büyüklü küçüklü manasına gelen "kärili-jastı" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde aynı manada kullanılan "ġocalı-cavanlı" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kelime seçiminde Kazak Türkçesi yaşlı manasında käri, Azerbaycan Türkçesi ise aynı manada ġoca kelimesini tercih etmiştir. İkinci kelimede de Kazak Türkçesinde genç anlamına gelen jas kelimesi tercih edilirken, Azerbaycan Türkçesinde cavan kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca Kazak Türkçesindeki irili ufaklı, büyüklü anlamında kullanılan "irili-uvaqtı" ikilemesi ile aynı manada kullanılan "irili-xırdalı" ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Sadece ikinci kelimede farklılık vardır; Kazak Türkçesinde küçük anlamında uvaq kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde aynı manada xırda kelimesi kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(+lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti)	**(+lı/+li, +lu/+lü)**
Ağalı-inili	Acıġlı-acıġlı
Azdı-köpti	Adlı-sanlı
Alalı- qulalı	Ağıllı-başlı
Apalı-siñlili	Ağıllı-kamallı
Ärli-berli	Ağlı-bozlu
Ärili-berili	Ağlı-ġaralı
Balalı-şağalı	Allı-elvanlı
Duvlı-şuvlı	Allı-güllü
Erli-zayıptı	Allı-şallı
Ersili-qarsılı	Analı-atalı
Erteli-soñdı	Analı-balalı
Jaqsılı-jamandı	Arlı-abırlı
Jamandı-jaqsılı	Aşağılı-yuxarılı
Jandı-jaqtı	Atalı-balalı
Joğarılı-tömendi	Atalı-analı
Joqtı-bardı	Aylı-ulduzlu
Kärili-jastı	Bağlı-bağatlı
Kelimdi-ketimdi	Bağlı-bağçalı
Küyli-jaylı	Berli-bezekli
Küyli-quvattı	Bığlı-saġġallı
Qalıñdı-juqalı	Boylu-buxunlu
Qoldı-ayaqtı	Cavanlı-ġocalı
Qızıldı-jasıldı	Cinli-cinli

Maldı-jandı
Muñdı-zarlı
Oylı-qırlı
Oylı-şuñqırlı
Oyındı-şındı
Olqılı-tolqılı
Oñdı-soldı
Öşti-qastı
Tavlı-tastı
Tätti-dämdi
Uvlı-şuvlı
Uzındı-qısqalı
Ulılı-kişili
Uştı-küyli
Übirli-şübirli
Üyli-barandı
Üyli-jaylı
Üyli-küyli
Ülkendi-kişili
Üşti-küyli
Şattı-buttı
Şiykili-pisili
Şığasılı-kiresili
Issılı-suvıqtı
İrili-kişili
İrili-uvaqtı
İrili-usaqtı
İşti-tıstı

Çirkli-paslı
Dadlı-dadlı
Dadlı-duzlu
Dallı-budaġlı
Daşlı-kesekli
Dava(lı)-şavalı
Demli-desgahlı
Derdli-derdli
Dereli-tepeli
Dilli-ağızlı
Dilli-fé'lli
Dumanlı-çiskinli
Edebli-erkanlı
Edelli-bedelli[350]
Eġilli-başlı
Elli-ayaġlı
Emelli-başlı
Énişli-yoxuşlu
Enlikli-kirşanlı
Erli-arvadlı
Etli-canlı
Etli-ġanlı
Évli-éşikli
Ezablı-işgenceli
Ferli-başlı
Ġanlı-ġanlı
Ġanlı-ġadalı
Ġarlı-boranlı
Géceli-gündüzlü
Ġedli-ġametli
Ġemli-ġemli
Ġéyzli-ġéyzli
Girinti(li)-çıxıntılı
Ġocalı-cavanlı
Ġollu-ġanadlı
Ġollu-budaġlı

[350] "Edelli-bedelli" ikilemesinde iklemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte tek başına kullanılmaz; sadece yan yana kullanılırlar.

Güllü-çiçekli
Güllü-gülşenli
Güllü-naxışlı
Hisli-paslı
Hisli-tozlu
Huşlu-başlı
İrili-xırdalı
İsitmeli-isitmeli
İşli-güclü
İşli-péşeli
Kéfli-kéfli
Kendli-kesekli
Kendli-kütlü
Kinli-kinli
Kişili-arvadlı
Kollu-koslu
Köç(lü)-külfetli
Köklü-budağlı
Köklü-kömecli
Köklü-gövdeli
Külekli-ġarlı
Külekli-tufanlı
Külekli-yağışlı
Me'nalı-me'nalı
Menli-senli
Münasibetli-münasibetsiz
Nazlı-duzlu
Odlu-odlu
Oğlanlı-ġızlı
Öfkeli-öfkeli
Pallı-paltarlı
Paylı-lüşlü
Saçlı-birçekli
Saçlı-saġġallı
Sélli-sulu
Senli-menli
Sesli-küylü
Sizli-bizli

Şaxlı-budaġlı
Şanlı-şerafetli (şöhretli)
Şanlı-şövketli (şöhretli)
Şübheli-şübheli
Toplu-tüfengli
Varlı-hallı
Varlı-karlı
Yağlı-yağlı
Yaxşılı-yamanlı
Yanıġlı-yanıġlı
Yaraġlı-esbablı
Yaraġlı-yasaġlı
Yarlı-yaraşıġlı
Yarlı-yoldaşlı
Yaylı-ġışlı
Yérli-dibli
Yérli-köklü
Yérli-yataġlı
Yuxulu-yuxulu
Zerli-zibalı

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan ve Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü ekini alırken, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için, "Fiilin bildirdiği işin düzensiz olarak yapıldığını gösteren aşağıdaki zarfta, birinci parça müsbet, ikinci parça menfi sıfat eklidir. (sıralı sırasız, vakitli vakitsiz)"[351] ifadesini kullanmıştır. Yasemin Çürük de yüksek lisans tezinde bu tür yapılara yer vermiş ve "+lI ….+sIz yapısında olan ikilemelerde ilk sözcük olumlu, ikinci sözcük ise olumsuzluk ifade eder. Bu yapı sayesinde belirsizlik vurgulanır. Kesinlik yoktur. Ayrıca dikkat çeken bir durum da bu

[351] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

iki eki alan sözcüklerin aynı olmasıdır. Yani ikilemeyi oluşturan sözcüklerden +lI….+sIz eklerini alan sözcükler farklı değil aynıdır" [352] açıklamasını yapmıştır. Aşağda verilen örneklerde de bu eki alan ikilemelerin aynı kelimenin tekrarıyla oluştuğunu görmekteyiz. Kazak Türkçesinde kullanılan "jandı-jansız" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "canlı-cansız" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde yerli yersiz anlamına gelen "orındı-orınsız" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde "yérli-yérsiz" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Sadece seçilen kelimeler farklıdır. Kazak Türkçesinde yer, mekan anlamına gelen orın kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde yer kelimesi kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(+lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +sız/+siz)	**(+lı/+li, +lu/+lü; +sız/+siz, +suz/+süz)**
Jandı-jansız	Canlı-cansız
Joldı-jolsız	Vaxtlı-vaxtsız
Jöndi-jönsiz	Yérli-yérsiz
Orındı-orınsız	

3.1.2.1.2. +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemeler, +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü sıfat yapma ekinin menfisi olan sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz isimden isim yapım ekinin ikilemeyi olşturan ikinci ya da her iki kelimeye gelmesiyle oluşur. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemeler aşağıdaki gibidir:

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşmuştur. Mehmet Dursun Erdem, bu yapıdaki ikilemeleri yineleme olarak kabul etmiştir. "Bersen bermesen gibi bir fiilin ve arıg arıgsız gibi -sız/-siz ekleriyle bir ismin olumlu+olumsuz şeklinden oluşan yapılar da ikileme değildir. Bu gibi yinelemeler aynı fiilin veya ismin olumsuzuyla beraber

[352] Yasemin Çürük (2009), *a.g.e.*

tekrarlarıdır. Bu, ikileme olsaydı, her fiilden ve isimden aynı şekilde ikileme olurdu. Bu tür yapıları da yineleme grubunda zikretmeyi uygun görüyoruz."[353]

Azerbaycan Türkçesinde hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki anlamında kullanılan "şekk-şübhesiz" ikilemesi ile şüphesiz anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "şäk-şübhäsiz" ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde her iki kelimenin de bu eki alarak oluştuğu ikileme örneği aşağıda gösterilmiştir: şekksiz-şübhesiz.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+sız/+siz)	**(+sız/+siz, +suz/+süz)**	**(+siz)**
Ar-uyatsız	Ac-susuz	Dåm-däräksiz
Esep-qiysapsız	Ağrı-acısız	Nåm-nişånsiz
Jazuv-sızuvsız	Ata-anasız	Şäk-şübhäsiz
Jön-josıqsız	Ġoruġ-ġaytaġ sız	
Kedir-budırsız	Hay-küysüz	
Qannen-qapersiz	Xeber-etersiz	
Qan-sölsiz	Şekk-şübhesiz	
Ölim-jitimsiz	Uc-bucaġsız	
Vayım-qayğısız	Yurd-yuvasız	
Uv-şuvsız		
Uşı-qiyırsız		
Üy-küysiz		
Ün-tünsiz		
Xabar-oşarsız		
Iğın-şığınsız		
Iñqıl-sıñqılsız		
Iñ-şıñsız		
İz-tüzsiz		

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini almıştır.

[353] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Azerbaycan Türkçesinde sınırsız, sonsuz, sayısız, haddinden fazla manasında kullanılan "hedsiz-hésabsız" ikilemesi ile haddi hesabı olmayan, sayısız manasında Özbek Türkçesinde kullanılan "sänsiz-sänåqsiz" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Yalnızca kullanılan kelimeler yönünden farklıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+sız/+siz)	**(+sız/+siz, +suz/+süz)**	**(+siz)**
Elsiz-jurtsız	Adsız-sansız	Sänsiz-sänåqsiz
Künäsizdan-künäsiz	Arsız-abırsız	
Ünsiz-tünsiz	Arsız-arsız	
Şeksiz-şetsiz	Atasız-anasız	
Şetsiz-şeksiz	Başsız-ayaġsız	
	Cansız-çelimsiz	
	Davasız-dalaşsız	
	Davasız-dermansız	
	Dava(sız)-şavasız	
	Derdsiz-ġemsiz	
	Dilsiz-ağızsız	
	Elsiz-ayaġsız	
	Élsiz-obasız	
	Évsiz-éşiksiz	
	Ġéydsiz-şertsiz	
	Ġolsuz-ġanadsız	
	Xebersiz-etersiz	
	Hedsiz-hésabsız	
	Hedsiz-hüdudsuz	
	İşsiz-gücsüz	
	İşsiz-péşesiz	
	İzsiz-soraġsız	
	İzsiz-tozsuz	
	Könülsüz-könülsüz	
	Me'nasız-me'nasız	
	Ölçüsüz-biçimsiz	
	Pulsuz-parasız	
	Salamsız-kalamsız	
	Saysız-hésebsız	
	Sessiz-semirsiz	

Sözsüz-sovsuz (savsız)
Şeksiz-şübhesiz
Ucsuz-bucağsız
Yarsız-yoldaşsız
Yérsiz-yérsiz
Yérsiz-yurdsuz
Yérsiz-yuvasız
Yurdsuz-yuvasız

3.1.2.1.3. +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu ek, isimden isimden fiil yapma eki +la+/+le, +da/+de, +ta/+te; +lä ve -p;-b gerundiumun birleşmesi suretiyle oluşmuştur. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin ya da her iki kelimenin +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep; läb ekini aldığını görmekteyiz. Kazak Türkçesinde aylarca, yıllarca anlamında "aylap-jıldap" ikilemesi ile aynı manada kullanılan "åyläb-yılläb" ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Bu iki ikilemede her iki kelime bu eki alırken, diğerlerinde sadece ikinci kelime bu eki almıştır.

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Aylap-jıldap	Åyläb-yılläb
Az-azdap	
Bir-birlep	
On-ondap	

3.1.2.1.4. +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lıġ/ +lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi+lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lıġ/ +lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lıġ/

+lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşur. Bu ek için Karaağaç, "Kavram ekidir. Genel oluş ve bol bulunuşu bildirir. Varlık adı olan kök ve gövdelere getirilerek, somut varlık adlarını soyutlaştırır"[354]ifadesini kullanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde ölüm kalım olmama hali, iyi durumda olma, salim; her şeyin kendi yolunda olması, normal durum, kötü bir olayın olmaması anlamına gelen "sağ-salamatlıġ" ikilemesi ile sağ salim anlamına gelen Özbek Türkçesinde kullanılan "sihät-sälåmätlik" ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. İkilemeyi olulturan ilk kelimelerde farklılık vardır; Azerbaycan Türkçesinde ilk kelime sağ iken Özbek Türkçesinde sihät kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik)	**(+lıġ/ +lik, +luġ/+lük)**	**(+lik/+lıq)**
Ğılımiy-tehnikalıq	Adda-buddalıġ	Sihät-sälåmätlik
Ğılımiy-fantastikalıq	Ala-ġolaylıġ	Şåşmä-şåşärlik
Emdev-profilaktikalıq	Ala-toranlıġ	
Emdev-sanitarlıq	Alma-armudluġ	
Joq-jutañdıq	Ayrı-ayrılıġda	
Jeke-daralıq	Başlı-başınalıġ	
Künbe-kündik	Cici-bacılıġ	
Qarama-qayşılıq	Çala-çuxurluġ	
Qarama-qarsılıq	Dene-denelik	
Qoqan-loqılıq	Dere-tepelik	
Liro-epikalıq	Dilli-dilaverlik	
Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq qızmet	Dost-aşnalıġ	
	Eger-esgiklik	
Meñ-zeñdik	Emin-amanlıġ	
Olpı-solpılıq	Er-arvadlıġ	
Saldır-salaqtıq	Ġarma-ġarışıġlıġ	
Intımaq-birlik	Ġat-ġarışıġlıġ	
İlik-şatıstıq	Géce-gündüzlük	
	Gén-bolluġ	
	Général-gubérnatorluġ	
	Ġéyri-adilik	
	Ġéyri-bediilik	
	Ġéyri-beraberlik	

[354] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.256

Ġéyri-ciddilik
Ġéyri-edebilik
Ġéyri-élmilik
Ġéyri-ġabilik
Ġéyri-ġanunilik
Ġéyri-ġetilik
Ġéyri-heġiġilik
Ġéyri-heyatilik
Ġéyri-ixtiyarilik
Ġéyri-iradilik
Ġéyri-kafilik
Ġéyri-kamillik
Ġéyri-maddilik
Ġéyri-mecburilik
Ġéyri-meġbulluġ
Ġéyri-mehdudluġ
Ġéyri-mehsuldarlıġ
Ġéyri-memnunluġ
Ġéyri-müeyyenlik
Ġéyri-mükemmellik
Ġéyri-mümkünlük
Ġéyri-münbitlik
Ġéyri-müntezemlik
Ġéyri-müteherriklik
Ġéyri-mütehanilik
Ġéyri-mütenasiblik
Ġéyri-müteşekkillik
Ġéyri-nizamilik
Ġéyri-normallıġ
Ġéyri-resmilik
Ġéyri-sabitlik
Ġéyri-semimilik
Ġéyri-tebiilik
Ġéyri-şeffaflıġ
Ġéyri-şüurilik
Giléy-güzarlıġ
Giléy-küsülük
Göy-göyertilik

Herc-merclik[355]
Herki-herkilik[356]
Kele-kötürlük
Lal-karlıġ
Ögéy-doğmalıġ
Sağ-salamatlıġ
Şexsi-ġerezlik
Şenlik-şadlıġ
Terki-dünyalıġ
Yaxşı-yamanlıġ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lıġ/ +lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime +lıq/+lik, +dıq/+dik, +tıq/+tik; +lıġ/+lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde "äkimşildik-ämirşildik" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi -şıl/-şil ekinden sonra +lıq/ +lik, +dıq/+dik, +tıq/+tik alarak oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesindeki "ala-yarımçıġlıġ" ikilemesi ise, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin isimden isim yapma eki +cıġ/+cik +cuġ/+cük ekinden sonra +lıġ/ +lik, +luġ/+lük ekini almasıyla oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(+lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik)	**(+lıġ/ +lik, +luġ/+lük)**
Äkimşildik-ämirşildik	Ala-yarımçıġlıġ
Amandıq-savlıq	Derelik-tepelik
Egindik-şabındıq	Etlik-piylik
Zorlıq-zombılıq	Etlik-südlük
Qorlıq-zorlıq	
Quvlıq-sumdıq	
Urlıq-qarlıq	

[355] "Herc-merclik" ikilemesinde ilk kelime tek başına sözlükte yer almaz.
[356] "Herki-herkilik" ikilemesinde ilk kelime tek başına sözlükte yer almaz.

3.1.2.1.5. +çılıġ/+çilik, +çuluġ/+çülük ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +çılıġ/+çilik, +çuluġ/+çülük ekini alarak oluşmuştur. Bu ek +çı/+çi, +çu/+çü; +çi isimden isim yapım eki ile +lıġ/ +lik, +luġ/+lük; +lik/+lıq isimden isim yapım ekinin birleşmesi ile oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Ala-yarımçılıġ	Åşnä-åğaynigärçilik
Dédi-ġoduçuluġ	
Mal-ġaraçılıġ	
Yarı-yarımçı(lı)ġ	

3.1.2.1.6. +şı/+şi, +çı/çi , +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, Kazak ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelimede +şı/+şi, +çı/çi , +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde sadece ikinci kelime +şı/+şi, +çı/çi , +çu/+çü; +çi alarak oluşur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+şı/+şi)	**(+çı/çi , +çu/+çü)**	**(+çi)**
Malşı-jalşı	Ah-vayçı	Qoşçı-qolånçı
	Alış-vérişçi	
	Cızma-ġaraçı	
	Dédi-ġoduçu	
	Eks-keşfiyyatçı	
	Hap-gopçu	
	Hay-küyçü	
	Xéyir-duaçı	
	İşçi-kendli	
	Küy-kelekçi	
	Mal-ġaraçı	
	Marksist-Léninçi	
	Sui-ġesdçi	

3.1.2.1.7. +cıġ/+cik, +cuġ/+cük ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız "évcik-évcik" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +cıġ/+cik, +cuġ/+cük ekini almıştır.

3.1.2.1.8. +şılıq/+şilik ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız "mädeniy-köpşilik" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +şılıq/+şilik ekini alarak oluşmuştur.

3.1.2.1.9. +şa/+şe; +ça/+çe ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin ikinci ya da her ikisi +şa/+şa ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde "pälenşe-tügenşe", Azerbaycan Türkçesinde ise "dür-düyünçe" ikilemeleri bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.1.2.1.10. +malı/+meli, +balı/+beli, +palı/+peli ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu ek, fiilden isim yapan ek -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe ve isimden isim yapan +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti eklerini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde "almalı-salmalı" ve "avmalı-tökpeli" ikilemesi bu grupta yer alır.

3.1.2.1.11. +ar/+er, +şar/+şer ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde görülen bu yapıdaki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +ar/+er, +şar/+şer eki alarak oluşmuştur. Üleştirme eki olan +ar/+er, +şar/+şer eki sayı adlarından oluşur.

Azerbaycan Türkçesi

Birer-birer

Birer-ikişer

İkişer-ikişer

3.1.2.1.12. +(ı)mtıl/+(i)mtil, +(u)mtul/+(ü)mtül ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde yalnızca ikinci kelimenin bu eki almasıyla oluşan "sarı-bozumtul" ikilemesi taradığımız sözlüklerde tek örnektir.

3.1.2.2.İsimden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.2.1. +la/+le , +da/+de, +ta/+te ; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +la/+le , +da/+de, +ta/+te ; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(+la/+le , +da/+de, +ta/+te)	**(+la/+le)**
Egjey-tegjeyle–	Büküb-bükmelemek
Em-domda–	Cızma-ğaralamağ
Emen-jarqılap	Kele-kötürleşmek
Kese-köldeneñde–	Kele-kötürleşdirmek
Qaltırap-dirilde–	
Qoyan-qoltıqtas–	
Tam-tumdap	
Tuv-talaqayla–	
Tım-tıraqayla–	
Uvlap-şuvla–	

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +la/+le, +da/+de, +ta/+te; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(+la/+le,+da/+de, +ta/+te)	**(+la/+le)**	**(+lä)**
Zorlap-zombılap	Gözleye-gözleye	Qolläb-quvvätlämåq
Qiyqıldap-şiyqıldap	Giléylene-giléylene	
Qoldap-qoştap		
Qurttap-bittep		
Oylanıp-tolğan–		
Uhilep-ahıla–		

Ündemey-tündemey
Uvlatıp-şuvlat–
Uvlasıp-şuvlasıp
Uvıldap-şuvıldap
Urlap-qarlap
Ühilep-ahilep
Isıldap-pısıldap

3.1.2.2.2. +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten ekini alarak kurulan ikilemeler

Bu ek, isimden fiil yapma eki -la/-le, -da/-de, -ta/-te ve -n dönüşlülük ekinin birleşiminden oluşmuş kaynaşık ve birleşik bir yapım ekidir. Kazak Türkçesindeki bu ek Türkiye Türkçesindekiyle aynı işlevde kullanılır. Bu yapıdaki ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimelerden sadece ikinci kelimenin +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten eki alarak oluşmuştur.

Kazak Türkçesi
Jayma-şuvaqtan–
Qaruv-jaraqtan–
Qızıl-jasıldan–
Meñ-zeñden–
Şala-jansarlan–

3.1.2.3.Fiilden İsim Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.3.1. -ma/-me; -mä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi -ma/-me; -mä eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-ma/-me)	**(-mä)**
Cızma-ġara	Çizmä-çizıq
Delme-déşik	İlmä-teşik
Ġarma-ġarışıġ	Şåşmä-şåşär
Ġatma-ġarışıġ	

Ġarma-ġarışığlığ
Ölme-diril

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -ma/-me; -mä eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi
(-ma/-me)
Dost-doğma
Ġara-ġovma
Kele-kötürleşdirme
Kele-kötürleşme
Say-séçme

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -ma/-me;- mä eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-ma/-me)	**(-mä)**
Dolama-dolama	İsitmä-såvutmä
Éşme-éşme	
Ġısma-boğma	
Kesme-kesme	
Ölim-jitimsiz	
Séçme-séçme	
Sıxma-boğma	
Titretme-ġızdırma	

3.1.2.3.2. -w ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu ek, Kazak Türkçesinde fiilden isim yapma eklerinin en yaygınıdır. Hareket isimleri için bu ek kullanılır. -w eki kazak Türkçesinin mastar ekidir. Sadece Kazak Türkçesinde görülen bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime bu eki alabilir.

Kazak Türkçesi

Emdev-profilaktikalıq

Emdev-sanitarlıq

Ğılımiy-zerttev

Jazuv-sızuvsız

Jazuv-sızuv

Jürüv-turuv

3.1.2.3.3. -m ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -m eki alarak oluşur. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ölüm, vefat, zayi anlamına gelen "ölim-jitim" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde ölüm, yokluk anlamındaki "ölüm-itim" ikilemesi yapı ve anlam bakımından aynıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, "Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir"[357] ifadesini kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde kelime başındaki y->ø değişimi için Karaağaç, "Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren izlenebilen bir ses olayıdır. Azerbaycan Türkçesinde, düz-dar ve dar-yuvarlak vokallerin komşuluğunda düzenlidir. Diğer Türk dillerinde ise, dağınık ve düzensiz bir dağılım gösterir" [358] demiştir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Kelimdi-ketimdi	Alım-satım	Yığım-terim
Ölim-jitim	Atım-atım	Kirim-çıqım
	Ölüm-dirim	
	Ölüm-itim	
	Ölüm-zülüm	
	Yarım-yarım	

[357] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.235

[358] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.236

3.1.2.3.4. -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ş ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ş eki alarak oluşur. Kazak Türkçesinde "alıs-beris" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesindeki "alış-vériş" ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesinde "tanıs-bilis" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde "tanış-biliş" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yer alan "täniş-biliş" ikilemesi yapı ve anlam bakımındana aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-s)	**(-(y)ış/-(y)uş)**	**(-ş)**
Alıs-beris	Alış-vériş	Båriş-keliş
İtis-tartıs	Alış-vérişçi	Yüriş-turiş
Kiris-şığıs	Çalış-vuruş	Täniş-biliş
Otırıs-turıs	Deyiş-düyüş	Oquş-yåziş
Tanıs-bilis	Döyüş-söyüş	
	Duruş-oturuş	
	Ġarış-bulaş	
	Ġapış-ġupuş	
	Geliş-gédiş	
	Pay-bölüş [359]	
	Tanış-biliş	
	Tanış-tunuş	

3.1.2.3.5. -ış /-iş ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde "küyiniş-süyiniş" ikilemesinde karşımıza çıkan bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de - ış /-iş ekini alarak oluşur.

[359] "Pay-bölüş" ikilemesinde sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime bu eki almıştır; ancak tek bir örnek olduğu için burada yer vemeyi tercih ettik.

3.1.2.3.6. -ġı/-gi, -ğı/-ki ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde “alğı-satġı” ikilemesinde karşımıza çıkan bu ikilemede, İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -ġı/-gi, -ğı/-ki ekini alarak oluşmuştur.

3.1.2.3.7. -ğın/-gin, -qın/-kin; -ġın/gin, ğın/kın, -ġun/gün, ğun/kün ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde “qaşqın-pısqın” ikilemesinde ve Azerbaycan Türkçesinde “küskün-küskün” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi ğın/-gin, -qın/-kin; -ġın/gin, ğın/kın, -ġun/gün, ğun/kün eki alarak oluşmuştur.

3.1.2.3.8. -k/-q; -ġ/-g; -q/-k ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -k/-q; -ġ/-g; -q/-k eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -k/-q; -ġ/-g; -q/-k eki alarak oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde eski, yırtık şeylere yama yapma işi anlamında kullanılan “yırtığ-yamağ ” ikilemesi ile yırtık pırtık (giysi) manasında Özbek Türkçesinde kullanılan “yırtıq-yämåq” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
(-k/-q)	**(-ġ/-g)**	**(-q,-k)**
Üzik-kesik	Ġarışığ-dolaşığ	Buzuq-yårıq
	Ġazığ-ġazığ	İssik-såvuq
	Ġırığ-sökük	Üzük-yuluq
	Ġırığ-tökük	Yırtıq-yämåq
	Ġışğırığ-bağırığ	
	Sınığ-sınığ	
	Sınığ-sökük	
	Uçuğ-sökük	
	Yarığ-yarığ	

Yazıġ-yazıġ
Yırtıġ-déşik
Yırtıġ-yamaġ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci -k/-q; -ġ/-g; -q/-k eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
(-ġ/-g)	**(-q/-k)**
Ġarma-ġarışıġ	Çizmä-çizıq
Ġat-ġarışıġ	İlmä-teşik
Ġatma-ġarışıġ	
Sınıġ-salxaġ[360]	

3.1.2.1.9. -ı/-i, -u/-ü ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde yer alan ikilemelerde her iki kelime de ı/-i, -u/-ü ekini almıştır.

Azerbaycan Türkçesi
Ġorxu-hürkü
Oxu-yazı
Ölçü-biçi
Umu-küsü
Yarı-yarı
Yazı-pozu

3.1.2.4.Fiilden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.4.1. -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n ekini alarak oluşan ikilemeler

Dönüşlülük eki olan -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n eklerini alarak oluşan ikilemeler Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır.

[360] "Sınıġ-salxaġ" ikilemesinde sadece ilk kelime bu eki almış; ancak sadece tek örneği olduğu için burada göstermeyi tercih ettik.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi
(–n)	**(-n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n)**
Biliner-bilinbes	Bezenip-düzenmek
Jığılıp-sürinip	Géyindirib-kécindirmek
Jığıla-sürine	Géyinib-kécinmek
Juvınıp-şayın–	Géyindirib-kécindirme
Köriner-körinbes	Géyinib-kécinme
Oylanıp-tolğan–	Géyinib-kécinmiş
Oranıp-qımtan–	Yalmanıb-yaltağlanmağ
Qaqırınıp-jötkirinip	Giléylene-giléylene
İlinip-salınıp	Lengerlene-lengerlene
	Sallana-sallana
	Sévine-sévine
	Söylene-söylene
	Yırğalana-yırğalana

3.1.2.4.2. -l; - (ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l ekini alarak oluşan ikilemeler

Pasiflik ve meçhullük eki olan -l; - (ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l eklerini alarak oluşan ikilemeler her üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bir işi yapana kadar çok eziyet çekmek, sınırsız meşakkate katlanmak veya tehlike atlatmak manasında kullanılan "ölüb-dirilmek" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde çaba gösterip, çok uğraşıp manasında kullanılan "ölib-tirilib" ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Her ikisinde de ikilemeyi oluşturan ikinci kelime pasiflik ve meçhullük eki olan -(ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l ekini almıştır.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
(–l)	**(- (ı)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l)**	**(-l/-(i)l)**
Estiler-estilmes	Ekilib-bécerilme	Åçilib-såçilib
Jığılıp-sürinip	Ekilib-biçilme	Ölib-tirilib
Jığıla-sürine	Ekilib-bécerilmek	Üzil-kesil
Jiyılıp-teril–	Ekilib-biçilmek	
İyilip-bügil–	Ezilib-büzülme	
Kerilip-sozıl–	Ezilib-büzülmek	
Qağılğan-soğılğan	Ölçülüb-biçilmek	
Qısıla-qımtırıla	Ölüb-dirilmek	

Qısılıp-qımtırıl–	Kesile-kesile
Üzildi-kesildi	Yanıb-tökülmek
	Yanıb-yaxılmağ
	Yıxıla-yıxıla

3.1.2.4.3. -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikilemeler

Faktitif eki olan -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikileme örneğine Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde rastladık. Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime bu eki alarak oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**
(-dır/-dir, -tır/ tir)	**(dır/-dir, -dur/-dür)**
Küydirip-jandır–	Géyindirib-kécindirme
Uvlatıp-şuvlat–	Géyindirib-kécindirmek
	Kele-kötürleşdirmek
	Ört-basdır: ört-basdır étmek (élemek)
	Ölüb-öldürmek
	Örtüb-basdırmağ
	Töküb-töküşdürmek
	Titretme-ġızdırma
	Yandırıb-tökmek
	Yandırıb-yaxmağ

3.1.2.4.4. -t; -t,- (ı)t/-(i)t, -(u)t/-(ü)t; -t ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız “jılatıp-eñiretip” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -t faktitif ekini almıştır.

3.1.2.4.5. –(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız “satıb-sovurmağ” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r faktitif ekini almıştır.

3.1.2.4.6. –s; –(ı)ş /-(I)ş,-(u)ş/-(ü)ş; -ş/ -(i)ş ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi
(–s)	**(–(ı)ş /-(I)ş,-(u)ş/-(ü)ş)**
Qoyan-qoltıqtas–	Alışıb-vérişmek
Uvlasıp-şuvlasıp	Kele-kötürleşmek
	Kele-kötürleşdirmek
	Töküb-töküşdürmek

3.1.2.4.7. -ma/-me olumsuzluk ekini alarak oluşan ikilemeler

Olumsuzluk eki olan -ma/-me ekini alan ikileme örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastlarız.

Azerbaycan Türkçesi
Dinib-danışmamağ
Görmemiş-görmemiş
İsteye-istemeye
Olmaya-olmaya

3.1.3. Farklı Oluşumlu Yapılar

İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebiliriz. Bu bakımdan bu çalışmayı farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, izafet terkipli yapılar ve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceleyeceğimiz bu yapılar Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneklerle gösterilmiştir.

3.1.3.1.Deyimlerden Oluşan İkilemeler

Sözlü kültür ürünü olan deyimlerin akılda kalmasına yardımcı olan, nesilden nesile aktarılmasını sağlayan unsurlardan birisi de ikilemelerdir. İkilemelerin ahengi

arttırma ve anlatımı kuvvetlendirme işlevi, deyimler içinde yer almasına hatta başlı başına deyim olarak kullanılmasına neden olmuştur. Vecihe Hatiboğlu, "Atasözlerinin, deyimlerin, hafızalarda yer etmesine yardım eden özelliklerin başında ikileme gelir. Türkçede deyimlerin hemen hepsinde ikileme türlerinden birine rastlanır. Deyimleri, uzun anlatmalardan çok daha etkili kılan yapılarındaki ikilemelerdir" [361] diyerek ikilemeleri, deyimlerde etkinliği, anlatımda kolaylığı sağlayan başlıca özelliklerden biri olarak görmektedir. İkilemeyi yerli yerinde, tam değerinde kullanan, yüzyıllar boyunca hafızalara işleyen atasözlerimiz ve deyimlerimiz olarak gören Hatiboğlu "Hemen hemen, iki atasözünün ya da iki deyimin birinde, güzel bir ikileme vardır. İkilemenin psikolojik değerini, öğretme, anlatma, hafızalarda etkisini sürdürme gücünü, atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir"[362] ifadesini kullanmıştır. Deyimlerde kullanılan ikilemelerin anlatıma ahenk kattığını söyleyen İbrahim Özkan, "Düşüncenin düzenli tekrarı ile oluşturulan anlam dünyası dinleyicinin zihninde canlandırıcı bir işlev üstlenmektedir. Ortaya çıkan kalıp ifadeler, tekrarlar, sözün kalıcılığına yardım eder. İster yazılı bir eserde, ister sözlü bir üründe düzenli ve düzensiz aralıklarla yapılan yinelemeler anlatıma ahenk katar" [363] demiştir. Mehmet Yastı ise deyim içinde yer alan ikilemeleri şöyle değerlendirmiştir: Deyimler içerisinde, daha küçük birimler hâlinde kullanılan kalıplaşmış bazı yapılar vardır ki bunların başında da ikilemeler gelir. İkilemeler upuzun anlatılabilecek bir konuyu birkaç sözcükle ifade eder. Bu özellikleriyle ikilemeler deyimlere yaklaşır. Öyle ki bazı ikilemeler dilimizde başlı başına deyim özelliği kazanmıştır.[364]Deyimlerin içinde yer alan ikilemelerin, zengin bir dil malzemesi olarak kullanılması, deyimlerin anlatım gücünü arttırmada önemli bir rolü vardır. Bu bakımdan, deyimlerde ikilemelerin kullanımı oldukça fazladır.

Atasözleri ve deyimlerin yapı bakımından vezin, kafiye ve tekrara dayandığını dile getiren Osman Nedim Tuna, "Tekrar unsurları, bütün olarak söz tekrarı, asonans ve aliterasyondur"[365] diyerek deyimlerde tekrarın ve ahengin önemine dikkat çekmiştir. Mustafa Özkan, deyimleşme eğiliminde bulunan ikilemelerin "aynı sözcüğün

[361] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e*., s.12
[362] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.80-81
[363] İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*
[364] Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*
[365] Osman Nedim Tuna (1950), *a.g.m.*

tekrarlanması ile kurulanlar veya eş ya da yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler olduğu"[366] görüşündedir.

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız deyim içinde geçen ikilemeler aşağıda gösterilmiştir.

Kazak Türkçesinde hiç ses çıkarmamak, bir şey söylememek anlamında kullanılan "läm-mim demev" deyiminde geçen ikileme ile ağız açmamak, söylememek anlamında kullanılan "låm-mim demäslik" deyiminde geçen ikileme yapı ve anlam olarak aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde birbirine karıştırmak, nizamını intizamını bozmak; harabeye çevirmek, dağıtmak, viran etmek; mahvetmek, yok etmek, dağıtmak manasında kullanılan "tar-mar étmek" deyiminde geçen ikileme ile Özbek Türkçesinde tarumar etmek anlamında kullanılan "tår-mår qılmåq" deyiminde geçen ikileme yapı ve anlam olarak aynıdır. Sadece kullanılan yardımcı fiiller açısından farklılık gösterir. Azerbaycan Türkçesinde étmek yardımcı fiili kullanılırken Özbek Türkçesinde qılmåq yardımcı fiili kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde delik delik olmak, üzerinde delikler meydana gelmek; üzerinde daire şeklinde gülleri, nakışları olan manasında kullanılan "göz-göz olmağ" ile Özbek Türkçesinde başkalarının ilgisini çekmek için övünmek, gösteriş yapmak gibi Azerbaycan Türkçesinden anlam olarak farklı bir kullanıma sahip olan "köz-köz (qıl–)" ikilemesi yapı olarak aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bir de kor gibi olmak, kor gibi ışık saçmak manasında kullanılan "köz-köz olmağ" deyimi vardır. "Eski Oğuzca'nın bugünkü varisleri olan Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmence'de k- önsesi, ötümlüleşerek g- sesine çevrilebilir." [367] Bu bakımdan göz-göz olmağ ikilemesi ile Özbek Türkçesinde bulunan köz-köz qıl- ikilemesini karşılaştırmayı uygun gördük. Aynı zamanda yine yardımcı fiillerde farklılık vardır; Azerbaycan Türkçesinde olmağ yardımcı fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde qıl- yardımcı fiili kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi

Abısın-ajınday boluw

Alay-bulay bolsa

Atı-jöni joq urısuv

Äne-mine degenşe

[366] Mustafa Özkan (2004), *a.g.m.*

[367] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.202

Bal-bul januv
Gül-gül jaynav
Day-day boluv
Dala-dalasın şığaruv
Däm-tuz aydav
Däm-tuzı jarasuv
Ebil-sebil boluv
Ebil-sebili şığuv
Jeme-jemge kelgende
İyne-jipke tizüv
Aldınan kese-köldeneñ tartuv
Kese- köldeneñ turuv
Kül-talqan boluv
Oyına kirip-şıqpav
Qan-jının tözüv
Qaraptan-qarap tiyisüv
Qas-qabağına qarav
Qası-közi qiyılğan
Qol-ayağı bütin
Qoldı-ayaqqa turğızbav
Qolma-qol esep ayırısuv
Qoyan-qoltıq aralasuv
Qup-quv boluv
Qırıs-tırısı jazıluv
Läm-mim demev
Olay-bulay bolıp ketse
Oñ-solın tanuv (bilüv)

Azerbaycan Türkçesi

Ağac-ağaca ġoymaġ (gelmek)
Ağına-bozuna baxmamaġ
Ağır-yüngül élemek (étmek)
Ağız-ağıza vérmek
Ağız-burun behem élemek
Ağız-burun eymek
Ağzı-burnu düşmüş
Ala-bula çalmaġ
Altını-üstüne çévirmek
Altını-üstünü ölçmek
Alt-üst étmek (élemek)
Alt-üst olmaġ
Ana-bala élemek
Anrı-beri çekmek
Anrı-beri étmek
Arxa-arxaya vérmek
Aşuna-aşuna kéçdi ocaġ başına
Ata-babadan ġalma
Avara-segerdan étmek

Avara-sergerdan düşmak
Ayaġdan-dırnaġdan düşmek
Azar-bézar gezmek
Bad(i)-fenaya gétmek
Bad(i)-fenaya vérmek
Bağrı (üreyi) şanı-şan olmaġ
Bar-bar bağırmak
Baş-ayaġ danışmaġ (vurmaġ)
Baş-ayaġ élemek
Baş-başa durmaġ
Baş-başa gelmek
Baş-başa vérmek
Baş-béyin aparmaġ
Baş-béyin gétmek
Baş-göz élemek
Baş-ġulaġ aparmaġ
Baş-ġulağı deng étmek
Baştan-ayağa süzmek
Berkden-boşdan çıxarmaġ
Berkden-boşdan çıxmaġ
Berke-boşa düşmek
Berke-boşa salmaġ
Bet-benizden olmaġ
Bet-benizi ağarmaġ (ġaçmaġ, uçmaġ)
Bir-birine daraşmaġ
Bir-birine deymek (ġarışmaġ)
Bir-birine vurmaġ
Borc-xerc élemek
Boya-başa yétirmek (çatdırmaġ, çıxarmaġ)
Boya-başa yétişmek (yétmek, çatmaġ, çıxmaġ)
Boy-boya vérmek
Boyun-boyuna durmaġ (vérmek)
Bucaġ-bucaġ gezmek
Bülbül kimi ceh-ceh vurmaġ (ötmek)
Can-can démek
Candan-başdan kéçmek
Ceh-ceh vurmaġ (étmek)
Celayi-veten olmaġ
Ceze-feze étmek (élemek)
Cici-bacı olmaġ
Cildden-cilde girmek
Cilik-cilik élemek
Cilik-cilik olmaġ
Cingim-cingim olmaġ
Cini-Cefer ġoşunu (kimi)
Cızma-ġara étmek (élemek)
Çaġ-çuġ élemek
Çek-çévir élemek (étmek)
Çek-çévire salmaġ
Çene-boğaz étmek (döymek)
Çep-çep baxmaġ
Çeren-peren danışmaġ
Dad-bidad étmek (éylemek)
Dad-feryad étmek (élemek)
Dağa-daşa düşmek
Dağa-daşa salmaġ
Dağa-daşa sığmamaġ (sévinmekden, şadlığdan)
Dağ-daş dile gelmek
Dağ-daş titremek (sesden, feryaddan, ne'reden vs'den)
Dal-dala vérmek
Dalına-ġabağına baxmaġ
Dalını-ġabağını düşünmek (fikirleşmek)
Dari-beġaye réhlet étmek (buyurmaġ)
Dava-dalaş salmaġ
Dava-dava démek (vurmaġ)
Dava-derman étmek (étdirmek, élemek, életdirmek)
Dava-derman olmaġ
Defn-kefn étmek
Deli-divane étmek
Deli-divane olmaġ
Dem-deme vérmek
Derd(i)-ser çekmek

Derd(i)-ser vérmek
Dereden-tepeden
Deriden-dırnaġdan çıxmaġ
Dest-paça olmaġ
Déşik-déşik élemek
Déşik-déşik olmaġ
Deyiş-düyüş étmek
Deyiş-düyüş salmaġ
Didik-didik édilmiş
Didik-didik étmek (élemek)
Didim-didim didmek (étmek, élemek)
Dil-ağız étmek (élemek)
Dil-ağıza salmaġ
Dilde-dişde dolaşdırmaġ
Dilde-nağızdan düşmek (olmaġ
Dilden-dile düşmek (gezmek)
Dil-dil ötmek
Dil-dodaġ açmaġ
Dil-dodaġ gemirmek
Dil-dodağı gurumaġ
Dil-dodağı kilidlenmek
Dil-dodağı yanmaġ
Dil-dodağını gemirmek
Dile-ağıza düşmek
Dile-dişe düşmek
Dile-dişe salmaġ
Dile-söze tutmaġ
Dili(n)-ağzı(n) ġurusun!
Dili-ağzı ġurumaġ
Dili-ağzı tutulmaġ
Dilik-dilik étmek
Dilik-dilik olasan (olsun)!
Dilik-dilik olmaġ
Dilim-dilim olmaġ
Dilim-dilim olmuş
Diş-diş olmaġ
Dişek-dişek étmek
Dizin-dizin sürünmek (süründürmek)
Dodaġ-dodağa vérmek
Doğram-doğram étmek
Dolam-dolam olmaġ
Dolaş-dolaş olmaġ
Döş-döşe gelmek
Dua-sena étmek
Duz-çörek basmaġ
Duz-çörek gözünden gelsin
Duz-çörek haġğı
Duz-çörek itirmek
Duz-çörek kesmek
Duz-çörek tökmek
Duz-çörek unutmaġ
Duz-çörek yémek
Düşeri-düşmezi olar
E(lini)-ġolunu bağlamaġ
É'lani-éşġ (é'lani-mehebbet) étmek
El-ayaġ açmaġ
El-ayaġ atmaġ
El-ayaġ çalmaġ
El-ayaġ çekilmek
El-ayaġ çekilmek
El-ayaġ élemek (étmek)
El-ayaġ ġoymaġ
El-ayaġ kesilmek
El-ayaġ oynatmaġ
El-ayaġ terpetmek
El-ayaġ vérmek
El-ayaġ yétişmemek (çatmamaġ)
El-ayaġ yığılmaġ (yığışmaġ, yığışılmaġ)
El-ayaġda ġalmaġ
El-ayaġda olmaġ
El-ayaġdan düşmek
El-ayağa dolaşmaġ
El-ayağa düşmek
El-ayağa düşmek
El-ayağı buza dönmek (soyumaġ)
El-ayağı düz
El-ayağı soğumaġ

El-ayağı sustalmağ
El-ayağı titremek
El-ayağı üzülmek
El-ayağı yérden üzülmek
El-ayağına düşmek
El-ayağını bağlamağ
El-ayağını ġayırmağ
El-ayağını kesmek
El-ayağını yığ(ışdır)mağ
Elden-ayaġdan düşmek
Elden-ayaġdan gétmek
Elden-ayaġdan olmağ
Elden-ayaġdan salmağ
Elden-ele düşmek (kéçmek)
Elek-velek élemek (étmek)
Elleş-velleş élemek (olmağ)
El-ele tutmağ,
El-ele vérmek
El-ġol açmağ
El-ġol atmağ
El-ġol ölçmek
El-ġolu gelmemek
Eli-ġolu açılmağ
Eli-ġolu bağlanmağ
Elini-ayağını çekmek
Ende-mende démek
Ender-dönder élemek
Eser-elamet ġalmamağ
Esir-yésir élemek
Etden-ġandan olmağ
Ete-cana (ete-ġana) dolmağ
Ete-cana (ete-ġana) getirmek
Ete-cana gelmek
Év-éşik düzeltmek
Év-éşik sahibi (yiyesi) olmağ
Eyiş-üyüş olmağ
Eyri-ayri baxmağ
Ezik-ezik élemek (étmek)
Ezim-ezim olmağ (ezilmek)

Ġabaġ-ġabağa gelmek
Ġabaġ-ġabağa ġoymağ
Ġabağını-gérisini düşünmek
Ġah-ġah étmek (çekmek)
Ġanad-ġuyruġ bağlamağ
Ġan-ġan démek
Ġan-ter içinde
Ġan-ter tökmek
Ġan-terde
Ġan-tere batmağ
Ġan-yaş axıtmağ (tökmek)
Ġan-yaş içinde olmağ
Ġapı-ġapı gezmek (dolaşmağ, düşmek)
Ġapış-ġupuş étmek
Ġara-ġorxu gelmek
Ġara-ġovmaya salmağ
Ġar-ġur étmek (salmağ)
Ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek
Ġarğa-ġuzğun léşe geden kimi
Ġarşı-ġarşıya gelmek
Ġaş-göz atmağ (oynatmağ)
Ġaş-göz élemek
Ġaş-gözle danışmağ
Gécesi-gündüzü olmamağ
Géci-tézi olmağ
Ġedir-ġiymetini bilmek
Ġeh-ġeh çekmek
Gel-gel étmek (élemek)
Ġelibden-ġelibe girmek
Gét-gele salmağ
Ġeti-elaġe étmek
Ġeti-nezer étmek
Ġeti-ümid olmağ
Ġır-saġġız olub yapışmağ
Ġısma-boğmaya salmağ
Ġol-boyun olmağ
Ġol-budağ atmağ
Ġol-ġabırğasını ezmek (ġırmağ, ġırıb tökmek)

Ġol-ġabırğasını sındırmaġ
Ġol-ġanad açmaġ
Ġol-ġanad atmaġ
Ġol-ġanad vérmek
Ġol-ġanadı açılmaġ
Ġol-ġanadı ġırılmaġ (sınmaġ, yanına düşmek)
Ġol-ġanadını ġırmaġ (kesmek, sındırmaġ)
Ġol-ġola vérmek
Götür-ġoy étmek (élemek)
Göz-ġaş atmaġ
Göz-ġaş étmek (élemek)
Göz-ġaşını oynatmaġ
Göz-göz élemek
Göz-göz étmek
Göz-göz olmaġ
Göz-göze vuraraġ (vurub)
Göz-ġulaġ olmaġ
Gözleri ala-bula çalmaġ
Gözleye-gözleye ġalmaġ
Ġulaġ-burması vérmek
Ġurban-sadağa gétmek
Ġurdu-ġurduya düşmek
Ġuş-ġuş olmaġ
Haġġ-hésab çekmek
Haġġ-hésabı çürütmek (üzmek)
Haġġ-hésabını vérmek
Haġġ-say itirmek
Haldan-hala düşmek
Hal-ehval tutmaġ (soruşmaġ)
Hayıl-mayıl ġalmaġ
Hayıl-mayıl ġoymaġ
Hayıl-mayıl olmaġ
Hay-küy salmaġ
Hay-küy salmaġ (ġaldırmaġ)
Héçe-puça çıxarmaġ
Héçe-puça vérmek (satmaġ)
Heddi-büluğa çatmaġ (yétişmek, yétmek)
Heddi-hésabı olmamaġ
Herbe-zorba gelmek
Hesb-hal étmek
Hezmi-rabéden kéçirmek
Hoydu-hoyduya götürmek
Hüsn-reğbet beslemek
Hüsn-reğbetini ġazanmaġ
Xal-xal olmaġ
Xata-baladan uzaġ ġalmaġ (olmaġ)
Xata-baladan uzaġ olasan!
Xefti-dimaġ olmaġ
Xencer-bıçaġ olmaġ
Xencer-bıçağa çıxmaġ
Xerce-borca düşmek
Xéyir-bereketini ġaçırmaġ
Xéyir-dua vérmek (démek, élemek)
Xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
Xéyir-şere yarayan
Xéyir-şerini bilmek (anlamaġ, ġanmaġ)
Xıncım-xıncım étmek (élemek)
Xoş-béş étmek (élemek)
Xurd-heşil étmek
İhzari-nifret étmek (bildirmek)
İhzari-teessüf étmek
İhzari-teşekkür étmek
İlim-ilim gétmek
İlim-ilim itirmek
İlim-ilim itmek
İpe-sapa düzmek (düzülmek)
İpe-sapa yatmaġ (gelmek)
İpe-sapa yatmamaġ (gelmemek)
İrelisini-gérisini düşünmek
İrsal-mersul étmek
İrsal-mersula girmek
İşden-gücden olmaġ
İşe-güce yaramaġ
İşini-gücünü bıraxmaġ

İşten-gücden élemek
İt-bat düşmek
İt-bat élemek
İt-bat olmaġ
İyi-tozu ġalmamaġ
İyi-tozu görünmemek
İz(i)-elameti ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek)
İz(i)-eser(i) ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek
İzini-tozunu itirmek
İzi-tozu ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek)
Kéf(de)-damaġda olmaġ
Kéfe-damağa baxmaġ
Kéfi-damağı kökelmek
Kelméyi-şehadetini démek (oxumaġ, söylemek ya da salmağ, diline getirmek)
Kesik-kesik étmek (élemek)
Kesile-kesile ġalmaġ
Kiş-kişler olsun!
Köynek-köynek (bir köynek) et tökmek
Köynek-köynek et tökmek
Köz-köz olmaġ
Kürek-küreye vérmek
Küyġalmaġal (küy-kelek) salmaġ
Lağ-lağ danışmaġ
Lağ-loğaza ġoymaġ
Lat-lüt ġalmaġ
Léş-léşe ġatmaġ (çatmaġ)
Léş-léşe söykenmek, ġalanmaġ vs.
Lomba-lomba (içeri) ötürmek
Lüt-üryan ġalmaġ
Lüt-üryan olmaġ
Matdım-matdım baxmaġ
Matı-ġutu ġurumaġ (çekilmek)
Mat-mat baxmaġ
Mat-mat gözlerini döymek
Menem-menem démek
Men-men démek
Meşğuli-zimme olmaġ
Minnet-sünnet étmek
Misġal terezi ile ölçmek (çekmek)
Mizan-terezi ġurulmaġ
Ne ġulan-ġuşġun
Nem-nüm étmek (élemek)
Nezer-diġġeti celb étmek
Oğul-uşaġ sahibi olmaġ
Ölçü-biçi bilmemek
Ölüb-öldürmeye çıxmaġ
Ölüm-dirim döyüşü (vuruşu, savaşı, mübarizesi vs.)
Ölüm-dirim meselesi
Ört-basdır étmek (élemek)
Ötür-ötüre salmaġ
Öyüd-nesihet vérmek (étmek)
Özünü dağa-daşa vurmaġ (çırpmaġ)
Özünü oda-suya (oda-köze) vurmaġ (atmaġ)
Para-para étmek (élemek)
Para-para olmaġ
Pay-bölüş étmek (élemek)
Peren-peren düşmek (olmaġ)
Peren-peren salmaġ (étmek)
Pırçım-pırçım ter tökmek
Puçur-puçur ter tökmek
Pul-pul olmaġ
Püfleye-püfleye saxlamaġ
Rengden-renge girmek (düşmek)
Rüsvayi-alem (cahan) étmek (élemek)
Rüsvayi-alem (cahan) olmaġ
Sabah-sabaha salmaġ
Saç-birçek ağartmaġ
Saç-birçek dalaşmaġ (ġoymamaġ)
Saç-birçeyi ağarmaġ
Saç-birçeyini yolmaġ
Saçının-saġġalının ağaran vaxtında

Saçını-saġġallını ağarmaġ
Saçı-saġġalı bir-birine ġarışmış
Saç-saġġal ağartmaġ
Saç-saġġalını deyirmanda ağartaġ
Saf-çürük élemek
Saġġal-bığ basmaġ
Sağa-sola sovurmaġ
Sağına-soluna göz gezdirmek
Sağına-soluna kéçmek
Sağ-islahat (sağ yér) ġoymamaġ
Salam-kalamı olmaġ
Serf-nezer étmek
Ses-bes yoxdur!
Ses-sese vérmek
Siçan-pişik (oyunu) oynamaġ
Sıxma-boğmaya salmaġ
Sil-süpür élemek
Sındıra-sındıra oynamaġ
Sir-sifetini turşutmaġ (yığmaġ)
Sorğu-sual tutmaġ
Sui-istifade étmek
Suyu püfleye-püfleye içmek
Şadlığından yére-göye sığmamaġ (sığışmamaġ)
Şax-budaġ atmaġ
Şax-şax baxmaġ
Şekk-şübheden çıxartmak
Şele-külesini (şele-şülesini) ġoltuğuna vérmek
Şele-külesini dalına sarımaġ
Şele-külesini yığmaġ (yığışdırmaġ)
Şert(i)-şürut bağlamaġ
Şil-küt étmek (élemek)
Şil-küt olmaġ
Şitini-şorunu çıxartmaġ
Şot-kök élemek
Tar-mar étmek
Tar-mar olmaġ
Tepeden-dırnağa ġeder
Tepeden-dırnağa ġeder süzmek
Tepik-tepiye vérmek (gelmek)
Terk-silah édilmek
Tike-parça élemek
Toy-büsat ġurmaġ
Tuği-le'net olub boğazına kéçmek
Tükleri biz-biz durmaġ (olmaġ)
Uc-bucağı görünmemek (olmamaġ)
Umu-küsü étmek
Uzun-uzadı
Ürek-direk olmaġ
Ürek-direk vermek
Ürek-göbek ġalmamaġ
Ürek-göbeyi düşmek
Ürek-göbeyini yémek
Üreyi cız-cız cızıldamaġ
Üreyi dağ-dağa düşmek
Üreyi parça-parça olmaġ
Üreyi şan-şan olmaġ
Üreyi tél-tél olmaġ
Üreyi tıp-tıp döyünmek
Üreyi tir-tir esmek
Üreyine ġara-ġura gelmek
Üreyini parça-parça élemek
Üreyini yéye-yéye ġalmaġ
Üstünde zağ-zağ esmek
Üz-göz olmaġ
Üz-gözünden (sifetinden) zeher tökülmek (yağmaġ)
Üz-gözünü turşutmaġ
Üz-üze gelmek
Var-gel étmek (élemek)
Var-yoxu elinden çıxmaġ (gétmek)
Vez'i-heml étmek
Vidayi-heyat étmek
Yağ-bal içinde yaşamaġ
Yaxşı-yaman sanmaġ (bilmek)
Yalvar-yaxar étmek (élemek)
Yalvar-yapış élemek

Yandı-ġındı vérmek
Yan-yan baxmaġ
Yan-yöresini dalamaġ
Yastı-yastı danışmaġ
Yékexana-yékexana danışmaġ
Yéke-yéke danışmaġ
Yére-göye sığmamaġ
Yér-göy ağlamaġ
Yırtığ-yamaġ vurmaġ
Yır-yığış étmek (élemek)
Yorğan-döşekden durmaġ (ġalxamaġ)
Yorğan-döşeye düşmek (yıxılmaġ)
Yorğun-arğın düşmek
Yör-yöndeme salmaġ
Yurd-yuva salmaġ
Zehri-bağrı yarılmaġ
Zendéyi-zehlesi gétmek
Zendéyi-zehlesini aparmaġ
Zerbi-mesel olmaġ
Zol-zol étmek

Özbek Türkçesi

Ädi-bädi äytişmåq
Ämäl-taqal qılmåq
Gir-gir äylän– (båşi)
Häng-mäng bolmåq
Häş-päş degünçä
Hayr-ma'zur (qıl–)
Häyt-hüyt (degünçä)
Köz-köz (qıl–)
Köz-qulåq (bol–)
Låm-mim demäslik
Näzär-pisänd qılmäslik
Nest-nåbud bolmåq
Qulåq-miyä (ye–)
Tår-mår qılmåq
Väyrån-tälqån (qıl–)
Yüz-xåtir qilmåq
Zer-zäbär (qıl–) (zerü zäbär)

3.1.3.2.Yardımcı Fiillerle Oluşan İkilemeler

Çoğunlukla yansıma kelimelerle kurulmuş ikilemelerde hareketliliği belirtmek için yardımcı fiillerden yararlanılmıştır. Türkiye Türkçesinde "etmek", "olmak" ve "eylemek" yardımcı eylemlerle bazı ikilemeler birlikte kullanılır. Vecihe Hatiboğlu, bazı ikilemelerin hem "etmek" hem de "olmak" yardımcı eylemleriyle kullanılabildiğini söylemiş ve "Bazı yabancı sözcüklerle birlikte kullanılan "etmek", "olmak" veya "eylemek" gibi yardımcı eylemlerin ulaç biçimlerinde, yabancı sözcük ikilenmez"[368] demiştir. Hamza Zülfikar, Türkiye Türkçesinde "et-" yardımcı fiilinin daha sık kullanılmasını ses yansımalarının hareketliliği, geçişliliği ile ilgili olduğunu ve et- fiilinin bir çekim öğesi görevini taşıyıp tabii ses, bu yolla daha açık, daha kuvvetli anlatılmış olacağını ifade etmiştir. Başka fiillerin de kullanıldığını şu sözlerle ortaya koymuştur: Yardımcı fiiller dışında ikilemenin anlamına uygun düşen ya da anlamı tamamlayıcı nitelikte olan başka fiiller de kullanılır. Bunlar, ikilemenin kavramını fiilleştirir ve çekimlerini sağlar.[369] Mustafa Özkan da, yansımalı ikilemelerde sadece "etmek", "olmak" ve "eylemek" yardımcı fiillerinin kullanılmayıp bunların dışında ikilemeye uygun olarak farklı fiiller de kullanıldığını söylemiştir: Bazı ikilemelerdeki deyimleşmede anlam aktarımı bir fiile bağlı olarak gerçekleşmektedir. Özellikle yansımalı ikilemelerde hareketliliği sağlamak ve kavramı fiilleştirmek için et-, eyle, ol- yardımcı fiillerinden yararlanıldığı gibi (örnek: mır mır et-, gacur gucur et-, çan çan et-, ham hum et-, kem küm et-), yardımcı fiiller dışında anlama uygun düşen başka fiiller de kullanılmaktadır (avaz avaz bağır-, gevrek gevrek gül-, çiğ çiğ ye-, yerden yere vur-, kucaktan kucağa dolaş-, yere göğe koyama-) [370] . Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde de et-, eyle-, ol-, bol-, qıl- yardımcı fiillerin dışında ikilemenin anlamına uygun olarak başka filler de kullanılmıştır. Daha çok Kazak Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler şunlardır: alqam-salqam kiyinüv, älem-tapırığın şığaruv, boda-boda jınav, qarım-qatınas jasav, qol-ayağı sırqırav, quj-quj qaynav, lüp-lüp soğuv, mañ-mañ basuv, mırs-mırs külüv, saq-saq külüv, sılq-sılq külüv, tırq-tırq külüv, xal-axuvalın surav, şañ-tozañnan tazartuv, işek-silesi qatuv. Azerbaycan Türkçesinde ise daha çok üçlü yapılar olarak nitelendirdiğimiz örneklerle karşılaşırız: inir-inir inlemek, mır-mır

[368]Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.50
[369] Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.,* s.162
[370] Mustafa Özkan (2004), *a.g.m*

marıldamağ, parıl-parıl parlamağ, par-par parıldamağ, ġatım-ġatım ġatlamağ, gur-gur guruldamağ, xor-xor xoruldamağ, esim-esim esmek. Bunların dışında zülüm-zülüm ağlamağ, zağ-zağ esmek (titremek), zarı-zarı ağlamağ, zar-zar ağlamağ, ayın-şayın otlamağ, ad-san ġazanmağ (çıxarmağ) gibi anlama uygun düşen fiillerle kullanılan örnekler de vardır. Özbek Türkçesinde de; çitir-çitir yan–, dağ-dağ titrämåq, dir-dir titre–, gär-gär kekir–, ğarq-ğarq terlä–, hüngir-hüngir (yığla-), lıq-lıq (yut–), qalt-qalt (titrä–), qåväq-dimåğugä (qara–), qıqır-qıqır (kül–), tårs-tårs yåril–, xor-xor (içme–), yum-yum yığlämåq gibi ikilemeler vardır.

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkati çekmektedir. Kazak Türkçesinde ışıldamak, parıldamak anlamında kullanılan "jarq-jarq etüv" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde gözleri kamaştıracak derecede parlamak, ışık saçmak manasında kullanılan "par-par parıldamağ" ikilemesi yapı ve anlam olarak benzemektedir. Kazak Türkçesinde alt üst etmek anlamındaki "älem-tapırığın şığaruv" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde alt üst etmek, darmadağın etmek, yerle bir etmek manasında kullanılan "zir-zeber étmek" yardımcı fiille oluşan ikileme birbirine benzemektedir. Kazak Türkçesinde hüngür hüngür ağlamak anlamında yardımcı fiille kurulmuş "boda-boda jınav" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde zırıldayarak ağlamak manasında kullanılan "zır-zır zırıldamağ" ikilemesine anlam ve yapı olarak benzemektedir. Azerbaycan Türkçesinde parça parça olmak, parçalanıp dağılmak anlamında kullanılan "çilik-çilik olmağ" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde paramparça olmak, parça parça olmak anlamında kullanılan "çil-çil bolmåq" ikilemesi anlam ve yapı olarak benzemektedir. Azerbaycan Türkçesinde soğuktan, korkudan, heyecandan dolayı şiddetli titremek anlamında "tir-tir titremek (esmek)" ikilemesi ile tir tir titremek manasında Özbek Türkçesinde kullanılan "dağ-dağ titrämåq" ikilemesi anlam ve yapı olarak benzerdir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Alqam-salqam kiyinüv	Ad-san ġazanmağ (çıxarmağ)	Båzår-öçär qılmåq
Älem-tapırığın şığaruv	Ana-bala olmağ	Çil-çil bolmåq
Äñki-täñki boluv	Araġ-varaġ élemek	Çirt-pirt bol–
Boda-boda jınav	Asım-asım olmağ	Çitir-çitir yan–
Bulqan-talqan boluv	Asi-fikir étmek	Dağ-dağ titrämåq
Bıj-tıj etüv	Asi-fikir olmağ	Dir-dir titre–

Bıt-şıt boluv
Jarq-jarq etüv
Jermen-jeksen boluv
Qarım-qatınas jasav
Qodañ-qodañ etüv
Qol-ayağı sırqırav
Quj-quj qaynav
Qıtır-qıtır etüv
Lüp-lüp soğuv
Mañ-mañ basuv
Meñ-zeñ boluv
Mıñq-mıñq etüv
Mırs-mırs külüv
Pıs-pıs etüv
Saq-saq külüv
Sarq-surq etüv
Sılq-sılq külüv
Sır-sır etüv
Teginnen-tegin aluv
Tırq-tırq külüv
Xal-axuvalın surav
Şañ-tozañnan tazartuv
Şar-şar etüv
İşek-silesi qatuv

Aşığ-me'şuġ olmaġ
Ayın-şayın otlamaġ
Cidd-cehd étmek
Cing-cing cingildemek
Cur-cur élemek
Çır-çır çığırmaġ
Çilik-çilik élemek (doğramaġ)
Çilik-çilik olmaġ
Esim-esim esmek
Ġatım-ġatım ġatlamaġ
Gur-gur guruldamaġ
Xor-xor xoruldamaġ
İşıl-işıl işıldamaġ (parlamaġ, parıldamaġ)
İnir-inir inlemek
Mır-mır marıldamaġ
Parıl-parıl parlamaġ
Par-par parıldamaġ
Şane-şane olmaġ
Şan-şan élemek (étmek)
Şan-şan olmaġ
Şilte-şilte olmaġ
Tir-tir titremek (esmek)
Zağ-zağ esmek (titremek)
Zarı-zarı ağlamaġ
Zar-zar ağlamaġ (zarıldamaġ)
Zır-zır élemek
Zır-zır zırıldamaġ
Zir-zeber étmek
Zir-zeber olmaġ
Zülüm-zülüm ağlamaġ

Gärd-gärd qıl–
Gär-gär kekir–
Ğarq-ğarq terlä–
Hisåb-kitåb qılmåq
Hüngir-hüngir (yığla-)
Lıq-lıq (yut–)
Pärdäz-ändåz (qıl–)
Qalt-qalt (titrä–)
Qåväq-dimåğugä (qara–)
Qıqır-qıqır (kül–)
Tårs-tårs yåril–
Tit-pit (bol–)
Xattı-mühr (qıl–)
Xor-xor (içme–)
Yält-yält (qıl–)
Yum-yum yığlämåq

3.1.3.3.Pekiştirmeli Yapılar

Bu tür ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yan yana gelerek bir ikileme oluşturmasının yerine bir kelimenin ilk hecesi ikilenir ya da araya farklı bir unsur girerek anlamı pekiştirilir. Başta ve ortada pekiştirme unsuru kullanılarak oluşan

ikilemeler olmak üzere iki başlıkta değerlendireceğimiz bu yapıdaki ikilemeler üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3.3.1. Başta Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yerine tek bir kelimenin ilk heceleri alınır; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinden uygun olanını alarak oluşur. Burada da iki ayrı kelimenin tekrarlanmasında görülen anlamı güçlendirmek ve pekiştirme işlevi geçerlidir. Bu tür ikilemelerde önceki deneyimlere dayanan gizli bir nitelik karşılaştırması olduğunu ancak bu karşılaştırmanın dilbilgisel düzeyde (aynı tümcede aynı niteliği taşıyan iki adın varlığı biçiminde) ortaya çıkmadığı görüşünde olan Fatma Akerson, "Çağrışımsal karşılaştırma nesnel olarak, tümcenin sözdizimsel yapısı içinde yer almaz. Sözdizimsel açıdan burada adlar arasında nesnel bir karşılaştırma yoktur. Bunun yerine doğrudan doğruya niteliğin bir derecelendirmesi yapılır, yani sıfatın yoğunluk kertesi, kendi taşıdığı anlam açısından arttırılır"[371] demiştir. Akerson, bu tür yapıların Almanca'da olmadığını söylemiş ve anlama etkisini şöyle açıklamıştır: Bu kurguda nitelik açısından "en çok olma" durumuna anlamsal bir gönderme vardır. "Kaskatı" derken, bir bakıma olabileceklerin en katısı demek isteriz.[372]

Muharrem Ergin, pekiştirme kullanılarak oluşan ikilemeleri tekrarlama yoluyla yapıldığı, aşağı yukarı mana ve fonksiyon bakımından da tekrar benzediği için tekrar olarak adlandırdığını belirtmiştir. Ergin, bu yapıların vurgu bakımından da sıfat tamlamasına benzediğini şu sözlerle dile getirmiştir: Vurgu bakımından, birincisi ikincisinin manasına kuvvet veren iki unsurun asıl ve yardımcı unsur durumları bakımından bunların tekrar olmadıklarını, sıfat tamlamasına benzediklerini de hemen belirtmeliyiz. Gerçekten de bu gruplarda türetilen birinci unsur kuvvetli vurgulu olup grubun vurgusunu üzerinde taşır. Tek başına manalı olmamakla beraber ek olmayan, kuvvetli durumu ve fonksiyonu dolayısıyla bir çeşit kelime olan, tekrarlardaki uydurma

[371] Fatma Akerson (1982), *a.g.m.*
[372] Fatma Akerson (1982), *a.g.m.*

kelimelerden sayılabilecek bu unsuru daima ayrı yazmak lazımdır.[373] Bu konuyu berkitme sıfatları başlığı altında inceleyen Tahsin Banguoğlu, "Vasfın yoğunluğunu salt olarak yüksek derecesiyle gösteren sıfatlara berkitme sıfatları adını veriyoruz. Türkçede berkitme sıfatları en çok benzer hece katkısı (paronomasie) yoluyla olur. Bu da vasıflama sıfatlarının ilk hecelerini m p s r sesdeşlerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin başına getirmek suretiyle yapılır" [374] şeklinde açıklama yapmıştır.

Sema Bayraktar, bu tip ikilemelerin başlangıçta sadece p ile yapıldığını dilimize yabancı sözcüklerin girmeye başladıkça başlamasıyla /p/ sesi yeterli görülmediğini; /r/, /m/, /s/ seslerinden de yararlanma yoluna gidildiğini ifade etmiştir. Bayraktar, "Pekiştirme ile ilgili kurallar, dilin tarihi gelişim süreci içinde, yüzyıllar boyunca şekillenerek kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu kurallara bağlı kalınarak yapılan bazı pekiştirme sözcükleri zamanla dil beğenisine ters düşerek kulağı zorlayabilir. Örneğin yepyeşil (yap+yaşul) örneği –ilk hecesi ünlü ile biten sözcükler /p/ sesi ile pekiştirilir- pekiştirme kurallarına uygundur; ancak dil beğenisi bu söyleyişi yadırgamış; bu nedenle /p/ sesi ile pekiştirilmesi gereken bu sözcük bugün /m/ sesi ile pekiştirilir olmuştur. Böyle durumlarda yine dilin kendi kendine koyduğu alt kurallar devreye girmektedir. Bunun için, dilde tek bir pekiştirme ünsüzü yeterli görülmemiş; her biri birbirinden farklı özellikteki /m/, /p/, /r/, /s/ ünsüzleri pekiştirme sesleri olarak ortaya çıkmıştır"[375] ifadesini kullanmıştır. Ancak Kazak "jap-jasıl" ikilemesinde p sesinin pekiştirmede kullanıldığını görmekteyiz. Özbek Türkçesinde ise "yäm-yäşil" ikilemesinde Türkiye Türkçesindeki gibi m sesi pekiştirmede kullanılmıştır.

Pekiştirmede r sesinin kullanımı ile ilgili Andreas Tietze, "Son harfi r olan kelimeyi başa getirince Azericede çok kullanılan bir terkip şeklini meydana getirmiş oluyoruz. Bu terkip şekli yapılış bakımından sıfatları ön-ekli tekid şekline benzemektedir. (çarçabuk, çırçıplak, kıpkızıl, sırsıklam, tortop vs.), şu farkla ki geçiş ünsüzü olarak yalnız r kullanılabilir. Mana ve fonksiyon bakımından Azericedeki bu terkipler sıfat değil, bir mühmelin ilavesiyle teşkil edilmiş isim terkipleridir, aslan malsan gibi. Lakin manası açık olan açık olan unsur daima ikincisidir. Böyle terkipleri

[373] Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.,* s. 379
[374] Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.,* s.348
[375]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

teşkil etmede konuşan, adeta at mat tipindekine benzer şekilde serbesttir"[376] ifadesini kullanmıştır.

Pekiştirme yoluyla yapılan ikilemelerden söz eden Aynur Öz, "Bir kelime ve onun değişen tekrarından oluşan bu ikilemeler, semantik bakımdan tek kelimenin tekrarı olarak değerlendirilebilir"[377] demiştir.

Her üç lehçede de pekiştirme yoluyla yapılan ikileme örneklerine rastlarız. bu ikilemeler arasında bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Kazak Türkçesinde "jap-jasıl" ikilemesinde pekiştirme /p/ sesi ile yapılırken, Özbek Türkçesinde "yäm-yäşil" ikilemesinde pekiştirme Türkiye Türkçesindeki gibi /m/ sesi ile yapılmıştır. Kazak Türkçesinde "qap-qara" ikilemesinde de Özbek Türkçesinde "qåp-qårä" ikilemesinde de pekiştirme sesi /p/dir. Kazak Türkçesinde "tap-taza", "qıp-qızıl" ve "qup-qurğaq" ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde "tåp-tåzä", "qıp-qızıl" ve "qup-quruq" ikilemeleri pekiştirme /p/ sesi ile yapılmıştır. Bu ikilemeler anlam ve yapı bakımından aynıdır.

/p/, /m/, /r/ ve /s/ pekiştirme seslerinden başka Azerbaycan Türkçesinde /l/ sesi de kullanılmıştır. çıl-çılpaġ, çıl-çırpı, el-elbet, hel-helbet, kül-külfet, pal-paltarlı, pal-paltar ikilemelerinde ilk heceleri ilk kelimeye alınarak; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /l/ sesini alarak pekiştirilmiştir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Äp-ädemi	Çıl-çılpaġ	Bäb-bärävär
Äp-äzir	Çıl-çırpı	Bom-boş
Äp-äsem	Çör-çöp	Büs-bütün
Bap-baysaldı	Dir-dirrik	Çippä-çin
Bap-balğın	Dör-döşek	Duppa-durust
Büp-bütin	Dür-düyün	Kap-kättä
Bip-biyik	Dür-düyünçe	Köm-kök
Bip-birdey	El-elbet	Küppä-kündüz
Dap-dayın	Ġıs-ġıvraġ	Låp-låyıq
Dap-darday	Hel-helbet	Låppä-låyıq
Dop-domalaq	Kem-karastı	Qåp-qårä
Döp-döñgelek	Kem-kesir	Qıp-qızıl

[376] Andreas Tietze (1966), *a.g.m.*
[377] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Düp-tüzüv
Japa-jalğız
Jap-jazıq
Jap-jaylı
Jap-jaqsı
Jap-jaña
Jap-jaqın
Jap-jalañaş
Jap-jalpaq
Jap-jaman
Jap-jarıq
Jap-jas
Jap-jasıl
Jep-jeñil
Jöp-jöndi
Jup-juvan
Jup-juvas
Jup-juqa
Jup-jumsaq
Jıp-jıynaqı
Jıp-jıltır
Jıp-jılı
Zım-ziya
Zip-zildey
Käp-käri
Kep-kelte
Kep-keñ
Kip-kişkene
Kip-kişkentay
Qaz-qatar
Qap-qalıñ
Qap-qara
Qap-qarañğı
Qap-qattı
Qop-qoñır
Qop-qoyu
Qup-quv
Qup-qurğaq
Kül-külfet
Pal-paltarlı
Pal-paltar
Sör-söküntü
Sür-sümük
Tor-top
Tör-tökünti
Tör-tökünti̇lü
Yor-yoxsul
Yör-yöndem
Zir-zibil
Qıp-yalangåç
Qup-quruq
Sip-sillik
Tåpä- tutä
Täppä-taxt
Täppä-täyyår
Tåp-tåzä
Töppä-toğrı
Yäm-yäşil
Yäp-yälängåç
Yäp-yängi

Qıl-qıbır
Qım-ğuvıt
Qım-qiyğaş
Qıp-qızıl
Map-mayda
Mop-momaqan
Mom-momın
Möp-möldir
Mup-muzday
Mup-muntazday
Näp-näzik
Nıp-nıq
Op-oñay
Op-oñdı
Öp-öñdi
Öp-ötirik
Sap-salqın
Sap-sarı
Sap-sav
Sep-seldir
Sep-sergek
Sop-solğın
Sop-sopaq
Sup-suvıq
Sup-sur
Süp-süykimdi
Süp-süyrik
Süp-süyir
Sıp-sıldır
Sıp-sıpayı
Tap-taza
Tap-taqır
Tap-tuynaqtay
Täp-tätti
Täp-tävir
Tepe-teñ
Tepe-teñdik
Tep-tegis

Top-tolıq
Tup-tuqıl
Tup-tuldır
Tup-tunıq
Tup-tutas
Tüp-tuqiyan
Tüp-tügel
Tüp-tüzüv
Tım-tıraqay
Tım-tıraqayla–
Tım-tırıs
Tıp-tiypıl
Tıp-tiyanaqtı
Tıp-tınıq
Tıp-tınış
Tip-tittey
Tip-tik
Tip-tike
Up-uzaq
Up-usaq
Up-uyañ
Üp-ülken
Şap-şağın
Şap-şaq
Şoq-şoq
Şop-şolaq
Şup-şubar
Şup-şuñqır
Şım-şıtırıq
Şıp-şırğasız
Şip-şiyki
Ip-ras
Ip-ıqşam
Ip-ıñğaylı
Ip-ıstıq
İp-iri

3.1.3.3.2. Ortada Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler

Örneğine sadece Kazak ve Özbek Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin arasına bir pekiştirme unsuru girer. Osman Nedim Tuna, "Şekil itibarı ile yabancı olmakla beraber bugün hala kullanılan bir tekrar da be ile yapılır. (öz-be-öz, süt-be-süt)"[378] diyerek bu yapının yabancı olduğunu söylemektedir. Aynur Öz de, "Özbek Türkçesinde ikilemelerin bir kısmı -mä, -bä, dän eki ile yapılmaktadır. Bu eklerle yapılan ikilemeler, görünüşte anlamı pekiştirme, güçlendirme fonksiyonunda olsalar da anlam yönünden diğer ikilemelerden pek farkları yoktur"[379] diyerek -dän ekini de bu grupta değerlendirir. Biz -dän eki almış ikilemeleri ablatif eki alarak oluşan ikilemeler kısmında ele almayı daha uygun gördük. Pekiştirme unsuru Kazak Türkçesinde -pa/-pe; -ma/-me iken Özbek Türkçesinde -mä, -bä'dir. Kazak Türkçesinde bu pekiştirme ekini ilk kelime alırken, Özbek Türkçesinde –mä ekini ilk kelime, -bä ekini ise ikinci kelime almaktadır.

Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerde benzerlikler bir hayli fazladır. Kazak Türkçesindeki "betpe-bet", "jüzbe-jüz", "jılma-jıl", "sözbe-söz", "jolma-jol" ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde "betmä-bet", "yüzmä-yüz", "yılmä-yıl", "sözmä-söz", "yolmä-yol" ikilemeleri aynıdır. Burada pekiştirme ekinde Kazak Türkçesinde m>b>p değişimi vardır. Bu değişim *Türk Lehçeleri Grameri* kitabında şöyle verilmiştir: Kazak Türkçesinde m ünsüzü sedasız ünsüzlerden sonra geldiğinde değişerek p olur. Bu değişmede m'lerin önce teorik olarak b olduğunu, daha sonra ünsüz uyumuna uyarak p olduğunu kabul ediyoruz. Bu değişme bilhassa m ile başlayan eklerde görülür.[380]

Kazak Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Baspa-bas	Bäsmä-bäs
Betpe-bet	Båşmä-båş
Daqpa-daq	Betmä-bet
Dälme-däl	Birmä-bir
Dälme-däldik	Däm-bädäm

[378] Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*
[379] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*
[380] Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

Esikpe-esik	Elmä-el
Jayma-jay	Eşikmä-eşik
Jekpe-jek	Gälmä-gäl
Jolma-jol	İzmä-iz
Jüzbe-jüz	Ketmä-ket
Jılma-jıl	Nåmmä-nåm
Közbe-köz	Nävbätmä-nävbät
Künbe-kün	Qatmä-qat
Künbe-küngi	Räng-baräng
Künbe-kündik	Särbä-sär
Qolma-qol	Sözmä-söz
Naqpa-naq	Tikkämä-tikkä
Sayma-say	Üstmä-üst
Sözbe-söz	Xılmä-xıl
Tezbe-tez	Yäkkämä-yäkkä
Teñbe-teñ	Yånmä-yån
Tuspa-tus	Yılmä-yıl
Üyme-üy	Yolmä-yol
İzbe-iz	Yüzmä-yüz
	Zor-bäzor

3.1.3.4.Kökteş Olarak Oluşan İkilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yan yana kullanılması söz konusudur. Bu yapıları Saadet Çağatay "Aynı kökten olan iki kelimenin ayrı gramatikal şekillerle (tabanlarla) yapılan Hend-n'leri var ki, onlar şunlardır: Ton tonangu elbise, ton elbise manasına gelen müstakil bir kelime -a- ekiyle denom. verb tona- yapıyor buna -n- ekiyle dönüşlü tonan- oluyor, bu fiil şekli -gu isim ekiyle isim yapıyor. Bunun gibi, alp alpagut, kadın kadnagın, kür kürlüg. Yeni Türkçede bunların aynı kökten olan isim (mastar) ve filden yapılanları vardır: sormak soruştur-, vermek veriştir- gibi veya Arapça kelimelerin müfret ve cemilerinden mürekkep olan vezir vüzera, vekil vükela, gibi şekiller dahi bu cinstendir"[381] diyerek kabul etmiştir. Ancak Vecihe Hatiboğlu, "Aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yan yana kullanılması kavramda

[381] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m*

ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağlamadığından ikileme sayılmaz; bunlara kökteşleme denir. "örtü örtmek, ütü ütülemek, yazı yazmak, yemek yemek" ve benzerleri ikileme değil kökteşlemedir"[382] diyerek ikileme olarak kabul etmediğini belirtir.

Burada geçen ikilemelerin kavramda ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağladığını düşündüğümüz için yer vermeyi uygun görüyoruz.

Kazak Türkçesi

Göy-göyle–
Kes-keste–
Kev-kevle–
Qav-qavla–
Qiyt-qiytta–
Qos-qostap
Qıt-qıtta–
Pır-pırla–
Pış-pışta–
Täy-täylä–
Tur-turla–
Şım-şımdap

3.1.3.5.Önsesi /m/ ile Değiştirilerek Yüklenen İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler, ünlü ile başlayan sözlerin başına doğrudan doğruya ünsüz ile başlayanların ünsüzü kaldırıldıktan sonra, m- getirilerek oluşmaktadır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime m- eklenmesiyle oluştuğu için sözlükte tek başına yer almaz, birinci kelimenin anlamını güçlendirir. Basit ikilemelerde, sadece birinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler grubunda da değerlendirilebilir; ancak Türkiye Türkçesinde önsesi -m ile değiştirilerek yapılan ikilemeler yapılmış çalışmalarda ayrı bir bölümde gösterildiği için biz de ayrı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Vecihe Hatiboğlu, m-'li ikileme başlığı altında bu tür ikilemelerin anlamda bir pekiştirme, güçlendirme sağladığını ve fazla sözcük kullanmadan "vesaire, benzer, ilgili şeyler" kavramını verdiğini ifade etmiştir. Hatiboğlu, "Türkiye Türkçesinin bir özelliği

[382] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.18

de, m-‘li ikileme kurabilmesidir. Türkiye Türkçesinde aslında Türkçe olan sözcükler “m-” sesiyle başlamaz. Buna göre Türkçede, “m-” ile başlayan bir sözcük bulunmadığından, ikilemede sözcükler arasında herhangi bir karışma söz konusu olamaz. Türkçenin bu özelliği bir yaratma gücüdür. “m-” ile başlamayan her türlü Türkçe ya da yabancı sözcüğün bir ikilemesi “m-” sesi ile kurulabilir; bunun için ünlüyle başlayan sözcüğün başına ya da ünsüzle başlayan sözcüğün başındaki ünsüz kaldırılarak yerine “m-” sesi getirilir, geriye kalan kısım olduğu gibi tekrarlanır” [383]demiştir. Muharrem Ergin ise bu türdeki ikilemeleri ilaveli tekrarla başlığı altında yer vermiştir. “Başa bir ses ilave edilenlerde vokalle başlayan kelimelerin doğrudan doğruya başına, konsonantla başlayanların o konsonantı kaldırarak yerine bir m sesi getirilir. Böylece elde edilen kelime tekrarın ikinci unsuru olarak kullanılır: adam madam, su mu, iş miş, koştu moştu, deniz meniz misallerinde olduğu gibi. m ile başlayanlar hariç, her kelime ile bu çeşit tekrar yapılabilir. m ile başlayan kelimelerde ikinci unsur olarak falan kelimesine baş vurulur: masa falan gibi. Bazen bu tekrar m ile başlayan kelimenin ilk vokalini değiştirmek suretiyle de yapılır: şart şurt, mal mul gibi.”[384] Doğan Aksan m-’li ikilemeler için, “Türk insanı, “… ve benzeri” gibi bir anlamı dile getirebilmek, yerine göre abartılı bir anlatıma ya da küçümsemeli anlatıma yönelebilmek için ilk öğenin ön sesini bir /m/ ile değiştirebilmekte, böylece, kullanımı çok yaygın ve geniş bir ikilem türünden yararlanmaktadır”[385] ifadesini kullanmıştır. Mehmet Hakkı Suçin, Arapça kitaplarında itbâ‘ adıyla listelenen ikilemelerin çoğunun “fosilleştiği” ve modern standart Arapçada kullanılmadığını dile getirmiştir. Suçin ayrıca bu ikilemelerin ardıl sözcükleri en fazla sırasıyla b-, m-, l-, n- ve elif-sesleriyle başladığını söylemiş ve yapısal ve fonetik olarak b- ve m- ünsüzüyle yapılan Türkçe ikilemelere benzemelerine karşın, işlevsel ve anlamsal olarak aralarında herhangi bir benzerlik bulunmadığını ifade etmiştir.[386]

Daha çok konuşma dilinde kullanılan m-’li ikilemeler sözlüklerde az bir yer tutsa da her üç lehçede de bu tür ikilemeler yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “az-maz”, “tar-mar” ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde “åz-måz ”, “tår-mår” ikilemeleri aynıdır.

---

[383] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.21
[384] Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*, s.378
[385] Doğan Aksan (1996), *a.g.e.,* s.198
[386] Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Kiye-miye	Az-maz	Åz-måz
Köje-möje	Cındır-mındır	Häng-mäng: häng-mäng bolmåq
Kötere-mötere	Ende-mende: ende-mende démek[387]	Tår-mår
Qağa-mağa	Xırda-mırda	
Öte-möte	İnkir-minkir	
	Lalığ-malığ	
	Lüt-müt	
	Pul-mul	
	Şéy-méy	
	Tar-mar	

3.1.3.6.İzafet Terkipli Yapılar

Türk diline girmiş Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan ikilemelerde araya "ve" bağlacı veya izafet girmektedir. "Türkçe bir kelimeyle yabancı bir kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu ikilemeler Eski Uygur Türkçesinde sıkça görülür. Kökeni farklı iki kelimenin bir araya gelişi arada hiçbir bağlayıcı kullanılmadan yapılabildiği gibi bazen de "atlıg", "tigme", gibi bağlayıcılarla yapılır. Bağlayıcı kullanılmadan oluşturulan bu tür ikilemelerde Türkçe kelime başta olabileceği gibi sonda da görülebilir."[388] Vecihe Hatiboğlu, ikileme ve bağlaçlı tamlama başlığı altında "İkilemelerin, görünürde, bağlaçlı tamlamalara benzer yönleri vardır ama asla bağlaçlı tamlamalar ile bir tutulamaz. Anlam bakımından, bağlaçlı tamlama bellidir, sınırlıdır, ikileme ise geniş sınırlı, esnek anlam verir"[389] diyerek bağlaçlı yapıları ikileme olarak kabul etmediğini söylemiştir. Ancak bu tür bağlaçlı ikilemelerin hem izafetli hem de izafetsiz kullanımı söz konusu olduğu için ikilemenin yapısında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Bu bakımından bu tür yapıları ikileme olarak kabul edebiliriz. Mehmet Dursun Erdem, "Bu dönem karşılaştığımız bir diğer yapı da alıntı+bağlaç + alıntı (za:r uza:r, za:r ve za:r, zi:nha:r u zi:nha:r) yapısıdır. Bu gibi yapılar yineleme grubuna girer. Yinelemeler bu durumda kuvvetli pekiştirme işlevine sahiptir. Bağlaç vurgunun daha da artırılmasına

[387] "Ende-mende: ende-mende démek" ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz.
[388]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[389] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*,s.26-27

yardımcı olur ve kesinlik anlamı katar"[390] diyerek bu grupta yer alan yapıları yineleme olarak değerlendirmiştir.

Daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin yan yana gelerek oluşturdukları bu yapılara Kazak Türkçesinde rastlamadık. Örneğine Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, kelimeler arasına izafet ya da bağlaç girmiştir. Zamanla ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına giren bu izafet ve bağlaçlar kalıplaşarak bir arada kullanılmıştır. Anlam olarak birbirini tamamlayan kelimelerin yan yana kullanıldığı bu tür yapıyı, anlatım gücünü arttırıp anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılmaları sebebiyle ikileme olarak kabul edebiliriz.

Azerbaycan Türkçesi

Abi-beğa
Abi-heyat(Abi héyvan(i))
Abi-kövser
Abi-nisyan
Abi-léysan
Abi-zemzem
Abi-zindegani
Abü hava
Ah-efğan(Ahü efğan)
Ah-feğan(Ahü feğan)
Ah-feryad(Ahü feryad)
Ah-nale(Ahü nale)
Ahuyi-xeta
Ahuyi-xeten
Ah-vay(Ahü vay)
Ah-zar(Ahü zar)
Alimi-biemel
Asari-etige
Babayi-emir
Bad(i)-seba
Bad(i)-fena: Bad(i)-fenaya gétmek
Bar(i)-ilaha
Bari-ilahi
Bebri-beyan

[390] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Ġüvvéyi-behriyye
Belayi-müsibetle
Belayi-nagehan
Berr-biyaban (Berrü biyaban)
Növ'i-beşer
Cami-cem
Celayi-veten
Dadü-bidad
Dadü-feryad
Dari-beġa
Dari-fena
Dari-şefa
Derdi-dil
Derd(i)-hal
Derd(ü)-möhnet
Derd(i)-ser
Derdü-bela
Derdü-ġem
Derdü-möhnet
Desti-xett
Dili-zar
Dövri-felek
Dövri-ġedim
Dövri-gerdun
Dövr(i)-zaman
Ebri-bahar
Ebri-néysan
Ebri-siyah
Efradi-meclis
Efvi-ümumi
Eġsayi-Şerġ
Ehdi-cedid
Ehdi-etiġ
Ehli-béyt
Ehli-derd
Ehli-dil
Ehli-divan
Ehli-dünya
Ehli-élm

Ehli-éşġ
Ehli-eyal
Ehli-ġelem
Ehli-ġerez
Ehli-ġible
Ehli-ġübur
Ehli-hal
Ehli-iman
Ehli-insaf
Ehli-kéf
Ehli-kemal
Ehli-kitab
Ehli-meclis
Ehli-me’rifet
Ehli-ruh
Ehli-savad
Ehli-vefa
Ehli-zeleme
Ehli-zövġ
Ehli-zülm
Ehli-xibre
Ehmedi-biġem
Ehvali-ruhiyye
É’lani-éşġ (é’lani-mehebbet) étmek
Élmi-fantastik
Élmi-kütlevi
Élmi-populyar
Élmi-nezeri
Élmi-téxniki
Élmi-tetbiġi
Emri-ġaib
Emri-vaġé
Erşi-e’la
Erşi-felek
Erşi-müella
Eşyayi-delil
Füġerayi-kasibe
Ġadiri-mütleġ
Ġanuni-esasi

Ġeti-elaġe étmek
Ġeti-nezer étmek
Ġeti-ümid olmaġ
Ġéyri-adi
Ġéyri-adilik
Ġéyri-antaġonist
Ġéyri-bedii
Ġéyri-bediilik
Ġéyri-béle
Ġéyri-beraber
Ġéyri-beraberlik
Ġéyri-caiz
Ġéyri-ciddi
Ġéyri-ciddilik
Ġéyri-edebi
Ġéyri-edebilik
Ġéyri-exlaġi
Ġéyri-esgeri
Ġéyri-élmi
Ġéyri-élmilik
Ġéyri-feal
Ġéyri-ġabil
Ġéyri-ġabilik
Ġéyri-ġanuni
Ġéyri-ġanunilik
Ġéyri-ġenaetbexş
Ġéyri-ġeti
Ġéyri-ġetilik
Ġéyri-heġiġi
Ġéyri-heġiġilik
Ġéyri-herbi
Ġéyri-heyati
Ġéyri-heyatilik
Ġéyri-ictimai
Ġéyri-ixtiyari
Ġéyri-ixtiyarilik
Ġéyri-insani
Ġéyri-iradi
Ġéyri-iradilik

Ġéyri-kafi
Ġéyri-kafilik
Ġéyri-kamil
Ġéyri-kamillik
Ġéyri-layiġ
Ġéyri-léġal
Ġéyri-maddi
Ġéyri-maddilik
Ġéyri-mecburi
Ġéyri-mecburilik
Ġéyri-meġbul
Ġéyri-meġbulluġ
Ġéyri-mehdud
Ġéyri-mehdudluġ
Ġéyri-mehsuldar
Ġéyri-mehsuldarlıġ
Ġéyri-me'lum
Ġéyri-memnun
Ġéyri-memnunluġ
Ġéyri-mentiġi
Ġéyri-meskun
Ġéyri-mö'teber
Ġéyri-müeyyen
Ġéyri-müeyyenlik
Ġéyri-mükemmel
Ġéyri-mükemmellik
Ġéyri-mümkün
Ġéyri-mümkünlük
Ġéyri-münbit
Ġéyri-münbitlik
Ġéyri-müntezem
Ġéyri-müntezemlik
Ġéyri-müteherrik
Ġéyri-müteherriklik
Ġéyri-mütenahi
Ġéyri-mütehanilik
Ġéyri-mütenasib
Ġéyri-mütenasiblik
Ġéyri-müteşekkil

Ġéyri-müteşekkillik
Ġéyri-müvafiġ
Ġéyri-nizami
Ġéyri-nizamilik
Ġéyri-normal
Ġéyri-normallıġ
Ġéyri-réal
Ġéyri-réalliġ
Ġéyri-resmi
Ġéyri-resmilik
Ġéyri-sabit
Ġéyri-sabitlik
Ġéyri-semimi
Ġéyri-semimilik
Ġéyri-simmétrik
Ġéyri-tebii
Ġéyri-tebiilik
Ġéyri-tenġidi
Ġéyri-üzvi
Ġéyri-şeffaf
Ġéyri-şeffaflıġ
Ġéyri-şüuri
Ġéyri-şüurilik
Gibléyi-alem
Ġuli-biyaban
Xabi-ġeflet
Xabi-cehalet
Haleti-ruhiyye
Heddi-büluğ
Xefti-dimaġ
Xetti-hereket
Xettü-xal
Hezmi-rabéden: hezmi-rabéden kéçirmek
Hilali-ehmer: Hilali-ehmer cemiyeti
Xurdu-hemir
Servi-xuraman
Sahibi-iman
İnġirazi-alem
İnkisari-xatir (ġelb)

İnkisari-xeyal
İsmi-cem
İsmi-xas
İsmi-e’zem
İsmi-şeb
İsmi-şerif
İhzari-nifret étmek (bildirmek)
İhzari-teessüf étmek
İhzari-teşekkür étmek
İzzeti-nefs
İzzeti-şeref
Kami-dil
Kelmeyi-şehadet
Kemali-ġéyretle
Kemali-ġayda ile
Meclisi-müessisan
Merdü-merdane
Meşğuli-zimme: Meşğuli-zimme olmaġ
Ġeleti-meşhur
Müddeiyi-ümumi
Müxteseri-kelam
Müruri-eyyamla
Müruri-zamanla
Naméyi-e’mal
Neşvü-nüma
Nöġtéyi-nezer
Növ’i-beşer
Nuri-çéşmim
Nuri-didem
Nuri-éynim
Övci-feza
Övci-felek
Ruhi-revan
Ruyi-zemin
Ruzi-ezel
Ruzi-ezelden
Ruzi-mehşer (heşr)
Ruzü-şeb
Rüsvayi-alem (cahan) étmek (élemek)

Rüsvayi-alem (cahan) olmaġ
Sebrü-ġerar
Seddi-Çin
Seddi-İsgender
Sehheti-vücud
Semayi-şems
Semimi-ġelbeden
Sidġi-ürekden (ürekle)
Sidġi-dilden (dille)
Simü-zer
Sövġi-tebii
Şe'n(ü)-şövket
Şayani-diġġet
Şert(i)-şürut
Şikestéyi-fars
Şiri-jeyan
Şiri-ner
Tab(ü)-taġet
Tab(ü)-tavan
Taxtı-tac
Taxtü-tac
Tarixi-hicri
Tarixi-miladi
Tenbeli-Bağdad
Tercüméyi-hal
Terki-dünya
Terki-dünyalıġ
Terki-edeb
Terki-veten
Terk-silah
Tuġi-le'net olub boğazına kéçmek
Üsuli-cedid
Üsuli-idare
Vesfi-hal
Vez'i-heml étmek
Vidayi-heyat étmek
Heddi-zatında
Zendéyi-zehle: zendéyi-zehlesi gétmek
Zerbi-dest

Zerbi-mesel

Özbek Türkçesi

Håli-baqudrät
Qaddi-qåmät
Royi-råst
Saddi-bäst
Xatti-häräkät
Xattı-mühr (qıl–)

3.1.3.7.Üçlü Yapılar

İkilemelerin bir kısmı ikiden fazla kelimeden oluşur. Bu tür ikilemelere üçleme de denilmektedir. Üçlemeler, aynı kelimenin üç kez tekrar edilmesiyle elde edilir. Üçlemenin amacı, anlamı iyice kuvvetlendirmektir. "Hendiadyoinin ikiden fazla öğeden oluşması yalnızca Çağataycaya özgü bir durum değildir.(Aynur Öz'e göre Özbekçede de öyledir). Kutadgu Biligde bunun örneğini görüyoruz. Örneğin adaş koldaş erdeş "a crowd of friends and comrades". Clauson buna "double hendiadyoin" adını veriyor."[391] Ercan Alkaya, "Kelimeler ne kadar tekrar edilirse anlatım o derece güçlenir, ifade pekiştirilir. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından özellikle Trabzon ağzında adlardan kurulmuş üçlemeler görülür. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında üçlemelerin en yaygın biçimi ise yansıma kelimelerin üç kez tekrarlanmasıyla üçlemelerin meydana getirilmesi ve anlatım güçlendirilmesidir" [392] diyerek ikilemelerin yanında üçlemelerin de bulunduğunu ifade etmiştir.

Aşağıda verilen örneklerde de dikkati çeken husus, üçüncü kelimenin fiil olarak karşımıza çıkmasıdır. "dingil-dingil dingildeme-" ikilemesi örneğinde dingil kelimesi iki kere tekrar edilmiş ve üçüncü tekrar da dingil kelimesinin fiil hâli kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi	**Özbek Türkçesi**
Çır-çır çığırmağ	Ğımır-ğımır ğımırla–
Cing-cing cingildemek	
Didim-didim didmek (étmek, élemek)	
Dingil-dingil dingildemek	

[391] Éva Kincses Nagy (2004), *a.g.m.*
[392] Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

Gur-gur guruldamağ
Xor-xor xoruldamağ
İşıl-işıl işıldamağ
Parıl-parıl parlamağ
Par-par parıldamağ
Cız-cız cızıldamağ
Zır-zır zırıldamağ

IV. BÖLÜM

4.1.ANLAM BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemelerin oluşumunda ses ve yapı ne kadar önemliyse, ikilemeyi oluşturan kelimeler arasındaki anlam ilişkisi de o kadar önemlidir. İkilemelerde, yan yana kullanılan kelimeler anlam bakımından tek bir kelime gibi birbirine bağlıdır. İkilemeyi oluşturan bir kelimenin zaman içinde anlamı unutulsa da, yan yana kullanılan diğer kelime, o kelimenin anlamını bulmada yardımcıdır. Vecihe Hatiboğlu, Türkçede ikilemenin ortaya çıkmasındaki etkenin anlam olduğunu ifade etmiş ve şu sözleri söylemiştir: Türk düşüncesindeki durmadan gelişen anlamlara yeni kalıplar bulmak, kavramları belirtmek için, sözcükleri yan yana getirip bir tek sözcük gibi kullanma yoluna gidilmiştir. Böylece, anlamı belirtmek, pekiştirmek, güçlendirmek amacıyla yeni bir sözcük yaratır gibi, iki sözcük yan yana getirilir ve bu birlikten ortaklaşa yeni bir anlam, güçlü bir kavram elde edilir.[393] İkilemeler anlamı kuvvetlendirir, pekiştirir, anlama birliktelik ve süreklilik katar. Bu bakımdan dilimize geniş imkânlar sunan ikilemelerle anlam başka anlatım biçimlerinden daha rahat, daha yalın ve açık bir şekilde anlaşılır. İkilemelerde mübalağanın da olduğunu dile getiren Hatiboğlu, "İkilemenin bir amacı da, anlamın sağladığı gücü, değeri arttırmak, abartmaktır. Buna göre ikilemede az çok mübalağa vardır, denebilir. "seve seve yapmak", "severek yapmak" anlatımından değer bakımından çok fazla abartılmıştır. Bunun gibi "söylene söylene gitmek", "söylenerek gitmek"ten daha mübalağalı sayılır, "koşa koşa yorulmak" anlatımı, hiçbir zaman "koşarak yorulmak" anlatımıyla bir tutulmaz. Birinci anlatımlar, ikinci anlatımlara göre, daima daha güçlü sayılırlar"[394] ifadesini kullanmıştır. İkilemeler içinde, anlatım gücü yüksek olan ve somut kavramlar aracılığıyla ilginç imgeler yaratanların varlığından söz eden Doğan Aksan bu durumla ilgili örnekler vermiştir. "Örneğin, her ikisi, kendi başlarına bir vücut kusurunu, özrünü anlatan, kör ve topal sözcükleri belirteç olarak, bir arada kullanıldığında güçlükle yürüyen bir işi, iyi işlemeyen bir düzeni dile getirmektedir. Bu örnekte olduğu gibi, deyimleşme gösteren, ancak aynı sözcün yinelenmesiyle ekler almasıyla oluşan şunun şurası ve şunun

[393] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.55
[394] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.56

şurasında ikilemeleri de anlam açısından ilginçtir. Bunlardan ilki, çok yakında bir yeri belirlerken ikincisi zaman bakımından bir kısıtlama, bir sınırlama getirerek bir olaya, bir işin gerçekleşmesine çok az bir süre kaldığını anlatmaktadır. Bu türden daha başka ikilemeler de vardır." [395] Bülent Özkan, ikilemelerdeki anlam özeliklerinin çeşitli olduğunu ve birçok dilde ortaklıklar gösterdiğini ifade etmiştir. "Miktarca ve derece olarak çoğaltma ile miktar ve derece olarak azaltma anlam özelliklerinin bazı dillere göre dağılımına baktığımızda aralarında İngilizce, Japonca, Çince ve Türkçenin de bulunduğu 16 dilin tamamında miktarca ve derece olarak çoğaltma anlamının tekrar yapılarıyla sağlanabildiği görülür."[396]

İkilemeleri oluşturan kelimelerin arasındaki anlam ilişkisi, ya aynı kelimenin tekrarlanması veya anlamları birbirine eş, yakın ya da zıt olan kelimenin yan yana gelmesiyle sağlanır. Bazı durumlarda bu anlam ilişkisinin boyutları genişler ve biri olumlu diğeri olumsuz kelimeler, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan kelimeler de ikilemeleri oluşturan öğeler arasında bir anlam ilişkisi kurar. İkilemeleri oluşturan kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmenin yanlış olduğuna dair görüşlerimizi ikilemeleri yapı bakımından incelerken tek başına kullanılmayan ikilemeler kısmında yer vermiştik. Bu tür kelimeleri anlamsız olarak saymak doğru olmaz; çünkü bu kelimelerin anlamı zaman içinde unutulmuş olabilir. Türkçenin eski dönemlerine veya çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda bu kelimelerin tek başına kullanıldığını görebiliriz. Bu bakımdan yapı kısmında tek başına sözlükte yer almayan ikilemeleri değerlendirdiğimiz için ayrıca burada yer vermedik. Bu bölümde, ikilemeleri anlam olarak incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Bu bakımdan, çalışmamızın bu bölümünde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında incelemeyi uygun gördük.

---

[395] Doğan Aksan (2001), *a.g.e.,* s.67
[396] Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*

4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler[397]

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki öğesi de aynı kelimedir. İkilemenin başlıca işlevi anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmektir. Bu anlamı "çok, fazla, oldukça, gayet, son derece, tamamen, hayli, sınırsız" gibi miktar zarfları ile sağlamak mümkündür; ancak ikilemelerin anlamda sağladığı güç pekiştirme bakımından daha üstündür. Örneğin Özbek Türkçesinde renk renk, çeşit çeşit anlamında kullanılan älvån-älvån ikilemesinin anlamda sağladığı gücü cüdä (pek, çok) älvån tamlaması vermez. İkilemelerle sağlanan kavramlar çok, ve bezeri, filan kelimesi ile aynı etkiyi yaratmaz. Vecihe Hatiboğlu, kelimenin tekrar edilmesiyle anlamın da tekrar ettiğini, kavramın değerinin genişlediğini ve arttığını ifade etmiştir. İkilemelerin anlamda gösterdiği kuvveti, kullanılabilecek bir tek sözcükle kolay kolay sağlanamadığını belirten Hatiboğlu, "Bu bakımdan, dikkat edilecek olursa, çok kullanılan atasözlerinde, deyimlerde, eski ve yeniçağ ozanlarının ünlü dizelerinin çoğunda, anlam gücü ve ses güzelliğini sağlayan sır, çok defa ikilemedir. İkileme tek sözcüklerin anlam sınırlarını zorlayarak, anlatıma esneklik verir"[398] demiştir. Miktar sıfatları başlığı altında konuya eğilen Mehmet Ali Ağakay, "İsimlerle yapılan ve sıfat değerinde olan ikizlemelere gelince bunlar kullanılan isimlerin anlam niteliğine göre değişir. Avuç gibi, kazan gibi, araba gibi, doldurulabilen şeylerin ikizlemeleri miktarda aşırılık anlatır: Avuç avuç paralar; kazan kazan yemekler; araba araba kömürler gibi ki "birçok avuç dolduracak kadar para", "birçok kazan dolusu yemek" ve "birçok arabalarla taşınan kömür" demektir" [399] ifadesini kullanmıştır. Aynur Öz de, "İkilemeler arasında en geniş semantik bağ, aynı anlamdaki kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşturulur" [400] ifadesini kullanmıştır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde çok çeşitli, elvan elvan anlamında aynı kelimenin tekrarıyla kurulan "aluvan-aluvan" ikilemesi ile Özbek

[397] Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelere yer vermiştik. Burada ise aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin anlamı nasıl etkilediğini ele almak için tekrar yer vermeyi uygun gördük.

[398] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.56

[399] Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*

[400] Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Türkçesinde de renk renk, çeşit çeşit anlamında “älvån-älvån” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde yavaş yavaş, aheste aheste anlamında kullanılan “äste-äste” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul manasında kullanılan “aheste-aheste” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yavaş yavaş anlamında kullanılan “ästä-ästä” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde gitgide, gittikçe, zamanla anlamında kullanılan “bara-bara” ikilemesi ile gitgide, giderek, gittikçe anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “bårä-bårä” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde yavaş yavaş, azar azar, tedrici olarak; çok az bir şekilde; nadiren, zaman zaman anlamında kullanılan “az-az” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde azar azar, az az manasında kullanılan “åz-åz” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde birbirine benzemeyen, tamamen farklı, çeşitli.//ayrı ayrı anlamında kullanılan “başġa-başġa” ikilemesi ile başka başka anlamında Özbek Türkçesinde yer alan “båşqa-båşqa” ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde sıra sıra, dizi dizi, katar katar anlamında kullanılan “qatar-qatar” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “qatår-qatår” ikilemesi; Kazak Türkçesinde kap kap, çuval çuval manasında kullanılan “qap-qap” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde de kullanılan “qåp-qåp” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar anlamında kullanılan “tez-tez” ikilemesi ile fasılasız, aralarından çok zaman geçmeden olan; her zaman, devamlı, daimi; süratli, süratle anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “téz-téz” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde üzerinde gül, çiçek resimleri olan; çiçekli manasındaki gül-gül ikilemesi ile Özbek Türkçesinde rengârenk anlamında kullanılan gül-gül ikilemesinde mana tam olarak aynı olmasa da benzerlik göstermektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Avıq-avıq	Acı-acı	Älåhidä-älåhidä
Aluvan-aluvan	Acıġlı-acıġlı	Åläm-åläm
Aşıq-şaşıq	Adaġ-adaġ	Älvån-älvån
Äzer-äzer	Ağır-ağır	Ästä-ästä
Älsin-älsin	Ağız-ağız	Åz-åz(dän)
Äreñ-äreñ	Aheste-aheste	Bårä-bårä
Äste-äste	Axmaġ-axmaġ	Bårip-bårip
Bara-bara	Alay-alay	Båşqa-båşqa
Basa-basa	Alıġ-alıġ	Båt-båt
Bastı-bastı	Alt-alt	Bäy-bäy

Boda-boda
Borşa-borşa
Buvma-buvma
Burış-burış
Göy-göy
Guv-guv
Gül-gül: gül-gül jaynav
Day-day: day-day boluv
Dala-dala olmaġ
Damıl-damıl
Dara-dara
Deste-deste
Doda-doda başına
Duv-duv
Dümp-dümp
Dürkin-dürkin
Dürs-dürs
Eleñ-eleñ
Emis-emis
Entige-entige
Jaq-jaq
Jal-jal
Jalaq-jalaq
Jalğav- jalğav
Jalmañ-jalmañ
Jaltaq-jaltaq
Jamav-jamav
Jarq-jarq: jarq-jarq etüv
Jar-jar
Jäşik-jäşik
Jeke-jeke
Jiyi-jiyi
Jolaq-jolaq
Jol-jol
Josa-josa
Jota-jota
Julqıp-julqıp
Julma-julma

Üst-üst
Altı-altı
Ancaġ-ancaġ
Aram-aram
Arxa-arxa
Arsız-arsız
Artığ-artığ
Asım-asım: asım-asım
Asta-asta
Aşığ-aşığ
Aşuna-aşuna kéçdi ocaġ
At-at
Atım-atım
Avara-avara
Ayaġ-ayaġ
Ayrı-ayrı
Az-az
Baca-baca
Bar-bar: bar-bar bağırmak
Bah-bah
Bala-bala
Balaca-balaca
Barmaġ-barmaġ
Başġa-başġa
Bat-bat
Bayğın-bayğın
Beh-beh
Béle-béle
Bend-bend
Berk-berk
Béş-béş
Bic-bic
Bica-bica
Bile-bile
Bir-bir
Birce-birce

Bir-bir
Bittä-bittä
Boġın-boġın
Caġ-caġ
Cähån-cähån
Cängir-cüngür
Caraq-caraq
Cimir-cimir
Civir-civir
Çaġ-çaġ
Çälp-çälp
Çäp-çäp
Çertip-çertip
Çil-çil: çil-çil bolmåq
Çirs-çirs
Çitir-çitir yan–
Dağ-dağ
Dånä-dånä
Däryå-däryå
Dıñ-dıñ
Dikän-dikän
Dir-dir titre–
Duq-duq
Duv-duv
Dünyä-dünyä
Düp-düp
Eläs-eläs
Es-es: es-es bilmåq
Gärd-gärd qıl–
Gär-gär kekir–
Güldür-güldür
Gül-gül
Güm-güm
Güp-güp
Güräs-güräs
Gürs-gürs
Ğarq-ğarq terlä–

Julım-julım
Jılda-jılda
Jırım-jırım
İyzeñ-iyzeñ
İyzey-iyzey
İyzep-iyzep
İymek-iymek
İyrek-iyrek
İyir-iyir
Käñgir-küñgir
Kezek-kezek
Kele-kele
Kelip-kelip
Kesek-kesek
Kös-kös
Küldir-küldir
Kümp-kümp
Kürs-kürs
Küñgir-küñgir
Künde-künde
Kütir-kütir
Kir-kir
Kirt-kirt
Kirş-kirş
Qabat-qabat
Qaz-qaz
Qadav-qadav
Qazan-qazan
Qayta-qayta
Qalş-qalş
Qap-qap
Qaspaq-qaspaq
Qatar-qatar
Qat-qat
Qatpar-qatpar
Qora-qora
Qos-qos
Quşaq-quşaq

Birem-birem
Birer-birer
Biz-biz
Boş-boş
Boylana-boylana
Bölük-bölük
Bölüm-bölüm
Böyük-böyük
Bucağ-bucağ: bucağ-bucağ gezmek
Buğum-buğum
Buruġ-buruġ
Burum-burum
Bütün-bütün
Cadar-cadar
Can-can démek
Ceh-ceh
Cerge-cerge
Cığ-cığ
Cıldır-cıldır
Cırığ-cırığ
Cırım-cırım
Cırıng-cırıng
Cızığ-cızığ
Cib-cib
Cik-cik
Cild-cild
Cilik-cilik: cilik-cilik élemek
Cing-cing cingildemek
Cingim-cingim olmağ
Cinli-cinli
Ciring-ciring
Civ-civ
Cur-cur
Cüre-cüre
Cüt-cüt
Çağ-çağ

Ğımır-ğımır
ğımırla– (yığla–)
Ğır-ğır
Ğıvır-ğıvır
Ğuc-ğuc
Ğuddä-ğuddä
Halqa-halqa
Hüngir-hüngir
Käm-käm
Käppä-käppä
Käzå-käzå
Kelib-kelib
Kirt-kirt
Köz-köz (qıl–)
Kül-kül
Låv-låv
Låv-låv (yån–)
Lıq-lıq (yut–)
Lim-lim (lıq tölä)
Londä-londä
Luq-luq
Miş-miş
Miyåv-miyåv
Moh-moh
Oqtin-oqtin
Oşä-oşä
Pağa-pağa
Pärçä-pärçä
Patır-patır
Qadim-qadim
Qalt-qalt (titrä–)
Qåp-qåp
Qatår-qatår
Qat-qat
Qaträ-qaträ
Qavat-qavat
Qaytä-qaytä

Qiyda-qiyda
Qiylı-qiylı
Qiyt-qiyt
Qodañ-qodañ
Qodırañ-qodırañ
Qojalaq-qojalaq
Qoyqañ-qoyqañ
Qoyt-qoyt
Qotan-qotan
Qotır-qotır
Quvıs-quvıs
Quj-quj
Quj-quj: quj-quj qaynav
Qulaş-qulaş
Quraq-quraq
Qurav-qurav
Qur-qur
Quruv-quruv
Qıza-qıza
Qırt-qırt
Qırş-qırş
Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır
etüv
Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv
May-may
Mañ-mañ: mañ-mañ
basuv
Mezgil-mezgil
Moja-moja
Moh-moh
Mıj-mıj
Mılja-mılja
Mıñq-mıñq: mıñq-mıñq
etüv
Mırs-mırs: mırs-mırs
külüv
Naq-naq
Oy-oy
Çaşğın-çaşğın
Çekine-çekine
Çep-çep
Çır-çır: çır-çır çığırmağ
Çil-çil
Çilik-çilik
Çin-çin
Çox-çox
Çumur-çumur
Çuval-çuval
Dadlı-dadlı
Dağ-dağ
Dağım-dağım
Dalay-dalay
Dalğa-dalğa
Dalğın-dalğın
Dalı-dalı
Dama-dama
Damar-damar
Damcı-damcı
Damcıl-damcıl
Dam-dam
Damla-damla
Dama-dama
Daraġ-daraġ
Dar-dar
Dava-dava
Deġiġe-deġiġe
Den-den
Dene-dene
Dengil-dengil
Derdli-derdli
Derin-derin
Derme-derme
Derz-derz
Dest-dest
Deste-deste
Déşik-déşik
Qıqır-qıqır (kül–)
Qoşa-qoşa
Qulåç-qulåç
Qumåq-qumåq
Qur-qur
Sekin-sekin
Sirä-sirä
Şäppä-şäppä
Şaqır-şaqır
Şärt-şärt
Şip-şip
Şivir-şivir
Täkä-täkä
Tålä-tålä
Tålim-tålim
Tap-tap
Täräm-täräm
Tårs-tårs yåril–
Tårt-tårt
Tez-tez
Tez-tez
Tilkä-tilkä
Tirs-tirs
Turıb-turıb
Ulåq-ulåq
Vaqır-vaqır
Vaqt-vaqt
Vaq-vaq
Väraq-väraq
Vây-vây
Vicir-vicir
Vic-vic
Viz-viz
Xål-xål
Xor-xor (içme–)
Xur-xur
Yält-yält (qıl–)
Yäl-yäl

Oqtın-oqtın
Oqşav-oqşav
Oram-oram
Öktim-öktim
Örkeş-örkeş
Örim-örim
Pay-pay
Para-para
Parşa-parşa
Patır-patır
Pora-pora
Puşayt-puşayt
Pır-pır
Pıs-pıs: pıs-pıs etüv
Pış-pış
Sağal-sağal
Saq-saq: saq-saq külüv
Sala-sala
Saltaq-saltaq
Sar-sar
Satal-satal olmaġ
Sıldır-sıldır
Sılq-sılq: sılq-sılq külüv
Sır-sır: sır-sır etüv
Tay-tay
Talay-talay
Tav-tav
Täy-täy
Tez-tez
Teñ-teñ
Toz-toz
Tom-tom
Top-top
Tüte-tüte
Tıq-tıq
Tırbañ-tırbañ: tırbañ-tırbañ etüv
Tırq-tırq
Dığ-dığ
Dız-dız
Didik-didik
Didim-didim
Dik-dik
Dil-dil ötmek
Dilik-dilik
Dilim-dilim
Dingil-dingil
Diri-diri
Dişdek-dişdek
Diş-diş
Dişek-dişek
Dişlek-dişlek
Diyar-diyar
Dizin-dizin
Doğram-doğram
Dolam-dolam
Dolama-dolama
Dolaş-dolaş: dolaş-dolaş olmaġ
Dolu-dolu
Döne-döne
Dörd-dörd
Döye-döye
Döyüşe-döyüşe
Döyüş-söyüş
Dum-dum: dum-dum güllesi
Durub-durub
Dura-dura
Duruxa-duruxa
Dü-dü-dü
Dürlü-dürlü
Düyün-düyün
Ebes-ebes
Efil-efil
Éhmal-éhmal
Ekec-ekec
Yår-yår
Yol-yol
Yum-yum: yum-yum yığlämåq
Yügür-yügür

Tırs-tırs
Tipä-tipä
Tilim-tilim
Uvıs-uvıs
Üzdik-üzdik
Üyir-üyir
Üstin-üstin
Xa-xa
Şalbar-şalbar
Şalp-şalp
Şar-şar: şar-şar etüv
Şäv-şäv
Şep-şep
Şoqpıt-şoqpıt
Şoq-şoq
Şök-şök
Şuv-şuv
Şıldır-şıldır
Şıtır-şıtır
Irğañ-ırğañ
Irjıñ-ırjıñ
Irs-ırs

Er-er
Erinmez-erinmez
Esim-esim
Eksik-eskik
Éşim-éşim
Éşme-éşme
Köynek-köynek et tökmek
Etek-etek
Évcik-évcik
Evez-evez
Eyri-eyri: eyri-eyri baxmaġ
Ezik-ezik
Ezim-ezim
Fağır-fağır
Ġabar-ġabar
Ġaça-ġaça
Ġah-ġah
Gah-gah
Gahı-gahı
Ġalaġ-ġalaġ
Ġan-ġan démek
Ġanlı-ġanlı
Ġana-ġana
Ġayım-ġayım
Ġapı-ġapı gezmek
(dolaşmaġ, düşmek)
Ġar-ġar
Ġarış-ġarış
Ġart-ġart
Ġat-ġat
Ġatar-ġatar
Ġatım-ġatım ġatlamaġ
Ġaynar-ġaynar
Ġaz-ġaz
Ġazıġ-ġazıġ
Ġedem-ġedem
Ġeh-ġeh
Gel-gel

Gelincik-gelincik
Gelin-gelin
Ġelpe-ġelpe
Ġemgin-ġemgin
Ġemli-ġemli
Géniş-géniş
Ġepik-ġepik
Ġerib-ġerib
Ġetre-ġetre
Ġéyzli-ġéyzli
Geze-geze
Ġıd-ġıd
Ġığ-ġığ
Ġıj-ġıj
Ġırçın-ġırçın
Ġırç-ġırç
Ġır-ġıc
Ġırıġ-ġırıġ
Ġırış-ġırış
Ġıs-ġıs
Ġıy-ġıy
Gic-gic
Gildir-gildir
Gile-gile
Giléylene-giléylene
Girdim-girdim
Ġisim-ġisim
Ġiyme-ġiyme
Gizli-gizli
Gizlin-gizlin
Gizlince-gizlince
Ġodu-ġodu
Ġolac-ġolac
Ġorxa-ġorxa
Ġoşa-ġoşa
Göl-göl
Göre-göre
Görmemiş-görmemiş

Gözel-gözel
Göz-göz
Gözleye-gözleye
Ġucaġ-ġucaġ
Ġum-ġum
Gum-gum
Gumur-gumur
Gup-gup
Gur-gur
Ġurdu-ġurdu
Ġur-ġur
Ġurt-ġurt
Ġurtum-ġurtum
Ġuru-ġuru
Ġuş-ġuş: ġuş-ġuş olmaġ
Gül-gül
Xala-xala
Halġa-halġa
Xal-xal
Xam-xam
Haman-haman
Xana-xana
Hay-hay
Hele-hele
Helem-helem
Herf-herf
Herze-herze
Xeste-xeste
Hezin-hezin
Xımır-xımır
Xınc-xınc
Xıncım-xıncım
Xırdaca-xırdaca
Xırda-xırda
Xırdım-xırdım
Xır-xır
Xırıp-xırıp
Xırt-xırt

Xıs-xıs

Xısın-xısın

Xış-xış

Ho-ho

Hoppana-hoppana

Xor-xor

Xoşam-xoşam

Hoydu-hoyduya götürmek

Xumar-xumar

Xuraman-xuraman

Hüd-hüd

Ġırıla-ġırıla ġalmaġ

İçin-için

İflim-iflim

İki-iki

İkişer-ikişer

İlim-ilim: ilim-ilim itirmek

İnce-ince

İndi-indi

İndice-indice

İnġa-inġa

İnir-inir: inir-inir inlemek

İrişe-irişe

İsitmeli-isitmeli

İsti-isti

İşıl-işıl

İti-iti

İyirmi-iyirmi

Karvan-karvan

Kéçdi-kéçdi

Kéfli-kéfli

Kelme-kelme

Kem-kem

Kemser-kemser

Kend-kend

Kesik-kesik

Kesile-kesile

Kesme-kesme

Kinli-kinli
Kirimiş-kirimiş
Kise-kise
Kişi-kişi
Kiş-kiş
Kom-kom
Koma-koma
Korun-korun
Kos-kos
Kosa-kosa
Köntöy-köntöy
Könülsüz-könülsüz
Köz-köz olmaġ
Kut-kut
Küçe-küçe
Küskün-küskün
Laġ-laġ
Lax-lax
Lapar-lapar
Lap-lap
Las-las
Lay-lay
Leçek-leçek
Lehleye-lehleye
Leke-leke
Lengerlene-lengerlene
Lepe-lepe
Lomba-lomba
Lovğa-lovğa
Lö-lö
Lüle-lüle
Lüm-lüm
Matdım-matdım
Mat-mat
Mazı-mazı
Meğrur-meğrur
Mehzun-mehzun
Melul-melul

Me’nalı-me’nalı

Me’nasız-me’nasız

Menem-menem:menem-menem démek

Men-men:men-men démek

Menzil-menzil

Mere-mere

Mertebe-mertebe

Me’sum-me’sum

Mete-mete

Mezlum-mezlum

Mır-mır

Mırt-mırt

Mışıl-mışıl

Mini-mini

Miskin-miskin

Miyov-miyov

Möhkem-möhkem

Muncuġ-muncuġ

Müfte-müfte

Narın-narın

Nazenin-nazenin

Néçe-néçe

Növ-növ

Odlu-odlu

Oğrun-oğrun

Olmaya-olmaya

On-on

Ovuc-ovuc

Öfkeli-öfkeli

Öhö-öhö

Öle-öle

Ötkem-ötkem

Ötür-ötür

Para-para

Parça-parça

Parıl-parıl:parıl-parıl parlamaġ

Par-par

Pence-pence

Perde-perde

Peren-peren

Pert-pert

Pıç-pıç

Pırçım-pırçım

Pille-pille

Pis-pis

Piş-piş

Puçur-puçur

Pul-pul

Püfleye-püfleye:püfleye-püfleye saxlamaġ

Reng-reng

Rişte-rişte

Rize-rize

Sabah-sabah

Saçaġ-saçaġ

Sakit-sakit

Salxım-salxım

Sallana-sallana

Sarsaġ-sarsaġ

Seçme-seçme

Seféh-seféh

Seher-seher

Séve-séve

Sévine-sévine

Sıx-sıx

Sındıra-sındıra oynamaġ

Sınıġ-sınıġ

Soyuġ-soyuġ

Söylene-söylene

Suyu üfüre-üfüre içen

Şad-şad

Şaġ-şaġ

Şax-şax: şax-şax baxmaġ

Şana-şana

Şane-şane
Şan-şan
Şapır-şapır
Şap-şap
Şaraġ-şaraġ
Şarıl-şarıl
Şart-şart
Şele-şele
Şelte-şelte
Şen-şen
Şéytan-şéytan
Şırıl-şırıl
Şır-şır
Şırım-şırım
Şilte-şilte
Şirin-şirin
Şit-şit
Şübheli-şübheli
Taġ-taġ
Tap-tap
Taraġ-taraġ
Tay-tay
Tekrar-tekrar
Tek-tek
Telese-telese
Tenbel-tenbel
Téz-téz
Tıġ-tıġ
Tın-tın
Tıp-tıp
Tike-tike
Tir-tir
Top-top
Udum-udum
Utanmaz-utanmaz
Uy-uy
Uzaġ-uzaġ
Uzun-uzun

Üç-üç
Üçem-üçem
Üreyi cız-cız cızıldamaġ
Üreyi parça-parça olmaġ
Üreyi şan-şan olmaġ
Üreyi tél-tél olmaġ
Üreyi tir-tir esmek
Üstünde zağ-zağ esmek
Üyve-üyve
Vara-vara
Vereġ-vereġ
Véyl-véyl
Vıġ-vıġ
Vığ-vığ
Vız-vız
Vic-vic
Yağlı-yağlı
Yaxşı-yaxşı
Yalaġ-yalaġ
Yaltaġ-yaltaġ
Yalvar-yaxar
Yamaġ-yamaġ
Yaman-yaman
Yam-yam
Yanar-yanar
Yanıġ-yanıġ
Yanıġlı-yanıġlı
Yana-yana
Yan-yan: yan-yan baxmaġ
Yaram-yaram
Yarıġ-yarıġ
Yarım-yarım
Yarı-yarı
Yastı-yastı
Yavan-yavan
Yavaş-yavaş
Yava-yava
Yazıġ-yazıġ

Yéddi-yéddi

Yéke-yéke

Yékexana-yékexana

Yénice-yénice

Yéni-yéni

Yérsiz-yérsiz

Yér-yér

Yığın-yığın

Yıxıla-yıxıla

Yırğalana-yırğalana

Yol-yol

Yorğun-yorğun

Yuxulu-yuxulu

Yumşaġ-yumşaġ

Yüz-yüz

Zağ-zağ: zağ-zağ esmek (titremek)

Zarıldaya-zarıldaya

Zarı-zarı: zarı-zarı ağlamaġ

Zar-zar: zar-zar ağlamaġ (zarıldamaġ)

Zavallı-zavallı

Zelil-zelil

Zem-zem

Zenbil-zenbil

Zerre-zerre

Zevzek-zevzek

Zıġġana-zıġġana

Zıġġına-zıġġına

Zınġ-zınġ

Zır-zır

Zolaġ-zolaġ

Zol-zol

Zülüm-zülüm

4.1.2. Eş Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Eş anlamlılık kavramı eskiden beri çok tartışılan bir konudur. Bazı araştırmacılar aynı dil içinde eş anlamlı kelimelerin olmayacağını söylerken, bazıları da eş anlamlılık kavramının varlığından yana bir tutum sergiler. Doğan Aksan, eşanlamlılık terimi için "Bu kavram öteden beri, pek yerinde sayılmayacak bir terimle anlatılmıştır; çünkü hiçbir dilde, birbirinin tam aynı, eşi anlama gelen birden fazla yerli sözcüğün bulunmadığı, bütün bilginlerce benimsenen bir gerçektir. Bugün Türkçedeki göndermek ve yollamak ya da bezmek, bıkmak, usanmak örneklerinde olduğu gibi, tam aynı anlamda olduğu varsayılabilecek öğeler de aslında ayrı köklerden gelen, değişik gelişmeler sonucunda anlamca birbirine yaklaşmış sözcüklerdir" [401] ifadesini kullanmıştır. Vecihe Hatiboğlu, ikilemeleri anlam bakımından değerlendirirken aynı anlamlı sözcüklerden kurulan ikileme başlığı altında "Bu tür ikilemelerde, sözcükler görünürde aynı anlamlı sayılırlarsa da, her yerde birbirlerinin yerine kullanılamadıkları için, gerçekte aynı anlamlı değillerdir. Gerçekten anlamı aynı olan sözcüklerden kurulan ikilemelere en iyi örnek, aynı sözcüğün tekrarıyla kullanılan ikilemelerdir"[402] ifadesini kullanmıştır. Hatiboğlu, kitabında aynı anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemelere yer verse de gerçekte eş anlamlı olmadığının altını çizmiştir. Mehmet Dursun Erdem, eş anlamlı ikilemelere tartışmalı bir mesele olarak bakar ve bu kelimelerin dilbilimsel olarak eş anlamlı olmasına imkân vermez. "Eş anlamlı olarak adlandırılan ikilemeler yakın anlamlı kelimelerden veya anlam çerçevesi olarak birbirine yakın kelimelerden meydana gelmektedir ki, bu durum bazen yanıltıcı olabilmektedir. Birinci kelimenin yan anlamlarından biriyle ikileme kurduğu ikinci kelimenin temel veya yan anlamlarından birisi aynı kavramı ifade eder. Bu durumda da eş anlamlı ikilemelerin meydana geldiğini görmekteyiz."[403] Saadet Çağatay ise, anlam bakımından ikilemeleri iki sinonimden mürekkep olan Hend-n'ler, birbirine yakın anlamda olan kelimelerden teşekkül eden Hend-n'ler anlam itibariyle birbirini tamamlayan ya da birbirine zıt olan (antonyme) kelimelerden yapılan Hen-d'ler olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. İki sinonimden mürekkep olan Hend-n'ler kısmında eş anlamlı

[401] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim),* Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:439, Ankara, 2003, 3.Cilt, s.190
[402] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.58
[403] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

ikilemelere yer vermiştir: Sinonimlerin yerlerini değiştirerek başka kelimelerle Hend-n yapması, birçok anlaşılmaz mefhumları anlamaya imkân veriyor, çünkü Hend-n'lerin göze çarpan bir ciheti de onları teşkil eden kelimelerin müstakil kalarak muhtelif yerlerde ayrı ayrı, bol bol bulunmasıdır.[404] Mehmet Kara, Hakas Türkçesinde ikilemeleri incelerken eş anlamlı ve yakın anlamlı ikilemeleri ayrı ayrı ele almış ve "Eş anlamlarla yapılan ikilemelerin temel amacı, düşünceyi kuvvetlendirmek ve pekiştirmek; yakın anlamlarla yapılanların ise düşüncenin kavram çerçevesini genişletmek içindir. Hakas Türkçesindeki en işlek ikilemedir"[405] şeklinde işlevlerine değinmiştir. İsmail Ulutaş da, ikilemelerin ortaya çıkmasında alıntı kelimelerin etkisinden ve bu ikilemelerin unsurlarına bakıldığında bunların eş anlamlı sözler olduğundan bahsetmiştir. Ulutaş, "Alıntı söz ve yanında bu sözün alıcı dildeki karşılığı uzun süre yan yana kullanılmış bu da ikilemenin doğmasına yol açmış olmalıdır. Eski Türkçe ve Eski Uygurca metinlerde Türkçe bir söz ve yanında bu sözün Çince ya da Sanskritçe eş anlamlısı ile oluşturulmuş ikilemelere rastlanır"[406] diyerek eş anlamlılığı alıntı kelimelerin içinde göstermiştir.

Taradığımız kelimelerde sayısı oldukça fazla olan yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde, bazı ikilemelerin yakın anlamlılıktan öte eş anlamlı olması bizi eş ve yakın anlamlı ikilemeleri ayrı ayrı değerlendirmeye sevketti. Her üç lehçede de karşımıza çıkan eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde sağ salim anlamında kullanılan "aman-esen" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde sağ salim, sağlam anlamındaki "åmån-esån" ikilemesi aynıdır. İkilemelerin en belirgin özelliklerinden biri de sıra kalıplaşmasıdır. İkilemelerde kelimelerin yan yana gelmesi belli kurallara göre öncelik-sonralık ilişkisine göre oluşmaktadır, bu bakımdan ikilemelerin yeri değiştirilmez. Ancak burada istisnai bir durum söz konusudur. Hem Kazak hem de Özbek Türkçesinde bu ikilemelerin "esen-aman" ve "esån-åmån" şeklinde sırası değişmiştir. Kazak Türkçesinde "mal-mülik", Özbek Türkçesinde "mål-mülk", Azerbaycan Türkçesinde ise "mal-mülk" ikilemesi aynı anlamda kullanılmış, eş anlamlı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde inanmama, şüphecilik anlamında kullanılan "şekk-şübhe" ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan "şäk-şübhä" ikilemesi

[404] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[405] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[406] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

aynıdır. Kazak Türkçesinde bereket, nimet, bolluk anlamında kullanılan "qut-bereke" ikilemesi Özbek Türkçesinde zenginlik anlamında kullanılan "qut-bäräke" aynıdır. Kazak Türkçesinde sağ salim, esen anlamında kullanılan "sav-sälemet" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan anlamında "sağ-salamat" ikilemesi, Özbek Türkçesinde sağ salim anlamında "sihät-sälåmät" ikilemesi eş anlamlı kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Burada Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde ilk kelime için sağ/sav kelimesi tercih edilirken, Özbek Türkçesinde sihät kelimesi tercih edilmiştir. Kazak Türkçesinde son seste -ğ>-v değişimi vardır. Bu değişimi Karaağaç şöyle ifade etmiştir: Son ses durumunda ötümlü arka damak patlayıcısının dudak yarı-ünlüsüne dönüşmesi, Kıpçak dillerinde düzenli bir değişmedir.[407] Bunların dışında Arapça aynı kökten türeyen kelimenin yan yana kullanıldığı örnekler de vardır. Bu tür ikilemeleri de eş anlamlı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Azerbaycan Türkçesinde durum, vaziyet, hal anlamında kullanılan "hal-ehval" ikilemesi, Özbek Türkçesinde sağlık durumu anlamında daha özel manada kullanılan "hål-ähvål" ikilemesi ve ahval, vaziyet, durum, yaşayışanlamında Kazak Türkçesindekullanılan "xal-axuval" ikilemesi aynıdır. İkinci kelime Arapça hal kelimesinin ef'âl vezninde oluşması ile yan yana kullanılmıştır. Buna benzer Azerbaycan Türkçesinde toplumun aşağı, yoksul tabakası, fakir fukara anlamında kullanılan "fağır-füġera" ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan "faqir-fuqarå" ikilemesi Arapça aynı kökten kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmuştur.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Abıroy-ataq	Ac-yalavac	Ağdär-töntär
Alay-bulay	Açığ-aşkar	Åmån-esån
Alım-salıq	Adlı-sanlı	Åşna-åġayni
Amandıq-savlıq	Ad-san	Åşnä-åğaynigärçilik
Aman-esen	Adsız-sansız	Cähd-cädäl
Ar-ujdan	Ah-aman	Çälä-yärim
Ar-uyat	Ah-efğan(Ahü efğan)	Cäñ-cädäl
Aşuv-ıza	Ah-feğan(Ahü feğan)	El-ulus

[407] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.200

Ädet-ğurıp
Ädet-salt
Ädet-dağdı
Äzil-qaljıñ
Äzil-sıqaq
Äne-mine
Ävre-sarsañ
Bağım-kütim
Baylap-mata–
Baq-dävlet
Baqsı-tävip
Baq-talay
Baqşa-bav
Bälen-tügen
Böle-jar–
Böle-jara
Buzav-torpak
Dabır-dübir
Dav-janjal
Dändi-daqıl
Däp-däl
Dos-jar
Duvman-savıq
El-jurt
Elsiz-jurtsız
Enşi-üles
Erke-totay
Er-turman
Esen-aman
Esen-sav
Esep-qiysap
Jadap-jüde–
Jay-küy
Jaqın-juvıq
Jalap-jalma–
Jalğız-jalqı
Jarım-jartı
Jasav-jabdıq
Ah-nale(Ahü nale)
Ax-uf
Ax-vay
Ah-vay(Ahü vay)
Ah-vayçı
Ağıllı-başlı
Al-ġırmızı
Aman-zaman
Arzu-kam
Aşna-dost
Avara-sergerdan düşmak
Ayıġ-sayıġ
Bac-xerac
Bend-bere
Bezek-düzek
Bezenip-düzenmek
Cemi-cümletanı
Ceng-cidal
Cövr-cefa
Çala-çölek
Çala-çuxur
Çala-çuxurluġ
Çal-boz
Çirk-pas(aġ)
Çirkli-paslı
Dad-aman
Dad-feğan
Dad-feryad
Yan-yöresini dalamaġ
Dal-dalı
Dava-dalaş
Dava-derman
Dava-döyüş
Dava-ġalmaġal
Dava-me’reke
Davasız-dalaşsız
Davasız-dermansız
Deli-divane
El-xalq (elu xalq)
Ertä-indin
Esån-åmån
Faqir-fuqarå
Gäp-söz
Hål-ähvål
Hårıb-çärçäb
Hårıb-tålıb
Hüzür-hälåvät
Kulf-kälit
Mål-mülk
Qolläb-quvvätlä–
Qurål-äslähä
Qut-bäräke
Rähm-şäfqat
Säbåt-mätånet
Säbr-qanåät
Säbr-tåqat
Şäk-şübhä
Şekk-şübhe
Sänsiz-sänåqsiz
Şärt-şäråit
Şåvqın-surån
Såyä-sälqın
Sihät-sälåmät
Sihät-sälåmätlik
Sir-äsrår
Täläş-tårtiş
Tän-cån (tänu cån)
Üzil-kesil
Xavf-xatär
Yäråğ-äslähä
Yår-åğayni
Yår-birårdär
Yår-cora

Jasırıp-jap–
Jebep-demep
Jegjat-jurağat
Jeke-dara
Jemis-jiydek
Jiyğan-tergen
Jiynap-ter–
Jiyılıp-teril–
Jiyıp-terip
Joq-jitik
Jora-joralğı
Jön-josıq
Jüdep-jadap
Jılap-eñire-
Jılap-sıqta–
Jılatıp-eñiretip
Jıra-jılğa
Jır-dastan
Jiger-küş
Jiger-qayrat
Zar-muñ
Zäbir-japa
Zeyin-zerde
Zerde-zeyin
Zorlap-zombılap
Zorlıq-zombılıq
Zil-zapıran
İyba-ädep
İyilip-bügil–
Kedir-budır
Kedir-budırlı
Key-keyde
Kekep-muqa–
Kerilip-sozıl–
Keskin-kelbet
Kesip-jarıp
Küydirip-jandır–
Küy-jay

Delik-déşik
Delik-déşikli
Derman-dava
Derman-davacat
Déyib-danışma
Déyib-danışmaġ
Dilli-dilaver
Dilli-dilaverlik
Doğru-dürüst
Dost-aşna
Dost-aşnalıġ
Dünya-alem
Düz-doğru
Ecaib-ġeraib
Edeb-erkan
Edeb-erkanlı
Edebli-erkanlı
Edl-edalet
Eger-esgik
Eger-esgiklik
Ehd-péyman
Elbir-dilbir
Emin-amanlıġ
Emin-arxayın
Emir-ümera
Eser-elamet
Esir-yésir
Etir-enber
Ezab-eziyyet
Ezab-eziyetli
Ezab-işgence
Ezablı-işgenceli
Eza-cefa
Eziz-girami
Fağır-füġera
Ferli-başlı
Fitne-fesad
Gah-gahı

Küyli-jaylı
Küyip-jan–
Kütip-bapta–
Küş-jiger
Kir-küyeleş
Kir-qojalaq
Qajımay-talmay
Qajıp-tal–
Qajır-qayrat
Qazı-qarta
Qayrat-jiger
Qayrat-küş
Qayır-sadaqa
Qaqtığıp-soqtıq–
Qaltırap-dirilde–
Qam-jay
Qarağım-şırağım
Qaruv-jaraq
Qat-qabat
Qavıp-qater
Qiysıq-qıñır
Qoldap-qoştap
Qonıs-jay
Quvğın-sürgin
Quvlıq-sumdıq
Qulın-tay
Qural-jabdıq
Qural-sayman
Qurbı-qurdas
Qut-bereke
Quşıp-süyip
Qıbır-jıbır
Qırıl-sırıl
Qırıs-tırıs
Maqal-mätel
Mal-mülik
Män-mağına
Meyir-şapağat
Ġedd-ġamet
Ġedd-ġametli
Ġedir-ġiymet
Ġedli-ġametli
Ġem-ġubar
Ġem-ġüsse
Ġerib-ġüreba
Ġesd-ġerez
Ġışğır-bağır
Ġışğırığ-bağırığ
Ġızıl-ġırmızı
Göy-yaşıl
Gözel-göyçek
Gül-çiçek
Gül-çiçekli(ler)
Güllü-çiçekli
Gün-güzeran
Hal-ehval
Hazır-amade
Xeber-eter
Xebersiz-etersiz
Héç-puç
Hedd-hüdud
Hedsiz-hüdudsuz
Xetir-hörmet
Xof-xeter
İz-elamet
İz-eser
Kéf-damağ
Kéf-ehval
Kin-küduret
Künc-bucağ
Kürd-ovşarı
Kürd-şahnaz
Küy-ġalmağal
Küy-kelekle
Küy-kelekçi
Lağ-loğaz

Meken-jay
Muñdı-zarlı
Muñ-zar
Muñ-nala
Mülgip-qalğıp
Minez-qulıq
Neken-sayaq
Oylanıp-tolğan–
Oylı-şuñqırlı
Oy-pikir
Oy-şuqır
Oy-şuñqır
Oy-şuqırlı
Oyın-duman
Oymış-örnek
Oquv-tärbiye
Orğıp-qarğıp
Ot-jiger
Oyu-örnek
Ökpe-bazına
Ösip-ön–
Ösip-örbi–
Parız-qarız
Pälen-tügen
Pälenşe-tügenşe
Sav-sälemet
Sebep-saldar
Sorlı-sortañ
Süyip-quş–
Sıy-qoşemet
Sıy-qurmet
Sıy-sıyapat
Sıqaq-äzil
Sılanıp-siypanıp
Sılap-siypa–
Sınap-mine–
Talap-tilek
Talas-tartıs
Lüt-anadangelme
Lüt-etce
Lüt-üryan
Mal-dövlet
Mal-héyvan
Mal-mülk
Mat-mebhut
Mat-meettel
Merd-merdane
Mizan-terezi
Mülk-mal
Naz-ġemze
Nezir-niyaz
Ötüb-kéçmek
Öyüd-nesihet
Parça-tike
Pul-para
Pulsuz-parasız
Sağ-salamat
Sağ-salamatlıġ
Sebir-aram
Seliġe-sahman
Seliġe-sahmanlı
Ses-seda
Şax-budaġ
Şax-budaġlı
Şaxlı-budaġlı
Şäk-şübhä
Şekk-şübhe
Şeksiz-şübhesiz
Tike-parça
Toy-bayram
Toy-düyün
Toz-tozanaġ
Uzun-caydaġ
Tike-parça
Var-dövlet
Vezir-vüzera

Tartıs-talas
Tatuv-tätti
Tälim-tärbiye
Tätti-dämdi
Telegey-teñiz
Toqtı-torım
Tuvğan-tuvısqan
Tuvısqan-tuvğan
Tuvıs-tuvma
Tulğa-turpat
Tırısıp-bürisip
Tırısıp-tırmısıp
Tilek-talap
Vayım-qayğı
Uv-zär
Urıp-soq–
Urıs-keris
Uşı-qiyırı
Ügit-nasixat
Üzik-kesik
Üzildi-kesildi
Üzip-jul–
Üzip-soz–
Üzip-şal–
Ülgi-önege
Xal-axuval
Xal-jay
Xal-jağday
Şala-jansar
Şam-şıraq
Şañ-tozañ
Şarşap-şaldıq–
Şat-şadıman
Şet-jağa
Şiymay-şatpaq
Iqılas-niyet
Intımaq-birlik
Irıs-bereke
Yalmanıb-yaltağlanmağ
Yal-yalman
Yan-yöre
Yarağ-esbab
Yarağ-eslehe
Yarağ-esleheli
Yarağlı-esbablı
Yorğun-arğın

Irıs-dävlet

İsip-kep–

4.1.3. Yakın Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Yakın anlamlı iki ayrı kelimenin yan yana tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerdir. Her üç lehçede de karşımıza çıkan yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Hatiboğlu, anlamları yakın sözcüklerden kurulan ikileme başlığı altında "Bu tür ikilemelerde, her iki sözcüğün kendi anlamında başlı başına kullanıldığı görülür. Fakat yakın anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemelerdeki sözcüklerin bazılarında anlamdan başka, ses ve biçim yakınlıkları da vardır"[408] ifadesini kullanmıştır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Azerbaycan Türkçesinde eğlence, neşe, keyif, sefa anlamında kullanılan "zövġ-sefa" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan "zävq-säfå" ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde aç, evsiz barksız anlamında "aş-jalañaş" ikilemesi ile aç açık anlamında kullanılan "åç-yälänġåç" ikilemesi aynıdır. Burada Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, "Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir"[409] ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde son seste -ç>-ş değişimi görülmektedir. "Ötümsüz diş-damak patlamalı ç'nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş'ye dönüşmesi, ön ses durumunda olduğu gibi, son seste de tarihsel Kıpçak Türkçesinden itibaren izlenebilmektedir ve çeşitli Kıpçak dillerinde düzensiz olarak görülen bu değişiklik, ön ses durumunda olduğu gibi son seste de Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişmedir."[410] Ahlak ve edep kuralları; adet ve an'ane, adetler anlamında Azerbaycan Türkçesinde "ürf-adet" ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise "ürf-ådät" şeklinde aynen karşımıza çıkar. Elbise anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "üst-baş" ikilemesi, üst baş, ayakkabıdan

[408] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.58
[409] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.235
[410] Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*

başka bütün giysiler anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "üst-båş" ikilemesi ve Kazak Türkçesinde üst baş; beden, vücut anlamındaki "üsti-bası" ikilemesi aynıdır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de yalın (ekisiz) bir şekilde oluşurken, Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki de üçüncü teklik şahıs iyelik eki alarak oluşmuştur. Ancak anlamda herhangi bir değişme yoktur. Azerbaycan Türkçesinde bir yerin veya ülkenin iklimi, hava durumu manasında kullanılan "ab-hava" ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan "åb-hävå" ikilemesi aynıdır. Ana ile oğlu veya kızı anlamında Azerbaycan Türkçesindeki "ana-bala" ikilemesi ile Özbek Türkçesindeki "ånä-bålä" ikilemesi hiçbir değişiklik olmadan her iki lehçede de kullanılmaktadır. Ekimlerin içinde biten kaba otlar; kuru ot, saman vs'den oluşan hayvan yemi anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ot-alaf" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde her türlü yabani ot manasında kullanılan "ot-äläf" ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde alevlenerek yanan ateş; atılgan, cesur, çevik, hareketli, yerinde durmayan; kırmızı anlamında kullanılan "od-alov" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde ateş kıvılcım manasında kullanılan "ot-ålåv" ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Özbek Türkçesinde bu anlamda bir de "åläv-åtäş" ikilemesi kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde ölüm, vefat, zayi anlamında "ölim-jitim", Azerbaycan Türkçesinde ise "ölüm-itim" ikilemesi kullanılmıştır. Bu iki ikileme fonetik farklılığın dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, "Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir" [411] ifadesini kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde kelime başındaki y->ø değişimi için Karaağaç, "Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren izlenebilen bir ses olayıdır. Azerbaycan Türkçesinde, düz-dar ve dar-yuvarlak vokallerin komşuluğunda düzenlidir. Diğer Türk dillerinde ise, dağınık ve düzensiz bir dağılım gösterir"[412] demiştir. Aylarca, yıllarca anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "aylap-jıldap" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan "åyläb-yılläb" ikilemesi aynıdır. Bu ikilemelerde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden fiil yapma eki +la+/+le, +da/+de, +ta/+te; +lä ve –p; -b gerundiumun birleşmesi suretiyle oluşmuştur. Bitmeyecek derecede çok,

[411] Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*
[412] Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*

sonsuz, sınırsız, sayısız anlamında Türkiye Türkçesinde kullanılan “bitmez-tükenmez” ikilemesine Azerbaycan Türkçesinde “bitmez-tükenmez”, Özbek Türkçesinde ise “bitmäs-tügänmäs” şekli ile karşılaşırız. Bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime geniş zamanın olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime geniş zamanın olumsuz partisip ekini alarak oluşmuştur. Haber, bilgi, malumat anlamında Azerbaycan Türkçesinde “xeber-eter” ikilemesi, Kazak Türkçesinde “xabar-oşar” ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise “xat-xabär” ikilemesi kullanılmaktadır. Bu ikilemeler, haber kelimesi ile üç lehçede de farklı kelimenin (Azerbaycan Türkçesinde eter, Kazak Türkçesinde oşar, Özbek Türkçesinde ise xat) yan yana gelmesi ile oluşmuştur. Yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde deyim olarak kullanılan Azerbaycan Türkçesindeki “göz-ġulaġ olmaġ” ile Özbek Türkçesinde “köz-qulåq (bol–)” ikilemesi aynıdır. Her ikisi de sahip olmak, korumak, muhafaza etmek, nezaret etmek, gözden uzak tutmamak manasına gelmektedir.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ağayın-jekjat	Ab-hava	Åb-hävå
Ağayın-jurağat	Ab-havalı	Åçilib-såçilib
Ağayın-tuvğan	Abır-heya	Åçıq-åydin
Azıp-toz–	Acıġ-ġıcıġ	Åç-yäläṅġåç
Aylap-jıldap	Açıġ-aydın	Ahd-päymån
Ayında-jılında	Ağıllı-kamallı	Äläm-äççıq
Aqırıp-jekir–	Ağız-burun	Åläv-åtäş
Ala-qula	Ağız-burunlu	Ånä-bålä
Alalı-qulalı	Ağlayıb-sızlamaġ	Aql-båş
Aldap-arba–	(sıtġamaġ)	Årä-sırä
Anav-mınav	Ağrı-acı	Årzu-årmån
Anday-munday	Axar-baxar	Årzu-häväs
Araq-şarap	Axar-baxarlı	Årzu-istäk
As-suv	Ax-tuf	Åş-qatıq
Atı-jöni	Ah-uf	Åtä-båbå
Avzı-murnı	Ah-zar (Ahü zar)	Åyläb-yılläb
Avmalı-tökpeli	Ala-bula	Äyş-işret
Aş-jalañaş	Ala-bulanıġ	Åzıq-åvqat
Äjüva-sıqaq	Ala-ġara	Båġ-bostän
Äzil-oyın	Al-elvan	Bårdi-keldi
Äzil-mazaq	Alem-aşkar	Båriş-keliş

Äzil-ospaq
Äzil-ökpe
Äzil-savıq
Äke-baba
Äkimşildik-ämirşildik
Äl-avqat
Ämir-qudiret
Än- biy
Än-küy
Äri-beri
Ärli-berli
Ärili-berili
Ävliye-änbiye
Bağıp-qaq–
Bay-manap
Baq-bereke
Baq-dereje
Baqsı- balger
Baqıra-şaqıra
Baqırıp-şaqırıp
Balalı-şağalı
Bala-şağalı
Bala-şağa
Balğa-tös
Bal-şırın
Bap-baysaldı
Bas-ayağı
Basıp-janışta–
Bäybişe-toqal
Bäle-jala
Bet-ajar
Bet-avız
Bota-taylaq
Buza-jar–
Buzıp-jar–
Bügin-erteñ
Gül-bäyşeşek
Däm-tuz
Alışdım-yandım
Allı-elvanlı
Allı-güllü
Allı-şallı
Alma-armudluġ
Al-yaşıl
Ana-bacı
Ana-bala
Analı-balalı
And-aman
Anrı-beri: anrı-beri çekmek
Ara-bere
Araġ-çaxır
Arlı-abırlı
Arpa-saman
Arsız-abırsız
Arvad-uşaġ
Aşıb-daşmaġ
Aşiġ-me'şuġ
Ata-baba
Ata-bala
Atalı-balalı
Atıb-tutmaġ
El-ayaġ çekilmek
Ay-hay
Aylı-ulduzlu
Ayrı-séçki
Ay-ulduz
Azar-bézar
Bacı-ġardaş
Bağ-bağat
Bağ-bağatlı
Bağ-bere
Bağ-bağça
Bağça-bağ
Bağlı-bağatlı
Bağlı-bağçalı
Baxt-säådät
Bitmäs-tügänmäs
Bittä-yärimtä
Buzuq-yårıq
Cän-cähd
Cäncäl-surån
Cän-dil (bilän)
Çän-tupräq
Cävåb-muåmälä
Çizmä-çizıq
Dälä-däşt
Dälä-tåş
Dälä-tuz
Dokån-dästgåh
Dost-yår
Egin-båş
El-uruġ
Es-huş
Es-huşli
Fitnä-fäsåd
Ğam-ğussa
Ğam-häsrät
Hak-huquq
Hayr-ma'zur (qıl–)
Häzil-mäzäh
Hisåb-kitäb
İlm-ämäl
İlm-fän
İlm-hünär
İzzät-hürmät
İzzät-näfs
Käyf-säfå
Kibr-hävå
Köz-qulåq (bol–)
Låm-mim:låm-mim demäslik
Lütf-käräm
Mäst-äläst

Däv-peri
Dos-jora
Duvlı-şuvlı
Egindik-şabındıq
Elde-künde
Egin-jay
Emdev-profilaktikalıq
Emdev-sanitarlıq
Emin-erkin
Er-azamat
Erli-zayıptı
Er-sayman
Er-toqım
Erik-jiger
Erinbey-jalıqpay
Jağınıp-jalpay–
Jazuv-sızuv
Jazı-küzi
Jay-japsar
Jaqın-jora
Jaqın-jurağat
Jala-päle
Jalañaş-jalpı
Jalğız-jarım
Jal-quyrıq
Jaman-jävtik
Jandı-jaqtı
Jan-jaq
Jan-januvar
Jan-tänimen
Jas-jeleñ
Jata-jastana
Jav-jorıq
Jayav-jalpı
Jebir-jesir
Jem-şöp
Jeñil-jelpi
Jer-ana

Bal-maskarad
Basdı-kéçdi
Basdı-kesdi
Baş-béyin
Baş-göz
Baş-ġulaġ
Batman-terezi
Bayır-baca(ġ)
Bazar-dükan
Bığlı-saġġallı
Dad-bidad
Bitmez-tükenmez
Borc-xerc
Bostan-terevez
Boş-bikar
Ġızarıb-bozarmağ
Cah-calal
Cah-calallı
Can-baş
Can-ciyer
Can(la)-başla
Cansız-çelimsiz
Can-dilden
Cedd-eġreba
Cır-cında
Cızma-ġara
Cızma-ġaraçı
Cızma-ġaralamağ
Cici-bacı
Cici-bacılıġ
Cin-şeyatin
Coşub-daşmağ
Çaxmağ-ġov
Çal-çap
Çal-çarpaz
Çal-çeper
Çalıb-çapma
Çalıb-çapmağ

Mol-köl
Momin-qåbil
Muråd-maqsäd
Narx-nävå
Näsl-näsäb
Näzär-näfäs
Nåz-ne'mät
Oq-dåri
Oq-dåri
Oquş-yåziş
Oq-yåy
Ot-ålåv
Oyin-külgi
Qavm-qarındäş
Qayğu-äläm
Qåzån-tåvåq
Qolläb-quvvätlämåq
Qorqa-pisä
Qurt-qumursqa
Sa'y-häräkät
Sä'y-häräkät
Şåd-xandån
Sällä-çåpän
Şån-şäräf
Şån-şührät (şånu şührät)
Şåşä-pişä
Såvğa-sälåm
Şavq-zävq
Şavq-zävq
Säyr-säyåhät
Säyr-tåmåşä
Sekin-ästä
Şirin-şäkär
Süpürib-sidirimäq
Tä'rif-tävsif
Tåb-tåqat (tåcu taxt)
Täg-tåmır
Täg-taxt

Jer-düniye
Jer-jiyhan
Jer-kök
Jermen-jeksen
Jer-su
Jetim-jesir
Jiyın-toy
Joq-jutañ
Joldas-jora
Jol-joba
Jol-joralğı
Jora-joldas
Jön-joralğı
Jota-jon
Jön-joba
Juvas-qoñır
Juvıp-şay–
Juvınıp-şayın–
Julın-jüyke
Jürdim-bardım
Jüre-bara
Jürüv-turuv
Jığıla-sürine
Jığılıp-sürinip
Jılap-köris–
Jılı-jumsaq
Jın-şaytan
Jın-peri
Jır-añız
Jır-duman
Jırtıq-jamav
İyen-tegin
İyne-jip
İt-qus
İt-şoşqa
İtis-tartıs
İyir-qiyır
Käde-sıy
Çalıb-çağırmağ
Çalıb-oxumağ
Çalıb-oynamağ
Çalı-çırpı
Çalı(n)-çapraz
Çalışıb-çapalamağ
Çalışıb-vuruşmağ
Çalış-vuruş
Çapılıb-talanmağ
Çaşıb-ġalmağ
Çay-çörek
Çayır-çemen
Çen-duman
Çene-boğaz
Çengel-bıçağ
Çöl-bayır
Çul-çuxa
Dad-bidad
Dad-damağ
Dad-duz
Dadlı-duzlu
Dağ-daş
Dağ-dere
Dalda-bucağda
Dallı-budağlı
Dam-daş
Dam-divar
Dana-buzov
Dana-kelçe
Dar-düdük
Daş-divar
Daş-ġaş
Daş-ġaşlı
Daş-kesek
Daş-kesekli
Daşlı-kesekli
Daş-terezi
Dayanıb-durmağ
Täniş-biliş
Tåpgän-tutgän
Tåş-täråzi
Temir-beton
Tinç-tåtuv
Uläy-buläy
Unçä-munçä
Undän-bundän
Ürf-ådät
Ur-yıgıt
Üst-båş
Üy-cåy
Üy-rozgår
Xår-xas
Xår-zår
Xåtin-qızlär
Xåtın-qızlär
Xat-pät
Xat-sävåd
Xat-sävåd
Xat-sävådli
Xat-xabär
Yumälåq-yåstıq
Yüriş-turiş
Zähär-zaqqum
Zärär-zähmät
Zävq-säfå
Zävq-şävq

Käri-qurtañ
Kekeñ-sekeñ
Keli-kelsap
Kelin-kepşik
Kem-ketik
Kempir-şal
Kerek-jaraq
Kese-ayaq
Kese-köldeneñ
Kesip-piş–
Kiyip-jar–
Köl-dariya
Kölik-sayman
Köñ-qoqır
Köñil-küy
Köptep-kölemdep
Köre-bile
Kör-jer
Körpe-jastıq
Körpe-tösek
Kübir-jıbır
Küy-qoñ
Küy-quvat
Küyli-quvattı
Küyip-pis–
Küldi-kömeş
Küldi-küyeleş
Kül-qoqır
Kül-qoqıs
Kül-talqan: kül-talqan boluv
Külip-oyna–
Kir-qoqıs
Kir-qoñ
Qabına-sürine
Qağaz-qalam
Qağa-soğa
Qağılğan-soğılğan

Dede-baba
Def-dumbul
Defter-çereke
Defter-kitab
Deli-ġudurmuş
Delme-déşik
Dem-desgah
Dem-desgahlı
Demli-desgahlı
Derd-bela
Derd-dil
Derd-elem
Derd-ezab
Derd-ezablı
Derd-ġem
Derd-ġemli
Derd-ġüsse
Derd-ġüsseli
Derd-keder
Derdsiz-ġemsiz
Dereli-tepeli
Derelik-tepelik
Dere-tepe
Dereden-tepeden
Dere-tepeli
Dere-tepelik
Deriden-dırnaġdan çıxmaġ
Dest-paça
Déye-güle
Déyen-gülen
Déyib-gülen
Déyib-gülme
Déyib-gülmek
Deyib-dolaşmaġ
Dile-söze tutmaġ
Dil-ağız
Dil-delalet

Qağıp-soq–
Qağıp-silki–
Qadir-qasiyet
Qazan-ayaq
Qazan-oşaq
Qazına-mülik
Qayğı-qasiret
Qayğı-muñ
Qayğı-şer
Qaynap-pis–
Qayır-zeket
Qaqırınıp-jötkirinip
Qalam-qağaz
Qalğıp-mülgi–
Qam-qareket
Qan-josa
Qan-jın
Qant-şay
Qañğır-küñgir
Qarğa-quzğın
Qarğap-sile–
Qaruv-sayman
Qas-qabaq
Qası-közi qiyılğan
Qatar-qurbı
Qat-şot
Qatın-bala
Qatın-qalaş
Qatıp-sem–
Qavın-qarbız
Qaşqın-pısqın
Qaşıp-pısıp
Qiy-qoqıs
Qiyın-qıspaq
Qiyın-qıstav
Qiyal-ğajayıp
Qoja-molda
Qozı-laq

Dil-diş
Dil-dodağ
Dilli-ağızlı
Dilli-fé'lli
Dilsiz-ağızsız
Dinib-danışmağ
Dinib-danışmamağ
Din-iman
Dinmez-danışmaz
Dinmez-söylemez
Diş-damağ
Divan-dere
Doğub-töremek
Dolam-dolaşığ
Domca-çırağ
Donuxub-ġalmağ
Dost-doğma
Döş-baş
Döy-sındır
Döyüş-söyüş
Dua-sena
Duman-çiskin
Dumanlı-çiskinli
Durub-oturmağ
(éyleşmek)
Oturub-durmağ
Duruş-oturuş
Duz-çörek
Dükan-bazar
Düşünüb-daşınmağ
Düz-emelli
Düzüb-ġoşmağ
Eyri-eskik
Eger-meger
Eġilli-başlı
Eġl-şüur
Ekenek-biçenek
Ekib-bécerme

Qoy-eşki
Qoy-qozı
Qoqır-soqır
Qol-ayaq
Qoldı-ayaqqa turğızbav
Qoldı-ayaqtı
Qona-jat–
Qora-jay
Qoş-esen: qoş-esen bol
Qoş-sav: qoş-sav bol
Quda-jekjat
Quda-qudağiy
Quz-qiya
Quyrıq-bavır
Quyrıq-jal
Qurt-qumırsqa
Qurt-may
Qurttap-bittep
Qurıs-tırıs
Qurısıp-tırıs–
Qusa-şer
Qıbır-sıbır
Qız-kelinşek
Qızıq-duvman
Qızıldı-jasıldı
Qızıl-jasıl
Qızıl-josa
Qılañ-sılañ
Qırğın-sürgin
Qırnap-jon–
Qırıp-joy–
Qısıla-qımtırıla
Qısılıp-qımtırıl–
Lep-lezde
Mal-bas
Maldı-jandı
Mal-jay
Mal-jan

Ekib-bécermek
Ekib-biçmek
Ekilib-bécerilme
Ekilib-bécerilmek
Ekilib-biçilme
Ekilib-biçilmek
Ekin-biçin
Ekin-ekenecek
Ekin-sepin
El-ayaġ
Éle-béle
Éle-bélece
El-ġol
Él-gün
Elif-béy
Elif-elbet(te)
Elleşib-vuruşmaġ
Él-oba
Él-ulus
Él-yurd
Elsiz-ayaġsız
Élsiz-obasız
El-üz
Emelli-başlı
Enlikli-kirşanlı
Énib-ġalxmaġ
Eriş-arğac
Erk-naz
Erz-hal
Eksik-gerek
Esl-neseb
Esriyib-kükremek
Eşxas-meclis
Etden-ġandan olmaġ
Ete-cana (ete-ġana)dolmaġ
Etli-canlı
Etli-ġanlı

Mal-pul
Malşı-jalşı
Mäz-meyram
Män-jay
Meñ-zeñ
Meñ-zeñdik
Muñ-muqtaj
Muñ-şer
Mıñ-märtebe
Minep-şene–
Nemere-şöbere
Odan-budan
Oy-arman
Oy-qiyal
Oydan-qırdan
Oydağı-qırdağı
Oy-jota
Oyqı-şoyqı
Oylı-qırlı
Oynap-kül–
Oy-öris
Oyran-topır
Oyran-botqa
Oyın-külki
Oyın-savıq
Oyın-toy
Oq-däri
Oquv-ağartuv
Oquv-bilim
Olay-bulay
Olqılı-tolqılı
Onan-munan
Ondağı-mundağı
Onday-munday
Onda-munda
Onşa-munşa
Onı-munı
Opa-dalap
Etlik-piylik
Etlik-südlük
Et-yağ
Év-éşik
Évli-éşikli
Évsiz-éşiksiz
Evvel-elde
Éy-hay
Eyin-baş
Eyri-beri
Eyri-bulamac
Eyri-dolanbac
Eyri-oğru
Éyş-işret
Éyş-işretli
Ezgin-üzgün
Ezilib-büzülme
Ezilib-büzülmek
Eziz-erköyün
Eziz-xelef
Fikir-xeyal
Fitre-zekat
Ġabaġ-ġarşı
Ġabaġ-ġenşer
Ġab-ġaşıġ
Ġab-ġazan
Ġaçaġ-ġuldur
Ġaç-ġov
Ġalın-ġayım
Ġanad-ġuyruġ
bağlamaġ
Ġanlı-ġaçaġ
Ġanlı-ġadalı
Ġan-ter
Ġanun-ġayda
Ġapan-terezi
Ġapı-baca
Ġarğa-ġuzğun kimi

Oranıp-qımtan– tökül(üş)mek
Orap-qımta– Ġarış-bulaş
Otın-su Ġarışıġ-dolaşıġ
Otırıs-turıs Ġarlı-boranlı
Ökpe-bavır Ġarma-ġarışıġ
Ökpe-naz Ġarma-ġarışıġlıġ
Ökpe-reniş Ġaş-daş
Ölgen-jitken Ġaş-göz
Öldim-taldım:öldim-taldım degende Ġat-ġarış
Ġat-ġarışıġ
Öleñ-jır Ġat-ġarışlıġ
Ölşep-piş– Ġatma-ġarışıġ
Ölim-jitim Ġayda-ġanun
Ölip-öş– Ġaynayıb-ġarışmaġ (ġovuşmaġ)
Ölip-talıp Eba-geba
Öner-bilim Ġelem-davat
Önip-ös– Gelin-ġız
Öñ-tüs Gemi-bere
Örik-meyiz Gemi-péyk
Ösek-ayañ Gén-bol
Ösek-ötirik Gén-bolluġ
Ösek-jala Ġetl-ġaret
Ötken-ketken Ġéydsiz-şertsiz
Ötti-ketti Ġıç-patava
Öşti-qastı Ġılınc-ġalxana çıxmaġ
Para-par Ġıraġ-bucaġ
Parıq-parasat Ġırıġ-sökük
Päle-jala Ġırıġ-tökük
Pisip-qat– Ġırım-ġırtı(ġ)
Say-sala Ġır-saġġız
Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav) Ġısma-boğma
Ġızarıb-bozarmaġ
Saqal-murt Ġızıl-gümüş
Saqal-şaş Giléy-güzar
Saldır-salaq Giléy-güzarlıġ
Saldır-salaqtıq Giléy-küsülük
Salqın-salğırt Giléy-küsü
Sal-seri

Salıp-urıp
Sana-sezim
Sasıp-pısıp
Savıq-sayran
Savıt-sayman
Sälem-savqat
Säl-kem
Sän-saltanat
Sän-saltanattı
Seldir-selev
Soqa-sayman
Sorpa-su
Sürinip-qabınıp
Sıy-sıbağa
Sın-eskertpe
Sın-siypat
Sın-sımbat
Sır-siypat
Sır-sımbat
Siz-biz
Tay-qulın
Taylı-tayaq
Tay-tuvlaq
Talap-talğam
Tamır-tanıs
Tana-monşaq
Tanıs-bilis
Tañ-tamaşa
Tapqan-tayanğan
Tartuv-taralğı
Tas-talqan
Tav-ken
Tavlı-tastı
Tav-tas
Tav-töbe
Täj-taq
Terlep-tepşi–
Tiyın-teben
Girvenke-terezi
Ġohum-eġreba
Ġohum-ġardaş
Ġohum-ġuda
Ġol-boyun
Ġol-budaġ
Ġol-budaġlı
Ġol-ġabırğa
Ġol-ġanad
Ġol-ġıç
Ġollu-budaġlı
Ġolsuz-ġanadsız
Ġohum-ġonşu
Ġorxu-hürkü
Ġoruġ-ġaytaġ
Ġoyun-ġuzu
Gör-götür
Görmez-bilmez
Götür-ġoy
Göy-demir
Göy-göyerti
Göy-göyertilik
Gözü-könlü açılmaġ
Göz-ġaş
Göz-ġulaġ olmaġ
Ġulan-ġuşġun
Ġuldur-ġaçaġ
Ġul-ġaravaş
Ġurban-sadağa
Ġurd-ġuş
Ġuru-çürük
Gurultu-nerilti
Gurultu-patıltı
Güc-bela
Güllü-gülşenli
Güllü-naxışlı
Gün-günorta
Haġġ-edalet

Tiyip-qaş–
Tiyip-qaşpa
Tiyip-qaştı
Toy-duman
Toy-tamaşa
Toy-tobır
Tösek-orın
Tuv-talaqay
Tuz-däm
Turmıs-jay
Turmıs-salt
Tün-tünek
Tırısıp-qurısıp
Til-avız
Til- köz
Tirlik-bolmıs
Uvlap-şuvla–
Uvlasıp-şuvlasıp
Uvlatıp-şuvlat–
Uvlı-şuvlı
Uv-şuv
Uv-duv
Uv-şuvlı
Uv-duvlı
Uzındı-keş
Uzın-ırğası
Ulan-asır
Ulan-baytaq
Urlap-qarlap
Urlıq-qarlıq
Urı-qarı
Urıp-jıq–
Urıs-qağıs
Uşan-teñiz
Uştı-küyli
Uşıp-qon–
Uşıp-qonba
Uyalmay-qızarmay

Haġġ-hésab
Haġġ-say
Xalça-palaz
Hal-ġeziyye
Hal-hazır
Xalı-xalça
Xanım-xatın
Xas-xalis
Xata-bala
Xata-balalı
Hay-küy
Hay-küyle
Hay-küyçü
Hay-küylü
Hedd-hésab
Hedsiz-hésabsız
Hele-béle
Hele-helbet
Xelet-barat
Hemd-sena
Xencer-bıçaġ olmaġ
Herbe-zorba
Xerc-borc
Heyet-baca
Heyet-bucaġ
Xéyir-bereket
Xéyir-dua
Xéyir-duaçı
Xırda-xuruş
Xırda-para
His-pas
Hisli-paslı
Hisli-tozlu
Xoş-béş
Huş-guşla
Huşlu-başlı
Hüsn-reğbet
İç-içalat

Üzbektep-sozbaqta–
Üzip-jar–
Üydek-tüydek
Üy-jay
Üy-küy
Üyli-barandı
Üyli-jaylı
Üyli-küyli
Üy-mülik
Ündemey-tündemey
Ünsiz-tünsiz
Üsti-bası
Üsinip-qabın–
Üşkirip-tüşkir–
Üşkirip-tüşkirip
Xabar-oşar
Xal-qader
Xat-xabar
Xat-şot
Şadır-şälkes
Şayqap-tök–
Şay-pay
Şay-su
Şayıp-juv–
Şalğay-şalıs
Şal-kempir
Şalqıp-tas–
Şat-duman
Şattı-buttı
Şaşpay-tökpey
Şaşıp-tök–
Şeksiz-şetsiz
Şetsiz-şeksiz
Şulıq-uyıq
Şıbın-şirkey
Idıs-ayaq
Iza-kek
Iza-kekti

İlan-çayan
İlan-çayanlı
İlan-ġurbağa
İl-müdam
İpe-sapa yatmamaġ (gelmemek)
İşçi-kendli
İş-güc
İşli-güclü
İşli-péşeli
İş-péşe
İşsiz-gücsüz
İşsiz-péşesiz
İt-bat: it-bat düşmek
İt-ġurd
İtib-batmaġ
İy-toz
İzsiz-soraġsız
İzsiz-tozsuz
İz-toz
Kağız-ġelem
Kar-kor
Kar-lal
Kéçib-gétmek
Kend-kesek
Kendli-kesekli
Kendli-kütlü
Kir-pas
Kim-kimse(ne)
Kor-kobud
Kor-péşman
Kos-nağara
Köç-düş
Köç-külfet
Köç(lü)-külfetli
Köklü-budaġlı
Köklü-kömecli
Köklü-gövdeli

Iqılas-ınta
Inta-jiger
Inta-zeyin
Inta-ıqılas
Isıldap-pısıldap
İz-tüz
İle-şala
İlinip-salınıp
İlip-qaq–
İlip-tart–
İlip-qaqpa
İlip-tartpa
İlip-şalma
İlip-şal–
İrip-şiri–
İs-äreket
İs-qiymıl
İşek-qarın
İşpey-jemey
İşip-je–
Kök-saġğız
Köynek-şalvar
Köynek-tuman
Küçe-bazar
Külekli-ġarlı
Külekli-tufanlı
Külekli-yağışlı
Küy-kelek
Kvadrat-yuva
Lal-kar
Lal-karlıġ
Lal-mat
Le'l-cavahirat
Lotu-bambılı
Mal-davar
Mal-ġara
Mal-ġaraçı
Mal-ġaraçılıġ
Mal-ġaralı
Mal-madar
Mal-pul
Medeni-kütlevi
Menli-senli
Méşe-çöl
Minnet-sünnet
Misġal-terezi
Mülk-imaret
Nam-nişan
Nazlı-duzlu
Naz-nevaziş
Neve-netice
Nezer-diġġet
O-bu
Od-alov
Od-ocaġ
Oğru-eyri
Oğru-ġuldur
Oğul-uşaġ

Ox-kaman
Ox-yay
Yay-ox
Oxu-yazı
Oxuyub-çalan
Oxuyub-yazmağ
Olan-ġalan
Olub-kéçen
Olub-kéçmiş
Ora-bura
Orada-burada
Oradan-buradan
Ot-alaf
Oturub-durma
Oturub-durmağ
Oturub-durub
Oyun-oyuncağ
Ögéy-doğmalığ
Ölçü-biçi
Ölçü-biçi bilmemek
Ölçüb-biçmek
Ölçülüb-biçilmek
Ölçülüb-biçilmiş
Ölçüsüz-biçimsiz
Ölüb-iten
Ölim-jitim
Ölüm-itim
Ölüm-zülüm
Örtüb-basdırmağ
Pallı-paltarlı
Pal-paltarlı
Pal-paltar
Pay-bölüş
Pay-püşk
Péncek-şalvar
Plaş-çadır
Resm-kéçid
Saç-birçek

Saçlı-birçekli

Saçlı-saġġallı

Saç-saġġal

Saġġal-bığ basmaġ

Sağ-islahat (sağ yér) ġoymamaġ

Salam-dua

Salam-kalam

Salamsız-kalamsız

Saralıb-solmaġ

Sarı-bozumtul

Sarı-ġızılı

Sarı-ġırmızı

Sarı-küren

Satıb-sovmaġ

Satıb-sovurmaġ

Saya-sana: saya-sana salmaġ

Say-séçme

Saysız-hésebsız

Sebir-ġerar

Sefil-sergerdan

Sélli-sulu

Sél-su

Senli-menli

Serf-nehv

Serf-nezer

Ser-sahman

Ses-küy

Ses-küylü

Sesli-küylü

Sévip-séçmek

Sıxma-boğma

Sınıġ-sökük

Siçan-pişik

Silib-süpürmek

Sil-süpür

Sis-duman

Sizli-bizli
Solub-saralmağ
Sorğu-sual
Söz-söhbet
Şad-xürrem
Şahid-sübut
Şaxséy-vaxséy
Şax-şevel
Şan-béçe
Şanlı-şerafetli (şöhretli)
Şanlı-şövketli (şöhretli)
Şan-şerafet
Şan-şövket (şöhret)
Şems-ġemer
Şenlik-şadlıġ
Şen-şerafet
Şéytan-şuğul
Şil-küt
Şire-boran
Şir-şekil
Tac-taxt
Taxta-para
Taxta-şalban
Taxt-revan
Tamam-desgah
Tamam-kamal
Tanış-biliş
Tar-ġaval
Tay-beraber
Tay-tuş
Tek-tenha
Tepeden-dırnağa ġeder
Titretme-ġızdırma
Toplu-tüfengli
Top-tüfengli
Top-topxana
Top-tüfeng
Toy-büsat: toy-büsat

ġurmaġ

Toy-mağar
Toy-nağara
Toy-vay
Toz-duman
Toz-torpaġ
Toz-torpaġlı
Tuman-köynek
Uc-bucaġ
Ucsuz-bucaġsız
Ucdan-ġıraġdan
Ucdan-ġulaġdan
Uçuġ-sökük
Duz-çörek
Uzanıb-gétmek
Ürek-direk
Ürek-göbek
Ürf-adet
Üst-baş
Üz-göz
Var-gel étmek (élemek)
Varlı-hallı
Varlı-karlı
Vur-tut
Vurub-yıxan
Yağ-bal
Yağlı-ġara
Yağ-péndir
Yağ-reng
Yaxıb-yandırıcı
Yaxıb-yandırmaġ
Yaxıb-yıxmaġ
Yalan-yanlış
Yalvarıb-yaxarmaġ
Yalvarıb-yapışmaġ
Yalvar-yaxar
Yalvar-yapış
Yal-yamac

Yamağ-yırtığ
Yandırıb-tökmek
Yandırıb-yaxmağ
Yanıb-tökülmek
Yanıb-yaxılmağ
Yan-yancağ
Yarağlı-yasağlı
Yarağ-yasağ
Yara-xora
Yara-para
Yara-xoralı
Yar-yarağlı
Yarlı-yaraşığlı
Yar-yaraşığlı
Yarlı-yoldaşlı
Yar-yoldaşlı
Yar-yancağ
Yar-yaraġ
Yar-yaraşığ
Yar-yoldaş
Yaşıl-mavi
Yazıb-oxumağ
Yazıb-yaratmağ
Yeher-esbab
Yék-diger
Yémek-içmek
Yérli-yérinde
Yérli-dibli
Yérli-yataġlı
Yérsiz-yurdsuz
Yérsiz-yuvasız
Yér-yémiş
Yér-yurd
Yétim-yésir
Yéyib-içmek
Yéyib-yatmağ
Yıxıla-dura
Yırtığ-déşik

Yırtığ-yamağ
Yol-iz
Yorğan-döşek
Yurdsuz-yuvasız
Yurd-yuva
Yüngül-yaraġ
Zati-ali
Zebt-rebt
Zerli-zibalı
Zer-zibalı
Zer-zerbaft
Zer-ziba
Zer-ziver
Zir-zeber
Zor-bela
Zor-güc
Zövġ-sefa
Zurna-balaban
Zurna-balabanlı
Zurna-ġaval

4.1.4. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Zıt anlamlı iki ayrı kelimenin yan yana tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerdir. Vecihe Hatiboğlu zıt anlamlı ikilemeler için, "Karşıt anlamlı sözcüklerin, yan yana ikileme biçiminde kullanılması, çok defa açıklanması istenilen kavramın sınırlarını belirtir"[413]demiştir. Mehmet Ali Ağakay ise, "Koşuklarının anlamı karşıt olanlar ya alt üst, öte beri, ulu orta gibi mecaz yolu ile yeni bir kavram meydana getirmeye, ya alıcı verici, altlı üstlü, büyüğü küçüğü, enine boyuna, gece gündüz, yaz kış gibi iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatmaya, ya da az çok, er geç, ileri geri, var yok, üç aşağı beş yukarı gibi iki ihtimali karşılaştırıp ikicilik meydana getirmeye yarar" [414] diyerek bu tür ikilemelerin işlevinden söz etmiştir. Sema Bayraktar, zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceğini savunur: Türkçe bir

[413] Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.,* s.59
[414] Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m*

sözcüğün zıt anlamlısının bir başka dildeki karşılığı, Türkçe sözcüğün zıddı değildir. Örneğin "ak" ve "kara" sözcükleri Türkçede zıt anlamlı sözcük çiftleri iken; "ak"ın zıddı olan "kara" sözcüğünün Arapça karşılığı "siyah"; Türkçedeki "ak" sözcüğünün zıddı değildir. O halde zıt anlamlılık ancak bir dilin öz sözcükleri arasında ortaya çıkabilir.[415] Çok fazla örneğine rastlamadığımız bu tür ikilemeler en çok isim, sıfat ve fiiller ile kurulmuşlardır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Her zaman, daima, yaz kış anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "yay-ġış" ikilemesi, Özbek Türkçesinde "qışın-yåzin" ikilemesi ve Kazak Türkçesinde "jazı-qısı" ikilemesi aynıdır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz bir şekilde oluşurken, Özbek Türkçesinde her iki kelime -n instrumental ekini almış, Kazak Türkçesinde ise her iki kelime üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış olmasıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, "Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir"[416] ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda yaz anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan birinci kelime yay, Kazak Türkçesinde jaz iken Özbek Türkçesinde qış'tır. Kazak Türkçesinde jazı-qısı, qısı-jazı olarak iki şekil bulunmaktadır. Burada zıtlık, Ağakay'ın da dediği gibi iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatır. Genç ihtiyar anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "jas-käri" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda kullanılan "cavanlı-ġocalı" ve Özbek Türkçesinde "yåş-qari" ikilemesi anlam olarak aynıdır. Burada Kazak Türkçesi ile Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimeler bazı fonetik farklılıklar (kelime başında y->j-) dışında aynıdır; fakat Azerbaycan Türkçesinde genç anlamında cavan, yaşlı anlamında ise ġoca kelimesi tercih edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki olan +lı/li; +lu/+lü ekini alarak, eksiz şekilde oluşan Kazak ve Özbek Türkçesindeki ikilemeden farklılaşır. Kazak Türkçesinde az çok manasında kullanılan "azdı-köpti" ikilemesi ile biraz anlamında Özbek Türkçesinde "åzmi-köpmi" ikilemesi ve bir miktar, biraz, ne kadar

[415] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[416] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.235

olursa olsun, az çok anlamında kullanılan “az-çox” ikilemesi aynıdır. Burada kelimelerin aldığı ek ve kelime tercihi açısından bazı farklar dikkati çeker. Kazak Türkçesinde her iki kelime de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım ekini almış, Özbek Türkçesinde -mi soru edatı ile pekiştirilmiş, Azerbaycan Türkçesinde ise her iki kelime de yalın şekilde oluşmuştur. Bunun dışında ikilemeyi oluşturan az kelimesi üç lehçede de aynıyken, ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçesinde çok anlamında kullanılan köp kelimesi iken Azerbaycan Türkçesinde çox kelimesi tercih edilmiştir. Buradaki zıtlık, Ağakay’ın da dediği gibi üç aşağı beş yukarı gibi iki ihtimali karşılaştırıp ikicilik meydana getirmeye yarar. Kazak Türkçesinde er geç, eninde sonunda; bütün gün, gece gündüz anlamında kullanılan “erteli-keş” ikilemesi ile er veya geç anlamında Azerbaycan Türkçesinde “ér-géc”, Özbek Türkçesinde sabahtan akşama kadar manasında kullanılan “ertä-keç” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz bir şekilde oluşurken, Kazak Türkçesinde ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım ekini almıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelimede k->g- değişimi vardır.Kazak Türkçesinde alışveriş, takas anlamında kullanılan “alıs-beris” ikilemesi ile aynı anlamda Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “alış-vériş”, Özbek Türkçesinde kullanılan “åldi-berdi” ikilemesi anlam olarak aynıdır. Aynı fiillerden kurulan (al-/ver-(ber-)) bu ikilemeler aldıkları ekler bakımından farklılık gösterir. Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -s; -(y)ış/-(y)uş fiilden isim yapım eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde hem yakın hem uzak; er veya geç anlamında kullanılan “yaxın-uzağ” ikilemesi ile Kazak Türkçesinde uzak yakın, herkes anlamında “alıs-jaqın” ikilemesi benzerdir. Burada ikilemeyi oluşturan ilk kelime Azerbaycan Türkçesinde yaxın (yakın) iken, Kazak Türkçesinde ikinci kelime jaqın (yakın) dır. Bu kelime fonetik farklılıklar (Kazak Türkçesinde kelime başında görülen y->j- değişimi, Azerbaycan Türkçesinde ise kelime içi -q->-x- değimi vardır) dışında aynıdır. İkilemeyi oluşturan diğer kelime ise uzak manasına gelen Kazak Türkçesinde alıs, Azerbaycan Türkçesinde ise uzağ’tır. Anlam olarak Azerbaycan Türkçesinde daha çok yer ya da zaman olarak uzaklık yakınlık kastedilirken, Kazak Türkçesinde kişi anlamında uzaklık yakınlık kastedilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi; ancak, yalnız, sadece manasında kullanılan “var-yox” ikilemesi, Özbek Türkçesinde varı yoğu, topu topu anlamında kullanılan “bår(i)-yoğı” ikilemesi ve havadan sudan,

şundan bundan anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "joqtı-bardı" ikilemesi kullanılan kelimeler açısından aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk öğede bår/var/bar kelimesi yer alırken, Kazak Türkçesinde ikinci öğede yer almaktadır. Fonetik bakımdan Karluk grubu olan Özbek Türkçesinde ve Kıpçak grubu olan Kazak Türkçesinde Eski Türkçe kelime başında bulunan b- ünsüzü kendini muhafaza ederken, Oğuz grubuna ait Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe kelime başındaki b- ünsüzün v- olması şaşırtıcı değildir. Burda görülen b->v- değişim için Karaağaç, "Batı Türkçesinin Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi alanlarına ait düzensiz bir değişikliktir. Sınırlı sayıda sözde görülen bu değişiklik, söz konusunn Türk dilleirnde v-'ye dönüşmüş... "[417] ifadesini kullanmıştır. Her üç lehçede de bu ikileme aldığı ekler bakımından farklılık gösterir. Azerbaycan Türkçesinde kelimeyi oluşturan iki kelime de eksiz şekilde oluşurken, Özbek Türkçesinde her iki kelime üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış, Kazak Türkçesinde is her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki alarak oluşmuştur. Anlam olarak da, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sahip olduğu şeylerin hepsi, varı yoğu manasında kullanılırken, Kazak Türkçesinde daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde birbirine zıt bu iki kelimeden oluşan başka bir ikileme de kullanılmaktadır: "joqtan-bardan". [418] Azerbaycan Türkçesinde sıcak ve soğuk hava ve etkisi; her türlü durum, vaziyet, şart anlamında kullanılan "isti-soyuġ" ikilemesi ile sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "issik-såvuq" ikilemesi ve bir sıcak bir soğuk; iyi kötü, ağır hafif anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "ıssılı-suvıqtı" ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ek almadan yalın bir şekilde kullanılırken, Kazak Türkçesinde her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki alarak kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde irili ufaklı, büyüklü küçüklü anlamında üç ikileme kullanılmaktadır; "irili-kişili", "irili-uvaqtı", "irili-usaqtı". Azerbaycan Türkçesinde ise ilk kelimesi aynen, ikinci kelimesi farklı olarak oluşan "irili-xırdalı" ikilemesi anlam bakımından aynıdır. Her iki lehçede de ikilemeyi oluşturan iki kelime de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır. Kazak Türkçesinde

[417] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.174

[418] Varını yoğunu ortaya koymak manasında kullanılan bu ikileme Azerbaycan Türkçesinde kullanılan var-yox ve Özbek Türkçesinde kullanılan bår(i)-yoğı ikilemesine anlam olarak daha yakındır. Bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ablatif eki almıştır.

ikilemeyi oluşturan ikinci kelimede ufak, küçük anlamında "kişi, uvaq, usaq" kelimeleri tercih edilirken, Azerbaycan Türkçesinde aynı manada "xırda" kelimesi tercih edilmiştir. Bunun dışında bir fark yoktur. Kazak Türkçesinde önü arkası, çevre etraf; hepsi, varı yoğu, tamamı anlamında kullanılan "aldı-artı" ikilemesi ile etrafı, sağı solu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "åldi-årtı" ikilemesi aynıdır. Yapı bakımından iyelik eki almış ikilemeleri incelerken Kazak Türkçesinde "aldı-artı" ikilemesinde birinci kelime olan "aldı"nın sözlükte yalın bir şekilde yer almadığından bahsetmiştik. Ancak, aldı-aldına ikilemesinde ikinci kelimenin iyelikten sonra gelen datif ekini (-a/-e) alması bize bu kelimenin iyelik eki aldığını düşündürmüştür. Aynı zamanda aynı kelimenin Özbek Türkçesinde tek başına kullanılıyor olması da bu görüşü destekler niteliktedir. Gelir ve gider; girdi çıktı anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "kiris-şığıs" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan "kirim-çıqım" ikilemesi, kullanılan ekler ve bazı fonetik farklılıklar dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de fiilden isim yapım eki olan -s ekini almıştır; Özbek Türkçesinde ise her iki kelime fiilden isim yapım eki olan -m ekini almıştır. Aynı zamanda ikinci kelimede ş->ç- değişimi görülmektedir. "Ötümsüz diş-damak patlamalısı ç'nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş'ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişmedir"[419] Bu bakımdan Kazakçada Özbekçede görülen ç'nin ş olması şaşırtıcı değildir. İç ve dış manasında Kazak Türkçesinde kullanılan "işki-tısqı" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan "içki-taşqı" ikilemesi aynıdır. Her iki lehçede de ikilemeyi oluşturan iki kelime -ğı/-gi, -qı/-ki; -qı/-ki, -gi aitlik eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde dünya, kainat.// her taraf, bütün her yer manasında kullanılan "yér-göy" ikilemesi ile yer gök manasında Özbek Türkçesinde kullanılan "yär-kök" ikilemesi aynıdır. Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün; devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "géce-gündüz" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan "keçä-kündüz" ikilemesi aynıdır. Burada fonetik farklılık olarak Azerbaycan Türkçesinde kelime başında k->g- değişimi görülür. Ağakay'ın da dediği gibi burada iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatma söz konusudur. Baba ve anne anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ata-ana" ikilemesi Kazak Türkçesinde "ata-ana", Özbek Türkçesinde "ätä-ånä" olarak aynen

[419] Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.,* s.185-186

karşımıza çıkar. Kazak Türkçesinde erkek ve kız anlamında kullanılan "ul-qız" ikilemesi ile erkek(ler) ve kız(lar), erkekli kızlı hep birlikte manasında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "oğlanlı-ġızlı" ikilemesi fonetik farklılıklar ve ek alıp almama dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz şekilde oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde her iki kelime+lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır.

Her üç lehçede zıt kelimelerin yan yana gelerek oluşturdukları ikilemeleri karşılaştırdığımızda benzerliklerin sayıca fazla olduğunu görmekteyiz. Zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceği düşünüldüğünde aynı dile mensup üç lehçede bu derece benzerliklerin görülmesi gayet doğaldır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ağalı-inili	Ağır-yüngül	Äççıq-çüçük
Azdı-köpti	Ağlı-bozlu	Åçın-tokın
Aldı-artı	Ağlı-ġaralı	Åldi-ärqası
Almalı-salmalı	Axır-ezel	Åldi-årtı
Alıs-beris	Axşam-sabah (seher)	Åldi-berdi
Alıs-jaqın	Axşam-seher	Åldı-keti
Apalı-siñlili	Alacaġ-vérecek	Åldinma-keyin
Astı-üstü	Aldı-ġaçdı	Åldı-qaçdi
Ata-ana	Alğı-satğı	Åldi-såtdi
Ata-ene	Alıb-satma	Åstin-üstin
Äke-şeşe	Alıb-satmaġ	Ätä-ånä
Älim-berim	Alıb-vérecek	Åzmi-köpmi
Bay-kedey	Alım-satım	Bäländ-päst
Dos-duşpan	Alışıb-vérişmek	Bår-yoğı
Erkek-urğaşı	Alış-vériş	Båşdän-åyåq
Erteli-keş	Alış-vérişçi	Bugün-ertä
Erteli-soñdı	Altdan-yuxarı	Dost-duşmån
Jazı-qısı	Altdan-üstden	Ertä-keç
Jamandı-jaqsılı	Alt-üst	Gör-yår
Jas-käri	Ana-ata: ana-ata évladı	İçin-taşın
Jat-jurağat	Analı-atalı	İçki-taşqı
Jatmay-turmay	Artığ-eksik	İsitmä-såvutmä
Joğarılı-tömendi	Aşağılı-yuxarılı	İssik-såvuq
Joğarı-tömen	Aşağı-yuxarı	Keçä-kündüz

Joqtan-bardan
Joqtı-bardı
Kärili-jastı
Keldi-ketti
Keler-keter
Kelimdi-ketimdi
Keşeli-bügin
Köş-qon
Küyiniş-süyiniş
Kündiz-tüni
Küni-tüni
Kirip-şıq–
Kiris-şığıs
Qalıñdı-juqalı
Qısı-jazı
Qorlıq-zorlıq
Oyda-joqta
Oyındı-şındı
Oñdı-soldı
Oñ-solı: oñ-solın tanuv (bilüv)
Oñ-terisi
Ölip-tiril–
Taqır-taza
Uzındı-qısqalı
Uyqılı-oyav
Ul-qız
Ulılı-kişili
Ülkendi-kişili
Ülken-kişili
Ülken-kişi
Şığasılı-kiresili
Issılı-suvıqtı
İlgeri-keyin
İni-qarındas
İrili-kişili
İrili-uvaqtı
İrili-usaqtı
Ata-ana
Ata-analı
Atalı-analı
Atasız-anasız
Az-çox
Azdan-çoxdan
Baş-ayaġ
Başsız-ayaġsız
Berk-boş
Cavanlı-ġocalı
Çox-az
Dalına-ġabağına: dalına-ġabağına baxmaġ
Dolub-boşalmaġ
Dost-düşmen
E'la-me'reke
Éniş-yoxuş
Yéniş-yoxuş
Yoxuş-éniş
Éniş-yoxuşlu
Énişli-yoxuşlu
Er-arvad
Er-arvadlı
Er-arvadlıġ
Ér-géc
Erli-arvadlı
Erzden-semaya ġeder
Eksik-artıġ
Evvel-axır
Ġabağını-gérisini düşünmek
Ġaçdı-tutdu
Géce-gündüz
Géce-gündüzlü
Géce-gündüzlük
Géceli-gündüzlü
Géç-téz
Gédib-gelme
Kirim-çıqım
Näri-beri
Näzär-pisänd: Näzär-pisänd qılmäslik
Ölib-tirilib
Oñ-ters
Päst-bäläṅd
Qari-yåş
Qışın-yåzin
Qol-åyåq
Sävål-cävåb
Yär-kök
Yåş-qari

İşki-tısqı
İşti-tıstı
İş-sırtı

Gédib-gelmek
Geldi-ġéder
Geldi-ġédergi
Gelen-géden
Gel-gét
Gelib-géden
Geliş-gédiş
Gét-gel
Ġış-yay (yaz)
Girinti-çıxıntı
Girinti(li)-çıxıntılı
Ġocalı-cavanlı
Haġġ-nahaġ
Xéyir-şer
İman-güman
İreli-géri
İri-xırda
İrili-xırdalı
İsti-soyuġ
Kişili-arvadlı
Oğlanlı-ġızlı
Öldü-ġaldı
Ölme-diril
Ölüb-dirilmek
Ölüm-dirim
Öte-beri
Ötede-beride
Öteden-beriden
Özünü Oda-suya (oda-köze) vurmaġ (atmaġ)
Saf-çürük élemek
Sağına-soluna göz gezdirmek
Sağ-sol
Sağdış-solduş
Seher-axşam
Sual-cevab
Sübh-şam

Şit-şor: Şitini-şorunu
çıxartmağ
Té-géc
Vaxt-bivaxt
Var-yox
Vér-al
Yaxın-uzağ
Yaxşılı-yamanlı
Yaxşı-yaman
Yaxşı-yamanlığ
Yalan-gérçek
Yaman-yaxşı
Yay-ğış
Yaylı-ğışlı
Yaz-ğış
Yazıb-pozmağ
Yazı-pozu
Yér-göy
Yérli-köklü
Zahir-batin

4.1.5. Biri Olumlu Diğeri Olumsuz Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime olumluyken, ikinci kelime olumsuzdur. Bu yapıdaki ikilemeler olumlu-olumsuz ikilemelerin yan yana gelmesiyle oluşurlar. Aldığı eklerle anlamı etkileyen bu ikilemeleri üç başlık altında değerlendirebiliriz:

1. -ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeler: Geniş zaman partisibinin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir. Vecihe Hatiboğlu, bu tür ikilemeler için "…temel tümceye zaman bakımından "hemen, derhal, o anda" kavramlarını verir. Zaman kavramını veren bu tür yantümce de "-ir, -mez" ekleriyle kurulur. Bu tür tümcelerde olumlu ve olumsuz eylem, ikileme biçiminde kalıplaşmıştır, daima 3. kişi olarak kullanılır ve çekimli eylemin kişi

kavramına bağlanır"[420]ifadesini kullanmıştır. Beşir Göğüş ise, "Bu şekil olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır: gelir gelmez, düşer düşmez, verir vermez …" [421] diyerek bu tür ikilemelerin verdiği anlamı açıklamıştır. "Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri" yüksek lisans tezinde Sema Bayraktar, "Bu kuruluştaki yapılar, fiile tezlik, sonsuzluk, çokluk anlamları katmaktadır"[422] şeklinde ifade etmiştir. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemeler arasında aynen kullanılan ikilemeler vardır. Kazak Türkçesinde belli belirsiz, hayal meyal anlamında kullanılan "biliner-bilinbes" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde bilip bilmeden anlamında kullanılan "bilär-bilmäs" ikilemesi kullanılan kelimeler ve yapı itibariyle aynıdır. Anlam olarak da birbirine benzeyen bu ikilemelerdeki fark, Kazak Türkçesinde olumlu-olumsuz partisip ekinin dışında bir de -n dönüşlülük eki almasıdır. Özbek Türkçesinde ise bu ikileme sadece partisip eki almıştır. Beşir Göğüş'ün de dediği gibi bu ikilemeler olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır. Kazak Türkçesinde olur olmaz; birazcık, azıcık anlamında kullanılan "bolar-bolmas" ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan "bolär-bolmäs" ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde biliner-bilinbes, estiler-estilmes, köriner-körinbes, otırar-otırmas vb., Azerbaycan Türkçesinde eşider-eşitmez, géder-gelmez, ister-istemez vb., Özbek Türkçesinde ise bilär-bilmäs, bolär-bolmäs ikilemeleri, geniş zaman partisibinin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir.

2. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler: İkilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, ancak ilk kelime olumlu ikinci kelime ise olumsuz sıfat eki almıştır. Bu eklerin ikilemeye kattığı anlam ise belirsizliktir. Örneğine Kazak ve

[420] Vecihe Hatiboğlu (1972), *a.g.e.,* s. 151
[421] Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*
[422]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Azerbaycan Türkçelerinde rastladığımız bu tür ikilemelerde benzerlikler dikkat çekmektedir. Uygun, yerinde, zamanında olup olmadığını düşünmeden, göz önüne almadan yapılan hareket vs. anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "yérli-yérsiz" ikilemesi ile bu anlamda Kazak Türkçesinde kullanılan "joldı-jolsız", "orındı-orınsız" ve jöndi-jönsiz ikilemeleri anlam ve yapı olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde üç ikileme de yerli yersiz manasında kullanılmaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimeler "yer, yol, yön" manasına gelmektedir. Kazak Türkçesinde canlı cansız, her şey manasında kullanılan "jandı-jansız" ikilemesi ile aynı manada Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "canlı-cansız" ikilemesi fonetik farklılığın dışında (Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi vardır) aynıdır.

3. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi eksiz şekilde, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler: Bu ikilemelerde, ilk kelime olumlu olsa da anlam olumsuzdur. Her üç lehçede karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde benzerlikler vardır. Hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki manasında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "şekk-şübhesiz" ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan "şäk-şübhäsiz" ikilemesi aynıdır. Habersiz, bilgisiz, malumatsız anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "xeber-etersiz" ikilemesi ile aynı manada Kazak Türkçesinde kullanılan "xabar-oşarsız" ikilemesi aynıdır. Buradaki fark, haber anlamına gelen ikinci kelime Azerbaycan Türkçesinde eter, Kazak Türkçesinde ise oşar'dır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde ar-uyatsız, esep-qiysapsız, jazuv-sızuvsız, qan-sölsiz vb., Azerbaycan Türkçesinde ac-susuz, ağrı-acısız, ata-anasız, hay-küysüz , uc-bucağsız, yurd-yuvasız vb., Özbek Türkçesinde nåm-nişånsiz ikilemesi bu grupta değerlendirilebilir.

Bunların dışında sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız -ar/-er/-r…–may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey (gerundium) şeklinde kurulan ikilemeler: de vardır; bolarda-bolmay, qoyarda-qoymay. Azerbaycan Türkçesinde bitib-tükenmez,ister-

istemez, lal-dinmez, olan-olmaz ikilemeleri de olumlu-olumsuz (geniş zaman partisip ekinin olumsuzu) şekilde oluşmuşlardır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ar-uyatsız	Ac-susuz	Bilär-bilmäs
Barar-barmas	Ağrı-acısız	Bolär-bolmäs
Bolar-bolmas	Ata-anasız	Nåm-nişånsiz
Bolarda-bolmay	Bitib-tükenmez	Şäk-şübhäsiz
Biliner-bilinbes	Canlı-cansız	
Esep-qiysapsız	Deyer-deymezine	
Estiler-estilmes	Dinc-dinmez	
Jazuv-sızuvsız	Düşeri-düşmezi olar	
Jaqsılı-jamandı	Éşider-éşitmez	
Jandı-jansız	Géder-gelmez	
Jeter-jetpes	Ġoruġ-ġaytaġsız	
Joldı-jolsız	Hay-küysüz	
Jöndi-jönsiz	Xeber-etersiz	
Jön-josıqsız	İster-istemez	
Kedir-budırsız	İsteye-istemeye	
Keler-kelmes	Lal-dinmez	
Köriner-körinbes	Münasibetli-münasibetsiz	
Qannen-qapersiz	Olan-olmaz	
Qan-sölsiz	Şekk-şübhesiz	
Qonar-qonbastan	Uc-bucaġsız	
Qoyarda-qoymay	Vaxtlı-vaxtsız	
Orındı-orınsız	Yérli-yérsiz	
Otırar-otırmas	Yurd-yuvasız	
Öler-ölmes		
Ölim-jitimsiz		
Vayım-qayğısız		
Uv-şuvsız		
Uşı-qiyırsız		
Üy-küysiz		
Ün-tünsiz		
Xabar-oşarsız		
Şalınar-şalınbas		
Şığar-şıqpastan		
Şıp-şırğasız		

Tatır-tatımas
Iğın-şığınsız
Iñqıl-sıñqılsız
Iñ-şıñsız
İz-tüzsiz

4.1.6. Birbiriyle Anlam Bütünlüğü Oluşturan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimeler arasında eş, zıt ve yakın anlamlılık gibi bir bağ yoktur. Kelimeler arasındaki ilişki, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturması ve bir bütünün parçası haline gelmesidir. İzafet terkipli ikilemeleri de aralarında bir anlam bütünlüğü oluşturduğu için bu grupta değerlendirmeyi uygun gördük.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Avtomat-telefon	Abi-beġa	Ällä-pällä
Ağaş-at	Abi-heyat(Abi héyvan(i))	Bäyt-ġazäl
Azıq- tülik	Abi-kövser	Håli-baqudrät
Vagon-restoran	Abi-nisyan	Qaddi-qåmät
Gama-sevle	Abi-léysan	Qaddi-qåmät
Ğılımiy-zerttev	Abi-zemzem	Royi-råst
Ğılımiy-tehnikalıq	Abi-zindegani	Telefon-avtomat
Ğılımiy-fantastikalıq	Abü hava	Telefono-gramma
Kilovvat-sağat	Aftaba-leyen	Xatti-häräkät
Konferents-zal	Ahuyi-xeta	Xattı-mühr (qıl–)
Läm-mim: läm-mim demev	Ahuyi-xeten	
Liro-epikalıq	Ala-çalpov	
Liro-epos	Ala-çarpaz	
Mädeniy-ağartuv	Ala-çiy	
Mädeniy-köpşilik	Ala-deymiş	
Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq qızmet	Ala-bişmiş	
	Ala-ġaranlıġ	
Mektep-internat	Ala-ġarsaġ	
Müşe-korrespondent	Ala-ġolay	

Oñtüstik-batıs
Oñtüstik-şığıs
Premer-ministr
Press-attaşe
Press-konferentsiya
Sotsiyal-demokrat
Ugro-finn
Finn-ugor

Ala-ġolaylıġ
Ala-ġora
Ala-ġolay
Ala-ġolaylıġ
Ala-ġora
Ala-séyrek
Ala-sütül
Ala-tala
Ala-toran
Ala-toranlıġ
Ala-yarım (çıġ)
Ala-yarımçıġlıġ
Ala-yarımçılıġ
Ala-yétişmiş
Ala-yonca
Alimi-biemel
Anarxo-sindikalist
Anarxo-sindikalizm
Ara-sıra
Asari-etige
Asfalt-béton
Asi-fikir
Babayi-emir
Bad(i)-seba
Bad(i)-fena: bad(i)-fenaya gétmek
Bad(i)-fenaya vérmek
Bar(i)-ilaha
Bari-ilahi
Bayatı-ġacar
Bayatı-ecem
Bayatı-isfahan
Bayatı-kürd
Bayatı-şiraz
Bebri-beyan
Ġüvvéyi-behriyye
Belayi-müsibetle
Belayi-nagehan

Beni-adem
Beni-insan
Berrü biyaban
Növ'i-beşer
Bor-maşın
Cami-cem
Celayi-veten
Cenub-ġerb
Cenub-şerġ
Çek-çévir
Dadü-bidad
Dadü-feryad
Dari-beġa
Dari-fena
Dari-şefa
Dédi-ġodu
Dédi-ġoduçu
Dédi-ġoduçuluġ
Deli-dolu
Demir-béton
Derdi-dil
Derd(i)-hal
Derd(ü)-möhnet
Derd(i)-ser
Derd(i)-ser çekmek
Derd(i)-ser vérmek
Derdü-bela
Derdü-ġem
Derdü-möhnet
Desti-xett
Dest-xett
Dili-zar
Dövri-felek
Dövri-ġedim
Dövri-gerdun
Dövr(i)-zaman
Ebri-bahar
Ebri-néysan

Ebri-siyah
Efradi-meclis
Efvi-ümumi
Eġsayi-Şerġ
Ehdi-cedid
Ehdi-etiġ
Ehli-béyt
Ehli-derd
Ehli-dil
Ehli-divan
Ehli-dünya
Ehli-élm
Ehli-éşġ
Ehli-eyal
Ehli-ġelem
Ehli-ġerez
Ehli-ġible
Ehli-ġübur
Ehli-hal
Ehli-iman
Ehli-insaf
Ehli-kéf
Ehli-kemal
Ehli-kitab
Ehli-meclis
Ehli-me’rifet
Ehli-ruh
Ehli-savad
Ehli-vefa
Ehli-zeleme
Ehli-zövġ
Ehli-zülm
Ehli-xibre
Ehmedi-biġem
Ehvali-ruhiyye
Eks-cereyan
Eks-emel
Eks-hemle

Eks-hücum
Eks-iddia
Eks-istiġamet
Eks-keşfiyyat
Eks-keşfiyyatçı
Eks-manévr
Eks-seda
Eks-tedbir
Eks-teklif
Eks-te’sir
Eks-tezyiġ
Eks-zerbe
É’lani-éşġ (é’lani-mehebbet) étmek
Élmi-fantastik
Élmi-kütlevi
Élmi-populyar
Élmi-nezeri
Élmi-téxniki
Élmi-tetbiġi
Emri-ġaib
Emri-vaġé
Erşi-e’la
Erşi-felek
Erşi-müella
Eşyayi-delil
Fabrik-metbex
Fin-uġor
Uġro-fin
Füġerayi-kasibe
Ġadiri-mütleġ
Ġan-yaş
Ġara-ġorxu
Ġara-ġovma
Ġanuni-esasi
Gemi-réstoran
Général-mayor
Général-léyténant

Général-polkovnik
Général-ġubérnator
Général-gubérnatorluġ
Ġeti-elaġe étmek
Ġeti-nezer étmek
Ġeti-ümid olmaġ
Ġéyri-adi
Ġéyri-adilik
Ġéyri-antaġonist
Ġéyri-bedii
Ġéyri-bediilik
Ġéyri-béle
Ġéyri-beraber
Ġéyri-beraberlik
Ġéyri-caiz
Ġéyri-ciddi
Ġéyri-ciddilik
Ġéyri-edebi
Ġéyri-edebilik
Ġéyri-exlaġi
Ġéyri-esgeri
Ġéyri-élmi
Ġéyri-élmilik
Ġéyri-feal
Ġéyri-ġabil
Ġéyri-ġabilik
Ġéyri-ġanuni
Ġéyri-ġanunilik
Ġéyri-ġenaetbexş
Ġéyri-ġeti
Ġéyri-ġetilik
Ġéyri-heġiġi
Ġéyri-heġiġilik
Ġéyri-herbi
Ġéyri-heyati
Ġéyri-heyatilik
Ġéyri-ictimai
Ġéyri-ixtiyari

Ġéyri-ixtiyarilik
Ġéyri-insani
Ġéyri-iradi
Ġéyri-iradilik
Ġéyri-kafi
Ġéyri-kafilik
Ġéyri-kamil
Ġéyri-kamillik
Ġéyri-layiġ
Ġéyri-léġal
Ġéyri-maddi
Ġéyri-maddilik
Ġéyri-mecburi
Ġéyri-mecburilik
Ġéyri-meġbul
Ġéyri-meġbulluġ
Ġéyri-mehdud
Ġéyri-mehdudluġ
Ġéyri-mehsuldar
Ġéyri-mehsuldarlıġ
Ġéyri-me'lum
Ġéyri-memnun
Ġéyri-memnunluġ
Ġéyri-mentiġi
Ġéyri-meskun
Ġéyri-mö'teber
Ġéyri-müeyyen
Ġéyri-müeyyenlik
Ġéyri-mükemmel
Ġéyri-mükemmellik
Ġéyri-mümkün
Ġéyri-mümkünlük
Ġéyri-münbit
Ġéyri-münbitlik
Ġéyri-müntezem
Ġéyri-müntezemlik
Ġéyri-müteherrik
Ġéyri-müteherriklik

Ġéyri-mütenahi
Ġéyri-mütehanilik
Ġéyri-mütenasib
Ġéyri-mütenasiblik
Ġéyri-müteşekkil
Ġéyri-müteşekkillik
Ġéyri-müvafiġ
Ġéyri-nizami
Ġéyri-nizamilik
Ġéyri-normal
Ġéyri-normallıġ
Ġéyri-réal
Ġéyri-réalliġ
Ġéyri-resmi
Ġéyri-resmilik
Ġéyri-sabit
Ġéyri-sabitlik
Ġéyri-semimi
Ġéyri-semimilik
Ġéyri-simmétrik
Ġéyri-tebii
Ġéyri-tebiilik
Ġéyri-tenġidi
Ġéyri-üzvi
Ġéyri-şeffaf
Ġéyri-şeffaflıġ
Ġéyri-şüuri
Ġéyri-şüurilik
Gibléyi-alem
Ġram-atom
Ġram-molékul
Ġonaġ-ġara
Ġonaġ-ġaralı
Ġuli-biyaban
Xabi-ġeflet
Xabi-cehalet
Haleti-ruhiyye
Heddi-büluğ

Xefti-dimaġ

Xetti-hereket

Xettü-xal

Hezmi-rabéden kéçirmek

Hilali-ehmer: Hilali-ehmer cemiyeti

Hind-Avropa

Xülasé-kelam

Servi-xuraman

Sahibi-iman

İnġirazi-alem

İnkisari-xatir (ġelb)

İnkisari-xeyal

İsmi-cem

İsmi-xas

İsmi-e'zem

İsmi-şeb

İsmi-şerif

İhzari-nifret étmek (bildirmek)

İhzari-teessüf étmek

İhzari-teşekkür étmek

İzzeti-nefs

İzzeti-şeref

Kami-dil

Kapitan-léyténant

Kelmeyi-şehadet

Kemali-ġéyretle

Kemali-ġayda ile

Kilovat-saat

Kontr-admiral

Lirik-dramatik

Lirik-épik

Lümpén-prolétariat

Marksist-Léninçi

Marksizm-Léninizm

Meclisi-müessisan

Merdü-merdane

Meşğuli-zimme:

Meşğuli-zimme olmağ

Ġeleti-meşhur

Müddeiyi-ümumi

Müğayiseli-tarixi

Müxteseri-kelam

Müruri-eyyamla

Müruri-zamanla

Naméyi-e'mal

Neşvü-nüma

Marksizm-Léninizm:

Marksizm-Léninizm nezeriyyesi

Nöğtéyi-nezer

Növ'i-beşer

Nuri-çéşmim

Nuri-didem

Nuri-éynim

Övci-feza

Övci-felek

Pistolét-pulémyot

Prima-balérina

Privat-dosént

Ruhi-revan

Ruyi-zemin

Ruzi-ezel

Ruzi-ezelden

Ruzi-mehşer (heşr)

Ruzü-şeb

Rüsvayi-alem (cahan)

étmek (élemek)

Rüsvayi-alem (cahan)

olmağ

Sebrü-ġerar

Seddi-Çin

Seddi-İsgender

Sehheti-vücud

Semayi-şems

Sidġi-ürekden (ürekle)
Sidġi-dilden (dille)
Simü-zer
Sosial-démokrat
Sosial-démokratiya
Sosial-démokratizm
Sosial-impérialist
Sosial-impérializm
Sosial-révolyusionér
Sövġi-tebii
Şe'n(ü)-şövket
Şayani-diġġet
Şert(i)-şürut
Şikestéyi-fars
Şimal-ġerb
Şimal-şerġ
Şiri-jeyan
Şiri-ner
Tab(ü)-taġet
Tab(ü)-tavan
Taxtı-tac
Taxtü-tac
Tarixi-hicri
Tarixi-miladi
Tenbeli-Bağdad
Tercüméyi-hal
Terki-dünya
Terki-dünyalıġ
Terki-edeb
Terki-veten
Terk-silah
Ton-kilométr
Ton-mil
Tuği-le'net olub boğazına kéçmek
Üsuli-cedid
Üsuli-idare
Vesfi-hal

Vez'i-heml étmek
Vidayi-heyat étmek
Vitsé-admiral
Volt-ampér
Heddi-zatında
Zendéyi-zehle: Zendéyi-zehlesi gétmek
Zerbi-dest
Zerbi-mesel

4.1.6. Sayılardan Oluşan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı sayı ifade eden kelimelerden kurulmuştur. Bu ikilemelerin bir kısmında ikilemeyi oluşturan her iki kelime de aynı sayının tekrarıyla oluşurken, bazıları da farklı sayıların tekrarıyla oluşur. Bu tür ikilemeler, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak oluşur. "Sayılardan oluşan ikilemeler, cümlede genellikle tam sayının bilinmediği durumlarda, "yaklaşık, tahmini" anlamlarını bildirmek için kullanılır."[423] Kazak Türkçesinde ablatif eki üleştirme sayı sıfatı yapar. Azerbaycan Türkçesinde ise üleştirme sayı sıfatı -ar/-er; -şar/-şer ekiyle sağlanır. Üçer üçer manasında Kazak Türkçesinde kullanılan "üş-üşten" ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde birer-birer, birer-ikişer, ikişer-ikişer ikilemeleri yapı olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Bip-birdey	Altı-altı	Birdän-bir
Bir-birlep	Béş-altı	Birmä-bir
Bir-eki	Béş-on	Yüzmä-yüz
Ekevden-ekev	Béşde-üçde	Bir-bir
Jüzbe-jüz	Béş-béş	
Mıñ-million	Bir-bir	
On-ondap	Birden-ikiye	
Üş-tört	Birden-bire	
Üş-üşten	Bire-béş	
	Bire-bir	
	Bire-iki	

[423] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

Birem-birem
Birer-birer
Birer-ikişer
Bire-üç
Bire-yüz
Dörd-béş
Dörd-dörd
İkide-birde
İkiden-birden
İki-iki
İkişer-ikişer
İki-üç
İyirmi-iyirmi
On-on
Üç-üç
Üçem-üçem
Üç-beş
Üç-dörd
Yéddi-yéddi

V. BÖLÜM

5.1.KÖKEN BAKIMINDAN İKİLEMELER

Tarihten günümüze kadar geniş bir kulanım alanına sahip olan ikilemeler, Türk dilinin tarihi seyri içerisinde yabancı kelimelerin tesiri altında kalmış, Türkçe kelimelerin yanında alıntı kelimelerle de ikileme oluşturulmuştur. Toplumların din değiştirmeleri dilin söz varlığında önemli değişikliklere neden olmuş, ikilemelerin kullanımını da oldukça etkilemiştir. Tarihsel süreçte Uygurlar'ın Budizm ve Maniheizm dinini kabul etmesiyle Çince, Sanskritçe ve Moğolca'dan yapılan alıntılar oldukça fazlalaşmıştır. Nasıl ki Uygur döneminde toplumun din değiştirmesi söz varlığında bulunan ikilemelerin kullanım sıklığını arttırmış, alıntı kelimelerin etkisi daha çok artmışsa bu durum Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle de aynı sonuçları doğurmuştur. Karahanlı Türkçesi'nden Türk dilinin söz varlığında itibaren Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin sayısı da fazlalaşmıştır. Bunun nedenini yeni girilen dinin yayılmasına yönelik anlatım gücünü arttırma çabası olarak gören Serken Şen gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: Çalışmam sırasında din dışı konularda yazılmış eserlerde, dini konularda yazılmış eserlere nispetle çok daha az ikilemeye tesadüf etmem beni bu yargıya sevk etmiştir. Yine, yabancı bir kelimeyle Türkçe bir kelimeden oluşmuş ikilemelerdeki yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Budizm'in din dili olan Sanskritçeden alınmış olması ulaştığım bu sonucu desteklemektedir.[424] Türkçe kelimelerle birlikte yabancı kelimelerin yan yana gelmesi oluşan ikilemelerde vurguyu arttırma ve diğer kelimenin anlamını açıklama işlevi göze çarpmaktadır. Uygur, Karahanlı ve Harezm döneminde kullanılan ikilemelerin de bu işleve sahip olması, birçok yabancı kelimenin ve dini terminolojinin kabulünü kolaylaştırmıştır. Şinasi Tekin de din faktörünün yanı sıra kültürel ve sosyal etkileşim de dile yeni sözcüklerin ikileme yoluyla girmesi için uygun zemini hazırladığını belirtmiştir. Tekin, halkın o zamana kadar duymadığı kelimelerin onların anlayabileceği bir forma sokmakta güçlük çekildiğini ve şöyle bir metot kullanabileceklerini söylemiştir: xyz yani abc demektir. Bu ifade formülünde hep tekrar edilen…yani…demektir kelimeleri bir zamandan sonra gereksiz sayılmış ve veziler

[424] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

herhalde bilinmeyen xyz'yi söyler söylemez hemen ardından abc'yi yapıştırmışlardır. Ve sonunda xyz+abc gibi kompozisyonlar türemiştir.[425]

En etkili anlatım araçlarından olan ikilemelerin yeni kabul edilen dinin halka tanıtılmasındaki rolü hiç şüphesiz ki büyük olmuştur. Bu bakımdan alıntı sözcüklerin birçoğu dilimize ikilemeler aracılığıyla girmiştir.

Biz bu çalışmamızda, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin kökenini incelemeye çalışacağız. Her üç lehçede de kullanılan bu ikilemelerin çoğunun Türkçe kökenli olması dikkat çekicidir. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 39 ikilemeye rastladık. Bu ikilemelerin 30'u her iki kelimenin de Türkçe kökenli olmasıyla oluşmuş ikilemelerdir, geriye kalan 9'u ise yabancı kelimelerle (Arapça ve Farsça) oluşmaktadır. Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

5.1.1. Türkçe+Türkçe Kökenli Olan İkilemeler

Türk dilinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ve Karluk grubunda yer alan Özbek Türkçesinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin köken itibariyle Türkçe olması dikkat çekicidir. Aşağıda verilen bazı örneklerde iki lehçe Türkçe kökenli kelimelerle oluşmuş, bir lehçe yabancı dilden kelimeyle oluşmuş ise bu ikilemeyi Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler başlığı altında yer vermeyi uygun gördük. Taradığımız sözlüklerde Türkçe+Türkçe kökenli olan 30 ikileme örneğine rastladık.

5.1.1.1.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Aman-esen	Sağ-salamat	Esån-åmån
Esen-aman		Åmån-esån
Esen-sav		
Sav-sälemet		

[425] Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi- Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler-*, Simurg, İstanbul, 2001, s. 107

Aman/Åmån [T.]+Esen/Esån [T.]

Esen/Esån [T.]+ Aman/Åmån [T.]

Esen[T.] +Sav [T.]

Sav/Sağ [T]+Sälamet/Salamat [Ar.]

Kazak Türkçesinde "sağ salim" anlamında kullanılan aman-esen, esen-aman ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde "sağ salim; sağlam" anlamında kullanılan esån-åmån, åmån-esån ikilemeleri aynıdır. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de Türkçedir. İkilemelerin en önemli özelliklerinde birisi de sıra kalıplaşmasıdır; ancak bu ikilemelerde aman-esen/åmån-esån olarak iki şekil de kullanılmaktadır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde "sağ salim" anlamında esen-sav ve sav-sälamet ikilemelerine rastlamaktayız. Burada Türkçe kökenli sav kelimesinin yanına Arapça kökenli sälamet kelimesi yan yana getirilerek ikileme oluşturulmuştur. Aynı ikileme Azerbaycan Türkçesinde de karşımıza çıkar. "Hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan" anlamında sağ-salamat ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde yer almaktadır. Arapça selâme, selâmet kelimesi "1. Salimlik, eminlik, korku ve endişeden uzak olma. 2. Selamete çıkma, kurtulma. 3 iyi netice. 4. Kurtulma. 5. ed. Cümlenin düzgün ve doğru olması. 6. Esenlik"[426] anlamlarına gelmektedir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Saadet Çağatay'ın ilgili çalışmasında[427], Eski Uygur Türkçesinde sağ salim anlamında "asan tükel" ikilemesinin kullanıldığı kaydedilmiştir. Serkan Şen'in "Eski Uygurca İkilemeler"[428] tezinde "esen tükel", "inç esen", "su esen" ve "tirig esen" ikilemeleri sağ salim anlamında kullanılan ikilemeler olarak geçmektedir. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde äsän kelimesini "1. Esen, sağ, salim, sıhhatli. 2. Sulh, barış"[429] olarak tanımlamıştır. Caferoğlu, tükäl kelimesini "tam, tamamiyle, iyi bir halde: = tügäl, tamam."[430], tirig kelimesini "diri, canlı"[431] olarak tanımlamıştır.

[426] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003, s. 931
[427] Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*
[428] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[429] Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 76
[430] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s. 257
[431] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s. 240

Bunların dışında sözlükte saġ "sağ, sağlam"[432] kelimesi de geçmektedir; ancak bir ikileme olarak bu kelime tercih edilmemiştir. 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde ve Dede Korkut metinlerinde "sağ esen" şeklinde ikilemeyi oluşturan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağ kelimesinin ikileme içinde yer aldığı örneklere Azerbaycan Türkçesinde "sağ-salamat" ve Kazak Türkçesinde "sav-sälemet" şekillerine rastlarız. Zuhal Kargı Ölmez ilgili çalışmasında[433], Kutadgu Bilig'te iyi, sağ, esen, sağ-salim anlamında "esen edgü", "esen inç", "inç esen" ikilemelerinin kullanıldığını, Funda Toprak çalışmasında[434] Harezm Türkçesinde "esen selâmet" ikilemesinin kullanıldığını belirtmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[435] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde sağ salim anlamında "saġ esen" ve "saġ (u) selâmet", Nimet Ceylan[436] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada "sâlim u salâmat" ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar[437] da bu ikilemeye Dede Korkut metninde sağ esen"[438] şeklinde yer aldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sağ salim anlamında, Kırım Türkçesinde "esen-aman" [439] , Kırgız Türkçesinde "esen-aman ve aman-esen" [440] ikilemeleri kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy sağ kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Sağ: "1. Sağlam, esen; 2. Yaşamakta olan, diri"

=OT. Saġ "sağlık, esenlik" (DLT)

TT.:SAĞ+(salim/duyu/duyulu/görü/görülü/görüsüz/görüsüzlük/LIK/LIKLI/LIKSAL/LIKSIZ)

Tü.>Ar. (Ir., Mıs., Sud.) sâġ[ileص]; Kürt. Sağ, sah "yaşayan kimse";sahelem, sahlem "sağlam, sıhhatli"; Zaza. Sax bıyayiş "sağlam olmak"; saxey "sağlamlık"; saxi

[432] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s. 193
[433]Zuhal Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*
[434]FundaToprak (2005), *a.g.m.*
[435] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[436]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[437]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[438]Bu ikilemeye Hanefi Vural da makalesinde yer vermiştir: Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[439] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[440] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

"sağlamlık"; sax kerdiş "sağlamlaştırmak"; saxlem "sağlam, güvenilir"; saxlemey "sağlamlık" [441]

Gülensoy, Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~sağ (Az., Türkm., Ker.), sav (Kzk.), sau (TatK.), häv (Bşk.)=tiri (Kzk.), tirüü (Kırg.), tirik (Özb., Uyg.), di:ri (Türkm.).

Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi "sağ [ETü] UyB sag sağlıklı, iyi, sağlam, talihli; [Oğ]Kaş uğurlu taraf, sağ yan // «ATü. "Sağ taraf" anlamı Oğuz grubu dillerine özgüdür"[442] şeklinde değerlendirmiştir. Clauson, bu kelime için en eski zamanlarda sadece sa:ğ ya:ğ "saf, katıksız yağ" sözcük grubunda geçtiğini bu yüzden daha genel olarak "sağlam, sağlıklı" ve ilginç bir metatez olarak, "sağ(sol'un aksi)" şeklinde sadece Oğuz grubunda yer aldığını ifade etmiştir. Clauson ayrıca, sağ, sax, sav, saw, so:, su: gibi bazı fonetik değişikliklerin olduğunu, Çağ. sağ "1. Huşyar "makul, akla yatkın"; 2. Sahih wa tandurust "sağlıklı"; 3. Ağırbaşlılık, iyi sağlık", Osm. "sağlık, sağlam; doğru, dürüst"[443] anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Eski Türkçeden bu yana kullanılan esen kelimesine Nişanyan sözlüğünde, "sağ, salim, sağlıklı //~Fa/OFa āsān rahat, dingin, kolay< āsūdan, āsāy- dinlenmek, istirahat etmek→ASAYİŞ"[444] şeklinde yer vermiştir. Ancak Tuncer Gülensoy, bu açıklamayı yanlış bulmuş ve esen kelimesi için "sağ salim, selamet anlamında kullanıldığını ve Orta Türkçe (Divan-ı Lügati't Türk) esen şeklinde, Uygurca'da esän~asan~(äsän?)"sağlık, esen, iyi", Uygurca äsäŋü "sağlık, iyi sağlık", äsän "sağlıklı" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. <esen [<eseŋü] olarak ifade eden Gülensoy, Anadolu ağızlarında esem "sağlam, sağlığı yerinde olan (kimse)"; esenle-, esenleş- şeklinde geçtiğini dile getirmiştir. Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~esen (Kzk., Kırg., Türkm.), esän (Uyg.), esån (Özb.), isän-sav (TatK.), isän-hav (Başk.), ätäŋŋä "safely, safe" (Yak.). Türkçe'den Moğolca'ya geçen ödünç sözlük Tü.>Moğ. esen olarak yer vermektedir.[445] Clauson ise, esen "iyi sağlık, sağlam;

---

[441]Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 2. Cilt (O-Z*), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011b, s. 711

[442]Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı,-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 530

[443] Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972, s.803.

[444]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.170

[445] Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 1. Cilt (A-N),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011a, s. 341

emin, sağlam", esen tükel ise "sağlıklı ve tamam; emin ve sağlam" olarak yer vermiştir.[446] Andreas Tietze, "esen "sağ salim" (bilhassa seyahate çıkana dilenen hayırdualarda) TS< ET. esen Clauson; Eski bir İrani dilinden Doerfer"[447] açıklamasını yapmıştır.

İkilemede yer alan tükel kelimesi için Tuncer Gülensoy, "tükel(hlk.) "tam, bütün" ET'de tügäl~tükäl "tam, tamamiyle, iyi bir halde", Tükällig "tekmil, kamilen, noksansız"; tükäti "tamamiyle"<tüke-l[448] açıklamasını yapmıştır. Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi, "tükel [ETü], Kaş tükel tam, tüm, mükemmel; [YTü] //< ETü tüke- +IL [Uy] bitmek →TÜKEN- TTü hiç kaydedilmemiş bir sözcük iken Dil Devrimi bünyesinde Eski Türkçeden aktarıldı"[449] şeklinde açıklamaktadır.

5.1.1.2.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Azdı-köpti	Az-çox, Azdan-çoxdan	Åzmi-köpmi

Az/Åz [T.]+Köp/Çox[T.]

Kazak Türkçesinde az çok manasında kullanılan "azdı-köpti" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde bir miktar, biraz, ne kadar olursa olsun, az çok manasında kullanılan "az-çox, azdan-çoxdan" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde biraz anlamında kullanılan "åzmi-köpmi" ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de köken bakımından Türkçedir. Aldığı ek bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime soru edatı almış, Azerbaycan Türkçesinde ise bu ikileme hem ek almadan hem de her iki kelime ablatif eki alarak kullanılmıştır. Aynı zamanda

[446]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.248
[447]Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat*, Birinci Cilt A-E, Simurg, İstanbul-Wien, 2002, s.739
[448] Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s. 942
[449]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s. 640

ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçesinde "köp" şeklindeyken, Azerbaycan Türkçesinde "çox" şeklindedir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen'in ilgili çalışmasında[450] Eski Uygur Türkçesinde az çok anlamında "az köp", "az-üküş" ikilemelerinin kullanıldığı kaydedilmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: Az: 1. Az, biraz <Far. Âz "arzu, heves": Azu: yanlış, sürçme, sahv, yanlışlık"[451], "öküş: ok" [452], "köp: çok, bol= köb"[453]. Zuhal Kargı Ölmez'in ilgili çalışmasında,[454] Kutadgu Bilig'te az çok anlamında "üküş ya az" [455] ve "üküş ya azıġ" ikilemelerinin kullanıldığını, Sema Bayraktar tezinde[456] "az öküş" ikilemesinin Kutadgu Bilig'te geçtiğini kaydedilmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[457]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "çoġ az" ve "az (u) çok" ikilemelerinin, Nimet Ceylan[458] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "köp az" ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde az çok anlamında Kırım Türkçesinde "az-ço*" [459], Kırgız Türkçesinde "azın-köbün" [460], Hakas Türkçesinde "as-ür" [461] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin etimolojisini şöyle yapmıştır:

Az "alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik"

=ET. (Orh.) az; OT. āz (DLT)

[<*hāz (T. Tekin)]

ET.: azlan-< az+la-n- "az görmek, azımsamak"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~āz (Hlç., Trkm.), as (Tuv., Hak.), äz, äzgine (TatK.), aççā- "az olmak" (Yak.)

---

[450] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[451] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.28
[452] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.149
[453]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.116
[454]Zuhal Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*
[455] Bu ikilemeye Sema Bayraktar da tezinde yer vermiştir. Bkz: Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[456]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[457] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[458] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[459] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[460] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*
[461] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

<*āsça-<*āz+ça- (+ça- Yak. ek> Moğ.) < *āz

=Moğ. Arai "just a litle too…; not quite; hardly, scarsely, barely"[462]

Sevan Nişanyan, "Az [ETü] Or viii az çok değil // «ATü *hāŕ. Kar. Moğ aray (az), narin (ince, küçük). Her iki biçim ATü *har- kökünü düşündürür. »»azal-, azalt-,azıcık; ETü az: AZ, AZINLIK. Moğ. narin: NARİN [463] şeklinde "az" kelimesini açıklamıştır.

Clauson, eski metinlerde üç farklı a:z kelimesinin olduğunu söylemiştir: 1. A:z "az". 2. A:z "arzu" Orta Farsça 3. Türklerde meydana gelen ve her zaman tanınmayan bir kabilenin ismi Az. Burada 1. a:z "az, az miktarda, yetersiz" anlamında kullanılmıştır.[464]Andreas Tietze ise bu kelimeyi, az: (çok'un aksi)< ET. āz Clauson. Az çok "aşağı yukarı, kafi miktarda" [465] şeklinde açıklamıştır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Çok "Çok, az'ın karşıtı"<ET. çok/çoh; DLT: çok "köktü, alçak"

çok+ra-ş- "çoğalmak", çok+ra-ma yul "suyu çok olan"

An.ağl.: çok, çoh, coh

Türkçe'den Arapça'ya (Mıs.) geçen ödünç sözcük şūk yāşā "çok yaşa"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~çoh (Az.), =köp (Kzk., Kırg., Özb., Trkm., Uyg.), küp (Bşk, TatK.) [466]

Sevan Nişanyan, çok kelimesini "[ETü] Kaş çōk kalabalık, gürültü, kaynaşma (isim); [TTü] çox/çoğ/çok kalabalık, sayıca çok (sıfat); [TTü] çok çokluk (isim) ve çok (sıfat)//<ATü *çaw-+IK bağırmak, çağırmak, gürültü etmek→ÇAVUŞ. Karş. ETü çogı (münakaşa-Kaş), çogla- (bağırmak, çağırmak-Kaş), çoxra- (fokurdama, kaynaşma-Kaş). Sıfat olarak 14. yy'dan sonra kop (miktarca çok) sözcüğünün yerini almıştır"[467]şeklinde açıklamıştır.

Clauson, köp kelimesinin aslında "bol, çok, bereketli vb."[468] anlamına geldiğini ifade etmiş,Tietze ise çok kelimesini "(az'ın zıddı; zaman anlamında uzun)< çoq evvela HvarTk.'sinde görülür"[469] şeklinde açıklamıştır.

---

[462]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.96
[463]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.48
[464]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s. 277
[465] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.245
[466] Tuncer Gülensoy (2011), *a.g.e.,* s.248
[467]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.113
[468]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s. 686

5.1.1.3.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Alıs-beris	Alış-vériş	Åldi-berdi
		Åldi-såtdi
		Sävdå-såtıq

Alıs/Alış/Aldi [T.]+Beris/Vériş/Berdi/Sätdi [T.]
Sävdå[Far.]+såtıq [T.]

Kazak Türkçesinde alışveriş, takas anlamında kullanılan "alıs-beris" ikilemesi, ticaret, alım satım; iş anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "alış-vériş" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde alışveriş, ticaret anlamında kullanılan "åldi-berdi" ve "åldi-såtdi" ikilemeleri aynıdır. Azerbaycan ve Kazak Türkçelerinde al- ve ber-/vér fiilleri -ş işteşlik eki almış, Özbek Türkçesinde al- ve ber-/såt- fiilleri görülen geçmiş zaman eki almıştır. Bunların dışında Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin Farsça olduğu "sävdå-såtıq" ikilemesi alışveriş anlamında kullanılan bir ikileme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[470] Eski Uygur Türkçesinde alışveriş anlamında "satıg yulug" ikilemesinin kullanıldığını kaydetmiştir. Eski Uygur Türkçesinde sadece alış kelimesi alışveriş anlamını karşılamaktadır. Caferoğlu alış kelimesi için "alış, alış-veriş, ticaret; bir vergi türü",[471] satıġ kelimesi için "satış, muamele, ticaret; alış-veriş"[472], yuluġ için "1. Satın alma, 2. Birim'le. Bir vergi türü"[473] olarak tanımlamıştır. Gülsel Sev ilgili makalesinde [474]Divanü Lügat-it-Türk'te "alış bėriş"[475] ikilemesinin geçtiğini, Zuhal Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,[476] Kutadgu Bilig'te alış-veriş, alacak verecek anlamında "alım birim", "alış hem biriş" ikilemelerinin yer aldığını belirtmiştir.

---

[469]Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.526
[470] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[471] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.11
[472] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.198
[473] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,*s.305
[474] Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*
[475] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[476]Zuhal Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*

Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[477]Harezm Türkçesinde "berim alım" ikilemesinin geçtiğini, Nimet Ceylan[478] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada "sûd u savdâ" ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Çağatay Türkçesinde yer alan bu ikilemede Farsça "savdâ" kelimesinin, Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek Türkçesinde de "sävdå-såtıq" ikilemesinde yer alması şaşırtıcı değildir.

Diğer Türk lehçelerinde alışveriş anlamında Kırım Türkçesinde"alış-veriş"[479], Altay Türkçesinde "alış-beriş" [480] , Hakas Türkçesinde "alıs-pirĩs" [481] ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy, alış kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Alış(veriş) "almak işi"<al-ış

Tü.>Kürt. Alewér, alwer "alış veriş"; Zaza. Alışvérış "alışveriş", alışvêriş kerdış, al-vêr kerdış "alışveriş yapmak"

Tü.>Romen. Alışveriş

Tü.>Ar. (Sur.) ālaş; ālaşvareş [482]

Clauson, alış kelimesini alış karşılıklı anlamına geldiğini al- fiilinden kendi kendine "almak, teslim almak vb" anlamlarında olduğunu, fakat genellikle alış~bériş sözcük grubunda kullanıldığını "alım ve satım" ifade etmiştir.[483]

Andreas Tietze, bu kelimeyi "alışveriş: "Alış ve satış, ticaret"< al- ve ver- fiillerinden + -(y)ış eki almış. Mecazi manada da: "alaka"[484]. Aynı zamanda alış- kelimesini de "birbirinden almak, aralarında ticaret bulunmak" TS < ET: alış- [al- fiilinin reciprocum hali, krş. azguruş-] clauson [485]olarak yer vermiştir.

Tuncer Gülensoy veriş kelimesini "1. Vermek işi veya biçimi; 2. Alışveriş"

<ver-(i)ş "fiilden ad yapan ek"

---

[477] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[478] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[479] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[480] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[481] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[482] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.66
[483]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.152
[484] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.154
[485] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.153

An.ağl.: verişik "imece, ürün değişimi"; veriş- "komşu kadınlar, aralarında süt alıp vermek" olarak açıklamıştır.[486]

Clauson ise bériş kelimesini bé:r- fiilinden geldiğini söyler ve harfi harfine "verme", fakat normalde alış bériş sözcük grubunda "alım satım, ticaret" anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir. [487]

5.1.1.4.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Aşıq-şaşıq	Açığ-saçığ	Åçıq-çåçıq

Aşıq/Açığ/Åçıq [T.]+ Şaşıq/Saçığ/Çåçıq [T.]

Kazak Türkçesinde açık saçık anlamında kullanılan "aşıq-şaşıq" ikilemesi, perişan, dağınık, darmadağın; her tarafı açık olan, müstehcen, adaba aykırı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "açığ-saçığ" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde tertipsiz, düzensiz anlamında kullanılan "åçıq-çåçıq" ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime şaşıq/saçığ/çåçıq kelimeleri sözlükte tek başına yer almasa da şaş-/saç-/çåç- şeklinde fiil şekilleri yer almaktadır. Şaşıq/saçığ/çåçıq kelimeleri şaş-/saç-/çåç- kelimelerine fiilden isim yapım eki olan -k'nin eklenmesiyle oluşmuşlardır. Burada dikkati çeken husus, bu ikilemelerin birinci sözcüğü ünlü ile başlayıp ikinci sözcüğe ünsüz eklenmesiyle oluşmuş ikilemeler şeklinde karşımıza çıkmasıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[488] Eski Uygur Türkçesinde "açuk adruk", "açuk adırtlıg" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "açuq: açık",[489] "adruq: başka başka, ayrı, çeşitli, ayrı ayrı, çeşitli türden" [490], "adruq: 1. Artık, başka [artuk'un metahèse'idir]. 2. Olduğu gibi, tamami ile."[491]Nimet Ceylan[492] Babür'ün eserlerinde

[486]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.1015
[487]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.369
[488] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[489] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.2
[490] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.5
[491] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.5

incelediği ikileme örneklerinde bu manada "sarîh u âşqârâ" ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerine baktığımızda açık seçik anlamında Altay Türkçesinde "açık-ćarık"[493]ikilemesinin yer aldığını görmekteyiz.

Tuncer Gülensoy ikilemeyi oluşturan ilk kelimeyi şöyle açıklamıştır:

Açık: kapalı olmayan"<ET. *açuk (DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~açık "vâzıh" (Kırg., TatK., Trkm.), açıg (Az.), âçuğ (Ker.), açığ (Han), aççığ (Tuz.), aşık (Kzk.), asık (Bşk.), oçuk (Uyg.)

A(>o)Ç[Ç](>ş, s)I(>u)K(>ğ, g)

Tü.>Ar. (Ir.) açıġ [494]

Clauson bu kelimeyi, açuk 1.Aç- fiilinden geldiğini; harfi harfine "açık" anlamıyla birlikte mecazi genişleme ile 1. "açık(gökyüzü)"; 2. "açık sözlü, dürüst, dostça (eğilim)"; 3. "besbelli, aşikar"; 4. Osmanlıca'nın sonlarında "finansal hesapta açık, hesap açığı, iflas" anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, Uygurca Budist metinlerde açuk "açık, ayırt edilebilir", Hakasça açuk "her şeyi açma"; Kaşgarlı açuk "dostça, samimi", Tefsir'de açuk "açık, besbelli"; Çağatayca açuk (-ç- ile) "açık"; Kıpçakça açuk, Osmanlıca açuğ/açuk "açık, belli" anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir.[495]

Sevan Nişanyan bu kelimeyi "Açık [ETü] UyB x açuk a.a. // ETü aç-+IK→AÇ-»»açık kapı, açık Pazar, açıkgöz"[496]olarak açıklamıştır. Andreas Tietze bu ikilemeyi, "açık saçık "hafif giyimli"<açık 1(kapalı olmayan) ve mana itibariyle uyan (karş. Açıl-saçıl-) saçık sıfatlarından ibaret çifte tabir"[497] şeklinde; açık kelimesini ise " 1 "kapalı olmayan " < ET. açuq Clauson" [498] olarak açıklamıştır.

---

[492] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[493] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[494]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.47-48
[495]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.22
[496]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.4
[497] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.93
[498] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.92

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Gülensoy, "saçık "1. Saçılmış, serpilmiş; 2. Açık saçık"=OT. saçuk neng "saçık, saçılmış nesne" (DLT)<saç-(ı)k"[499] açıklamasını yapmıştır.

5.1.1.5.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Jazı-qısı	Yay-ġış Yaz-ġış	Qışın-yåzin

Jaz/Yay/Yaz[T.]+Qıs/Ġış/Qış[T.]

Kazak Türkçesinde yaz kış, yıl boyunca anlamında "jazı-qısı" ikilemesi, her zaman, daima, yaz kış anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "yay-ġış" ikilemesi ve kış yaz, yıl boyu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "qışın-yåzin" ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de üçüncü şahıs iyelik eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime instrumental eki almış, Azerbaycan Türkçesinde ise eksiz kullanılmıştır. Aldığı ekler bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde öncelik-sonralık konusunda da bir fark vardır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde jas/yay kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelime iken Özbek Türkçesinde qış kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelimedir. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde yılın bütün mevsimlerinde, her mevsim, her zaman anlamında "yaz-ġış" ikilemesi de kullanılmaktadır. Orhun Kitabelerinde "yay: yaz"[500] olarak, yaz kelimesi de "ilkbahar, ilk yaz, yaz"[501] anlamıyla yer almaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin yay şeklinde olması şaşırtıcı değildir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Filiz Güner, tezinde[502] Divan-ı Hikmet'te "kış yaz", "kış u hem yaz" ve "yaz u kış"[503] ikilemelerinin kullanıldığını, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de[504] Divan-ı Hikmet'te "kış u yaz" ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Mehmet Dursun Erdem ilgili

[499]Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.,* s.710
[500] Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, s.122
[501] Muharrem Ergin (2007), *a.g.e.,* s.122
[502]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[503]Bu ikileme Hüseyin Yıldız'ın makalesinde de geçmektedir: Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[504] Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

çalışmasında [505] , Harezm Türkçesinde "kış yay" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[506] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "yaz (u) kış" ve "kış u yaz" ikilemelerinin, Hanifi Vural[507] ise Dede Korkut metninde "kışda yazda" ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yaz kış anlamında Altay Türkçesinde "ćay-kış"[508]ikilemesi, Hakas Türkçesinde "çaygı-xıstı"[509] ikilemesi yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, yaz kelimesini "yaz, ilkbahar"[510] olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy ise bu kelimeyi şöyle açıklamıştır:

Yaz "Yılın haziranın 21'inde başlayıp Eylülün 23'üne kadar süren, ilkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsimi; ilkbahar"

=ET. yaz "yaz, ilkbahar"; yaz "ilkbahar"

~OT. yaz "ilk yaz, yaz" (DLT: yaza- "yazlamak, yazı geçirmek"; yazık-/ yayık- "yaz olmak"; yazlat- "yazı geçirtmek, yaylatmak"; yazok et "pastırma")

<"yāz

[<yāŕ< Ön Tü. *ńaŕ]

An.ağl.: yaz, yazağzı, yazbaşı "ilkbahar"

Tü.>Laz. Yazguli "bir inek adı"

Fars. Yāz;

Mac. Nyár

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yāz (Trkm.), yaz "ilkbahar" (Az.), yaz "ilkbahar" (YUyg.), yaz "yaz" (Tar.), yåz/yōz "yaz" (Özb.), yas "ilkbahar" (Alt., Oyr., Tel.), yay "yaz" (Az., Alt, Tel., Küer.), yaz "ilkbahar" (TatK.), yazlık "ilkbahar" (Nog.), yäy (TatK.), caz "ilkbahar" (Kırg.), cay "yaz" (Kırg., Kzk.), ças "ilkbahar" (Tuva), jay (Kzk.), jaz "yaz" (KKlp.), sās "ilkbahar" (Yak.)< *yār, sayın "yaz" (Yak.) [Krş. TT. yazın], śur (Çuv.)<*yār<ńār (>Mac. nyár "yaz"), zaz (Blk.)

[505] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[506] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[507] Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[508] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[509] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[510] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.291

Y(>c, ç, j, s, ś, z) Ā (>a, å, ä) Z (>s, r/Y)

Y Ā } 1. –Z (>s, r) “ilkbahar”
(ca, ça, ja, sa, sā, śu, za, yä)

2. –Y “yaz”

~Moğ. (KWb., 272): naran “yaz”

=Moğ.nirai “taze, yeni, yeni doğmuş”<ńārai

=Mançu. niyarxun<ńār-xun “genç, taze, yeşil” [511]

Nişanyan yaz kelimesini“[ETü] Or, Uy, Kaş yay/yaz açma mevsimi, ilkbahar veya yaz//<ATü *yā-+IZ açmak, yayılmak→YAY- .Karş. kış (kısma/kapanma mevsimi)”[512] olarak açıklamıştır. Clauson ise, bu kelimeyi ya:y şeklinde vermiş ve “yaz” ve “ilkbahar” için Türk dillerinde kullanılan bu kelimenin kafa karıştırıcı olduğunu ifade etmiştir.[513]

Kış kelimesini Tuncer Gülensoy şöyle açıklamıştır:

Kış “Dört mevsimden en soğuk olanı”=ET., OT., qış (EUTS;DLT)

DLT. qışlağ, qışlağlan-, qışla-, qışlat-, qışlıq.

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~kış (Bşk., Kırg., Özb., TatK., Uyg.), kıs (Kzk.), gış (Az., Trkm.)

K(>g)IŞ(>s)[514]

Sevan Nişanyan bu kelime için “Kış[1][ETü] Or kış a.a. // «ATü»»kışla-ETü kış: KIŞ[1], KIŞLA [515] açıklamasını yapmıştır. Clauson ise, kış “kış”; kışın “kışın” şeklini vermiştir.[516]

5.1.1.6.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Jer-kök	Yér-göy	Yär-kök

Jer/Yér/Yär[T.]+Kök/Göy[T.]

[511]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.1099-1100
[512]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.* s.674
[513]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.980
[514]Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.,* s.518
[515]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.325
[516]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.670

Kazak Türkçesinde yer gök, bütün dünya anlamında kullanılan "jer-kök" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde dünya, kainat; her taraf, bütün her yer anlamında kullanılan "yér-göy" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan "yär-kök" ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde yer alan örneklerine de rastlamaktayız: Yér-göy ağlamağ "çok kötü, acı, felaketli durumu bildirir", yére-göye sığmamağ " çok sevinmek; bir şeyin haddinden fazla çokluğunu bildirir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında [517] Eski Uygur Türkçesinde "yir teñri" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "yir: 1. Yer. 2. Memleket. 3. Şimal, kuzey"[518], "kök: 1. Mavi, gök rengi. 2. Sema, gök. 3. Gece"[519], "T(ä)ngri= tngri: Tanrı"[520]. Filiz Güner, tezinde[521] Divan-ı Hikmet'te "yer-kök", "yer ü kökler", "yer ü kök"[522] ikilemelerinin, Funda Toprak çalışmasında[523] Harezm Türkçesinde "yer kök" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[524]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "yir (ü) gök/ yir gök" ikilemesinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde[525] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "yer gök" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Nimet Ceylan[526] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada "yir ü kök" ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde[527] Fuzuli Divanında "arz u semâ" ve "yer ü gök" ikilemelerinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yaz kış anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "yer-asman"[528]ikilemesi, Altay Türkçesinde "ćer-teñeri"[529] ikilemesi yer almaktadır.

---

[517]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[518] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.298
[519] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.114
[520] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.233
[521]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[522] Bu ikilemeye Hüseyin Yıldız da makalesinde yer vermiştir: Bkz: Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[523] FundaToprak (2005), *a.g.m.*
[524] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[525] Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[526] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[527]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[528] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[529] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime yer için,

Yer "1. Bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekan; 2. Gezinilen, ayakla basılan taban; 3. Yerküre, dünya; 4. Bulunulan yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle; 5. Durum, konum, vaziyet; 6. Ülke, bölge; 7. Görev, makam; 8. Önem; 9. Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan; 10. İz; 11. Üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası, arazi, arsa; 12. Toprak; 13. Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal; 14. Otel, motel vb. de kalınacak oda; 15. Sinema ve tiyatroda veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye; 16. (mec.) durum"

=ET. yär (EUTS, 293: yärçile- "rehberlik etmek, kılavuzluk etmek, sevketmek"); yirtinçü "yeryüzü, dünya"

~Ot. yér, ér "yer, yeryüzü, toprak" (DLT: yér "kumaşın veya ağacın bir yüzü"; yéreyöre, çevre"; yérsin-"bir yeri yurt edinmek")

MA.: yér "yer, yurt, dünya" yérsuw "yer, mal, mülk, tarla" <*yér

An.ağl.: "1. Yatak; 2. Tarla (DS. XI, 4249); yir (s.4250)"

Tü.>Mac. szer

Kürt. yer

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yer (Trkm., Nog., Alt., Tel., Klç.), yär (YUyg.), yérkökü (Tav., Tuz.) yerkökü (Ker.), yerkökü "havuç" (Kif/KrTS), yir (Bşk), cer (Kırg.), cir (TatK.), çer (Tuva, Kumd.), jer (Kzk., KKlp.), sir (Yak.), śĕr (Çuv.)=orun (Kırg.), orın(Kzk.), urın (Bşk., TatK.)[530]ifadesini kullanmıştır.

Sevan Nişanyan, "yer [ETü] Or yér zemin, toprak, memleket //«ATü»»yer altı, yeralması, yerkabuğu, yerleş-, yerleşim (YT), yerleşke (YT), yerli, yersiz. ETü yér: YER, YEREL"[531] açıklamasını yapmıştır. Clauson ise yé:r kelimesinin esasen "yer", genişletilmiş anlamları ile "toprak (gökyüzüne aksine), kara, toprak, yer vb." anlamlar ifade ettiğini belirtmiştir.[532]

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime gök için Tuncer Gülensoy,

"gök "1. Gök, hava, sema; 2. Gök rengi, lacivert; 3. Ham, olmamış (meyva); 4. yeşil"

[530]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.1124
[531]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.676
[532]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.954

=ET. kök “1. Mavi, gök rengi; 2. Sema; 3. Gece” (EUTS, 114); köök (Eleges, 3)

~kö:k “mavi” (DLT)

DLT: kökşin “mavimsi” = Moğ. Kökegçin ay.

<kö:k [>PAlt. Kö:ke]

An.ağl.: gök, gev, gok, goo, gö, göğ, göğeli, göğüş, gökçe, göklü, göm, gömgö, gömgök, gömgöy, göv; kóv; göğçe, gökçe “ökse otu”

GÖ(>r, o)K(>ğ, m, v, y)

GÖ[K=ø]

KÓV

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~gö:k (Trkm.), gö:k ö:nüm (TatK.), göy (Az.), kük (Bşk., TatK.), kök (Kzk., Kırg., Özb., YUYg.), kökönis “yeşil” (Kzk.), kökät “yeşil” (Uyg.), köktät (Uyg.), ki:ek (Hlç.), küöx (Yak.)

KÖ(>ie, ü, üö)K (>x)

GÖ: (>ö)K(>y)

~Moğ. Köke “mavi” (KWb. 236)~ MAn. Kuku; Tung. Kukuşin (Räsänen,V)

=yäşilsä (Bşk.)

yäşilçä (TatK.)

caşılşa “sebze” (Kırg.)[533] ifadesini kullanmıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi “gök [ETü] Or kök 1. Gökyüzü, 2. Mavi veya yeşil renk //«ATü»»göğer-; Etü kök:GÖK, GÜVERCİN”[534] olarak; Andreas Titeze ise “gök 1 “sema, gökyüzü”< ET. kök a.m Clauson ; gök 2 “Gök mavisi; nebat yeşili”< ET: kök a.m. Clauson”[535] olarak açıklamıştır. Clauson, kök (ġ-) kelimesini esasen “gökyüzü”; bundan dolayı da “gökyüzünün rengi, mavi, mavi-gri” vb; yeşil rengi ile benzer bir renk dizisi anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir.[536]

5.1.1.7.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Jırtıq-jamav	Yırtığ-yamağ	Yırtıq-yämåq
	Yamağ-yırtığ	

[533]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.377

[534] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s. 213

[535] Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat*, İkinci Cilt F-J, Wien, 2009,s. 169

[536]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,*s.708

Jırtıq/Yırtığ /Yırtıq[T.]+Jamav/Yamağ /Yämåq[T.]

Kazak Türkçesinde yırtık pırtık, eski püskü, yırtık, yamalı anlamında kullanılan "jırtıq-jamav" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde eski, yırtık şeylere yama yapma işi anlamında kullanılan "yırtığ-yamağ" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yırtık pırtık (giysi) anlamında kullanılan "yırtıq-yämåq" ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanımına rastlamaktayız: Yamamak, tamir etmek anlamında "yırtığ-yamağ vurmağ. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimeler öncelik-sonralık sırasını değiştirmiş şekilde de yer almaktadır: yamanması gerekli olan her şey, yamanacak elbise vs. anlamında "yamağ-yırtığ".

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[537] Eski Uygur Türkçesinde yamalı anlamında "panşukul yamaglıg" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde bu manada kullanılan yıtmaq kelimesini "yırtmak, parçalamak"[538]olarak tanımlamaktadır.

Tuncer Gülensoy ise yırtık kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Yırtık "1. Yırtılmış olan; 2. (mec.)utanması, çekinmesi olmayan; 3. Eskimiş, parçalanmış; 4. (ses için) cırtlak, tiz, keskin; 5. Yırtılma sonucu oluşmuş yarık"

Yırt-[(ı)k] "fiilden sıfat yapan ek"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~yırtık (Bşk.,TatK., Trkm.), yırtıg (Az.), yirtık (Özb.), cırtık (Kırg.), jırtık (Kzk.), jitık (Uyg.) Y(>c, j)I(>i)[R]TIK(>g).[539]

Sevan Nişanyan yırt[mak kelimesini "[ETü] UyB yart- kumaş veya kağıt yırtmak; [Otü] Tefs yırt-// ETü yar-/*yır-+IT- yarmak, kesmek, yırtmak →YAR-. ETü yar->yart- fiilinin varyantı veya zayıf biçimidir. TTü yır- basit biçimi (a.a.) Anadolu ağızlarında halen caridir.»»yırtıcı, yırtık, yırtık pırtık, yırtıl-, yırtın-, yırttır- "[540] şeklinde açıklamıştır. Clauson, da bu kelimeye yırt- "yırtmak, parçaları çekmek vb" şeklinde yer vermiştir.[541]

---

[537] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[538] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.294
[539] Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.1144
[540] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.677-678
[541] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.958

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime yamav/yamaġ/yämåq için Tuncer Gülensoy,

Yama "1. Delik, yırtık veya eski bir yeri uygun bir parça ile onarma, kapatma; 2. Bu iş için kullanılan parça; 3. Deride geniş leke"

=OT. yamaġ (DLT: yamaġlıġ "yamalı"; yamaġlık "yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış"; yamagu "yamanması gerekli"; yamal- "yamanmak"; yama- "yamamak"; yaman- "kendi kendine yamamak"; yamaş- "yamamakta yardım ve yarış etmek")

<"ya- "*kapatmak, *örtmek"+ma(ġ)

An.ağl.: yama, yalı, yalım, yalın "dik yer, bayır, yokuş"

Tü.>Ar. (Mıs.) yāma

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yama (Trkm.), yamag (Az.), yamak (Uyg.), yämåk (Özb.), yamav(lık) (Bşk.), yamau(lık) (TatK.), camak (Kırg.), jamav (Kzk.)

YA(>ä)MA(>å)G(/K(U/V)[542]şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi "yama [ETü] Kaş yamag eklenti, giysi eki // <ETü yama- +IG bitiştirmek, eklemek→yama- "[543] şeklinde ifade etmiştir. Clauson ise, yama:ğ kelimesinin yama- fiilinden geldiğini ve "bir giysi üzerine yama vb." anlamında kullanıldığını belirtmiştir.[544]

5.1.1.8.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Jas-käri	Cavanlı-ġocalı	Qari-yåş
Kärili-jastı	Ġocalı-cavanlı	Yåş-qari

Jas/Yåş[T.]+Kari/Qari[T.]

Cavanlı[Far.]+Ġocalı[T.]

Genç ihtiyar, herkes anlamında Kazak Türkçesinde "jas-käri", "kärili-jastı" ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde "cavanlı-ġocalı", "ġocalı-cavanlı" ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise "qari-yåş" ve "yåş-qari" ikilemeleri kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde genç ihtiyar anlamında Türkçe kökenli jas/yåş-kari/qari ikilemesi

[542]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.1049
[543]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.669
[544] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.935

kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde Farsça cavan ve Türkçe goca kelimesi ile ikileme kurulmuştur. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan kelimeler yer değiştirerek de kullanılmıştır.

Türk dilinin tarihi seyri içerisinde, taradığımız eserlerde bu ikilemeye rastlamadık. Taradığımız sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimelerin açıklaması ise şu şekilde yapılmıştır:

Ahmet Caferoğlu, "yaş: 1. Yaş, taze, yeşil, ot, ömür. 2. Gözyaşı. 3. Yaş, sin. 4. Zarar, ziyan" [545] olarak açıklamıştır. Taradığımız sözlüklerde yaş kelimesinin genç anlamında kullanımına rastlamadık.

Ahmet Caferoğlu, "qarı: 1. Sayın, hürmetli, muhterem. 2. Yaşlı, ihtiyar, karı"[546] olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy karı kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Karı "yaşlı, ihtiyar"

=ET. qarı~qarıġ

~OT. karı (DLT); KB. qarı~qarıġ <*qārı

An.ağl.: karı "yaşlı, eski"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~karıya (Kırg.), ġarrı (Trkm.)[547]

Sevan Nişanyan karı kelimesini "[ETü] Or karı yaşlı kişi, ihtiyar; [Kıp] İRrşM yaşlı kadın, eş, zevce // <ETü karı-+? Yaşlanmak «ATü *kārı-; Etü karı: KARI, KART"[548]olarak açıklamıştır.

Clauson, karı "yaşlı" genellikle yalnızca insanoğlu ve hayvanlar için kullanıldığını, Osmanlıca ve Azerbaycan Türkçesinde özel olarak "yaşlı kadın", bundan dolayı bazen de "eş, hanım, zevce" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[549]Andreas Tietze de civan kelimesini "genç ve yakışıklı (kimse)"<Fa. cavān "genç (erkek), delikanlı" [550] olarak tanımlamıştır.

---

[545]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,*s.289
[546]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.168
[547]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,*s.468
[548]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.303
[549]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,*s.644
[550]Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.451

5.1.1.9.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Kiyim-keşek	Géyim-kécim	Kiyim-keçäk

Kiyim/Géyim/Kiyim[T.]+Keşek/Kécim/keçäk[T.]

Giyim kuşam, elbise anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "kiyim-keşek" ikilemesi, giyim eşyası; giyinme tarzı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "géyim-kécim" ikilemesi ve giyim kuşam anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "kiyim-keçäk" ikilemesi aynıdır. Yalnızca ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçelerinde keşek/keçäk iken Azerbaycan Türkçesinde kécim'dir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Saadet Çağatay'ın ilgili çalışmasında[551], Eski Uygur Türkçesinde giyim, elbise anlamında "kedgü tonagu" ve "ton kedim elbise" ikilemelerinin kullanıldığını belirtmiştir. Serkan Şen ilgili çalışmasında[552] elbise, giyisi, giyim kuşam anlamında "karaja ton", "kedgü tonangu", "kedim ton etük", "ton etük", "ton karaja", "tonlug kedimlig" ikilemelerinin Eski Uygur Türkçesinde geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Kädgü: giyim, giyecek, elbise"[553], "kädimlig: giyimli, elbiseli, zırhlı"[554], "ton: giyecek, elbise" [555], "tonaġu: giyecek, elbise, giyim= tonanġu" [556] ve fiil şekli "kädmäk: giymek."[557]Nimet Ceylan[558] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde zırh anlamında "keyim-kecim" ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir. Ceylan tezinde bu ikilemeleri köken bakımından incelerken key-im kelimesini kedim "elbise, giysi" kelimesinden geldiğini ve Osmanlıca'daki zırh, cebe anlamında kullanılan käçim kelimesinin Moğolca keçim (*kedim) kelimesinden geldiğini ifade etmiştir. Sema

[551]Saadet Çağatay (1978), *a.g.m*
[552]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[553]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.103
[554]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.103
[555]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.246
[556]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.246
[557]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.103
[558]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

Bayraktar tezinde[559] "geyim kiçim" ikilemesinin Dede Korkut metninde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde giyim kuşam anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "kiyim kéçik[560];Kırgız Türkçesinde "kiyim-keçe"[561], Altay Türkçesinde[562] "kiyim-kep", "ödük-toñ" ve "kiyim-tudum" ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy ikilemeyi oluşturan ilk kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Giyim "giyim, giyecek"=kiyim<ET., OT., kédim< kéđ-im

~MA. keyim~keygü "giyecek"~DLT. keđgü

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir~geyim (Az., Trkm.), kiyim (Bşk., Kzk., Kırg., Özb., Tat., YUyg.)."[563] Gülensoy, ton kelimesinin halk ağızlarında kullanıldığını belirterek "ton (hlk.)"1. Kürk; 2. Hayvan rengi"=ET., OT. ton "elbise" (DLT)<tōn[564] şeklinde yer aldığını ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan ise bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Giy[mek [ETü] Or kédim giyim; [ETü] UyB kéd- giymek // «Atü.Karş. Moğ. kedür- (örtünmek, giysi giymek)»» giydir-, giyil-, giyin-, giyinik; ETü kéd-: GİY-, GİYİM, GİYSİ"[565];"giyim [TTü] TS géyim 1. Elbise, 2. Giyme işlemi // <Tü giy-+IM→GİY-" [566]

Clauson, ke:d- (ġ-) kelimesini "giymek, elbise giyinmek"; Kuzeydoğu dil grubunda ki; Güneydoğu dil grubunda ise key-/kiy-/ki- şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[567] Kedġü (ġ-) kelimesinin ise ked- fiilinden geldiğini, geniş anlamda "giyim" olarak kullanıldığını ve Uygurca kedim, Budist Uygur metinlerinde kedgü tonağu ulatı "giyim (Hend.)" şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[568]

Andreas Tietze ise bu kelimeyi, "geyim; giyim "elbise, urba", "at süsü; at zırhı"< gey-/gi- + fiilden nomen actionis ve dolayısıyla nomen concretum yapan –im eki, b. adım. Giyim kuşam "kılık kıyafet"[569]olarak açıklamıştır.

---

[559]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[560] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[561] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*
[562] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[563] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.372
[564] Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.910
[565]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.210
[566]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.210
[567]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.700
[568]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.702
[569]Andreas Tietze (2009), a.g.e., s.142

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Nişanyan, "kuşan[mak [ETü] UyB x kurşan- // <ETü kurşa-+IN- [Uy] kuşak bağlamak, sarınmak< kur+? [Uy] kuşak, kemer «ATü.»»kuşam, kuşanıl-, kuşat-, kuşatıl-; ETü kur: KUŞAK, KUŞAN-, UÇKUR" açıklamasını yapmıştır.[570]

5.1.1.10.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Körşi-qolañ	Ġonu(m)-ġonşu	Qoni-qoşni
Qoñsı-qolañ	Ġohum-ġonşu	

Körşi; Qoñsı/Ġonum;Ġohum/Qoni[T.]+Qolañ/ Ġonşu/ Qoşni[T.]

Konu komşu, bütün komşular anlamında Kazak Türkçesinde "körşi-qolañ" ve "qoñsı-qolañ", Azerbaycan Türkçesinde "ġonu(m)-ġonşu" ve "ġohum-ġonşu", Özbek Türkçesinde ise "qoni-qoşni" ikilemeleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ilk kelime körşi; qoñsı "komşu" anlamında sözlükte yer almaktadır; ancak ikilemeyi oluşturan ikinci kelime qolañ sözlükte tek başına yer almamaktadır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ise ikinci kelime ġonşu/qoşni "komşu" anlamıyla sözlükte yer alırken, ikilemeyi oluşturan ilk kelime ġonu(m)/qoni kelimeleri sözlükte tek başına yer almamaktadır. Sözlükte tek başına yer almayan bu kelimeler için "anlamsız" ifadesini kullanmak yanlış olur. Bu kelimeler Türk dilinin tarihi dönemlerinde tek başına kullanılıp daha sonra unutulmuş kelimeler olabilir. Kazak Türkçesinde konu komşu anlamıyla kullanılan "qoñsı-qolañ" ikilemesine Kırgız Türkçesinde de "koŋşu-koloŋ" şeklinde rastlarız. Her iki lehçede de ikilemede ikinci unsuru oluşturan qolañ/koloŋ kelimelerinin aynı olması bu düşünceyi desteklemektedir. Diğerlerinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde "ġohum-ġonşu" ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaktadır: "soy, menşe, akrabalık" anlamında ġohu(m) ve "komşu" anlamında ġonşu kelimesiyle ikileme oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

[570]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.356

Gülsel Sev ilgili makalesinde [571]Divanü Lügatit Türk'te konu komşu anlamında "qoşnı qonum"[572] ikilemesinin geçtiğini, Zuhal Kargı Ölmez de ilgili çalışmasında,[573] Kutadgu Bilig'te "qoşnı aşnı" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde konu komşu anlamında, Kırgız Türkçesinde "koŋşu-koloŋ", "kolu-koŋşu"[574], Hakas Türkçesinde "aal-xoncıx"[575] ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesinde "qonşı: komşu" [576] olarak tanımlarken, Tuncer Gülensoy komşu kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Komşu "Konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad"

=ET: qonşı (EUTS, 181)

~OT. konşı~koşna (DLT);

Uyg. kona-ş-ı "komşu" [Karş. Moğ. Qono- "gece geçirmek"<*qona-]

Oğuz. koşnı [/-nş-/>-şn değişmesi ile]

<kon- "yerleşmek, konmak"+-uş- "işteşlik eki" +-u

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~konşı (Kom.), koŋşı (Çağ., KKırg.), koŋşu (Kırg.), koŋsı (Kzk.), gonşu (Az.), goŋşı (Trkm.), koşna (Kırg.), koşni (Özb.), h,oşna (Uyg.), K(>h,)OŞNA(>i), Xon-oso (Yak.) (Räsänen)=körşi (Kzk.), kürşi (Bşk., TatK.)[577]

Sevan Nişanyan, komşu kelimesini "[ETü] UyB konşı yakında oturan kimse // <ETü konış- +I karşılıklı konaklamak <kon- +IŞ- konaklamak, ikamet etmek «ATü"[578] şeklinde açıklamıştır.

Clauson, konşı kelimesinin konuş- fiilinin kısaltılması sonucu oluştuğunu ifade etmiş, aynı zamanda kelimenin fonetik tarihinin karışık olduğu Oğuzların -n- ve -ş-'yi değiştirdiğini ve konşı şeklinde söylediğini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak her iki şeklin de düzenli ve doğru olduğunun altını çizmiştir.[579]

---

[571] Gülsel Sev (2004), *a.g.e.,* s. 497-510

[572] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız: Bilal Aktan (2010), *a.g.e.,* s. 1-12

[573] Zuhal Kargı Ölmez (1998), *a.g.m.*

[574] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

[575] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

[576] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.181

[577]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.536

[578]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.336

[579]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.640

5.1.1.11.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qazan-oşaq	Ġab-ġacaġ	Qåzån-tåvåq
Qazan-ayaq		
Idıs-ayaq		

Qazan; Idıs/Ġab/Qåzån+Oşaq;Ayaq/Ġacaq/tåvåq

Kap kacak, mutfak eşyası, tabak çanak anlamında Kazak Türkçesinde "qazan-oşaq", "qazan-ayaq" ve "ıdıs-ayaq", Azerbaycan Türkçesinde "ġab-ġacaġ" ve Özbek Türkçesinde "qåzån-tåvåq" ikilemeleri kullanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde deyim içerisinde ġab-ġacaġ ikilemesine rastlarız: Ġabına-ġacağına sığmamaġ "sabırsızlık göstermek, kendini kaybetmek (sevinçten), havalara uçmak; kasınmak, köpürmek, kendine çok güvenmek."

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[580] Eski Uygur Türkçesinde kap kacak anlamında isiç bukaç burnaç", "isiç irklig", "kap tokluk" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Buqaç: tencere"[581], "isiç: kazan=äsiç; işiç"[582], "burnaç: güğüm, ibrik."[583]Gülsel Sev ilgili makalesinde [584]Divanü Lügatit Türk'te "aşıc buqaç"[585] ikilemesinin geçtiğini, Sema Bayraktar tezinde[586] Kıssasü'l Enbiya'da "qap qacak" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde kap kacak anlamında Kırım Türkçesinde "Savut-saba" [587] , Yeni Uygur Türkçesinde "çine-açilar" [588] , Altay Türkçesinde "kazan-

[580]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[581]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.51
[582]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.98
[583]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.54
[584]Gülsel Sev (2004), *a.g.e.,* s. 497-510
[585]Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız (Eşiç buqaç): Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[586]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[587] Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*
[588] Sevgi Öztürk(2008), *a.g.m.*

ayak" [589] ,Hakas Türkçesinde "ayax-xamıs", "ayax-samnax", "xazan-xamıs", "ĭdĭs-xamıs", "tudın-xabın", "omaş-xap"[590] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy kap kelimesini "içine sıvı, katı, gaz konulan oyuk nesne"=OT. qa~qap "kap, tulu, çuval, dağarcık" (DLT)<*kāp; ~hā (Yak.)"[591]olarak açıklamıştır. Sevan Nişanyan ise kap kelimesini "[ETü], Kaş kaβ torba, bir tür giysi, zarf; [OTü] kab/kā kabuk, kılıç kını; [Kıp] CodC kab çuval; [Kıp] İdr kab/kav kabuk, zarf, yılan derisi // «ATü *kā/kāp. Krş. İbr qab, Ar qabb>OYun kábos (4 litreye eş değer kuru erzak ölçüsü). Türkçe sözcüğün Arapçadan alındığı ve anlamca ETü kap sözcüğüyle birleştiği düşünülebilir"[592]şeklinde ifade etmiştir. Clauson, ka:b kelimesinin "bir deri çanta, su-deri, çuval"; bazen daha belirsiz "kap, tas" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.[593]

Kacak kelimesi için Gülensoy "kacak [kap kacak ikilemesinde]<OT. qā "taşıyıcı", qāça ay. (DLT)<*qā+ça+q~xā "kutu, sandık, bagaj" (Yak.)<*qā [594], Sevan Nişanyan ise, "kacak [ETü] Kaş kaça/ka kaça kap // <ETü kaβ +çAk→KAP en eski örneklerden itibaren kap kacak ikilemesi içinde kullanılır"[595] açıklamasını yapmıştır.

Kap kacak ikilemesinin halk ağızlarında kullanıldığını belirten Gülensoy, "kab kacağ (hlk.) "tencere, tava vb. mutfak eşyası"<kap ka[p=ø]+çak" [596] açıklamasını yapmıştır. Nişanyan bu ikileme için "kap kacak [ETü] Kaş ka kaça çanak çömlek; [TTü] TS kab kacak // <? [ikil.]→KAP"[597] ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.12.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qayta-qayta	Tekrar-tekrar	Qaytä-qaytä

Qayta [T.]+Qayta[T.]

Tekrar[Ar.]+Tekrar[Ar.]

[589] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[590] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[591] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.459
[592] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.298
[593]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.578
[594]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.449
[595]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.286
[596]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.448
[597]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.298

Tekrar tekrar, sık sık anlamında Kazak Türkçesinde "qayta-qayta", Azerbaycan Türkçesinde "tekrar-tekrar", Özbek Türkçesinde ise "qaytä-qaytä" ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelime Türkçe kökenli "qayta" kelimesinin tekrarıyla oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde Arapça kökenli "tekrar" kelimesinin yinelenmesiyle oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında [598] Eski Uygur Türkçesinde tekrar, yeniden anlamında "ikileyi takı", "ikileyü yene", "yene ikileyü" ve "yime yene" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Taqı: dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka"[599], "ikilä: iki kez, iki defa, tekrar, yeniden", "ikiläyü: ikileştirerek, yeniden, tekrar, yine, ikinci" ve "ikin: tekrar, yeniden."[600]Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[601]Harezm Türkçesinde "kaç kaç" ikilemesinin tekrar tekrar anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde tekrar tekrar anlamında Hakas Türkçesinde[602] "xatap-xatap" ve "xati-xati" ikilemeleri yer almaktadır.

Sevan Nişanyan tekrar kelimesini "tekrar AşP, GülS, İrşM, YusZ //~Ar takrār geri gelme, yineleme=karr a.a.→KERE"[603] olarak ifade etmiştir.

5.1.1.13.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qat-qat	Ġat-ġat	Qat-qat

Qat/Ġat[T.]+Qat/Ġat[T.]

Üst üste, kat kat, katmer katmer anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "qat-qat" ikilemesi, tabaka tabaka, birkaç kat; katlar, tabakalar halinde; birkaç kere, defalarca anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ġat-ġat" ve kat kat anlamında Özbek

[598] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[599] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,*s.221
[600]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.91
[601] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m*
[602] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.,* s.35-62.
[603] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.614

Türkçesi kullanılan "qat-qat" ikilemesi aynıdır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan Türkçe kökenli qat/ġat kelimesinin tekrarıyla oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[604] Eski Uygur Türkçesinde kat kat anlamında "kat bük" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygur Türkçesinde geçen kat kelimesini şöyle tanımlamıştır: "Qat: 1. Kat, tabaka, kat kat, defa, kez. 2. Mitolojik bir hayvan."[605]Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[606]Harezm Türkçesinde "kat kat" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[607]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde" kat kat" ikilemesinin, Tuğba Sağlamgöncü ise tezinde[608] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "kat kat" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde kat kat anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "…at-…at"[609] ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy kat kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Kat "Tabaka"=OT. qat (DLT)

<*qa- "eklemek, üst üste yığmak, katlamak"+-t Krş. Doerfer

Tü.>Ar. (Cez., Ir., Lüb., Mıs.) qāṭ

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~h,at (Hak.), h,ot (Çuv.), h,ut (Çuv.), gat (Az., Trkm.), kat (Bşk., Kzk., Kırg., Özb., TatK., Uyg.) K(h,/g)AT[610]

Sevan Nişanyan bu kelimeyi, "kat[1] [ETü] UyB kat tabaka // <ETü ka- +UT üst üste koymak→KAT-»»katlı, katsayı"[611] şeklinde açıklamıştır.

Clauson, kat kelimesini "tabaka (bir şeyin)", dolayısıyla "kat (battaniyenin)", "kat (bir evin) vb."[612] olarak ifade etmiştir.

---

[604] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[605] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.170
[606] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[607] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[608] Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[609] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[610] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.474
[611]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.308
[612]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.593

5.1.1.14.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qol-ayaq	El-ayaġ	Qol-åyåq

Qol/El[T.]+Ayaq/Ayaġ/Åyåq[T.]

El ayak anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "qol-ayaq" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "el-ayaġ" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "qol-åyåq" ikilemesi aynıdır. Bunarın yanında Kazak Türkçesinde "qol-ayağı sırqırav (eli ayağı sızlamak) şeklinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde de bu ikilemenin deyim içerisinde geçtiği pek çok örnek vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir: "El-ayaġ açmaġ" (istediği gibi hareket etmek, serbest hareket etmek),"el-ayaġ atmaġ" (çabalamak, çırpınmak); "el-ayaġ çalmaġ" (çırpınmak, çabalamak); "el-ayaġ çekilmek" (gidiş geliş, hareket durmak, herkes evine gitmek) vb.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[613] Eski Uygur Türkçesinde el ayak anlamında "ilig adak" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "İlig: 1. Hükümdar, kral. 2. El=ilik. 3. Asılmış, ilişik"[614], "adaq: ayak."[615] Gülsel Sev ilgili makalesinde[616]Divanü Lügatit Türk'te "elig adaķ" [617] ikilemesinin geçtiğini, Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[618]Harezm Türkçesinde "el adak" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[619]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "el ayaq", Nimet Ceylan[620] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "el-ayaq" ikilemesi, Sema Bayraktar tezinde[621] İyi ve Kötü Prens Öyküsünde ve Nehçü'l Feradis'te "ėl adaq"

[613] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[614] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.170
[615] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.3
[616] Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*
[617] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız: Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[618] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[619] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[620] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[621] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

ikilemesinin, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut'ta da "el ayaq" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde el ayak anlamında Kırım Türkçesinde "el-aya*"[622], Altay Türkçesinde "kolı-budı"[623] şeklinde yer almaktadır.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Tuncer Gülensoy,

el "el, uzuv"=ET. (Uyg., İKPÖ, 144) elig, elg

~OT. elig (DLT): oŋ el, saġ elig, sol elig; el~elig "el" (KB)

<el (elg/elig)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~äl (Az., Uyg.), el (Trkm.)=kol (Kzk., Kırg., Uyg.), kul (Bşk, TatK.)[624] ifadesini kullanmıştır. Sevan Nişanyan, el kelimesini "el[1] [ETü] Or el,g a.a. // «ATü»»elense, elle-, ellen-elleş-, ellet-, elver-, elverişli; ETü elig: EL[1], ELDİVEN"[625] şeklinde açıklamıştır.

Clauson ise eliġ (?éliġ) kelimesinin bazı modern dillerde "el, kol", genişletilmiş anlamları ile "parmağın uzantısı" olarak tanımlamıştır. Bazı dillerde belirsiz nedenlerle kısaltılmış el kelimesi; ko:l "el" anlamı ile değiştirilebildiğini ifade etmiştir.[626] Andreas Tietze bu kelimeyi "el b.m. (vücut parçası) < ET. elig a.m."[627] olarak açıklamıştır.

İkilemenin ikinci kelimesini oluşturan ayaq/ayaġ/åyåq kelimesi için Tuncer Gülensoy,

Ayak "Ayak"

<ayak<adak<*ađak~azak (DLT)<*adak~Uyg. adak, yadak.

An.ağl.: ayağ, ayah

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ayag (Çağ.), ayağ (Ker.), ayah (Az., Kar.), azak (SUyg., Bşk.), atah (Yak.), ura (Çuv.), ɵra (Çuv.) (Räsänen)

A(>Ɵ/u)Y(~r~z~t)AK(>h)

~Moğ. adag, Eski Moğ. padak (Poppe)

Krş. Kırg. ayak "son, netice"

Tü.>Kürt. ayağ "ayak; ayak takımı" Fars. ayağ "ayaklı kadeh"

---

[622] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[623] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[624] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.327
[625] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.158
[626] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.140
[627] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.704

Sevan Nişanyan bu kelimeyi "ayak [ETü] Or adak a.a. //«ATü *hadak»»ayakçı, ayaklan-, ayaklandır-, ayaklanma"[628] şeklinde, Andreas Tietze ise "ayak b.m (üstünde durulan uzuv)< ET. adaq a.m. Clauson"[629] şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.15.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qos-qos	Ġoşa-ġoşa	Qoşa-qoşa

Qos/Ġoşa/Qoşa[T.]+Qos/Ġoşa/Qoşa[T.]

Çift çift, ikişer ikişer anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "qos-qos", Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ġoşa-ġoşa" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "qoşa-qoşa" ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu ikileme ġoşa/qoşa kelimelerinin tekrar edilmesiyle oluşurken, Kazak Türkçesinde qos kelimesinin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu iki şekle de Harezm Türkçesinde rastlarız; hem "koş koş" hem de "koşa koşa" ikilemesi bu dönemde kullanılmaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında[630]Harezm Türkçesinde "koş koş" ve "koşa koşa" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[631] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "çift çift" ikilemesine yer vermiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çift çift anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "cup-cup"[632] ikilemesi kullanılmıştır.

Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan "qoş: çift"[633]kelimesini tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy ise koş kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Koş "çift, çifte"=ET. qoş

OT. qoş~qoşa (DLT)

---

[628] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.45
[629] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.233
[630] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[631] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[632] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[633] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.183

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~kooş (Uyg.), Qōş (Har.)

DLT: koş at "Hakan yanındaki yedek at"

<*qōş

TT.: KOŞA "çift, eş, ikiz"[634]

Clauson, koş kelimesini "ko:ş "çift, eş vb."[635] şeklinde tanımlamıştır.

5.1.1.16.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Şöp-şalam	Çör-çöp	Xas-xaşäk
Qıl-qıbır		Xår-xas

Şöp/Çör[T.]+ Şalam/Çöp[T.]

Xas[Fars.]+Xaşäk[Fars.]

Çer çöp; yeşillik, sebze anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "şöp-şalam" ikilemesi, kaba ot, ağaç, ot vs. kırıntısı, parçaları, çöp anlamında Azerbaycan Türkçesinde "çör-çöp" ikilemesi ve çör çöp anlamında Özbek Türkçesinde "xas-xaşäk" ikilemesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde "qıl-qıbır" ve Özbek Türkçesinde "xår-xas" ikilemesi kullanılmıştır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde Türkçe kökenli kelime şöp/çör ve şalam/çöp kelimeleriyle ikileme oluşurken, Özbek Türkçesinde Farsça xas, xaşäk ve xår, xas kelimeleriyle ikileme oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Gülsel Sev'in ilgili makalesinde [636]Divanü Lügatit Türk'te "çöp çep"[637] değersiz anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Nimet Ceylan[638] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "xas u xasâk" ikilemesi yer almaktadır. Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek Türkçesinde de bu ikilemeyle karşılamamız şaşırtıcı

[634]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.544-545

[635]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.670

[636] Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

[637] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız "çep kişiler (değersiz kimselere verilen isim)" Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m*

[638] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

değildir. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de Farsça kökenlidir. Devellioğlu has kelimesini "has (Far.): ot kırıntısı, çörçöp"[639]şeklinde tanımlamıştır. Sema Bayraktar tezinde[640] Fuzuli Divanında "har-u has", "hâr u hâşâk" ve "hâs ü hâşâk" ikilemelerinin çer çöp anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Ercan Alkaya, çalışmasında[641] "çöl çöp" ve "ġúl ġubür" ikilemelerinin geçtiğini, Eyüp Akman da ilgili çalışmasında [642] Kastamonu ağzında "hıl hış" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çer çöp anlamında Kırgız Türkçesinde "Bok-sak"[643], Hakas Türkçesinde "xax-söp" ve "poğır-poxsax"[644] ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca döneminde "çöbik: çöp, pislik, bulanıklık, boş şekil"[645] ve "çöp: şekil"[646]olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy çöp kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Çöp "çöp"=OT. çöp "şarabın tortusu, her şeyin döküntüsü, çöp, çör çöp" ~çöpik~şöpik (DLT)

<?*çö [~ço]-p Fakat, Kırg. çöp "ot, yeşillik, sebze"

krş. çök-<*çö-k- fiili.

An.ağl.: çöpel "çöp, küçük şey, parça" (DS. III,, 1289), çüpür "çöp" (s. 1308); çöpük "yünün kirli ve çöplü yerleri, işe yaramayan yün"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~çöp (Trkm., Kırg., Alt., Tel.), şöp (Nog., KKLp, Kzk., Şor.), çüp (TatK.), süp (Bşk.), śüp (Çuv.), śüpĕ (Çuv.)

Ç(>ş, s, ś)Ö(>ü)P[647]

Sevan Nişanyan, çöp kelimesini "çöp[1] [ETü] Kaş. çöp tortu, çökelti, telve // <? ATü *çöy- +IP dibe inmek?→ÇÖK-. Karş TTü çökek, çöl, çör, çörüntü (tortu-TS)»»çöpçatan, çöpçü, çöplük, çör çöp"[648]şeklinde açıklamıştır.

---

[639]Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e*., s.333
[640]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[641] Ercan Alkaya(2008) , *a.g.m.*
[642]Eyüp Akman (2012), *a.g.m.*
[643] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*
[644] Mehmet Kara (2009), *a.g.m*
[645] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.65
[646] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.65
[647]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.255
[648]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.114

Clauson, çö:b kelimenin aslında "tortu, çöp vb"; daha genel olarak, "değersiz şeyler, çöp" ve daha özel anlamıyla "kıymuklar, saman vb." şeklinde ifade etmiştir. Bu kelimenin bazı fonetik değişikliklere sahip olduğunu söyleyen Clauson, Hakasça çöb "şarap tortusu" aynı zamanda "herhangi bir şeyin kalıntısı"; dolayısıyla çöb çeb kişiler "nüfusun alt tabakası" için kullanıldığını belirtmiştir.[649]Andreas Tietze, çöp kelimesini "ince sap, dal veya tahta parçası"<çūb, A. Tietze, fakat ET. çöb "rüsup, tortu" Clauson"[650] olarak ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy çer çöp ikilemesi için, "çer çöp "çalı çırpı kırıntısı" <*çör+OT. çöp "her şeyin döküntüsü" (DLT)"[651] ifadesini kullanmıştır. Nişanyan ise "çer çöp [TTü] TS çör çöp// Tü çör/çöruntü tortu, artık, pislik→ Çöp[1"[652]olarak açıklamıştır. Andreas Tietze bu ikileme için "çer çöp/ çör çöp "çalı çırpı kırıntısı; süprüntü" ;(çor çop)< çöp+ réduplication ve /r/ ile yapılmış mühmel kelimeden ibaret hendiadyoin b. A. Tietze; bu ifade tipi için b. cer cehiz krş. A çör çöp a. m. Manası ikinci kelimeden kaynaklayan b tip çift sözler TT'de nadirdir, fakat Az.'da pek çoktur. Bu izah doğru ise, çer ile başlayan ikinci varyant tali bir gelişmedir. Çerçöp! Nida olarak şaşkınlık ifade eder"[653] ifadesini kullanmıştır.

Andreas Tietze, ilgili makalesinde[654] "çör" kelimesinin Türkiye Türkçesindeki şekli ile Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamı karşıladığını belirtmiştir. Son harfi r olan kelimeyi başa getirince Azericede kullanılan bir terkip şeklinin ortaya çıktığını ifade eden Tietze, bu terkip şeklinin yapılış bakımından sıfatların ön ekli tekid şekline benzetmektedir (çarçabuk, çırçıplak, sırsıklam gibi) Buradan yola çıkarak bu şeklin Türkiye Türkçesine Azericeden girmiş olduğunu tahmin etmiştir. Azericede son harfi /r/ olan sözcüğü başa getirince çok yaygın olan bu terkip şeklinin ortaya çıktığını belirtmiştir.

[649]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.394
[650] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.535
[651] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.232
[652] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.108
[653] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.,* s.536
[654] Andreas Tietze (1996), *a.g.m.*

5.1.1.17.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Tez-tez	Téz-téz	Tez-tez

Tez[T.]+Tez[T.]

Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar anlamıyla Kazak Türkçesinde kullanılan "tez-tez" ikilemesi, fasılasız, aralarından çok zaman geçmeden olan; her zaman, devamlı, daimi; süratli, süratle anlamlarıyla Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "téz-téz" ikilemesi ve tez tez, çabuk çabuk anlamıyla Özbek Türkçesinde kullanılan "tez-tez" ikilemesi aynıdır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi seyrinde bu ikilemeye rastlamadık.

Tuncer Gülensoy tez kelimesi için,

Tez "çabuk" ->tez-

Tez- ["çabuk kaçmak"= "çabuk"=ET.,OT. tez- "koşmak, kaçmak"

[<*tär-k; tärkin "hızlı, çabucak"<tär-+in "instrumental"]=Çuv. Tar- "ay."

<*tär- =OT. tez- "kaçmak" (DLT: tezik, tezgi "panik"; tezin- "kaçar görünmek"; teziş- "birbirinden kaçışmak"; tezit- "kaçırmak")<tez-

~tez- (Trkm.)=tar- (Çuv.)

<*tär-

des- (Tuva)[655] açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeye sözlüğünde "tez[1] [TTü] DK tez çabuk ol! Acele et! anlamında emir // < ETü tez- [Or ,Uy, Kaş.] kaçmak «ATü »»tez acel [656] şeklinde yer vermiştir.

Clauson, tez- kelimesini "kaçmak, firar etmek", dolaylı olarak "kaçmayı başarmak" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Tez-/tes- olarak sadece Kuzeydoğu dil grubunda ve Güneybatı dil grubunda Türkmence'de kaç- kelimesi ile yer değiştirmiş şekilde yaşadığını belirtmiştir.[657]

[655] Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.,* s.888
[656] Sevan Nişanyan,(2012), *a.g.e.,* s.624
[657] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.572

5.1.1.18.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Tav-tas	Dağ-daş	Dälä-tåş

Tav/Dağ/Dälä[T.]+Tas/Daş/Tåş[T.]

Dağ taş anlamında Kazak Türkçesinde "tav-tas" ikilemesi, yolu olmayan, yaşamak için elverişli olmayan tepelik ve taşlık yer; genelde dağlık, kayalık, tepelik yer anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "dağ-daş" ikilemesi ve dağ taş anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "dälä-tåş" ikilemsi aynıdır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan ikinci kelime tas/daş/tåş şeklinde aynı kelimeden oluşurken, ilk kelime Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde tav/dağ şeklinde aynı kelimeden oluşmuş Özbek Türkçesinde ise dälä kelimesi kullanılmıştır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[658] Eski Uygur Türkçesinde "tag taş kum" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Taġ:1. Dağ, dağ silsilesi, sıradağ. 2. Kuzey, şimal"[659], "taş: 1. Dış, hariç. 2. Taş" [660], "qum: kum."[661]Filiz Güner, tezinde[662] Divan-ı Hikmet'te "tağ u taşlar" ikilemesinin, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de[663] Divan-ı Hikmet'te "tağ u taş" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[664] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "taġ (u) taş" ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Tuğba Sağlamgöncü tezinde[665]"dağ taş" ikilemesinin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde, Sema Bayraktar tezinde[666] "tağ ve taş (yangulan-)" ikilemesinin Dede Korkut'ta yer aldığını ifade etmiştir.

---

[658]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[659] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.219
[660] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.227
[661] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.186
[662]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[663] Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[664] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[665] Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[666] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Ercan Alkaya ilgili çalışmasında[667] "dav daş" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde dağ taş anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "taġ-tes"[668] ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy ikilemenin ilk kelimesini oluşturan dağ için;

Dağ "dağ"=ET., OT. taġ

<tāġ

Çağ.: daa "orman"

An.ağl: dā, daa (DS. IV, 1311); dağ "orman"; dağa "yayla, yüksek yer" (s. 1321)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir ~dāġ (Trkm.), tag (Kom.), tav (Kom.), tau (TatK.), tā(Tub.), tō (KKırg.), too(Kırg.), tū (Oyr., Tel.), tıa (Yak.), tu~tęv "Berg" (Çuv.) (Räsänen, V.)

Tü.>A. (Sur.) dāġ [669] açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan ise, "dağ [ETü] Or tag // «ATü *tāg. Karş. Moğ. tag (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır"[670] ifadesini kullanmıştır.

Clauson, ta:ğ (d-) kelimesini "dağ", genellikle tağ ve taw olarak geçtiğini, Kuzeydoğu dil grubunda Tuvaca'da; Kuzeybatı dil grubunda Kırım; Güneybatı dil grubunda Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde dağ; Türkmence'de da:ğ olarak geçtiğini belirtmiştir.[671] Andreas Tietze ise, "dağ b.m. (yüksek tepe)< ET. taġ a. m. Clauson"[672] şeklinde ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy taş kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

"Taş "Rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde"=ET.,OT. taş (EUTS, 227; DLT)

~OT. taş (DLT: taşla-<taş+la-)

<tāa/tāş (Mak. I, 205)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~dāş (Trkm.), daş (Az.), taş (TatK., Kırg., Alt., Tel., Kuğ., Şor, KAça), tas (Nog., Kzk., KKlp., Sag.,

---

[667] Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*.
[668] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[669]Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.,* s.259-260
[670]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.116
[671]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.463
[672] Andreas Tietze, (2002), *a.g.e.,* s.545

Koyb.), tās (Yak.)<*tāş, tåş (Özb.), Çuv. çul "taş"<*tal>Türk. taş (Ramstedt); Çuv. çul<Türk. taş (Gombocz), Çuv. çul<*çal<*tial<*tāl[2]

~Moğ. çilaġun (KWb., 444)

<tialaġun "taş"<tāla-ġun [Tung. Col (Räsänen, V 466)]

~Kore. tol "taş"< *tāl[673]

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi "taş [ETü] Or viii taş taş, dikili taş//«ATü tāş" [674]şeklinde ifade etmiştir. Clauson ise, Kaşgarlı Mahmut'un ta:ş kelimesini hem "dış, dışarı" hem de "taş" anlamıyla kullandığına değinmiştir.[675]

5.1.1.19.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ötken-ketken	Ötüb-kéçmek	Ötgän-kätgän

Ötken/Ötüb/Ötgän[T.]+Ketken/Kéçmiş/kätgän[T.]

Gelip geçmiş, olup bitmiş anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "ötken-ketken" ikilemesi, geçmek, geçip gitmek, gelip geçmek; bir yerin, sahanın ortasından, içinden geçmek, geçip gitmek; uçup gitmek, uçarak geçmek anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ötüb-kéçmek" ikilemesi ve geçen, geçmiş anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "ötgän-kätgän" ikilemesi aynıdır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de partisip eki alırken, Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium, ikinci kelime ise mastar eki almıştır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında [676] Eski Uygur Türkçesinde geçip gitmek anlamlarıyla "ert-bar", "ert-keç", "ert- keç- ket-" ve"keç-bar-" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Ärtmäk: geçmek, işlemek, devam ettirmek, peşini bırakmamak" [677] ,

[673]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.,* s.865
[674]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.,* s.607
[675]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.,* s.556
[676] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[677]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.76

"käçmäk: geçmek"[678], "kätmäk: gitmek, devam etmek"[679], "barmaq: varmak, gitmek, ulaşmak"[680] ve ikilemede yer almamasına rağmen sözlükte yer alan "ötmäk: 1. Ekmek. 2. Reca etmek, dilemek. 3. Keskin olmak, zail olmak, geçmek. 4. Peklik çekmek." [681] Nimet Ceylan [682] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "ötkän keçkän" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy geçen kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Geçen (yıl, ay, gün vb.) "Geçen"<geç-[<ET. ke:ç-]+-(e)n

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~geçen (Trkm.), keçmiş (Az.)=ötken (Kzk.), ötkän (Uyg.), öten (Trkm.), ötkön (Kırg.), ötgän (Özb.), ütkän (Bşk., TatK.), uzğan (Bşk., TaTk.)

Ö(>ü)T-K(>g)E(>ä, ö)N"[683]

Sevan Nişanyan bu kelimeyi "geç[mek [ETü] Or keç- aşmak, öte yana gitmek // «ATü »»geçe, geçen, geçer, geçerli (YT); ETü keç-: GEÇ-, GEÇİM, SERDEN GEÇTİ"[684] şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.20.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Issılı-suvıqtı	İsti-soyuġ	İssik-såvuq

Issılı/İsti/İssik[T.]+Suvıqtı/Soyuġ/Såvuq[T.]

Bir sıcak bir soğuk; iyi kötü, ağır hafif anlamında Kazak Türkçesinde "ıssılı-suvıqtı" ikilemesi, sıcak ve soğuk hava ve etkisi; her türlü durum, vaziyet, şart anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "isti-soyuġ" ikilemesi ve sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "issik-såvuq" ikilemesi aynıdır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan kelimeler Türkçe kökenlidir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

---

[678] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.103
[679] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.107
[680] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.33
[681] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.154
[682] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[683]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.359
[684]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s. 359

Serkan Şen ilgili çalışmasında[685] Eski Uygur Türkçesinde sıcak soğuk anlamında "isig tumlug" "sogık isig" ve "tumlıg isig" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "İsig: 1. Isı, sıcaklık, hararet. 2. Sıtma, mülayim, hoş"[686], "isimäk: ısıtma, ısınmak"[687], "tumluġ=tumluq: soğukluk, soğuk"[688], "soġıġ=soġıq: soğuk"[689] ve "sovuq: soğuk"[690]. Zuhal Kargı Ölmez'in ilgili çalışmasında,[691] Kutadgu Bilig'te "isigli soġıqlı" ikilemesi yer almaktadır. Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında[692]Harezm Türkçesinde "ıssıg sawuk" ikilemesinin yer aldığını, Yasemin Yılmaz tezinde[693] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "ıssı sovuk" ikilemesinin yer aldığını, Sema Bayraktar tezinde[694] Gülistan Tercümesinde "is(s)i savuq (tat-)" ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sıcak soğuk anlamında Kırgız Türkçesinde "ısılı-suuk"[695] ikilemesi kullanılmaktadır.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Tuncer Gülensoy,

Sıcak "yakmayacak derecede ısısı olan, soğuk karşıtı"=ısıġ "sıcak" (EUTS, 87: ısıt-)

~Ot. isig (DLT: isigle- "çok sıcakta gitmek"; isiglen- "bir şeyi sıcak bulmak"; isiglik "1. Sıcaklık; 2. sevda"; isig yer "uzayıp giden bozkır", isi-"ısınmak"; isin-"ısınmak; sevmek"; isirgen- "sıcak yüzünden isiriklen-"; isiş- "ısınmak"; isit- "ısıtmak")

<OT. isī-g "sıcak" (DLT: isig)+cak

[isig>ısıġ>ısıġ(+cak)>ısıcak>ıscak>sıcak]

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ısık (Kırg.), ıssı (Trkm.), issıq (Özb., Uyg.), issi (TatK.), isti (Az.), isi (Bşk.), ıstık (Kzk.), itī (Yak.)/itiy- "ısınmak"=kız,ıv (Bşk.), kızu (TatK.), gızğın (Trkm.)"[696] ifadesini kullanmıştır.

---

[685] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[686] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.98
[687] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.98
[688] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.252
[689] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.207
[690] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.208
[691]Zuhal Kargı Ölmez (1997), *a.g.e.*, s.19-40
[692] Mehmet Dursun Erdem, (2005), *a.g.e.*, s.189-225
[693] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[694]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[695] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*
[696]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.762

Sevan Nişanyan, sıcak kelimesini " [TTü] TS isicek sıcak, sıcaklık (ad ve sıfat); [TTü] Men isicek /isicak vulg. sicak; [TTü] LO ısıcak/sıcak// <Tü. İssi+ÇAK sıcak, sıcaklık→ISI. Kalın<ince sesli değişiminin izlerine 17. yy'dan itibaren rastlanır"[697] olarak; ısı kelimesini de "[ETü] UyB isig sıcaklık, hararet; [TTü] passim issi 1. Sıcaklık (ad), 2. Sıcak (sıfat); [TTü] LO ıssı/ <ETü isi-+IG ısıtmak→ISIN-. TTü'de hem sıfat hem isim iken yakın dönemde sadece isim olarak kullanılmıştır. 19. yy'da gerçekleşen sesli değişimi ilgi çekicidir"[698] olarak açıklamıştır.

Clauson, issig kelimesinin isi- fiilinden geldiğini "sıcak, ısı" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.[699] Osmanlıcada kullanılan sıcak kelimesinin ısı-cak şeklinin kısaltılmış şekli olduğuna sıçğa:k kelimesini açıklarken değinmiştir.[700]Andreas Tietze, "issi (sıfat ve isim) "sıcak; yakıcı ve bunaltıcı sıcak"< ET. isig a. m. Clauson; isi sovuq (çek-, gör-, vs) "hayatın zorluklarını çekmek"[701]olarak tanımlamıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Tuncer Gülensoy,

Soğuk "Isısı düşük olan, sıcak karşıtı"=ET. soġıġ soġıq

~Ot. soġuq (DLT)

Çağ.: savuk

Ma.: sawuq (237-6)~savut- "soğuk" <soğı(/u)-k

SOĞ(>v)UK

SŌ[<OĞU]K/H

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~soġı-k (Uyg.), soğ (Uyg.), soğuk (Uyg.), soık (TatK.), sovuk (Trkm.), soyuġ (Az.), savık (Trkm.), såvuk (Özb.), suġuk (Krç.-Balk.), sıuık (Kar.), suvık (Kzk.), sūk (Kırg.), suwək (Miş.), sivə (Çuv.), hıvık (Bşk.)

~Moğ. (Poppe, 61): soyi- <soġī

~Kore (SKE, 240): sōi-da "to cool of" (Räsänen, V 425)[702] olarak açıklamıştır.

Sevan Nişanyan, "soğuk [ETü] UyB sogık a.a. // <ETü sogı- +Ik→SOĞU-"[703] olarak açıklamış, Clauson da soğık kelimesinin soğı:- fiilinden geldiğini ifade ederek

[697]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.553
[698]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.251
[699]Sir Gerard Clauson (1972) *a.g.e.*, s.246
[700]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.796
[701] Andreas Tietze (2009), *a.g.e.,* s.416
[702]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.791-792
[703]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.565

fonetik değişiklikleri şöyle göstermiştir: "Xak. Soğık, Çağ sawuğ/sawuk, Oğ. savuk/sovuk, Kıp. sawuk, Osm. sovuk (normal)/ savuk (daha az yaygın)."[704]

5.1.1.21.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Üsti-bası	Üst-baş	Üst-båş

Üst[T.]+Bas/Baş/Båş[T.]

Üst baş; beden, vücut anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "üsti-bası" ikilemesi, elbise anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "üst-baş" ikilemesi ve üst baş, ayakkabıdan başka bütün giysiler anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan üst-båş ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz şekilde kullanılırken, Kazak Türkçesinde her iki kelime de teklik üçüncü şahıs iyelik eki almıştır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikilemeye rastlamadık. Ancak Ahmet Caferoğlu'nun Eski Uygurca Sözlüğünde ikilemeyi oluşturan kelimeler ayrı ayrı yer almaktadır: "Üst: üst"[705], "baş: 1. Baş, kafa; başı taşı birlä "tamamile, tümü ile"[hukuk deyimi]. 2. Yara, yara başı. 3. Başlangıç, birinci, ilk."[706]

Diğer Türk lehçelerinde üst baş anlamında Kırım Türkçesinde "ust'-baş"[707] ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime üst için:

Üst (hlk.) "1. Giysi; 2. Fazladan verilen"

=ET. üzä "üst, yüzey"; Uyg. üzdün, üztün, üstün "üst, yukarı", üstünki "en üstteki"<üs+t

CC. üz "üst": ayak üzi "ayağın üstü"

An.ağl.: üs, üsbaş, üst baş, üstecelik

~üz, yüz, "üst, yüzey" (SUyg.)//vir "üst, yukarı" (Çuv.)

[704]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.808
[705] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.274
[706] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.35
[707] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

Ürüt ay. (Yak.), ürdä ‘üstü: ū ürdä “su üstü, su yüzeyi”, xaya ürdä “dağ üstü, zirve, doruk” [708] açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan, üst kelimesini “[OTü] AtabH üst yön bildiren sıfat ve ad;[Kıp.]İrşM, KTerc, Kavanin xiv; [Çağ.]Pav xv // =? ETü üze yön bildiren zarf ve edat→ÜZERİ»»üsteğmen, üstele-, üstelik, üstlük, üstüne üstlük, üstünkörü, üstyapı”[709] olarak tanımlamış, Clauson da üst kelimesini alt, ast kelimesin tersi olarak vermiştir.[710]

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime baş için Tuncer Gülensoy,

Baş “baş, kafa; başlangıç”=Et. baş; Ot. baş (DLT)

<*bā (Hamilton); <*bal (Ramstedt, 1957: 111); <*balç

An.ağl.: “1. Reis; 2. İyi, güzel; 3. Ölçüde, tartıda tahminin üstüne çıkan kısım”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~baş (Az., Trkm., TatK., Bşk, Kırg., Sart., Tar., Kûr., Alt.), båş (Özb.), bas (Kzk., Nog.,KKlp., Yak.), bās (Yak.), bāyş (Karag.), pāş (Sag.), paş (Alt, Tel., Kuğ., Şor., Küer), puś(Çuv.)<*baç<*balç[*bal^2 değil]

Volga Blg. Baçne “başında”

<baç+in-e<*balç (T.Tekin, Mak. II, 607)[711] açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan baş kelimesini “[ETü] Or baş a.a. //«ATü*baş” [712] olarak açıklamış, Andreas Tietze baş kelimesini “b.m. (vücudun en üst kısmı)< ET. baş a.m”[713] olarak açıklamıştır.

5.1.1.22.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Joqtı-bardı	Var-yox	Bår(i)-yoğı

Havadan sudan, şundan bundan anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “joqtı-bardı” ikilemesi, bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi; ancak, yalnız, sadece anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “var-yox” ikilemesi ve varı yoğu, topu topu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “bår(i)-yoğı” ikilemesi aynıdır. Kullanılan

[708]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.997
[709]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.650
[710]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.242
[711]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.118
[712]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.58
[713] Andreas Tietze, (2002), *a.g.e.*, s.288

ekler bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime de teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış, Azerbaycan Türkçesinde ise her iki kelime eksiz şekilde oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[714] Eski Uygur Türkçesinde "bar yok" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Bar: Var, hep, mevcut.=par"[715], "yoġ: 1. Yok. 2. Yuğ, ölü yemeği, matem, yas"[716], "yoq: 1. Yok, kötü, fena. 2. Çıġay'la beraber; yoksul, fakir, sefil." [717] Mehmet Dursun Erdem çalışmasında [718] Harezm Türkçesinde "barı yokı" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Bu ikileme de Özbek Türkçesindeki gibi her iki kelimesi teklik üçüncü şahıs iyelik eki alarak oluşmuştur. Yasemin Yılmaz tezinde[719] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "var u yok" ve "yoġ var" ikilemelerinin, Sema Bayraktar tezinde[720] Fuzuli Divanında "var yok", "yok-u vâr" ikilemelerinin Kutadgu Bilig'te de "yoq barıġ" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde var yok anlamında Kırım Türkçesinde "bar-yo*"[721], Hakas Türkçesinde "par-çox (nimezi)" [722], Altay Türkçesinde "barı-ćoğı"ve "barı-ćoğım"[723], Yeni Uygur Türkçesinde "bar-yo"[724] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime var için,

Var "mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı"=ET. bar (~par)

~OT. bar (DLT)

<bar<*bār<barır "varır, ulaşır"veya:<*bā- "bağlamak"+ -r "geniş zaman eki"

Tü.>Laz. var "yok!" (LTS, 330)[<Az. va, vā "yok, hayır" (DS. XI, 4088)]; Kürt. var "ev, bark, yuva" (DAO, 449)

---

[714]Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[715]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.32
[716]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.300
[717] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.300
[718] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.e.*, s.189-225
[719] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[720]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[721] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m*
[722] Mehmet Kara (2009), *a.g.m*
[723] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m*
[724]Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m*

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~bār (Trkm., Yak.), baar (Halç.), bår (Özb.), vār (Eynallu)

~Moğ. bari- "yakalamak"[725] olarak açıklamıştır.

Sevan Nişanyan var kelimesini "[ETü] Or bar mülk, varlık, mevcudiyet //«ATü *bār. Karş. Moğ barı- (elde etmek, tutmak, ele geçirmek, mal sahibi olmak); ETü barım (değerli eşya, mülk-Or) »»varlık, varlıklı, varoluş (YT); ETü bar" [726] olarak ifade etmiştir.

Clauson ba:r kelimesini yok kelimesinin karşıtı olduğunu ve Güneybatı dil grubunda Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca'da kelime başında v- olduğunu ancak Türkmence'de bu değişimin olmadığını ifade etmiştir.[727]

İkilemenin ikinci kelimesini oluşturan yok kelimesi için Sevan Nişanyan,

"Yok [ETü] Or yok a.a // «ATü *yōk<*yōβ- +Ik bitmek, yokolmak. Karş. ETü yod- (bitirmek, yok etmek, imha etmek- Uy, Kaş)<*yo-+Id- Karş Moğ. cobkura- (yok olmak).; Moğolca sözcük ATü *yoβık biçimini düşündürür.»»yokluk, yoksa.ETü yok" [728] şeklinde açıklamış; ancak bu fikir Tuncer Gülensoy tarafından yanlış bulunmuştur: "ET'de Brahmi metinlerine yok "yok" sözcüğü vardı: yok bol- "ölmek, yol almak". Nişanyan'ın verdiği yodh- fiili yod- ve yot- biçiminde olup, "mahvolmak" anlamındaydı: yodun "mahvolma"; yodun- "bitmek, bitirmek" demekti. Yok sözcüğünün yod-/yot-'tan geldiği yolundaki sav yanlıştır: doğrusu <yō+k'tur."[729]Tuncer Gülensoy bu kelimeyi şu şekilde açıklamaktadır:

Yok "1. Bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse vb., var karşıtı; 2. Yasaklanmış olan şey, yasak; 3. Olmayan, bulunmayan şey; 4. "hayır" anlamında kullanılır; 5. Birbirine karşıt iki cümleden, ikincisinin başına getirilir; 6. Birinin söylediği sözlerden kuşkulanıldığında veya sözler hafifsendiğinde kullanılır; 7. Savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir."

=ET. (KT, Uyg.) yooq "yok, kötü, fena" (EUTS, 301: yoq çığay "yoksul, fakir, sefil")

~OT. yok (DLT)

---

[725]Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.*, s.1010
[726]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.654
[727]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.353
[728]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.677
[729]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1153

<*yō-k [OT. yoqađ- "yok olmak" (DLT)< yō-q+ađ-]

An.ağl.: yoh

Tü.>Ar. (Ir.) yūh,; (Lib.) yoq; (Irk.) yūh, tur

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yōk (Trkm.), yoq (Özb.), yoh (Az., Ker./KrTS, 369), yoh,tı "yoktur" (Ker./KrTS, 353), yo (Ker.), yuk (Bşk., TatK.), yū^{o}k (Hlç.), cok (Kırg.), jok (Kzk.), suoh (Yak.)[730]

Clauson, yo:k kelimesinin *yo- kullanım değişimleriyle yo:d- fiilinden geldiğini ve genellikle sıfat olarak kullanıldığını "hiçbir şeye sahip olmama" anlamında genellikle başka sıfatlarla ilişkili olarak kullanıldığını ifade etmiştir: yo:k çığa:y "fakir."[731]

5.1.1.23.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Ata-ana	Ata-ana	Ätä-ånä

Ata/ Ätä [T.]+Ana/Ånä[T.]

Ana baba, ebeveyn anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "ata-ana" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ata-ana" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "ätä-ånä" ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[732] Eski Uygur Türkçesinde "ana-ata" ve "ana baba" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Ata: baba"[733] ve "ana: anne"[734]Gülsel Sev ilgili makalesinde [735] Divanü Lügatit Türk'te "atası anası" [736] ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Zuhal Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,[737] Kutadgu Bilig'te "ata ana", Filiz Güner, tezinde[738] Divan-ı Hikmet'te "ata ana", Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde[739]

[730] Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1153
[731] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.895
[732] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[733] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.24
[734] Ahmet Caferoğlu, (2011), *a.g.e.*, s.14
[735] Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*
[736] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız (Ata ana): Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[737]Zuhal Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*
[738] Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

Divan-ı Hikmet'te "ata ana karındaş", Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[740]Harezm Türkçesinde "ata ana" ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[741]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "ata ana", Hanifi Vural[742] Dede Korkut metninde "atam anam" şeklinde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde ana baba anlamında Kırım Türkçesinde "ana-baba"[743], Yeni Uygur Türkçesinde "ata ana"[744], Altay Türkçesinde "ene-ada/ada-ene"[745] ve Hakas Türkçesinde "ĭce-paba"[746] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ata kelimesi için,

Ata "Ata; bab, büyük baba" <ata (Uyg., DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ata (Az., Bşk, Krg., TatK., Uyg.), atay (Bşk., TatK.), åtä (Özb.), äti (TatK.)=äke (Kzk.), kāka (Trkm.) [747]

Sevan Nişanyan ata kelimesini "[ETü] UyB ata baba//«ATü *ata<? çoc Muhtemelen çocuk dili kökenli bir sözcük olup, daha eski olan kaŋ (a.a.) sözünün yerini almıştır"[748] şeklinde açıklamıştır. Clauson, ata "baba"; bu kelimenin ve ana "anne" kelimesinin ilk olarak Uygur Budist metinlerde kaŋ ve ö:g kelimesinin yerine kullanılarak ortaya çıktığını belirtmiştir.[749] Andreas Tietze ise, "ata "baba" < ET. ata a.m. Clauson"[750] açıklamasını yapmıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Tuncer Gülensoy,

"Ana "anne, ana"=*ana (DLT)

[ayrıca: apa, aba]

Tü.>Ar. (Ir.) āna"[751] şeklinde açıklamıştır.

---

[739] Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[740] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[741] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[742]Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[743] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[744] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[745] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[746] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[747]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.86-87
[748]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.42
[749]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.40
[750] Andreas Tietze (2002) *a.g.e.*, s.220
[751] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.69

Sevan Nişanyan ana kelimesini "[ETü] UyM ana anne //«ATü *ana<çoc. ETü daha yaygın olan ög (anne) sözünün yerini almıştır"[752] şeklinde ifade etmiştir. Clauson ana "anne" kelimesinin ata kelimesi gibi ilk olarak Uygurcada geçtiğini ve ö:g kelimesinin yaygın olduğunu ifade etmiş, Kuzeydoğu dil grubu haricinde kısmen Moğolca ece/ice ile yer değiştirmiş, bazen "anne" gibi daha samimi sevgi uyandıran bir terim yapmak için sıra dışı deformasyonlara maruz kaldığını ifade etmiştir.[753]Andreas Tietze ise ana kelimesini "anne" < ET. ana Clauson. bir isimle beraber kullanıldığı zaman ismi takip eder"[754] şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.24.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Äke-baba	Ata-baba	Åtä-båbå

Äke/Ata/Åtä[T.]+Baba/Båbå[T.]

Ecdat, dedeler anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "äke-baba" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ata-baba" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "åtä-båbå" ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde ata-babadan ġalma: çok eski, ilkel, modası geçmiş anlamında ikilemenin geçtiği deyim de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan[755] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "ata-aqa" ikilemesinin yer aldığını; ancak baba kardeş anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bunun dışında taradığımız eserlerde bu ikilemeye rastlamadık; ancak Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimelere ayrı ayrı sözlüğünde yer vermiştir: "Baba: baba, peder"[756] ve "äkä: abla"[757]

Tuncer Gülensoy baba kelimesini,

"Baba "çocuğu olmuş erkek"=Uyg. baba< *yansıma

[752]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.24
[753] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.169
[754] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.169
[755]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[756]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.29
[757]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.70

=Alt. Ada; Kumd aga/ulug adak “baba anne”; YUyg. Ata, dada; buva

An.ağl.: babo, baw, bawo, bāwo, bāve, bay; ~babey, babo, baboş, babu, babuş, bıba, bıbe, boba, bobili, bobuş

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~baba “dede” (Az., Kzk.), båbå “dede” (Özb.), babay “dede” (Bşk.,TatK.), bāba “dede” (Trkm.), babakay“dede” (Bşk.), buva “dede” (Özb., Uyg.), ata-baba “dede” (Kzk.), aşşi “babası” (< aśa-si “baba”) (Çuv.)[758] şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan baba kelimesini “[Kıp] İdr, DanişN, baba 1. Saygı ve sevgi hitabı, 2. Yaşlı adam, 3. Baba, dede, ata; [TTü] Şeyyad, TS a.a.; [Çağ] Pav a.a.// <çoc. Karş. Fa bābā/bābū <OFa pāpak (baba, muhterem kişi, derviş), Yun papá, Fr papa vb. »»babalan- babiş [759] şeklinde ifade etmiş; Andreas Tietze de bu kelimeyi “baba b.m “peder”< çocuk dilinden alınmış kelimelerden, krş Fr. papa a.m.”[760] şeklinde ifade etmiştir.

5.1.1.25.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Apır-topır	Apar topar	Äpil-täpil

Apır/Apar/ Äpil[T.]+Topır/Topar/Täpil[T.]

Apar topar, alelâcele, çabuk çabuk anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “apır-topır” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde “apar topar” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “äpil-täpil” ikilemesi aynıdır. Türkiye Türkçesinde de “apar topar” şeklinde kullanılan ikilemede iki kelime de tek başına kullanılmaz, ikileme içinde bir anlam kazanırlar. Ancak Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime tek başına sözlükte yer almakta; yani tek başına kullanılmaktadır: Topır “1. Kalabalık grup. 2. Ayak patırtısı”[761]

[758]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.99
[759]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.49
[760]Andreas Tietze(2002), *a.g.e.*, s. 252
[761]Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan (2003), *a.g.e.,* s.544

Diğer Türk lehçelerinde apar topar anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "alman-talman" [762] , Kırgız Türkçesinde "şaşıp-buşup" ve "apıl-tapıl" [763] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy apar kelimesini

"Apar-["alıp götürmek"

<ap [<*al-(ı)p]-ar-[<*bar-]

apar topar "telaş ve acele ile; yaka paça" [764] şeklinde açıklamıştır. Topar kelimesinin de halk ağızlarında kullanıldığını belirten Gülensoy, "Topar (hlk.) "tepe, tümsek" [TT'sinde soy adı: R. Toparlı]; To-p+(a)r"[765] açıklamasını yapmıştır.

Andreas Tietze ise "Apar topar "palaspandras, yaka paça, acele ile ve zorla (götürmek)"< apar- fiilinin emir hali ile kafiyeli mühmel bir ikinci kelimeden mürekkep tabir; afal tafal gibi birçok varyantları vardır"[766] ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.26.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Aş-jalañaş	Ac-yalavac	Åç-yäläṅġåç

Aş/Ac/Åç[T.]+Jalañaş/Yalavac/Yäläṅġåç[T.]

Aç, yoksul, dilenci, aç açık anlamında Kazak Türkçesinde "aş-jalañaş" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ac-yalavac" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "åç-yäläṅġåç" ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz: her şeyden mahrum etmek anlamında "ac-yalavac ġoymaġ".

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Erhan Aydın ilgili makalesinde [767] Orhun Kitabelerinde yayan yapıldak anlamında "y(a)d(a)g(ı)n:y(a)l(a)ñ(ı)n" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Aydın, bu iki kelimenin birbirine yakın anlamlı iki kelimeden oluşmuş bir hendiadyoin olduğu

[762] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[763] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*
[764] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.73
[765] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.912
[766] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.186
[767] Erhan Aydın (1997), *a.g.m.*

kanaatine varılabileceğini de belirtmiştir. Filiz Güner, tezinde[768] Divan-ı Hikmet'te "yalangaç u açlık" ikilemesinin, Nimet Ceylan[769] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "yeleng yalangaç" ve "aç yalaṅgaç "ikilemelerinin Sema Bayraktar da tezinde[770] Gülistan Tercümesinde "aç ve 'uryan" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Aç: aç"[771], "yalang: çıplak, yalın=yalıng."[772]Tuncer Gülensoy ise aç kelimesini,

"Aç "Aç, karnı aç olan"=OT. aç (DLT)

[<*āç (T.Tekin); āc (Clauson: ED, 17)]

An.ağl.: ac olmak "acıkmak"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~āç (Trkm.), ās (Yak.), ayş (Karag.) (T.Tekin)[773] şeklinde ifade etmiştir.

Clauson aç kelimesini a:ç (a:c) "açlık, aç"; erken formların tümünün a:ç şeklinde olduğunu ancak Güneybatı (Oğuz) grubunda en erken dönemde a:c şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[774]

Sevan Nişanyan aç kelimesini"[ETü] Or āç açlık (isim); [ETü] Kaş āç aç (isim sıfat) // «ATü *āç. İsim kullanımı acından ölmek deyiminde korunmuştur.»»açlık; ETü aç: ACIK-, AÇ"[775] şeklinde; Andreas Tietze ise aç kelimesini "aç kalmış, yiyecek bulamayan"< ET. āc a.m. Clauson kökündeki uzun ünlünün, onu takip eden ünsüzündeki sonorisation'a sebep olduğu tahmin edilir. Aç çıplak "fakir, yoksul"[776] olarak açıklamıştır.

Yalın kelimesini Tuncer Gülensoy şu şekilde açıklamıştır:

Yalın^2 "1. (Söz, yazı için) gösterişsiz, süssüz, sade; 2. (hlk.) çıplak"

=ET. yalang, yalıng "çıplak" (EUTS, 282); yalıŋ, yalaŋ "yalın" (ETG., 308)

~OT. yalındak, yalıng "çıplak" (DLT)

---

[768] Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[769] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[770]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[771]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.1
[772]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.281
[773]Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.47
[774]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.17
[775]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.4
[776] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.* s.91

<yalın- “soyunmak” fiilinin türevi.

TT.: YALIN+ (göz/kat/kılıç)

An.ağl.: yalın, yalıncak “çıplak”[777]

Sevan Nişanyan bu kelimeyi “yalın [ETü] Or yalıŋ çıplak, tek başına, mücerret // <ETü yalın-+Ig [Kaş xi] soyunmak «ATü; ETü yalın: YALIN, YALIT, YALNIZ” [778] şeklinde açıklamıştır.

Clauson, yalıŋ kelimesini *yal- fiilinden geldiğini ifade etmiş Güneybatı dil grubunda Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca yalıŋ ve diğer bazı dillerde mesela Türkmence de yalaŋ olarak ya da daha çok yalaŋaç (*yalanğac) olarak yaşadığını ifade etmiştir.[779]

5.1.1.27.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Bala-şağa	Çolma-çocuġ	Bålä-çaqa

Bala/Bålä[T.]+Şağa/ Çaqa [T.]

Çolma[T.]+Çocuġ[T.]

Çoluk çocuk, evlatlar, çocuklar anlamında Kazak Türkçesinde “bala-şağa” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde “çolma-çocuġ” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde “bålä-çaqa” ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde “çocuk” anlamında bala kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki gibi çocuk kelimesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak ve Özbek Türkçelerinde ilk kelime bala/bålä esas kelimeyken, Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelime çocuġ esas kelimeyi oluşturmuştur. İkilemeyi oluşturan diğer kelimeler şağa/çolma/çaqa ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde “çoluq: antroponim” [780] olarak vermektedir. Gülsel Sev ilgili makalesinde [781]Divanü Lügatit Türk’te “çar çarmaq”[782]

[777]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1045
[778] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.668
[779]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.929
[780]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.65

ikilemesinin geçtiğini, Hanifi Vural[783] ise Dede Korkut metninde "çoban çoluk" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Dede Korkut metninde yer alan bu ikilemeye Azerbaycan Türkçesinde de rastlarız: Eskiden yukarı tabakaya mensup olanların aşağıdakilere verdikleri aşağılayıcı ad anlamında "çoban-çoluġ". Çoban çoluk ikilemesine yer veren Tietze, bu ikilemeyi şu şekilde ifade etmiştir: "köy çocukları ", krş.Az. çoban çoluġ (çoban "sürüleri güden kimse"< Fa. çōbān /çōpān<şubān a.m. (Fa. –bān "bakan, tutan")[784]

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikilemeler üzerine çalışan Ercan Alkaya[785] çoluk çocuk anlamında "çelik çocuq", "çol çocux", "xını xızan", "uşaq devşek" ve "ürük cücük" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çoluk çocuk anlamında Kırım Türkçesinde "bala-çala" ve "bala-çağa" [786], Altay Türkçesinde "bala-barkalu" ve "bala-barka" [787], Hakas Türkçesinde "pala-parxa"[788] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, çocuk kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

"Çocuk "küçük yaştaki oğlan veya kız"=OT. çocuk "domuz yavrusu, her şeyin küçüğü" (DLT)

<*çōç "yansıma"+(u)k

~çoç~şoş~şuş~sus~sos "yansıma"+uk[metathese ile: +ka+ko>uk]

An.ağl.: çoçka "domuz";çoşka/çoşga "domuz yavrusu" ;çoçka "bebek, çocuk" çocuk, çucuk, çücük, çüçük, çüçül "kuş yavrusu, körpe"

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~çoçko "evcil domuz" (Kırg.), çoçko "domuz" (Alt.), erkek çoçko "kısır erkek domuz", çoçkonun balazı "domuz yavrusu", çoçka (Özb.), çuçka "domuz"(TatK.), şoşka (Kzk.), çocık "bala", çokça "domuz" (Uyg.), çoçha "domuz yavrusu" (Krç-Blk.), çocuk (Az., Gag.), cucuk (Özb.), çucık (TatK.), cocuk (Trkm.), çoşak (Kzk.) =uşag (Az.), bala(Bşk., Kzk., Kırg., TatK., Uyg.), bala-şağa (Kzk.), bålä (Özb.), çāğa(Trkm.)[789]. Bala kelimesini de

---

[781] Gülsel Sev (2004), *a.g.e.*, s.497-510
[782] Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız(çar çarmak). Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m*
[783] Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[784] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.525
[785] Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*
[786] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m*
[787] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m*
[788] Mehmet Kara (2009), *a.g.m*
[789]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.247

halk ağızlarında kullanıldığını belirtmiş, "yavru çocuk"[790] anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan çocuk kelimesini "çocuk [ETü] Kaş çocuk domuz yavrusu, her şeyin küçüğü; [Kıp] CodC çocuk/çoçka domuz yavrusu; [Kıp] KTerc, İdrH çoçka/çoçğa a.a.; [Çağ] Pav çuçak cüce // çoc. Çocuk dilinden alınmış ekspresif bir deyimdir. Karş. ETü çıçamuk (küçük parmak), çıpçık/çıpçuk (serçe kuşu). Ayrıca cücük, cıcık, küçücük.»»çocuklaş-, çocuksu"[791] şeklinde; bala kelimesini de "[ETü] Kaş bala kuş ve hayvan yavrusu // «ATü *bāla yavru, çocuk<çoc. Karş. Balaban (kuş yavrusu), baldız (yaşça küçük akraba). Nihai kökeni çocuk dilinden alınmış olmalıdır"[792] şeklinde açıklamıştır.

Clauson çocuk kelimesini "yavru domuz"; bu formda sadece Güneybatı grubunda Osmanlıcada "çocuk" şeklinde yaşadığını ve çoçğa/çoçka gibi ikincil şekillerinin olduğunu ifade etmiştir. [793]Bala kelimesini ise başlangıçta "küçük kuş, yavru" anlamıyla sadece Güneybatı grubu Osmanlıcada yaşadığını; oradan "hayvanın yavrusu", modern zamanda da insanın yavrusu anlamına geldiğini ifade etmiştir.[794]

Andreas Tietze, çocuk kelimesini "domuz yavrusu; (halk dilinde) oğlan çocuk"< Çağ. çocuq "domuz yavrusu" [795], bala kelimesini de "çocuk" Caferoğlu E.O. "kuş yavrusu"< ET. bala "kuş yavrusu, hayvan yavrusu", Sevortyan kelimeyi Yunanca pallákin "bebek; hayvan yavrusu; oyuncak bebek"e bağlamaya çalışıyor, fakat bu birkaç sebepten dolayı imkansızdır. Balala- "yavrulamak" (köpek gibi hayvanlar hakkında)"[796] şeklinde belirtmiştir.

Çoluk çocuk ikilemesini Tuncer Gülensoy,

Çoluk çocuk "Çocuklarla birlikte aile topluluğu"<çol+(u)k/çor+çocuk

An.ağl.: çor çocuk, çol çocuk, çoluh çocuk, çoluk çomak

~çolug-cocug (Az.)[797]olarak açıklamıştır.

Andreas Tietze de çoluk çocuk ikilemesini "bir evdeki çocuklar; küçük yaşta ve tecrübesiz olanlar; kadınlar ve çocuklar , yetişkin erkeklerden başka bütün aile" < çoluk

[790]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.107
[791]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.113
[792]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.52
[793]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.400
[794]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.332
[795]Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.523
[796] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.269
[797]Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.249

ve çocuk , allitération'lu ve kafiyeli hendiadyoin manası ikinci kelimeden kaynaklanır. (b. çırlak çıplak). Bu ve buna benzeyen çift sözler (çocuk çengi, çol çocuk, çoluk çolan, çoluk çomak,/çoluk çomalak, çor çocuk). Çok defa cümlenin içinde sanki muallakta dururlar[798] şeklinde açıklamıştır.

Nişanyan çoluk kelimesi için "[ETü] UyB çolak/çoluk sakat; [TTü] TS çoluk çolpa// =? ETü çolak→ÇOLAK. Modern dilde sadece çoluk çocuk ve çoluk çombak ikilemelerinde"[799] açıklamasını yapmıştır. Clauson da bu kelimeyi çoluk (çolok)*çol- fiilinden geldiğini ve esasen "bir kolunu kaybetmiş ya da felçli" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.[800]

Hüseyin Durgut, Türkiye Türkçesinde ikilemelerde kalan arkaik kelimeleri incelerken "çoluk çocuk ikilemesi üzerinde durmuş bu kelimenin tarihi süreçlerini göz önüne sermiştir. Yalnız 17. Yüzyıl Batı Türkçesi kaynaklarında çoluk çolpa "çoluk çocuk" şeklinde bir ikilemenin yer aldığını ve çocuk kelimesini de Orta Türkçe döneminden itibaren karşılaştığımız bir kelime olduğunu belirtmiştir. Durgut bu ikileme için "Kanatimizce çoluk kelimesi anlamsız bir kelime olmayıp "yavru, küçük, çocuk" anlamlarına gelen bir kelimedir. Nitekim Oğuz grubu Türk şivelerinden Türkmen Türkçesinde çovluk "torun çocuğu" kelimesi bulunmaktadır ki bu kelimenin şekil ve anlam bakımından çoluk kelimesi ile ilişkisi açıkça görülmektedir" [801] ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.28.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Aşıqtan-aşıq	Açığdan-açığa	Åçıqdän-åçıq

Aşıqtan/Açığdan/Åçıqdän[T.]+Aşıq/Açığa/Åçıq[T.]

Açıktan açığa, göz önünde aleni anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "aşıqtan-aşıq" ikilemesi, açık bir şekilde, saklamadan, gizlemeden, korkmadan, çekinmeden anlamıyla Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "açığdan-açığa" ikilemesi ve

[798] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.529
[799]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.113
[800]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.419
[801]Hüseyin Durgut (2004), *a.g.m.*

açıkça, açıktan anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan åçıqdän-åçıq ikilemesi aynıdır. Buradaki fark, Kazak ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin datif eki almamasıdır. Oysaki Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelime datif eki almıştır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi metinlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde bu bu ikilemeye rastlayamadık.

İkilemeyi oluşturan açık kelimesini Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde "açuq: açık"[802]olar vermiştir. Tuncer Gülensoy da bu kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Açık "kapalı olmayan"

<ET. *açuk (DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~açık "vâzıh" (Kırg., TatK., Trkm.), açıg (Az.), âçuğ (Ker.), açığ (Han), aççığ (Tuz.) (KTS, 54-55), aşık (Kzk.), asık (Bşk.), oçuk (Uyg.)

A(>o)Ç[Ç](>ş, s)I(>u)K(>ğ, g)

Tü.>Ar. (Ir.) açıġ "[803]

5.1.1.29.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Erteli-keş	Ér-géc	Ertä-keç

Erteli/Ér/Ertä[T.]+Keş/Géc/Keç[T.]

Er geç, eninde sonunda; bütün gün, gece gündüz anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "erteli-keş" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ér-géc" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "ertä-keç" ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime Kazak Türkçesinde isimden isim yapım eki almış, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise eksiz şekilde kullanılmıştır. Aynı zamanda Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu kelime erteli/ertä iken, Azerbaycan Türkçesinde ér'dir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Sema Bayraktar tezinde[804] "ür keç" ikilemesinin İyi ve Kötü Prens Öyküsünde (Eski Uygurca'da) geçtiğini kaydetmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde

[802]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.2
[803] Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.47-48
[804] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Ärtä=ärdä: erte"[805], "irtä: erte, yarın, sabah erken"[806], "käç: geç"[807], "kiç: geç, zaman, uzun süre"[808]. Filiz Güner tezinde[809] Divan-ı Hikmet'te "erte ahşam" ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde[810] Nehçü'l Feradis eserinde "erte keçe" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[811] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "irte gice" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sabah akşam, er geç anlamında, Yeni Uygur Türkçesinde "erte-keç"[812], Kırgız Türkçesinde "erteli-keç" ve "kereli-keç"[813], Hakas Türkçesinde "irten-iirde"[814] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy er kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Er "erken"<ET. er<*é:r

~ér (Az.)

i:r (Trkm.)

ir (Çuv.) (>Çer. eŕ, irę)

[Not: Uyg'daki ür "uzun zaman, uzun süre" sözü "erken" anlamından farklıdır.]

~Moğ. (KWB. 126) erte~Man. erde[815]

Sevan Nişanyan erte kelimesini "[ETü] UyB, Kaş erte/irte sabah, tan vakti, yarın; [TTü] TS erken //ETü ért- +A [Uy] (süre, hastalık) geçmek, bir yerden başka bir yere geçmek<ér-+IT- olmak→ER- "[816] olarak açıklamıştır. Andreas Tietze, " er (zarf) "erken<Çağ. er er u gec/er geç/ergeç "ne vakit olsa; çok beklemeden"[817] olarak belirtmiştir.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime geç için Tuncer Gülensoy,

Geç "geç"=ET. (KT:, Uyg.) keç; Ot. kéç <ké:ç [kē "sonra, sonraki"+ç]

[805] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.75
[806] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.97
[807] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103
[808] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.108.
[809] Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[810] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[811] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[812] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[813] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*
[814] Mehmet Kara (2009), *a.g.m*
[815] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.336
[816] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.169
[817] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.731

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~gec (Az., Kum.), gi:ç (Trkm.), keç (Kırg., Özb., Uyg.), kēç (Yak.), keş (Kzk., KKlp., Nog.), kiç (TatK.), kis (Bşk.), kaś (Çuv.)[818]

Sevan Nişanyan geç kelimesini"[ETü] UyB kéç sonraki, gerideki, arkada olan // <ATü *ké+? Arka, geri, son →GERİ. Eski Türkçede uzun kapalı e ile kéç- (gecikmek, geç) ve kısa açık e ile keç- (geçmek) fiilleri birleştirilemez"[819] şeklinde belirtmiş, Andreas Tietze de "gec/geç b.m. (erkenin aksi)< ET. kéç Clauson"[820]şeklinde ifade etmiştir.

Er geç ikilemesi için Sevan Nişanyan, " [TTü] TS ér erken//< Tü érken →ERKEN. TTü dışında bağımsız sözcük olarak rastlanmaz. Muhtemelen erken sözcüğünden kısaltılmıştır"[821] ifadesini kullanmıştır. Clauson ise erkeç ikilemesinin "er geç"; aslında oldukça genel bir kelime olduğunu ancak Kırgızca, Azerice, Osmanlıca ve Türkmence'de yaşadığını ifade etmiştir.[822]

5.1.1.30.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Kündiz-tüni	Géce-gündüz	Keçä-kündüz
Küni-tüni		

Géce/Keçä[T.]+Gündüz/Kündüz[T.]
Kündiz; Küni [T.]+Tüni[T.]

Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün; devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece; eskiden kadın elbisesi dikilen bir ipek kumaşının adı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "géce-gündüz" ikilemesi ve gece gündüz, sürekli anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "keçä-kündüz" ikilemesi aynıdır. Gece gündüz anlamında Kazak Türkçesinde de "kündiz-tüni" ve "küni-tüni" ikilemeleri kullanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim

[818]Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.358
[819]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.205
[820]Andreas Tietze (2009), *a.g.e.,* s.113
[821]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.168
[822]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.223

içerisinde kullanımına da rastlamaktayız: Gece gündüz durmadan çalışmak, oturmak nedir bilmemek anlamında kullanılan "gécesi-gündüzü olmamaġ".

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Erhan Aydın[823] Orhun Yazıtlarında "tünli: künli" ikilemesinin yer aldığını ve tün kelimesi Türk dilinin bütün sahalarında aynı anlama gelen "gece" anlamında olduğunu, kün kelimesinin de "güneş" anlamına geldiği gibi esasen "gün, gündüz" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Serkan Şen ilgili çalışmasında[824] Eski Uygur Türkçesinde gece gündüz anlamında "kün tün", "künlüg tünlüg", "küntüz keçe", "tün kün", "tüni küni", "tünle küntüz" ve "yarın kiçe" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Kiçä=käçä: gece, geceleyin"[825], "kün: 1. Güneş. 2. Gün. 3. Güney. 4. Zaman, vakit. 5. Lakaplarda kullanılır. 6. İl kün "millet kavim". Burada çoğul ekidir"[826], "kündüz: gündüz, gündüzün"[827], tün: gece, karanlık"[828], "tünlä: geceleyin"[829]. Gülsel Sev ilgili makalesinde[830] Divanü Lügatit Türk'te "tün kün", "tüni kündüz" ve "tün kün"[831] ikilemelerinin geçtiğini, Zuhal Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,[832] Kutadgu Bilig'te "tün kün" ve "tünün kündüzün" ikilemelerin geçtiğini belirtmiştir. Filiz Güner tezinde[833] Divan-ı Hikmet'te "keçe kündüz", "tün kün", "tün keçeler", "tün ü küni" ve "kiçe yü kündüz" ikilemelerinin yer aldığını, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de[834] Divan-ı Hikmet'te "kün tün","kiçe kündüz" ve "tün ü kün" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Funda Toprak ilgili çalışmasında[835] Harezm Türkçesinde "keçe kündüz", "tün kün" ve "tünle kündüz" ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir. Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[836] Funda Toprak'ın ifade ettiği ikilemelerin yanında Harezm

[823]Erhan Aydın (1997), *a.g.m.*
[824] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[825]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.108
[826]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.122
[827]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.122
[828]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.258
[829] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.258
[830]Gülsel Sev (2004), *a.g.m*
[831]Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız (Tün kün). Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[832]Zuhal Kargı Ölmez (1998), *a.g.m.*
[833]Filiz Güner(2007), *a.g.e.*
[834] Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[835]Ahmet Caferoğlu(2011), *a.g.e.*, s.108
[836] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Türkçesinde "tün kündüz" ikilemesinin de yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[837]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde"gice gündüz" ikilemesinin, Nimet Ceylan[838] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "keçä kündüz", "tün kün" ve "keçä tün" ikilemelerinin yer aldığını belirtmiştir. Sema Bayraktar tezinde[839] Fuzuli Divanında "dün ü gün" ve "gice vü gündüz", Gülistan Tercümesinde ise "kiçe kündüz" ve "leyl ü nehâr" ikilemelerinin geçtiğini, Hanifi Vural[840] ise Dede Korkut metninde "gice gündüz" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde gece gündüz anlamında Yeni Uygur Türkçesinde "kéçe kündüz"[841], Altay Türkçesinde "tüni-tüji" ve "tün-tüş "[842], Hakas Türkçesinde "xaraa-künörte"[843] ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy gece kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Gece "gece"

=(Orh.) kiçä "geceleyin"

ET. kiç "geç" [ürk iç "uzun zaman"]<*kēç

<kēç "geç, zaman, uzun süre" (Az. gec; Trkm. gi:ç, Çuv. kas)+e "datif"[844]

Sevan Nişanyan gece kelimesini "[ETü] IrkB kéçe gece, geç vakit, dün // <ETü kéç- +A[Kaş xi] gecikmek →GEÇ»»»Gecele-, gecelik"[845] şeklinde açıklamıştır.

Clauson kéçe (géce) kelimesinin ké:ç- fiilinde geldiğini en eski zamanlarda zarf olarak "geç, akşam", olarak kullanıldığını ve bazı fonetik ve semantik varyasyonlarının olduğunu ifade etmiştir: Kuzeydoğu dil grubuna keçe "akşam, dün"; Kuzeybatı dil grubunda Nogayca "akşam" keş(ké:ç) ve "gece" keşe ve tün; Güneybatı "akşam" anlamıyla Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca'da axşam; Türkmence'de ağşam; "gece" kece, gece, ġi:ce ve "dün" dünen, dün şeklindedir. [846] Tün (d-) "gece" kelimesini

[837] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[838]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[839]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[840] Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[841] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[842] Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*
[843] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[844]Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.358
[845]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.205
[846]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.694-695

ise, bazı modern dillerde ek olarak ya da alternatif olarak "dün" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[847]

Andreas Tietze, "gece 1(E.O'da kapalı /ė/ ile) "akşam " (gün ile tün arasındaki zaman) ve gece 2 b.m. (gündüzün aksi) <gece 1"[848] şeklinde tanımlamıştır.

Tuncer Gülensoy, gündüz kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Gündüz "günün sabahtan akşama kadar olan bölümü"

<ET., OT. kūn+tüz

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~gündüz (Az.), gündi:z (Trkm.), kündüz (Kırg., Özb., Uyg.), kündiz (Kzk.), köndöz (Bşk.), köndiz (TatK.) .[849]

Sevan Nişanyan gündüz kelimesini"[ETü] Or küntüz a.a. // < ETü kün +tUz gün→Gün" [850] olarak, gün kelimesini de "[ETü] Or kün gün, güneş, gündüz// «ATü»»günaşırı, günbegün, günlük, gübegündüz"[851] şeklinde belirtmiştir.

Clauson kün (ġ-) kelimesini esasen "güneş"; dolayısıyla uzantısı olarak "gün" anlamında kullanıldığını, modern dillerde sadece "gün" anlamında kullanıldığını, kuya:ş, küneş gibi diğer kelimelerin "güneş" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[852] Küntüz (ġ-) kelimesini de "gündüz", tün "gece" kelimesinin karşıtı olarak Güneybatı dil grubunda Osmanlıcada ġündüz; Türkmencede ġündi:z olarak vermiştir. Clauson bu kelimenin erken zamanlarda kün ve tüz kelimesinin birleşmesinden oluşabileceğini de sözlerine eklemiştir. [853]

Andreas Tietze gündüz kelimesini "günün güneş gören zamanı; gecenin aksi" < ET: küntüz a.m. Clauson" [854] olarak, gece gündüz ikilemesini de b.m. (durmadan kesilmeden)< gece 2 ve gündüz; krş. erte geç"[855] şeklinde açıklamıştır.

---

[847]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.513
[848] Andreas Tietze (2009), *a.g.e.,* s.113
[849] Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.,* s.396
[850]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.219
[851] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.218
[852]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.725
[853]Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.729
[854] Andreas Tietze (2009), *a.g.e.,* s.210
[855] Andreas Tietze (2009), *a.g.e.,* s.113

5.1.2. Farsça+Farsça Kökenli Olan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin büyük bir kısmı Türkçe+Türkçe olarak oluşmuştur. Bunun dışında her üç lehçede de ortak olan ikilemelere baktığımızda 5 ikilemenin Farsça+Farsça kökenli olduğu görülmektedir.

5.1.2.1.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Baqşa-bav	Bağça-bağ	Båġ-bostän
	Bağ-bağça	

Baqşa/ Bağça[Fars.]+Bav/Bağ [Fars.]
Båġ[Fars.]+Bostän[Fars.]

Bağ bahçe anlamında Kazak Türkçesinde "baqşa-bav" ikilemesi, güllük çiçeklik yer anlamında Azerbaycan Türkçesinde "bağça-bağ" ikilemesi ve bağ bahçe anlamında Özbek Türkçesinde "båġ-bostän" ikilemesi kullanılmaktadır. Azerbaycan ve Kazak Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Özbek Türkçesinde ilk kelime olarak kullanılmış ve baqşa/ bağça kelimelerinin yerine yine Farsça olan bostän kelimesi tercih edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde "bağ-bağça" şeklinde kelimelerin sıralaması yer değiştirerek de kullanılmaktadır. Ayrıca bu lehçede bu anlamda "bağ-bağat" ve "bağ-bere" ikilemeleri de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında [856] Eski Uygur Türkçesinde "bag borluk" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Baġ: 1. Bağ, bent, köstek = paq. 2. Boğça: TT 3. Kabile, boy, halk topluluğunun bir bölümü 4. <Far. Bağ, bağçe"[857], "baġça:

[856] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[857] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.30

Bohça, bağ, çıkın, paket"[858]. Filiz Güner, tezinde[859] Divan-ı Hikmet'te "bağ u bostan" ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde[860]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "bahçe bâġ", "bâġ u baġçe" ve "bâġ u bostân" ikilemelerinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde[861] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "bağ u bağçe" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Nimet Ceylan[862] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "bâg u baġça" ikilemesi yer aldığını, Sema Bayraktar tezinde [863] de "bağ ve bostan" ikilemesinin Dede Korkut'ta, "bağ u bustân" ikilemesinin de Gülistan Tercümesinde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde bağ bahçe anlamında Kırım Türkçesinde "bag-bagça"[864] ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu, bu ikilemelerde geçen kelimeleri şu şekilde açıklamıştır: "Bâğ (farsça isim) 1. Bağ, büyük bahçe, bostan. 2. Seyir yeri, gezinti yeri. 3. Dünya. 4. Cennet"[865], "bâğ-çe (Farsça birleşik isim): bahçe [bağ ile küçültme edatı olan çe'den yapılmıştır; "küçük bağ " demektir.]"[866], "bostan (farsça isim) 1. Sebze bahçesi 2. Kavun karpuz"[867], "būstân (farsça isim): 1. Gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe"[868]

Sevan Nişanyan bu kelimeleri, "bağ[2] Kut üzüm yetiştirilen yer // ~Fa. Bāġ her çeşit bahçe «OFa. Bāg "1. Kısmet, pay, mülk, 2. Bahçe. Ave baxa- (pay, hisse) kökü ile ilişkili olması muhtemeldir. Karş. Bağış, baht, pay; Fa.bāġ: BAĞ[2],BAHÇE, BAHÇIVAN"[869]; "bahçe AtebH, CodC bağçe //~Fa bāğça a.a.<bāġ her çeşit bahçe→ BAĞ2. Form olarak Fa.+ ça küçültme ekiyle yapıldığı düşünülürse de anlamında küçültme yoktur. Belki Avr vaxşa- (mülk) sözcüğünden"[870], "Bostan AtebH, CodC xii

[858]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.30
[859]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[860] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*,
[861]Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[862]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[863]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*,
[864] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[865] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.64
[866] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.64
[867] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.112
[868] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.115
[869]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.50
[870]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.51

būstan// ~Fa būstān/būyistān bahçe, özellikle çiçek bahçesi «OFa bōdistān a.a. <bōd/bōy güzel koku→BU[2], +İSTAN"[871] şeklinde açıklamıştır.

Andreas Tietze ise bu kelimeleri "bağ "üzüm bağı" < Fa. Bāġ "bahçe,i bağ"[872], "bostan "bahçe; sebze bahçesi" < Fa. bustān/būstān a.m [bū "güzel koku" + -stān/-istān mekan eki, krş. Dağistan, kabristan]"[873], "bağçe/bahçe b.m (sebze ya da çiçek ve ağaç yetiştirilen yer)< Fa. bāġça a.m. [bāġ+ küçültme eki olan –ça; krş kemençe, lugatçe vs]. Fa.'dan alınma kelimeler arasında -ça/-çe küçültme eki ile teşkil edilmiş isimler çoktur"[874] şeklinde ifade etmiştir. Clauson da ba:g kelimesinin Farsça bir kelime olduğunu bāğ "bahçe" anlamında kullanıldığını belirmiştir.[875]

5.1.2.2.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Dos-duşpan	Dost-düşmen	Dost-duşmån

Dos/Dost[Fars.]+Duşpan/Düşmen/Duşmån[Fars.]

Dost düşman, hem dost olanlar hem de olmayanlar anlamıyla Kazak Türkçesinde kullanılan "dos-duşpan" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "dost-düşmen" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "dost-duşmån" ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[876] Harezm Türkçesinde "dost düşmen" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[877]14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "düşmen dost" ve "dost (u) düşman" ikilemelerinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde[878] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde"dost düşman" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar tezinde[879] "dostlıq düşmenlik" ikilemesinin

[871]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.78
[872] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.259
[873] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.373
[874] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.260
[875] Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.311
[876] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[877] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[878] Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[879] Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Dede Korkut'ta geçtiğini, Hanifi Vural [880] ise Dede Korkut metninde "dostum düşmenüm" ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Ferit Devellioğlu "dost (Farsça isim cemi: dostân): 1. Sevişen kimse; sevilen kimse. 2. Nikahsız karı veya koca, metres. 3. Tas. (tasavvuf) Hakiki sevgili, Tanrı"[881] şeklinde tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan, "dost Kut, AtebH xi // ~Fa dōst arkadaş, yar «EFa dauştā, dauştar- a.a. »»dostane, dostluk"[882] olarak, Andreas Tietze ise "dost b.m. (düşmanın aksi)< Fa. dōst, dūst a.m"[883] olarak açıklamıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimeyi Ferit Devellioğlu, "düşmân, düşmen (farsça sıfat): Düşman, yağı. (bkz;adû, adüvv, hasm)"[884]olarak tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan ise, "düşman Kut, AtebH // ~Fa/OFa duşmān/duşman a.a.=Ave duşmanah- köktülük düşünen, a.a. duş/duj- kötü, uğursuz («HAvr *dus-kötü, bozuk) +Ave manah- düşünce, akıl, öğüt (<HAvr *men- düşünmek)→DYS+, MANTALİTE. Ortaasya Türkçesinden itibaren kaydedilmiş olan Türkçe biçimin Kürtçeden alıntı olma ihtimali yoktur. Aynı örnekle Fa duj (çirkin, murdar), duşt (çirkin), duşnām (sövme), duşvār (müşkül)"[885] şeklinde açıklamıştır.

Andreas Tietze de "düşmen / BSTT. Düşman b.m (dost'un aksi)< Fa. duşman a.m. Meninski 1680 2, 2085'e göre düşman, düşmen kelimesinin halk dilindeki varyantıdır ve son ünlüsü uzundur. Halk dili ve konuşma dili, /a/'yı uzatarak kelimeyi derman, ferman, pişman gibi başka Fa. kelimelerle benzetmiştir" [886] şeklinde belirtmiştir.

5.1.2.3.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Parşa-parşa	Parça-parça	Pärçä-pärçä

Parşa/Parça/Pärçä[Fars.]+ Parşa/Parça/Pärçä[Fars.]

[880] Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[881] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.190
[882]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.143
[883] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.647
[884] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.195
[885]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.149
[886]Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.678

Parça parça, paramparça, dilim dilim anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "parşa-parşa" ikilemesi, kırık kırık, lokma lokma, ufak ufak; yırtık yırtık anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "parça-parça" ikilemesi ve parça parça anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan "pärçä-pärçä" ikilemsi aynıdır. Her üç lehçede de Farsça parşa/parça/pärçä kelimesinin tekrarıyla ikileme oluşturulmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan[887] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "qit'a qit'a" ve "pârça pârça" ikilemeleri, Tuğba Sağlamgöncü tezinde[888] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "parça parça" ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikileme çalışan Ercan Alkaya[889] parça parça anlamında "perem perem" ikilemesinin kullanıldığını kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde parça parça anlamında Kırım Türkçesinde "parça-parça"[890] ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu bu kelimeyi "pâr-çe (farsça isim): ufak, küçük şey, parça"[891] şeklinde Sevan Nişanyan da, "parça//~Fa pārça parçacık< pāra parça→PARE"[892] şeklinde açıklamıştır.

5.1.2.4.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Täj-taq	Tac-taxt	Tåb-tåqat (tåcu taxt)
	Taxtı-tac	
	Taxtü-tac	

Täj/Tac/Tåb[Fars.]+Taq/Taxt/Tåqat[Fars.]

Hakimiyet, hükümdarlık işareti olan taht ve taç anlamında Kazak Türkçesinde "täj-taq", Azerbaycan Türkçesinde "tac-taxt", Özbek Türkçesinde ise "tåb-tåqat (tåcu

[887] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[888] Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[889]Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*
[890] Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*
[891] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.853
[892]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.478

taxt)" kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde aynı zamanada "taxtı-tac", "taxtü-tac" ikilemeleri de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Yasemin Yılmaz tezinde [893] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "tâc taht" ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde[894] Fuzuli Divanında "taht u tâc" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde taç anlamında "taj"[895] ve "taç"[896] kelimelerin kullanıldığını ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan bu kelimeleri "taç[1] Kut tāc İranlılara özgü hükümdar başlığı // ~Ar/Fa tāc hükümdar başlığı~OFa tāg kemer, çember, taç»»tacidar, taçlan-; OFa tāg-: ÇARDAK, TAÇ[1], TAK[1], TAKKE, TEKFUR"[897], "taht Kut // ~Fa/OFa taxt oturma yeri, divan, hükümdar makamı. Karş. Akad tahtu (yatak?); Fa taxt: TAHT, TAHTA, TAHTIREVAN"[898] şeklinde açıklamıştır.

5.1.2.5.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Äste-äste	Aheste-aheste	Ästä-ästä
	Asta-asta	

Äste/Aheste; Asta/Ästä[Fars.]+Äste/Aheste; Asta/Ästä[Fars.]

Yavaş yavaş, aheste aheste,ağır ağır, usul usul anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "äste-äste" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "aheste-aheste" ve "asta-asta" ikilemeleri ve Özbek Türkçesinde kullanılan "ästä-ästä" ikilemesi aynıdır. Her üç lehçede de Farsça kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikileme ile karşılaşırız.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

[893] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[894]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[895]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.220
[896]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.219
[897]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.597
[898]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.599

Gülsel Sev ilgili makalesinde [899]Divanü Lügatit Türk'te "aqru aqru" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Bilal Aktan ilgili makalesinde[900]Divanü Lügatit Türk'te "ala ala" ikilemesinin, Filiz Güner, tezinde [901] Divan-ı Hikmet'te "āstā āstā" ikilemesinin, Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında[902]Harezm Türkçesinde "akıru akıru", "akru akru" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Tuğba Sağlamgöncü tezinde [903] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "âheste âheste" ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde [904] Gülistan Tercümesi ve Kısasü'l Enbiya'da "arqun arqun (sür- vb.)" ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Ercan Alkaya ilgili çalışmasında[905] yavaş yavaş anlamında "apan apan", "imil imil", "kıdım kıdım" ve "kımıl kımıl" ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yavaş yavaş anlamında Kırım Türkçesinde "yavaş yavaş" [906] , Yeni Uygur Türkçesinde "asta-asta" [907] ve Hakas Türkçesinde "paltañ-pultañ"[908] ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde "aquru aquru: yavaşça, sessizce, yavaşçacık" [909] anlamındaki ikilemeye yer vermiş, aynı zamanda "yavaş: yumuşak huylu, sakin, halim, müşfik, rahim.=yabaş"[910] kelimesi de sözlükte yer almıştır. Ferit Devellioğlu, "âheste (farsça sıfat): yavaş ağır, yavaş yavaş"[911] olarak tanımlamış, Sevan Nişanyan kelimeyi, "aheste MEdeb // ~Fa āhasta yavaş, sessiz< hastīdan 1. Olmak, var olmak, 2. Uymak, uyumlu olmak, yaramak, değer olmak"[912] şeklinde, Andreas Tietze ise "aheste "yavaş, acelesiz" < Fa. āhista a.m. aheste āheste "yavaş sesle, mırıldanarak" [913] şeklinde açıklamıştır.

---

[899] Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*
[900]Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*
[901]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[902] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[903]Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[904]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[905] Ercan Alkaya(2008), *a.g.m*
[906] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[907] Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*
[908] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[909]Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.10
[910] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.291
[911]Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.16
[912]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.9
[913] Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.116

5.1.3. Arapça+Arapça Kökenli Olan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin büyük bir kısmı Türkçe+Türkçe kökenli, bir kısmı da Farsça+Farsça kökenli oluşmuştur. Bunun dışında her üç lehçede de ortak olan ikilemelere baktığımızda 4 ikilemenin Arapça+Arapça olduğu görülmektedir.

5.1.3.1.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Xabar-oşar	Xeber-eter	Xat-xabär

Xabar/Xeber[Ar.]+Oşar/Eter

Xat[Ar.]+Xabär[Ar.]

Haber, bilgi, malumat; iz anlamında Kazak Türkçesinde "xabar-oşar" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesi "xeber-eter" ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise "xat-xabär" ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde Arapça kelime xabar/xeber/xabär kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelime iken, Özbek Türkçesinde ise ikinci kelimeyi oluşturur. Aynı zamanda her üç lehçede de xabar/xeber/xabär ile ikileme oluşturan kelime farklıdır. Kazak Türkçesinde oşar, Azerbaycan Türkçesinde xeber, Özbek Türkçesinde ise xat ile ikileme kurulmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan[914] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde 'ilm u xabar" ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde haber anlamında Kırım Türkçesinde "haber-teber"[915], Hakas Türkçesinde "tılaas-xabar"[916] ikilemeleri yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu"haber (Arapça isim cem: ahbâr): 1. Son ve yeni havadis, bilgi. 2. Ağızdan ağza dolaşan söz. 3. Hadis, peygamberimizin sözü. 4. Gr. İsim cümlelerinde yüklem"[917] olarak tanımlamıştır. Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi, "haber Kut. AtabH

[914] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[915] Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*
[916] Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*
[917] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.303

xi //~Ar xabar bilgi, birinci elden bilinen şey < xabara denedi, sınadı, tanıdı, bizzat yaşayarak öğrendi»»haberci, haberdar; Ar xbr: BİHABER, HABER, İHBAR, İLMÜHABER, İSTİHBAR, MUHAREBE, MUHABİR, MUHBİR" [918] şeklinde açıklamıştır.

5.1.3.2.

Kazak Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Özbek Türkçesi
Xal-axuval	Hal-ehval	Hål-ähvål

Xal/Hal/Hål[Ar.]+Axuval/Ehval/Ähvål[Ar.]

Ahval, vaziyet, durum, yaşayış anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "xal-axuval" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "hal-ehval" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "hål-ähvål" ikilemesi aynıdır. Bunun dışında Kazak Türkçesinde bu anlamıyla kullanılan "xal-jay" ve "xal-jağday" ikilemeleri yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz: Halini, hatırını sormak anlamında "hal-ehval tutmaġ (soruşmaġ)".

Diğer Türk lehçelerinde hal, durum anlamında Kırım Türkçesinde "al-ahval"[919] ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu bu kelimeleri, "hâl (Arapça isim cem: ahvâl): 1.Şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman. 2. Oluş, bulunuş, suret, keyfiyet, durum. 3. Mecal, kuvvet, takat. 4. Dervişlerin, sofuların cezbesi, baygınlığı, coşkunluğu. 5. Dert, keder, elem, sıkıntı. 6. İsim çekimi şekillerinden her biri"[920]; "ahvâl (Arapça isim hâl'in cemi): 1. Oluşlar, bulunuşlar, durumlar"[921] şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan ise, "hal[1]/hāl Kut, AtabH xāl // Ar xāl 1. Durum. 2. Görünüm, varoluş evresi. 3. Şimdiki zaman< xāla döndü, dönüştü, evrildi, yöneldi, bir hale geldi, bir hal aldı, bir hale büründü, bir görüntü edindi. Ar xāla[2] (engel oldu, araya girdi)

[918] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.221
[919] Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*
[920] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.315
[921] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.19

fiiliyle anlam ve köken ilişkisi açık değildir.»»halen, hallice, halsiz"[922], "ahval AşP, İrşM, Şeyyad xiv // ~Ar axwāl [çoğ.] haller<xāl→HAL[1]"[923] şeklinde açıklamıştır.

5.1.3.3.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Mal-mülik	Mal-mülk	Mål-mülk

Mal/Mål[Ar.]+Mülik/Mülk[Ar.]

Mal mülk, gayrimenkul anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "mal-mülik", Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "mal-mülk", Özbek Türkçesinde kullanılan "mål-mülk" ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında[924] Eski Uygur Türkçesinde mal mülk anlamında "ed tavar", "yılkı barım" ve "yılkı kara" ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: "Äd: madde, mülk, servet; äd tavar"[925], "tavar: 1. davar, mal, ticaret eşyası. 2. Çin kumaşı"[926], "yılqı=yılxı~yılıq: hayvan sürüsü (at), davar"[927], "barım: zenginlik, servet, varlık"[928], "qara: 1. Kara. 2. Budum'la "halk, millet". 3. Yılkı qara "hayvan sürüsü". 4. Ehli hayvan"[929]. Filiz Güner, tezinde[930] Divan-ı Hikmet'te "māl mülk" ve "māl u mülk" ikilemelerinin geçtiğini, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde[931] Divan-ı Hikmet'te "mal u mülk" ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Mehmet Dursun Erdem çalışmasında[932]Harezm Türkçesinde "ma:l mülk", "ma:l tawar", "tawar yılkı", "yılkı kara" ikilemesinin yer aldığını, Funda Toprak ilgili çalışmasında[933] "mal tawar"

[922] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.223
[923] Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.10
[924] Serkan Şen (2002), *a.g.e.*
[925] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.68
[926] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.228
[927] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.,* s.294
[928] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.33
[929] Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.167
[930]Filiz Güner (2007), *a.g.e.*
[931]Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*
[932] Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*
[933]FundaToprak (2005), *a.g.m.*

ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde[934] 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde "mâl (u) mülk/mal mülk", "mülk ü mâl" ve "mülk vü mâl" ikilemelerinin geçtiğini, Nimet Ceylan[935] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "milk ü mâl" ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar tezinde[936] "mâl u mülk" ve "mülk ü mâl" ikilemesinin Fuzuli Divanında geçtiğini kaydetmiştir

Diğer Türk lehçelerinde mal mülk anlamında Kırım Türkçesinde "mal-mul'k"[937], Kırgız Türkçesinde "mal-tege[938], Hakas Türkçesinde "is-mal (taşınabilirler)", "is-pay (taşınamazlar)"[939] ikilemeleri yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu, bu kelimeleri "mâl (Arapça isim cem: emvâl): 1. Bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey. 2. Varlık, servet. 3. Para, nakit, gelir. 4. Tüccar eşyası. 5. Eroin, esrar ve benzeri uyuşturucu şeylerin ortak adı"[940] olarak, "mülk (Arapça isim cem: emlâk):1. Ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. Bir devletin ülkesi. 3. Vakıf olmayıp- doğrudan doğruya- birinin malı olan [toprak veya akar, yapı.]"[941] olarak tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan ise bu kelimeleri, "mal Kut, AtabH xi //~Ar māl menkul varlık, davar, zenginlik, servet, gelir< mawālī sahip olunanlar, gözetilenler →VELAYET . Çoğul olan mawālī biçiminden türetilmiş ikincil tekil form olup Arapçada bağımsız bir kök konumunu kazanmıştır. »»malen"[942]; "mülk Kut //~ Ar milk/mulk 1. Sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık. 2. Sahip olunan şey, egemenlik alanı <malaka sahip idi, egemen idi. "Malik olma" ve "hükümdar olma" anlamları arasındaki ayrım Arapçada mevcut değildir. »»mülki, mülkiyet, mülksüzleştir-"[943] olarak açıklamıştır.

---

[934] Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*
[935] Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[936]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[937] Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*
[938] İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*
[939] Mehmet Kara(2009), *a.g.m.*
[940] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.577
[941] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.720
[942]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.383
[943]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*,s.430

5.1.3.4.

Kazak Türkçesi	**Azerbaycan Türkçesi**	**Özbek Türkçesi**
Qatar-qatar	Ġatar-ġatar	Qatår-qatår

Qatar/Ġatar/Qatår[Ar.]+Qatar/Ġatar/Qatår[Ar.]

Sıra sıra, dizi dizi, katar katar anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan "qatar-qatar" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "ġatar-ġatar" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan "qatår-qatår" ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Tuğba Sağlamgöncü tezinde[944] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "katâr katâr" ikilemesi kullanıldığını, Nimet Ceylan[945] Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde "qitâr qitâr" ikilemesinin yer aldığını, Sema Bayraktar da tezinde[946] "katar katar"[947] ikilemesinin Dede Korkut'ta geçtiğini ifade etmiştir.

Ferit Devellioğlu katar kelimesini "Birbiri ardınca sıralanmış hayvan sürüsü, dizisi"[948] olarak tanımlamıştır. Sevan Nişanyan ise, "katar İrşM, YusZ, DK dizi // Ar qaṭār "1. Damlalar dizisi, 2. Birbiri ardı sıra dizili şeyler, kervan<qaṭra damla→KATRE"[949] olarak tanımlamıştır.

[944]Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*
[945]Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*
[946]Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*
[947] Bu ikilemeye Hanifi Vural'ın makalesinde de rastladık (katar katar): Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*
[948] Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.,* s.495
[949]Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.308

VI. BÖLÜM

6.1. SONUÇ

İkilemeler, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuş bir kültür mirasıdır. İkilemelerin anlatıma kattığı güç başka yollarla kolay kolay sağlanamaz. Bu bakımdan ikilemeler söz varlığımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Başka dillerde nadir olarak kullanılan bu anlatım biçimi, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir. Kelimelerin yan yana gelerek ikileme oluşturması çeşitli kurallara bağlıdır. Bu kurallar ses, yapı ve anlam ile ilgili kurallardır. Biz de bu çalışmamızda ikilemeleri ses, yapı, anlam ve köken bakımından ele alıp Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sözlüklerde yer alan ikilemeleri değerlendirdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde araştırmacıların hem Türkiye Türkçesinde hem Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde hem de Anadolu ağızlarında ikileme ile ilgili yapmış oldukları çalışmalara yer verdik. Bu çalışmalar ışığında ikilemelerin farklı tanım ve terimlerle karşımıza çıktığını gördük. Araştırmacıların fikir ayrılığı yaşadığı terim konusu, ikilemelerin çözülememiş bir problemidir. Biz bu bölümde araştırmacıların ikileme tanımlarını vererek, tercih ettikleri terimleri açıklamaya çalıştık. İkileme için kullanılan terim kadar, araştırmacıların bu yapıları hangi başlık altında değerlendirdikleri de bir bütünlük göstermemektedir. İkilemelerin hem yapı bakımından ek alarak oluşması hem de ses bakımından tekrara dayanıyor olması, bu yapıların sınıflandırılmasını zorlaştıran sebeplerdendir. Bu bakımdan dilbilgisi kitaplarında ikilemelerin hangi başlıklar altında ele alındığına değindik. Bu bölümde ikilemelerin genel özelliklerinden ana hatlarıyla bahsettik. İkilemelerin en önemli özelliklerinde biri ikilemeyi oluşturan kelimeler arasında öncelik-sonralık ilişkisine dayalı bir kalıplaşmadır. Eğer sonra gelen sözcük önce, önce gelen sözcük sonra kullanılırsa kalıplaşma bozulur. Ancak Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sıra kalıplaşmasına uymayan ikileme örnekleriyle karşılaştık. Azerbaycan Türkçesinde ġanun-ġayda~ġayda-ġanun, mal-mülk~mülk-mal, yaman-yaxşı~yaxşı-yaman, gelen-géden~géden-gelen, yersiz-yuvasız~yuvasız-yersiz, cavanlı-ġocalı~ġocalı-cavanlı, xerc borc~borc-xerc, derman-dava~dava-derman, bağ-bağça~bağça-bağ vb. örnekler yer almaktadır. Kazak Türkçesinde şeksiz-şetsiz~şetsiz-

şeksiz, talas-tartıs~tartıs-talas, tuvğan-tuvısqan~tuvısqan-tuvğan, jaqsılı-jamandı~jamandı-jaqsılı, qağaz-qalam~qalam-qağaz, zerde-zeyin~zeyin-zerde vb.; Özbek Türkçesinde ise esån-åmån~åmån-esån, päst-bäländ~bäländ-päst, ävrä-ästär~ästär-ävrä, zävq-şävq~şävq-zävq vb. örnekler yer almaktadır.

Bize göre ikileme; anlamı kuvvetlendirmek, vurgulamak ve estetik bir yolla dile getirmek için aynı, eş veya zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilerek aynı zamanda da ses benzerlikleri dolayısıyla yan yana gelerek oluşturulan bir anlatım türüdür. Çalışmamızda terim konusunda ise genel olarak kabul görmüş "ikileme" terimini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ses bakımından ikilemeleri sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki eş heceli ikilemelerin fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Bu değerlendirme sonucunda Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünlü dizininde en uygunluk gösteren Azerbaycan Türkçesi olduğunu, elimizdeki örneklere baktığımızda 51 eş heceli ikileme arasında bu kurala 31'inin uygunluk gösterdiğini, 19'unun bu kuralın dışında kaldığını söyleyebiliriz. Kurala uygunluk bakımından Azerbaycan Türkçesinden sonra Özbek Türkçesi yer alır. Özbek Türkçesinde 16 eş heceli ikileme arasında 10'u bu kurala uyarken, 6 örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Üç lehçe arasında bu kurala uymayan misallerin çoğu Kazak Türkçesine aittir. 30 eş heceli ikileme arasında bu kurala 13'ü uymuş, 17'si de bu kuralın dışında kalmıştır. Eş heceli olmayan ikilemelerde de az hecelinin önce gelmesi kuralına yine Azerbaycan Türkçesi uygunluk göstermiştir. Bu kurala uymayan örnek sayısı ise yine Kazak Türkçesinde mevcuttur. Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, aşıqtan-aşıq, ekevden-ekev, esikpe-esik, izbe-iz vb yapılar bu kuralın dışında kalır. Bunun sebebini ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin ek alıp ikinci kelimenin eksiz kullanılması olduğu düşünülebilir. Ünlü-ünsüz diziliminde, üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, ünlü ile başlayan üyenin ilk sırada olması kuralına eş heceli ikilemelerin hepsinin uyduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan bu kısımda farklılıklar oluşturan ve başta yer alan ünlülerin fonetik özelliklerini dikkate alarak bir inceleme yaptık. Bu farklılık, üç lehçede de ünlü ile

başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır. Kazak Türkçesinde; abılıp-sabılıp, abır-dabır, abır-sabır, azan-qazan, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, aspay-saspay, aşıq-şaşıq, älem-jälem, ältek-tältek, äñki-täñki, äpter-täpter, egjey-tegjey, oyqı-şoyqı, oypıl-toypıl, olqılı-tolqılı, opay-topay, opır-topır, öte-möte, uv-duv, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, ubap-şubap, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir vb. ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde; açığ-saçığ, axar-baxar, ala-tala, allı-şallı, aman-zaman, atıl-batıl, ay-hay, ayığ-sayığ, ayın-şayın, eba-geba, éle-béle, elek-velek, ellem-ġellem, esir-yésir, inkir-minkir vb ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise åçilib-såçilib, åçıq-çåçıq, ächüz-mächüz, ädi-bädi äytişmåq, äldäm-qaldäm, alğåv-dalğåv, ällä-pällä, älmåyi-cälmåyi, älvir-şälvir, åndä-såndä, apåq-çapåq, äpil-täpil, äpir-şäpir, åz-måz, åzib-yåzib, eşik-teşik, ikir-çikir, oldä-coldä vb ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu türde örneklerin sayısı Azerbaycan Türkçesine göre fazladır. Ünsüz-ünsüz dizilimine baktığımızda üç lehçede de sayı bakımından örneklerinin en fazla olduğu grup olduğunu söyleyebilirz. Bu kısımda Osman Nedim Tuna'nın ortaya koyduğu ünsüz dizisinden yararlandık ve üç lehçede de kurala uygunluk bakımından karşılaştırmaya tabii tuttuk. Ünsüz-ünlü diziliminde, "üyelerden biri vokal, öbürü konsonantla bitiyorsa, vokal ile başlayan üye sıralamada ilk olur" kuralı sebebiyle Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait eş heceli ikilemelerin hiçbiri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik esaslı kurala uymamaktadır. İkilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirirken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve listede yer vermedik.

İkilemeleri ses benzerliği bakımından incelerken bu yapılarda görülen ön ses, iç ses ve son seslerin hem ahenk oluşturduğu hem de yarattığı müzikalite ile anlatıma yardımcı olduğu görülmüştür. Burada dikkati çeken husus, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği, iç ses benzerliği ya da son ses benzerliği taşımayıp en az iki ses benzerliği de taşıyabilmesidir. Bu şekilde olan ikilemeleri birçok yerde göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak belirtmeyi tercih ettik. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön seste benzerlik bulunan ikilemelerin bir kısmı son ses ya da iç seste benzerlik gösterirken bir kısmı da

hem iç seste hem de son seste benzerlik göstermiştir. Kazak Türkçesinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin sadece bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Kazak Türkçesinde barar-barmas, bolarda-bolmay, bostan-bosqa, jıldan-jılğa, bekerden-beker, ekevden-ekev, kimde-kim, jandı-jansız, baspa-bas, betpe-bet gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde açığdan-açığa, başdan-başa, alt-altda, axır-axırda, baş-başa, ac-acına, açığ-açığına, canlı-cansız, vaxtlı-vaxtında, yérli-yérinde, diz-dizi, pişim-pişimle, soraġ-soraġla, éşider-éşitmez gibi ikilemeler aynı kelimenin tekrarıyla oluşup farklı ekler almışlardır. Bunların dışında çıl-çılpaġ, dir-dirrik, pal-paltar, tör-töküntü, tör-töküntülü, yal-yalman gibi ilk üyesi pekiştirme amaçlı kullanılan ikilemelerin yanında bağ-bağat, bağ-bağça, yaxıb-yıxmaġ, mal-mülk, lağ-loğaz, xırda-xuruş, xırım-xırda, gün-günorta, ġonu(m)-ġonşu, dağ-daş gibi farklı bir kelimenin tekrarıyla oluşan ikileme örnekleri de vardır. Özbek Türkçesinde åz-åzdän, åçıqdän-åçıq, bäsmä-bäs, båşmä-båş, betmä-bet, birmä-bir, elmä-el, eşikmä-eşik, gälmä-gäl, izmä-iz gibi ikileme örnekleri aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Bunların dışında bom-boş, köm-kök, låp-låyıq gibi ikilemelerin ilk üyesi pekiştirme amaçlı kurulan ikilemelerin yanında årzu-årmån, mål-mülk, näsl-näsäb, yärim-yårti, qarama-qarşi, fısqu-fäsåd gibi farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikileme örnekleri de vardır.

Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler her üç lehçede de farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, kimi aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluştururken, kimi sadece tek heceli kelimelerde a>u değişimiyle bu benzerliği oluşturmuş kimi de kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jaqsılı-jamandı, jamandı-jaqsılı, zorlap-zombılap, köptep-kölemdep, qalğan-qutqan, keldi-ketti gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde atalı-analı, berli-bezekli, évsiz-éşiksiz, deriden-dırnaġdan, dağa-daşa, ġabağını-gérisini, géden-gelen gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise qalgän-qutgän, siläb-siypäb, åldi-ärqası, åldi-årtı gibi ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. Kazak Türkçesinde bal-bul, dal-dul, şañ-şuñ gibi örneklerde; Azerbaycan Türkçesinde çağ-çuğ, dam-dum, ġar-ġur, lat-lüt, şap-şup, tap-tup, tek-tük, nem-nüm, şéy-şüy gibi örneklerde; Özbek Türkçesinde ise . çağ-çuğ, çäñ-çüñ, dån-dün, şåv-şuv gibi örneklerde herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır;

burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimede bulunan a/å/ä ünlüsünün, ikinci kelimede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. Bunların dışında kalan Kazak Türkçesinde ävliye-änbiye, emin-erkin, abısın-ajın, jebir-jesir gibi örneklerde, Azerbaycan Türkçesinde etir-enber, ġulan-ġuşġun, köhne-külte, neve-netice, sağdış-solduş, sınıġ-salxaġ, gibi örneklerde; Özbek Türkçesinde ise tä'rif-tävsif, xandån-xuşån, yämåq-yäsmåq, qattıq-quruq gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Hem ön ses, hem iç ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler baktığımızda her üç lehçede de ikilemelerin çoğunda ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimede u/ü olmasıyla benzerlik oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jalba-julba, qapıl-qupıl, qarañ-qurañ, qatır-qutır, qaşır-quşır, sarq-surq, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tam-tum, tars-turs, tasır-tusır, şatır-şutır Burada ilgi çeken nokta faqir-fuqarå, hak-huquq, şärt-şärait, ġerib-güreba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemelerde Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşarak bir ses benzeşmesi oluşturmasıdır.

İkilemeleri iç ses benzerliği bakımından incelediğimizde, üç lehçede de daha çok ön ses ve son ses benzerliği ile birlikte yer aldığını görmekteyiz. Bu bakımdan az örneğine rastladığımız sadece iç ses benzerliği olan ikilemelerin benzer özelliklerini ele aldık. Kazak ve Azerbaycan Türkçesi ikilemelerinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla veya birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle iç ses benzerliği oluşmuştur. Kazak Türkçesinde egjey-tegjeyli, öy-döyt, uv-şuvlı, uv-şuvsız, üy-küysiz, ün-tünsiz, ığın-şığınsız; meñ-zeñden–, meñ-zeñdik, bala-şağalı gibi ikilemeler; Azerbaycan Türkçesinde ise çem-xemli, daş-ġaşlı, esgi-üsgü, eyri-üyrü, herc-merclik gibi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki üyesi de birden fazla ek aldığında ilk eki aynı olduğunda da iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Örn. alışıb-vérişmek, alış-vérişçi, bişirib-düşürmek, bezenip-düzenmek, géyindirib-kécindirme, ekilib-biçilme, ezilib-büzülmek, ölçülüb-biçilmek. Özbek Türkçesinde ise, diğer lehçelere göre daha az örneğine rastladığımız iç ses

benzerliği çoğunlukla kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır.

İkilemeleri son ses benzerliği bakımından ele aldığımızda Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu benzerliğe sahip olan ikilemelerin çoğunun ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de aynı eki almasıyla oluştuğunu görmekteyiz. Kazak Türkçesinde ayında-jılında, alay-bulay, äytip-büytip, balalı-şağalı, ärili-berili, ärli-berli, jürdim-bardım, ersili-qarsılı, qağılğan-soğılğan, oyındı-şındı gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde allı-şallı, altdan-üstden, altını-üstünü, basdı-kesdi, ayaġdan-dırnaġdan, béşde-üçde, derelik-tepelik, déyen-gülen, elden-ayaġdan, elsiz-ayaġsız, emelli-başlı, etden-ġandan, görmez-bilmez, gibi ikilemeleri ve Özbek Türkçesinde äldäb- suldäb, åyläb-yılläb, uyälmäy-netmäy, bitmäs-tügänmäs, yüriş-turiş gibi ikilemeleri örnek olara gösterebiliriz.

Hem son hem de iç ses benzerliğine sahip olan ikilemeler ise ya ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle kurulan ikilemelerdir. Kazak Türkçesinde abır-sabır, opır-topır, ulma-julma, ıbır-jıbır, ıñ-jıñ, ıñ-şıñ, ıñqıl-sıñqıl, olbır-solbır, öte-möte; baqar-şaqar, bığı-jığı, duvlı-şuvlı, qıltıñ-sıltıñ, kiye-miye, qırıs-tırıs, malşı-jalşı, märe-säre gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde açığ-saçığ, axar-baxar, az-maz, edelli-bedelli, éle-béle, elek-velek, ellem-ġellem, ende-mende, ufaġ-tufaġ , eger-meger, ala-tala; ceze-feze, cığ-vığ, cındır-mındır, cik-bik, çem-xem, çeren-peren, daş-ġaş, dava-şava, defn-kefn, ġaş-daş, ġıdır-bıdır, hayıl-mayıl, , lalığ-malığ, lüt-müt, pul-mul, ses-bes, şaxséy-vaxséy, tar-mar, tartan-partan, tasa-pasa, varlı-karlı, yalan-palan, yecuc-me'cuc gibi ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise alğåv-dalğåv, apåq-çapåq, åçilib-såçilib, åçıq-çåçıq, äcüz-mäcüz, äldäm-qaldäm, ällä-pällä, älvir-şälvir, åndä-såndä, änıq-tänıq, äpil-täpil, äpir-şäpir, åz-måz, åzib-yåzib, äzzä-bäzzä, eşik-teşik, oldä-coldä, onqır-çonqır, unçä-munçä, undän-bundän, bud(u)-şud, çirt-pirt bol–, ciz-biz, halp-zalp, küf-süf, mevä-çevä, tår-mår, tit-pit, xår-zår, yığı-sığı, zävq-şävq, gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerin bir kısmı ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan nå+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde dad-bidad, çar-naçar,

haġġ-nahaġ, vaxt-bivaxt gibi ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise çår-nåçår, däm-bädäm, häzår-bähäzår, räng-baräng, vaqt-bevaqt, xah-nåxah, xoräm-nåhoräm, zor-bäzor gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Bunların haricinde her üç lehçede de kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla hem iç hem de son seste benzerlik görülmektedir.

Ses düzeni bakımından ikilemeleri incelerken Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelimenin a/e ünlüsü ile ikinci kelimenin u/ü ünlüsüyle oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk üyesinin a/e ikinci üyesinin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri değerlendirdik. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen a/e düz ünlünün ikinci kelimede u/ü ünlüsü ile oluşması genellikle yansıma sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde, ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimede bulunan ı/i, ikinci kelimede de kendini muhafaza ederken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerde farklı bir durum göze çarpar. Burada ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur. Kazak Türkçesinde dabır-dübir, qaşır-quşır, qatır-qutır, saqır-suqır, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır gibi ikilemelerde ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimede bulunan ı/i, ikinci kelimede de kendini muhafaza etmiştir. Azerbaycan Türkçesinde dengil-düngül, ġapış-ġupuş, kasıb-kusub, kağız-kuğuz, kesik-küsük, yazıġ-yuzuġ gibi ikilemelerde ve Özbek Türkçesinde ğacır-ğucur, häzil-hüzül, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaraq-şuruq, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur gibi ikilemelerde ikinci kelimede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana başlıkta ele aldık. İkilemeleri oluşturan kelimeler yapı bakımından değerlendirildiğinde basit olan kelimelerle kurulan örneklerin sayısının fazla olması dikkati çekmektedir. Bu tür ikilemeleri de yalın halde bulunan ikilemeler ve çekim eki almış ikilemeler olmak üzere iki başlık altında ele aldık. Yalın halde bulunan ikilemeleri, ikilemeyi oluşturan öğelerin tek başına sözlükte yer alıp almasına göre sınıflandırdık. Her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız

yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında değerlendirdik. Aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeleri ayrı ayrı ele aldık. Yapı bölümünde yalın halde bulunan ikilemelerde bazı özellikler dikkat çekicidir:

İlk kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde Kazak Türkçesinde, ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere rastlanmıştır. İkinci kelimelerin sadece j, ş, t, s, d seslerini alarak ikinci kelimeyi oluşturması dikkat çekicidir. Bu türdeki ikilemeleri şu şekilde formülleştirebiliriz: İlk kelime+ [j, ş, t, s, d+ilk kelime]. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise Kazak Türkçesindeki kadar çok olmasa da ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere bu lehçelerde de rastlarız. Üç lehçede de bu şekilde oluşmuş aynı ikilemeyi incelediğimizde: Kazak Türkçesinde aşıq-şaşıq ilk kelime+[ş+ilk kelime], Azerbaycan Türkçesinde açığ-saçığ ilk kelime+[s+ilk kelime] ve Özbek Türkçesinde ise åçıq-çåçıq ilk kelime+[ç+ilk kelime] şeklinde oluştuğunu görürüz. Bugün Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekli açık-saçık ikilemesi kullanılmaktadır.

İlk kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemeler söz konusudur. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [q, s + ilk kelime] + [s + ilk kelime] şeklinde formülleştirebileceğimiz bu yapılarda belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi belirli ünsüzlerle karşılaşmayız, buradaki ünsüzler çeşitlilik gösterir. [ç, x, t, y, l + ilk kelime] + [p + ilk kelime] şeklindeki yapın yanında d-ş/k, s-b/k, h-c, g-k, m-ş ünsüz değişimleriyle de karşılaşırız. Özbek Türkçesinde de düzenli olmayan bu ünsüz değişimleri h-z, m-ç, s-p/q, y-s şeklindedir. Kazak Türkçesinde qiyqım-siyqım, qıñqıl-sıñqıl gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde defn-kefn, géyim-kécim mitil-şitil gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise mevä-çevä, säl-päl gibi ikilemeler örnek olarak gösterilebilir.

İkinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde, ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci sözcüğün oluşması ile kurulan ikilemeler söz konusudur.

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] + [d, j, q, s, ş, t+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda d, j, q, s, ş gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Örn. abılıp-sabılıp, abır-dabır, alqam-salqam, anda-sanda, apas-qapas, iyquv-qiyquv. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi örneğe rastlamayız; ins-cins ikilemesi bu yapı için tek örnektir. Özbek Türkçesindeki bu yapıları, Kazak Türkçesindeki gibi çok örnek olmasa da [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] + [ç, m, ş+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Özbek Türkçesinde de apåq-çapåq, äcüz-mäcüz ve älvir-şälvir ikilemelerini örnek olarak gösterebiliriz.

Kazak Türkçesinde yer alan son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin kelime başında bulunan ünsüzün değişmesiyle oluştuğunu görüyoruz. Bu tür ikilemelerde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [b, q+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [ş ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] ve [b+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [t ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] olarak formülleştirebiliriz. Örn.alba-julba, apır-topır, arı-beri, käkir-şükir vb. Azerbaycan Türkçesinde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşan ikilemeye sadece sayır-bayır örneğinde rastlarız. b-s değişimiyle tek başına kullanılmayan ilk kelime son ses benzerliği ile yan yana gelmiştir.

Her iki kelimenin de tek başına kullanılmadığı ikilemelerde, her iki kelime de sözlükte yer almadığı için birinci kelime ünsüz alarak mı ikinci kelimeyi oluşturmuş, ikinci kelime başındaki ünsüz düşerek mi birinci kelimeyi oluşturmuş anlamak zordur. Esas kelimenin hangisi olduğu bilinmediği için iki ihtimal ortaya çıkar:

1. Ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler
2. İkinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[t, s, ş, j+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [t, s, ş, j +ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda j, s, ş, t gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Örn. äñki-täñki, äpter-täpter, ebil-sebil, oypıl-toypıl, uvma-juvma, übirli-şübirli vb. Azerbaycan Türkçesinde bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, v, ġ+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+[b, v, ġ +ilk

kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Örn. atıl-batıl, ayın-şayın, elek-velek, ellem-ġellem vb. Özbek Türkçesinde ise bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Örn. äldäm-qaldäm, alğåv-dalğåv, älmåyi-cälmåyi, apåq-çapåq vb. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde ünsüzler belirliyken, Özbek Türkçesinde ünsüzlerin çeşitli olması dikkat çekicidir.

Çekim eki alarak oluşan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci öğe ek alabildiği gibi, her iki öğe de çekim eki alabilir. İncelediğimiz Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemelerin çekimini de kurala bağlamak zordur. Bazen sadece birinci kelimenin çekim eki alırken, bazen ikinci kelimenin, bazen de her iki kelimenin çekim eki aldığını görmekteyiz. Örn. Azerbaycan Türkçesinde "bire-bir" ikilemesinde sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki almış, "çiyin-çiyine" ikilemesinde sadece ikinci kelime datif eki almış, "işe-güce" ikilemesinde ise ikilemeyi oluşturan her iki kelime de datif eki almıştır. Bazı durumlarda ikilemeleri oluşturan bir öğe başka bir isim çekim eki, diğer öğe başka bir isim çekim eki alabilmektedir. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi datif alarak oluşan ikilemelerin her üç lehçede de sayılarının fazla olduğunu tespit ettik. Kazak Türkçesinde bostan-bosqa, jıldan-jılğa, künnen-künge, qoldan-qolğa, tekten-tekke gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde açığdan-açığa, başdan-ayağa, başdan-başa, birden-ikiye, birden-bire gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise bäkårdän-bäkårgä ikilemesi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca sadece ilk kelimenin ablatif aldığı ikilemelerden bahsederken, bazılarının datif eki almasa da anlamını taşıdığını belirttik. Örneğin Özbek Türkçesinde båşdän-åyåq "baştan ayağa", qançädän-qançä "sayısız, hesapsız" ikilemeleri de ikinci kelimede datif eki almamış, ancak o anlamı taşımaktadırlar. Fiil çekim eki almış kelimelerden oluşan ikilemelerde -ar/-er/ -r; -ar/-er, -är…-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerin sayısı diğer partisip ekleriyle kurulmuş ikilemelerin sayısından fazla olduğunu tespit ettik. Kazak Türkçesinde barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, Azerbaycan Türkçesinde deyer-deymezine, düşeri-düşmezi, éşider-éşitmez, Özbek Türkçesinde ise bilär-bilmäs, bolär-bolmäs ikilemelerini örnek olarak gösterebiliriz. Fiil çekimi şeklinde oluşan ikilemeleri bildirme ve tasarlama kiplerinde çekimlenmiş fiillerle oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceledik ve bu

yapıdaki ikilemelerin sayısının oldukça az olduğu sonucuna vardık. Türemiş sözcüklerden oluşan ikilemelerde +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li….+sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz şeklinde oluşan ikilemelerde Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde de aynı kelimenin tekrar etmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jandı-jansız, joldı-jolsız, jöndi-jönsiz; Azerbaycan Türkçesinde ise canlı-cansız, vaxtlı-vaxtsız, yérli-yérsiz ikilemeleri örnek olarak gösterilebilir. İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebiliriz. Bu bakımdan bu ikilemeleri farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, izafet terkipli yapılarve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceledik. Pekiştirmeli yapıları kendi içinde başta pekiştirme unsur kullanılarak oluşan ikilemeler ve ortada pekiştirme unsuru kullanılarak oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında ele aldık. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde, başta pekiştirme kullanılarak oluşan ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yerine tek bir kelimenin ilk heceleri alınır; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinden uygun olanını alarak oluşmaktadır. Kazak Türkçesinde äp-ädemi, äp-äsem, bap-baysaldı, zım-ziya, qıl-qıbır, şım-şıtırıq gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde çıl-çılpaġ, çör-çöp, dör-döşek, pal-paltarlı, kül-külfet, kem-kesir gibi ikilemeleri, Özbek Türkçesi bäb-bärävär, bom-boş, büs-bütün, kap-kättä, köm-kök, qıp-qızıl, yäm-yäşil gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Örneğine sadece Kazak ve Özbek Türkçelerinde rastladığımız ortada pekiştirme eki alarak oluşan ikilemelerde ise, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin arasına bir pekiştirme unsuru girmektedir. Ayrıca izafet terkipli yapıları anlatım gücünü arttırıp anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılımaları sebebiyle ikileme olarak kabul ettik.

Çalışmamızın dördüncü bölümünü oluşturan anlam bakımından ikilemeleri incelerken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında inceledik.Bu bölümde, ikilemeleri anlam olarak incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer

alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Burada dikkatimizi çeken husus, bu üç lehçede de ortak olarak kullanılan ikilemelerin zıt anlamlı ikilemeler olmasıdır. Örn. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "yay-ġış" ikilemesi, Özbek Türkçesinde "qışın-yåzin" ikilemesi ve Kazak Türkçesinde "jazı-qısı" ikilemesi; Kazak Türkçesinde "azdı-köpti" ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde "az-çox" ikilemesi ve Özbek Türkçesinde "åzmi-köpmi" ikilemesi; Kazak Türkçesinde "alıs-beris" ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde "alış-vériş" ve Özbek Türkçesinde "åldi-berdi" ikilemesi zıt anlamlı kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmuş, her üç lehçede de ortak olan ikilemelerdir. Bu durum, birçok araştırmacının da dediği gibi zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceği düşüncesini destekler niteliktedir. Burada eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerin dışında anlam olarak bu kalıpların dışına çıkan bazı ikilemeler yer almaktadır. Bu bakımdan geriye kalan ikilemeleri biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler şeklinde değerlendirdik. Terkipli yapıları birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturduğunu düşünerek birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler başlığı altında değerlendirdik. Ayrıca bugün ikilemelerde yer alan kelimelerin tek başına kullanılmasa da tarihin belli dönemlerinde tek başına kullanıldıkları daha sonra unutuldukları görüşünden yola çıkarak ikilemeyi oluşturan kelimenin anlamsız olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan ikilemeleri anlam bakımından incelerken "anlamsız" ifadesini kullanmaktan kaçındık. Bu bölümde tek başına sözlükte yer alan kelimeler arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın beşinci bölümünü oluşturan köken bakımından ikilemeleri Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Bu çalışmamızda, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin kökenini incelemeye çalıştık. Türk dilinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ve Karluk grubunda yer alan Özbek Türkçesinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin köken itibariyle Türkçe olması dikkat çekicidir. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 38 ikilemeye rastladık. Bunların 30'u Türkçe+Türkçe kökenli, 5'i Farsça+Farsça kökenli, 4'ü ise Arapça+Arapça kökenli olan ikilemelerdir.

6.2. KAYNAKÇA

ABİK, A. Deniz, "Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Taraflar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Cilt 17, s 1, Ankara, 2010, s. 1-27.

ABİK, A. Deniz, "(İsim1+lI/+lU) (İsim2+lI/+lU) Kuruluşundaki İkilemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 17, Sayı 2, Ankara, 2010, s. 1-20.

AĞAKAY, Mehmet Ali, "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine,"*Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 16, Ocak 1953a s.189-191

AĞAKAY, Mehmet Ali, "Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2", *Türk Dili,* Cilt 2, Sayı 17, Şubat 1953b, s.268-271

AĞAKAY, Mehmet Ali, "Türkçede Kelime Koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Sayı 7, Ankara, 1954, s.97-104.

AKERSON, Fatma, "Türkçenin Çeviride Tam Değerlendirilemeyen Bir Özelliği: İkilemeler", *Çağdaş Eleştiri*, S: 6, 1982, s. 49-52

AKMAN, Eyüp, "Kastamonu Ağzından Az Bilinen İkilemeler", *Bilkent Üniversitesi 7. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri 25-28 Eylül, Selanik*, 2012, s. 207-215.

AKSAN, Doğan, *Sözcük Türleri 1. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979

AKSAN, Doğan, Türkçenin *Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar-*, Engin Yayınevi, Ankara, 1996

AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler*, Simurg, İstanbul, 2000

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar-*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:439, Ankara, 2003, 3.Cilt

AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2- Deyimler Sözlüğü-, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988

AKTAN, Bilal, "Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı 28, Güz/2010, s. 1-12.

ALKAYA, Ercan, "Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 3/3, 2008, s. 37-76.

ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

ATALAY, Besim, *Dîvânu Lûgâti't-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1939

AYDIN, Erhan, "Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler", *Türk Dili*, Cilt 1997/1, Sayı 544, Nisan/1997, s. 417-421.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007

BAYRAKTAR, Sema, "Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İsmet Cemiloğlu, Ankara, 2004.

BOZKURT, Fuat, *Türkiye Türkçesi (2. Baskı),* Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 2000

BÖLER, Tuncay, "Çaştani Bey Hikâyesi'nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 42, Sayı 42, İstanbul, 2010, s. 33-60.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

CEYLAN, Nimet, "Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Deniz Abik, Adana, 2009.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972

COŞKUN, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 753, Ankara, 2000

ÇAĞATAY, Saadet, "Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:279*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 29-66.

ÇELİK-ŞAVK, Ülkü, "Kırım Tatarcasında İkilemeler", *Türkbilig*, Sayı 6, 2003, s. 37-40.

ÇORAKLI, Şahbender, "Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001, s. 53-60.

ÇORAKLI, Şahbender, "Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 2", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 2005, s. 41-44.

ÇÜRÜK, Yasemin, "Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Özmen, Adana, 2009.

DEMİRCAN, Ömer, "Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama", *8. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996*, Ankara, 1997, s. 191-206

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003

DİZDAROĞLU, Hikmet, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

DURGUT, Hüseyin, "Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler", 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1, Atatürk Kültür,* Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.805-814.

EKER, Süer, *Çağdaş Türk Dili,* Grafiker Yayınları, Ankara, 2011

ERDEM, Mehmet Dursun, "Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine, *Bilig*, Sayı 33, Bahar/2005, s. 189-225.

EREN, Hasan, "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 7, Sayı 2, Ankara, 1949, s. 283-286.

ERGİN, Muharrem,*Orhun Abideleri,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi (Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin)*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 2008.

GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979

GÖĞÜŞ, Beşir, "Türkçede Birleşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1962, s. 245-264.

GÖKDAYI, Hürriyet, "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, Sayı 44, Kış/2008, s. 89-110

GRÖNBECH, K. (Çeviren: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 1. Cilt (A-N*), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011a

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 2. Cilt (O-Z),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011b

GÜNER, Filiz, "Divan-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi", Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Salih Demirbilek, Samsun, 2007

GÜNER-DİLEK, Figen, "Altay Türkçesinde İkilemeler", *Bilig*, Sayı 28, Ankara, Kış/2004, s.83-100.

HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Söz Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972

HATİBOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme,* Türk Dil Kurum Yayınları (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara, 1981.

HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 2002

KARA, Mehmet, "Hakas Türkçesinde İkilemeler", *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Bahar/2009, s. 35-62.

KARA, Türkay, "Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.241-257.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara, 2012.

KARAHAN, Leyla, "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Editör: Ekrem Arıkoğlu),* Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 140-148.

KARAHAN, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2013

KOÇ, Kenan- BAYNİYAZOV, Ayabek- BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü,* Akçağ, Ankara, 2003.

KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, 1992

NAGY, Éva Kincses, "İki Taşla Bir Kuş… Çağatayca'da Hendiadyoin", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.1125-1136.

NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı,-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖLMEZ, Mehmet, "Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 8, s. 35-47.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı, "Kutadgu Biligde İkilemeler 1", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 7, 1997, s. 19-40.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı, "Kutadgu Biligde İkilemeler 2", *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı,* Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1998, s. 235-260.

ÖZ, Aynur, "Özbek Türkçesinde İkilemeler", *Türkoloji Dergisi*, C.12, S.1,1997, s. 287-311

Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat, Özbek Türk Dilleri Neşri, Özbek- Türk Liseleri Yayınları, Taşkent, 1997.

ÖZKAN, Bülent, "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri", *Turkish Studies*, 5/4, 2010.

ÖZKAN, Bülent, "Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar", *Turkish Studies*, 6/11, Kış/2011, s. 1572-1594.

ÖZKAN, İbrahim, "Türk Atasözlerinde Yinelemeler", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1649-1656.

ÖZKAN, Mustafa, "Deyimleşmiş İkilemeler", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.2289-2318.

ÖZTÜRK, Sevgi, "Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler", *Turkish Studies*, 3/4, yaz/2008, s.1036-1048

SAĞLAMGÖNCÜ, Tuğba, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildindeki İkilemeler", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Musa Duman, İstanbul, 2013.

SERTKAYA, Osman Fikri, "Maitrisimit Nom Bitig", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-83, s.259-271

SEV, Gülsel, "Divanü Lügatit Türk'te İkilemeler", *Türk Dili*, Sayı 634, Ekim/2004, s. 497-510.

SUÇİN, Mehmet Hakkı, "Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 28, Yaz/2006, s. 281-294.

ŞEN, Serkan, Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gece, Samsun, 2002.

TEKİN, Şinasi, *İştikakçının Köşesi- Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler-*, Simurg, İstanbul, 2001

TIETZE, Andreas, "Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler", *Reşit Rahmeti Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19*, Ankara, 1966, s. 423-428.

TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat, Birinci Cilt A-E,* Simurg, İstanbul-Wien, 2002

TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat*, İkinci Cilt F-J, Wien, 2009

TOPRAK, Funda, "Harezm Türkçesinde İkilemeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Cilt 5, Sayı 2, İzmir, 2005, s. 277-292.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçede Tekrarlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2-3, İstanbul, 1949, s. 429-447.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçede Tekrarlar 2", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 4, Sayı 1-2, İstanbul, 1950, s.35-82.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-1983, s. 163-228.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara, 2000

ULUTAŞ, İsmail, "Kırgız Türkçesinde İkilemeler", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri,* Sayı 13, Celalabat-Kırgızistan, Ekim/2007, s. 1-15

UYGUN, Hatice, "Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nergis Biray, Denizli, 2007.

ÜSTÜNOVA, Kerime, "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler", *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 21-27

VARDAR, Berke, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Sevinç Basımevi, Ankara, 1980

VURAL, Hanifi, "Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları", *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s. 3089-3094.

YASTI, Mehmet, "Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 21, Konya, Bahar/2007, s. 51-87.

YILDIZ, Hüseyin, "Divân-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine", *IJSES*, Sayı 1/1, 2011, s. 41-46.

YILMAZ, Yasemin, "14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İkileme- Sayıca Eş Heceli Kelimelerde-", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Zikri Turan, Sakarya, 2007.

YULDASHEV Marufjon - ÖZKAYA Yılmaz, *Özbekçe Yazım Kılavuzu,* Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011

YUSUF, Berdak, *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük,* Taşkent, 1993 (www. ziyouz.com kutubxonasi).

YÜCE, Nuri, "İkilemelerdeki İlginç Problemler", *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı,* Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1988, s. 419-427.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995

6.3. EK

6.3.1. SÖZLÜK

6.3.1.1. Kazak Türkçesinde İkilemeler

Abılıp-sabılıp: 1. Yorgun argın 2. Tez, acele, alelacele, paldır küldür

Abır-dabır: Gürültü patırtı, şamata.

Abıroy-ataq: Hürmet, saygı, itibar.

Abır-sabır: Alelacele, apar topar, çabucak.

Abısın-ajın: Kardeş, akraba kimselerin hanımları: abısın-ajınday boluw sırdaş olmak, dostça geçinmek.

Avtomat-telefon: Otomatik telefon.

Ağayın-jekjat: Aynı soydan gelen akrabalar.

Ağayın-jurağat: Akraba, hısım; eş dost.

Ağayın-tuvğan: Akraba.

Ağalı-inili: Kardeş kimseler.

Ağaş-at: Kazaklarda içinde cenaze taşınan üstü açık tabut.

Ağıl-tegil: Bol, çok, fazlasıyla.

Az-azdap: Azar azar.

Azan-qazan: Gürültü patırtı ederek.

Azdı-köpti: Az çok.

Azıq- tülik: 1. Gıda maddeleri. Azıq-tülik dükeni bakkal, market.

Azın-avlaq: Azıcık, birazcık, çok az.

Azıp-toz–: 1. Perişan halde olmak, zayıflamak, halsizleşmek. 2. Eskimek, verimsizleşmek: Egistik jer azıp-tozğan. Tarla verimsizleşmiş.

Aylap-jıldap: Aylarca, yıllarca

Ayıl-turman: Atın koşum takımları.

Ayında-jılında: Ara sıra, çok seyrek, ayda yılda bir.

Aqırıp-jekir–: Bağırıp çağırmak, azarlamak, paylamak.

Alay-bulay: İleri geri, bir öyle bir böyle. Alay-bulay bolsa Aniden ölürse.

Ala-qula: Farklı farklı, rengârenk, benekli, alaca.

Alalı- qulalı: Alacalı bulacalı

Alba-julba: Yırtık pırtık, lime lime, pejmürde.

Alda-jalda: En kötü ihtimalle, eğer, şayet.

Aldap-arba–: Dolandırmak, kandırmak.

Aldap-sula–: Öyle veya böyle dediğini yaptırmak.

Aldı- aldına: Kendi başına.

Aldı-artı: 1.Önü arkası, çevre etraf. 2. Hepsi, varı yoğu, tamamı.

Alqam-salqam: Özensiz, gelişigüzel: alqam-salqam kiyinüv gelişi güzel giyinmek.

Alma-kezek: Sırayla, nöbetleşe.

Almalı-salmalı: Sökülebilir, değiştirilebilir: almalı-salmalı tis takma diş.

Aluvan-aluvan: Çok çeşitli, elvan elvan.

Alım-salıq: Vergi.

Alıs-beris: Alışveriş, takas.

Alıs-jaqın: Uzak yakın, herkes: Alıs-jakın tügel jinaldı. Herkes toplandı.

Amandıq-savlıq: Sağlık, esenlik.

Aman-esen: Sağ salim. Aman-esen qaytıp keldi. Sağ salim geri döndü.

Anav-mınav: Bu, şu, falan filan.

Anday-munday: Ufak tefek, önemsiz.

Anda-sanda: Ara sıra, arada sırada, bazen.

Apalı-siñlili: Kız kardeşler.

Apas-qapas: Alelâcele, telaşlı, apar topar.

Apır-topır: Apar topar, alelâcele.

Ara-arasında: Arada bir, ara sıra.

Araq-şarap: Alkollü içecekler.

Ar-ujdan: Vicdan, ar, namus.

Ar-uyat: Namus, şeref, haysiyet.

Ar-uyatsız: Ahlaksız, arsız.

Ar-uyattı: Vicdanlı, namuslu.

Arı-beri: İleri geri, sağa sola.

Aspay-saspay: Acele etmeden, yavaşça.

As-suv: Yiyecekler.

Astan-kesten: Alt üst, darmadağınık.

Astı-üstü: Altı üstü.

Ata-ana: Ana-baba, ebeveyn.

Ata-anaday: Anan baba gibi.

Ata-ene: Kaynata ile kaynana.

Atı-jöni: Adı-soyadı: Atı-jöniñ kim? Adın soyadın ne? Atı-jöni joq urısuv boş yere azarlamak.

Avzı-murnı: ağzı burnu.

Avmalı-tökpeli: Değişken, değişmeli, değişime açık.

Avıq-avıq: Kesik, kesik, ara sıra.

Aş-jalañaş: Aç, evsiz barksız.

Aşuv-ıza: Öfke, hiddet, sinir.

Aşıqtan-aşıq: Açıktan açığa, göz önünde aleni.

Aşıq-şaşıq: Açık saçık.

Ädet-ğurıp, Ädet-salt: Örf, adet, gelenek görenek, anane, töre.

Ädet-dağdı: Alışkanlık, adet.

Äjüva-sıqaq: Mizah, gülmece.

Äzer-äzer: Bir hırka bir lokma, aza kanaat.

Äzil-qaljıñ, Äzil-oyın: Şaka, nükte.

Äzil-mazaq, Äzil-ospaq, Äzil-sıqaq: Alay, istihza, mizah, hiciv, yergi.

Äzil-ökpe: Şaka yollu dargınlığını bildirme.

Äzil-savıq: Oyun, eğlence.

Äytip-büytip: Şöyle böyle, bir şekilde. Biz äytip-büytip baratın jerge jettik. Biz öyle ya da böyle gideceğimiz yere ulaştık.

Äke-baba: Ecdat, dedeler.

Äke-şeşe: Anne baba, ebeveyn.

Äkimşildik-ämirşildik: Totaliter yönetim.

Äl-avqat: Hal, durum.

Älem-jälem: Dağınık, düzensiz, darmadağın.

Älem-tapırıq: Alt üst, darmadağınık. Älem-tapırığın şığaruv alt üst etmek.

Älsin-älsin: Ara sıra, zaman zaman.

Ältek-tältek: Zar zor, güçlükle.

Älim-berim: 1. Biraz, azıcık 2. İstikrarsız, değişken; bir öyle, bir böyle.

Ämir-qudiret: İktidar, üstünlük, hakimiyet.

Än- biy: Şarkı, dans.

Äne-mine: 1. Şimdi, derhal, hemen. 2. Şöyle böyle. Äne-mine degenşe çabucak.

Än-küy: Şarkı, ezgi.

Äñki-täñki: Karman çorman, karmakarışık: basım äñki-täñki boldı. Kafam allak bullak oldu.

Äp-ädemi: Çok iyi, çok güzel.

Äp-äzir: Hazır duran, hazır bulunan, hemen şimdi.

Äp-äsem: Çok güzel.

Äpter-täpter: Darmadağınık, düzensiz, özensiz.

Äreñ-äreñ: Zorla, zar zor, güçlükle, kıt kanaat.

Äri-beri, Ärli-berli, Ärili-berili: İleri geri.

Äste-äste: Yavaş yavaş, aheste aheste.

Ättegen-ay: Keşke.

Ävliye-änbiye: Evliya enbiya.

Ävre-sarsañ: Zahmet, boş çaba. Ävre boluv zahmet etmek.

Bağım-kütim: Besleme, bakım.

Bağıp-qaq–: Beslemek, yetiştirmek, büyütmek, terbiye etmek, eğitmek.

Bay-kedey: Zengin fakir.

Baylap-mata–: 1. Bağlamak 2. Nişanlamak.

Bay-manap: Soylu, aris-tokrat, sultan ailesine mensup.

Baqar-şaqar: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

Baq-bereke: Uğur, şans, baht.

Baq-dereje: Unvan, derece, rütbe.

Baq-dävlet: Zenginlik, rızık, varlık.

Baqsı- balger, Baqsı-tävip: Cinci, üfürükçü.

Baq-talay, Baq-talan: Şeref, şöhret, ün, şan.

Baqşa-bav: Bağ bahçe.

Baqıra-şaqıra: Bağıra çağıra, yüksek sesle.

Baqırıp-şaqırıp–: Bağırıp çağırmak, haykırmak.

Balalı-şağalı, Bala-şağalı: Çoluk çocuğu olan.

Bala-şağa: Çoluk çocuk.

Bal-bul: Bal-bul januv canlanmak, yüzüne kan gelmek.

Balğa-tös: Çekiç örs.

Bal-şırın: 1. Çok tatlı, şirin 2. Eğlenceli, hoş.

Bap-baysaldı: Sabırlı, ağırbaşlı.

Bap-balğın: Çok yumuşak.

Bara-bara: Gitgide, gittikçe, zamanla.

Barar-barmas: Gider gitmez.

Basa-basa: Üstüne basa basa, altını çizerek.

Basa-köktep: İzin almadan.

Bas-ayağı: 1. Baştan sona, tamamen. 2. Tamamı, hepsi.

Baspa-bas: Başa baş.

Bastı-bastı: Belli başlı. Bastı-bastı aqsaqaldar ileri gelen aksakallar, ihtiyarlar.

Basıp-janışta–: Kırmak, dağıtmak, parçalamak, ezmek.

Bäybişe-toqal: Çok evli kişinin eşleri.

Bälen-tügen: Falan filan.

Bäle-jala: Kaza, bela.

Bekerden-beker: Boşu boşuna.

Bet-ajar, Bet-avız: Yüz, çehre, sima.

Bet-betimen: Herkes bildiğine göre, kendi başına.

Betpe-bet: Yüz yüze, karşı karşıya.

Bilep-töste–: Arzu ettiği şekilde, kendi bildiği gibi idare etmek.

Boda-boda: Hüngür hüngür. Boda-boda jınav hüngür hüngür ağlamak.

Bolar-bolmas: 1. Olur olmaz: Qarlığaş bolar-bolmas aşuvlanadı. Karlığaş olur olmaz şeye kızar. 2. Birazcık, azıcık.

Bolarda-bolmay: Zorla, ısrarla.

Bolıp-tol–: Bolluk,refah içinde yaşamak.

Borşa-borşa: 1. Parça parça, dilim dilim. 2. Domur domur.

Bostan-bosqa: Boşu boşuna, yok yere, boş yere.

Bota-taylaq: Deve yavrularının genel adı.

Böle-jar–: 1. Bölmek, paylaşmak, taksim etmek. 2. İnsanları ayırmak.

Böle-jara: Ortaklaşa, beraber.

Böri-qarı: Kurt ve hayvan hırsızlarının genel adı.

Buvma-buvma: Top top, tomar tomar.

Buvıp-tüy–: Ambalajlamak, paketlemek.

Buza-jar–: Kalabalığı yarıp geçmek, içeri dalmak.

Buzav-torpak: İneğin bir yaşına gelmiş yavrusu, dana.

Buzıp-jar–: 1. Bozmak, tahrip etmek. 2. Kalabalığı yarıp geçmek.

Bulqan-talqan–: 1. Öfkelenip, kızıp: Şeşesi bulqan-talqan bolıp aşuvlandı. Annesinin kanı beynine sıçradı, hiddetlendi. 2. Alt üst, darmadağın olmak.

Burış-burış: Köşeli, çok köşeli, köşe köşe.

Büge-şige: Detay, teferruat, ayrıntı.

Bügin-erteñ: Bugün yarın, pek yakında.

Büp-bütin: Sapasağlam.

Bığı-jığı: Rastgele, gelişigüzel.

Bıj-tıj: bıj-tıj etüv a) Fokurdamak. b) Ekşiyip köpüklenmek.

Bıt-şıt: bıt-şıt boluv Darmadağın, paramparça olmak, dağılmak, parçalanmak.

Biliner-bilinbes: Belli belirsiz, hayal meyal.

Bip-biyik: Epeyce yüksek, çok yüksek.

Bip-birdey: Tamamen aynı, bir, eşit.

Bir-birlep: Birer birer, sırayla.

Bir-eki: Bir iki, birkaç.

Biren-saran: Bazı, tek tük.

Birli-jarım: Bir iki, birkaç.

Birimen-biri: Kendi arasında, birbirleriyle.

Vagon-restoran: Vagon restoran, lokantalı vagon.

Gama-sevle: Gama ışınlar.

Göy-göy: 1. Eşit seviyeli, aynı tempodaki ses. 2. Dert, keder, kaygı.

Göy-göyle–: Derin kaygıya düşmek.

Guv-guv: Rüzgarın sert estiği sırada çıkardığı ses, uğultu.

Gül-bäyşeşek: Bahar çiçeği.

Gül-gül: gül-gül jaynav Canlanmak, güzelleşmek.

Ğılımiy-zerttev: Bilimsel araştırma ile ilgili.

Ğılımiy-tehnikalıq: Bilimsel ve teknik.

Ğılımiy-fantastikalıq: Bilim kurgu.

Dabır-dübir: Bangır bangır bağırmak, bangırdamak.

Day-day: day-day boluv Hizipleşmek, taraflara ayrılmak.

Daqpa-daq: Dosdoğru, tamı tamına.

Dala-dala: Paramparça, pare pare, lime lime. Dala-dalasın şığaruv parçalamak, dağıtmak.

Dal-dul: Pare pare, yırtık pırtık, lime lime.

Damıl-damıl: Tekrar tekrar, zaman zaman.

Dap-dayın: Hazır.

Dap-darday: Koskoca, büyük, iri, kocaman.

Dara-dara: Tek tek, parça parça.

Dav-damay: Münakaşa, tartışma.

Dav-janjal: Kavga, münakaşa.

Dälme-däl: Tıpatıp, tamtamına, aynen.

Dälme-däldik: Uygunluk, aynılık.

Däm-tuz: 1. Tat tuz, lezzet. 2. Kıymetli misafirlere yapılan ikram. 3. Alın yazısı, kader, kısmet, nasip. Däm-tuz aydav kaderde kısmette olmak; däm-tuzı jarasuv gül gibi geçinmek.

Dändi-daqıl: Hububat, tahıl.

Däp-däl: Tamı tamına.

Däri-därmek: İlaçlara verilen genel ad.

Däv-peri: 1. Dev. 2. Güçlü, kuvvetli, sağlam.

Del-sal: Üzerine ağırlık, rehavet çökerek.

Deste-deste: deste deste, demet demet.

Doda-doda: (saç, tüy vb.) Taraz taraz, dağınık, kabarık.

Dop-domalaq: Yusyuvarlak.

Dos-duşpan: Dost düşman, herkes.

Dos-jar, Dos-jora: Ahbap, arkadaş, düşmanlığı olmaya kimseler.

Döp-döñgelek: Yusyuvarlak.

Duv-duv: Gürültü, patırtı, şamata.

Duvlı-şuvlı: Gürültülü, patırtılı.

Duvman-savıq: Eğlence.

Dümp-dümp: Güm güm.

Düp-tüzüv: Dümdüz, dosdoğru.

Dürkin-dürkin: Tekrar tekrar, bazı bazı.

Dürs-dürs: Güm güm.

Ebil-sebil: 1. Gözyaşları sel olup. 2. Domur domur terleyerek: Ebil-sebil terledi. O, çok terledi. 3. Paspal, bakımsız, dağınık, pis. Ebil-sebil boluv a) çok ağlamak b) bakımsız, paspal olmak. Ebil-sebili şığuv saç sakal birbirine karışmak, bakımsız, zayıf, pis olmak.

Egjey-tegjey: Detay, ayrıntı, teferruat.

Egjey-tegjeyle–: Teferruata inmek, detaylı şekilde incelemek.

Egjey-tegjeyli: Ayrıntılı, teferruatlı, detaylı olarak, etraflıca.

Egil-tegil: 1. Gözyaşları sel olup 2. Bol, çok.

Egindik-şabındıq: Ekip biçmeye müsait yer.

Egin-jay: Ekin ekilen yer, tarla, mezra.

Ekevden-ekev: Sadece ikisi, baş başa.

Elde-künde: Halk geleneğinde, törede.

Eleñ-eleñ: Ürkek bir şekilde etrafına bakınma.

El-jurt: Eş dost, akraba, bütün halk, el gün.

Elsiz-jurtsız: Issız, tenha.

Emdev-profilaktikalıq: Kaplıca, ılıca, termal tesis olarak kullanılan (yer).

Emdev-sanitarlıq: Sağlık hizmetleri veren (birim).

Em-dom: Halk hekimliği.

Em-domda–: Halk hekimliği yolu ile tedavi etmek.

Emen-jarqı: Azıcık, küçücük.

Emen-jarqılap: Biraz, ara sıra, azıcık.

Emin-erkin: 1. Rahat, sıkıntısız. 2. İstediği gibi, arzuladığı biçimde.

Emis-emis: 1. Zar zor, güçlükle. Onıñ davısı emis-emis estildi. Onun sesi zar zor işitildi. 2. Ara sıra, bazen.

Entige-entige: Nefes nefese, soluk soluğa.

Enşi-üles: 1. Babanın çocuğuna evlendiği zaman mal mülkünden verdiği hisse. 2. Kısmet, hisse, nasip, pay 3. Görev, sorumluluk, borç.

Eptep-septep: Şöyle böyle, düşe kalka.

Er-azamat: Erkek.

Eren-ğayıp: Göz açıp kapayıncaya kadar, kaşla göz arasında olan.

Erkek-urğaşı: 1. Kadın ve erkek(ler). 2. Erkek dişi (hayvan).

Erke-totay: Şımarık.

Erli-zayıptı: Karı koca.

Erli-zayıptışa: Karı koca gibi.

Er-sayman: Eyer, eyer takımı.

Ersili-qarsılı: İleri geri, öteye beriye.

Erteli-keş: 1.Er geç, eninde sonunda. 2. Bütün gün, gece gündüz.

Erteli-soñdı: Gelip geçmiş, olup bitmiş.

Er-toqım, Er-turman: Eyer takımı.

Erik-jiger: İradeli olma.

Erinbey-jalıqpay: Bıkmadan usanmadan.

Esen-aman, Esen-sav: Sağ salim, sağ selamet.

Esep-qiysap: 1. Hesap kitap. 2. Hesap, matematik.

Esep-qiysapsız: 1. Hesapsız, kitapsız. 2. Hadsiz, hesapsız, haddinden fazla, çok.

Eski-qusqı: Eski püskü, pejmürde.

Estiler-estilmes: Zar zor duyulan, alçak ses.

Esikpe-esik: Kapı komşu, kapıları yan yana.

Jağınıp-jalpay: Yalvarıp yakarmak.

Jadap-jüde–: Zayıflamak, yıpranmak, yorgun, bitkin düşmek.

Jazuv-sızuv: Yazı, yazı sistemi.

Jazuv-sızuvsız: Yazısız, yazı kültürü olmayan, ümmi.

Jazı-küzi: Bütün yaz ve güz boyu.

Jazı-qısı: Yaz kış, yıl boyunca.

Jaydan-jay: Öylesine, boşu boşuna, durup dururken.

Jay-jayına: Kendi bildiğine, kendi yoluna.

Jay-japsar: Hal, vaziyet, durum.

Jay-küy: Hal, durum, vaziyet.

Jayma-jay: 1. Boşu boşuna. 2. Sessiz, sakin.

Jayma-qoñır: Kulağa hoş gelen, bir ayarda, ahenkli.

Jayma-şuvaq: 1. Açık, güneşli (hava). 2. Neşeli, güler yüzlü, şen.

Jayma-şuvaqtan–: 1. (hava) Açık, güneşli olmak. 2. Neşelenmek, keyiflenmek.

Jaq-jaq: Taraf taraf, grup grup.

Jaqsılı-jamandı: İyili kötülü, her türlü.

Jaqın-jora, Jaqın-juvıq: Akraba, eş dost, tanıdık.

Jaqın-jurağat: Yakın akraba.

Jal-jal: Yığın yığın, engebeli, tümsek tümsek.

Jala-päle: İftira, karalama.

Jalaq-jalaq: Çatlamış, dilim dilim, yarık yarık.

Jalañaş-jalpı: Rastgele, gelişigüzel giyinmiş halde.

Jalap-jalma–, Jalap-juqta–: Yalayıp yutmak, silip süpürmek.

Jalba-julba: Yırtık pırtık, eski püskü, pejmürde.

Jalbañ-julbañ: Beceriksizce.

Jalğav- jalğav: Kesik kesik, eklemeli.

Jalğızdan-jalğız: Yapayalnız.

Jalğız-jalqı: Bekar, yalnız, kimsesi olmayan.

Jalğız-jarım: Tek tük, tek başına.

Jal-quyrıq: 1. Atın kuyruk ve yelesi. 2. Dayanak, destek.

Jalma-jan: Peşi sıra, hemen, çarçabuk, tez.

Jalmañ-jalmañ: Aralıksız, nefes almadan: Siyır şöpti jalmañ-jalmañ şaynadı. İnek otları durmadan çiğniyor.

Jaltaq-jaltaq: Korka korka, ürkek ürkek.

Jamandı-jaqsılı: İyi kötü: Respublikada jamandı-jaqsılı on şaqtı futbol komandası bar. Ülkede iyi kötü on kadar futbol takımı var.

Jaman-jävtik: 1. Eski püskü, yıpranmış. 2. Zayıf, cılız.

Jamap-jasqa–: 1. Yamamak, yamalamak. 2. Tamir etmek, onarmak.

Jamav-jamav: Yamalanmış, yamalı.

Jandı-jaqtı: Çoluklu çocuklu, kalabalık.

Jandı-jansız: Canlı cansız, her şey.

Jan-jaq: Çevre, etraf, dolay, civar.

Jan-jaqtağı: Çevredeki, etraftaki, civardaki.

Jan-jaqtan: Her taraftan, her yerden.

Jan-jaqtı: 1. Çok yönlü, etraflıca, etraflı, kapsamlı. 2. Evrensel.

Jan-januvar: İnsanlardan başka bütün canlılar.

Jan-tänimen: Canla başla, var gücüyle.

Japa-jalğız: Yapayalnız, tek başına

Japa-tarmağay: Dört bir yandan, tamamıyla, hepsi birden.

Jap-jazıq: Dümdüz.

Jap-jaylı: Çok rahat.

Jap-jaqsı: Pek iyi, çok iyi.

Jap-jaña: Yepyeni.

Jap-jaqın: Çok yakın, pek yakın.

Jap-jalañaş: 1. Çırılçıplak, anadan üryan. 2. Ot bitmeyen, verimsiz (toprak).

Jap-jalpaq: Yapyassı.

Jap-jaman: Çok kötü, fena.

Jap-jarıq: Ipışık, apaydın.

Jap-jas: Çok genç, toy.

Jap-jasıl: Yemyeşil.

Jar-jar: 1. Düğün törenlerinde söylenen geleneksel bir şiir. 2. Halk edebiyatında bir şiir türü.

Jarq-jarq: jarq-jarq etüv Işıldamak, parıldamak.

Jarım-jartı: Tam değil, yarım.

Jasav-jabdıq: 1. Çeyiz. 2. Ev eşyası.

Jas-jeleñ: Kızlar, delikanlılar, gençler.

Jas-käri: Genç ihtiyar.

Jasırıp-jap–: Doğruyu söylememek, gizlemek.

Jata-jastana: Acele etmeden, yavaş yavaş, ağır ağır.

Jat-jurağat: Uzak akrabalar.

Jatmay-turmay: Ara vermeden, durmadan.

Jav-jorıq: Savaş için yola çıkma, sefer.

Javın-şaşın: Yağış, yağmur.

Jayav-jalpı: Kimi yaya, kimi arabayla.

Jäşik-jäşik: Kasa kasa.

Jebep-demep: Kollayarak, destekleyerek.

Jebir-jesir: Fakir fukara.

Jegjat-jurağat: Uzak yakın tüm akrabalar.

Jeke-dara: 1. Özel, başkasından farklı. 2. Yapayalnız.

Jeke-daralıq: Özel olma durumu, farklılık.

Jeke-jeke: Ayrı ayrı, tek tek.

Jekpe-jek: 1. Düello. 2. Teke tek.

Jelegey-jelpi: Hafif, ince.

Jele-jort–: (at ile) Orta hızla gitmek.

Jelep-jebe–: Korumak, kollamak, himayesine almak.

Jeme-jem: jeme-jemge kelgende Hakikati, doğruyu söylemek gerekirse, aslında.

Jeme-jemde: Tam vaktinde.

Jem-şöp: Yemlik ot.

Jemis-jiydek: Meyve, yemiş.

Jeñil-jelpi: 1. Kolay, basit, ufak tefek. 2. Savsakça, özensizce, ihmal ederek.

Jep-jeñil: 1. Çok hafif, tüy gibi hafif. 2. Çok kolay.

Jer-ana: Hayat kaynağı.

Jer-düniye: Bütün dünya, yer yüzü.

Jer-jerden: Her yerden, her taraftan.

Jer-jiyhan: Yer gök, yer yüzü.

Jer-kök: Yer gök, bütün dünya.

Jermen-jeksen: Yerle bir, yerle yeksan, alt üst. Jermen-jeksen boluv yerle bir olmak.

Jer-su: Orman, dağ, ırmak, göl vb. genel adı.

Jeter-jetpes: Ulaşmaya dolmaya az kala: Bir ayğa jeter-jetpes vaqıt qaldı. Bir aya yakın bir zaman kaldı.

Jetim-jesir: Dul ve yetim.

Jiyğan-tergen: Uzun sürede toplanan, bir araya getirilen, biriktirilmiş.

Jiynap-ter–: Derleyip, toplamak.

Jiyılıp-teril–: Hazırlanmak, toparlanmak.

Jiyın-terin: Hasat dönemi.

Jiyın-toy: Düğün, bayram, eğlence.

Jiyıp-terip: Derleyip toplayıp.

Jiyi-jiyi: Sık sık.

Joğarılı-tömendi: Aşağıdan yukarıya doğru, ileri geri.

Joğarı-tömen: Yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya.

Joq-jutañ, Joq-jitik: Fakir fukara, yoksul.

Joq-jutañdıq: Fakirlik, fukaralık, yoksulluk.

Joqtan-bardan: Varını yoğunu ortaya koymak.

Joqtı-bardı: Havadan sudan, şundan bundan.

Jolaq-jolaq: Çizgili.

Joldas-jora: Eş dost, ahbap, arkadaş.

Joldı-jolsız: Yerli yersiz.

Jol-joba: 1. Yol yordam. 2. Töre, adet, gelenek görenek.

Jol-jol: Çizgili, yol yol, alaca bulaca.

Jol-joralğı: Töre, adet, gelenek.

Jol-jönekey: Yol üstü.

Jolma-jol: Sırayla, satır satır: Jolma-jol uğımdarın bergen avdarma. Kelime kelime yapılmış çeviri.

Jora-joldas: Eş dost, ahbap.

Jora-joralğı, Jön-joralğı: Örf, adet, gelenek, görenek.

Josa-josa: Çizgi çizgi, boy boy, dilim dilim.

Jota-jon: Sırt, arka.

Jota-jota: Tepe tepe, yığın yığın.

Jöndi-jönsiz: Yerli yersiz, olur olmaz.

Jön-joba: 1. Örf, adet, gelenek görenek. 2. İşin gidişatı, vaziyet, durum. 3. Tavsiye, öğüt. 4. Program, plan. 5. Yön, istikamet.

Jön-josıq: Örf, adet, gelenek, görenek. 2. Gidişat, akış. 3. Tavsiye, öğüt. 4. Biçim, şekil, dış görünüş.

Jön-josıqsız: Yersiz, uygun olmayan.

Jöp-jöndi: Çok iyi, gayet güzel, pek güzel.

Juvas-qoñır: İtaatkar, uysal, yumuşak başlı.

Juvıp-şay–: 1.temizlemek, yıkamak. 2. Suçunu, hatasını affettirmek.

Juvınıp-şayın–: Elini yüzünü yıkamak, yıkanmak.

Julqıp-julqıp: Silkeleyerek, çeke çeke, sarsarak.

Julma-julma: Kırık dökük, paramparça, lime lime.

Julım-julım: Yırtık yırtık, yırtık pırtık.

Julın-jüyke: Sinir sistemi.

Jup-juvan: Çok kalın, çok dolgun.

Jup-juvas: Çok uysal.

Jup-jubımen: Çift halinde, ikişer ikişer.

Jup-juqa: 1. İpince, incecik. 2. Sevimli, alımlı.

Jup-jumsaq: Yumuşacık, çok yumuşak.

Jüdep-jadap: Yorgun argın.

Jüzbe-jüz: Yüz yüze, göz göze.

Jün-jurqa: Kıl, tüy, yün.

Jürdim-bardım: Üstünkörü, yüzeysel, isteksiz.

Jüre-bara: Yavaş yavaş, zamanla.

Jürüv-turuv: Hareket halinde olma.

Jığıla-sürine: Düşe kalka, apar topar.

Jığılıp-sürinip: Düşe kalka.

Jılap-eñire-: Ağlamak, sızlamak.

Jılap-köris–: Özlem gidermek.

Jılap-sıqta–: Ağlamak, kederlenmek.

Jılatıp-eñiretip: Göz yaşlarına bakmaksızın.

Jılda-jılda: Her yıl, yılda bir.

Jıldan-jılğa: Yıldan yıla, yıllar geçtikçe.

Jılma-jıl: Her yıl.

Jılı-jumsaq: Hayvan etinin kemiksiz, en lezzetli yeri.

Jım-jılas: 1. Bir iz bırakmadan. 2. Dümdüz, engebesiz.

Jım-jırt: Sessiz, sedasız.

Jın-jıbır, Jın-şaytan: Cin şeytan.

Jın-peri: Cin peri.

Jıp-jıynaqı: Derli toplu, toplanmış.

Jıp-jıltır: Pasparlak, parlayan.

Jıp-jılı: 1. Ilık, sıcacık. 2.içten, samimi, hoş, sevimli, güzel.

Jıra-jılğa: Derecik, küçük dere, hendek, suyolu.

Jır-añız: Manzum şekilde söylenen efsane.

Jır-dastan: Uzun şiir, destan.

Jır-duman: Oyun, eğlence.

Jırtıq-jamav: Yırtık pırtık, eski püskü, yırtık, yamalı.

Jırım-jırım: Yırtık pırtık, parça parça.

Jiger-küş, Jiger-qayrat: Güç, kuvvet.

Jip-jiñişke: 1. İpince, incecik. 2. Nazik, narin.

Zar-muñ: Kaygı, dert, tasa, elem.

Zäbir-japa: Cefa, çile, azap, zulüm.

Zäre-qut: Korku.

Zävi-şaytan: Beklenmedik yerde, aniden. Zävi-şaytan közge tüsip qalsañ… eğer ansızın fark edilirsen.

Zeyin-zerde: Akıl, gayret, zihin.

Zerde-zeyin: Akıl, zihin, şuur.

Zorlap-zombılap: Zorla, güç kullanarak, zorlayarak.

Zorlıq-zombılıq: Zalimlik, cefa, adaletsizlik.

Zım-ziya: Bir iz bırakmadan, bir iz bırakmaksızın.

Zil-zapıran: Öfke, kin, hiddet, sinir.

Zip-zildey: Çok ağır, gülle gibi.

İyba-ädep: 1. Edep, haya. 2. İltifat, saygı, hürmet.

İyen-tegin: Bol, çok, fazla.

İyzeñ-iyzeñ: Sallana sallana.

İyzey-iyzey: Sallaya sallaya.

İyzep-iyzep: Sallayarak, sallaya sallaya.

İyquv-qiyquv: Gürültü, patırtı, şamata, yaygara.

İymek-iymek: Eğri büğrü, çarpık çurpuk, kavisli.

İyne-jip: 1. İğne iplik, iğne ile ip. 2. Öte beri, ıvır zıvır eşya. İyne-jipke tizüv iğneden ipliğe her şeyi saymak.

İyrek-iyrek: Eğri büğrü.

İt-qus: Yırtıcı hayvanlar, kurt kuş.

İt-şoşqa: Alçak, rezil.

İt-ırğıljıñ: Birbirini anlayamama, kendi arasında anlaşmazlık olma.

İtis-tartıs: Çekişme, çatışma.

İyilip-bügil–: 1. Eğilip selam vermek. 2. Saygı göstermek.

İyir-iyir, İyir-qiyır: Eğri büğrü, çarpık çurpuk.

İyis-qoñıs: Kötü koku.

İyu-qiyu: Gürültü, patırtı, gümbürtü, yaygara.

Käde-sıy: Hatıra için verilen hediye, armağan.

Käkir-şükir: Ufak tefek, ıvır zıvır.

Käñgir-küñgir: Tangır tungur.

Käp-käri: Çok yaşlı, ihtiyar.

Käri-qurtañ: İhtiyar, yaşlı kimseler.

Kärili-jastı: Genç ihtiyar, büyüklü küçüklü.

Kärip-qaser: Zavallı, sakat, özürlü.

Kedir-budır: Eğri büğrü, çarpık çurpuk.

Kedir-budırlı: 1. Girintili çıkıntılı, engebeli. 2. İnişli çıkışlı (hayat).

Kedir-budırsız: Girinti çıkıntısı olmayan, engebesiz, düz.

Kezek-kezek: 1. Sırayla. 2. Sırası geldikçe.

Kez-kezimen: Sırasıyla.

Key-keyde: Ara sıra, bazı bazı, kimi vakit, arada bir.

Kekeñ-sekeñ: Avarelik, başıboşluk; yerinde duramamazlık.

Kekep-muqa–: Laf dokundurmak, iğnelemek.

Keldi-ketti: Gelen giden.

Kele-kele: Yavaş yavaş, zamanla, git gide, tedricen.

Keler-kelmes: Gelip gelmeyeceği belli olmayıp: Onıñ keler-kelmesine közi jetpedi. Onun gelip gelmeyeceğini kesin olarak bilemedi.

Keler-keter: Fayda zarar. Keler-keter äñgime önemsiz konuşma: Odan keler-keter payda joq. Ondan fayda da zarar da gelmez.

Keli-kelsap: Havan, dibek.

Kelimdi-ketimdi: Gelen giden.

Kelin-kepşik: Genç bayanlar, gelinler.

Kelip-kelip: Sonunda, eninde sonunda.

Kemde-kem: Nadir, ender.

Kem-ketik: 1. Eksiklik, yetersizlik. 2. Yoksulluk.

Kempir-şal: Kocakarı ve ihtiyar.

Kep-kelte: Çok kısa, kısacık.

Kep-keñ: Geniş, büyük.

Kerek-jaraq: Araç gereç.

Kerilip-sozıl–: 1. Gerinmek. 2. Acele etmemek, rahat davranmak.

Kese-ayaq: Çay takımı.

Kesek-kesek: Lokma lokma, dilim dilim.

Kese-köldeneñ: Enine. Aldınan kese-köldeneñ tartuv yüzüne vurmak; kese- köldeneñ turuv engellemek, mani olmak.

Kese-köldeneñde–: Önüne çıkmak, önüne kesmek.

Kes-keste–: Engellemek, yolunu kesmek, durdurmak.

Keskin-kelbet: Biçim, görünüş, yüz.

Kesip-jarıp: Açıkça, tam, kesin olarak: kesip-jarıp eşteñe aytpadı. Tam olarak bir şey demedi.

Kesip-piş–: 1. Ölçüp biçmek. 2. Önceden yorulmamak, tahmin etmek.

Kev-kevle–: 1. Yüreklendirmek, cesaret vermek. 2. Fırsat vermemek, imkân tanımamak. 3. Yaygara koparmak, bağırıp çağırmak.

Keşeli-bügin: Daha dün, yakında: bul keşeli-bügin bolğan oqiyğa. Bu yakında olan hadise.

Kiye-miye: Giyer giymez.

Kilovvat-sağat: Bir kilovatlık bir gücün bir saatte verdiği iş ve enerji birimi, kilovat saat.

Kiyim-keşek: Giyim kuşam, elbise.

Kiyip-jar–: Kalabalığı yarmak, ite kaka yürümek.

Konferents-zal: Konferans salonu.

Köbine-köp: Çoğunlukla, ekseriyetle, daha çok.

Köje-möje: Çorba, çorba çeşitleri.

Közbe-köz: Yüz yüze, göz göze.

Köylek-könşek: Yazlık, hafif giysiler.

Köl-dariya: 1. Derya. 2. Çok, sayısız, hesapsız.

Köl-kösir: Bol, bolca.

Kölik-sayman: Araba ve parçaları.

Köne-köski: Eski püskü, çok eski.

Köñ-qoqır: 1. Süprüntü, çöp. 2. Eski püskü, değersiz eşyalar.

Köñil-küy: Keyif, moral, hal, durum.

Köpe-körnev: Göz göre göre, göz önünde.

Köp-körim: Epey, epeyce oldukça.

Köpten-köp: Oldukça fazla, pek çok: Oğan köpten-köp sälem ayt. Ona çok çok selam söyle.

Köptep-kölemdep: Toplu halde, birlikte.

Köre-bile: Bile bile, göz göre göre.

Kör-jer: Boş, saçmasapan, önemsiz, abuk subuk. Kör-jer äñgime boş konuşma.

Körpe-jastıq: Yatak yorgan.

Körpe-tösek: Yatak yorgan.

Körşi-qolañ: Konu komşu, bütün komşular.

Köriner-körinbes: Belli belirsiz, açık seçik belli olmayan.

Kös-kös: Deveyi çağırırken çıkarılan ses.

Kötere-mötere: Kaldırır kaldırmaz, kaldırdığı gibi.

Köş-jönekey: Yol üzerinde, yol boyunda.

Köş-qon: Göçebelik, konar göçerlik.

Kübir-jıbır: Dedikodu, boş söz.

Küydirip-jandır–: Öfkelendirmek, kızdırmak, sinirlendirmek.

Küy-jay: Hal, durum, vaziyet.

Küy-qoñ: Hal, durum.

Küy-quvat: Güç, kuvvet.

Küyli-jaylı: Varlıklı, zengin.

Küyli-quvattı: Güçlü, zengin, varlıklı.

Küyiniş-süyiniş: Sevinç ve üzüntü.

Küyip-jan–: 1. Yanıp kül olmak. 2. Ateşi yükselmek. 3. Aşkından yanıp tutuşmak.

Küyip-pis–: Üzülmek, darılmak.

Küldi-kömeş: 1. Küle gömülerek pişirilen ekmek, kömbe. 2. Aceleyle, özensizce pişirilmiş lezzetsiz yemek.

Küldi-küyeleş: Kir, pas, iz.

Küldir-küldir: Paldır küldür çıkan ses.

Kül-kübir: 1. Toz toprak, ıvır zıvır. 2. Dedikodu, söylenti, kılükal.

Kül-qoqır, Kül-qoqıs: Kül, toz toprak, pislik.

Kül-talqan: kül-talqan boluv Tuz buz olmak, paramparça olmak.

Külip-oyna–: Gülüp oynamak, şakalaşmak.

Kümp-kümp: Gümp gümp.

Künäsizdan-künäsiz: Haksız yere, boş yere.

Künbe-kün: Günbegün, her gün, günde.

Künbe-küngi: Günlük, her günkü.

Künbe-kündik: Her günlük, günlük.

Künde-künde: Her gün.

Kündiz-tüni: Gece gündüz.

Künnen-künge: Günden güne, gün geçtikçe.

Küni-tüni: Gece gündüz.

Küñgir-küñgir: Gümbür gümbür.

Kürs-kürs: Gümbür gümbür.

Kütip-bapta–: Yakından ilgilenmek, bakmak, emek vermek.

Kütir-kütir: Kıtır kıtır.

Küş-jiger: Güç kuvvet.

Kimde-kim: Herhangi biri.

Kip-kişkene, Kip-kişkentay: Minicik, küçücük, ufacık.

Kir-küyeleş: Kir pas, toz toprak, is.

Kir-kir, Kir-qojalaq: Çok kirli, pasaklı.

Kir-qoqıs: 1. Kirli eşya, çer çöp. 2. Kötü alışkanlık.

Kir-qoñ: Kirli çamaşır.

Kirt-kirt: Çıtır çıtır, kıtır kıtır.

Kirş-kirş: Hart hart, hart hurt.

Kirip-şıq–: 1. Girip çıkmak 2. Gidip gelmek, uğramak. Oyına kirip-şıqpav umursamamak, düşünmemek.

Kiris-şığıs: Gelir gider.

Qabat-qabat: Kat kat: qabat-qabat kiyim kat kat giysi.

Qabına-sürine: Alelacele, telaşla, çabucak.

Qağaz-qalam: Kâğıt kalem.

Qağa-mağa: İte kaka.

Qağa-soğa: İte kaka.

Qağılğan-soğılğan, Qağındı-soğındı: İpsiz sapsız, kaçkın, serseri (kimse).

Qağıp-soq–: İtip kakmak, ite kaka geçmek.

Qağıp-silki–: Silkmek, silkelemek, çırpmak.

Qadaq-qudaq: Seyrek, aralıklı.

Qadav-qadav: Seyrek, aralıklı.

Qadir-qasiyet: İtibar, değer, şeref: Tuğan jerdin qadir-qasiyeti bölek qoy. İnsanın doğduğu yerin değeri başkadır.

Qajımay-talmay: Yorulmadan, bıkıp usanmadan.

Qajıp-tal–: Yorulmak, bitkin düşmek, yılmak.

Qajır-qayrat: Güç, kuvvet, irade, gayret: Boyımda äzir qajır-qayrat bar. Şimdilik gücüm kuvvetim yerinde.

Qazan-ayaq: Kap kacak, mutfak eşyası.

Qazan-qazan: Kazan kazan, çok, bol.

Qazan-oşaq: Yemek pişirmede kullanılan kap kacağın genel adı.

Qaz-qaz: Day day (yürümeye alıştırırken çocuğa söylenen söz).

Qaz-qatar: Sıra sıra, dizi dizi, katar katar.

Qazı-qarta: 1. At etinden yapılan sucukların genel adı. 2. Lezzetli, besleyici et.

Qazına-mülik: Mal mülk.

Qayğı-qasiret, Qayğı-muñ, Qayğı-şer: Evham, endişe, kaygı.

Qaydağı-jaydağı: Çok eskiden, mazideki, geçmiş gitmiş, önemsiz, değersiz.

Qay-qaydağı: Geçmişte kalan, önemsiz, değersiz, hatırlanmak istenmeyen (şeyler).

Qay-qaysı: Her biri, herkes.

Qaynap-pis–: 1. (yemek) Pişmek. 2. Pişmek, olgunlaşmak, tecrübe kazanmak.

Qayrat-jiger: Gayret, irade, güç, kuvvet.

Qayrat-küş: Güç, kuvvet, cesaret, mecal.

Qayta-qayta: Tekrar tekrar, sık sık, habire.

Qayır-zeket: 1. Zekât. 2. Sadaka.

Qayır-sadaqa: Hayır hasenet, sadaka, yardım.

Qaqañ-suqañ: Kaba davranış, yersiz hareket.

Qaqtığıp-soqtıq–: Birine sataşmak, sarkıntılık etmek.

Qaqırınıp-jötkirinip: Öksürerek, aksıra tıksıra.

Qalam-qağaz: Kâğıt kalem.

Qalğan-qutqan: Arta kalan, kalıntı.

Qalğıp-mülgi–: Uykusu gelmek, uyuklamak.

Qalt-qult: Zorla, zar zor, titreyerek.

Qaltırap-dirilde–: 1. Tir tir titremek. 2. Çok korkmak, korkudan titremek.

Qalş-qalş: Tiril tiril, tir tir.

Qalıñdı-juqalı: İrili ufaklı.

Qam-jay: Hal, durum, vaziyet.

Qam-qareket: Hazırlık.

Qan-josa: Kana bulanmış, kana boyanmış.

Qan-jın: Kesilmiş hayvanların karnından çıkan ve işe yaramayan organlar. Qan-jının tözüv azarlamak, paylamak.

Qannen-qapersiz: Kaygısız, umursamaz, tasasız.

Qan-sölsiz: Zayıf, sıska, kupkuru, kansız.

Qant-şay: Çayla yenilen (bisküvi, pasta vb.) şeyler.

Qañğır-küñgir: Tangır tungur.

Qapaş-qupaş: Alalacele, apar topar, çarçabuk.

Qap-qalıñ: Kapkalın, çok kalın.

Qap-qap: Kap kap, çuval çuval.

Qap-qara: Kapkara.

Qap-qarañğı: Kapkaranlık, zifiri karanlık.

Qap-qattı: Kaskatı.

Qapıl-qupıl: Apar topar, alelacele, çarçabuk.

Qarağım-şırağım: Sevgi ve naz ifadesini çokça söylemek, canım ciğerim, canım evladım.

Qaradan-qarap: Yok yere, boş yere, haksız yere.

Qara-qura: Karaltı.

Qarama-qayşı: Birbirinin karşıtı, karşıtlı, çelişkili. Qarama-qayşı közqaras zıt bakış açıları.

Qarama-qayşılıq: Aykırılık, zıtlık.

Qarama-qarsı: 1. Birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı karşıya: Onıñ üyi bizge qarama-qarsı. Onun eviyle evimiz karşı karşıya. 2. Yüz yüze. 3. Tersine olarak, bilakis, aksine.

Qarama-qarsılıq: Karşılık, zıtlık, çelişki.

Qarañ-qurañ: Zar zor görünen, siluet.

Qaraptan-qarap: Boşu boşuna, nafile, beyhude. Qaraptan-qarap tiyisüv sebepsiz yere rahatsız etmek.

Qarğa-quzğın: Karga, kuzgun.

Qarğap-sile–: Lanetlemek, lanet etmek, kargışlamak, kargılamak.

Qaruv-jaraq: Savaş sırasında, savunma ya da saldırı amacıyla kullanılan silahların genel adı, top tüfek.

Qaruv-jaraqtan–: Silahlanmak, silahlı duruma gelmek.

Qaruv-sayman: Silah.

Qarım-qatınas: Temas, ilişki, irtibat, bağlantı, münasebet, ilinti. Qarım-qatınas jasav irtibat kurmak.

Qarın-qajaq: İşkembe, karın.

Qas-qabaq: 1. Kaş göz. 2. Ruhi durum, ruh durumu, haletiruhiye; Qas-qabağına qarav gönlünü almak.

Qaspaq-qaspaq: Kir, pas, toz.

Qası-közi: Qası-közi qiyılğan kaşlı gözlü, yüzü güzel olan.

Qatar-qatar: Sıra sıra, dizi dizi, katar katar.

Qatar-qurbı: Yaşıt, emsal, akran.

Qat-qabat: Üst üste, kat kat, katmer katmer olan.

Qatqan-qutqan: Çok kurumuş, bayatlamış (et, ekmek vb.)

Qat-qat: Üst üste, kat kat, katmer katmer.

Qatpar-qatpar: Kat kat, katmer katmer.

Qat-şot: Hesap kitap.

Qatın-bala: Çoluk çocuk.

Qatın-qalaş: Kadınlar.

Qatıp-sem–: 1. Üşümek. 2. Zayıflamak, zayıf düşmek.

Qatır-qutır: Katır kutur.

Qav-qavla–: Pohpohlamak, şişirmek, övgüler yağdırmak.

Qavlı-qarar: Bir toplantıda alınan karar.

Qavın-qarbız: Kavun karpuz.

Qavıp-qater: Tehlike.

Qaşqın-pısqın: Kaçak, kaçkın.

Qaşıp-pısıp: Kaçarak, gizlenerek.

Qaşır-quşır: Katır kutur.

Qiyda-qiyda: Bir çok yerinden kesilen, parçalanan.

Qiyqa-siyqa: Eğri büğrü, yamuk yumuk.

Qiy-qoqıs: Süprüntü, çöp.

Qiyq-şiyq: Gıcır diye çıkan ses, gıcırtı.

Qiyqı-jiyqı: Eğri, düzensiz.

Qiyqıldap-şiyqıldap: Kahkahayla: qiyqıldap-şiyqıldap küldi. Katıla katıla güldü.

Qiyqım-siyqım: Ufak tefek.

Qiylı-qiylı: Çeşit çeşit, her türlü.

Qiysıq-qıñır: Eğri büğrü, yamuk yumuk, yamrı yumru.

Qiyt-qiyt: Dedikodu.

Qiyt-qiytta–: Tahrik etmek, kışkırtmak.

Qiyın-qıspaq: Sıkıntılı, çetin, zor (dönem, iş, durum).

Qiyın-qıstav: Meşakkatli, acı dolu, sıkıntılı.

Qiyal-ğajayıp: Fantastik, hayal ürünü. Qiyal-ğajayıp ertegi fantastik masal.

Qiyañ-keski: Kanlı (savaş).

Qodañ-qodañ, Qodırañ-qodırañ: Dikleşme, kabadayılık etme, qodañ-qodañ etüv dikleşmek, kabadayılık etmek.

Qojalaq-qojalaq: Kirli, pasaklı, pis.

Qoja-molda: Din adamlarına verilen genel ad.

Qozı-laq: Kuzu oğlak.

Qoy-eşki: Koyun keçi, davar.

Qoyqañ-qoyqañ: Hantal, hantal, kaba saba.

Qoy-qozı: Koyun kuzu.

Qoyt-qoyt: İki koçu veya tekeyi dövüştürmek için söylenen söz.

Qoyşı-qolañ: Hayvan bakıcılarına verilen genel ad, çoban.

Qoqan-loqı: Boş yere güç gösterme, korkutma, haksızlık.

Qoqan-loqılıq: Güç gösterme, tehdit etme, korkutma.

Qoqañ-soqaq: Kabalık, yersizlik, dikleşme.

Qoqtıq-soqtıq: Eski püskü, çer çöp.

Qoqım-soqım: Her türlü ufak tefek eşyalar.

Qoqır-soqır: Çöp, kırıntı.

Qol-ayaq: El ayak. Qol-ayağı bütin eli ayağı düzgün, sakat olmayan, bedeni kusursuz. Qol-ayağı sırqırav eli ayağı sızlamak.

Qoldan-qolğa: Elden ele.

Qoldap-qoştap: Destekleyerek, onaylayarak.

Qoldı-ayaq: qoldı-ayaqqa turğızbav Acele ettirmek, sabırsızlanmak, (birinin) iki ayağını bir pabuca sokmak.

Qoldı-ayaqtı: 1. Elverişli, uygun. 2. Söz dinleyen, itaatkar, uslu (çocuk).

Qolma-qol: Hemen, birden. Qolma-qol esep ayırısuv peşinen hesaplaşmak.

Qona-jat–: Birkaç gün gecelemek.

Qonaq-qopsı: Eve gelen giden kişi, misafir.

Qonar-qonbastan: İner inmez.

Qonıs-jay: Mekan, yer.

Qoñsı-qolañ: Konu komşu: qoñsı-qolañ jinaldı. Konu komşu toplandı.

Qop-qoñır: Koyu kahverengi.

Qop-qoyu: Kopkoyu.

Qora-jay, Qora-qopsı: 1. Ahır, ağıl. 2. Samanlık.

Qora-qora: Sürüyle, sürü sürü, pek çok. Qora-qora qoy jayılıp jür. Sürü sürü koyunlar yayılıyor.

Qorlıq-zorlıq: Eziyet, azap, cefa.

Qos-qos: Çift çift, ikişer ikişer.

Qos-qostap: Çifter çifter, çift olarak.

Qosşı-qolañ: Birisinin hizmetinde, emrinde çalışan adamlar, uşaklar.

Qotan-qotan: Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qotır-qotır: Pürüzlü, pürtüklü, kütür kütür.

Qoş-esen: qoş-esen bol Hoşça kal.

Qoş-sav: qoş-sav bol Hoşça kal.

Qoyan-qoltıq: Omuz omuza, iç içe, beraber, kaynaşmış halde. Qoyan-qoltıq aralasuv sıkı fıkı olmak.

Qoyan-qoltıqtas–: Omuz omuza, iç içe, beraber olmak.

Qoyarda-qoymay: Yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan: Meni qoyarda-qoymay üyine ertip äketti. Ne yapıp edip beni evine götürdü.

Quvğın-sürgin: Ceza, baskı, sürgün dönemi.

Quvlıq-sumdıq: 1. Hilekârlık, düzenbazlık. 2. Zalimlik, gaddarlık.

Quvıs-quvıs: Göz göz, oyuk oyuk, bölüm bölüm.

Quba-qup: Pekiyi, yerinde, ne ala: Olay bolsa quba-qup. Öyleyse çok iyi.

Quda-jekjat: Hısım, akrabalar.

Quda-qudağiy: Dünürler.

Quj-quj: Pürüzlü, pürtüklü.

Quj-quj: quj-quj qaynav Çok miktarda bulunmak, kaynamak.

Quz-qiya: Uçurum, yar, sarp kayalık.

Quyrıq-bavır: Koyunun kuyruğu ve karaciğerinden yapılmış bir tür yemek.

Quyrıq-jal: Atın kuyruğu ve yelesi.

Qulaş-qulaş: Kulaç kulaç.

Qul-qutan: 1. Fakir, fukara, yoksul. 2. Cahil, bilinçsiz topluluk.

Qulın-tay: Atın küçüklü büyüklü yavruları, kulun tay.

Qulın-tayday: Birbirleriyle kulun tay gibi, barışık, kavgasız.

Qup-quv: 1. Kurumuş, sararmış. 2. Solmuş. 3. Benzi kaçmış, rengi atmış. qup-quv boluv beti benzi atmak.

Qup-qurğaq: Çok kuru, kupkuru.

Quraq-quraq: Yama yama, parça parça.

Qural-jabdıq: 1. Alet, edevat, teçhizat. 2. Top tüfek.

Qural-sayman: 1. Alet, edevat. 2. Savaş için gerekli olan silah, top tüfek.

Qurav-qurav: Yamalardan meydana getirilmiş, kırk yamalı, yamalı (bohça).

Qurbı-qurdas: Yaşıt, akran kimseler.

Qurdan-qur: Boşuna, hiç yere, yok yere.

Qur-qur, Quruv-quruv: Atı yakalamak veya sakinleştirmek için söylenen söz.

Qurt-qumırsqa: Böcek, haşere.

Qurt-may: Süt ürünleri.

Qurttap-bittep: Kurtlanıp bitlenip.

Qurıs-tırıs: 1. Buruşuk, kırışık. 2. Antipati, hoşlanmama.

Qurısıp-tırıs–: 1. (bel) Tutulmak. 2. Beğenmemek, hoşlanmamak, sevimsiz bulmak.

Qusa-şer: Kasvet, iç sıkıntısı.

Qut-bereke: Bereket, nimet, bolluk.

Quşaq-quşaq: Kucak kucak, çok.

Quşıp-süyip: Kucaklayarak, severek, öperek.

Qıbır-jıbır: Ağır, aheste, yavaş hareket, kıpırtı, kımıltı.

Qıbır-sıbır: Dedikodu, söylenti.

Qıza-qıza: Gitgide, zamanla: qıza-qıza qattı söylep jiberdi. Gitgide sert konulmaya başladı.

Qız-kelinşek: Kızlar gelinler.

Qız-qırqın: Kızlar.

Qızıq-duvman: Oyun, eğlence.

Qızıldı-jasıldı, Qızıl-jasıl: Kırmızılı yeşilli, renkli, allı güllü.

Qızıl-jasıldan–: Canlanmak, renklenmek, rengârenk olmak.

Qızıl-josa: Kıpkırmızı. Qızıl-josa qan kan içinde.

Qılañ-sılañ: Nazlı, cilveli, işveli.

Qıl-qıbır: Çer çöp.

Qıltıñ-sıltıñ: Hoppa, hafifmeşrep, delişmen.

Qım-ğuvıt: Karmakarışık, düzensiz halde, karman çorman, çok karışık.

Qım-qiyğaş: Çetrefil, karışık, karman çorman, girift.

Qıñqıl-sıñqıl: 1. Sızlanma, yakınma, kapris. 2. Önemsiz, ufak tefek hastalık.

Qıp-qızıl: Kıpkırmızı, kıpkızıl.

Qırğın-sürgin: Katliam, soykırım, kırım.

Qırnap-jon–: Rendelemek, yontmak.

Qır-sırı: Bir şeyin kendine has özelliği, niteliği.

Qırt-qırt: Kırt kırt sesi.

Qırş-qırş: Isırırken, çiğnerken çıkan ses.

Qırıl-sırıl: Hırlama sesi.

Qırıp-joy–: İmha etmek, yok etmek.

Qırıs-tırıs: Kıvrılan, bükülen yer. Qırıs-tırısı jazıluv öfkesi geçmek, yatışmak.

Qısı-jazı: Yaz kış, yıl boyu.

Qısıla-qımtırıla: 1. Sıkışarak, sıkış tıkış. 2. Utanarak, çekinerek.

Qısılıp-qımtırıl–: 1. Sıkışmak, zorlanmak. 2. Utanmak, sıkılmak.

Qıt-qıtta–: 1. Gıdaklamak. 2. Kıkırdamak.

Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır etüv (ses) Kıtır kıtır çıkmak.

Läm-mim: läm-mim demev Hiç ses çıkarmamak, bir şey söylememek.

Lek-legimen:Saf halinde, grup halinde.

Lep-lezde: Çabucak, hemen.

Liro-epikalıq: Lirik destanla ilgili.

Liro-epos: Aşk destanı.

Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv (kalp) Güm güm atmak.

Majıra-jay: Açık, güneşli, güzel hava.

Mayda-şüyde: Ufak tefek.

May-may: Yağlanmış, yağ lekesi olmuş, yağlı, üstü başı yağ.

Maqal-mätel: Atasözü, darbımesel.

Mal-bas: Ev bark, çoluk çocuk.

Maldı-jandı: Malı mülkü, çoluğu çocuğu çok olan.

Mal-jay: Ev bark.

Mal-jan: Çoluk çocuk, ev bark.

Mal-mülik: Mal mülk, gayrimenkul.

Mal-pul: Para pul, mal mülk.

Malşı-jalşı: Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak.

Mañ-mañ: mañ-mañ basuv Acele etmeden yürümek.

Map-mayda: 1. Ufacık, küçücük, un ufak. 2. Edepli, terbiyeli. Tili map-mayda tatlı dilli.

Mädeniy-ağartuv: Halk eğitimi.

Mädeniy-köpşilik: Halkın kültür seviyesini arttırmakla, yükseltmekle ilgili (çalışmalar).

Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq qızmet Halka hizmet verenlerin tamamı.

Mäz-meyram: Sevinçli, mutlu, şad.

Män-jay: Hal, durum, vaziyet, ahval: Därigerge män-jaydı tüsindirdi. Doktora durumu anlattı.

Män-mağına: Anlam, önem, içerik, muhteva.

Märe-säre: Sevinçli olarak, neşeyle.

Mezgil-mezgil: Az aralıklarla, sık sık.

Meyir-şapağat: Şefkat, merhamet.

Meken-jay: 1. Adres, ikametgâh. 2. Ev, bina: Jañadan meken-jay saldırdı. Yeni ev yaptırdı.

Mektep-internat: Yatılı okul.

Meñ-zeñ: Sersem. Meñ-zeñ boluv sersemlemek.

Meñ-zeñden–: Sersemlemek, sersem duruma gelmek.

Meñ-zeñdik: Sersemlik.

Moja-moja: Çok ihtiyar, kocamış, moruk.

Mop-momaqan, Mom-momın: Mülayim, çok uysal.

Moh-moh: At çağırırken kullanılan söz.

Möp-möldir: Tertemiz, berrak, pasparlak.

Muñdı-zarlı: Dertli, kederli, üzüntülü, kaygılı.

Muñ-zar: Üzüntü, dert, keder.

Muñ-muqtaj: İhtiyaç, gereksinim.

Muñ-nala: Kaygı, keder, dert.

Muñ-şer: Üzüntü, kaygı, endişe.

Mup-muzday: Çok soğuk, buz gibi.

Mup-muntazday: Tertemiz, derli toplu, pırıl pırıl.

Mülgip-qalğıp: Yarı uykulu halde.

Müşe-korrespondent: Yedek üye, muhabir üye.

Mıj-mıj: 1. Buruşuk, kırılık, büzük. 2. Yüzdeki kırışıklık, buruşukluk.

Mılja-mılja: Parça parça, ezik büzük.

Mıñq-mıñq:mıñq-mıñq etüv Homurdanmak, söylenmek.

Mıñ-märtebe: Haddi hesabı olmayan, hesapsız, çok.

Mıñ-million: Milyonlarca, haddinden fazla.

Mırs-mırs: mırs-mırs külüv Kıs kıs gülmek.

Minez-qulıq: Karakter, yaratılış, huy.

Minep-şene–: Eleştirmek, tenkit etmek, kusurlarını yüzüne vurmak.

Naqaqtan-naqaq: Boşu boşuna, haksız yere: Naqaqtan-naqaq küyip otırmın. Haksız yere ıstırap çekiyorum.

Naq-naq, Naqpa-naq: Tam, tıpkı, aynı.

Näp-näzik: İpince, incecik, zarif.

Neken-sayaq: Seyrek, tek tük, az: Tünde adamdar köşede neken-sayaq kezdesedi. Gece sokakta insanlara seyrek rastlanır.

Nemere-şöbere: Bir atanın torunları.

Nıp-nıq: Sapasağlam, dimdik.

Oğıp-buğıp: Şöyle böyle, ne yapıp edip, bir şekilde.

Odan-budan: Oradan buradan, ondan bundan.

Oy-arman, Oy-qiyal: Başlıca amaç, maksat, emel, gaye.

Oyda-joqta: Beklenmedik, aniden.

Oydan-qırdan: Her taraftan, oradan buradan. Oydan-qırdan kelgen şuradan buradan gelmiş.

Oydağı-qırdağı: Çeşitli taraflarda bulunan, her yerdeki.

Oy-jota: Dere tepe.

Oyqı-şoyqı: 1. Eğri büğrü, engebeli. 2. Gelişi güzel, rastgele.

Oylanıp-tolğan–: Düşünceye dalmak, düşünüp taşınmak.

Oylı-qırlı: Dereli tepeli (yer).

Oylı-şuñqırlı: Çukurlu, engebeli.

Oymış-örnek: Oya, nakış, desen, motif.

Oynap-kül–: 1. Gülüp eğlenmek. 2. Gönül eğlendirmek.

Oy-oy: Üzüntü, pişmanlık, hayret gibi anlamlarda kullanılan bir ünlem, of, vay vay.

Oy-öris: Düşünce ufku, düşünce gücü. Oy-örisi keñ ufku geniş.

Oypañ-toypañ: Alt üst, keşmekeş.

Oypıl-toypıl: Darmadağınık, alt üst, tarumar, karmakarışık.

Oypır-ay, Oypırım-av: Vay canına, vay be, eyvallah.

Oy-pikir: Fikir, düşünce.

Oyran-asır, Oyran-topır: Karmakarışık, darmadağınık, tarumar.

Oyran-botqa: Tamamen karışmış, yıkılmış, paramparça.

Oy-şuqır, Oy-şuñqır: 1. Eğri büğrü, engebeli yer. 2. Eksiklik, noksanlık.

Oy-şuqırlı: İnişli yokuşlu, inişli çıkışlı, çukurlu (yer).

Oyın-duman: Oyun, eğlence.

Oyındı-şındı: Şakayla karışık.

Oyın-külki: Şaka, eğlence.

Oyın-savıq: Oyun, eğlence.

Oyın-toy: Eğlence, şölen, şenlik.

Oyın-şını: oyın-şını aralas Şaka gerçek karışık.

Oq-däri: Cephane, mühimmat, barut.

Oqta-tekte: Arada sırada, ara sıra, bazen.

Oqtın-oqtın: Arada bir, ara sıra: Onıñ davısı oqtın-oqtın estiledi. Onun sesi arada bir duyulur.

Oquv-ağartuv: Halk eğitimi.

Oquv-bilim: Eğitim, öğretim.

Oquv-tärbiye: Eğitim-öğretim.

Oqşav-oqşav: Ayrı ayrı, tek tek.

Olay-bulay: Öyle böyle. Olay-bulay bolıp ketse aniden ölse.

Olbır-solbır: Düzensiz, rastgele, salkım saçak.

Olda-bildä, Olla-billä: Vallahi, vallahi billahi.

Olqılı-tolqılı: Kafası karışık, karasız. Olqılı-tolqılı küyde karasız halde.

Ol-pul: Ufak tefek, öte beri.

Olpı-solpı: 1. Derbeder, düzensiz, rastgele. 2. Ağır, hantal.

Olpı-solpılıq: Gevşeklik, düzensizlik.

Onan-munan: Ondan bundan, oradan buradan.

Ondağı-mundağı: Oradaki buradaki.

Onday-munday: Öyle böyle, ufak tefek, şöyle böyle.

Onda-munda: Orada burada, oraya buraya.

On-ondap: Onar onar.

Onşa-munşa: Azıcık, o kadar, derme çatma, ufak tefek: Onşa-munşanı elemedi. Ufak tefek şeyleri kafasına takmadı.

Onı-munı: Onu bunu.

Oñdı-soldı: Sağlı sollu, oraya buraya.

Oñ-solı: oñ-solın tanuv (bilüv) İyiyi kötüyü (birbirinden) ayırmak.

Oñ-terisi: Aslı, işin gerçek tarafı, hakikati, doğrusu yanlışı. Oñ-terisine qaramaspan doğrusuna yanlışına bakmadan.

Oñtüstik-batıs: Güneybatı.

Oñtüstik-şığıs: Güneydoğu.

Opa-dalap: Makyaj, kozmetik malzemeleri.

Opay-topay: Alt üst, rastgele, gürültü patırtı.

Op-oñay: Çok kolay, kolayca, zorlanmadan.

Op-oñdı: Pek iyi, pek ala.

Opır-topır: Kalabalık, hınca hınç: Üydiñ işi opır-topır bolıp ketti. Evin içi curcunaya döndü.

Oram-oram: Yumak yumak, top top.

Oranıp-qımtan–: Kalın giyinmek, sarınmak.

Orap-qımta–: İyice örtünmek, sarınmak.

Orğıp-qarğıp: Çok sıçrayarak, atlayarak, hoplayarak.

Ornı-ornımen: Yerli yerinde.

Orındı-orınsız: Yerli yersiz.

Orın-ornımen: Belirli bir düzenle, tertiple, disiplinle.

Orın-ornına: Yerli yerine.

Ot-jiger: Güç, kuvvet, cesaret.

Otın-su: Yemek yapmak için gerekli olan her şey.

Otırar-otırmas: Oturur oturmaz, hemen, çabucak: Otırar-otırmaspan söyley bastadı. Oturur oturmaz konuşmaya başladı.

Otırıs-turıs: Oturup kalkma, davranış.

Oyu-örnek: Nakış, bezek, süs, motif.

Özdi-özi: Kendi aralarında, karşılıklı.

Öz-özi: Kendi aralarında.

Özimen-özi: Kendi halince, kendi başına. Özimen-özi boluv kendi halinde olmak.

Özinen-özi: Kendiliğinden, kendi kendine.

Özin-özi: Kendi kendini, birbirini: Özin-özi maqtadı. Kendi kendini övdü, övündü.

Öy-döyt: Birini kollamak, desteklemek yahut küçümsemek amaçlarıyla kullanılan bir ünlem.

Öytip-büytip: Ne yapıp edip, bir yolunu bulup: Ol öytip-büytip suraqqa cavap berdi. O, ne yapıp edip soruya cevap verdi.

Ökpe-bazına: Naz, cilve.

Ökpe-bavır: Akciğer ve karaciğer.

Ökpe-naz, Ökpe-reniş: Küskünlük, dargınlık. Ökpe-naz artuv gücenmek, darılmak.

Öktim-öktim: Zaman zaman, ara sıra, bazen.

Ölgen-jitken: Çeşitli sebeplerle ölen, kaybolan insan, hayvan; ölüp gidenler.

Öldim-taldım: öldim-taldım degende Ne yapıp edip, zar zor.

Öleñ-jır: Şiir, şarkı türünün genel adı.

Öle-ölgenşe: Ölene dek, ölünceye kadar.

Öler-ölmes: Zar zor, zorla. Öler-ölmes kün keşüv zar zor geçinmek.

Ölşep-piş–: 1. Ölçüp biçmek: Kiyimdi ölşep-pişip tikti. Elbiseyi ölçüp biçip dikti. 2. Ölçüp tartmak, düşünüp taşınmak.

Ölim-jitim: Ölüm, vefat, zayi.

Ölim-jitimsiz: Ziyansız, zararsız, zayiatsız.

Ölip-öş–: 1. Çok yorulmak, mecali kalmamak, takati kesilmek. 2. Yaranmaya çalışmak, aşırı ilgi göstermek. 3. Deliler gibi ölesiye sevmek.

Ölip-talıp: Çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorularak, bin bir güçlükle.

Ölip-tiril–: Var gücü ile, canla başla çalışmak.

Öner-bilim: Bilim ve sanat.

Önip-ös–: 1. Artmak, çoğalmak. 2. Gelişmek, ilerlemek. 3. (aile fertleri) Artmak, çoğalmak.

Öñ-tüs: Çehre, yüz, görünüş. Öñ-tüsi buzıluv beti benzi atmak.

Öp-öñdi: Güzel, yakışıklı.

Öp-ötirik: Yalancıktan, sözde, yapmacık.

Ören-jaran: Hısım, akraba, sülale, soy.

Örkeş-örkeş: Tümsek tümsek, tepe tepe.

Örik-meyiz: Çeşitli kuru yemiş.

Örim-örim: dilim dilim, liğme liğme.

Ösek-ayañ, Ösek-ötirik: Dedikodu, gıybet, söylenti. Ösek-ayañğa üyir dedikoducu.

Ösek-jala: İftira, kara çalma.

Ösip-ön–: 1. (bitki) Çiçek açıp ürün vermek. 2. Çoğalmak, artmak: Qoyandar tez ösip-önedi. Tavşanlar hızlı çoğalır.

Ösip-örbi–: Gelişmek, adam olmak, ele karışmak.

Öte-möte: Çok, pek çok.

Ötken-ketken: (1) Gelen geçen, yolcu yolakçı: Ötken-keşkennen curastırdı. Gelenden geçenden sorup soruşturdu.

Ötken-ketken: (2) Gelip geçmiş, olup bitmiş: Ötken-keşkendi esine tüsirdi. Olmuş bitmiş hadiseleri hatırladı.

Ötti-ketti: Geçici.

Öşti-qastı: Düşman, hasım olan.

Pay-pay: Sevinç ve hayranlık bildiren bir ünlem.

Para-par: Eşit, denk: Bul atqa para-par jüyrik joq. Bu ata yetişebilecek at yok.

Para-para: Paramparça, pare pare. Para-para bolıp jırtılğan köylek yırtılıp parça parça olmuş gömlek.

Parşa-parşa: Parça parça, paramparça, dilim dilim.

Parız-qarız: Vatandaşlık borcu, insani ve milli vazife.

Parıq-parasat: Şan, şöhret, şeref.

Patır-patır: Patır patır.

Päle-jala: İftira, kötülük.

Pälen-tügen: Falan filan.

Pälenşe-tügenşe: Falanca filanca, falan filan. Pälenşe-tügenşege sälem ayt. Falan filancaya selam söyle.

Pora-pora: Domur domur. Pora-porası şığuv a) zırıl zırıl ağlamak b) domur domur terlemek.

Premer-ministr: Başbakan.

Press-attaşe: Basın ataşesi.

Press-konferentsiya: Basın toplantısı.

Puşayt-puşayt: Koyunları çağırırken söylenen söz.

Pır-pır: Pır pır.

Pır-pırla–: Pır pır etmek.

Pıs-pıs: pıs-pıs etüv Sesli sesli burnundan solumak.

Pış-pış: Dedikodu, yalan.

Pış-pışta–: Dedikodu etmek, çekiştirmek.

Pisip-qat–: Zorluklara alışmak, dayanma gücü kazanmak.

Ret-retimen: Sırayla, sırasıyla, düzenle, düzeniyle.

Sağal-sağal: Kirli, lekeli, pis.

Sayma-say: Uygun, elverişli. Sayma-say kelüv denk düşmek, uygun düşmek, denk gelmek.

Say-sala: Dere yatağı, akak.

Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav) a) Kahrolmak, çok üzülmek. b) Ağır hasta olmak, acı çekmek, canı çok yanmak.

Saqal-murt: Sakal ve bıyık.

Saqal-şaş: Saç sakal.

Saq-saq: saq-saq külüv Kahkaha atmak.

Saqır-suqır: Fokur fokur.

Sala-sala: Bölüm bölüm, kol kol.

Salğırt-salaq: Gamsız, tasasız, kaygısız.

Saldır-güldir: Paldır küldür, tangır tungur.

Saldır-salaq: Neme lazımcı, özensiz (kimse).

Saldır-salaqtıq: Neme lazımcılık, özensizlik.

Salqın-salğırt: Neme lazımcı, ilgisiz, lakayt.

Sal-seri: İyi dombıra çalıp, şarkı söyleyen delikanlı.

Saltaq-saltaq: Kirli, pasaklı.

Salt-maşıq: Adet, anane, gelenek, görenek.

Salt-sana: Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, milli kimlik.

Salıp-urıp: Alelacele, çarçabuk, apar topar.

Sana-sezim: Şuur, bilinç, düşünce. Sana-sezimi oyanuv bilinçlenmek, şuurlanmak.

Sap-salqın: Çok soğuk, buz gibi.

Sap-sarı: Sapsarı.

Sap-sav: Sapasağlam, sağlıklı.

Sarq-surq: Fokur fokur: sarq-surq etüv fokur fokur kaynamak, fokurdamak.

Sar-sar: Şarıl şarıl diye çıkan ses: Su sar-sar etip ağıp jatır. Su şarıl şarıl akıyor.

Sart-surt: İki nesnenin çarpışmasından, temasından çıkan ses.

Sasıp-pısıp: Alelacele, apar topar.

Satal-satal: Kirli, pis, lekeli.

Satır-sutır: Çatır çutur, çatır çatır.

Savda-sattıq: Ticaret, alış veriş. Savda-sattıqpen şuğıldanuv ticaretle uğraşmak.

Sav-sälemet: Sağ salim, esen.

Sav-tamtıq: sav-tamtığı qalmav Eskimek, yıpranmak.

Savıq-sayran: Eğlence, şenlik.

Savıt-sayman: Silah ve zırh takımı.

Sälem-savqat: Birisiyle gönderilen selam, hediye, armağan.

Säl-kem: Azıcık, birazcık: Säl-kem demaldım. Birazcık dinlendim.

Sän-saltanat: 1. Güzellik, şıklık, zariflik. 2. Tören, merasim. Sän-saltanatpen qarsı aluv törenle karşılamak.

Sän-saltanattı: İhtişamlı, görkemli, muhteşem.

Sebep-saldar: Sebep, neden.

Seldir-selev: Sık olmayan, seyrek.

Sep-seldir: 1. Çok seyrek, aralıklı. 2. İncecik. Sep-seldir mata incecik kumaş.

Sep-sergek: Capcanlı, dipdinç.

Soqa-sayman: Saban, pulluk takımı.

Sop-solğın: Çok solgun, silik.

Sop-sopaq: Çok oval, ince.

Sorlı-sortañ: Ziraate elverişsiz, tuzlu arazi.

Sorpa-su: Çorbalar.

Sotsiyal-demokrat: Sosyal demokrat.

Sözbe-söz: Kelimesi kelimesine, tam tamına.

Sup-suvıq: Sopsoğuk, çok soğuk.

Sup-sur: Bomboz, çok boz.

Süyek-sayaq: Et artıkları: İtke süyek-sayaq saldı. Köpeğe et artığı verdi.

Süyip-quş–: Sevip okşamak: Anası ulın süyip-quştı. Annesi oğlunu sevip okşadı.

Süp-süykimdi: Çok sevimli, çekici, cana yakın.

Süp-süyrik: İncecik ve uzun.

Süp-süyir: İncecik, sivri.

Sürinip-qabınıp: Alelacele, paldır küldür.

Sıy-qoşemet, sıy-qurmet: İzzet ikram, saygı, hürmet.

Sıy-sıbağa: Hediye, armağan.

Sıy-sıyapat: 1. Hediye, armağan. 2. Saygı, değer, hürmet.

Sıqaq-äzil: 1. Alay, şaka, mizah. 2. Hiciv, yergi.

Sılanıp-siypanıp: Süslenip püslenip, takıp takıştırıp.

Sılap-siypa–: 1. Ovmak, sıvazlamak. 2. Özenle bakmak, ilgilenmek.

Sıldır-sıldır: Şırıl şırıl, şıngır şıngır.

Sılq-sılq: sılq-sılq külüv Kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.

Sınap-mine–: Eleştirmek, ayıplamak, suçlamak.

Sın-eskertpe: Eleştiri yazısı, tenkit.

Sın-siypat: Bir şeyin kendine has niteliği, özelliği.

Sın-sımbat: Yüz, çehre, sima.

Sıp-sıldır: 1. Çok sulu, suyu bol. 2. Aslı olmayan, boş, değersiz.

Sıp-sıpayı: 1. Çok kibar, pek nazik. 2. Gayet güzel, tertemiz.

Sır-siypat: Hal, durum, vaziyet.

Sır-sımbat: Endam, alım, boy pos.

Sır-sır: sır-sır etüv Hırıldamak, hırıl hırıl etmek.

Siz-biz: İki kişi arasındaki düzeyli, medeni ilişki.

Tay-qulın: Tay, kulun, at yavrularının genel adı.

Tay-qulınday: Tay, kulun gibi, at yavruları gibi. Tay-qulınday tebisüv gençlik çağını birlikte geçirmek, beraber büyümek.

Taylı-tayaq: Çoluk çocuk, genç yaşlı, yediden yetmişe herkes.

Tay-tay: Top top, balya balya, deste deste. Tay-tay mata top top kumaş.

Tay-tuvlaq: Zayıf, çelimsiz, bakımsız at.

Taqıl-tuqıl: Zar zor, güçlükle, zorlukla.

Taqır-taza: Tamamen, büsbütün.

Talay-talay: Çeşit çeşit, her türlü, türlü türlü.

Talan-taraj: Talan, soygun, vurgun, yağma.

Talap-talğam: Talep ve seçicilik, amaç ve zevk, amaç ve amaca uygun seçim.

Talap-tilek: 1. Hedeflenen şey, maksat, amaç. Talap-tilegine jetüv amacına, hedefine ulaşmak. 2. İhtiyaç, gereksinim.

Talasa-tarmasa: Tez, çarçabuk, alelacele.

Talas-tartıs: Tartışma, münakaşa, çekişme, didişme, kavga dövüş.

Tam-tum: Azıcık, biraz, birazcık.

Tam-tumdap: Azar azar, azıcık, biraz.

Tamır-tanıs: Gönüldaş, ahbap, dost, yaren.

Tana-monşaq: Düğme ve boncuk türü süs eşyaları, bijuteri.

Tanıs-bilis: Tanıdık, bildik.

Tañ-tamaşa: Şaşkın bir vaziyette, hayretler içinde.

Tapa-tıp: Hareketsiz, sakin, durgun.

Tapqan-tayanğan: Biriktirilen mal, mülk, birikim.

Tap-taza: Tertemiz.

Tap-taqır: Kel; boş, düz, dümdüz, bomboş, tamtakır.

Tap-tuynaqtay: Muntazam, düzenli, tertipli.

Tars-turs: Patır kütür etme, gümbür gümbür ses çıkarma, takırtı, patırtı, kütürtü.

Tarsıl-tursıl: Gürültü patırtı, takırtı tukurtu.

Tartuv-taralğı: Hediyelik eşya.

Tartıs-talas: 1. Belirli bir konudaki fikir ayrılığı, fikir kavgası, tartışma, polemik. Pikir Talas tartışma. 2. Çekişme, münasebet, dalaş. 3. Eşit, denk. 4. Şüpheli, tartışmalı, çözümsüz.

Tas-talqan: Paramparça, darmadağınık, virane, harabe. Tas-talqan boluv çok sinirlenmek.

Tasır-tusır: Gürültü patırtı.

Tatuv-tätti: Dostça, barış içinde, kavgasız, gürültüsüz. Tatuv-tätti ömir sürüv gül gibi geçinmek.

Tatır-tatımas: Birazcık tadı olan, tatsızca.

Tav-ken: Maden dağı.

Tavlı-tastı: Dağlı taşlı.

Tav-tas: Dağ taş.

Tav-tav: Tepe tepe, dağ dağ.

Tav-töbe: Dağ tepe

Täj-taq: Taç taht.

Täy-täy: Tay tay.

Täy-täylä–: Çocuğa, ayakta durmayı, yürümeyi öğretirken "tay tay" sözleriyle teşvik etmek.

Tälim-tärbiye: Eğitim öğretim.

Täp-tätti: 1.Çok tatlı, lezzetli, leziz. 2. Çok sevimli, şirin.

Täp-tävir: Gayet iyi, pek güzel.

Tätti-dämdi: Tatlı, lezzetli.

Teginnen-tegin: Hiç para vermeden, karşılıksız. Teginnen-tegin aluv parasız almak.

Tezbe-tez: Tez, çabuk, acele, ivedi, derhal.

Tez-tez: Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar.

Tekten-tek, Tekten-tekke: Boşu boşuna, boş yere.

Telegey-teñiz: 1. Uçsuz bucaksız, engin. 2. Pek çok, sayısız.

Teli-tentek: Yaramaz, haylaz, hayta, kaba, kavgacı kimse.

Temir-tersek: Demirden yapılmış eşyalar.

Teñbe-teñ: Tıpa tıp, aynı.

Teñ-teñ: Top top, balya balya.

Tepe-teñ: Aynı derecede, aynı, eşit.

Tepe-teñdik: Aynılık, eşitlik, dengeli olma.

Tep-tegis: Dümdüz, pürüzsüz.

Terlep-tepşi–: Çok terlemek, terden sırılsıklam olmak.

Tiyın-teben: 1. Metal, bozuk para, kuruş. 2. Akçe, para.

Tiyip-qaş–: Bir şeyi yarım yamalak yapmak. Tiyip-qaşıp jumıs istev kendini işe vermemek, iş yapmaktan kaçınmak.

Tiyip-qaşpa, Tiyip-qaştı: Yarım yamalak, yüzeysel, üstünkörü.

Toz-toz: Eski püskü, paramparça, pejmürde.

Toy-duman, Toy-dürmek: Düğün, şölen, toy, eğlence.

Toy-tamaşa: Düğün dernek; toy, şölen, ziyafet, eğlence.

Toy-tobır, Toy-tomalaq: Küçük çaplı düğün dernek; toy, şölen, eğlence.

Toqtı-torım: Yeterince olgunlaşmamış toklu.

Tomağa-tuyıq: Hiç kimseyle ilişkisi olmayan, asosyal.

Tom-tom: Cilt cilt (kitap).

Top-tolıq: Dolgun, tombul, şişmanca.

Top-top: Grup grup.

Tosınnan-tosın: Aniden, ansızın, birdenbire, rastgele.

Tösek-orın: Yorgan, yatak.

Töteden-töte: Doğruca, kestirme yoldan. Töteden-töte on kilometr kestirme yoldan on kilometre.

Tuvğan-tuvısqan: Hısım akraba.

Tuvradan-tuvra: Yüzüne karşı, açıkça. Tuvradan-tuvra söylev dobra dobra konuşmak.

Tuv-talaqay: Kapışılırcasına, kapış kapış.

Tuv-talaqayla–: Karmakarışık olmak.

Tuvısqan-tuvğan: Hısım akraba.

Tuvıs-tuvma: Yakınlar, hısım akraba.

Tuz-däm: Nasip. Tuz-däm aydav nasip, kısmet olmak; tuz-dämi bitüv rızkı tükenmek, eceli yaklaşmak; tuz-dämi jaraspav anlaşamamak, geçinememek; tuz-dämin aqtav yediği ekmeğin hakkını vermek.

Tuqım-tuqiyan: Yedi ata, soy sop, zürriyet, sülbi yedi göbek ötesi.

Tulğa-turpat: Dış görünüş, beden, vücut, tip.

Tup-tuqıl: Kısacık, tamamen kısalmış.

Tup-tuldır: Çıplak, boş.

Tup-tunıq: Çok berrak, dupduru.

Tup-tutas: 1. İç içe girmiş, tek vücut olmuş. 2. Hepsi, tamamı, tümü.

Turmıs-jay: Hayat, yaşantı, yaşayış.

Turmıs-salt: Örf adet, gelenek görenek.

Tur-turla–: Devamlı "kalk, kalk!" diyerek bir kimseyi rahatsız etmek.

Tuspa-tus: 1. Karşılıklı, karşı karşıya. 2. Bir olayla, aynı zamanda olan, eş zamanlı. Tuspa-tus kelüv tesadüf etmek.

Tus-tustan: Dört yandan, her taraftan, her yönden.

Tün-tünek: Hiçbir şeyin görünmediği zifiri karanlık gece.

Tüp-tuqiyan: Soy sülale, cet.

Tüp-tügel: Tümüyle, her yönüyle, tamamen.

Tüp-tüzüv: Dimdik, dümdüz.

Tüte-tüte: Tüyleri dökülmüş, tüy atmış.

Tıq-tıq: Tık tık etme, tıkırdama, tık tık diye çıkan ses.

Tım-tıraqay, Tırım-tıraqay: Her biri bir yana, çil yavrusu gibi dağılarak.

Tım-tıraqayla–: Her biri bir yana dağılmak, çil yavrusu gibi dağılmak.

Tım-tırıs: Sessiz sedasız, sakin, tenha.

Tıp-tiypıl: Büsbütün, tamamiyle, tamamen. Tıp-tiypıl qılıp ketüv yerle bir etmek, yok etmek.

Tıp-tiyanaqtı: Çok titiz, derli toplu, düzenli.

Tıp-tınıq: Çok sakin, dingin, esintisiz.

Tıp-tınış: 1. Çok sakin, sessiz. 2. Gamsız, dertsiz, tasasız.

Tırbañ-tırbañ: tırbañ-tırbañ etüv Debelenmek, çırpınmak, tepinmek.

Tırq-tırq: Kıkır kıkır. Tırq-tırq külüv kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.

Tırs-tırs: Çıtır çıtır, şıpır şıpır, şıp şıp.

Tırısıp-bürisip, tırısıp-qurısıp: İnatlaşarak, aksileşerek.

Tırısıp-tırmısıp: Çalışıp, çabalayıp.

Tikeden-tik: Dimdik, dosdoğru.

Til-avız: Konuşma organları, dil, ağız.

Tilden-tilge: Dilden dile.

Tilek-talap: Dilek arzu, istek, talep.

Til- köz: Nazar, göz.

Tilim-tilim: Dilim dilim, yırtık pırtık, lime lime.

Tipä-tipä: Allah korusun, maşallah anlamında kullanılan bir ifade.

Tip-tittey: Küçücük, minicik.

Tip-tik: Dümdüz, dimdik, sarp.

Tip-tike: Dosdoğru, direkt.

Tirlik-bolmıs: Hayat, yaşayış.

Vayım-qayğı: Endişe, kuruntu, vehim, korku.

Vayım-qayğısız: Endişesiz, vehimsiz, kuruntusuz, korkusuz.

Uvaq-tüyek: Ufak tefek, önemsiz.

Ugro-finn: Ural dillerinden bir dil öbeği, Fin-Ugor.

Uvda-şuv, Uv-duv: Gürültü, patırtı, yaygara.

Uv-zär: Zehir, zıkkım, ağu.

Uvlap-şuvla–: Gürültü patırtı yapmak, yaygara koparmak.

Uvlasıp-şuvlasıp: Bağıra çağıra, gürültüyle.

Uvlatıp-şuvlat–: Gürültü patırtı çıkarttırmak, ortalığı birbirine katmak.

Uvlı-şuvlı: Gürültülü patırtılı.

Uvma-juvma: Darmadağınık, tarumar.

Uvmaq-şuvmaq: Sürü halinde, grup grup, topluca. İtter uvmaq-şuvmaq köşege jinaldı. Köpekler sürü halinde sokağa toplandı.

Uhilep-ahıla–: Oflamak, puflamak.

Uv-şuv, Uv-duv: Gürültü, patırtı, şamata.

Uv-şuvlı, Uv-duvlı: Gürültülü, patırtılı, şamatalı.

Uv-şuvsız: Gürültüsüz, patırtısız.

Uvıldap-şuvıldap: Gürültü patırtıyla, şamatayla.

Uvıs-uvıs: Avuç avuç, bol bol.

Ubap-şubap, ubırıp-şubırıp: Arka arkaya, peş peşe, birbiri ardınca.

Uzındı-keş: Akşama kadar, gün boyu.

Uzındı-qısqalı: Uzunlu kısalı.

Uzınnan-uzaq: Boylu boyunca.

Uzın-şubaq: Boylu boyunca uzayan.

Uzın-ırğası: Bir şeyin esası, özü, temeli. Äñgimeniñ uzın-ırğası meselenin özü.

Uyqılı-oyav: Uyku ile uyanıklık arasında: Biraz uyqılı-oyav jattım. Biraz uykuyla uyanıklık arasında yattım.

Uyqı-tuyqı, Uypa-tuypa: Karmakarışık, alt üst, tarumar. Uyqı-tuyqısın şığaruv a) alt üst etmek, altını üstüne getirmek. b) Dağılmak, saçılmak, alt üst olmak. c) Keyfini kaçırmak, canını sıkmak.

Ulan-asır: Haddinden fazla, payansız, muazzam.

Ulan-baytaq: Uçsuz, bucaksız, çok geniş, engin. Ulan-baytaq qazaq dalası uçsuz bucaksız Kazak bozkırı.

Ul-qız: Erkek ve kız.

Ulma-julma: Yırtık pırtık, paramparça, lime lime.

Ulpa-otanımen: Soyu sopuyla, bütün sülalesiyle.

Ulılı-kişili: Genç ihtiyar, büyüklü küçüklü.

Umar-jumar: Üst üste, gelişigüzel yığılarak.

Uñğıl-şuñğıl: 1. Eğri büğrü, engebeli yer. 2. Ayrıntı, teferruat, detay. Uñğıl-şuñğılına deyin bilüv en ince ayrıntısına kadar bilmek.

Up-uzaq: Çok uzak.

Up-usaq: Ufacık, çok ufak, küçücük.

Up-uyañ: Çok edepli, efendi, kibar, nazik, ağırbaşlı.

Urlap-qarlap: Oradan buradan çalarak, aşırarak.

Urlıq-qarlıq: Hırsızlık, çalma çırpma.

Urı-qarı: Hırsız.

Urıp-jıq–: Vurup kırmak, öldüresiye dövmek.

Urıp-soq–: Dövmek, vurmak.

Urıs-keris: Kavga, dövüş.

Urıs-qağıs: Atışma, ağız kavgası, çekişme.

Usaq-tüyek: Ufak tefek eşya, öteberi. Usaq-tüyek kemşilikter ufak tefek eksiklikler.

Uşan-teñiz: Sınırsız, sayısız: Bizdin tabiyğiy baylığımız uşan-teñiz. Bizim doğal zenginliklerimiz sınırsız.

Uştı-küyli: Kayıplara karışıp, iz bırakmaksızın. Uştı-küyli joq boluv kayıplara karışmak, sırra kadem basmak.

Uşı-qiyırı: Sınır hudut.

Uşı-qiyırsız: Uçsuz bucaksız, sınırsız, hudutsuz.

Uşıp-qon–: 1. Fazla iltifat etmek, üstüne düşmek. 2. Uçarı, hoppa davranmak.

Uşıp-qonba: Hafifmeşrep, uçarı, delişmen, hoppa.

Uyalmay-qızarmay: Utanmadan, sıkılmadan.

Übir-dübir: Ayak sesi: Attardıñ übir-dübiri estildi. Atların nal sesleri işitildi.

Übirli-şübirli: Çoluklu çocuklu, kalabalık: Übirli-şübirli bol. Allah çoluk çocuk sahibi olmayı nasip etsin.

Ügit-nasixat: Öğüt, nasihat.

Üzbektep-sozbaqta–: Uzatmak, oyalamak, işi yokuşa sürmek.

Üzdik-sozdıq: Aralarında mesafe olan, arka arkaya gelen.

Üzdik-üzdik: Kesik kesik, aralıklarla.

Üzik-kesik: Kesilen, kopmuş, kesik kesik.

Üzildi-kesildi: Kesin olarak, kat'iyen, asla, kesinlikle. Üzildi-kesildi javap kesin cevap; üzildi-kesildi bas tartuv kesin olarak vazgeçmek.

Üzip-jar–: Bölük bölük, parça parça etmek.

Üzip-jul–: Kapışmak, aceleyle almak.

Üzip-soz–: Oyalamak, işi yokuşa sürmek.

Üzip-şal–: Üstünkörü, gelişigüzel, rastgele yapmak: Ol üniversitette üzip-şalıp oqıdı. O üniversitede üstünkörü, öylesine okudu.

Üzir-mäzir: İstenilen şey, dilek, istek, arzu.

Üydek-tüydek: Küme küme, öbek öbek, grup grup.

Üydi-üy, Üyme-üy: Her ev, ev ev.

Üydi-üyine: Evli evine, köylü köyüne.

Üyelmeli-süyelmeli: Yaşıt, akran.

Üy-jay: Ev bark, mal mülk.

Üy-küy: Ev bark, aile durumu.

Üy-küysiz: Evsiz barksız.

Üyli-barandı, Üyli-jaylı: Çoluk çocuğu olan, evli barklı.

Üyli-küyli: Çoluk çocuğu olan, evli barklı.

Üyme-jüyme: Üst üste birikmiş, yığışık, toplanmış halde.

Üy-mülik: Ev eşyası.

Üytip-büytip: Ne yapıp edip.

Üyilip-tögilip: Bol bol, çokça.

Üyip-tök–: Bol bol, gereğinden fazlasını vermek.

Üyir-üyir: Küme küme, sürü sürü.

Üki-tüki: Dağınık, darmadağınık, tarumar.

Ülgi-önege: Davranışlarıyla örnek olma.

Ülkendi-kişili, Ülken-kişili: Genç ihtiyar, büyük küçük, büyüklü küçüklü.

Ülken-kişi: Yaşlısı genci karışık, tümü.

Ündemey-tündemey: Ses seda çıkarmadan, sessizce.

Ünsiz-tünsiz, Ün-tünsiz: Sessiz sedasız, usulca.

Üp-ülken: Çok büyük, kocaman.

Ürgin-sürgin: Sürgün, kovalama, baskı. Ürgin-sürgindi köp körgen adam çok zulme uğramış, baskı görmüş kimse.

Ürpi-türpi: Tarumar, karışık, darmadağınık.

Ürim-butaq: Soy, sülale. Ürim-butağımız köp soyumuz, sülalemiz çok geniş.

Üsti-bası: 1.Üst baş. 2. Beden, vücut.

Üstin-üstin: Tekrar tekrar, üst üste.

Üsti-üstine: Üst üste, ard arda, tekrar tekrar: Üsti-üstine temeki tarttı. Üstü üstüne (üst üste) sigara içti.

Üsinip-qabın–: Üşümek, donmak.

Ühilep-ahilep: Ahlayıp vahlayıp.

Üşkirip-tüşkir–: Okuyup üflemek.

Üşkirip-tüşkirip: Aksırıp tıksırıp.

Üş-tört: Üç dört, birkaç.

Üşti-küyli: İzsiz, iz bırakmadan.

Üş-üşten: Üçer üçer.

Finn-ugor: Ural dillerinin bir öbeği.

Xabar-oşar: Haber, havadis.

Xabar-oşarsız: Habersiz, habersizce.

Xal-axuval, Xal-jay, Xal-jağday: Ahval, vaziyet, durum, yaşayış. Xal-axuvalın surav hal hatır sormak.

Xal-qader: İmkan, olanak.

Xal-qaderinşe: İmkanları ölçüsünde, imkanları dahilinde.

Xat-xabar: Yazılı veya sözlü haber, malumat.

Xat-şot: Hesap kitap.

Xa-xa: Gülerken çıkan ses, kahkaha.

Şaban-şardaq: Yoksul ve sefil duruma düşen.

Şadır-şälkes: Aksi, inatçı, ters.

Şayqap-tök–: Refah, varlık içinde yaşamak.

Şay-pay: Çay ve çayın yanında yenilen hafif yiyecekler.

Şay-su: Çayın yanında ikram edilen hafif yiyecekler.

Şayıp-juv–: Hatasını affettirmek; telafi etmek için gönül almaya çalışmak.

Şala-jansar: Ölmek üzere olan, can çekişen.

Şala-jansarlan–: Ölmek üzere olmak, can çekişmek.

Şala-pula, Şala-şarpı: Üstünkörü, yüzeysel, gelişigüzel, rastgele. şala-pula orındalğan jumıs yarım yamalak yapılan iş.

Şalbar-şalbar: Çizgi çizgi, kırış kırış.

Şalğay-şalıs: 1. Aksi, inatçı, ters. 2. Eğri büğrü, yamuk yumuk, çarpık çurpuk.

Şal-kempir: İhtiyar, yaşlı kadın erkek.

Şalqıp-tas–: Refah ve varlık içinde yaşamak, yediği önünde yemediği arkasında olmak.

Şalp-şalp: Suya düşen bir şeyin cup diye çıkardığı ses.

Şaltay-baltay: Boş söz, laf.

Şal-şaqpıt, şal-şavqan: Yaşlı, ihtiyar kimseler.

Şalınar-şalınbas: Hayal meyal, belirgin olmayan.

Şama-şarıq: Güç kuvvet, durum, hal.

Şama-şarqınşa: Gücü yettiğince, elinden geldiği kadar.

Şam-şıraq: 1. Mum, çırağ. 2. Dahi. 3. Göz ışığı, nuru.

Şañ-tozañ: Toz toprak, toz duman. Şañ-tozañnan tazartuv tozunu almak.

Şañ-şuñ: 1. Şangırtı, şangır şungur etme. 2. Kavga, çekişme, tartışma.

Şap-şağın: Ufacık, küçücük, minicik.

Şap-şaq: Üzerine biçilmiş gibi uyan (giysi).

Şarşap-şaldıq–: Yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak.

Şar-şar: şar-şar etüv Viyaklamak, ciyak ciyak bağırmak.

Şat-duman: Sevinç, mutluluk içinde olma.

Şattı-buttı: Abuk sabuk, saçma (söz, konuşma vb.).

Şat-şadıman: Mutlu şaduman, memnun.

Şatır-kütir: Patırtı, gürültü, çatırtı.

Şatır-şutır: Pat küt diye çıkan ses, gürültü patırtı.

Şaşpay-tökpey: Saçıp dökmeden, israf etmeden: Bıdaydı şaşpay-tökpey jinap aldıq. Buğdayı saçıp dökmeden topladı.

Şaşıp-tök–: Saçıp dökmek, israf etmek.

Şäldir-büldir: Anlamsız, saçma.

Şäv-şäv: İnce ve tiz havlama sesi.

Şeksiz-şetsiz: Sonsuz, sınırsız, uçsuz bucaksız.

Şen-şekpen: Makam, mevki, unvan, rütbe, şan, şöhret.

Şep-şep: Tavuğu çağırırken söylenen söz, bili bili.

Şer-şermen: Dert, hüzün, keder.

Şer-şermendi: Dertli, gamlı, kederli, hüzünlü.

Şet-jağa: 1. Kenar, uç, kıyı. 2. Bir konu hakkında detaylı olmayan bilgi: Äñgimeniñ şet-jağasın estidim. Konu hakkında az çok bilgi sahibi oldum.

Şetsiz-şeksiz: Sınırsız, uçsuz bucaksız.

Şiykili-pisili: 1. Kıvamına gelmemiş, olgunlaşmamış. 2. Eksik, yarım yamalak.

Şiymay-şatpaq: Çalakalem, alelacele yazılmış el yazısı.

Şoqpıt-şoqpıt: Eski püskü, yırtık pırtık, pejmürde.

Şoq-şoq: Birinin derdine, kederine sevinerek söylenen bir ünlem; oh olmuş.

Şop-şolaq: Çok kısa, kısacık.

Şök-şök: Deveyi yere çöktürmek için söylenen söz.

Şöp-şalam: 1. Çer çöp. 2. Yeşillik, sebze.

Şuv-şuv: Gürültü, patırtı, uğultu.

Şulıq-uyıq: Patik.

Şup-şubar: Alacalı bulacalı, bezekli.

Şup-şuñqır: Çok çukur, derin, oyuk olan.

Şıbın-şirkey: Sinek, sivrisinek vb. haşaratın genel adı.

Şığar-şıqpastan: Çıkmadan hemen önce.

Şığasılı-kiresili: Şuuru geçici olarak gelip giden.

Şıj-bıj: şıj-bıj boluv içi parçalanmak, yüreği sızlamak, içi yanmak.

Şıj-mıj: Hafif, aperatif yemek.

Şıldır-şıldır: Çıngır çıngır, çın çın, tıngır tıngır: Tramvay qonıravın şıldır-şıldır etkizdi de, jürip ketti. Tramvay zilini çıngır çıngır çalarak geçip gitti.

Şım-şımdap: Azar azar, gıdım gıdım.

Şım-şıtırıq: Anlaşılması zor, karışık, çetrefil, girift. Şım-şıtırıq oqiyğa anlaşılması zor bir olay.

Şıp-şırğasız: Olduğu gibi, değiştirmeden, eski haliyle.

Şıtır-şıtır: Çıtır çıtır.

Şip-şiyki: 1. Pişmemiş, çiğ olan. 2. Toy, acemi, tecrübesiz. 3. Yalan. Şip-şiyki ötirik tamamen yalan.

Ibır-jıbır: Ağır, yavaş hareket.

Ibır-sıbır: Dedikodu, söylenti.

Iğay-sığay: Seçilmiş, en iyisi, kalburüstü.

Iğı-jığı: Kalabalık, hınca hınç, kütle, yığın. Keñseniñ aldı ığı-jığı adam. Dairenin önü hınca hınç insanlarla dolu.

Iğın-şığın: Masraf, gider, harcama.

Iğın-şığınsız: Masrafsız, gidersiz.

Idıs-ayaq: Kap kacak, mutfak eşyası, tabak çanak.

Iza-kek: Öç, kin, intikam, öfke.

Iza-kekti: Kinli, kindar, öfkeli.

Iqpıl-jıqpıl: Engebeli, inişli yokuşlu, pürüzlü.

Iqılas-niyet, Iqılas-ınta: 1. İyi niyet, samimiyet. 2. Gayret, çaba, dikkat. Iqılas bildirüv niyet etmek; ıqılas körsetüv hürmet etmek, saygı göstermek.

Ildım-jıldım: Tez, çabuk, ivedi, acele.

Ilpıñ-jılpıñ: Çarçabuk, tez tez.

Imdas-jımdas: İçli dışlı, senli benli, kafadar.

Imqırıp-jımqır–: Çalmak, yürütmek, aşırmak.

Imı-jımı: Kurnazlık, hilekârlık.

Inta-jiger: Gayret, çaba.

Inta-zeyin, Inta-ıqılas: Heves, niyet, istek, dilek, arzu.

Intımaq-birlik: Birlik, beraberlik, kardeşlik.

Intı-şıntımen: Gönülden, samimiyetle, içten.

Iñ-jıñ, Iñ-şıñ: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

Iñqıl-sıñqıl: Sızlanma, inleme.

Iñqıl-sıñqılsız: İnlemeden sızlanmadan, iniltisiz.

Iñ-şıñsız: Gürültüsüz, patırtısız, şamatasız.

Ip-ras: Yalansız, dosdoğru.

Ip-ıqşam: Derli toplu, düzenli.

Ip-ıñğaylı: Çok müsait, pek elverişli, uygun, rahat kullanışlı.

Ip-ıstıq: Sımsıcak.

Irğalıp-jırğalıp: Sallana sallana, aheste aheste, acelesiz, salına salına.

Irğañ-ırğañ: Ağır ağır, sallana sallana, aheste aheste.

Irduv-dırduv: Eğlence, şenlik, şölen.

Irjıñ-ırjıñ: Kıs kıs (gülme, pişmiş kelle gibi sırıtma).

Irs-ırs: Soluk soluğa, nefes nefes.

Irım-sırım: Batıl inanç, batıl itikat, boş inanç.

Irıñ-jırıñ: Çekişme, anlaşmazlık, münakaşa.

Irıs-bereke, Irıs-dävlet: 1. Rızk, servet, bereket, zenginlik. 2. Kısmet, nasip.

Issılı-suvıqtı: 1. Bir sıcak bir soğuk. 2. İyi kötü, ağır hafif.

Isıldap-pısıldap: Oflayıp poflayıp, nefes nefese, soluk soluğa.

İzbe-iz: Peşi sıra, peş peşe, birbirinin ardı sıra.

İz-tüz: Haber, işaret, iz, belirti.

İz-tüzsiz, İzim-qayım: Habersiz, malumatsız. İz-tüzsiz ketüv (joğaluv) ortadan habersizce kaybolmak.

İlgeri-keyin: İleri geri, öne arkaya.

İle-şala: Derhal, hemen, vakit geçirmeden.

İlik-şatıs, İlik-şatıstıq: İçli dışlı olma, samimiyet, yakınlık.

İlinip-salınıp: Zor hareket edip, güçlükle kımıldayıp.

İlip-qaq–, İlip-tart–: Dalga geçmek, alay etmek.

İlip-qaqpa, İlip-tartpa, İlip-şalma: Dokundurmalı, istihzalı, alaylı (söz).

İlip-şal–: Sataşmak, laf atmak.

İni-qarındas: Erkek ve kız kardeş, kardeşler.

İp-iri: Çok iri, devasa, kocaman.

İrkes-tirkes, İrkis-tirkis: Arka arkaya, bir biri ardına dizilmiş.

İrik-şirik: Çürük çarık.

İrili-kişili, İrili-uvaqtı, İrili-usaqtı: İrili ufaklı, büyüklü küçüklü.

İrip-şiri–: Çürümek, kokuşmak.

İs-äreket: Hareket, davranış, iş, faaliyet.

İs-qiymıl: Hareket, davranış.

İsip-kep–: 1. Şişmek. 2. Büyüklenmek, şişinmek.

İşek-qarın: İşkembe, iç, karın, bağırsak.

İşek-sile: işek-silesi qatuv Katılarak gülmek.

İşki-tısqı: İç ve dış.

İşpey-jemey: 1. Yemeden içmeden. 2. Boşu boşuna, boş yere.

İşti-tıstı: İçli dışlı, sıkı fıkı.

İşip-je–: 1. Yiyip içmek. 2. Yiyecek gibi bakmak, gözünü ayırmadan bakmak.

İşip-jem: Yiyecek içecek, gıda maddeleri.

İş-sırtı: İçi sırtı.

6.3.1.2.Azerbaycan Türkçesinde İkilemeler

Abi-beğa: Hayat suyu, dirlik suyu.

Abi-heyat, Abi héyvan(i): Dirlik suyu, hayat suyu. Efsaneler göre onu içenler ölümsüzleşir.

Abi-kevser: a-İslam inancına göre Cennet'te olduğu kabul edilen tatlı su. b- Konuşma dilinde ve edebiyatta çoğunlukla şarap bu suya benzetilir.

Abi-nisyan, Abi-léysan: İlkbahar yağmuru, sağanak. Abi-nisyan kimi Nisan yağmuru gibi, sel gibi, çok güçlü.

Abi-zemzem: (Zemzem, Mekke'de mukaddes kabul edilen kuyunun adı) Klasik şiirde şarap manasında kullanılmıştır.

Abi-zindegani: 1.Dirlik suyu, hayat suyu. Efsaneler göre onu içenler ölümsüzleşir. 2. Göz yaşı.

Ab-hava, Abü hava: Bir yerin veya ülkenin iklimi.

Ab-havalı: Güzel iklimi olan sefalı yer.

Abır-heya: Haysiyet, şeref, hürmet, kadir kıymet.

Ac-acına: Aç olarak, aç halde.

Acı-acı: 1. Nefretle, alayla. 2. Üzüntüyle.

Acığ-ġıcığ: Birisini kızdırmak, hiddetlendirmek için ona söylenen sözler.

Acığlı-acığlı: Sinirli sinirli.

Ac-susuz: Tamamen aç halde, aç susuz durumda.

Ac-yalavac: Aç, yoksul, dilenci. ac-yalavac ġoymaġ Her şeyden mahrum etmek.

Açığ-açığına, Açığdan-açığa: Açık bir şekilde, saklamadan, gizlemeden, korkmadan, çekinmeden.

Açığ-aşkar, Açığ-aydın: 1. Gizli olmayan, bilinen, şüphe götürmeyen. 2. Açıkça anlaşılan, mantıklı, ilerici.

Açığ-saçığ: a- Perişan, dağınık, darmadağın. b- Her tarafı açık olan, müstehcen, adaba aykırı.

Adağ-adağ: Yavaş yavaş, adım adım.

Adam-adamyana: a- İnsancasına. b- Güzel, ahlaklı, iyi, layıkınca.

Adda-budda: a- Oradan buradan, dağınık, parakende, karışık, tertipsiz. b- Başkalarının topraklarının içine girmiş, dağınık.

Adda-buddalığ: a- Dağınıklık, karışıklık, tertipsizlik. b- Birisine ait toprakların diğer birisinin topraklarına karışması.

Adlı-sanlı: a- Herhangi bir alanda kendi çalışmasıyla isim yapmış, bütün ülkede tanınmış. b- Eskiden varlıklı, zengin tabakaya ait olan.

Ad-san: Nüfuz, şöhret, itibar, hürmet, şan, iyilikle anılan ad. ad-san ġazanmaġ (çıxarmaġ) Meşhur olmak, iyilik ederek isim yapmak.

Adsız-sansız: Adı sanı, şöhreti olmayan, tanınmayan.

Aftaba-leyen: İbrikle leğen.

Ağına-bozuna baxmamağ: İyisine kötüsüne bakmamak, ayırt etmemek, hiçbir şeyi nazarı itibara almamak, nasıl geldiyse öyle yapmak.

Ağac-ağaca ġoymaġ (gelmek): Kavgaya tutuşmak, kavga etmek.

Ağac-uğac: Ağaçlar, bir şeyin ağaçlardan ibaret olan kısmı.

Ağıllı-başlı: 1. İyi, layıkınca, arzulanan şekilde, güzelce, ahenkli. 2. Çok, hayli, kıymetli.

Ağıllı-kamallı: Düşünceli, şuurlu, terbiyeli, temiz ahlaklı.

Ağır-ağır: Yavaş yavaş, usul usul, acele etmeden.

Ağır-yüngül: Ev eşyaları (bazen kıymetli şeyler için kullanılır, altın vs.) ağır-yüngül élemek (étmek) 1. Yoklamak, ölçüp biçmek, düşünmek, bir şey hakkında sağlı sollu düşünüp muhakeme etmek. 2. Şeylerin ağırını bırakıp hafifini almak.

Ağız-ağıza vérmek: 1. Hep bir ağızdan şarkı, türkü söylemek, bağırmak. 2. Münakaşa etmek.

Ağız-ağız: Ağzına kadar dolu, tıka basa.

Ağız-burun: Surat, yüz//Dış görünüş, zahiri görünüş. Ağız-burun behem élemek Kibirlenmek, kabarmak, kendini kaybetmek, haddini aşmak, başa çıkmak. Ağız-burun eymek Memnuniyetsizliğini bildirmek, küsmek, incinmek. Ağzı-burnu düşmüş Faydasız, kırık, yakışıksız, acayip, kötü.

Ağız-burunlu: Güzel görünüşlü, zahirli görünüşü güzel durumda olan, terbiyeli.

Ağlayıb-sızlamağ (sıtğamağ): Yalvarıp yakarmak, yürekten ağlayıp yakarmak, ağlayarak yalvarmak.

Ağlı-bozlu, Ağlı-ġaralı: İçinde her renk olan, rengarenk.

Ağrı-acı: 1. Çok çalışma, yürüme ve koşma neticesinde vücutta hissedile ağrı ve yorgunluk duygusu. 2. Hastalık, vücutta duyulan kırgınlık.

Ağrı-acısız: Eziyetsiz, ıstırapsız, kolaylıkla.

Ah-aman: Bir ağrı, heyecan, feryat, ıstırap, korku vs. hisleri bildirir.

Axar-baxar: 1. Her tarafı açık ve güzel manzaralı yer. Göz alabildiğine görünen yer. 2. İki nehir veya su havzasını ikiye bölen hat.

Axar-baxarlı: Her tarafı açık ve güzel manzaralı yer.

Ah-efğan, Ahü efğan: Feryat, figan, ah-ü zar, ağlayıp sızlama.

Aheste-aheste: Yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul.

Ah-feğan, Ahü feğan: Feryat, ağlama, ağlayıp sızlama.

Ah-feryad, ahü feryad: Ağlayıp sızlama, feryat etme.

Axır-axırda: Sonunda, en sonunda, nihayet, neticede.

Axır-ezel: Er geç, mutlaka, sonunda.

Axır-uxur: Son, nihayet.

Axmaġ-axmaġ: Ahmak, serseri, akılsız, budala gibi.

Ah-nale, Ahü nale: Feryat, ağlama, ağlayıp sızlama. Ah-nale étmek Feryat etmek, ağlamak, yanıklı yanıklı ağlamak.

Axşam-sabah (seher): Bütün gün, sabah akşam, daimi, durmaksızın.

Axşam-seher: Devamlı, her zaman.

Ax-tuf: Tükürme, balgam çıkarma.

Ahuyi-xeta, Ahuyi-xeten: Klasik şiirde güzel ve dilber için kullanılan bir ifadedir.

Ax-uf: Hayıflanma, sızlanma, esef etme, inleme, inilti. Ax-uf élemek Sızlanmak, inlemek.

Ah-uf: Dert, keder, gam.

Ax-vay: Dert, keder, gam, feryat figan.

Ah-vay, Ahü vay: Dert, keder, gam, feryat, figan. Ah-vay étmek Kederlenmek, dertlenmek, sıkıntıdan, dertten dolayı şikayetlenmek, feryat etmek.

Ah-vayçı: Ah çeken, şikayet eden, inleyen, sızlayan.

Ah-zar, Ahü zar: Ah çekme, sızlanma, feryat etme, inilti.

Ala-bişmiş: Yarı pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-bula: Alaca, çeşitli renklerden meydana gelen. ala-bula çalmaġ Renkleri düzgün olmamak, çeşitli renklerde görünmek. gözleri ala-bula çalmaġ 1. Renkleri ayırt edememek. 2. Bir şeyden dolayı mest olunca ve üzüldüğünde kayıtsızca o tarafa bu tarafa bakmak.

Ala-bulanıġ: 1. Yarı bulanık, bir tarafı duru, diğer tarafı bulanık. 2. Alaca bulaca.

Alacaġ-vérecek: Bir şahsın veya idarenin alacağı veya başkasına olan borcu.

Ala-çalpov: 1. Yağmurla yağan ar; fırtına, tipi. 2. Şubat sonlarından Mart ayının ortalarına kadar olan bölüm (Azerbaycan'da halkın kullandığı takvime göre kışın son bölümü).

Ala-çarpaz: 1. Birbirini kesen, çapraz. 2. Çaprazlama çiftleştirilmiş veya tozlaştırılmış (üretme maksadıyla).

Ala-çiy: Yarım pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-deymiş: Tam olgunlaşmamış, yarım olgunlaşmış (meyve).

Ala-ġara: 1. Eğri büğrü çizgiler. 2. El yazısı.

Ala-ġaranlıġ: Yarı karanlık, az karanlık. 2. Seher vaki, tan yerinin ışıklanmağa başladığı zaman.

Ala-ġarsaġ: İyi pişmemiş (ekmek, et vs.).

Ala-ġolay: Hafifçe, az, orta halli, ne az ne de çok.

Ala-ġolaylıġ: Orta hallilik, ne az ne çokluk.

Ala-ġora: Gereğince olgunlaşmamış, yetişmemiş, ham.

Alax-bulax: Sözünde durmayan, düşüncesini sık sık değiştiren.

Ala-pörtü: Yarı pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-séyrek: Seyrek, dağınık, orada burada olan.

Ala-sütül: 1. Tam olgunlaşmamış, henüz ham olan. 2. Tam pişmemiş, yarı pişkin.

Alaşıġ-dolaşıġ: Tam görünmeyen, iyi seçilemeyen, belli olmayan.

Ala-tala: Orada burada, ada ada.

Ala-toran: Biraz karanlık, tamamen aydınlık veya karanlık olmayan.

Ala-toranlıġ: Biraz karanlık, yarı karanlık gece.

Alay-alay: Grup grup, büyük kitleler halinde, izdihamla.

Ala-yarım (çıġ): Yarım, tamamlanmamış, bitmemiş.

Ala-yarımçıġlıġ: Yarım yamalak, altüstülük, henüz bitmemiş iş.

Ala-yarımçılıġ: Henüz tamamlanmayan, tam bitmeyen, yarım hal.

Ala-yétişmiş: Tam olgunlaşmamış, henüz ham (meyve).

Ala-yonca: Yarısı yonca, yarısı ekin olan tarla.

Aldı-ġaçdı: 1. Alıp kaçma oyunu. 2. Başlı başınalık, herc-ü merclik, karışıklık, altüstlük.

Al-elvan: Rengarenk, çeşitli renklerde.

Alem-aşkar: Apaçık, açıkça, herkes tarafından bilinen, herkesin gözünün önünde olan, herkesin bildiği.

Al-ġırmızı: Koyu kırmızı.

Alğı-satġı: Alıp satma işi, alış veriş.

Alıb-alacaġ: Borçlunun zimmetinde olan alacaklının istediği şey.

Alıb-aldatmaġ: 1. Kasti olarak kandırmak, yoldan çıkarmak. 2. Yalan konuşmak, aslı olmayan bir şeyi doğru gibi göstermek.

Alıb-satma: Alış veriş, alım satım.

Alıb-satmaġ: Alış verişle meşgul olmak.

Alıb-vérecek: İlişki, iş, ilgi.

Alıġ-alıġ: Hayran hayran, hayretle, şaşkın şaşkın.

Alım-satım: Alma satma işi, alış veriş.

Alışdım-yandım: Gümüş simli ipek kumaş.

Alışıb-vérişmek: Sözleşmek, kendi aralarında kararlaştırmak, bir karar varmak.

Alış-vériş: 1. Ticaret, alım satım. 2. İş.

Alış-vérişçi: Alış verişle uğraşan, ticaret yapan.

Alimi-biemel: Gerekli olan bir şeyi başkalarına tavsiye eden, ama kendisi yapmayan insan.

Allı-elvanlı: Rengarenkli, allı pullu, göz kamaştırıcı.

Allı-güllü: Güzel, göz okşayıcı, süslü, güllü çiçekli.

Allı-şallı: Rengarenkli, allı pullu.

Alma-armudluġ: Elma ve armut ağaçlarının olduğu bahçe.

Alt-alt(da), üst-üst(de): Olduğu gibi, tertipsiz, düzensiz, karışık bir halde.

Altdan-yuxarı: Aşağıdan yukarı.

Altdan-üstden: Oradan buradan laf edip esas konuya girmeme, yalan, doğru olmayan, düzensiz.

Altı-altı: Altışar altışar.

Alt-üst: Karmakarışık, nizam intizamsız, berbat bir halde. Alt-üst étmek (élemek) 1. Dağıtmak, karıştırmak, darmadağın etmek, berbat etmek. 2. Bozmak, işe yaramaz bir

hale getirmek. alt-üst ile Çevirerek, değiştirerek, başka şekilde, fazlalaştırarak, olduğu gibi değil. alt-üst olmağ 1. Altı üstüne çevrilmek, dağılmak, karışmak, berbat olmak, darmadağın olmak. 2. Bozulmak, işe yaramaz hale gelmek. altını-üstüne çévirmek Dağıtmak, karıştırmak, darmadağın etmek, berbat etmek. altını-üstünü ölçmek Dolaşmak, gezmek, çok gezerek gelmek, her tarafını dolaşmak.

Al-yaşıl: Al yeşil renkli ipek kumaş.

Aman-zaman: Yalnız, tek, sahip olunan tek şey, ümit beslenen, ümit bağlanan.

Ana-ata évladı: Kıymetli, aziz, sevgili.

Ana-bacı: Birbirine çok yakın olanlar, ana bacı gibi olanlar, çok yakın dostlar.

Ana-bala: Ana ile oğlu veya kızı. ana-bala élemek Gerekli olmadığı halde aynı şeyden birkaç tane fazladan almak. ana-bala kimi Çok muhabbetli, samimi. ana-bala olmağ anne ve evladı gibi samimi, muhabbetli olmak, birbirini çok sevmek.

Analı-atalı: Annesi babası sağ olan.

Analı-balalı: Annesi ve yavrusu beraber, hepsi bir yerde, beraber.

Anarxo-sindikalist: Milletlerarası işçi sendikası hareketi içinde anarşizme taraftar olan kimse.

Anarxo-sindikalizm: Uluslar arası işçi sendika hareketi içinde anarşizm taraftarı olan hareket.

Ancağ-ancağ: Azıcık, zorla, çetinlikle, güçlükle.

And-aman: Yemin billah. and-aman élemek Bir şeyi inkar veya tasdik etmek için deliller sunarak inandırmaya çalışmak, yemin etmek.

Anrı-beri çekmek: Süründürmek, o tarafa bu tarafa çekmek. Anrı-beri étmek: 1. Yerli yerine koymak, yerleştirmek. 2. Yapmamak, süründürmek.

Ara-bere: 1. İki şey arasındaki boşluk, ortalık, açıklık. 2. Sınır, hudut.

Arağ-çaxır: İspirtolu, alkollü içkiler.

Arağ-varağ: arağ-varağ élemek Her tarafı aramak, aramadık yer bırakmamak.

Aram-aram: Yavaş yavaş, usul usul.

Ara-sıra: Bazen, arada bir, zaman zaman.

Arxa-arxaya vérmek: Yardımlaşmak, birbirine destek olmak, yardımcı olmak, beraberce çalışmak.

Arıġ-uruġ: Zayıf, cılız, sıska.

Arlı-abırlı: Edepli, terbiyeli.

Arpa-saman: Arpa ve samandan ibaret hayvan yemi.

Arsız-abırsız: Hayâsız, utanmaz.

Arsız-arsız: Hayâsızcasına, utanmazcasına.

Artıġ-artıġ: Haddinden fazla, gereğinden fazla.//Lüzumsuz, yersiz.

Artıġ-eksik: 1. Fazla, lüzumsuz, yersiz, gereksiz, münasebetsiz. 2. Denk gelmeyen veya lüzumundan çok fazla olan, gereksiz şey.

Arvad-uşaġ: 1. Aile, eş. 2. Kadınlar ve çocuklar (beraber).

Arzu-kam: Bir şeyin olmasını yürekten isteme, dilek, emel, özlem.

Asari-etige: 1. Eski devirlere ait kültürel eserler, arkeolojik eserler. 2. Vakti, devri geçen şey, yaşanan hal için garip kabul edilen şey.

Asfalt-béton: Çakıl, kum ve asfalt karışımından oluşan inşaat malzemesi.

Asım-asım: asım-asım olmaġ Olgunlaşarak sıra ile güzel bir şekilde sarkmak, sallanmak (meyve vs.).

Asi-fikir: Her hangi bir sebepten dolayı, çok sinirlenmiş, hiddetlenmiş, canına tak etmiş. asi-fikir étmek Sinirlendirmek, bıktırmak. asi-fikir olmaġ Çok sinirlenmek, bıkmak, canına tak etmek.

Asta-asta: Yavaş yavaş, usul usul, ağır ağır.

Aşağılı-yuxarılı: Ortalama olarak.

Aşağı-yuxarı: Takriben, yaklaşık olarak, az çok.

Aşıb-daşmaġ: Haddinden fazla olmak, son derece çok olmak, tükenmemek, etrafa sığmamak.

Aşıġ-aşıġ: Koyunların, keçilerin diz kapağından çıkan aşık kemiği ile oynanan oyunun adı.

Aşiġ-me'şuġ: Birbirine sevgiyle bağlanmış, tutulmuş, birbirini seven. aşıġ-me'şuġ olmaġ Birbirine aşık olmak, tutulmak, deli gibi vurulmak.

Aşna-dost: Dostlar, birbirine yakın insanlar, tanışlar.

Aşuna-aşuna kéçdi ocaġ başına: Başkalarını zorla o tarafa bu tarafa iterek, kurallara uygunsuz davranarak öne, başa geçenler için söylenir.

Ata-ana: Baba ve anne.

Ata-analı: Babası ve annesi hayatta olan.

Ata-anasız: Baba ve annesi hayatta olmayan, öksüz.

Ata-baba: Ecdat, soyun kurucuları, ulları. ata-babadan ġalma: Çok eski, ilkel, modası geçmiş.

Ata-bala: Baba ile oğlu veya kızı. atalı-balalı Baba ile oğlu (oğulları) veya kızı (kızları)nın bir arada olması.

Atalı-analı: 1. Baba ve annesi hayatta olan, öksüz olmayan. 2. Babası ve annesiyle beraber olan.

Atasız-anasız: Öksüz, babası annesi hayatta olmayan.

At-at: Çocukların sopa, ağaç dalı vs. üzerine at gibi binerek oynadıkları bir oyun.

Atıb-tutmaġ: 1. Bir şeyi havaya atıp yere düşerken tutmak.//Sevgi ifadesi olarak birisini elleri üzerinde yukarı atıp tutmak, kargatulumba yapmak.//Çok değer vermek, çok sevmek. 2. Etraflıca düşünmek, ölçüp biçmek.

Atıl-batıl: Kuraklık yerlerde biten çok yıllık bitki. (zosimia Hoffm).

Atım-atım: Dağılmış, dökülmüş, saçılmış halde.

Avara-sergerdan düşmak: Vatanından, yurdundan mahrum olmak, perişan olmak. avara-segerdan étmek İşten güçten etmek, işinden ayırmak, işine engel olmak; yerinden yurdundan etmek.

Avara-avara: Hiçbir işle meşgul olmayarak, işsiz güçsüz, serseri gibi.

Ayaġ-ayaġ: Adım adım.

Ayaġdan-dırnaġdan düşmek: Çok çalışıp yorulmak.

El-ayaġ çekilmek: Kimse kalmamak, sessizleşmek. el-ayağa düşmek Yalvarmak.

Ayaġ-ayağa: 1. Beraber, aynı zamanda, aynı anda ayaklarını kaldırıp koymak, aynı anda adımlama. 2. Kendi hareket ve görünüşü uzlaştırarak, uyarak.

Ay-hay: Kinaye, istihza, hoşnutsuzluk vs. ifade eder.

Ayıġ-sayıġ: Uyanık, temkinli, aldanmayan, ihtiyatlı.

Ayın-oyun: 1. Evin ihtiyaçları için günlük olarak pazardan alınan şeyler, öte beri.// Genelde ufak tefek şeyler. 2. Manasız, anlamsız laflar.

Ayın-şayın: 1. Açıkça, kusursuz. 2. Bir işle meşgul olma durumu. ayın-şayın otlamaġ (Koyun, kuzu vs.) Kendi otlağında rahat rahat otlamak.

Aylı-ulduzlu: Mehtaplı ve yıldızlı (gece).

Ayrı-ayrı: Her biri kendi başına başka başka, birer birer, başlı başına.//Teker teker. ayrı-ayrılıġda Yalnız başına, birisini tek başına düşündüğünde.

Ayrı-séçki: Taraf tutma, adaletsizlik, bir tarafı diğerinden üstün tutma, tarafsız davranmama durumu.

Ay-ulduz: Ay yıldız şeklinde altından yapılan bir takı, kadın süs eşyası.

Az-az: 1. Yavaş yavaş, azar azar, tedrici olarak.// Çok az bir şekilde. 2. Nadiren, zaman zaman.

Azar-bézar: Her türlü rahatsızlık, hastalık. azar-bézar gezmek Bulaşıcı hastalık yayılmak, sirayet etmek.

Az-çox, Azdan-çoxdan: Bir miktar, biraz, ne kadar olursa olsun, az çok.

Az-maz: Biraz, az miktarda, cüzi, zayıf.

Babayi-emir: Laf altında kalmayan, hazırcevap.

Baca-baca: Ergenekon Bayramı (Nevruz) akşamı kapı kapı dolaşarak bayramlık payı alma adeti, geleneği (ġodu-ġodu).

Bac-xerac: 1. Eskiden bir yerden başka bir yere götürülen mallar için alınan vergi, haraç. 2. Savaşta yenen tarafın yenilen taraftan aldığı tazminat, vergi.

Bacı-ġardaş: 1. Kız ve erkek kardeş. 2. Birbirine çok yakın ve dost olanlar, kız ve erkek kardeş gibi olanlar. 3. Birbirine çok benzeyen iki şey, eş olan iki şey.

Bad(i)-seba: Sabah rüzgarı.

Bad(i)-fenaya gétmek: Yok olmak, mahvolmak, telef olmak, boşa çıkmak, zayi olmak, heder olmak, sonu hiç olmak.

Bad(i)-fenaya vérmek: Yok etmek, mahvetmek, telef etmek, heder etmek, sonunu hiç etmek.

Bağ-bağat: Bağlık bahçelik yer.

Bağ-bağatlı: Ağaçları, yeşilliği olan dinlenme yeri, güzel yer.

Bağ-bağça: Bağlık, bahçesi, çiçeği olan saha.

Bağ-bere: Evin yanındaki bağ bahçe.

Bağça-bağ: Güllük çiçeklik yer.

Bar-bar bağırmak: Bas bas bağırmak, bütün gücüyle bağırmak. 2. Nara atmak. 3. Ağlamak, feryad etmek.

Bağlı-bağatlı: Bağlı bahçeli, bahçeli, yeşilliği çok olan yer.

Bağlı-bağçalı: Bağı bahçesi olan.

Bah-bah: Beğenme, zevk, neşe bildiren bir ifade.

Bala-bala: Yavaş yavaş, azar azar, aheste aheste.

Balaca-balaca: 1. Yavaş yavaş, azar azar, aheste aheste. 2. Küçük küçük, ufak ufak.

Bal-maskarad: Maskeli balo.

Bar(i)-ilaha, Bari-ilahi: Ey Allah, Tanrı, Ey Tanrı anlamında.

Barmaġ-barmaġ: Azar azar, ufak ufak, bölüm bölüm.

Bas-boş: Petrol kuyuları kazıldığı veya tamir edildiği zaman boru vs. şeyleri kuyuya indirip kaldırma sürecini bildiren bir söz.

Basdı-kéçdi: Zorbalık, kanunsuzluk, kimseyi dinlememe, takmama hali.

Basdı-kesdi: Yalancı pehlivanlık, kendini çalışkan, yiğit gösterme, şişinme.

Baş-ayaġ1: 1. Tamamen, baştan başa, baştan ayağa kadar. 2. Aksine, tersine, başı ayak, ayağı baş tarafına. baş-ayaġ danışmaġ (vurmaġ) Konuşmasında hiçbir mantıki esas olmamak, ne dediğini bilmemek, konuşmasından hiçbir şey anlaşılmamak. Baş-ayaġ élemek Tersine çevirmek, karıştırmak.

Baş-ayaġ2: Paça, koyun, keçi, sığır gibi hayvanların ayak ve kafası.

Baş-başa: Beraber, yan yana, birbirine sokularak. Baş-başa durmaġ Beraber oturmak, yan yana oturmak, bir yere toplaşmak, birbirine yakın olmak, yan yana durmak, dizilmek. Baş-başa gelmek Karşılaşmak, karşı karşıya gelmek. Baş-başa vérmek 1. Baş başa verip gizlice konuşmak, sırrını birbirine açmak.// Kümelenmek (kuşlar). 2.İşlerini, problemlerini beraberce müzakere etmek, fikir alış verişinde bulunmak.// Beraber hareket etmek, birbirini kollamak, bir yerde beraber çalışmak. 3. Beraber oturmak, yana yana oturmak, bir yere toplaşmak. 4. Birbirine yakın olmak, yan yana durmak, dizilmek. 5. Bir yere toplaşmak, zavallılar gibi birbirine sokularak durmak.

Baş-béyin: İnsan ve hayvan bedenlerinin en yukarı kısmı, beyin, göz, kulak, ağız, burun gibi organların toplandığı en mühim uzvu. baş-béyin aparmağ Kafa şişirmek, son derece fazla konuşmadan, sesten dolayı kafa zonklamak. Baş-béyin gétmek Ses ve gürültüden, yüksek sesle konuşmadan vs. kulakları uğuldamak, azap çekmek, rahatsız olmak.

Başdan-ayağa: Baştan başa, bir uçtan bir uca, bir taraftan diğer tarafa, tepeden tırnağa. Baştan-ayağa süzmek Her tarafını gözden geçirmek, alaycı veya şüpheli bakışlarla baştan ayağa kadar süzmek, bakmak.

Başdan-başa: Tamamen, her yeri, her tarafı, tepeden tırnağa kadar. başdan-başa süzmek Her tarafını gözden geçirmek, baştan ayağa alaycı ve şüpheci nazarla süzmek.

Başğa-başğa: Birbirine benzemeyen, tamamen farklı, çeşitli.//ayrı ayrı.

Baş-göz: Kafa ve göz. baş-göz élemek Evlendirmek.

Baş-ğulağ: Surat, yüz, görünüş, kılık kıyafet. baş-ğulağ aparmağ, baş-ğulağı deng étmek Su ve gürültüyle rahatsız etmek, kulakları sağır etmek, çok rahatsız etmek.

Başlı-başına: 1. Kendi halinde, bakımsız, himayesiz. 2. Serbest, kendi bildiği gibi hareket etme. 3. Kedi kendine, başkasının yardımı olmadan olan. 4. Boş, sahipsiz, kimsesiz.

Başlı-başınalığ: Kendi başınalık, kanunsuzluk, kuralsızlık.

Başsız-ayağsız: Mantıksız, ilgisiz.

Bat-bat: Kötü kokulu bir ot, bengotu.

Batman-terezi: 1. Ağır şeyleri tartmaya yarayan büyük terazi. 2. Tahterevalli.

Bayatı-ğacar, Bayatı-ecem, Bayatı-isfahan, Bayatı-kürd, Bayatı-şiraz vs.: Azerbaycan musikisinde Muğam adları.

Bayğın-bayğın: Süzgün süzgün, baygın baygın.

Bayır-baca(ğ): Dışarı, herhangi bir yer.// Bahçe, evin tarafı.

Bazar-dükan: Pazarlar ve dükkanlar.

Babri-beyan: Çok yiğit, cesur adam.

Beğedri-ğüvve: Gücünün yettiği kadar imkanları nispetinde.

Beğedri-imkan: İmkan dahilinde.

Beğedri-lüzum: Lazım oldukça, ihtiyaç duyuldukça.

Beğedri-meğdur: İmkan dahilinde, vaziyete göre.

Beh-beh: Beğenme, zevk, neşe, övgü ifadesi.

Behri-tevil: 1. Aruz vezninin ölçülerinden birisi. 2. Belirli ölçülerde ancak, kalıpsız söylenen ve son kısımları kafiyeli cümleler şeklindeki nesir türü.

Ġüvvéyi-behriyye: Bir devletin deniz kuvvetleri, donanması vs.

Belayi-müsibetle: Çok zorlukla ve eziyetle.

Balayi-nagehan: Beklenilmez bela, afet.

Béle-béle: Böyle, bu türlü, bunun gibi anlam ifade eder.

Béleden-béle: Bir taraftan öbür tarafa, bu yandan öbür yana.

Bend-bend: 1. Boğum boğum, halka halka. 2. Madde madde. 3. Bölüm bölüm, bent bent.

Bend-bere: 1. Geçit, geçilebilecek yer. 2. Sınır, hudut.

Beni-adem: İnsanoğlu, adam.

Beni-insan: İnsanoğlu.// Bazı kabile ve hanedan adlarında kullanılır.

Berk-berk: Süratli, hızlı, çevik, ciddi, itibarlı, sebat eden.

Berk-boş: Hayatta karşılaşılan zorluklar, çetinlikler, müşkülatlar; deneme. berkden-boşdan çıxarmağ Denemeden geçirmek, imtihan etmek. berkden-boşdan çıxmağ Tecrübeli olmak, deneyimli olmak. berke-boşa düşmek Zor duruma düşmek. berke-boşa salmağ Denemeden geçirmek, imtihan etmek.

Berli-bezekli: Çok süslü, itinayla süslenmiş.

Berr-biyaban, Berrü biyaban: Sahra, çöl, ucu bucağı görünmeyen çöl.

Béş-altı, Béş-on: Az, önemsiz miktarda.

Béşde-üçde: Bazen, zaman zaman, arada bir.

Béş-béş: Beşer beşer, her şahsa beş tane.

Növ'i-beşer: İnsanlar.

Bet-beniz: Çehre, yüz rengi. bet-benizi ağarmağ (ġaçmağ, uçmağ) Korku veya ani verilen kötü bir haberden vs. dolayı rengi kaçmak, beyazlaşmak. bet-benizden olmağ Korku, heyecan, ıstırap vs'den dolayı beti benzi kaçmak, rengi solmak.

Bezek-düzek: Bezek, süs eşyası, gereksiz süz.

Bezenip-düzenmek: Kendini bezemek, süslemek, güzel giyinmek.

Bığlı-saġġallı: Bıyık ve sakal bırakmış; yaşlı, yaşça büyük.

Bic-bic: Şeytanca, çok akıllıca, hilekarlıkla.

Bica-bica: Boşu boşuna, beyhude, saçma.

Bic-ġıc: Ağaç ve bitkilerin kök ve gövdelerinden çıkan filizler.

Dad-bidad: Ah-ü zar, feryad-ü figan.

Alimi-biemel: Gerekli olan şeyleri başkalarına tavsiye edip kendi yapmayan adam.

Bile-bile: Kasten, bilerek, bildiği halde.

Bir-bir, Birce-birce: 1. Teker teker, ayrı ayrı. 2. Birbiri ardınca, sırayla, peşpeşe. 3. Tafsilatlı, etraflıca, teferruatıyla, her biri ayrı ayrı. 4. Herkese bir, her seferde bir. Bir-bir…, bir-biri ile, bir-birine, bir-birinden, bir-birini gibi şekillerde kullanılır ve karşılık bildirir. Bir-birine deymek (ġarışmaġ) Karışıklık çıkmak, heyecan yaranmak, ortalık karışmak. Bir-birine vurmaġ Çok aramak.

Birden-ikiye: Hiç.

Birden-bire: Aniden, ani olarak, beklemeden.

Bire-béş: Beş kat fazla, bire karşı beş tane.

Bire-bir: Her sayı için bir tane, her adet karşılığında bir tane.

Bire-iki: Her sayı karşılığında iki tane.

Birem-birem: Birer birer, teker teker.

Birer-birer: Teker teker.

Birer-ikişer: Birer birer, ikişer ikişer.

Bire-üç: Her bir sayı karşılığında üç, üç kat fazla.

Bire-yüz: Her bir sayı karşılığında yüz, yüz katı fazla.

Biş-düş: Yemek, yemek pişirme işi.

Bişir-düşür: Yemek pişirme.

Bişirib-düşürmek: Yemek pişirmek. Bişirib-düşüren Yemek pişiren (bazen kadın yerine kullanılır).

Bitib-tükenmez: Son derece çok, bitip tükenmeyen, sonu gelmeyen.

Bitmez-tükenmez: Bitmeyecek derecede çok, sonsuz, sınırsız, sayısız.

Biz-biz: Dik durumda, kabarık vaziyette (tüyler). tükleri biz-biz durmaġ (olmaġ) 1. Son derece korkmak. Korkudan, heyecandan, ürpermeden dolayı tüyleri diken diken olmak. 2. Soğuktan dolayı tüyleri kabarmak.

Boğaz-boğaza: Baş başa.

Borc-xerc: Geri verilmek üzere alınan para, verecek veya başka bir şey. Borc-xerc élemek Başkasından borç almak.

Bor-maşın: Diş doktorlarının dişlerin içini temizlemede veya oymada kullandıkları çelik burgu makinası.

Bostan-terevez: Kavun-karpuz, salatalık, domates, sebze ekilen tarla.

Boş-boş: Manasız, boş, neticesiz.//İşsiz güçsüz, başı boş, hiçbir iş yapmadan.

Boş-bikar: İşsiz, boş, işsiz güçsüz.

Boş-boşuna: 1. Anlamsız, gereksiz, faydasız, sonuçsuz, abes. 2. İçinde hiçbir şey olmadığı halde.

Boy-boya vérmek: Ayakta durmak (birkaç kişi).

Boya-başa yétirmek (çatdırmaġ, çıxarmaġ): Yetiştirmek, terbiye etmek, büyütmek.

Boya-başa yétişmek (yétmek, çatmaġ, çıxmaġ):Yetişmek, büyümek, terbiye edilip ortaya çıkarılmak.

Boy-buxun: Boy bos, vücut yapısı.

Boy-buxunlu: Boylu boslu, vücut yapısı güzel olan.

Boylana-boylana: Etrafına baka baka, bakına bakına.

Boylu-buxunlu: Boylu boslu, vücut yapısı güzel olan.

Boyun-boyuna durmaġ (vérmek): Mazlum mazlum, boynu bükük durmak.

Ġızarıb-bozarmaġ: Mahcubiyetten dolayı renkten renge bürünmek.

Bölük-bölük: Grup grup, gruplar halinde, bölükler halinde.

Bölüm-bölüm: Parça parça, hisse hisse.

Böyük-böyük: 1. Haddini aşarak konuşmak, büyük laflar etmek. 2. Büyüklük ve çokluk, fazlalık bildirir.

Böyük-kiçik: 1. Herkes, yaş farkı gözetmeksizin. 2. Vazife ve yaş itibarıyla büyük ve küçük olanlar.

Böyür-böyüre: Yan yana, birbirinin yanında, bir birine çok yakın.

Bucaġ-bucaġ gezmek: Her tarafı aramak, gezmek.

Buğum-buğum: Kesik kesik, bölüm bölüm, boğumlar halinde.

Buruġ-buruġ: Burulmuş halde olan.

Burum-burum: Burulmuş, kıvrılmış, bükülmüş halde.

Büküb-bükmelemek: Altına almak, bastırmak, altına alıp ezmek, hırpalamak.

Bütün-bütün: Bütün halde, bütün parçalarla.

Cadar-cadar: Çatlak çatlak, yarık yarık, her tarafı çatlamış.

Cah-calal: İhtişam, debdebe, azamet, zenginlik, gösteriş.

Cah-calallı: 1. Gösterişli, debdebeli, azametli, muhteşem. 2. Kıymetli taşlarla süslü, bezekli.

Cahıl-cuhul: Gençler, genç erkekler.

Cami-cem: Fars mitolojisinde: Şarabın mucidi sayılan Cem'in (Cemşid) olduğu kabul edilen sihirli kadehi. Klasik şiirde genellikle şarap anlamında kullanılır.

Candan-başdan kéçmek: Kendini feda etmek, canından geçmek, kendini kurban etmek.

Cana-cuna: Boş, anlamsız, değersiz.

Can-baş: İnsanın cismani ve manevi hali; Sıhhat manasında.

Can-can: can-can démek Çok yakınlık göstermek, samimi davranmak, ilgi, şefkat göstermek.

Can-ciyer: Çok yakın, şefkatli, sevimli, samimi dostlar için söylenir.

Can-dilden: Yürekten, samimi olarak, samimiyetle.

Can(la)-başla: Hevesle, isteyerek, büyük çaba ve gayret göstererek.

Canlı-cansız: Canlı ve cansız varlıklar.

Cansız-çelimsiz: Çok zayıf, cılız, sıska.

Cavanlı-ġocalı: Herkes, genç ihtiyar beraber.

Cedd-eġreba: Nesil, hısım akraba, soy.

Ceh-ceh: Kuşların öterken çıkardığı güzel ses, şakıma. Ceh-ceh vurmaġ (étmek) Ötmek, şakımak (kuşlar). bülbül kimi ceh-ceh vurmaġ (ötmek) Güzel sesle tatlı tatlı şarkı, türkü söylemek.

Celayi-veten: Vatanından ayrı düşmüş, hayatını gurbette geçiren. celayi-veten olmaġ Vatanından ayrı düşmek, yurtsuz yuvasız kalmak, gurbete düşmek, derbeder olmak.

Cemi-cümletanı: Hepsi, tamamı.

Ceng-cidal: Kavga, dövüş, karışıklık.//savaş, muharebe.

Cenub-ġerb: Güneybatı.

Cenub-şerġ: Güneydoğu.

Cerge-cerge: Sıra sıra, saf saf, sıralar halinde.

Ceze-feze: Bir şeye razı olmadığını, istemediğini davranışlarıyla, hareketleriyle bildirme. ceze-feze étmek (élemek) Razı olmamak, mukavemet göstermek, bağırıp çağırmak.

Cığ-cığ, Cığ-vığ: Anlaşılmayan, karmakarışık ses, gürültü.

Cıldır-cıldır: Tane tane, damla damla.

Cındır-mındır: Yırtık yırtık olmuş, parça parça olmuş elbiseler vs.//Eski püskü elbiseler.

Cır-cında, Cır-cındır: Yırtık pırtık, yırtık yırtık olmuş giyilecek şeyler.

Cırıġ-cırıġ: Tamamen yırtık, her tarafı yırtık.

Cırım-cındır: Yırtık pırtık, yırtık yırtık olmuş giyim eşyaları.

Cırım-cırım: Tamamen yırtık, her tarafı yırtık.

Cırınġ-cırınġ: Kap kacak, cam vs. kırıldığında çıkan ses.

Cızıġ-cızıġ: Çizilmiş, çizik çizik.

Cızma-ġara: Okunmayan, özen gösterilmeden, karışık yazılan yazı.//Faydasız, gereksiz manasız yazı. Cızma-ġara étmek (élemek) Özen göstermeden, hızlı bir şekilde yazmak, karalamak.

Cızma-ġaraçı: Özen göstermeden yazı yazan adam.

Cızma-ġaralamaġ: Özen göstermeden, aceleyle, nasıl geldiyse öyle yazmak, resim yapmak.

Cib-cib: Tavuk, civciv vs. seslemek için çıkarılan ses.

Cici-bacı: Birbirine çok yakın olan arkadaşlar için söylenir. Cici-bacı olmaġ Birbirine çok yakın olmak, kardeş gibi, ana kız gibi olmak.

Cici-bacılıġ: Birbirine çok yakın, çok samimi olma durumu.

Cidd-cehd: Bütün gücüyle çalışma, çaba sarfetme. cidd-cehd étmek Bütün gücüyle çalışmak, çaba göstermek.

Cik-bik: En küçük teferruat. Cik-biki, cikine-bikine kimi (ġeder), cikini-bikini de, cikini de-bikini de En küçük teferruatına kadar, bütün yönleriyle.

Cik-cik: Serçeler ve küçük kuşların çıkardıkları ses.

Cildden-cilde girmek: Binbir şekle bürünmek, asıl maksadını saklamak veya emeline ulaşmak başka şekle bürünmek, başka renge girmek, kendini başka biçimde göstermek.

Cild-cild: Ciltlerle, ciltler halinde.

Cilik-cilik: cilik-cilik élemek Parça parça etmek, kırmak. Cilik-cilik olmaġ Parça parça olmak, kırılmak.

Cini-Cefer ġoşunu (kimi): Çok gürültülü, sesli, bağırtılı şamatalı çocuk topluluğu için kullanılır.

Cing-cing cingildemek: Kesiksiz bir şekilde "cing" sesi çıkarmak, çınlamak.//Çınlamak.

Cingim-cingim olmaġ: Parça parça, lokma lokma olmak, ufak ufak olmak.

Cinli-cinli: Sinirli sinirli, kızgın bir şekilde, hiddetli olarak.

Cin-şeyatin: Cinler ve şeytanlar.

Ciring-ciring: Madeni şeylerin ve kap kacağın birbirine dokunmasıyla oluşan ses, çınlama.

Civ-civ: Ufak kuşların çıkardığı ses.

Coşub-daşmaġ: 1. Güçlenmek, şiddetlenmek, gürlemek, kükremek (tabiat güçleri). 2. Kendini kaybetmek, hiddetlenmek, çok sinirlenmek.

Cövr-cefa: Azap, eziyet, dert, keder.

Cur-cur: açlıktan dolayı bağırsaklarda meydana gelen ses. cur-cur élemek Guruldamak (bağırsaklar).

Cüre-cüre: Muhtelif, çeşitli, her çeşit, türlü.

Cüt-cüt: Çift çift, ikişer ikişer.

Çaġ-çaġ: Evlerin bahçe kapısına takılan ve ev sahibini seslemeğe yarayan demir tokmak.

Çağ-çuğ: Çak çak diye çıkarılan ses. çağ-çuğ élemek Küçük çapta alışveriş yapmak veya küçük bir işle uğraşmak.

Çaxmağ-ġov: Eskiden ateş yakmak için kullanılan çakmaktaşı ve kav.

Çala-çölek, Çala-çuxur: Düz olmayan, dikli çukurlu yer.

Çala-çuxurluġ: Dikli çukurlu yerin hali, böyle yer.

Çal-boz: Hem gri hem de karışık gri renkte olan, gri ve başka bir renk karışımı, griye yakın renkte olan.

Çal-çağır: Müzik eşliğinde şarkı, türkü söyleme, çalgı ve nağme sesi.

Çal-çap: Soygunculuk.

Çal-çarpaz: Çapraz şekilde.

Çal-çeper: Bir şeyin etrafına tahta vs'den çekilen çit.

Çalıb-çapma: Talan etme, yağma etme.

Çalıb-çapmağ: Talan etmek, yağma etmek, soymak, soyup soğana çevirmek.

Çalıb-çağırmağ, Çalıb-oxumağ: Bir havayı müzik aletinde çalarak söylemek.

Çalıb-oynamağ: Müzik eşliğinde oynamak, neşelenmek.

Çalı-çırpı: Çalı türünden şeyler.

Çalı(n)-çapraz: Çapraz şeklinde, sağlı sollu.

Çalışıb-çapalamağ, Çalışıb-vuruşmağ: Çok çalışmak, gereğinden fazla zahmet çekmek.

Çalış-vuruş: Çok çalışarak, eziyet çekerek, binbir güçlükle.

Çapılıb-talanmağ: Yağma edilmek, soyulmak.

Çar-naçar: İster istemez, mecburen, zorla.

Çaşğın-çaşğın: Şaşkın şaşkın, hayret içinde.

Çaşıb-ġalmağ: Arzu edilmeyen, istenmeyen veya çıkış yolu belli olmayan bir durum karşısında şaşırıp kalmak, yanılmak, yanlış hareket etmek.

Çaşka-loşka: Birbirine çok yakın, samimi arkadaşlar, aralarındaki samimiyet.

Çay-çörek: Çay, ekmek, yağ, peynir vs'den ibaret sofra, yemekler.

Çayır-çemen: Çimenlik, çayır.

Çek-çévir: Münakaşa, tartışma. çek-çévir élemek (étmek) Ölçüp biçmek, etraflıca düşünmek. çek-çévire salmağ Bir iş veya bir şey hakkında tartışmak, münakaşa etmek.

Çekine-çekine: Korka korka, sakına sakına.

Çem-xem: Naz, işve, cilve. çem-xem étmek 1. Nazlanmak. 2. Yapmak istememek, nazlanmak.

Çem-xemli: Nazlı, işveli, cilveli.

Çen-duman: Kalın duman tabakası, sis.

Çene-boğaz: Münakaşa, tartışma. çene-boğaz étmek (döymek) Münakaşa etmek.

Çengel-bıçağ: Bıçak ve çataldan oluşan yemek takımı.

Çep-çep: Yan yan. çep-çep baxmağ Şüpheli bir şekilde bakmak, dost bakışından uzak bir nazarla bakmak.

Çeren-peren: Boş konuşma, söylenen anlamsız şeyler. çeren-peren danışmağ Boş laflar etmek, lafazanlık etmek.

Çığır-bağır: Bağırıp çağırma, haykırış, şamata.

Çıl-çılpağ: 1. Çırılçıplak, tamamen çıplak. 2. Hiç ağaç yetiştirmeyen, tamamen bitkisiz.

Çıl-çırpı: Çalı çırpı.

Çır-çır: çır-çır çığırmağ Bas bas bağırmak, var gücüyle bağırmak, haykırmak.

Çırt(ı)-pırt(ı): boş, anlamsız, hiçbir değeri olmayan (konuşma, söz).

Çil-çil: Çilli, çili çok olan, çil bürümüş, kaplamış.

Çilik-çilik: Parça parça, ufak ufak. çilik-çilik élemek (doğramağ). çilik-çilik olmağ Parça parça olmak, parçalanıp dağılmak.

Çin-çin: Kat kat, tabaka tabaka, üst üste, intizamla.

Çirk-pas(ağ): Kir, pislik.

Çirkli-paslı: Yüzü, üzeri kirli, pinti, pislik içinde olan.

Çiyin-çiyine: 1. Hep beraber, birlikte. 2. Yan yana.

Çoban-çoluğ: Eskiden yukarı tabakaya mensup olanların aşağıdakilere verdikleri aşağılayıcı ad.

Çox-az: Bir miktar, biraz.

Çox-çox: 1. Oldukça çok, fazla. 2. Haddinden fazla, tekrar tekrar.

Çolma-çocuğ: 1. Evlatlar, çocuklar. 2. Çoluk çocuk, çocuklar.

Çöl-bayır: Evin dışarısında kalan her taraf, etraf.

Çör-çöp: Kaba ot, ağaç, ot vs. kırıntısı, parçaları, çöp.

Çul-çuxa: Giyim eşyası, elbise (genelde modası geçmiş elbise).

Çumur-çumur: Küçük kum tepeciğindeki kumu parmakla herkesin kendi tarafına çekmesi şeklinde oynanan çocuk oyunu.

Çuval-çuval: Çuvallarla, çuvallar dolusu, çok.

Dad-aman: Aman, imdat, vay.

Dad-bidad: Genelde "éy dad-bidad" şeklinde kullanılır, hayret, keder bildirir. dad-bidad étmek (éylemek) 1. Feryat etmek, ah etmek. 2. Gürültü koparmak, isim yapmak, büyük başarı kazanmak.

Dad-damağ: Neşe, sevinç, zevk.

Dad-duz: Tat, lezzet, ağızda duyulan his.

Dad-feğan: Yardıma çağırma, imdat isteme.//Feryat, figan.

Dad-feryad: Yardıma çağırma, imdat isteme.//Feryat, figan. dad-feryad étmek (élemek) İmdat istemek, yardıma çağırmak.

Dadlı-dadlı: 1. Tatlı tatlı, lezzetli lezzetli. 2. Tatlı bir şekilde.

Dadlı-duzlu: Gönül okşayan, sıcakkanlı, insana çabuk ısınan.

Dadü-bidad: Hayret, keder bildirir.

Dadü-feryad: Yardıma, imdada çağırma.//Feryat, figan.

Dağ-dağ1: Dağ gibi yüksek, çok yüksek.

Dağ-dağ2: 1. Çok sıcak, kızgın. 2. Çok dertli.

Dağ-daş: Yolu olmayan, yaşamak için elverişli olmayan tepelik ve taşlık yer.// Genelde dağlık, kayalık, tepelik yer. dağ-daş dile gelmek, dağ-daş titremek (sesden, feryaddan, ne'reden vs'den) çok kuvvetli ses, gürültü. dağa-daşa düşmek 1. Evinden barkından ayrı kalmak, serseri, başıboş bir şekilde insan yaşamayan yerleri gezmek, dolaşmak. 2. Aramak. dağa-daşa salmağ İşini zora sokmak, oraya buraya yollamak, yurdundan yuvasından etmek. dağa-daşa sığmamağ (sévinmekden, şadlığdan) Sevincinin sınırı olmamak, çok sevinmek. özünü dağa-daşa vurmağ (çırpmağ) Maksadına ulaşmak veya herhangi bir sebepten dolayı hiçbir zorluktan çekinmeyerek, yorulmak, bıkıp usanmak bilmeden çalışmak, çaba sarfetmek.

Dağ-dere: Yolu, izi olmayan, dağlık tepelik, taşlık yer.

Dağım-dağım: Parça parça, yırtık bir halde.

Dalına-ġabağına baxmaġ: İhtiyatlı, temkinli olma, her tarafı yoklamak, öğrenmek, kontrol etmek.

Dalını-ġabağını düşünmek (fikirleşmek): İhtiyatlı hareket etmek, temkinli olmak, kontrol etmek, her tarafı yoklamak.

Yan-yöresini dalamaġ: Herkesi incitmek, küfür etmek, tahrik etmek.

Dalay-dalay: Azerbaycan musikisinde ifacıların ifaya başlarken giriş gibi söyledikleri söz.

Dalay-lama: Tibet-Mongol Budistlerinin baş rahibi, Tibet'te dini ve dinyevi işlerde hakimlik yapan adam.

Dalda-bucaġda: Gizli, göze görünmeyen yer, göz önünde olmayan yer.

Dal-dala: Sır sırta, sırtlarını birbirine çevirerek. dal-dala vérmek Birbirine yardımcı olmak, yardım etmek.

Dal-dalı: Yüzü geri çevirmeden, geriye doğru.

Dağla-dalğa: Dalgalar halinde, ardı arkası kesilmeyen akın halinde, akın akın, birbiri peşince.

Dağlın-dalğın: Çok düşünceli bir halde.

Dalı-dalı: Yüzünü geri çevirmeden, geriye doğru.

Dallı-budaġlı: Dalları budakları çok olan.

Dama-dama: 1. Üzerinde damalar veya dama şeklinde çizgileri olan. 2. Satranç tahtası üzerinde siyah ve beyaz otuz iki taş ile oynanan bir oyun.

Damar-damar: Damarlar, çizgiler şeklinde.

Damcı-damcı: Damlar halinde, damla damla, azar azar.

Damcıl-damcıl: Hisse hisse, azar azar, yavaş yavaş, bölüm bölüm.

Dam-dam: Pekmez yapmak için sıkılarak damla damla toplanan üzüm suyu.

Dam-daş: Bina, ev, yapı.

Dam-divar: Ev ve duvarlar.

Dam-dum: Tef gibi şeylerin çıkardığı ses.

Damla-damla: Damlalar halinde, azar azar.

Dama-dama: Damlaya damlaya, damlalar şeklinde.

Dana-buzov: Genç sığırlar, danalar ve buzağılar.

Dana-doluġ, Dana-duna: 1. Küçük sığırlar. 2. Bazen alay ve önemsemeden henüz buluğ çağına ermemiş gençler veya kaba, saygısız, anlayışsız adamlar için söylenir.

Dana-kelçe: Henüz bir yaşını doldurmamış manda yavrusu.

Danġır-dunġur: Metal şeylerin birbirlerine dokundukları zaman çıkardıkları ses.

Danlayıb-dansamaġ: Şiddetle azarlamak, tenkit etmek.

Dari-beġa: Ahiret, öbür dünya.

Dari-beġaye réhlet étmek (buyurmaġ): Ölmek, vefat etmek.

Dari-fena: Yaşanan dünya.

Dari-şefa: Şifa veren, şifa bulunan yer.

Daraġ-daraġ: Tarak dişi şeklinde, yan yana dizilmiş halde.

Bir-birine daraşmaġ: Birbiriyle kavga etmek, boğuşmak, birbirini mahvetmeye çalışmak.

Dar-dar: Bebeklerin ilk yürüme şekli.

Dar-düdük: Çok dar, beden ölçüsünden çok küçük olan.

Daş-daşa: Satranç ve dama oyununda berabere bitirme.

Daş-divar: Evler, binalar, onların duvarları.

Daş-ġaş: Değerli taşlar, mücevherat.

Daş-ġaşlı: Kıymetli taşlarla süslü.

Daş-kesek: Taş ve çamur olduktan sonra kuruyup katılaşmış toprak parçası.

Daş-kesekli: Taş ve kesek çok olan yer vs.

Daşlı-kesekli: Taş ve keseği çok olan yer vs.

Daş-terezi: Tartı alet ve araçları.

Dava-dava: Çocukların oynadığı vuruşma, kavga etme oyunu. dava-dava démek (vurmaġ) Kavga etmeye bahane aramak, kavgaya hazır olmak.

Dava-dalaş: Kavga etme, vuruşma. dava-dalaş salmaġ Kavga çıkarmak, ortalığı karıştırmak, birbirine katmak.

Dava-derman: İlaç. Dava-derman étmek (étdirmek, élemek, életdirmek) Tedavi etmek, (ettirmek). Dava-derman olmaġ Tedavi olunmak.

Dava-döyüş, Dava-ġalmaġal: Kavga, dövüş, küfürleşme, münakaşa.

Dava(lı)-şavalı: 1. Kavgaya sebep olabilen, münakaşalı. 2. Küskün.

Dava-me'reke: Kavga, münakaşa, küfürleşme, vuruşma.

Davasız-dalaşsız: Kavgasız, gürültüsüz, sakin.

Davasız-dermansız: İlaçsız, çaresiz, çaresi olmayan, tedavisi olmayan.

Dava-şava: Kavga, gürültü.

Dava(sız)-şavasız: Kavgasız, gürültüsüz, sakin.

Dayanıb-durmaġ: Sessiz hale gelmek, sakinleşmek, hiçbir hareket göstermemek, bir şeye teşebbüs etmemek, hiçbir şey yapmamak.

Dayanıb-duran yérde: Hiçbir sebep yokken, hiçbir suçu yokken (birine bir şey yapma).

Dede-baba: 1. Atalar, ulu babalar, ecdat. 2. Dede-babadan Çok eskiden, babalardan. Dede-babadan ġalma Çok eski, kadim.

Dédi-ġodu: Birini çekiştirmek ve kınamak için yapılan konuşma, yayılan şayia.

Dédi-ġoduçu: Laf dolaştıran, dedikodu yapan.

Dédi-ġoduçuluġ: Dedikodu yapan, laf dolaştıran adamın davranışı, alışkanlığı.

Dé-fakto: Fiili olarak, fiilen, faaliyet halinde.

Def-dumbul: Çalgı anlamında.

Defe-daraġ: Araç gereç, lazım olacak şeyler.

Defn-kefn: Ölüyü kefene sarıp gömme, kuylama. Defn-kefn étmek Ölüyü kefene sararak toprağa emanet etmek.

Defter-çereke: Defter ve kitaplar.

Defter-kitab: Defter ve kitaplar.

Deġiġe-deġiġe: Çok kısa zamanda, dakikada bir, ara sıra.

Deli-divane: Akıl ve şuuru yerinde olmayan, çılgın, divane, bir şeye çok düşkün, müptela, alışkın, gereğinden fazla sevgi ve istek, heves duyan adam; vurgun. Deli-divane étmek a- Aklını başından almak. b. Sinirlendirmek, hiddetlendirmek, kendini

kaybetmesine sebep olmak. Deli-divane olmaġ a. Akıl ve şuurunu kaybetmek. b. Kendini kaybetmek, kızmak, hiddetlenmek, coşmak, azmak.

Deli-dolu: Konuşmasını, hareketlerini bilmeyen.

Deli-ġudurmuş: Azgın (adam).

Delik-déşik: 1. Çok delikli, her tarafı delikli olan. 2. Delikler.

Delik-déşikli: Delikleri çok olan, baştanbaşa delik olan.

Delme-déşik: Kendi kendine açılmış veya suni olarak meydana getirilmiş büyüklü küçüklü oyuklar, delikler.//Delikli şey.

Dem-deme vérmek: Birkaç kişinin hep beraber koro halinde belirli bir makamda türkü, şarkı vs. söylemesi.

Dem-desgah: 1. Şaşaa, büyük misafirlik, meclis vs. 2. Bir işi yapmak için gerekli olan vasıta ve araç gereçler.

Dem-desgahlı: Tantanalı, şaşaalı, gösterişli.

Demir-béton: 1. Betonla çeliğin kullanıldığı çok sağlam inşaat materyali. 2. Bu materyalle yapılmış.

Demir-dümür: Demir parçaları veya demirden yapılan şeyler.

Demli-desgahlı: Tantanalı, şaşaalı, gösterişli, göz kamaştırıcı.

Den-den: 1. Taneleri birbirine karışmayan, birbirinden aralıklı olan. 2. Damla damla, tane tane.

Den-düş: Kalitesiz ve karışık hayvan yemi.

Dene-dene1: Tane tane, birer birer.

Dene-dene2: Taneler halinde.

Dene-denelik: Taneler halinde olma.

Dengil-dengil: Benleri çok olan, benli, benleri çok olan.

Dengil-düngül: Seyrek şekilde, aralıklı.

Derd-bela: Derde, kaygıya, ıstıraba sebep olan durum; ıstırap veren veya korkunç hadise.//Hastalık.

Derd-dil: Yürekteki sıkıntı, sır.

Derd-elem: Gam, keder.

Derd-ezab: Dert, gam, ıstırap, keder.

Derd-ezablı: Azaplı, sıkıntılı, azap ve eziyetle dolu.

Derd-ġem: Gam, keder, sıkıntı.

Derd-ġemli: Gamlı, kederli.

Derd-ġüsse: Gam, keder, sıkıntı.

Derd-ġüsseli: Gamlı, kederli.

Derdi-dil: Sır, yürek derdi.

Derd(i)-hal: Yürekteki sözler, gizli arzular; düşünce, gaye, maksat.

Derd-keder: Gam, keder, sıkıntı.

Derdli-derdli: Gamlı, kederli bir şekilde, yanıklı yanıklı.

Derd(ü)-möhnet: Gam, keder, sıkıntı.

Derd(i)-ser: Eziyet, rahatsızlık, kaygı.//Dert, gam, düşünce. Derd(i)-ser çekmek Rahatsız olmak. Derd(i)-ser vérmek Eziyet etmek, rahatsız etmek.

Derdsiz-ġemsiz: Derdi, gamı, kederi, kaygısı olmayan.

Derdü-bela: Derde, kaygıya sebep olan hal; ıstırap ve eziyet veren korkunç durum.//Hastalık.

Derdü-ġem: Gam, keder, sıkıntı.

Derdü-möhnet: Gam, keder, sıkıntı.

Dereli-tepeli: Deresi ve tepesi çok olan, düzlük olmayan.

Derelik-tepelik: Dere ve tepeler olan saha.

Dere-tepe: Dereli tepeli, düz olmayan yer, saha. Dereden-tepeden Aralıklı, oradan buradan.

Dere-tepeli: Deresi tepesi çok olan yer.

Dere-tepelik: Dere ve tepeler olan yer, saha.

Deriden-dırnaġdan çıxmaġ: Haddinden fazla çalışmak, didinmek, çalışıp çabalamak.

Derin-derin: 1. Çok derin. 2. Derinden.

Derinden-derin: Çok derin, çok ciddi, esaslı bir şekilde.

Derman-dava: Çeşitli ilaçlar.

Derman-davacat: Çeşitli ilaçlar.

Derme-derme: Nakışlı, bezekli.

Derz-derz: Bağlanmış bağlar halinde, demetler halinde.

Dest-dest: Takım takım, kucak kucak, tomar tomar.

Deste-deste: 1. Gruplar halinde. 2. Katar katar.

Dest-xett: 1. Birinin kendi el yazısıyla yazdığı yazı. 2. Bilgi, okuma yazma.

Desti-xett: Birinin kendi el yazısıyla yazdığı yazı.//Okuma yazma, bilgi.

Dest-paça: Telaşlanma, acele etme, rahatsızlık, ıstırap duyma. Dest-paça olmağ Istıraba, kaygıya düşmek, telaşlanmak.

Déşik-déşik: Çok deliği olan. Déşik-déşik élemek Delik delik etmek, çok delik açmak, her tarafını delmek. Déşik-déşik olmağ Çok delik açılmak, yırtık yırtık, delik delik olmak.

Déye-güle: Güle güle, mutlu ve şen bir şekilde sohbet ederek, bu halde.

Déyen-gülen: Şen, şakrak, mutlu, şakacı.

Deyer-deymezine: Gerçek değerinden, kıymetinden daha ucuza, kaça alınırsa.

Déyib-danışma: Sohbet, sohbet etme.

Déyib-danışmağ: Sohbet etmek.

Déyib-gülen: Şen şakrak, hoş konuşan, sohbet eden.

Déyib-gülme: Şen ve mutlu bir şekilde sohbet etme, tatlı sohbet etme, sevinme.

Déyib-gülmek: Mutlu ve şen bir şekilde sohbet etmek, sevinmek.

Deyiş-düyüş: Değiş tokuş, karşılıklı olarak değiştirme, mübadele, bir şeyi verip başka bir şey alma. Deyiş-düyüş étmek Değiş tokuş etmek, mübadele etmek, takas etmek. Deyiş-düyüş salmağ Değişik düşürmek yanlışlıkla bir şeyin yerine diğerini almak.

Deyib-dolaşmağ: Dokunmak, mani olmak, sataşmak.

Dığ-dığ: Kaynayan mayilerin çıkardığı ses.

Dız-dız: 1. Arıların, sineklerin vs. çıkardıkları ses. 2. Birini kızdırmak için çıkarılan ses.

Didik-didik: Didilmiş, didiklenmiş, iplik iplik ayrılmış, parça parça koparılmış halde olan.

Didik-didik édilmiş: Parça parça edilmiş, çok küçük parçalara ayrılmış, tel tel edilmiş.

Didik-didik étmek (élemek): Didiklenmiş hale getirmek, koparıp parçalamak, parça parça etmek.

Didim-didim: Didilmiş, didiklenmiş, iplik iplik ayrılmış. didim-didim didmek (étmek, élemek) Didik didik etmek, parça parça etmek, iplik iplik etmek, didip dağıtmak, yıpratmak.// Parça parça etmek, dağıtmak.

Dik-dik: a- Gözlerini birinin gözlerine dikerek dikkatle bakmak, sert bir bakışla bakmak. b- Gururla, cesaretle bakmak.

Dil-dil ötmek: Şakımak, çok güzel bir şekilde şarkı, türkü okumak.

Dilden-dile düşmek (gezmek): Dillerde ezber olmak, meşhur olmak, dilden dile dolaşmak, dillerde destan olmak.

Dile-söze tutmağ: Tatlı dile tutarak birini memnun etmeye, yola getirmeye, bir şeyi elde etmeye çalışmak.

Dil-ağız: Özür dileme mahiyetinde kullanılan sözler. Dil-ağız étmek (élemek) Özür dileme mahiyetinde sözler söylemek veya güzel sözler sarfederek samimiyet, sevgi göstermek. Dil-ağıza salmağ a- Herkese yaymak, bildirmek. b- Hakkında kötü sözler söylemek, yaymak. Dilde-nağızdan düşmek (olmağ): Çok yorulmak, takatten kesilmek, usanmak. Dile-ağıza düşmek: a- Adı yayılmak, şöhret olmak, adı dillerde dolaşmak. b- Hakkında kötü konuşulmak, adı kötüye çıkmak, kötü isim yapmak. Dili-ağzı ġurumağ: a- Konuşma kabiliyetini kaybetmek. b- Beddua manasında bir deyim. Dili(n)-ağzı(n) ġurusun! Beddua, kargılama anlamında. Dili-ağzı tutulmağ: Nutku tutulmağ, konuşamamak. Dilini-ağzını bağlamağ a- Susturmak, konuşmasına engel olmak, susmaya mecbur etmek. b- Batıl itikadlara inanlar için; efsun veya dua vasıtasıyla zararlı bir olayın olmasına engel olmak.

Dil-delalet: 1. Delil, ispat. 2. Yol gösterme, rehberlik.

Dil-diş: Ağızdaki dil ve dişler. Dilde-dişde dolaşdırmağ Yaymak, dile düşürmek. Dile-dişe düşmek Her tarafa yayılmak, dillerde dolaşmak. Dile-dişe salmağ Her tarafa yayılmasına sebep olmak, dillere düşürmek, herkese yaymak.

Dil-dodağ: Dil ve dudaklar. Dil-dodağ açmağ Konuşmaya başlamak, söz söylemek. Dil-dodağ gemirmek, Dil-dodağını gemirmek Çok sinirlenmek, hiddetlenmek. Dil-dodağı gurumağ 1. Çok susamak. 2. Hayretten dona kalmak, çok şaşırdığından konuşamamak,

nutku tutulmak, söyleyecek laf bulamamak. Dil-dodağı yanmağ Çok susamak. Dil-dodağı kilidlenmek Konuşmaya gücü, kudreti olmamak, dili tutulur gibi olmak.

Dilik-dilik: 1. Kenarları kertik kertik olan. 2. Parça parça. Dilik-dilik étmek Parça parça etmek. dilik-dilik olmağ Parçalanmak, parça parça olmak. Dilik-dilik olasan (olsun)! Beddua, kargıma ifadesi.

Dilim-dilim: Dilimler halinde, dilimler şeklinde.//Uzun diller şeklinde yukarı kalkan, yükselen (alev): Dilim-dilim olmuş Kargıma, beddua ifadesi.// Çizgiler, hatlar şeklinde olan. Dilim-dilim olmağ Parça parça olmak, dilimlenmek.

Dili-zar: Kalbi yaralı, bağrı yanık, kalbi kırık.

Dilli-ağızlı: Tatlı dille konuşan, hoş konuşan, nezaketli; Konuşmada mahir ve cesur olan.

Dilli-dilaver: Konuşmada mahir ve cesur olan.

Dilli-dilaverlik: Konuşmada mahirlik ve cesurluk.

Dilli-fé'lli: 1. Konuşmada mahir ve cesur. 2. Güzel konuşmayı becerebilen ve çalışkan.

Dilsiz-ağızsız: Zavallı, aciz, sükut, mazlum.//Sessizce, konuşmadan, susarak.

Dinc-dinmez: Başkasını rahatsız etmeyen, eziyet etmeyen, rahat, sükut, sakin.

Dingil-dingil: Fıkır fıkır. Dingil-dingil dingildemek 1. Olduğu yerde oynamak 2. Hafiflik etmek.

Dinib-danışmağ: Konuşmak, bir şeyler söylemek.

Dinib-danışmamağ: Susmak, konuşmamak, hiçbir şey söylememek, sükut etmek.

Din-iman: Din, mezhep, itikad.//En kutsal, en kıymetli şey.

Dinmez-danışmaz: 1. Konuşmayan, az konuşan; sessiz. 2. Konuşmadan, sessizce, hiçbir laf söylemeden, itiraz etmeden.

Dinmez-söylemez: Konuşmadan, sessizce, hiçbir laf söylemeden, itiraz etmeden.

Dir-dirrik: Ev eşyaları.

Diri-diri: 1. Canlı canlı, öldürmeden, ölmeden. 2. Gereği kadar çiğnemeden.

Diş-damağ: Dişler ve damaklar kullanılarak çıkarılan ses vs.

Dişdek-dişdek: Her tarafı ısırılmış, dişlenmiş durumda olan.

Diş-diş: Üzerinde çıkıntılar, dişler, kertikler olan. Diş-diş olmağ Dilim dilim olmak, dilimlenmek, üzerinde çokça çıkıntı oluşmak, kertikli bir hale gelmek.

Dişek-dişek: Oyuk oyuk, dişli halde. Dişek-dişek étmek Bir şeyin üzerini aletle oyuk oyuk etmek.

Dişlek-dişlek: Her tarafı dişlenmiş halde.

Divan-dere: Mahkeme, yüksek meclis, yüksek devlet organı.

Diyar-diyar: Bir ülkeden başka bir ülkeye, ülke ülke dolaşarak.

Diz-dize: Karşılıklı, birbirine çok yakın.

Diz-dizi: Dizleri üzerinde, dizleri üzerinde sürünerek.

Dizin-dizin: Dizleri üstünde. Dizin-dizin sürünmek (süründürmek) 1. Ayakta yürümeyip veya durmayıp dizleri üstünde sürünmek (süründürmek). 2. Kargıma veya beddua ifadesi olarak kullanılır.

Dodaġ-dodağa: Dudaklarını birbirine yapıştırarak.

Dodaġ-dodağa vérmek: Karşılıklı olarak söyleme.

Doğram-doğram: Parça parça, lokma lokma. Doğram-doğram étmek Parça parça doğramak, lokma lokma etmek.

Doğrudan-doğruya: 1. Gerçekten, aslında, gerçeği söylersek. 2. Bilavasıta, vasıtasız. Doğrudan-doğrusu Gerçekten, aslında.

Doğru-dürüst: Düzgün, gerçek, hakiki.

Doğub-töremek: Çoğalmak, türeyip artmak.

Dolam-dolam: Helezonvari, eğriler şeklinde. Dolam-dolam olmağ Kıvrılmak büklüm büklüm olmak.

Dolama-dolama: Eğri büğrü, eğriliği çok olan, sık sık o tarafa bu tarafa yönelen, bükülen, dolambaçlı.

Dolam-dolaşığ: Birbirine geçmiş halde, anlaşılmaz, karışık, karmakarışık.

Dolaş-dolaş: Dolaş-dolaş olmağ Birbirine geçmek, karışmak, dolaşmak.

Dolu-dolu: Ağzına kadar dolu durumda, halde.

Dolub-boşalmağ: 1. Ardı arkası kesilmeden bir şeyle dolmak ve boşalmak. 2. Dertten, kederden, gamdan ağlayacak dereceye gelmek.

Domca-çıraġ: Karanlık ve sisli, dumanlı gecelerde kuş avlamak için avcıların kullandığı ağ, lamba ve çandan ibaret olan av araçları.

Donuxub-ġalmaġ: Hayretler içinde kalmak, çok şaşırmak.

Dost-aşna: Dostlar, yakınlar, yakın arkadaşlar.

Dost-aşnalıġ: Dostluk, yakınlık, arkadaşlık.

Dost-doğma: Aynı anne ve babadan olma hali.

Dost-düşmen: Hem dost olanlar, hem de olmayanlar.

Döne-döne: Defalarca, birkaç defa; tekrar tekrar.

Dörd-béş: Dört veya beş taneden ibaret olan.

Dörd-dörd: Her seferde dört tane veya her grupta dört kişi olduğu halde, dörder.

Dör-döşek: Yatak yorgan, yatacak şeyler.

Döş-döşe: döş-döşe gelmek 1. Karşılaşmak, yüz yüze gelmek. 2. Kavga etmek, güreşmek, mücadeleyi mertçe yapmak.

Döş-baş: 1. Göğüs. 2. Meme.

Dövri-felek: Baht, talih, kader.

Dövri-ġedim: Kadim, devir, çok eski devir.

Dövri-gerdun: Baht, talih, kader.

Dövr(i)-zaman: a- Devir, zamane, vakit. b- Baht, talih, kader.

Döye-döye: Bir şeye vurarak, fiziki güç kullanarak.// Zorla, kaba kuvvetle, güç kullanarak.

Döy-sındır: Kuvvetlice vurarak, var gücüyle döverek; dövülmüş halde.

Döyüşe-döyüşe: Dövüşerek, kavga ederek, vuruşarak.

Döyüş-söyüş: Kavga gürültü, dövüşüp küfürleşme, kavga etme.

Dua-sena: Allah'a yalvarma veya ibadet esnasında söylenen sözler. Dua-sena étmek 1. Tanrı'ya yalvarmak, bir şey dilemek. 2. Birine teşekkür, minnettarlık ifadesi olarak Allah'a yalvarıp onun için mutluluk ve refah vs. dilemek.

Duman-çiskin: Atmosferin alt tabakalarında buharın toplanması neticesinde oluşan kesif, koyu hava kitlesi.

Dumanlı-çiskinli: Çok koyu, duman ve sis bürümüş.

Dum-dum: Dum-dum güllesi Çarptığı yerde büyük yaralar açan, dağıtan tüfek kurşunu.

Durub-durub: Aralıklı olarak, fasılayla.

Durub-oturmaġ (éyleşmek), Oturub-durmaġ: Birisi ile vakit geçirmek, ilişki kurmak, arkadaşlık etmek, dostluk kurmak.

Dura-dura: …olduğu halde, … varken.

Duruxa-duruxa: Dura dura, durarak, bazen durarak.

Duruş-oturuş: Hal ve hareket, davranış tarzı; eda.

Duz-çörek: 1. Tuz ve ekmek. 2. Yaşamak için gerekli olanlar, yaşamak için zaruri olan şeyler; ekmek, yemek, içmek. Duz-çörek basmaġ Dostluğa aykırı iş yapmak, dostluğa, arkadaşlığa ihanet etmek sadakati bozmak. Duz-çörek gözünden gelsin! Beddua, kargıma ifadesi. Duz-çörek haġğı Yemin ifadesi. Duz-çörek itirmek, Duz-çörek tökmek Yapılan iyilik karşılığında kötülük etmek, iyiliği unutmak, vefasızlık etmek. Duz-çörek kesmek, Duz-çörek yémek (Bazen bir yerde, bir sürfede sözleriyle) Dostluk, arkadaşlık etmek.

Dübbi-ekber: Büyük Ayı yıldız kümesi.

Dübbi-esğer: Küçük Ayı yıldız kümesi.

Dü-dü-dü: Tavuk, civciv vs'yi süslemek için çıkarılan ses.

Dükan-bazar: Dükkanların olduğu yer, çarşı.

Dünya-alem: Yer küresi, yer yüzü.

Dür-düyün: Gerekli olan ufak tefek şeyler.

Dür-düyünçe: Bezle düğümlenmiş, bezin içine konarak düğümlenmiş şeyler.

Dürlü-dürlü: Çeşit çeşit, muhtelif, her çeşit.

Düşeri-düşmezi olar: Neticesi, akıbeti belli olmayan veya şüpheli olan bir şey için kullanılır, yani uğurlu olmayabilir, hayır getirmeyebilir vs.

Düşünüb-daşınmaġ: Düşünmek, zihin yormak.

Düyün-düyün: Çok düğümü olan.//Çokça düğümlenmiş halde.

Düz-doğru: Doğrudan doğruya, vasıtasız olarak.

Düz-dünya: 1. Alem, her taraf, her yer; uçsuz bucaksız saha. 2. İnsanlar, topluluk.

Düz-düzüne, Düz-düzyana: Dosdoğru, açıktan açığa, iki yüzlülük etmeden, açıkça.

Düz-emelli: İyi, gereken şekilde, istenen halde.

Düzüb-ġoşmaġ: Tertiplemek, yerleştirmek, düzene koymak.// Sıralamak, birbirinin peşine takmak.

Ebes-ebes: Boş yere, boşuna.

Ebri-bahar: Bahar bulutu.

Ebri-néysan: Yağmur bulutu.

Ebri-siyah: Kara bulut.

Ecaib-ġeraib: Çok garip, görülmemiş, şaşkınlık uyandıran.

Edeb-erkan: Terbiye-nezaket, hürmet kuralları.

Edeb-erkanlı: Edepli, terbiyeli, nezaketli.

Edebli-erkanlı: Terbiyeli, nezaketli.

Edelli-bedelli: İyi, mütekamil, ciddi, tam.

Edl-edalet: Adalet.

Efil-efil: Tir tir titreyerek.

Efradi-meclis: Sahne eserinde rol alan şahıslar.

Efvi-ümumi: Yüksek hükümet organının emri ile mahkumların suçunun kısmen veya hepsinin bağışlanması.

Eger-esgik, Eyri-eskik: Tam olmayan, yetmeyen, ihtiyaç duyulan şey.

Eger-esgiklik: Noksan, yetmezlik, mükemmellikten uzak.

Eger-meger: Şart, şart ileri sürme, şayet anlamında.

Eġilli-başlı: 1. İyi gerektiği şekilde, layıkınca, istenen şekilde. 2. Çok, hayli kıymetli.

Eġl-şüur: Akıl ve düşünce, idrak, akıl ve şuur.

Eġsayi-Şerġ: Uzak Doğu.

Ehdi-cedid: Hıristiyanlığa ait dini kitapların adı.

Ehdi-etiġ: Tevrat ve ayrıntıları.

Ehd-péyman: Birbirine görkemli bir şekilde söz verme, anlaşma. Ehd-péyman bağlamaġ, Ehd-péyman étmek Birbirine görkemli bir şekilde söz vermek, anlaşmak.

Ehli-béyt: a- Aile, eş, ailede olan bireyler. b- Hz Muhammed Peygamberin kızı Hz. Fatıma, damadı Hz. Ali ve onların çocuklarına verilen ad.

Ehli-derd: Dert çeken, dertli olan adam.

Ehli-dil: Lafı anlayan, karşıdakinin derdini bilen, anlayan, arif.

Ehli-divan: Mahkemelerde çalışan memurlar, mahkeme işleriyle uğraşanlar.

Ehli-dünya: Ahiret gününe inanmayarak dünyanın zahiri güzelliklerine aldanan, dünya işleriyle uğraşan adam.

Ehli-élm: İlimle uğraşan, ilim adamı.

Ehli-éşġ: Aşık, sevdalı.

Ehli-eyal: Aile bireyleri; karı koca ve çocuklar.

Ehli-ġelem: Yazar, muharrir.

Ehli-ġerez: Kinli, içinde garaz ve kin saklayan, kötü kalpli, kötü niyetli adam.

Ehli-ġible: Müslüman, İslam dinine inananlar.

Ehli-ġübur: Ölüler, mezarlıkta uyuyanlar, gömülenler.

Ehli-hal: Halden anlayan, başkalarının derdinden haberdar olan, onların yardımına koşan.

Ehli-iman: İtikadı sağlam, dindar, imanlı.

Ehli-insaf: İnsaflı.

Ehli-kéf: Keyfine düşkün, eğlenceye düşkün.// Ayyaş.

Ehli-kemal: Kemal sahibi, akıllı, mükemmel, kusursuz.

Ehli-kitab: Gökten nazil olan, peygamberlere gelen kitaplara inananlar, Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar.

Ehli-meclis: a- Mecliste olanlar, meclise katılanlar. b- Bir sahne eserinin icrasında rol alanlar.

Ehli-me'rifet: Hünerli, marifetli.

Ehli-ruh: Ruhlu, ruh ehli.

Ehli-savad: Okumuş, kültürlü.

Ehli-vefa: Vefalı.

Ehli-zeleme: Başkalarını rahatsız eden, halka zulmeden adam.

Ehli-zövġ: Zevki güzel olan, zevkine düşkün.

Ehli-zülm: Zulmeden, zalim.

Ehli-xibre: Doğru karar verebilmek için herhangi bir meselenin uzmanlar tarafından araştırılması, hakkında bilgi toplanması.

Éhmal-éhmal: Yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul; ses çıkarmadan, gürültü yapmadan.

Ehmedi-biġem: Gamsız, dertsiz, kaygısız, tasasız.

Ehvali-ruhiyye: 1. Manevi durum, ruhi vaziyet 2. Bir şahsın veya toplumun, cemiyetin düşüncesi, hissiyatı.

Eke-bike: Yaşlı, tecrübeli; görüp geçirmiş.

Ekec-ekec: Büyük, yaşlı, tecrübeli adam gibi.

Ekenek-biçenek: Ziraatçılık, çiftçilik.

Ekib-bécerme: Ekip biçme, yetiştirme.

Ekib-bécermek: Ekip büyütüp biçmek, yetiştirmek.

Ekib-biçmek: Ziraatla, sebzecilikle uğraşmak.

Ekilib-bécerilme: Ekilip yetiştirilme, büyütülme.

Ekilib-bécerilmek: Ekilip yetiştirilmek, büyütülmek.

Ekilib-biçilme: Ekilip biçilmek fiili.

Ekilib-biçilmek: Ekilip yetiştirilmek ve biçilmek, mahsul alınmak.

Ekin-biçin: Çiftçilik, ekme biçme işi.

Ekin-ekenecek: Tahıl, bostan bitkileri vs. ekilmiş tarla.//Tarlada bitmiş tahıl, taneli bitkiler.

Ekin-sepin: Tahıl ekme işleri.

Ekin-tikin: Ekin, tarla; eve yakın yerlerdeki tarlaya ekilen ekin.

Eks-cereyan: Zıt akım, bir akıma karşı olan akım.

Eks-emel: Yapılan işin aksi, zıddı.

Eks-hemle, Eks-hücum: Hücuma karşı yapılan hücum, saldırı.

Eks-iddia: İddiaya karşı ileri sürülen iddia, karşı iddia.

Eks-istiġamet: Herhangi bir istikametin, yönün tersi, zıddı.

Eks-keşfiyyat: Düşman gizli örgütünün, casuslarının faaliyetlerine engel olmak için kurulan teşkilat, örgüt.

Eks-keşfiyyatçı: Düşman ajanlarına karşı faaliyet yürüten gizli örgütün elemanı.

Eks-manévr: Düşman manevrasına karşı yapılan manevra.

Eks-seda: 1. Kayalara, binalara vs. çarparak tekrar geri dönen ve duyulan ses, yankı.// Ses, yansıma. 2. Tesir, etki.

Eks-tedbir: Karşı tedbir.

Eks-teklif: Karşı teklif.

Eks-te'sir: Karşı tesir.

Eks-tezyiġ: Karşı tazyik, baskı.

Eks-zerbe: Karşı darbe.

Elden-ele düşmek (kéçmek): a- Kapı kapı dolaşıp durmak, belirli bir yeri, meskeni, evi olmamak. b- Birinden diğerine geçmek, birinden diğerine bırakılmak, teslim edilmek.

Élden-éle: Bir diyardan başka bir diyara, bir yerden başka bir yere.

E'la-me'reke: En iyi, en yüksek, en güzel.

É'lani-éşġ (é'lani-mehebbet) étmek: Aşkını, sevgisini ilan etmek.

El-ayaġ: Kollar ev ayaklar. El-ayaġ açmaġ İstediği gibi hareket etmek, serbest hareket etmek. El-ayaġ atmaġ Çabalamak, çırpınmak. El-ayaġ çalmaġ Çırpınmak, çabalamak. El-ayaġ çekilmek, El-ayaġ kesilmek Gidiş geliş, hareket durmak, herkes evine gitmek. El-ayaġ élemek (étmek) a- Çabalamak, çaba sarfetmek, hareket etmek, gecikmemek, çabuk hareket etmek. b- Bulmak, elde etmek. El-ayaġ ġoymaġ Özellikle çok korkmuş birinin başını sıvazlayarak dua okumak. El-ayaġ oynatmaġ a- Çabalamak. b- Korkutmak, tehdit etmek. El-ayaġ terpetmek Süratli çalışmak, hareket etmek, acele etmek, çaba sarfetmek. El-ayaġ vérmek Yardım etmek. El-ayaġ yétişmemek (çatmamaġ) Çok uzakta olmak, görüşmek mümkün olmamak. El-ayaġ yığılmaġ (yığışmaġ, yığışılmaġ) Gidiş geliş durmak, herkes evine çekilmek. El-ayaġda ġalmaġ Ortada kalmak, başkalarının yerine cevap vermek durumunda kalmak. El-ayaġda olmaġ Hazırlık yapmak, tedbir almak, hazır olmak. El-ayaġdan düşmek Çok yorulmak, takatten kesilmek. El-ayağa dolaşmaġ Mani olmak, engel olmak. El-ayağa düşmek Telaşa kapılmak, heyecanlanmak, ne yapacağını şaşırmak. El-ayağı buza dönmek (soyumaġ) Elleri ve ayakları soğumak, soğuktan donmak. El-ayağı düz Terbiyeli, ahlaklı, namuslu. El-ayağı soğumaġ a- Ölümü yaklaşmak, ölmek. b- Hevesi kaçmak, artık yapmak, çalışmak istememek. El-ayağı sustalmaġ a- Zayıflamak, takatten düşmek. b- Ölüm anı yaklaşmak, hevesi kaçmak. El-ayağı titremek a- Korku veya soğuktan

titremek. b- Zayıflık, ihtiyarlık veya hastalık yüzünden elleri ve ayakları titremek. El-ayağı üzülmek Ümidi kesilmek, çaresiz kalmak, mahrum olmak, elinden kaçırmak, kaybetmek. El-ayağı yérden üzülmek Hayretler içinde kalmak, hayretten donup kalmak. El-ayağına düşmek Önüne diz çökmek, yalvarmak, eğilmek. El-ayağını bağlamaġ Hareket etmesine engel olmak, hareketsiz kılmak. El-ayağını ġayırmaġ Hazırlamak, hazırlık yapmak. El-ayağını kesmek Hiç bir iş yapmasına müsaade etmemek, engel olmak. el-ayağını toplamaġ a- İşe başlamak, neden işe başlamak gerektiğini belirtmek. b- İşi bitmrk üzere olmak, işi tamamlamaya yaklaşmak. El-ayağını yığ(ışdır)maġ Tabi olmaya, hakimiyetini kabul etmeye mecbur etmek, önüne geçmek, istediği gibi hareket etmeye müsaade etmemek, belirli bir sınır içinden dışarı çıkmasına müsaade etmemek. Elden-ayaġdan düşmek Çok yorulmak, takatten kesilmek. Elden-ayaġdan gétmek Aşırı derecede sevmek, aşık olmak, derdinden deliye dönmek. Elden-ayaġdan olmaġ Çok gezmekten yorulmak, bütün enerjisi tükenmek. Elden-ayaġdan salmaġ a- Çok dolaşmak, her tarafa gitmek, ulaşmak. b- Takatini kesmek, çok yorulmak. Elini-ayağını çekmek Bir yere artık gidip gelmemek, alakasını, ilişkisini kesmek.

Elbir-dilbir: 1. Birine yardım ederek; birlikte, beraber, birleşerek.//Ortak, birlikte. 2. Çok yakın, beraber çalışan.

Éle-béle: a- Boşuna, gereksiz yere. b- Maksatsız, gayesiz, öylesine. c- Ne iyi ne kötü, normal.

Éle-bélece: Kımıldamadan, durumunu değişmeden, nasıl olmuşsa öyle.

Elek-velek: Karışıklık. Elek-velek élemek (étmek) Alt üst etmek, karma karışık etmek, dağıtmak.

El-elbet: Mutlaka, kesin, her ne olursa olsun.

El-ele: 1. Birbirinin elinden tutarak. 2. Beraber, dostcasına, birlikte. El-ele, baş- başa Alışveriş veya herhangi bir işten, oyundan vs'den hem zararsız hem de karsız ayrılma, ortaya koyduğu para veya malı alarak çıkmak, ayrılmak. El-ele tutmaġ, El-ele vérmek Birbirine yardım etmek, yardımlaşmak, birlikte çalışmak.

Eleşen-güleşen: Anlamsız, manasız, boş şey.

El-ġol: Eller ve kollar. El-ġol açmaġ, Eli-ġolu açılmaġ Geniş bir alanda faaliyet göstermeye imkan bulmak, engelleri aşmak. El-ġol atmaġ a- Çabalamak. b- Heyecanla, hiddetli bir şekilde konuşmak, elini kolunu sallayarak konuşmak, hiddetten köpürmek.

El-ġol ölçmek Elini kolunu hareket ettirmek. El-ġolu gelmemek İstememek, yapmak istememek, hevesi olmamak. Eli-ġolu bağlanmaġ Hareket etme hürriyetinden mahrum edilmek, olmak, hiçbir şey yapamamak. E(lini)-ġolunu bağlamaġ Serbest hareket etmesine izin vermemek, müsaade etmemek.

Él-gün: Halk, toplum, hısım akraba.

Elif-béy: Alfabe.

Elif-elbet(te): Mutlaka, şüphesiz, elbette.

Ellem-ġellem: Doğru olmayan, gayri ciddi, güvenilmeyen, hilekâr, dalavereci, sözünü tutmayan.

Elleşib-vuruşmaġ: Çok çalışmak, çok zahmet çekmek. 2. Çekişmek, mücadele etmek, uğraşmak.

Elleş-velleş: Elleş-velleş élemek (olmaġ): Birbiriyle güreşir gibi sarılıp uğraşmak, itişip kakışmak, oynaşmak.

Elli-ayaġlı: 1. Çok hareketli, çok zinde, çok becerikli, yetenekli. 2. Bütün, büsbütün, tam.

Élmi-fantastik: İlmi esaslara dayanan fanteziye ait olan.

Élmi-kütlevi, Élmi-populyar: İlim ve tekniğin başarılarını geniş okuyucu kitlesine götürüp sade bir dil ile anlatan.

Élmi-nezeri: Hem ilmi hem de nazari olan.

Élmi-téxniki: Teknik ilimler sahasına ait olan.

Élmi-tetbiġi: Hem ilmi, hem de tatbiki önemi olan, hem ilim hem de pratikle tatbik olunabilen.

Él-oba: Topluluk, halk, il.

Elsiz-ayaġsız: Beceriksiz, aciz, zavallı, yardıma muhtaç.

Élsiz-obasız: Meskeni, kalacağı bir yeri, yuvası, yurdu olmayan.

Él-ulus: Toplum, halk.

El-üz: Eller ve yüz.

Él-yurd: Vatan, il.

Emek-islah lakéri: Mahkûmların çalışarak ıslah edildikleri ceza yeri.

Emelli-başlı: Oldukça iyi, isteğe cevap veren, mükemmel, noksansız, tam, ciddi, bütün.// Esaslı bir şekilde, gereğince, istenildiği gibi.//Mükemmel surette, oldukça, tam, istendiği ölçüde.

Emin-amanlıġ: Sükunet, asayiş, bir yerde kanun ve nizamın hüküm sürmesi hali.

Emin-arxayın: Sessizce, rahatça, emin bir şekilde.

Emir-ümera: Emirler.

Emri-ġaib: Eski gramerde üçüncü şahsa verilen emir.

Emri-vaġé: Olmuş olup bitmiş.

Endek-döndek: Kaypak, dönek, verdiği sözü tutmayan.

Ende-mende: Ende-mende démek Yersiz konuşmak, ileri geri konuşmak.

Ender-dönder: Alt üst, karmakarışık. Ender-dönder élemek Alt üst etmek, aramak, araştırmak, bakmak.

Engel-üzar: Çok zor yapılan, büyük zorluklarla.

Éniş-yoxuş, Yéniş-yoxuş, Yoxuş-éniş: İniş ve yokuş yer.//İniş ve yokuş olan.// İniş ve yokuş şeklinde.

Éniş-yoxuşlu, Énişli-yoxuşlu: 1. İniş ve yokuşu olan. 2. Istıraplı, eziyetli; meşakkatlerle, ıstıraplarla dolu.

Enlikli-kirşanlı: Makyaj yapmış, makyajlı.

Énib-ġalxmaġ: Eğilip kalkmak, eğilerek kalkmak, yükselmek, dalgalanmak.

Er-arvad: Karı koca.

Er-arvadlı: Karı kocanın beraber olduğu durum.

Er-arvadlıġ: Evlilik, karı kocalık.

Er-er: Ardıç ağacı.

Ér-géc: Er veya geç.

Erinmez-erinmez: Utanmadan, hayasızcasına, yüzsüz bir şekilde.

Eriş-arğac: Dokumacılıkta enine atılan iplik, atkı, argaç.

Erk-naz: 1. Naz, işve. 2. Erk-nazla Nazla, edayla, işveyle, nazlanarak.

Erli-arvadlı: Karılı kocalı, ailece beraber.

Erşi-e'la, Erşi-felek, Erşi-müella: Göğün en yüksek katı, sema, asuman.

Erzden-semaya ġeder: Yer ile gök arası kadar.

Erz-hal: Dilekçe.

Eser-elamet: Bir şeyin varlığını gösteren belirti, örnek, iz. Eser-elamet ġalmamaġ Hiçbir izi kalmamak, etkisi kaybolmak.

Esgi-püskü, esgi-üsgü: Eski yırtık kumaş(lar).

Esim-esim: Tiril tiril. Esim-esim esmek Tiril tiril (tir tir) titremek.

Esir-yésir: Yoksul, hakkı elinden alınmış, zavallı, kimsesiz, aciz insanlar. Esir-yésir élemek Esir etmek, meftun etmek, esirlik derecesinde kendine bağlamak.

Eksik-artıġ: Lüzumsuz, gereksiz, yersiz; edep ve nezaket dışı.

Eksik-eskik: Alçakcasına, rezilcesine, kötü adamlar gibi.// İnsanı alçaltan.

Eksik-gerek: Kusur, noksan, yetmeyen taraf.

Esl-neseb: Soy, menşe, kök.

Esriyib-kükremek: Kendini kaybedecek derecede sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek.

Eşxas-meclis: 1. Mecliste olanlar, katılanlar. 2. Bir sahne eserinde rol alanlar, yardımcı olanlar.

Éşim-éşim: Büklüm büklüm, burulmuş halde, kıvrım kıvrım.

Éşider-éşitmez: Duyar duymaz, derhal, hemen.

Éşme-éşme: Büklüm büklüm, kıvrım kıvrım, burulmuş halde.

Eşyayi-delil: Suçlanan birinin suçlu olup olmadığını isbat eden herhangi bir şey, maddi delil.

Etden-ġandan olmaġ: Çok zayıflamak.

Ete-cana (ete-ġana) dolmaġ, Ete-cana gelmek: Biraz kendini toparlamak, iyileşmek, şişmanlamak (genelde hasta veya çok zayıflamış insanlar için söylenir).

Ete-cana (ete-ġana) getirmek: Biraz şişmanlatmak, semizletmek.

Köynek-köynek et tökmek: Son derece utanmak, mahcup olmak, yüzü kızarmak.

Etek-etek: Bol bol, çok miktarda.

Etir-enber: Güzel koku, ıtır, rayiha.

Etli-canlı: Şişman, dolgun, zinde.

Etli-ġanlı: Dolgun, zinde.

Etlik-piylik: Et ve yağ veren, etinden ve yağından faydalanmak için beslenen.

Etlik-südlük: Etinden ve sütünden faydalanmak için beslenen.

Et-yağ: Et ve yağ. Et-yağ içinde böyümek Refah ve zenginlik içinde büyümek.

Évcik-évcik: Çocukların kum veya topraktan ev yapıp oynadıkları oyun.

Év-éşik: ev, aile, mal, mülk vs.; Genelde ev ile ilgili olan şey. Év-éşik düzeltmek Kendisi için ev kurmak, aile kurmak. Év-éşik sahibi (yiyesi) olmaġ Evlenmek, aile kurmak, ev bark sahibi olmak.

Evez-evez: Bir şeyin yerine, karşılık olarak.

Évli-éşikli: 1. Ailesi, evi barkı olan. 2. Bütün aile, ailece birlikte.

Évsiz-éşiksiz: Evi ailesi olmayan, evi barkı olmayan.

Evvel-elde: Önce, birinci kere.

Evvel-evvel: Önce, evvelce.

Evvel-axır: Er geç, eninde sonunda.

Evvelden-axıra kimi, evvelden-axırına kimi: Baştan başa, hepsi, tamamı.

Éy-hay: Alay, istihza, memnuniyetsizlik vs. ifade eder.

Eyin-baş: Elbise, giyecekler.

Eyiş-üyüş: Eğri büğrü, çarpık, düzgün olmayan. Eyiş-üyüş olmaġ Eğilip bükülmek, eğri hale gelmek.

Eyri-ayri baxmaġ: Memnuniyetsiz, hoşnutsuz, asabi ve şüpheli gözle, nazarla bakmak.

Eyri-beri: Oraya buraya, o tarafa bu tarafa.

Eyri-bulamac: Eğri büğrü, çok eğri.

Eyri-dolanbac: Eğri büğrü, dolambaçlı, düz bir çizgi şeklinde olmayan.

Eyri-oğru: Hırsızlar, çapulcular, hilebazlar, sahtekarlar.

Eyri-üyrü, Eyri-büyrü, Eyrim-üyrü, Eyrim-üyrüm: 1. Birçok yerinden eğilmiş, doğru bir tarafı olmayan.// Doğru olmayan, doğru bir önde gitmeyen, dönemeci çok olan. 2. Doğru olmayan, doğruluğu bozulmuş, çarpık. 3. Yanlış, kusurlu, hatalı. Eyri-büyrü baxmaġ Memnuniyetsiz, hoşnutsuz, asabi ve şüpheli gözle, nazarla bakmak.

Éyş-işret: Yiyip içerek hayattan zevk alma, zevk-i sefa, tatlı hayat, ayş.

Éyş-işretli: Keyif çekilen, yiyilip içilen, ayş işreti olan.

Ezab-eziyyet: Eziyet, üzüntü, keder, işkence, ıstırap.

Ezab-eziyetli: Eziyetli, ıstıraplı, kederli, üzüntü verici.

Ezab-işgence: Eziyet, üzüntü, keder, ıstırap, işkence.

Ezablı-işgenceli: Çok eziyetli, ıstıraplı, zor; azap ve eziye dolu, meşakkatle dolu.

Eza-cefa: Azap ve eziyet, ıstırap.

Ezgin-üzgün: Çok ezgin, takatsiz, yorgun, bitkin.

Ezik-ezik: 1. Tamamen ezilmiş halde. Ezik-ezik élemek (étmek) a- Tamamen ezmek, her tarafını ezmek. b- Kırmak, parça parça etmek. 2. Kırıta kırıta, nazlana nazlana, kendini utanır gibi göstere göstere.

Ezik-üzük: 1. Çok ezilmiş. 2. Yeniliği, parlaklığı gitmiş, kırışmış, ezilmiş. 3 kırık, eğri büğrü.

Ezilib-büzülme: Nazlanma, işve satma, naz, işve, eda.

Ezilib-büzülmek: 1. Nazlanmak, naz etmek, işve satmak. 2. Cevap vermekten kaçınmak, tereddüt etmek. 3. Ezilmek, ezik ezik olmak.

Ezim-ezim: Çok ezik halde. Ezim-ezim olmaġ (ezilmek) Tamamen ezilmek, ezik ezik olmak, parça parça olmak.

Eziz-erköyün: Nazlı büyütülmüş, nazlı.

Eziz-girami: Çok değerli, çok sevilen, çok nazlı.

Eziz-xelef: 1. Çok nazlı, nazlı büyütülmüş. 2. En çok sevilen, çok değer verilen, en çok ihtimam gösterilen.

Fabrik-metbex: Mekanik yolla çokça yemek yapılan sosyal kuruluş, yemek fabrikası.

Fağır-fağır: Mazlum mazlum, zavallı bir şekilde; Sessiz sakin.

Fağır-füġera: Toplumun aşağı, yoksul tabakası, fakir fukara.

Ferli-başlı: 1. İyi, gerekli şekilde, güzel, yakışır biçimde. 2. Çok, hayli, kıymetli.

Fikir-xeyal: Düşünce.

Fin-uġor, Uġro-fin: Macarlar, Finler, Estonlar, Kareller, Hantlar, Mansiler, Saamlar, Komiler ve bazı halkların mensup oldukları grup, fin-ogur halkları. Fin-uġor dilleri dil. Bu halkların konuştuğu dil grubu.

Fitne-fesad: Karışıklık, bozgunculuk, ara bozma; insanları birbirine düşürme.

Fitre-zekat: Fıtır sadakası ve zakat.

Füġerayi-kasibe: Komünist ihtilalden önce ve ihtilalin ilk yıllarında proletarya anlamında kullanılmış ifade.

Ġabağını-gérisini düşünmek: Yapılacak bir iş için etraflıca düşünmek, uyanık hareket etmek, karını, zararını hesaplamak.

Ġabaġ-ġabağa: Karşı karşıya, yüz yüze, birbirin önünde.

Ġabaġ-ġabağa gelmek: Karşılaşmak, yüz yüze gelmek.

Ġabaġ-ġabağa ġoymaġ: Karşılaştırmak, birbiriyle tutuşturmak.

Ġabaġ-ġarşı: Karşı karşıya, yüz yüze.

Ġabaġ-ġenşer: Ön, göz önünde olan, görünen yer.

Ġabar-ġabar: Her tarafı nasırlaşmış, nasır tutmuş.

Ġab-ġacaġ: Kaplar kap kacak. Ġabına-ġacağına sığmamaġ a- Sabırsızlık göstermek, kendini kaybetmek (sevinçten), havalara uçmak. b- Kasınmak, köpürmek, kendine çok güvenmek.

Ġab-ġaşıġ: Sofrada kullanılan şeyler, kaplar, kaşıklar, bıçaklar vs.

Ġab-ġazan: İçinde yemek yapılan veya yemek konan mutfak eşyaları, tencere tabak takımı.

Ġaçaġ-ġuldur: Eşkıya, şaki.

Ġaçdı-tutdu: Çocuk oyunlarından birinin adı.

Ġaç-ġov: Bir tehlikeden dolayı veya herhangi bir sebepten doları korkarak kitle hallinde kaçma, yerini bırakıp kaçma.

Ġaça-ġaça: Koşarak, koşa koşa.

Ġadiri-mütleġ: Tanrı.

Ġah-ġah: Kahkaha ile yüksek sesle gülerek.//Kahkaha. Ġah-ġah étmek (çekmek) Yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak.

Gah-gah, Gah-gahı: Bazen, arada bir.

Gahı-gahı: Bazen, arada bir.

Ġalaġ-ġalaġ: Küme küme, kümelenmiş halde, üst üste toplanmış halde, üst üste.

Ġalın-ġayım: Sağlam yapılı, dolgun, dayanıklı.

Ġan-ġan démek: Kana susamak, meydan okumak, hiç sebep yokken kavgaya, dövüşe, kan akıtmaya can atmak.

Ġanad-ġuyruġ bağlamaġ: Pervazlanmak, canlanmak, güçlenmek, kuvvetlenmek.

Ġanlı-ġanlı: Düşmancasına, hiddetle.

Ġanlı-ġaçaġ: Düşman, kan düşmanı.

Ġanlı-ġadalı: Belalı, korkulu, kan dökülmesine sebep olabilecek kadar kötü.

Ġana-ġana: Bilerek, kasten, bile bile.

Ġan-ter: Çok ağır, zahmetli, yorucu ve gergin bir iş neticesinde şiddetli terleme. Ġan-ter içinde, Ġan-terde Zahmetle, binbir güçlükle, büyük zahmet çekerek. Ġan-ter tökmek Çok çalışma neticesinde yorulmak, çok çalışmak, bitkin düşmek. Ġan-tere batmaġ a- Çok terlemek. b- Çok çalışma neticesinde yorulmak, takatten düşmek, çok çalışmak.

Ġanuni-esasi: Anayasa.// Kesinlikle uyulması gereken hüküm, emir, ferman, buyruk.

Ġanun-ġayda: Nizam ve intizam; usul, yol.//Önceden kabul edilmiş, anane halini almış usul.

Ġayım-ġayım: Muhkem bir şekilde, sıkıca.

Ġan-yaş: Gözyaşı, ağlama, yas. Ġan-yaş axıtmaġ (tökmek) Çok ağlamak, çok kederli olmak, yasa boğulmak.// Çok zor günler geçirmek, ağır şartlarda yaşamak, meşakkat, zulüm çekmek. Ġan-yaş içinde olmaġ Ağlamak, yasa batmak, yaslı olmak.

Ġapan-terezi: Kantar.

Ġapı-baca: Ev, bahçe, evin etrafı.

Ġapı-ġapı gezmek (dolaşmaġ, düşmek): a- Her tarafa müracaat etmek, başvurmak, her tarafı dolaşmak, kapı kapı dolaşmak (bir şey için). b- Dilenmek, dilencilik etmek.

Ġapı-ġapıya: Çok yakın, karşı karşıya.

Ġapış-ġupuş: Herkes bir taraftan aceleyle alıp tüketmek, kapış kapış etmek. Ġapış-ġupuş étmek Kapış kapış etmek.

Ġara-ġorxu: Birinin korktuğu bir şeyle tehdit edip korkutma, tehdit. Ġara-ġorxu gelmek Korkutmak, tehdit etmek.

Ġara-ġovma: Takip, sıkıştırma. Ġara-ġovmaya salmaġ Takip etmek, sıkıştırmak, acele ettirmek.

Ġara-ġura: 1. Karabasan, kabus. 2. Kasvetli, ağır, kötü, keder, gam meydana getiren, korku yaratan.// Sefalet içinde olan, mutsuz, sevinçsiz, talihsiz, bedbaht.// Eziyetli, meşakkatli, çok kötü.

Ġar-ġar: Karganın çıkardığı ses.

Ġar-ġur: 1. Anlaşılmayan ses, konuşma. Ġar-ġur étmek (salmaġ) Ses etmek, gürültü çıkarmak, herkes yüksek sesle konuşmak, anlaşılmaz sözler sarfetmek. 2. Küçük çocukların çıkardığı anlaşılmaz sözler.

Ġarğa-ġuzğun kimi tökül(üş)mek: Bir şeyi almak için üzerine atlamak, hücum etmek, hızla kapmak; Üzerine atlamak, toplanmak.

Ġarğa-ġuzğun léşe geden kimi: Çok ihtiraslı bir şekilde, hemen üzerine atlayarak.

Ġarın-ġarına: Göğüs göğse, çok yakın.

Ġarış-bulaş: Karışık, düzensiz, tertipsiz.

Ġarış-ġarış: 1. Karışla ölçerek.// Her seferinde bir karış. 2. Karışla ölçer gibi, hiçbir tarafını bırakmadan; her tarafını, her yerini, her noktasını.

Ġarış-ġuruş: Birbirine karışmış halde, karmakarışık.

Ġarışıġ-dolaşıġ: Çok karışık, anlaşılması zor, çetrefilli.

Ġarlı-boranlı: Devamlı karlı ve fırtınalı, havası sert olan.

Ġarma-ġarışıġ: 1. Birbiri üzerinde, karmakarışık, nasıl geldiyse öyle atılmış, dökülmüş, boşaltılmış; tertipsiz, düzensiz. 2. Anlaşılması zor olan, belirsiz. 3. Hercümerç, intizamsız.

Ġarma-ġarışıġlıġ: 1. Karışıklık, düzensizlik. 2. Hercümerçlik, karışıklık.

Ġarşı-ġarşıya: Karşı karşıya, yüz yüze, karşılıklı olarak. Ġarşı-ġarşıya gelmek a- Karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, tesadüf etmek, rastlamak. b- Çarpışmak, birbirine dokunmak.

Ġart-ġart: Sert ve gevrek bir şeyi ısırdıkta ve kaşınırken çıkan ses.

Ġart-ġurt: Anlaşılmayan konuşma, (bir dili) kötü konuşma.

Ġaş-daş: Kıymetli taşlar.

Ġaş-göz: Kaşlar ve gözler. Ġaş-göz atmaġ (oynatmaġ), Ġaş-gözle danışmaġ Cilvelenmek, konuşurken kaşını gözünü oynatmak. Ġaş-göz élemek Kaşlarını ve gözlerini oynatarak işaret etmek, bir şey bildirmek, işaret etmek, uyarmak.

Ġat-ġat: a- Tabaka tabaka, birkaç kat.//Katlar, tabakalar halinde. b- Birkaç kere, defalarca.

Ġatar-ġatar: Sıra sıra, dizi dizi, birbiri ardınca, sıralanmış şekilde.

Ġat-ġarış, Ġat-ġarışıġ: Karmakarışık, tertipsiz, düzensiz.// Hercümerç.

Ġat-ġarışlıġ: Karmakarışıklık, tertipsizlik, düzensizlik.

Ġatım-ġatım ġatlamaġ: Çok ezmek, mahvetmek, gücüyle ezmek.

Ġatma-ġarışıġ: Karmakarışık, tertipsiz, düzensiz.

Ġayda-ġanun: Tertip ve düzen, usul, tarz.// Önceden kabul edilmiş, anane haline gelmiş usul.

Ġaynayıb-ġarışmaġ (ġovuşmaġ): Birbirine ısınmak, samimiyeti ilerletmek, yakınlaşmak, dost olmak.

Ġaynar-ġaynar: Kaynama halinde, çok sıcak halde, sıcak sıcak.

Ġaz-ġaz: Çok seyrek dokunmuş ince bez tül.

Ġazıġ-ġazıġ: 1. Kazılmış halde. 2. Oyuk oyuk.

Eba-geba: Cübbe, din adamlarının giydiği uzun elbise.

Gécden-géc: Çok geç.

Géce-gündüz: 1. Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün. 2. Devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece. 3. Eskiden kadın elbisesi dikilen bir ipek kumaşının adı. Gécesi-gündüzü olmamaġ Gece gündüz durmadan çalışmak, oturmak nedir bilmemek.

Géce-gündüzlü: Devamlı olarak, gece ve gündüz devam eden.

Géce-gündüzlük: Bir gece ve gündüz süren, bir gece ve gündüzle yetinen.

Géceli-gündüzlü: Gece ve gündüz devam eden.

Géç-téz: Erken olmasa da mutlaka bir gün olacak; er veya geç. Géci-tézi olmaġ Bir işin, olayın vs'nin er veya geç mutlaka olacağını bildirir.

Ġedd-ġamet: Boy bos.

Ġedd-ġametli: Boy boslu, boyu bosu yerinde.

Gede-güde: Eskiden aşağı tabakaya mensup adamlara verilen aşağılayıcı ad.// Hizmetçiler.// Normal insanlar, toplumda aşağı mevkide olan insanlar (mertebe olarak).

Ġedem-ġedem: Adım adım.

Géden-gelen: Yoldan geçen herkes, her şahıs.

Géder-gelmez: Dönülmesi mümkün olmayan yer, ölüm.

Gédib-gelme: Gidip gelmek fiili.

Gédib-gelmek: 1. Bir yerden başka bir yere hareket etmek (belirli bir yönde). 2. İlişkisini, dostluğunu devam ettirmek. 3. Ölüp dirilmek.

Ġedir-ġiymet: Değer, kıymet; itibar, hürmet, haysiyet, liyakat. Ġedir-ġiymetini bilmek Gereği kadar değer vermek, hürmet etmek, birinin kıymetini bilmek, önemini anlayıp onu korumak.

Ġedli-ġametli: Boy boslu, uzun boylu.

Ġeh-ġeh: Kahkaha, yüksek sesle gülme. Ġeh-ġeh çekmek Kahkaha atmak.

Geldi-ġéder, Geldi-ġédergi: Daimi olmayan, sabit olmayan, geçici, kalıcı olmayan.

Ġelem-davat: Kalemle mürekkep kabı bir olan yazı aracı, kalem divit.

Gelen-géden: 1. Herhangi bir gaye ile bir yere gelip giden, yoldan geçen adam; misafirler. 2. yoldan geçen herkes.

Gel-gel: Bir yere çağırma davet. Gel-gel étmek (élemek) Elini sallayarak davet etmek, seslenmek, çağırmak.

Gel-gét: Bir yere çokça gidip gelme.

Ġelibden-ġelibe girmek: Kendi şeklini ve simasını sık sık değiştirmek, kılıktan kılığa girmek.

Gelib-géden: 1. Herhangi bir maksatla bir yere gelip giden; yoldan geçen adam, misafir. 2. Yoldan geçen herkes.

Gelincik-gelincik, Gelin-gelin: Kız çocuklarının bebekle oynadıkları oyun, evcilik oyunu.

Gelin-ġız: Genç kızlar ve gelinler.

Geliş-gédiş: 1. Hareket, o tarafa bu tarafa gidip gelme, hareket etme. 2. Birbirinin evine gidip gelme; ilişki, münasebet.

Ġelpe-ġelpe: Parça parça, küçük küçük.

Ġemgin-ġemgin: Gamlı, kederli bir şekilde, hazin hazin.

Ġem-ġubar: Keder, dert, gam, gönül kırıklığı.

Ġem-ġüsse: Keder, dert, gam, gönül kırıklığı.

Gemi-réstoran: Restoran olarak kullanılan gemi.

Gemi-bere: Çok miktarda ağır yük vs. taşımak için çok güçlü, büyük gemi, iki sahil arasında nakliye araçlarını birleştiren gemi.

Gemi-péyk: Uzay gemisi.

Ġemli-ġemli: Gamlı, kederli bir şekilde.

Génden-géne: Uzaktan uzağa.

Gén-bol: 1. Çok geniş, çok büyük, rahat. 2. Geniş, eni fazla olan. 3. Güzel, rahat, sıkıntısız, refah içinde.

Gén-bolluġ: Rahatlık, müreffehlik, bolluk.

Général-mayor: Tuğgeneral.

Général-léyténant: Tümgeneral.

Général-polkovnik: Korgeneral.

Général-ġubérnator: Komünist ihtilalden önce Rusya ve bazı ülkelerde mıntıka valisi.

Général-gubérnatorluġ: 1. Bölge valisinin görevi. 2. Komünist ihtilalden önce Rusya'da bu rütbeyi taşıyanların idaresi altındaki geniş arazi, eyalet mıntıka, bölge.

Géniş-géniş: 1. Geniş geniş bir şekilde. 2. Geniş.

Ġepik-ġepik: Kapikler halinde, kapik kapik.

Ġepik-ġuruş: Bozuk para, önemsiz meblağ, az para.

Ġerib-ġerib: Zavallı bir şekilde, mazlumcasına, hazin hazin, yanıklı bir şekilde.

Ġerib-ġüreba: Yabancılar, başka yerden gelenler.

Ġesd-ġerez: Düşmanlık, husumet; garaz.

Ġeti-elaġe étmek: Alakasını, ilişkisini kesmek, arayı bozmak.

Ġeti-nezer étmek: Yüz çevirmek, alakayı kesmek.

Ġeti-ümid olmaġ: Ümidini kesmek, vazgeçmek.

Gét-gel: Bir yere çok gidip gelme.

Gét-gele salmaġ: İşini kasten uzatmak, sürüncemede bırakmak, işin peşice gidip gelmeye mecbur etmek.

Ġetl-ġaret: Soygunculuk, insan öldürülerek yapılan soygun.

Gét-géde: Gittikçe, zaman geçtikçe.

Ġetre-ġetre: Damla damla.

Ġéydsiz-şertsiz: Hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın, sınırlayıcı hiçbir şart olmaksızın.

Géyim-kécim: Giyim eşyası.//Giyinme tarzı.

Géyim-kécimli: İyi, güzel giyinmiş, şık giyinmiş; Giyimli kuşamlı.

Géyindirib-kécindirme: Giyindirip kuşandırmak fiili.

Géyindirib-kécindirmek: Giyindirip kuşandırmak.

Géyinib-kécinme: Giyinip kuşanma.

Géyinib-kécinmek: Güzel giyinmek, giyinip kuşanmak, süs eşyaları takmak, süslenmek.

Géyinib-kécinmiş: Güzel, şık giyinmiş, giyinip süslenmiş.

Ġéyri-adi: Normal olmayan; fevkalade, görülmemiş.// Garip, hayret verici.

Ġéyri-adilik: Normal olmayan, fevkalade şeyin hali.

Ġéyri-antaġonist: Antagonist olmayan, zıt, düşman olmayan.

Ġéyri-bedii: Güzel, estetik olmayan.

Ġéyri-bediilik: Güzel, estetik olmayan şeyin hali.

Ġéyri-béle: Başka türlü, başka şekilde.

Ġéyri-beraber: Aynı eşitlikte olmayan, aynı eşitlikte gitmeyen.

Ġéyri-beraberlik: Eşit olmama hali.

Ġéyri-caiz: Caiz olmayan, izin verilmeyen, yasak olan.

Ġéyri-ciddi: Ciddiyetsiz, ciddi olmayan.

Ġéyri-ciddilik: Ciddi olmama durumu; ciddiyetsizlik.

Ġéyri-edebi: Edebi olmayan, kaba.

Ġéyri-edebilik: Edebi olmama durumu, kabalık.

Ġéyri-exlaġi: Ahlak kurallarına aykırı olan, ahlak kanunlarına uymayan.

Ġéyri-esgeri: Askeri olmayan.

Ġéyri-élmi: İlmi olmayan, ilme aykırı olan.

Ġéyri-élmilik: İlmi olmama, ilme zıt olma hali.

Ġéyri-feal: Faal olmayan, pasif.

Ġéyri-ġabil: 1. Mümkün olmayan, icra edilemeyen, yapılamayan. 2. İş yapma becerisi olmayan; kabiliyetsiz, yeteneksiz.

Ġéyri-ġabilik: Mümkün olmama, kabiliyetsizlik, yeteneksizlik.

Ġéyri-ġanuni: Kanunsuz, kanuna uymayan, kanuna zıt olan.

Ġéyri-ġanunilik: Kanuna uymama, kanuna zıt olma durumu.

Ġéyri-ġenaetbexş: Yeterli olmayan; kifayetsiz, kötü.

Ġéyri-ġeti: Kat'i, kesin olmayan.

Ġéyri-ġetilik: Kat'i olmama, kesin olmama durumu.

Ġéyri-heġiġi: Gerçek olmayan; sahte.//Yalancı, samimi olmayan.

Ġéyri-heġiġilik: Gerçek olmama, hakiki olmama; sahtelik.

Ġéyri-herbi: Askeri olmayan.

Ġéyri-heyati: Hayata geçirilmesi mümkün olmayan, gerçek olmayan, lazım olmayan.

Ġéyri-heyatilik: Hayati, gerçek, gerekli olmayan şeyin hali.

Ġéyri-ictimai: Sosyal, içtimai olmayan.

Ġéyri-ixtiyari: İrade dışı, istek dışı.

Ġéyri-ixtiyarilik: İrade dışı, şuurla ilgisi olmayan durum.

Ġéyri-insani: İnsan gücü, insan becerisi dışında olan, fevkalade.

Ġéyri-iradi: İrade dışı, istek dışı.// İradesiz olarak, iradeyle ilgisi olmadan; bilmeyerek, istemeden.

Ġéyri-iradilik: İrade dışı olma.

Ġéyri-kafi: Kefi gelmeyen, yetmeyen.// Kötü.

Ġéyri-kafilik: Kifayetsiz, yetmeyen şeyin hali; azlık; yetersizlik.

Ġéyri-kamil: Mükemmel olmayan, olgun olmayan, bitmemiş, olgunlaşmamış, kusurlu.

Ġéyri-kamillik: Mükemmel olmayan, olgunlaşmayan, olgun olmayan, kusurlu olan şeyin hali.

Ġéyri-layiġ: Layık olmayan, münasip olmayan, liyakatsiz.

Ġéyri-léġal: Legal olmayan, gizli çalışmaya mecbur olan, kanuna aykırı olan.

Ġéyri-maddi: Maddi olmayan; manevi.

Ġéyri-maddilik: Maddi olmayan şeyin hali; manevilik.

Ġéyri-mecburi: Mecburi olmayan, gönüllü.

Ġéyri-mecburilik: Mecburi olmama, gönüllü olma.

Ġéyri-meġbul: Kabul edilmeyen, beğenilmeyen, faydasız.// Kötü.

Ġéyri-meġbulluġ: Makbul olmama, kabul edilmeme, beğenilmeme.

Ġéyri-mehdud: 1. Sınırsız, uçsuz bucaksız, sonsuz. 2. Hiçbir şeyle sınırlandırılmayan.

Ġéyri-mehdudluġ: Sınırsız olma durumu.

Ġéyri-mehsuldar: 1. Verimsiz, mahsul vermeyen. 2. Sözler ve eklerle yeni kelimeler meydana getirmeyen veya çok az kelime türeten, oluşturan.

Ġéyri-mehsuldarlıġ: Verimsiz şeyin hali.

Ġéyri-me'lum: Belli olmayan, tanınmayan.

Ġéyri-memnun: Memnun olmayan, razı olmayan, hoşnut olmayan.

Ġéyri-memnunluġ: Hoşnutsuzluk, memnun olmama durumu.

Ġéyri-mentiġi: Mantığa zıt olan, mantıksız; devam etmeyen.

Ġéyri-meskun: Meskun olmayan, kimse yaşamayan.

Ġéyri-mö'teber: Muteber olmayan, değeri olmayan, kıymetsiz olan.

Ġéyri-müeyyen: Belli olmayan, belirtilmemiş.// Tam belirgin olmayan, kesin olmayan, bilinmeyen.

Ġéyri-müeyyenlik: Belli olmama, belirgin olmama durumu.

Ġéyri-mükemmel: Mükemmel olmayan, tamamlanmamış; yarım, bitmemiş.

Ġéyri-mükemmellik: Mükemmel olmama; yarım, bitmemiş şeyin hali.

Ġéyri-mümkün: Mümkün olmayan, imkansız, yapılamayan.

Ġéyri-mümkünlük: Mümkün olmama, imkan dahilinde olma durumu.

Ġéyri-münbit: Verimli, münbit olmayan.

Ġéyri-münbitlik: Verimsizlik; bereketsizlik.

Ġéyri-müntezem: Tertipsiz, düzensiz, muntazam olmayan.

Ġéyri-müntezemlik: Düzensizlik, tertipsizlik, muntazam olmama durumu.

Ġéyri-müteherrik: Bir yerden başka bir yere götürülmeyen, hareketsiz.

Ġéyri-müteherriklik: Hareketsiz olan, başka bir yere götürülemeyen şeyin hali.

Ġéyri-mütenahi: Sonsuz, nihayetsiz.

Ġéyri-mütehanilik: Sonsuzluk, nihayetsizlik.

Ġéyri-mütenasib: Mütenasip olmayan; birbiriyle uymayan, başka başka olan.

Ġéyri-mütenasiblik: Mütenasip olmayan, birbirine uymayan, uygun olmayan şeyin hali.

Ġéyri-müteşekkil: Teşekkül etmemiş, meydana gelmemiş.

Ġéyri-müteşekkillik: Teşekkül etmemiş, meydana gelmemiş şeyin hali.

Ġéyri-müvafiġ: Uygun olmayan, münasip olmayan, gayeye uymayan.

Ġéyri-nizami: Düzensiz.//Düzensiz bir şekilde.

Ġéyri-nizamilik: Düzensiz ordunun hali.

Ġéyri-normal: Normal olmayan.

Ġéyri-normallıġ: Normal olmayan şeyin durumu.

Ġéyri-réal: Gerçek olmayan, uygulanamayan.

Ġéyri-réalliġ: Gerçek olmama, uygulanamama.

Ġéyri-resmi: Resmi olmayan, resmi yönden önemi olmayan.

Ġéyri-resmilik: Resmi olmama durumu.

Ġéyri-sabit: Sabit olmayan, kararsız, sağlam olmayan.

Ġéyri-sabitlik: Sabit olmayan şeyin durumu.

Ġéyri-semimi: Samimi olmayan, art niyetli, iki yüzlü, riyakar.

Ġéyri-semimilik: Samimi olmama, içten olmama; iki yüzlülük, riyakarlık.

Ġéyri-simmétrik: Simetrik olmayan, mütenasip olmayan.

Ġéyri-tebii: 1. Tabi olmayan, normal olmayan. 2. Suni.

Ġéyri-tebiilik: Tabii, doğal olmama; sunilik.

Ġéyri-tenġidi: Tenkide dayanmayan.

Ġéyri-üzvi: Hayvan ve bitki alemine ait olmayan; cansız.// Bitki veya hayvan alemine mensup olmayan maddelerden ibaret olan. Ġéyri-üzvi kimya Cansız, inorganik kimya.

Ġéyri-şeffaf: Şeffaf olmayan, saydam olmayan.

Ġéyri-şeffaflıġ: Şeffaf, saydam olmayan şeyin hali.

Ġéyri-şüuri: Düşünmeden, şuursuz olarak, bilmeden; gayri ihtiyari, irade dışı.

Ġéyri-şüurilik: İrade dışılık, şuursuzluk.

Ġéyzli-ġéyzli: Sinirli sinirli, hiddetli hiddetli.

Geze-geze: 1. Gezerek, yürüyerek, hareket halinde iken. 2. Birçok yerleri dolaşarak, gezerek. 3. Yavaş yavaş, ağır ağır, acele etmeden, yürüye yürüye.

Ġıç-patava: Bel ve ayaklar.

Ġıd-ġıd: Söylenme; dedikodu, tartışma.

Ġıdır-bıdır: Süratli ve anlaşılmayan konuşma.

Ġığ-ġığ: Küçük çocukların gülerken çıkardığı ses, bebeklerin çıkardığı ses.

Ġıj-ġıj: Şırıltı sesi.

Ġılınc-ġalxana çıxmaġ: Savaşa gitmek, çarpışmak.

Ġılınc-ġılınca gelmek: Kılıçlarını çekip karşı karşıya gelmek.

Ġıraġ-bucaġ: 1. Kenar, etraf, yöre. 2. Kenarda olan yer, saha, etraftaki yerler.

Ġırçın-ġırçın: Kırışılıklar halinde süs, kırış kırış, büzgülü.

Ġırç-ġırç: Dişlerin birbirine sürtünmesiyle çıkan ses, gıcırtı.

Ġır-ġıc: Bacak.

Ġır-ġır: Karganın çıkardığı ses.

Ġır-ġıra: Bu şekilde ses çıkaran çocuk oyuncağı.

Ġırıġ-ġırıġ: Parça parça, küçük küçük.

Ġırıġ-ġuraġ: Kırık parçalardan ibaret olan.

Ġırıġ-ġuruġ: Dağılmış, sökülmüş, kırık, berbat durumda olan.

Ġırıġ-sökük: 1. Bağlantısız, dağınık. 2. Dağılmış, sökülmüş, kırık. 3. Kırıntı, atık madde.

Ġırıġ-tökük: 1. Bağlantısız, dağınık. 2. Dağılmış, sökülmüş, kırık.

Ġırım-ġırtı(ġ): Kırıntı, döküntü, çöpe atılan şeyler.

Ġırış-ġırış: Kırışığı çok olan, kırışık halde olan, her tarafı kırışık durumda olan.

Ġır-saġġız: 1. Sanayide, teknolojide ve halk tababetinde kullanılan siyah renkli kitre, katran. 2. Birine yapışıp kopmamak, vazgeçmemek, bıktırmak. Ġır-saġġız olub yapışmaġ Sülük gibi yapışmak, rahatsız etmek…

Ġır-ġırt: Kuluçkaya yatan tavuğun çıkardığı ses.

Ġıs-ġıs: Köpeği birinin üzerine saldırtmak için kullanılan ifade.

Ġıs-ġıvraġ: Çabucak ve çözülüp kurtarılmayacak şekilde, sağlam, muhkem bir şekilde.// Hafif, vücuda oturan, harekete engel olmayan (elbise vs.).

Ġısma-boğma: Her taraftan sıkıştırma, kıstırma. Ġısma-boğmaya salmaġ Çok sıkıştırmak.

Ġış-yay (yaz): Her zaman, bütün mevsimler boyunca.

Ġışġır-bağır: Bağırma, bağırıp çağırma, haykırma.

Ġışġırıġ-bağırıġ: Haykırma, bağırıp çağırma.

Ġıy-ġıy: 1. Tek ayak üzerinde seke seke yürüme. 2. Böyle oynanan bir çocuk oyunu.

Ġızarıb-bozarmaġ: Hiddetten veya mahcubiyetten renk alıp vermek.

Ġızıl-ġırmızı: 1. Parlak altın renginde olan, parlak sarı, altın gibi parlayan. 2. Nezaketsizcesine açık; lafını açık açık söyleyen, lafı yüze vuran, dobra dobra.

Ġızıl-gümüş: Altın ve gümüşten yapılan eşyalar.

Gibléyi-alem: İslam aleminde bilhassa Doğu ülkelerinde hükümdara verilen ünvanlardan biri ve onlara seslenme şekli.

Gic-gic: Akılsızca, ahmakça, serserice.

Gildir-gildir: Tane tane, damla damla.

Gile-gile: Damla damla, tane tane.

Giléy-güzar: Şikayet, hoşnutsuzluk.

Giléy-güzarlıġ, Giléy-küsülük: Memnuniyetsizlik, şikayet.

Giléy-küsü: Şikayet, hoşnutsuzluk.

Giléylene-giléylene: Şikayetlenerek, memnuniyetsizlik bildirerek.

Girdim-girdim: Tane tane, damla damla.

Girinti-çıxıntı: Yüzeyin düz olmaması, yüzeyde yükseklikler ve çukurluklar olması.

Girinti(li)-çıxıntılı: Girintisi ve çıkıntısı olan, yüzeyi veya kenarları düz olmayan, dik ve çukur olan.

Girvenke-terezi: Terazi ve ağırlık taşları, tartı taşları.

Ġisim-ġisim: Çeşit çeşit, kısım kısım, çeşitli.

Ġiyme-ġiyme: Küçük küçük, lokma lokma.

Gizli-gizli, gizlin-gizlin: Gizli olarak, başkalarının haberi olmadan.

Ġocalı-cavanlı: Yaşlı genç hepsi, ihtiyarlı gençli.

Ġodu-ġodu: Eskiden ardı arkası kesilmeden yağmur yağdığında köy çocuklarının toplaşarak kapı kapı dolaşıp türkü söyleme merasimi ve bu merasimlerde okunan türkülerin kendisi.

Ġohum-eġreba: Hısım akraba, akrabalar.

Ġohum-ġardaş: Akrabalar, yakınlar.

Ġohum-ġuda: Birbiriyle akrabalık bağı olan adam.

Ġolac-ġolac: Uzun uzun.

Ġol-boyun: Kucaklaşarak, kollarını birbirinin boynuna dolayarak. Ġol-boyun olmaġ Kucaklaşmak.

Ġol-budaġ: 1. Ağacın büyük ve küçük dalları. Ġol-budaġ atmaġ a- Dal budak sarmak, etrafa yayılmak, genişlemek. b- İlerlemek, artmak, çoğalmak. 2. El ve ayaklar. 3. Hısım akraba, akrabalar ve yakınlar.

Ġol-budaġlı, Ġollu-ġanadlı : Büyük dalları, budakları olan.

Ġol-ġabırğa: Vücudun kol ve kaburgalardan ibaret olan kısmı. Ġol-ġabırğasını ezmek (ġırmaġ, ġırıb tökmek) Dayak atmak, dövmek, köteklemek. Ġol-ġabırğasını sındırmaġ a- Dövmek, dayak atmak, köteklemek. b- Kırıp dökmek, berbat etmek, tahrip etmek.

Ġol-ġanad: 1. Kuşlarda ve böceklerde uçmaya yarayan organ. 2. Dal budak. Ġol-ġanad atmaġ Dal budak atmak, yayılmak, genişlemek, büyümek. Ġol-ġanad açmaġ a- Kanatlanmak, uçmak, uçmak için kanatlarını açmak. b- Canlanmak, faaliyet göstermek, daha canlı hale gelmek. Ġol-ġanad vérmek Güç vermek, maneviyatını yükseltmek, daha da canlandırmak. Ġol-ġanadı açılmaġ Maneviyatı yükselmek, canlanmak, vücudu dayanıklı hale gelmek. ġol-ġanadı ġırılmaġ (sınmaġ, yanına düşmek) a- Yardımsız, kimsesiz kalmak. b- Bütün kuvveti, kudreti, iktidarı sarsılmak, aciz bir hale gelmek, maneviyatı sarsılmak. Ġol-ġanadını ġırmaġ (kesmek, sındırmaġ) a- Birisini yardımsız, kimsesiz bırakmak. b- Birini hareket ve çalışma gücünden mahrum etmek, aciz ve kudretsiz bir duruma düşürmek.

Ġol-ġıç: Eller ve ayaklar, el ayak.

Ġol-ġola: Kollarını birbirine geçirmiş halde, kol kola girmiş halde. Ġol-ġola vérmek a- Birisinin kolundan tutmak. b- Yardımlaşmak, bir yerde beraber, birbiriyle yardımlaşarak çalışmak.

Ġollu-budaġlı: Dallı budaklı, çok dalları olan.

Ġolsuz-ġanadsız: Aciz, her imkandan mahrum; bir iş yapmak için imkanı, becerisi olmayan.

Ġonaġ-ġara: Misafir(ler).

Ġonaġ-ġaralı: Daimi olarak misafiri olan, misafiri eksik olmayan.

Ġonu(m)-ġonşu, Ġohum-ġonşu: Yakın ve uzak komşular, etraftaki komşular.

Ġorxa-ġorxa: Korkarak, çekinerek.

Ġorxu-hürkü: Tehlike, felaket, kaza veya başka bir korkulacak olay ihtimali.

Ġoruġ-ġaytaġ: Sınır, hadi hudut, edep dairesi, nezaket.

Ġoruġ-ġaytaġsız: Haddi hududu bilmeyen, konuşmasını, hareketini bilmeyen; edepsiz, nezaketsiz.

Ġoşa-ġoşa: Çift çift, ikişer ikişer.

Ġoyun-ġuzu: Koyunlar kuzular; davar.

Göl-göl: Bazı yerleri kuru, bazı yerleri su ile kaplı halde.

Gör-götür: Hayatında gördüğü, rastladığı müsbet şeyleri benimseme, öğrenme; tecrübe kazanma.

Göre-göre: Bir şeyi gördüğü, bildiği halde, bile bile, bilerek.

Görmemiş-görmemiş: 1. Görmemiş adam gibi, görgüsüzce. 2. Görmediği, bilmediği, tanımadığı halde.

Görmez-bilmez: Görmeden, bilmeden, iyice tanımadan, öğrenmeden.

Götür-ġoy: Müzakere, mülahaza, düşünce. Götür-ġoy étmek (élemek) Müzakere etmek, mülahaza etmek, ölçüp biçmek.

Ġövsi-ġüzéh: Gök kuşağı, ebem kuşağı.//Canlı teşbihlerde kullanılır.// Gök kuşağına benzer rengarenk şey.

Göy-demir: Koyu kül renginde olan, gri renkli tüyleri arasında beyaz benekleri olan at.

Göy-göyerti: Bitkiler, ağaçlar, yapraklar.

Göy-göyertilik: Yeşillik, ekilmiş alan, saha.

Göy-yaşıl: Gökte mavi ile yeşil arasında olan renk.

Gözü-könlü açılmaġ: Neşelenmek, sevinmek, içi açılmak, gönlü açılmak.

Gözel-gözel: Güzel, hoş, göze hoş gelen (genelde çoğul olarak kullanılır).

Gözel-göyçek: Yüz hatları, vücudun uygunluğu, mütenasipliği, kaş ve gözlerin kusursuz olan.

Göz-ġaş: Gözler ve kaşlar. Göz-ġaş atmaġ, Göz-ġaş étmek (élemek) Göz ve kaşının hareketleriyle işaret etmek, bildirmek, haber vermek. Göz-ġaşını oynatmaġ Gözlerini, kaşlarını, yüz kaslarını hareket ettirerek gülünç hareketler yapmak.

Göz-göz: 1. Çokça gözleri, delikleri olan; delik delik. Göz-göz étmek Delik delik etmek. göz-göz olmaġ Delik delik olmak, üzerinde delikler meydana gelmek. 2. Üzerinde daire şeklinde gülleri, nakışları olan. Göz-göz élemek Fırsattan istifade ederek bir şey yapmak.

Göz-göze: 1. Yüz yüze, karşılıklı, karşı karşıya. 2. Açık, belli, açıktan açığa. Göz-göze vuraraġ (vurub) Başkaları görmeden, gizlice.

Göz-ġulaġ: Göz-ġulaġ olmaġ Sahip olmak, korumak, muhafaza etmek, nezaret etmek, gözden uzak tutmamak.

Gözleye-gözleye: Bekleyerek, hasretini çekerek. Gözleye-gözleye ġalmaġ Hasretini çektiği, beklediği adam gelmemek, boşuna beklemek.

Ġram-atom: Kimyevi elementin, kendi atom ağırlığına eşit olan kütle birimi sayısı.

Ġram-molékul: Bir maddenin kendi molekül ağırlığına eşit olan kütle birimi sayısı.

Ġuba-ġaz: Yaban kazı.

Ġucaġ-ġucaġ: Çok, çok fazla, çok miktarda, bol bol.

Ġuġ-ġu: Guguk kuşlarının çıkardığı ses.

Ġulaġ-ġulağa: a- Birlikte, beraber. b- Yan yana.

Ġulaġ-burması vérmek: Cezalandırmak, azarlamak, tekdir vermek.

Ġulan-ġuşġun: Koşum araçları. Ne ġulan-ġuşġun Bir şeyin, bir hareketin daha tabii olduğunu bildirir.

Ġuldur-ġaçaġ: Soygunculuk, haydutluk, eşkıyalık.

Ġul-ġaravaş: Hizmetçiler.

Ġuli-biyaban: 1. Tenha yerlerde, kalın ormanlarda yalnız kalındığı zaman insanın gözüne görünen ve korkutan hayali bir varlık. 2. Çok çirkin, korkunç görünüşlü adam.

Ġum-ġum: Küme küme, topa topa, demet demet.

Gum-gum, Gumur-gumur: Bir şey düştüğünde veya bir yere dokunduğunda meydana gelen boğuk ses.

Gup-gup: 1. Yürürken ayakların yere süratle çarpmasından oluşan ses. 2. Kalp atışlarının sesi.

Gur-gur: 1. Gürültüyle, güçlü bir şekilde akan suyun çıkardığı ses. 2. Alevlenerek, şiddetle. Gur-gur guruldamağ Şöhreti her tarafa yayılmak, meşhur olmak, tanınmak.

Ġurban-sadağa: Kurban, adak kurbanı. Ġurban-sadağa gétmek Haddinden fazla üzerine titremek, okşamak, nazlamak.

Ġurd-ġuş: Haşeret, böcekler.

Ġurdu-ġurdu: Heyecan veya hoşnutsuzluk işareti olarak gizlice konuşma, homurdanma, söylenme, arkasınca, gıyabında konuşma. Ġurdu-ġurduya düşmek Heyecan veya hoşnutsuzluğun ifadesi olarak gizli gizli konuşmak, homurdanmak, söylenmek.

Ġur-ġur1: 1. Bağırsakların guruldaması. 2. Kurbağanın çıkardığı ses. 3. Nargile fokurtusu, dar boğazlı kaptan dökülen sıvının çıkardığı ses. 4. Anlaşılmayan ses, konuşma.

Ġur-ġur2: İçine taneli meyve koymak, toplamak için ağaç kabuğundan yapılan boru şeklinde kap.

Ġurt-ġurt: Dar boğazlı kaplardan sıvıyı dökerken veya içerken çıkan ses.

Ġurtum-ġurtum: Yudum yudum.

Ġuru-ġuru: Boşu boşuna, ortada hiçbir şey olmadığı halde.

Ġuru-çürük: Çöp, atık madde, yaramaz şeyler.

Gurultu-nerilti, Gurultu-patıltı: Çok yüksek ve anlaşılmaz ses, gürültü.

Ġuş-ġuş: Ġuş-ġuş olmağ: Birbirine yapışıp aralanmamak, ayrılmamak (kirpikler).

Güc-bela: Çok zorlukla, büyük eziyetle, binbir müşkülatla; zorla.

Gül-çiçek: Güller ve çiçekler.

Gül-çiçekli(ler): Ağaç ve bazı bitkilerin dahil olduğu familyanın adı.

Gül-gül: Üzerinde gül, çiçek resimleri olan; çiçekli.

Güllü-çiçekli, Güllü-gülşenli: 1. Çokça gül, çiçek bitmiş saha. 2. Üzerinde gül ve çiçek şeklinde bezekleri olan.

Güllü-naxışlı: Üzerinde gül şeklinde süsü, nakışı olan.

Günden-güne, günü-günden: Tedrici olarak, günler geçtikçe.

Gün-günorta: Öğle, güneşin öğlene yaklaştığı zaman.

Gün-güzeran: Yaşayış, geçim.

Xabi-ġeflet, Xabi-cehalet: Etrafında olan olaylardan habersiz olma hali, gaflet uykusu.

Haçandan-haçana: Nihayet, sonunda, çok zaman geçtikten sonra.

Haġġ-edalet: Adalet, insaf.

Haġġ-hésab: 1. Herhangi bir işlemin, hesaplamanın neticesi; hesaplama, hesap. 2. Herhangi bir sahada yapılan çalışmalar için sunulan rapor, bilgi. 3. Sayı. Haġġ-hésab çekmek a- Herhangi bir sahada yapılan çalışmalar için rapor istemek, bilgi istemek. b- Hesaplamak, saymak. c- Öç almak, intikam almak. haġġ-hésabı çürütmek (üzmek) a- aralarında olan meseleyi, problemi kesin olarak halletmek. b- Karşılığı almak, intikamını, öcünü almak. Haġġ-hésabını vérmek İşten çıkarmak, kovmak.

Haġġ-nahaġ: İster haklı olsun ister haksız, haklı veya haksız.

Haġġ-say: Zahmet, emek.// Birisi için harcanan emek, çekilen zahmet, birine edilen iyilik. Haġġ-say itirmek Yapılan iyiliği bilmemek, nankörlük etmek.

Haldan-hala düşmek: Durumu bozulmak, durumu kötüleşmek.

Xala-xala: Küçük kız çocuklarının bebekle oynadıkları bir oyunun adı.

Xalça-palaz: Halı ve palas.

Hal-ehval: Durum, vaziyet, hal. Hal-ehval tutmaġ (soruşmaġ) Halini, hatırını sormak.

Haleti-ruhiyye: 1. Ruhi durum, vaziyet. 2. Bir kimsenin veya toplumun düşüncesi, fikri, duygusu.

Halġa-halġa: Halkalar şeklinde, boğum boğum.

Hal-ġeziyye: Olay, hadise, kaza, vaziyet.

Xal-xal: Benli, benlerle kaplı, beneklerle süslü, üzerinde benekler olan. Xal-xal olmaġ a- Parça parça olmak, parçalanmak. b- Üzerinde benler oluşmak, benlerle kaplanmak.

Hal-hazır: Şimdiki durum, şimdiki zaman, bu an, şu dakika.

Xalı-xalça: Büyük ve küçük halılar.

Xam-xam: 1. Pişmeden, çiğ çiğ. 2. Hiçbir şeyden anlamayan adam gibi.

Haman-haman: Derhal, hemen, anında.

Xana-xana: 1. Damarlar halinde, damalı. 2. Odalar halinde.

Xanım-xatın: Kadınlara hürmet için kullanılan söz.

Hap-gop: Önemsiz sözler, boş konuşma, kuru gürültü.

Hap-gopçu: Bir şeyi gereğinden fazla şişirerek konuşan, mübalağacı.

Haray-heşir: Bağırıp çağırma, gürültü.

Xas-xalis: Asil, soylu.

Xata-bala: 1. Bela, korku, tehlike; korkulacak, tehlikeli iş. 2. Dert, bela, bedbahtlık. Xata-baladan uzaġ ġalmaġ (olmaġ) Belalı, tehlikeli bir işten, olaydan uzak kalmak. Xata-baladan uzaġ olasan! Birisi için sağlık arzusu bildiren ifade.

Xata-balalı: 1. Tehlikeli, korkulu. 2. Zor, meşakkatli, eziyetli, belalı.

Hay-hay: 1. Takat, güç, kuvvet. 2. Söyleniş tarzına göre alay, kabullenme, memnuniyet bildirir.

Hayıl-mayıl: Hayran, vurgun, tutkun. Hayıl-mayıl ġalmaġ Hayran kalmak, hayret etmek. Hayıl-mayıl ġoymaġ Hayran etmek, hayret ettirmek. Hayıl-mayıl olmaġ Hayran olmak, hayret etmek.

Hay-küy: 1. Haykırış, bağırma, gürültü, kavga, kaışıklık. Hay-küy salmaġ (ġaldırmaġ) Haykırmak, bağırmak, gürültü koparmak. Hay-küy salmaġ Yüksek sesle konuşmak, gürültü koparmak. 2. Hay-küyle Gürültü koparark, haykırarak, bağırarak.

Hay-küyçü: Hiçbir ciddi sebep olmadan gürültü koparan, karışıklık çıkaran, korkuya kapılan.

Hay-küylü: Bağırıp çağırma, gürültü olan yer, gürültülü.

Hay-küysüz: Gürültüsüz, sessizce, sakin bir şekilde.

Hazır-amade: Bir işi yapmak içi gereken her şeyi hazır olan, amade.

Xeber-eter: Haber, bilgi, malumat; iz.

Xeber-etersiz, Xebersiz-etersiz: Habersiz, bilgisiz, malumatsız.

Hebti-dimağ: Deli, kaçkın.

Héç-héçe: Berabere.

Héç-puç: Hiçbir önemi, faydası, anlamı olmayan şey. Héçe-puça çıxarmaġ a- Yok etmek, mahvetmek. b- Bütün önemini, değerini reddetmek, yok etmek. Héçe-puça vérmek (satmaġ) Çok ucuza, yok denecek bir değere satmak.

Hedd-hésab: Sayı, miktar. Heddi-hésabı olmamaġ Sayısız, sınırsız olmak.

Hedd-hüdud: Sınır, son nokta.

Heddi-büluğ: İnsanın cismen ve ruhen yetişkin olduğu ve vatandaşlık hakkı aldığı zaman. Heddi-büluğa çatmaġ (yétişmek, yétmek) Büluğ, ergenlik çağına ermek.

Hederen-pederen: Boş, anlamsız.

Hedsiz-hésabsız: Sınırsız, sonsuz, sayısız, haddinden fazla.

Hedsiz-hüdudsuz: Sınırı, haddi hududu olmayan, uçsuz bucaksız, nihayetsiz, sonsuz.

Xefti-dimaġ: Deli, aptal, akılsız. Xefti-dimaġ olmaġ Aklını kaybetmek, deli olmak.

Hele-béle: Sebepsiz, niyetsiz, ciddi maksattan uzak, öylesine, lakayt.

Hele-helbet: Mutlaka, kesin olarak, nasıl olursa olsun.

Hele-hele: Herhangi, her bir.// Hemen, kolaylıkla.// Boşu boşuna, sebepsiz yere.

Helem-helem: Herhangi, her bir.// Hemen, kolaylıkla.// Boşu boşuna, sebepsiz yere.

Xelet-barat: Hediye edilen şey, para vs.; bahşiş.

Hel-helbet: Mutlaka, kesin olarak, kati olarak, nasıl olursa olsun, ne olursa olsun.

Hellem-ġellem: 1. Dalavereci, fırıldakçı, hilekar. 2. Karışık, zor.

Hemd-sena: Allah'a minnettarlık, teşekkür, şükran.

Xencer-bıçaġ olmaġ: Birbiriyle düşman olmak.

Xencer-bıçağa çıxmaġ: Aralarındaki ihtilaf ileri düzeye çıkmak, birbirini hançer veya bıçakla vuracak noktaya ulaşmak.

Herbe-zorba: Korkutmak, tehdit etmek. Herbe-zorba gelmek Korkutmak, tehdit etmek.

Xerc-borc: Borç para alarak, borca girerek, güçlükle para bularak. Xerce-borca düşmek Borç almaya, borca girmeye mecbur olmak.

Herc-merclik: Karışıklık, hercümerçlik, kanun ve nizamın olmadığı bir durum.

Herf-herf: Her harfi ayrı olarak, değişmeden, hiçbir harfi azalıp çoğalmadan, aynen olduğu gibi.

Herfi-herfine: Hiçbir şey azaltıp çoğaltmadan, değişmeden, olduğu gibi.

Herki-herkilik: Karışıklık, kanunsuzluk, nizam intizam olmama durumu, hercümerçlik.

Herze-herze: Anlamsızcasına, boşu boşuna.

Hesb-hal: Başbaşa sohbet, dertleşme. Hesb-hal étmek Başbaşa sohbet etmek, dertleşmek.

Xeste-xeste: Hasta bir şekilde, hasta halinde, hastalıklı olduğu halde.

Xetir-hörmet: Hürmet, saygı, sevgi.

Xetti-hereket: 1. Savaş sanatı, savaşma teknikleri; taktik. 2. Siyasi ve sosyal mücadele yollarının ve araçlarının tümü.// Herhangi bir gayeye ulaşmak için tatbik edilen yol ve vasıtalar, tedbirler.

Xettü-xal: Güzelin yüzü anlamında.

Heyet-baca, Heyet-bucağ: Bahçe ve binalar.

Xéyir-bereket: Refah, mutluluk, bolluk; insanlara fayda sağlayan şeyler. Xéyir-bereketini ġaçırmağ Değerini düşürmek, zarara uğratmak, zarar vermek.

Xéyir-dua: Mutluluk, bahtiyarlık, saadet, başarı dileği. Xéyir-dua vérmek (démek, élemek) Birisine mutluluk, saadet arzulamak.

Xéyir-duaçı: Birine yaptığı iyilikten dolayı mutluluk, saadet dileyen, minnet duygusunu ifade eden adam.

Xéyir-şer: Düğün ve yas, matem, sevinç ve keder olan yer ve buralardaki işler, merasim. (Öz) Xéyir-şerini bilmek (anlamağ, ġanmağ) Kendine neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu anlamak, bilmek, ona göre hareket etmek, davranmak. Xéyir-şere yaramayan (yaramaz) Başkalarının derdine, gamına ortak olmayan, kayıtsız, yaramaz adam. Xéyir-şere yarayan Hayır ve şerde, iyi ve kötü günde insanlara yakın alaka gösteren, onlara yardımcı olan.

Hezin-hezin: Hazin, kederli bir şekilde, gamlı bir şekilde, yanıklı yanıklı.

Hezmi-rabéden kéçirmek: a- Yemek, yutmak. b- Kendine almak, kendine mal etmek, sahiplenmek, yutmak.

Xımır-xımır: 1. Yavaş yavaş, sessiz sessiz, usulca, kendisi için. 2. Azar azar, tedrici olarak.

Xınc-xınc, Xıncım-xıncım: Küçük küçük, parça parça, lokma lokma. Xıncım-xıncım étmek (élemek) Kırıp dökmek, parça parça etmek.

Xırdaca-xırdaca: 1. Yavaş yavaş, azar azar, usul usul, aheste aheste, yavaşça. 2. Küçük küçük, ufak ufak (miktar olarak çokluk bildirir).

Xırda-xırda: 1. Aheste aheste, yavaş yavaş, ağır ağır, yavaşça. 2. Küçük küçük, ufak ufak (miktar olarak çokluk bildirir.)

Xırda-xuruş: 1. Her türlü küçük şeyler, hırdavat. 2. Küçük, önemsiz, ehemmiyetsiz.

Xırda-mırda: 1. Ufak tefek şeyler, hırdavat. 2. Her türlü küçük şeyler. 3. Az, cüzi. 4. Küçük, önemsiz.

Xırda-para: 1. Küçük, ufak tefek şeyler. 2. Önemsiz, küçük.

Xırdım-xırdım: Küçük küçük, parça parça, lokma lokma.

Xır-xır: 1. Sesi hırıltı şeklinde çıkan. 2. Hırıltılı ses, hırıltı.

Xırım-xırda: 1. Her zaman kullanılan ve sık sık gerekli her türlü küçük şeyler, ev eşyaları. 2. Küçük, önemsiz, az.

Xırıp-xırıp: Hayvanların otları koparırken, kırparken çıkan ses.

Xırlı-pırlı: Esaslı bir şekilde, yerli yerinde, gerektiği gibi.

Xırt-xırt: Bıçakla doğranan, dişle vs. ile ezilen sert bir şeyin çıkardığı ses.

Xıs-xıs, Xısın-xısın: Yavaş yavaş, gizli gizli, sessiz sessiz.

Xış-xış: Hışıltı sesi.

Hilali-ehmer cemiyeti: Kızılay Cemiyeti.

Him-cim: Göz işareti, kaş göz işareti.

Hind-Avropa: Hint-Avrupa, İndo-Germen. Hind-Avropa dilleri dil. İndo-Germen dilleri. Hind-Avropa dilçiliyi İndo-Germen dil grubunda olan dillerin mukayeseli tarih metoduyla incelenmesi, mukayeseli tarihi dilcilik.

His-pas: İs, kir.

Hisli-paslı, Hisli-tozlu: İs, toz basmış, isli; kirli.

Xof-xeter: Tehlike, korku, tehlike doğuracak şey; dert, bela.

Ho-ho: Çalışan sığırları hareketlendirmek, canlandırmak veya kovmak için kullanılır.

Ġanına-canına hopmaġ: Kanına işlemek, içine yerleşmek, sirayet etmek, bulaşmak.// Kanına işlemek, yerleşmek, kökleşmek, alışkanlık olmak.

Hoppana-hoppana: atlaya atlaya, sıçraya sıçraya.

Xor-xor: 1. Uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses. xor-xor ġelyan Nargile. Xor-xor xoruldamaġ Ağır uyumak, horuldayarak uyumak.

Xoşam-xoşam: Kendi rızası ile, isteyerek, gönüllü olarak.

Xoş-béş: Hal hatır sorma, konuşma. Xoş-béş étmek (élemek) Selamlaşmak, hal hatır sormak.

Hoydu-hoydu: Hoydu-hoyduya götürmek Gülerek, ıslık çalarak, çeşitli sesler çıkararak dalga geçmek, alay etmek.

Xumar-xumar: Süzgün, baygın baygın, nazlı nazlı.

Servi-xuraman: Klasik şiirde güzelin sıfatlarından birisi, yürüyen servi boylu.

Xuraman-xuraman: Nazla, eda ile, salınarak, nazlana nazlana.

Xurd-heşil: Ezik ezik, sağlam herhangi bir tarafı kalmayan, her tarafı zedeli. Xurd-heşil étmek Ezik ezik etmek, vücudunda sağlam bir taraf bırakmamak.

Xurdu-hemir: Ezilmiş, hurdahaş olmuş, ezik halde.

Huş-guşla: Bütün dikkatini toplayarak, dikkatle, dikkat ederek, düşüncesini toplayarak.

Huşlu-başlı: Hafızası güçlü.

Hüd-hüd: Çavuşkuşu, hüdhüd.

Xülasé-kelam: Özet olarak.

Hüsn-reğbet: İyi, güzel, samimi ilişki, alaka. Hüsn-reğbet beslemek İyi, güzel, samimi ilgi, münasebet göstermek. Hüsn-reğbetini ġazanmaġ Herhangi bir münasebetle bir kimsenin iyi, samimi duygular beslemesini sağlamak, samimiyetini kazanmak, içinde kendine karşı sevgi uyandırmak.

Ġırıla-ġırıla ġalmaġ: Hiddetini, öfkesini veya başka bir duygusunu dışa açamadığı için çok azap ve ıstırap geçirmek, üzülmek.

İç-içalat: İç organlar, göğüs ve karın boşluğunda olan organlar.

İçin-için: 1. Gizli gizli, kimseye hissettirmeden; içinde, yüreğinde, kalbinde. 2. Yanıklı yanıklı, acı acı.// Kalbinde, başkalarına sezdirmeden, gizli.

İflim-iflim: Parça parça, lime lime.

İkide-birde: Sık sık.

İkiden-birden: Hiç (bir şeyin, olayın olmadığını bildirir).

İki-iki: 1. Her birine veya her defasında ikişer. 2. İkisi yan yana, ikisi beraber, birlikte.

İkişer-ikişer: Çift çift, ikişer şekilde.

İki-üç: Birkaç, iki veya üç.

İlan-çayan: Yılan, akrep vs. gibi sokan hayvanlar.

İlan-çayanlı: Yılan ve akrep gibi hayvanlar çok olan saha, yer.

İlan-ġurbağa: 1. Çeşitli sürüngen hayvanlar. 2. Kötü yazılmış, okunması mümkün olmayan yazı.

İlden-ile: Her yıl, her yıl geçtikçe.

İllerden-ile: Her yıl, yıl geçtikçe, durmadan, yıllar yılı.

İlim-ilim: İlim-ilim itirmek a- Sesi soluğu bir daha gelmeyecek yerlere, uzaklara yollamak, uzaklaştırmak; sürgün etmek, hapse yollamak. b- Yok etmek, öldürtmek. İlim-ilim itmek, ilim-ilim gétmek Tam anlamıyla yok olmak, iz bırakmadan kaybolmak.

İl-müdam: Daimi, sürekli, devamlı.

İman-güman: Şüphe, zan, ümit.

Sahibi-iman: Dine inanan, dini hükümlere riayet eden, onları yerine getiren.

İnce-ince: Zarif, ince, güzel, alımlı.// Küçük, ufak.

İnceden-inceye: Bütün teferruatıyla, ayrıntısıyla, bütün yönleriyle, en ince ayrıntısına kadar.

İndi-indi: Çok yakın zamanda, şimdi, yeni.

İndice-indice: Şimdi, yeni, biraz evvel.

İnġa-inġa: Bebeklerin ağlarken çıkardıkları ses.

İnġirazi-alem: Kıyamet.

İnir-inir: İnir-inir inlemek İnilti sesi çıkarmak, inlemek.

İnkir-minkir: Mezarda ölüleri sorguya çeken melekler.

İnkisari-xatir (ġelb): Kalbi kırılma, gönlü incinme. İnkisari-xeyal Beklediği, ümit ettiği şeyin gerçekleşmemesi, arzusunun olmaması dolayısıyla insanda doğan hoşnutsuzluk duygusu; meyusluk, ümitsizlik.

İns-cins: Beşeriyet, insanlık, insan, canlı anlamında.

İpe-sapa yatmamaġ (gelmemek): Laf dinlemeyen, nasihat dinlemeyen, hiçbir kurala uymayan.

İpe-sapa düzmek (düzülmek): Düşüncenin, kelimelerin düzgün bir şekilde ifade edilmesi.

İpe-sapa yatmaġ (gelmek): Yola gelmek, söz dinlemek, nasihat dinlemek.

İreli-géri: 1. Bir taraftan öbür tarafa, bu baştan öbür başa; öne arkaya. 2. Baştan sona, sondan başa. İrelisini-gérisini düşünmek Bir meseleyi, işi vs. tahlil etmek, etraflı düşünmek, nasıl neticeleneceği hakkında genişçe düşünmek.

İri-xırda: Her çeşit, her türlü, çeşitli boyda, çeşitli büyüklükte.

İrili-xırdalı: 1. Büyüklü küçüklü, her yaştan, büyük ve küçük. 2. Hem büyük hem küçük, irili ufaklı.

İrişe-irişe: Dişlerini gösterip gülerek, sırıtarak.

İrsal-mersul: Yazışma, mektuplaşma. İrsal-mersul étmek, İrsal-mersula girmek Yazışmak, mektuplaşmak.

İsa(ġ)-Musa(ġ): İlkbahar ve yaz gecelerinde hazin bir sesle öten bir kuş, hakkuşu (asio fiameus).

İsmi-cem: Toplu anlamlı isim.

İsmi-xas: Özel isim.

İsmi-e'zem: Masallarda sihirli dua ismi, tılsım duası.

İsmi-şeb: Parola.

İsmi-şerif: Eskiden birine adı sorulduğunda nezaket olarak kullanılırdı.

İsitmeli-isitmeli: Sıtmalı bir şekilde.

İster-istemez, İsteye-istemeye: İstemeden, gönülsüz olarak, kendisi istemediği halde, istemeden.

İsti-isti: 1. Sıcak halde, soğumadan. 2. Gecikmeden, sıcağı sıcağına, o anda, derhal, hemen.

İsti-soyuġ: 1. Sıcak ve soğuk hava ve etkisi. 2. Her türlü durum, vaziyet, şart.

İşçi-kendli: İşçi ve köylü.

İş-güc: Faaliyet, çalışma, emek, zahmet.//Meşguliyet, bir şeyle uğraşma.// Bir idarede veya kuruluşta çalışma, hizmet etme. İşten-gücden élemek İşinden etmek. işden-gücden olmaġ Herhangi bir sebepten dolayı işinden olmak, işini bırakmaya mecbur olmak,

hiçbir iş yapmamak. İşe-güce yaramaġ Yardımı dokunmak, işe yaramak. İşini-gücünü bıraxmaġ Hiçbir işle meşgul olmamak, işinden vazgeçmek.

İşıl-işıl: Işıl ışıl, parlak, aydınlık. İşıl-işıl işıldamaġ (parlamaġ, parıldamaġ) Işıl ışıl parlamak, parıldamak, göz kamaştırmak.

İşli-güclü, İşli-péşeli: Becerikli, her iş yapabilen, çalışmayı seven.

İş-péşe: Meslek, sanat, iş güç.

İşsiz-gücsüz, İşsiz-péşesiz: Boş, işsiz, hiçbir işle meşgul olmayan.

İt-bat: it-bat düşmek Kaybolmak, yok olmak. İt-bat élemek Yok etmek, kaybetmek, ortadan kaldırmak, mahvetmek. İt-bat olmaġ Yok olmak, mahvolmak, ortadan kaybolmak.

İt-ġurd: Tanınmayan, bilinmeyen kimseler, yabancılar; değersiz, kıymetsiz kimseler.

İti-iti: Süratle, çabuk çabuk.

İtib-batmaġ: a- Yok olmak, mahvolmak. b- Gözden kaybolmak, yok olmak. c- Tamamen yok olmak, hiç olmak.

İyirmi-iyirmi: Yirmişer yirmişer, her seferinde yirmi tane olarak.

İy-toz: İz toz, eser, kalıntı. İyi-tozu ġalmamaġ İzi tozu kalmamak, herhangi bir eseri, nişanesi kalmamak, yok olmak, izi kaybolmak. İyi-tozu görünmemek Hiç hissedilmemek, varlığından hiçbir eser kalmamak.

İz-elamet, İz-eser: Herhangi bir şeyden geriye kalan ve onun varlığını isbat eden şey. İz(i)-elameti ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek), İz(i)-eser(i) ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek) Varlığını isbat eden hiçbir şey kalmamak.// Yok olmak, ortadan kaybolup gitmek.

İhzari-nifret étmek (bildirmek): Kendi nefretini bildirmek.

İhzari-teessüf étmek: Kendi teessüfünü, üzüntüsünü bildirmek.

İhzari-teşekkür étmek: Kendi teşekkürünü bildirmek.

İzsiz-soraġsız, İzsiz-tozsuz: İzi olmayan, hiçbir izi olmayan.

İz-toz: Herhangi bir şeyden, bir hayattan, bir halden geriye kalan şey, eser, alamet. İzi-tozu ġalmamaġ (olmamaġ, görünmemek) Varlığını isbat eden hiçbir şey kalmamak. İzini-tozunu itirmek a- Bir olaydan, şeyden hiçbir iz bırakmamak, tamamen yok etmek.

b- Bir suçun, kötü olayın duyulmaması için kapatmak, kimseye açmamak, delilini yok etmek.

İzzeti-nefs: Haysiyet, şeref, benlik duygusu.

İzzeti-şeref: Hürmet, şeref, itibar, ululuk.

Kağız-ġelem: Kağıt ve kalemden oluşan yazı araçları, kağıt ve kalem.

Kağız-kuğuz: Yazılı kağıt parçaları veya gereksiz kağıtlar.

Kami-dil: Yürek arzusu.

Kapitan-léyténant: Donanmada kaptan yardımcısı ve rütbeyi taşıyan şahıs.

Kar-kor: Hem kulağı sağır, hem gözleri kör.

Kar-lal: Sağır ve dilsiz.

Karvan-karvan: Kervan gibi. Katar katar, grup grup.

Kasıb-kusub: Fakirler, yoksullar.

Kéçdi-kéçdi: Koşma yarışı (çocuk oyunu).

Kéçib-gétmek: a-Geçmek. b- Yok olmak, unutulmak, silinip gitmek.

Kéf-damağ: Hoş vakit geçirme durumu. Kéf(de)-damağda olmağ Neşelenmek, zevk almak, vaktini neşe ile geçirmek. Kéfe-damağa baxmağ Vaktini keyif çekerek, neşe ile geçirmek. Kéfi-damağı kökelmek Neşelenmek, keyiflenmek, morali düzelmek, kederi düşüncesi yok olmak.

Kéf-ehval: Ruhi ve sıhhat yönünden durum; hal, vaziyet.

Kéfli-kéfli: Keyifli olarak, sarhoş halde.

Kele-kötür: 1. Yüzeyi, sathı düz olmayan; girintili çıkıntılı. 2. Kaba, gösterişsiz, biçimsiz.// Düzgün olmayan, eğri büğrü, biçimsiz. 3. Kaba, incelikten mahrum. 4. Istıraplı, azaplı, ıstırap dolu, zor, eziyetli.

Kele-kötürleşdirme: Girintili çıkıntılı hale getirme.// Kabalaştırma.

Kele-kötürleşdirmek: 1. Girintili çıkıntılı hale getirmek. 2. Kabalaştırmak.

Kele-kötürleşme: Girintili çıkıntılı hale gelme.

Kele-kötürleşmek: 1. Girintili çıkıntılı hale gelmek. 2. Kabalaşmak.

Kele-kötürlük: Girintili çıkıntılı, kaba şeyin hali.

Kelle-kelleye gelmek (durmaġ): Karşı karşıya gelmek, dövüşmek, kavga etmek.// Mücadele etmek.

Kelme(si)-kelmesine: Kelime kelime, harf harf.// İfade, ibare. Kelme (Kelmeyi)-şehadet İslamiyet'in esas işareti olan Kelime-i Şehadet ifadesi. Kelméyi-şehadetini démek (oxumaġ, söylemek ya da salmağ, diline getirmek) Ölmeye hazır olmak.

Kelme-kelme: Ayrı ayrı kelimelerle, kelime kelime.

Kemali-ġéyretle. Çok dikkat ederek, çok çalışarak. Kemali-ġayda ile Talep ettiği şekilde, tamemen, normal düzeni ile.

Kem-karastı: 1. Bir işte, sanata gerekli olan aletler. 2. Silah.

Kem-kem: Azar azar, yavaş yavaş, usul usul.

Kem-kesir: Yetmeyen taraf, yön, cihet, kusur:// Yetmeyen.

Kem-kesirli: Noksanlığı, kusuru olan.

Kemser-kemser: Ahmak ahmak, ebleh ebleh, alık alık.

Kend-kend: Köy köy.

Kend-kesek: Köy ve etrafı.

Kendli-kesekli: Köylü.

Kendli-kütlü: Eskiden bazen köylüleri hor gören bir anlayışla onlara verilen ad.

Kesek-küsek: Kesek halinde olan toprak parçası.

Kesik-kesik: Arada fasıla vererek, yavaş yavaş, kesik kesik. Kesik-kesik étmek (élemek) Doğramak, parçalamak, her tarafını kesmek.

Kesik-küsük: Kesikler, kesik parçalar.

Kesile-kesile: Sıkıla sıkıla, utana utana, çekine çekine. Kesile-kesile ġalmaġ Bir şey yapamadığı için içten kavrula kavrula kalmak, yanıp yakılmak, kıvrana kıvrana kalmak.

Kesme-kesme: Yavaş yavaş, kesik kesik.

Kilovat-saat: Bir kilovat gücünde elektriğin bir saat içinde yaptığı işe eşit olan elektrik ölçüsü birimi.

Kim-kimse(ne): Yakın kimse, dost, akraba.

Kin-küduret: Kin.

Kinli-kinli: Kinli bir şekilde, kinli bir tarzda; gazaplı.

Kirimiş-kirimiş: Sessiz sessiz.

Kir-pas: Vücutta ve nesnelerin yüzeyinde meydana gelen pislik tabakası, pislik.

Kise-kise: Birkaç kese, keseler dolusu, kese kese.// Çok miktarda.

Kişi-kişi: Erkeklere mahsus tarzda ve üslupta, erkek gibi, yaşlı birisi gibi.

Kişili-arvadlı: Kadınlı erkekli.

Kiş-kiş: Tavukları, kuşları vs. kovmak için söylenen söz. Kiş-kişler olsun! Allah göstermesin, Allah esirgesin.

Kol-kos: 1. Birbirine karışmış, geçmiş çeşitli kaba otlar; otluk. 2. Çöp, faydasız, gereksiz şeyler.

Kol-koslu: Kaba otlu, kaba kot bürümüş, basmış.

Kollu-koslu: Kaba otlu olan, kaba ot bürümüş.

Kom-kom: Küme küme, deste deste.

Koma-koma: Küme küme, yığın yığın, üst üste toplanmış halde.

Kontr-admiral: Tuğamiral, deniz kuvvetlerinde en küçük amiral rütbesi.

Kor-kobud: Biraz veya çok kaba; yakışıksız.

Kor-korane: Düşünmeden, mülahaza etmeden, görmeden, bilmeden.

Kor-péşman: İstediğini elde edememiş, arzusuna ulaşamamış; pişman olmuş halde.

Korun-korun: Alevsiz, için için yanma, kor halinde.

Kos-kos: Çocukların topla oynadıkları bir oyun.

Kosa-kosa: 1. Nevruz (Ergenekon) Bayramı arifesinde ve bayram günü özel olarak giyindirilmiş kimsenin ev ev dolaşıp türkü okuyarak bayramlık toplaması. 2. Bu halk oyununa katılan asıl suret.

Kos-nağara: Ağaçla çalınan büyük davul.

Köç-düş: Herkesle birlikte göçme, beraber göçme, göçme işi.

Köç-külfet: Aile üyeleri, baba, anne ve çocukların hepsi.

Köç(lü)-külfetli: Aile bireyleriyle birlikte, hep beraber.

Köhne-külte, Köhne-kürüş: Çok eski, kullanamayacak kadar yıpranmış, eski; yırtık, yırtılmış.

Köklü-budaġlı: 1. Büyük, gelişmiş, kalın, dallı budaklı. 2. Çok akrabası olan, büyük kabile.

Köklü-kömecli: 1. İri, büyük ve kalın dalları olan. 2. Çok akrabası olan.

Köklü-gövdeli: Büyük dalları, budakları olan.

Kök-saġġız: Kauçuk, maddesi elde edilen çok yıllık bir bitki, hindiba kökü (taraxacum koksaghyz).

Köntöy-köntöy: Kabacasına, nezaketsizcesine.

Könülsüz-könülsüz: İstemeyerek, arzu etmediği halde, hevessiz.

Köynek-köynek (bir köynek) et tökmek: Çok utanmak, mahcup olmak, utancından yere girmek.

Köynek-şalvar: Gömlek ve pantolondan ibaret elbise.

Köynek-tuman: Gömlek ve dondan ibaret elbise.

Köz-köz: köz-köz olmaġ Kor gibi olmak, kor gibi ışık saçmak.

Kut-kut: Yığın halinde, küme halinde.

Küçe-küçe: Bir sokaktan diğer sokağa, cadde cadde, sokak sokak.

Küçe-bazar: Sokaklar ve pazarlar.

Külekli-ġarlı: Hem rüzgar esen hem de kar yağan (hava, gün).

Külekli-tufanlı: Rüzgarlı tufanlı.

Külekli-yağışlı: Hem rüzgarlı hem yağmurlu.

Kül-külfet: Aile, aile bireyleri.

Künc-bucaġ: 1. Köşe, bucak. 2. Gizli, göze çarpmayan, gizli yer.

Kürd-ovşarı, Kürd-şahnaz: Klasik Azerbaycan musikisinde muğam adları.

Kürek-küreye vérmek: Birbirine yardımcı olmak, sırt sırta vermek, el ele vermek.

Küskün-küskün: Küsmüş, gücenmiş, darılmış halde.

Küy-ġalmaġal, Küy-kelek: 1. Bağırıp çağırma, karışıklık, gürültü. Küyġalmaġal (küy-kelek) salmaġ Gürültü, şamata koparmak. 2. Küy-kelekle şeklinde: Heyecanla, gürültü koparark.

Küy-kelekçi: Karışıklık çıkaran, gürültü koparan, hemen heyecana kapılan.

Kvadrat-yuva: Tarımda gelişmiş ekin usullerinden birisi.

Laġ-laġ: Leyleğin çıkardığı ses.

Lağ-lağ: 1. Boş, anlamsız konuşma. Lağ-lağ danışmaġ Boş boş, anlamsız konuşmak. 2. Çok konuşan, boşboğaz, geveze; ağzına ve aklına geleni konuşan.

Lağ-loğaz: Alay, istihza. Lağ-loğaza ġoymaġ Alay etmek, istihza etmek.

Lax-lax: Sessiz, boş, kimsesiz, insanın olmadığı.

Lal-dinmez: Konuşmadan, sessizce, ses çıkarmadan.//Konuşmadan, kayıtsız şartsız. 2. Az konuşan, konuşmayı sevmeyen, çoğunlukla sessiz oturan.

Lalığ-malığ: Dilsiz ağızsız, lafını, düşüncesini doğru düzgün anlatamayan.

Lal-kar: 1. Sağır ve dilsiz. 2. Sağır ve dilsiz gibi konuşmdan, hiçbir şey söylemeden. 3. Hareketsiz, sakin.

Lal-karlığ: Sağır ve dilsizlik.

Lal-mat: Hayret içinde, susarak.

Lapar-lapar: 1. Parça parça; benek benek. 2. Rüzgarsız bir havada iri taneler halinde yağan kar, lapa lapa.

Lap-lap: Hayretle, şaşırarak.

Las-las: Kat kat, tabaka tabaka, yığın yığın.

Lat-lüt: 1. Çıplak, elbisesiz. 2. Hiçbir şeyi olmayan, yoksul, fakir. Lat-lüt ġalmaġ Her şeyi kaybetmek, fakirleşmek, yoksullaşmak.

Lay-lay1: Kat kat, tabaka tabaka.// Katlar, tabakalar halinde olan.

Lay-lay2: Her iki tarafı.

Leçek-leçek: Taç yapraklarından ibaret, taç yaprakları halinde.

Lehleye-lehleye: Nefes nefese bir şekilde.

Leke-leke: Çok lekesi olan, lekelenmiş, lekeli.

Le'l-cavahirat: Kıymetli yüzük taşı, cevahir.

Lénd-liz: İkinci dünya savaşı esnasında Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefik devletlere borç olarak verdiği silah, erzak, ham madde vs.

Lengerlene-lengerlene: Sağa sola eğilerek, yalpalayarak, oynayarak.

Lepe-lepe: Lapa lapa (kar) şeklinde.

Léş-léşe: Léş-léşe söykenmek, ġalanmaġ vs. Yan yana dizilmiş, çokça ceset için kullanılır.

Léş-léşe ġatmaġ (çatmaġ): Önüne geleni öldürerek varmak, ulaşmak önüne geleni biçip dökmek.

Ling-lingi: Tek ayak üzerinde zıplayarak oynanan bir çocuk oyunu.

Lirik-dramatik: Lirik ve dram unsurlarını kendinde aksettiren edebi eser.// (Müzikte) Lirik sesle, dramatik ses arasında geçit oluşturan (sanatçının) ses.

Lirik-épik: Lirik ve destani unsurları kendinde birleştiren, aksettiren edebi eser.

Lomba-lomba: İri damarlar halinde. Lomba-lomba (içeri) ötürmek: Hızlı hızlı ve aç gözlü bir şekilde, kocaman kocaman lokmalarla yemek.

Lotu-bambılı: Fırıldakla, düzenbazlıkla, gayri meşru yollarla geçimini sağlayan kimse.

Lotu-lotuyana: Açık, samimi olarak.

Lotu-potu: İşsiz, güçsüz kimseler; günlerini dalavere, fırıldak, hilebazlık ile geçiren kimseler.

Lovğa-loğva: Kibirle, kasılarak.// Kendini överek.

Lö-lö: Başıboş, işsiz güçsüz, serseri bir şekilde.

Lüle-lüle: Boruya benzer, boru gibi, borular şeklinde.

Lüm-lüm: Bütün halde, parça parça.

Lümpén-prolétariat: Düzenli işi olmayan ve siyasi sınıf şuuruna sahip bulunmayan yoksul kesim.

Lüt-anadangelme: Tamamen çıplak, üryan.

Lüt-etce: 1. Çıplak. 2. Küçük, körpe.

Lüt-maderzad: Çırılçıplak, üryan, çıplak bir şekilde.

Lüt-müt: 1. Tamamen çıplak, üryan. 2. Yoksul, fakir, sefil.

Lüt-üryan: 1. Çırılçıplak, anadan doğma, üryan. Lüt-üryan olmaġ Anadan doğma olmak, soyunmak. 2. Yoksul, fakir. Lüt-üryan ġalmaġ Varı yoğu elinden çıkmak.

Mal-dövlet: Servet, emlak, mal mülk.

Mal-davar, Mal-ġara: Büyük baş hayvanlar.

Mal-ġaraçı: Hayvancılıkla uğraşan kimse.

Mal-ġaraçılıġ: Hayvancılık.

Mal-ġaralı: Hayvan besleyen, hayvanları olan kimse.

Mal-héyvan: Büyük baş hayvanlar.

Mal-mülk: Mal-madar

Mal-pul: Mal, mülk, zenginlik.

Marksist-Léninçi: Marksizm ve Leninizme ait olan, bu yolu kullanan.

Marksizm-Léninizm: Marks-Engels-Lenin'in materyalist doktrini.

Matdım-matdım: Şaşkın şaşkın. Matdım-matdım baxmaġ Sessiz, suskun halde gözlerini bir noktaya dikerek hayretle bakmak.

Mat-ġut: Matı-ġutu ġurumaġ (çekilmek) Donup kalmak, hayret içinde olmak, şaşkın şaşkın bakakalmak.

Mat-mat: Hayret içinde. Mat-mat baxmaġ, Mat-mat gözlerini döymek Donuk gözlerle bakmak, hayretle, şaşkınlıkla bakmak.

Mat-mebhut, Mat-meettel: Hayret içinde, dehşetle, şaşkınlık içinde.

Mazı-mazı: Düzlük zeminde oynanan (taş kürecik) oyunu.

Meclisi-müessisan: Anayasa hazırlamak için oluşturulan geçici organ.

Med-cezir: Ay çekimi etkisiyle deniz sularının kabarması ve çekilmesi.

Medeni-kütlevi: Kütlelerin kültürel arzusuna hizmet eden, halkın kültürünü artırmak gayesiyle yapılan.

Meğrur-meğrur: 1. Mağrur bir tarzda, gururla, vekarla. 2. Kibirle, gururla.

Mehzun-mehzun: Kederli kederli, hazin hazin, dertli dertli.

Melul-melul: Kederli kederli, hüzünlü hüzünlü, zavallı bir şekilde.

Me'nalı-me'nalı: Bir anlam, şey, gaye ifade ederek.

Me'nasız-me'nasız: Boşu boşuna, yerli yersiz.

Menem-menem: Menem-menem démek Kibirlenmek, şişinmek, kendinden başka kimseyi takmamak.

Menli-senli: Aramızda, kendi aramızda, başkası olmadan.

Men-men: Men-men démek Kibirlenmek, şişinmek, kendinden başka kimseyi takmamak.

Menzilbe-menzil, Menzil-menzil: Bir menzilden diğerine kadar; yol giderken konaklayarak.

Merd-merdane, Merdü-merdane: Açıkçasına, mertçesine.//Açıkçasına, hiçbir şeyden çekinmeden, korkmadan.

Mere-mere: Ceviz, fındık, bilye vs.'yi çukura düşürme şeklinde oynanan bir çocuk oyunu.

Mertebe-mertebe: Bir mertebeden, katan diğer mertebeye, kata.

Me'sum-me'sum: Suçsuzcasına, kabahatsizcesine, masumane.

Méşe-çöl: Ormanla dışarı arasında kalan geçit sahası.

Meşğuli-zimme: Meşğuli-zimme olmaġ Birisinin parasını veya malını sahiplenmek veya birisi hakkında doğru olmayan sözler sarf ederek günaha girmek, kendini onun karşısında borçlu hissetmek.

Ġeleti-meşhur: Yanlış olduğu halde halk arasında kullanılan söz veya ifade.

Mete-mete: Daire içinde oynanan çocuk oyunu.

Mezlum-mezlum: Zavallı bir şekilde, sessiz sessiz, mazlumcasına.

Mır-mır: Mırıltı sesi, mırıltı. Mır-mır marıldamaġ Kendi kendine homurdanmak, söylenmek.

Mırt-mırt: Boşuna bir şekilde, öylesine.

Mışıl-mışıl: Sakin ve rahat, tatlı bir şekilde (bebeğin uyuması), mışıl mışıl.

Mini-mini: Küçücük, ufacık.

Minnet-sünnet: Yalvarıp yakarıp rica etme; rica, yalvarış. Minnet-sünnet étmek Yalvarıp yakarmak.

Misġal-terezi: Kuyumcu terazisi. Misġal terezi ile ölçmek (çekmek) Bir şeyin ölçüsünü ve sayısını çok dikkatli ve hassas bir şekilde tayin etmek.

Miskin-miskin: Zavallı bir şekilde, aciz bir halde.

Mitil-şitil: Yüzü, kılıfı yırtılmış, yıpranmış, eski yatak, yorgan, palas vs.

Miyov-miyov: Kedilerin çıkardığı miyav sesi.

Mizan-terezi: Mahşer günü insanların günah ve sevaplarının ölçüleceği terazi. Mizan-terezi ġurulmaġ Mahşer günü günah ve sevapları tartılmak.

Möhkem-möhkem: Bütün gücüyle, var gücüyle, sıkı sıkıya.

Muncuġ-muncuġ: Tane tane, yumru yumru, boncuk gibi (akan ter).

Müddeiyi-ümumi: Savcı.

Müfte-müfte: Boşu boşuna, bedavadan, haksız olarak.

Müġayiseli-tarixi: Olayların tarihi ve mukayeseli öğretimine dayanan.

Müxteseri-kelam: Sözün kısası, hülasa, özet.

Mülk-imaret, Mülk-mal: Mülk, ev bark, zenginlik.

Münasibetli-münasibetsiz: Yerli yersiz, gerek olup olmadan.

Müruri-eyyamla: Gün(ler) geçtikçe.

Müruri-zamanla: Zaman geçtikçe, vakit geçtikçe.

Naméyi-e'mal: Dini inanışa göre bir şahsın dünyada yaptığı bütün iyi ve kötü şeylerin yazıldığı defter.// Bir şahsın yaptığı şeylerin yazılmış olduğu kağıt, evrak.

Nam-nişan: İsim, yer yurt, asıl soy anlamında.

Narın-narın: Küçük küçük, ufak ufak.

Nazenin-nazenin: İnce bir şekilde, nazla, gamze ile, cilve ile.

Naz-ġemze: İşve, süzgün bakış, cilve.

Nazlı-duzlu: İşveli, nazlı, cilveli, edalı, hoş huş.

Naz-nazı: Ağır tempolu Azerbaycan oyun havalarından birinin adı.

Naz-nevaziş: Okşama, nazlandırma, incelik gösterme.

Néçe-néçe: Birçok, çok, kaç kaç.

Nefes-nefese: Çok yakın, yüz yüze, karşı karşıya bir şekilde.

Nem-düm: Nem-düm étmek (élemek) Nazlanmak, görünüş olarak memnuniyetsiz tavır takınmak.

Nesilden-nesle: Bir nesilden diğer nesle.

Neşvü-nüma: Büyüme, ilerleme, gelişme, çoğalma.

Neve-netice: Torunlar, torunların çocukları.

Nezer-diġġet: Fikir, düşünce, merak. Nezer-diġġeti celb étmek Herkeste merak uyandırmak, dikkat çekmek.

Marksizm-Léninizm nezeriyyesi: Marksist Leninist teori, komünizm.

Nezir-niyaz: Allah'a ibadet kasdıyla ve Allah rızası için mübah bir iş yapmayı kararlaştırma, adama; adak, adanılan şey (fakirlere, yoksullara, öksüzlere vs.).

Nöġtesi-nöġtesine: Tamamen, olduğu gibi, aynen, hiçbir kelime dışarıda bırakmadan, kelimesi kelimesine, bütün teferruatı ile.

Nöġtéyi-nezer: Belirli bir mesele ile ilgili görüş, düşünce, fikir, bakış açısı, mülahaza. Bu nöġtéyi-nezerden Bu bakımdan. …. Nöġtéyi-nezer…. Bakımından.

Növ'i-beşer: İnsanoğlu, insan nesli, insanlar.

Növ-növ: Türlü türlü, çeşit çeşit, her türlü.

Nuri-çéşmim, Nuri-didem, Nuri-éynim: Çok sevilen, çok aziz bir kimseye samimiyetle seslenme şekli.

O-bu: Herkes, bütün herkes.

Od-alov: 1. Alevlenerek yanan ateş. 2. Atılgan, cesur, çevik, hareketli, yerinde durmayan. 3. Kırmızı anlamında.

Odlu-odlu: İhtirasla, hararetle, kızgın, ateşli bir şekilde.

Od-ocaġ: Ocak, ateş böceği, soba vs.

Oğlanlı-ġızlı: Erkek(ler) ve kız(lar), erkekli kızlı hep birlikte.

Oğru-eyri: Hırsızlar, hırsızlıkla uğraşan kimseler.

Oğru-ġuldur: Hırsızlıkla meşgul olan kimseler.

Oğrun-oğrun: Gizlice, başkasına, başkalarına hissettirmeden, bildirmeden.

Oğul-uşaġ: Oğullar ve kızlar, evlatlar.

Ox-kaman, Ox-yay, Yay-ox: Ok ve yaydan oluşan silah, ok ve yay.

Oxu-yazı: 1. Okuyup yazmakla meşgul olma, okuma ve yazma işi. 2. Okuyup yazmayı becerme.

Oxuyub-çalan: Ses sanatçısı ve çalgıcı, hem söyleyen hem çalan.

Oxuyub-yazmaġ: Okumak ve yazmakla meşgul olmak.

Olan-ġalan: Kullanıldıktan, harcandıktan sonra kalan para vs.

Olan-olmaz: Her şey, mevcut olan ne varsa.// Mevcut olan, kalan para vs.

Olmaya-olmaya: 1. Bir işin yapılmasına kesin karşı olunduğunu, tavsiye edilmediğini, bir işten sakınıldığını bildirir; kesinlikle, asla. 2. Olmadığı halde, olmadığına göre.

Olub-kéçen: Olup bitmiş, vaka, iş, hadise.

Olub-kéçmiş: Olmuş, olup bitmiş, geçmiş.

On-on: Onluklar halinde, onar onar, onluklar şeklinde.

Ora-bura: 1. Hem orası, hem burası; o tarafa bu tarafa, her tarafa. 2. Bölüm bölüm, kısım kısım; çeşitli yerlerden, o tarafından bu tarafından.

Orada-burada: Çeşitli yerlerde; hem orada, hem de burada.

Oradan-buradan: 1. Çeşitli yerlerden. 2. Çeşitli kaynaklardan, ayrı ayrı yerlerden, kaynaklardan.

Ot-alaf: 1. Ekimlerin içinde biten kaba otlar. 2. Kuru ot, saman vs'den oluşan hayvan yemi.

Ot-encer: Ot ve içindekiler, kaba otlar.

Oturub-durma: 1. İlişki kurma, dostluk etme. 2. Arkadaşlık etme, vaktini beraber geçirme.

Oturub-durmağ: 1. İlişki kurmak, dostluk, arkadaşlık etmek. 2. Oturub-durub şeklinde: Her zaman, daima, devamlı olarak.

Ovuc-ovuc: Avuçlayarak, avuçlarla, avuç dolusu.

Oyun-oyuncağ: Çeşitli oyuncak (-lar).//Körü körüne başkasının idaresine, hakimiyetine tabi olan, onun her istediği şeyi yapan kimse.

Öfkeli-öfkeli: Sinirli sinirli, hiddetli bir şekilde, gazaplı bir şekilde, hiddetle.

Ögéy-doğmalığ: Herkese karşı aynı tavrın olmadığı hal; ayrı gayrılık.

Öhö-öhö: Öksürürken çıkarılan ses.

Ölçü-biçi: 1. Herhangi bir şeyi ölçmek için kabul edilmiş birim, ölçmekte kullanılan alet. 2. Herhangi bir şeyin belirli ölçüler dahilinde kabul edilen büyüklüğü, küçüklüğü, biçimi, hacmi, derecesi, standart ölçüsü.// Sınır, hudut, çerçeve. Ölçü-biçi bilmemek a- Ne dediğini ve yaptığını bilmemek, sınırı aşmak. b- Ölçülememek, sınırsız olmak.

Ölçüb-biçmek: 1. Elbise yapılacak kumaşı ölçüsüne göre kesmek. 2. Düşünüp taşınmak, etraflı düşünmek.

Ölçülüb-biçilmek: Etraflı düşünülmek, düşünülüp taşınılmak.

Ölçülüb-biçilmiş: Etraflı düşünülmüş, üzerinde etraflı düşünüldükten sonra kabul edilmiş.

Ölçüsüz-biçimsiz: Ölçülüp biçilmeden, düşünülüp taşınılmadan.

Öldü-ġaldı: Başa gelen olay; kader, alın yazısı, talih.

Ölüb-öldürmeye çıxmaġ: Ölümle sona erecek bir kavgaya başlamak, birbirini öldürecek dereceye gelmek.

Ölme-diril: Zorla, güç bela, eziyetle, binbir müşkülatla, zorlukta.

Öle-öle: Güç bela, zorla, zorlukla, eziyetle.

Ölüb-dirilmek: Bir işi yapana kadar çok eziyet çekmek, sınırsız meşakkate katlanmak veya tehlike atlatmak.

Ölüb-iten: Ölen, mahvolan, ortadan kalkan, yok olan.

Ölüb-öldürmek: Birbirini öldürmeye kalkışmak, birbirini öldürmek, kavga etmek, kanlı bıçaklı olmak.

Ölüm-dirim: Ölüm kalım. Ölüm-dirim döyüşü (vuruşu, savaşı, mübarizesi vs.) Ölümden, mahvolmaktan, yok olmaktan kurtulmak için yapılan kavga, (savaş, mücadele vs.). Ölüm-dirim meselesi Çok gerekli, son derece önemli mesele.

Ölüm-itim: Ölüm, yokluk.

Ölüm-zülüm: Çok zorlukla, binbir güçlükle, güç bela.

Ört-basdır: Ört-basdır étmek (élemek) Saklamak, üstünü kapamak, örtmek.

Örtüb-basdırmaġ: Üstünü örtmek, kapamak, kapatmak, saklamak.

Öte-beri: Çeşitli şeyler, ufak tefek şeyler; o taraf bu taraf. Ötede-beride Orada burada, aralıklı bir şekilde. Öteden-beriden Oradan buradan.

Ötkem-ötkem: Kibirli kibirli, kasıntı bir şekilde, şişinerek.

Ötüb-kéçmek: Geçmek, geçip gitmek, gelip geçmek.// Bir yerin, sahanın ortasından, içinden geçmek, geçip gitmek.// Uçup gitmek, uçarak geçmek.

Ötür-ötür: Birbirine verme, ileri yollama. Ötür-ötüre salmaġ Birbirine yollamak, birbirinin üzerine atmak, kasten geciktirmek, bugünü yarına bırakmak.

Övci-feza, Övci-felek: Göğün en yüksek noktası, asumanın en yüksek yeri.

Öyüd-nesihet: Doğru yolu ve uygun yolu göstermek, kötü hareketlerden sakındırmak gayesiyle söylenen söz (veya yazılan yazı), nasihat. Öyüd-nesihet vérmek (étmek) Birisini kötü hareketlerden yollardan sakındırmak için nasihat etmek.

Öz-özlüyümde (öz-özlüyünde): 1. Kendi düşüncesinde, kendi aleminde, düşüncesinde. 2. Ayrı ele alındığında, tek olarak; kendi mahiyeti itibariyle.

Öz-özlüyünde: Ayrı, ayrı olarak ele alındığında.

Öz-özüne: a- Kendi bildiği gibi, bağımsız olarak; kendi. b- Yavaşça, usulca, kimse duymadan.

Özünü oda-suya (oda-köze) vurmağ (atmağ): Bir iş için cansiperane, fedakarcasına çalışmak, bütün gücüyle çalışmak, gayret etmek her türlü eziyete, meşakkate tahammül etmek.

Pallı-paltarlı, Pal-paltarlı: Üzerinde elbise olan, giyinmiş halde olan.

Pal-paltar: Elbiseler, giyecekler.

Para-para: Parça parça, kesik kesik. Para-para étmek (élemek) Parça parça etmek, kesik kesik yapmak, lokma lokma etmek; parçalamak, doğramak, kesmek. Para-para olmağ Parça parça olmak.

Parça-parça: Kırık kırık, lokma lokma, ufak ufak.// Yırtık yırtık.

Parça-tike: Parça, lokma, kırılmış bir parça, küçük parça.

Parıl-parıl: Parıl-parıl parlamağ Işıklar saçılarak parlamak, gözleri kamaştıracak derecede parlamak.

Par-par: Işıl ışıl, göz kamaştıracak bir şekilde. Par-par parıldamağ Gözleri kamaştıracak derecede parlamak, ışık saçmak.

Pay-bölüş: Paylama, bölüştürme. Pay-bölüş étmek (élemek) Paylamak, bölüştürmek.

Paylı-lüşlü: Pay getiren veya götüren; elinde payla gelen veya yola vurulan.

Pay-lüş: Pay, kısmet, hisse.

Pay-püşk: 1. Hisse, pay. 2. Taksim, kura ile dağıtma.

Pence-pence: Üzerinde pençe şeklinde süsleri olan, nakışları olan.

Pence-penceye gelmek: Çarpışmak, kavga etmek, vuruşmak.

Péncek-şalvar: Ceket ve pantolon, takım elbise.

Memeyéyenden-pepeyéyene kimi (ġeder): Çocuktan büyüğe kadar, herkes.

Perde-perde: Bir perdeden öbür perdeye geçerek (müzik aletinde).

Peren-peren: Dağınık halde, dağınık. Peren-peren düşmek (olmaġ) Birbirini kaybetmek, her biri bir tarafa düşmek, dağılmak, darmadağın olmak. Peren-peren salmaġ (étmek) Birbirinden ayrı düşürmek, birbirinden ayırmak, her birini bir tarafa atmak, dağıtmak.

Pert-pert: Bozuk halde, kırgın, incinmiş durumda.

Pıç-pıç: Yavaşçadan, fısıltı hallinde, fısıltı şeklinde.// Fısıltı halinde konuşma.

Pırçım-pırçım: Damla damla, damlalar, taneler halinde. Pırçım-pırçım ter tökmek Çok çalışmadan, zorlanmadan, sıcaktan vs. çok terlemek, boncuk boncuk ter dökmek.

Pille-pille: a- Basamakları birer birer inerek veya çıkarak. b- Derece derece, mertebe mertebe. c- Tedricen, yavaş yavaş.

Pinġ-ponġ: Masa tenisi.

Pis-pis: 1. Kötü durum ve özellikler malik olan, verilen görevleri yerine getirmeyen, arzulanan şekilde hareket etmeyen kötü şeyler yapan; fena.//Kendi vazifesini iyi bilmeyen, tecrübesiz.//Etrafındakilere karşı kötü hareket eden, kaba. 2. Kötü, alçak, rezil, şerefsiz, namert.//Ahlaksız, liyakatsiz, yaramaz, kusurlu.//Kötü kimse. 3. Ezici, üzücü, sıkıcı, ağır, kötü, hoşa gitmeyen.//Menfi.

Pistolét-pulémyot: Otomatik tabanca.

Pişim-pişimle: Sevgiyle, okşayışla, sinirlendirmeden, tatlı dille yaklaşarak.

Piş-piş: Kediyi seslemek için çıkarılan ses.

Piş-pişi: 1. Bol C vitamini ihtiva eden, tohumlarının her iki tarafı seyrek tüylerle kaplı bir yıllık ir bitki. 2. Çocuk dilinde kedi.

Plaş-çadır: Hem pardesü hem de çadır olarak kullanılan pardesü.

Prima-balérina: Balede asıl rolü ifa eden dansçı, balerin.

Privat-dosént: Komünizm'den önce Rusya'da ve Batı Avrupa ülkelerinde eyalet dışındaki yüksek okulda öğretim üyeliği yapan kimsenin ilmi adı ve böyle bir ünvana sahip kimse.

Puçur-puçur: Damla damla. Puçur-puçur ter tökmek Çalışmadan, utanmadan veya sıcaktan ter dökmek, terlemek.

Pul-mul, Pul-para, Pul-pene: Az miktarda para.

Pul-pul: Küçük para gibi. Pul-pul olmaġ a- Parça parça olmak, parçalanmak, küçük küçük doğranmak; kırılmak. b- Kızarmak (sıcaktan, mahcubiyetten, sinirden vs.).

Pulsuz-parasız: Parasız, yoksul, fakir.

Püfleye-püfleye saxlamağ: Bir şeyi çok ihtiyatla koruyup saklamak. Suyu püfleye-püfleye içmek Çok ihtiyatlı hareket etmek, davranmak.

Rengden-renge girmek (düşmek): a- Çeşitli renklere bürünmek, sık sık rengini değişmek. b- Kendi görünüşünü değiştirmek, muhite uymak, şekilden şekle girmek.

Reng-reng: 1. Çeşitli renklerde olan; çeşitli renkli. 2. Çeşit çeşit, muhtelif, türlü.

Resm-kéçid: Resmi geçit, askerlerin, sporcuların yaptığı resmi geçit (bayramlarda vs.).

Rişte-rişte: İnce ince, erişte gibi.

Rize-rize: Parça parça, lokma lokma, küçük küçük.

Ruhi-revan: Sevgili.

Ruyi-zemin: Yeryüzü; dünya, alem.

Ruzi-ezel: Başlangıç. Ruzi-ezelden Başlangıçtan, ilk günden.

Ruzi-mehşer (heşr): Mahşer günü, kıyamet günü.

Ruzü-şeb: Gece ve gündüz.

Rüsvayi-alem (cahan) étmek (élemek): Toplum içinde adını lekelemek, rezil etmek.

Rüsvayi-alem (cahan) olmağ: Rezil olmak, şerefini yitirmek, adı lekelenmek.

Saatdan-saata: Vakit geçtikçe, durmadan artarak.

Sabah-birigün: Yakın zamanda, yakınlarda, yarın öbürgün.

Sabah-sabah: Sabah erkenden, günün başlangıcından itibaren. Sabah-sabaha salmağ Çok geciktirmek, bugüne yarına atmak, bekletmek, geciktirmek.

Saçağ-saçağ: Saçaklardan oluşan, meydana gelen, saçak halinde.

Saç-birçek: Baştaki saçların hepsi. Saç-birçek ağartmağ Bir işte çok çalışarak tecrübe kazanmak. Saç-birçek dalaşmağ (ġoymamağ) Şiddetli kavgaya tutuşmak, birbirinin saçlarını yolmak (kadınlar). Saç-birçeyi ağarmağ a-İhtiyarlamak, yaşlanmak (kadın). b-Bir iş için çok çalışmak, zahmet etmek. Saç-birçeyini yolmağ Dehşet içinde kalmak, dertli kederli olmak, çok üzülmek, derin ve şiddetli azap, üzüntü içinde olmak.

Saçlı-birçekli: Güzel, uzun saçları olan.

Saçlı-saġġallı: Uzun saçları ve sakalları olan.

Saç-saġġal: Başta ve yüzde olan tüyler, saç sakal. Saç-saġġal ağartmaġ, Saçını-saġġallını ağarmaġ Bir işte uzun müddet çalışıp ihtiyarlamak. Saçı-saġġalı bir-birine ġarışmış Pejmürde, perişan, dağınık halde. Saçının-saġġalının ağaran vaxtında Yaşlı çağında, ihtiyar çağında.

Saf-çürük: Saf-çürük élemek 1. Bir şeyin sağlamını çürüğünden ayırmak. 2. Seçmek, ayırmak, iyiyi kötüden ayırmak.

Saġġal-bıġ basmaġ: Yüzü tüylenmek, sakalı çıkmak.

Saç-saġġalını deyirmanda ağartaġ: a- Çok çalışıp tecrübe kazanmak. b- İhtiyarladığı halde hiçbir şey öğrenmemek.

Sağ-islahat (sağ yér) ġoymamaġ: Her tarafını ezmek, zedelemek, sakat bırakmak.

Sağına-soluna göz gezdirmek: Her tarafı kontrol etmek, gözden geçirme.

Sağına-soluna kéçmek: a- Her tarafı kontrol etmek, gözden geçirme. b- Yaltaklanmak, yaltaklık etmek.

Sağdış-solduş: Düğün esnasında damadın ve gelinin sağdıç ve solducu, onları sağında ve solunda oturanlar.

Sağ-salamat: Hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan.

Sağ-salamatlıġ: 1. Ölüm kalım olmama hali, iyi durumda olma, salim. 2. Her şeyin kendi yolunda olması, normal durum, kötü bir olayın olmaması.

Sağ-sol: Hem sağ hem sol; her iki taraf, etraf. Sağa-sola sovurmaġ Parayı, malı boşu boşuna harcamak, dağıtmak, çarçur etmek.

Oğul-uşaġ sahibi olmaġ: Evlenmek, yuva kurmak, evlatları olmak.

Sakit-sakit: Sakin, sessiz, ses çıkarmadan, usulca.

Salam-dua: Karşılaşınca merhaba anlamında söylenen tebrik sözü.

Salam-kalam: Karşılaşınca merhaba anlamında söylenen tebrik sözü. Salam-kalamı olmaġ Yakınlığı olmak, tanımak.

Salamsız-kalamsız: Selam vermeden, selamlaşmadan; konuşmadan, sessizce.

Salxım-salxım: Salkım gibi, salkımlar şeklinde.

Sallana-sallana: 1. Salına salına, nazlana nazlana, nazla. 2. Yalpa vurarak, sağa sola eğilerek.

Saralıb-solmaġ: Sarı renk almak, sararmak.// Olgunlaşmak (meyve).// Hazan olmak, solmak.// Hastalıktan dertten, kederden, heyecandan, korkudan vs. yüzünün rengi kaçmak, solmak.

Sarı-bozumtul: Sarımsı ve grimsi, griye yakın renk.

Sarı-ġızılı: Koyu sarı, kırmızıya yakın sarı.

Sarı-ġırmızı: Koyu sarı, kırmızıya yakın sarı.

Sarı-küren: Açık kestane renkli (at).

Sarsaġ-sarsaġ: Ahmakcasına, aptal aptal, anlamsız bir şekilde.

Satıb-sovmaġ, Satıb-sovurmaġ: Elde avuçta ne varsaçok ucuza satmak, dağıtmak, satıp bitirmek.

Saya-sana salmaġ: Saygı göstermek, hürmet etmek.

Sayır-bayır: Anlamsız, ilgisiz, alakasız, mantıksız.

Say-séçme: Belirli bir üstünlüğü olan, seçilen; seçme.

Saysız-hésebsız: Sayı, miktar olarak fazla, çok, sayılması mümkün olmayan, haddinden fazla çok.

Sebir-aram, Sebir-ġerar, Sebrü-ġerar: Sabır, havsala, tahammül.

Séçme-séçme: En iyi, en güzel, en seçkin.

Seddi-Çin: Dış etkilerden tamamen tecrit olma, olunma.

Seddi-İsgender: Çok sağlam duvar.

Seféh-seféh: Ahmakça, serserice, aptal gibi.

Sefil-sergerdan: Yersiz yurtsuz, acınacaklı halde, aç, kötü durumda.

Seher-axşam: Hem sabah hem akşam; her vakit, her zaman, gün boyu.

Seher-seher: Seher vakti, erkenden.

Sehheti-vücud!: Sağlıklı olunuz! Sıhhatler olsun! Anlamında sıhhat arzusu bildiren ifade (banyodan çıkanlar için kullanılır).

Seliġe-sahman: Nizam intizam, bir şeyin düzgün, yerli yerinde olması durumu.

Seliġe-sahmanlı: Son derece nizamlı, intizamlı, dakik, tertipli.

Sélli-sulu: Çok sel meydana gelen, çok yağmurlu, yağışlı yer.

Sél-su, Sél-sucaġ: Çok güçlü yağmur, su, yağış, şiddetli sel.

Semayi-şems: Azerbaycan klasik muğamlarından birinin adı.

Semimi-ġelbeden: Yürekten, içten bir şekilde.

Senli-menli: 1. Sen, ben, hepimiz, hep birlikte. 2. Kendi aralarında, kendi aramızda, aşırı ölçüde samimi, teklifsiz biçimde.

Serf-nehv: Gramer bilgisinin eski adı.

Serf-nezer: Saymama, dikkate almama, hesaba katmama, yüz çevirme, vazgeçme. Serf-nezer étmek Bir şeyi hesaba katmamak, dikkate almamak, vazgeçmek.

Ser-sahman: Nizam intizam, marifet, beceri, düzen.

Ses-bes yoxdur!: Ortalıkta herhangi bir şey, haber yoktur.

Ses-sese vérmek: Hep beraber konuşmak, haykırmak, bağırmak veya şarkı okumak.

Ses-küy: Kavga, gürültü sesi, bağırıp çağırma, şamata.

Ses-küylü, Sesli-küylü: Gürültü, çok sesli, gürültüsü çok olan; kalabalık.

Ses-seda: Kulağın duyabildiği titreşimlerin tamamı.

Ses-semir: 1. Kulağın duyabildiği titreşimlerin tamamı. 2. Haber, malumat; söz sohbet.

Sessiz-semirsiz: Tamamen sessiz, sükut içinde.

Séve-séve: Severek, isteyerek, muhabbetle, aşkla.

Sévip-séçmek: Severek, arzulayarak, isteyerek, beğenerek birkaç kişinin veya şeyin arasından seçmek.

Sévine-sévine: Şen, sevinerek, sevinç içinde.

Sıxma-boğma: Birbirini sıkma, sıkıştırma. Sıxma-boğmaya salmaġ Çok sıkıştırmak, zor duruma düşürmek.

Sıx-sıx: 1. Çok sık, bir birine çok yakın, bitişik. 2. Sık sık, aralıksız.

Sındıra-sındıra oynamaġ: Hevesle, ihtirasla, şevkle oynamak.

Sınıġ-salxaġ: Yarı kırık, yarı sökük halde olan, yıpranmış eskimiş.

Sınıġ-sınıġ: Kırık (birçok şey).

Sınıġ-sökük: Kırık, yarı sökük halde olan, yıpranmış eskimiş.// Dağılmış, yıkılmış, uçmuş ev, bina vs.

Siçan-pişik: Çocuk oyunlarından birinin adı. Siçan-pişik (oyunu) oynamaġ Aldatmak, birbirine hile yapmak, kandırmak, oyun oynamak.

Sidġi-ürekden (ürekle), Sidġi-dilden (dille): Sadakatle, temiz kalple, kalpten, doğrulukla, samimiyetle.

Silib-süpürmek: 1. Süpürge, bez vs. ile bir yeri silmek, süpürmek, temizlemek. 2. Her şeyi alıp götürmek, bir şeyi bırakmamak.

Sil-süpür: Bir yeri silip süpürerek temizleme, toplama. Sil-süpür élemek Temizlemek, nizamlı intizamlı hale getirmek.

Simü-zer: Altın ve gümüş.

Sir-sifet: Yüz, çehre, sima. Sir-sifetini turşutmaġ (yığmaġ) kaşlarını çatarak ve alnını kırıştırarak yüzüne sinirli veya hoşnut olmadığını bildiren bir ifade vermek.

Sis-duman: Atmosferin alt tabakalarındaki küçük su veya buhar tanelerinden meydana gelen bulutların çok alçalarak yeryüzüne kadar inmesiyle oluşan duman.

Sizli-bizli: Hep beraber, hem siz, hem biz.

Solub-saralmaġ: Rengini, parlaklığını, canlılığını, tazeliğini kaybetmek.

Sonradan-sonraya: Sonunda, biraz geçtikten sonra, biraz düşündükten sonra.

Soraġ-soraġla: Sora sora, araya araya.

Sorğu-sual, Sual-cevab: Sorma, soru sorma.// Muhakeme etme, sorular sorma. Sorğu-sual tutmaġ Peş peşe sorular sormak, çok konuşturmak, sormak.

Sosial-démokrat: Sosyal demokrat partisi üyesi, sosyal demokrat fikirli.

Sosial-démokratiya: 1. Sosyal demokrat hareket. 2. 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan sosyalist partilerin genel adı.

Sosial-démokratizm: Sosyal demokratlığın ideolojisi, taktiği.

Sosial-impérialist: Sosyal emperyalizm taraftarı, oportünist.

Sosial-impérializm: Sosyal demokratların emperyalist olan kendi ülkelerinin idaresine yardımcı olması (Sosyalistlerin, Bolşevik ordularının Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan, Macaristan; Rus ordusunun Afganistan vs. işgal ettiği zaman bu hareketleri alkışlaması buna örnektir).

Sosial-révolyusionér: Rusya'da komünist ihtilale karşı çıkanlara takılan ad.

Soyuġ-soyuġ: Soğuk halde, ısıtılmadan.

Sör-söküntü: Sökülen şeyin parçası.

Sövġi-tebii: 1. Canlıların iç ve dış değişim ve tehlikelere karşı kendilerini idare dışı korumaları davranışı, içgüdü, insiyak. 2. İçgüdüsel heves, insiyaki duygu.

Söylene-söylene: Sızlanarak, şikayetlenerek, kendi kendine konuşmak.

Söz-sov: Konuşma, söz, dedikodu, münakaşa, memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk.

Söz-söhbet: 1. Sohbet, konuşulan sözler. 2. Konuşma, söz, dedikodu, münakaşa, memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk.

Sözsüz-sovsuz (savsız): İtirazsız, münakaşasız, sakin bir şekilde, sessiz, habersiz.

Suyu- üfüre-üfüre içen: Çok ihtiyatlı, vesveseli, şüpheci.

Sui-ġesd: 1. Gizlice cana kıymak veya kötülük etmeye çalışmak. 2. Bir devlet büyüğünü veya önemli bir kişiyi plan kurarak öldürmek, suikast yapmak.

Sui-ġesdçi: Suikast yapan (kimse).

Sui-istifade: Kötüye kullanma. Sui-istifade étmek Görevini, yetkisini vs. kötüye kullanmak, yolsuzluk yapmak.

Sübh-şam: Hem sabah hem akşam; her vakit, her zaman, gün boyu.

Sür-sümük: Büyük küçük kemikler.

Şadlığından yére-göye sığmamaġ (sığışmamaġ): Sonsuz sevinç içinde olmak, neşelenmek, sevinmek.

Şad-xürrem: Çok neşeli, keyfi yerinde, sevinç içinde.

Şad-şad: Sevine sevine, sevinç içinde, memnun halde.

Şad-şalayın: 1. Sevinen, şen mutlu, memnun. 2. Gönül açan, sevindiren, hoş.

Şaġ-şaġ: Kahkaha ile, kahkaha atarak.

Şax-budaġ: Ağacın iri dalları. Şax-budaġ atmaġ Kollara, dallara ayırmak.

Şax-budaġlı: İri dalları, budakları olan.

Şahid-sübut: İsbat eden şey, delil.

Şaxlı-budaġlı: Çokça dalları budakları olan, dallı budaklı.

Şaxséy-vaxséy: Muharrem ayının onuncu günü Hz. Hüseyin'in şehit edildiği günde mersiye okuyarak saçını başını yolma, göğsüne vurarak feryat etmek.

Şax-şax: Şax-şax baxmaġ Kibirle, gururla, cesaretle bakmak.

Şax-şevel: Ağaç kırıntıları, kaba otlar.

Şana-şana: Delik delik, göz göz.

Şan-béçe: Genç bal arısı.

Şane-şane: Parça parça, lokma lokma, delik delik. Şane-şane olmaġ Parça parça olmak, delik delik olmak.

Şanlı-şerafetli (şöhretli), Şanlı-şövketli (şöhretli): Yüksek şana, şöhrete, şerefe, isme sahip olan.//Haşmetli debdebeli.

Şan-şan: Delik delik, oyuk oyuk, göz göz. Şan-şan élemek (étmek) Delik delik etmek. Şan-şan olmaġ Parça parça olmak, delik delik olmak. Bağrı (üreyi) şanı-şan olmaġ Çok üzülmek, müteessir olmak.

Şan-şerafet, Şan-şövket (şöhret), Şe'n(ü)-şövket: Şöhret, haşmet, şan, unvan, isim, ad, san.

Şapır-şapır: Sık sık, şapur şapur, çabuk çabuk (öpme vs).

Şap-şap, Şap-şup: Terlik.

Şaraġ-şaraġ: Şakırtı ile, şakırdayarak.

Şarıl-şarıl: Şırıltı ile, şırıl şırıl.

Şar-şar(la): Şiddetle, şarıltı ile (gür akan su).

Şart-şart: Kurşun veya ince çubuk, kamçı darbesinin sesini takliden söylenir.

Şayani-diġġet: Dikkat edilmeye değer olan, layık olan, merak uyandıran, dikkat çeken.

Şexsi-ġerez: Gizli öfke, kin, gizli düşmanlık, gizli niyet, gaye, garaz.

Şexsi-ġerezlik: Birisi ile şahsi husumeti, düşmanlığı, kini olma; şahsi düşmanlık, kin.

Şekilden-şekle: Bir halden (vaziyetten, biçimden) başka hale (vaziyete, biçime).

Şekk-şübhe: İnanmama, şüphecilik. Şekk-şübheden çıxartmak Şüphesini dağıtmak, inandırmak.

Şekk-şübhesiz: Hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki.

Şeksiz-şübhesiz: Şüphesiz, elbette.

Şele-küle: Her türlü gerekli şey, eşyalar. Şele-külesini bayıra atmaġ, Şele-külesini dalına sarımaġ, Şele-külesini (şele-şülesini) ġoltuğuna vérmek Nesi varsa eline vererek kovmak. Şele-külesini yığmaġ (yığışdırmaġ) Nesi varsa alıp götürmek.

Şele-şele: Denklerle yığın yığın, yapılmış denkler halinde.

Şele-şilte, Şele-şüle, Şele-şülpe: Elbiseler veya ufak tefek şeylere (önemsemeden) verilen ad.

Şelpe-şülpe: Elbiseler veya ufak tefek şeylere (önemsemeden) verilen ad.

Şelte-şelte: Parça parça, yırtık yırtık.

Şelte-şülte: 1. Kadınların giydiği (alttan) uzun, ağız kısımları lastikli külot yapmaya yarar kumaş. 2. Yırtık pırtık, eski püskü şeyler.

Şems-ġemer: Güneş ve ay (Doğu edebiyatında güzeli yüzüne benzetilir).

Şenlik-şadlıġ: 1. Sevinç, mutluluk. 2. Şenlik meclisi, çalıp çağırma, bayram.

Şen-şen: Sevine sevine, sevinçle, sevinç içinde.

Şen-şerafet: Hürmet, itibar, saygı, haysiyet.

Şert(i)-şürut: 1. Birbiri ile anlaşma yapan taraflardan herhangi birinin ileri sürdüğü talep veya teklif. 2. İki veya birkaç şahıs arasında anlaşma, uzlaşma. Şert(i)-şürut bağlamaġ Şartlaşmak, şart kesmek.

Şéş-béş: Tavla oyunun başka bir adı.

Şéy-méy, Şéy-şüy: Her türlü gerekli şey, eşyalar.

Şéytan-şéytan: Hain hain, kurnaz bir şekilde.

Şéytan-şuğul: Haberci, casus, insanı satan.

Şırıl-şırıl, Şır-şır: 1. Bir süratte akan, döküle su veya yağmurun meydana getirdiği ses. 2. Şelale.

Şırım-şırım: Çizik çizik, çizikler, hatlar halinde.

Şikestéyi-fars: Azerbaycan klasik muğamlarından birinin adı.

Şilim-şehre: 1. Ezik ezik. 2. Etin üzerinden çıkarılan sinir vs.

Şil-küt: Ezinik, ezilmiş, dövülmüş. Şil-küt étmek (élemek) Şiddetli dövmek, kolunu kaburgasını kırmak, çolak etmek. Şil-küt olmaġ Şiddetli dayak yemeden, dövülmekten bir tarafı kırılmak, ezik ezik olmak, hareket edemeyecek hale gelmek.// Kırık kırık olmak, kırılmak, kırılıp dökülmek.

Şilte-şilte: Parça parça, yırtık yırtık, yıpranmış halde. Şilte-şilte olmaġ Parça parça olmak, yırtık yırtık olmak, yıpranmak.

Şimal-ġerb: Kuzey batı.

Şimal-şerġ: Kuzey doğu.

Şire-boran: Çok güçlü yağmur.

Şiri-jeyan: Sinirlenmiş, kızmış, hiddetlenmiş aslan (teşbih anlamında kullanılır).

Şiri-ner: 1. Erkek aslan. 2. Teşbih olarak kullanılır.

Şirin-şirin: Hevesle, şevkle, lezzetle, iştahla.

Şir-şekil: Yüz, surat, görünüş, görkem.

Şit-şit: Ciddiyetsiz bir şekilde, hafifçesine.// Hafiflik, bayağılık, ciddiyetsizlik.

Şit-şor: Şitini-şorunu çıxartmaġ Sınırı aşmak, haddini bilmemek, ifrata aşırıya kaçmak.

Şot-kök: Kaba dikiş. Şot-kök élemek İri, kaba dikiş atmak.

Şübheli-şübheli: Şüpheli halde, şüphe edercesine, şüphe ile.

Tab(ü)-taġet, Tab(ü)-tavan: Güç, kuvvet, takat.

Tac-taxt, Taxtı-tac, Taxtü-tac: Hakimiyet, hükümdarlık işareti olan taht ve taç.

Taġ-taġ: 1. Demir, tahta vs. şeylerin sert cisimlere veya birbirlerine değmesinden meydana gelen ses. 2. Taġ-taġla Tak tak ederek, takırtı sesi çıkararak.

Taxta-para: Tahta parçaları, faydasız, yarasız tahta parçaları, kırıntıları.

Taxta-şalban: Tahta ve direklerden oluşan bina malzemesi.

Taxt-revan: İnsan omzunda veya deve, fil, at vs'ye yüklenerek götürülen, üstü kapalı tekerleksiz taşık, tahtırevan.

Tamam-desgah: Haşmet, debdebe, ihtişam, gösteriş, büyük şenlik.// Bazen alay ifadesi olarak kullanılır.

Tamam-kamal: Tamamiyle, bütünlükle, noksansız.

Tanış-biliş, Tanış-tunuş: Birisinin tanıdıkları, dostları, yakınları.

Tap-tap, Tap-tup: Tekrarlanan "tap", "rap" sesleri.

Taraġ-taraġ, Taraġ-turuġ: Tekrarlayan (tarak) sesi, daimi olarak seslenen tıkırtı, takırtı sesi.

Tar-ġaval: Tar ve davuldan oluşan çalgı.

Tarixi-hicri: Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in Mekke'den Medine'ye göçüyle başlayan tarih.

Tarixi-miladi: Hz. İsa'nın doğumuyla (0) başlayan miladi takvim.

Tar-mar: 1. Birbirine karışmış, perişan, nizamsız. 2. Harabe, dağınık, viran olmuş. Tar-mar étmek a- Birbirine karıştırmak, nizamını intizamını bozmak. b- Harabeye çevirmek, dağıtmak, viran etmek. c-mahvetmek, yok etmek, dağıtmak. Tar-mar olmağ a- Birbirine karışmak, nizamsız duruma gelmek, dolaşmak. b- Harabe olmak, alt üst olmak, dağılmak. c- Dağılmak, mahvolmak, darmadağın olmak.

Tartan-partan: Boş, anlamsız sözler, anlamsız konuşma.

Tasa-pasa: Keder, gam.

Tay-tay1: Her iki tarafı tamamen açık bir şekilde.

Tay-tay2: Çuval çuval, çok, keselerle, sandıklarla.

Tay-beraber: Eş, benzer.

Tayı-beraberi: Eşi, benzeri.

Tay-tuş: Akran, arkadaşlar.

Tebden-tebe düşmek: Halden hale geçmek, morali bozulmak, maneviyatı değişmek.

Teher-töhür: Dış görünüş, görkem, görüşün, biçim (çoğunlukla istihza ile kullanılır).

Tekrar-tekrar: Defalarca, tekraren.

Tek-tek: 1. Birer birer, teker teker, ayrı ayrı. 2. Bazen, arada sırada. 3. Beraber değil, bir arada değil, ayrı ayrı. 4. Birbirinden aralı, seyrek, orada burada.

Tek-tenha: Yalnız, tek başına.

Tek-tük: Seyrek, arada bir, bazen.

Telese-telese: Acele ederek, alel acele, sabırsızlıkla.

Tenbeli-Bağdad: Çok tembel, hiçbir iş yapmak istemeyen, çalışmayı sevmeyen kimse.

Tenbel-tenbel: Tembelcesine, hevessiz, gönülsüz.

Tepeden-dırnağa ġeder: Baştan ayağa kadar.

Tepeden-dırnağa ġeder süzmek: Her tarafını gözden geçirmek, alaycı veya şüpheli bakışlarla baştan ayağa kadar süzmek, bakmak.

Tepik-tepiye vérmek (gelmek): Tekmeleşmek, geçinememek.

Tercüméyi-hal: Bir şahsın hayatını ve eserlerini konu edilen yazı veya kitap, biyografi, hal tercümesi.// Bir kimsenin hayatı, hayat yolu.

Terki-dünya: Bu dünyanın nimetlerinden, zevk ve sefasından vazgeçerek öbür ebedi dünyanın aşkı ile yaşayan kimse; münzevi.

Terki-dünyalıġ: Dünya nimetleri ve zevkinden vazgeçerek öbür edebi dünyanın aşkı ile yaşama; münzevilik.

Terki-edeb: Edebe, ahlaka aykırı hareket, iş vs.

Terki-veten: Vatanını terk ederek başka bir yere gitme, başka bir yerde yaşama.

Terk-silah: 1. Silahlarını elinden alma, silahını veya silahlarını atmaya mecbur etme; silahsız hale getirme. Terk-silah édilmek Silahı elinden alınmak; silahsızlaştırılmak.

Té-géc: Erken olmasa da mutlaka bir gün olacak; er veya geç.

Téz-téz: 1. Fasılasız, aralarından çok zaman geçmeden olan. 2. Her zaman, devamlı, daimi. 3. Süratli, süratle.

Tıġ-tıġ: 1. Yukarıdan düşen veya bir şeye dokunan sert bir cismin çıkardığı ses. 2. Tıkırdayarak, tık tık ederek.

Tın-tın: Burundan çıkarılan nazal sesle telaffuz şekli.

Tıp-tıp: 1. Tıp tıp sesi. 2. Tıp tıp ederek. Üreyi tıp-tıp döyünmek Korkudan, heyecandan, sevinçten vs. yüreği hızlı hızlı çarpmak.

Tike-parça: Ufak ufak, parçalar halinde. tike-parça élemek Parça parça etmek, ezip dökmek, parçalayıp ufak ufak etmek.

Tike-tike: Parça parça, ufak ufak.

Tir-tir: Eserek, titreyerek. Tir-tir titremek (esmek) Soğuktan, korkudan, heyecandan dolayı şiddetli titremek.

Titretme-ġızdırma: Sıtma hastalığı.

Ton-kilométr: Bir ton yükü bir kilometrelik mesafeye kadar götürünce karşılığında alınan ücrete göre hesaplanan taşıma bedeli.

Ton-mil: Bir ton yükü bir deniz mili mesafeye kadar taşıma esasına göre hesaplanan geminin yük taşıma bedeli.

Toplu-tüfengli, Top-tüfengli: Top ve tüfekle silahlanmış halde, silahlı.

Top-top: Topla oynanan bir çocuk oyunu.

Top-topxana: Çeşitli topların bulunduğu yer, toplar.

Top-tüfeng: 1. Toplar, tüfekler, ateşli silahlar. 2. Toptüfengle şeklinde: a- Gürültüyle bağırıp çağırma ile. b-Tehditle.

Tor-top: Buruşmuş, büzülmüş, büzüşmüş halde, kısılıp kalmış.

Toy-bayram: Şenlik, bayram; şenlik meclisi, düğün dernej, düğün. // Mutluluk.

Toy-büsat: Toy-büsat ġurmaġ Şenlik yapmak.

Toy-düyün: Düğün, düğün meclisi.// Düğün dernek, şenlik, merasim.

Toy-mağar, Toy-nağara: Düğünde çalınan musiki aletleri; çalgı, davul zurna, zurna ve mey.

Toy-vay: Düğün ve yas meclisi, her türlü meclis, toplantı, hayır şer.

Toz-duman: Havada toz ve dumanın olduğu hal, toz ve duman.

Toz-torpaġ: Toz ve toprak.

Toz-torpaġlı: Tozlu topraklı, toz toprak bürümüş.

Toz-tozanaġ: Rüzgarlı tozlu hava.

Töküb-töküşdürmek: Düzensiz bir şekilde dökmek, karışık olarak dökmek, nesneleri oraya buraya saçmak.

Tör-tökuntü: 1. Bir şeyin kullanılmasından sonra fazla kalan kısmı, hissesi.// Artık, çöp. 2. Mahvolmuş sosyal kuruluşun müsbet olmayan kalıntıları; toplumun manen bozulmuş unsurları. 3. Düzensiz olarak yere dökülmüş şeyler.

Tör-tökuntülü: Düzensiz, karmakarışık olan.

Tréd-yunion: İngiltere'de sendikaya verilen ad, sendika.

Tuġi-le'net olub boğazına kéçmek: Vazgeçmemek, bıktırmak, sülük gibi yapışıp kopmamak.

Tuman-köynek: Don ve gömlek, iç çamaşırı.

Uc-bucaġ: Kenar, son, sınır. Uc-bucağı görünmemek (olmamaġ) Sonu, etrafı gözle kavranmayan çok geniş saha.// Büyük izdiham, sayısız insan topluluğu. Ucundan-bucağından Oradan buradan.

Uc-bucaġsız, Ucsuz-bucaġsız: Sonsuz, ucu bucağı görünmeyen, sınırsız, çok geniş.

Ucdan-ġıraġdan, Ucdan-ġulaġdan: Başkalarından, özgelerinden; Vasıtasız.

Uçuġ-sökük: 1. Yıkık, yıkılmış durumda olan. 2. Yıkılmış bir binanın vs. kalıntıları; harabe yer.

Udum-udum: Yudumlar halinde, yudum yudum.

Ufaġ-tufaġ: Küçük ve önemsiz, küçük küçük.

Umu-küsü: Umma ve küsme, incinme, şikayetlenme, söylenme. Umu-küsü étmek Şikayetlenmek, hoşnutsuzluğunu, memnuniyetsizliğini dile getirmek, incinmişliğini dile getirmek, söylemek.

Duz-çörek unutmaġ: Nankörlük etmek, yapılan iyiliği unutmak.

Utanmaz-utanmaz: Hayasızcasına, yüzsüzcesine.

Uy-uy: Ağrı, sızı, korku, ürküntü vs. duyguları ifade etmek için çıkarılan ses.

Uzaġdan-uzağa: 1. Uzak mesafeden, uzaktan. 2. Uzaktan, vasıtasız, kenardan; bilmediği, tanımadığı halde.

Uzaġ-uzaġ: Çok uzak.

Uzanıb-gétmek: Uzanıp giden saha için kullanılır.// Uzak mesafede sıra ile veya yan yana dizilmek.

Uzun-caydaġ: Boyu çok uzun olan, uzun boylu, zayıf ve biçimsiz derecede uzun olan.

Uzun-uzadı: Çok uzun, uzun uzadıya.

Uzun-uzun: Çok uzun.

Üç-üç, Üçem-üçem: Her defada üç tane.

Üç-beş: Birkaç.

Üç-dörd: Birkaç, üç veya dört.

Üreyi cız-cız cızıldamaġ: Çok susamak.

Üreyi dağ-dağa düşmek: Çok heyecanlanmak, rahatsız olmak, endişeli olmak.

Üreyi parça-parça olmaġ, Üreyi şan-şan olmaġ: Hasretten, kederden, kötü haberden dolayı son derece üzülmek, heyecanlanmak, içi parçalanmak.

Üreyi tél-tél olmaġ: Son derece kederlenmek, gamlanmak, teessürlenmek.

Üreyi tir-tir esmek: Çok heyecan, ıstırap geçirmek, üzülmek.

Üreyine ġara-ġura gelmek: Kalbine şüpheli şeyler gelmek, kötü şeyler düşünmek, içine şüphe düşmek.

Üreyini parça-parça élemek: Şiddetli bir şekilde incitmek, rahatsız etmek, manevi ıstırap vermek.

Üreyini yéye-yéye ġalmaġ: Beklenti ve endişe içinde kalmak, olmak, beklemek, endişelenmek.

Ürek-direk: Sahip çıkma, ümitlendirme, içten teselli etme. Ürek-direk olmaġ Yardım etmek, arka çıkmak, destek olmak. Ürek-direk vermek Yüreklendirmek, cesaretlendirmek, ümitlendirmek, teselli etmek.

Ürek-göbek: Ürek-göbek ġalmamaġ Gülmekten bayılmak, katılmak. Ürek-göbeyi düşmek Çok korkmak, ürpermek, vahamete kapılmak. Ürek-göbeyini yémek Çok korkmak, heyecanlanmak.

Ürf-adet: 1. Ahlak ve edep kuralları. 2. Adet ve an'ane, adetler.

Üstünde zağ-zağ esmek: Haddinden fazla sevmek, özen, itina göstermek, üstüne titremek.

Üst-baş: Elbise.

Üstden-aşağı: 1. Yukarıdan aşağıya, yukarıdan aşağıya inerek. 2. Baştan ayağa ayağa, yukarıdan aşağıya.

Üst-üste: 1. Birbirinin üstünde, yığın yığın. 2. Birlikte, hepsi birden. 3. Dokunmadan, olduğu gibi, önceki gibi.

Üsuli-cedid: Yeni usül, yeni tarz. Üsuli-cedid mektebi 1905 yılında Rusya'da Çar'a karşı yapılan hareketten sonra Azerbaycan'da çeşitli şehirlerde açılan yeni tip okullara verilen ad.

Üsuli-idare: Bir ülkenin idare tarzı, devlet yapısı, rejim.

Üyve-üyve: Lime lime, yırtık yırtık.

Üzünde abır-heya olmamaġ: Arsız, edepsiz, utanmaz kimse.

Üz-göz: Surat, yüz.// Dış görünüş, yüzün ifadesi, sima.

Üz-göz olmaġ: İlişkileri bozmak, alakasını kesmek, hasım olmak. Üz-gözünü turşutmaġ Yüzünü ekşitmek, yüzünü kırıştırmak, suratını asarak hoşnutsuzluğunu bildirmek.

Üz-üze: Yüz yüze, diz dize, karşı karşıya. Üz-üze gelmek a- Tesadüf etmek, karşılaşmak, karşı karşıya gelmek. b- Çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek.

Vaxt-bivaxt, Vaxtlı-vaxtsız: Her zaman, zaman bakımından münasip olsun veya olmasın.

Vaxtdan-vaxta: Aradabir, bazen, zaman zaman, sırayla.

Vaxtlı-vaxtında: Zamanında, gereken zamanda, belirlenmiş vakitlerde; gecikmeden, geciktirilmeden.

Var-dövlet: Servet, mal mülk, zenginlik.

Var-gel: Var-gel étmek (élemek) Gezinmek, dolaşmak, belirli bir mesafe arasında bir başa bir sona gidip gelmek.

Varlı-hallı, Varlı-karlı: Zengin, serveti, malı mülkü olan, refah içinde yaşayan.

Vara-vara: Gittikçe, git gide.

Var-yox: 1. Bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi. Var-yoxdan çıxmağ, Var-yoxu elinden çıxmağ (gétmek) Elinde olan her şeyini kaybetmek.// Mal, mülk, refah. 2. Ancak, yalnız, sadece.

Vér-al: Alış veriş.

Vereġ-vereġ: a- Teker teker, sayfa sayfa. b- Birbiri ardınca, peş peşe.

Vesfi-hal: 1. Bir şahsın veya şeyin özelliklerini veya durumunu söyleyerek tasvir etme. 2. Mizahi bir halk oyunu sergilerken söylenen bir nağme.

Véyl-véyl: Avare avare, başıboş, hiçbir iş yapmayan.

Vez'i-heml étmek: Doğurmak.

Vezir-vüzera: Vezirler, padişahın yakın adamları.

Vıġ-vıġ: 1. Bebeklerin çıkardığı ses. 2. Ördek yavrularının çıkardığı ses.

Vığ-vığ: 1. Bazı kuşların çıkardığı ses. 2. Boğulan hayvanın, insanın çıkardığı boğuk ses.

Vız-vız: Vızıltı

Vic-vic: Kuşların çıkardığı cıvıltı sesi.

Vidayi-heyat étmek: Hayata veda etmek, ölmek.

Vitsé-admiral: İkinci amiral, yardımcı amiral.

Volt-ampér: Değişen elektrik akımının görünen gücünün ölçü birimi, voltamper.

Vur-tut: Hepsi, tamamı, varı yoğu.

Vurub-yıxan: Azgın, kudurmuş, yaramaz, zarar verici.

Yağ-bal: 1. Yağ ve bal. 2. Çok tatlı, lezzetli şey. Yağ-bal içinde yaşamağ Rahat ve zengin bir hayat sürmek.

Yağlı-ġara: Yağlı, isli ve kirli; çirkin.// Çirkin.

Yağlı-yağlı: 1. Çok yağlı, lezzetli, tatlı, gıdalı. 2. Tatlı tatlı.

Yağ-péndir: İçerisinde yağ ve peynir olan yufka. (lavaş) ekmeği, ekmek vs.

Yağ-reng: Yağlı boya.

Yaxıb-yandırıcı: 1. Çok sıcak. 2. Kalbi inciten, azap veren, manevi yönden yakup kavuran, çok inciten.

Yaxıb-yandırmağ: 1. Çok yakmak (aşırı sıcak). 2. Manevi yönden çok incitmek, azap vermek, kalbi ezmek, ıstırap vermek.

Yaxıb-yıxmağ: Yakıp yıkmak, mahvetmek.

Yaxın-uzağ: 1. Hem yakın hem uzak. 2. Er veya geç.

Yaxşılı-yamanlı: Hem iyisi hem kötüsü olan, her türlü.

Yaxşı-yaxşı: 1. İyiler (çoğu olan şeyler). 2. Deriden, etraflı, gereğince, dikkatli bir şekilde.

Yaxşı-yaman: 1. Hayatta olan iyi ve kötü şeyler, müsbet ve menfi durumlar. Yaxşı-yaman sanmağ (bilmek) İyisini kötüsünden ayırmak. 2. İyi ve kötü sözler ve menfi dilekler, arzular. 3. Normal, ne iyi ne kötü.

Yaxşı-yamanlığ: Bir şeyin iyilik ve kötülük yönünden durumu, niteliği; bir hareketin, işin manevi yönden nasıllığı.

Yaxt-klub: 1. Su sporları ile uğraşanların kulübü. 2. Bu teşkilatın, kuruluşun binası, su sporları yapılan binası.

Yalağ-yalağ: Yaltakcasına, yaltaklanmak.

Yalan-gérçek: Yalandan veya gerçekten.

Yalan-palan: Yalan, boş, anlamsız, asılsız sözler.

Yalan-yanlış: Düzgün ve mükemmel olmadan, yalan ve yanlışlarla dolu olarak.

Yalmanıb-yaltağlanmağ: Yaltaklanmak, yaltaklık etmek.

Yaltağ-yaltağ: Yaltaklık, dalkavukluk ederek.

Yalvarıb-yaxarmaġ: Haddinden fazla yalvarmak, çok yalvarıp ricada bulunmak.

Yalvarıb-yapışmaġ: Yalvarıp vazgeçmemek, haddinden fazla yalvarmak.

Yalvar-yaxar: 1. Yalvarış, çok yalvarma. 2. Yalvararak, rica ederek, çok yalvardıktan sonra. Yalvar-yaxar étmek (élemek) Çok yalvarmak.

Yalvar-yapış: 1. Yalvarış, çok yalvarma. 2. Yalvararak, rica ederek, çok yalvardıktan sonra. Yalvar-yapış élemek Çok yalvarmak, yalvarıp yakarmak.

Yal-yalman: Bazı hayvanların boynunda olan uzun tüyler, yele.

Yal-yamac: Dağın tepesi ve yamaçları.

Yamaġ-yamaġ: Baştan başa yamalı, her tarafına yama yapılmış halde olan.

Yamaġ-yırtıġ: Yamanması gerekli olan her şey, yamanacak elbise vs.

Yaman-yaxşı: Güç bela, öylesine; ne iyi ne kötü.

Yaman-yaman: 1. İftiracı, kötü, bühtancı. 2. Kötü kötü.

Yam-yam: İnsan eti yiyen kimse; vahşi.

Yanar-yanar: Yanmakta olan.

Yandı-ġındı: Alay, maskara. Yandı-ġındı vérmek Dalga geçmek, sinirlendirmek, kızdırmak.

Yandırıb-tökmek, Yandırıb-yaxmaġ: Manevi ıstırap ve azap vermek, psikolojik olarak çok kötü etki etmek.

Yanıb-tökülmek: 1. Haksızlık karşısında veya başka bir sebep yüzünden şiddetli manevi azap ve işkence hissetmek, duymak; yanıp kavrulmak. 2. Gıpta etmek, kıskançlık etmek, kıskanmak.

Yanıb-yaxılmaġ: 1. Çok acımak, acı çekmek, şiddetli manevi ıstırap duymak. 2. Aşık olmak, vurulmak, aşk müptelası olmak. 3. Hiddetinden, hırsından, gazabından boğulur gibi olmak, çok sinirlenmek.

Yanıġ-yanıġ: Yanıklı yanıklı.

Yanıġlı-yanıġlı: Hazin hazin, kederli kederli; acı acı.

Yana-yana: a- Yanar vaziyette, yanıyorken, yanarak. b- Kavrula kavrula, azap ve ıstırap çekerek, kızgınlıkla, hiddetle.

Yan-yan: yan-yan baxmaġ Nefretle yukarıdan aşağıya, yan yan bakmak; önemsemeden bakmak.

Yan-yana, Yan-yanaşa: Birbirinin yanında, beraberce, birlikte.

Yan-yancaġ: Sağrı, kalçanın yan tarafı.

Yan-yanı: Yan tarafı ile, yanı üzerinde veya bir yanını, tarafını ileri vererek.

Yan-yöre: Etraf, yakındaki yerler.// Etrafında olanlar.

Yaraġ-esbab: Çeşitli silahlar.

Yaraġ-eslehe: Türlü silahlar.

Yaraġ-esleheli, Yaraġlı-esbablı, Yaraġlı-yasaġlı: Silahlı pusatlı, çeşitli silahlarla donatılmış.

Yaraġ-yasaġ: Silah.

Yara-xora, Yara-para: Cerahatlı çok yaranın olduğu durum.

Yara-xoralı: Çirkin ve çok yarası olan.

Yaram-yaram: Ses sanatçılarının, aşıkların nağme okudukları zaman havayı uzatmak için zaman zaman kullandıkları söz.

Yarıġ-yarıġ: Yarık yarık, kesik kesik, her tarafında yarıklar olan; çatlak çatlak.

Yarım-yarım: Bir bütünün yarısı miktarında.

Yarı-yarı: Yarıya bölerek, yarıya bölünmüş halde.

Yarı-yarımçı(lı)ġ: Yarım, bitmemiş halde, yarım yamalak.

Yarı-yarıya: Yarısı kadar.

Yar-yaraġlı, Yar-yaraġlı: Silahlı, silahı olan.

Yarlı-yaraşıġlı, Yar-yaraşıġlı: Güzel görünüşlü, güzel, alımlı.

Yarlı-yoldaşlı, Yar-yoldaşlı: Yari, arkadaşları, dostları olan.

Yarsız-yoldaşsız: Dostu, arkadaşı olmayan; yalnız, kimsesiz.

Yar-yancaġ: Sağrı, kalçanın yan tarafı.

Yar-yaraġ: Silah, pusat.

Yar-yaraşıġ: Bezek, süz.//Güzellik.

Yar-yoldaş: Arkadaşlar, dostlar.

Yastı-yastı: 1. Yavaş bir şekilde, usul usul, sakin sakin. Yastı-yastı danışmaġ Kelimeleri uzatarak yavaş yavaş bir şekilde konuşmak. 2. Yassı (çoğul).

Yaşıl-mavi: Yeşil ve mavimsi renkte olan.

Yavan-yavan: Katık olmadan, katıksız bir şekilde.

Yavaş-yavaş: Usul usul, yavaş yavaş, aheste aheste. // Azar azar, ağır ağır, tedricen, usulca.

Yava-yava: Edepsiz bir şekilde, ağzına ne gelirse konuşmak, terbiyesizcesine konuşmak.

Yaydan-yaya: Her yaz mevsiminde.

Yay-ġış, Yaylı-ġışlı: Her zaman, daima, yaz kış.

Yazdan-yaza: Her yılın ilkbaharında.

Yaz-ġış: Yılın bütün mevsimlerinde, her mevsim, her zaman.

Yazıb-oxumaġ: Okuma yazma bilmek, okumayı yazmayı becermek.

Yazıb-pozmaġ: 1. Yazı işleriyle uğraşmak.// Bir şey yazmak. 2. Bir şey hakkında etraflı düşünmek, fikir yürütmek, karını zararını hesaplamak.

Yazıb-yaratmaġ: Yazarlık yapmak, eserler yazmak, yaratmak.

Yazıġ-yazıġ1: Zavallı, fukara, mazlum bir şekilde.

Yazıġ-yazıġ2: Her tarafı yazılmış halde, durumda, karalanmış halde.

Yazıġ-yuzuġ: Aciz, zavallı, mazlum, fukara kimseler.

Yazı-pozu: 1. Yazı işleri 2. Okuma yazma becerisi. 3. Yazılmış şey; eser.

Yecuc-me'cuc: 1. Efsanelere göre kısa boylu gaddar bir millet. 2. Korkunç, dehşetli.

Yedi-béyza: Mitolojiye göre Musa peygamberin mucize gösteren eline işaret olan bu ifade klasik edebiyatta ve folklorda üstün yetenek, beceri, hüner, kabiliyet anlamında kullanılmıştır.

Yéddi-yéddi: Her seferinde, her sırada yedi tane, yedişer yedişer.

Yeher-esbab: Eyer vs. koşum takımı.

Yék-diger: Birbiri, birbirine, birbirini, bir taraf diğer tarafı, tarafa. Yék-digeri ile Birbiri ile.

Yéke-yéke, Yékexana-yékexana: Büyük büyük, iri iri. Yéke-yéke danışmaġ, Yékexana-yékexana danışmaġ Yaşına, mevkisine, bilgisine yakışmayacak şekilde konuşmak.

Yémek-içmek: 1. Misafirlik. 2. Yaşamak için gıda almak, yemek ve içmek. 3. Yenecek ve içilecek şeyler.

Yéniden-yéni: Çok yeni, yepyeni.

Yénice-yénice: Yepyeni.

Yéni-yéni: 1. Taze taze, yeni yeni. 2. Biraz önce, şimdi.

Yér-göy: Dünya, kainat.// Her taraf, bütün her yer. Yér-göy ağlamağ Çok kötü, acı, felaketli durumu bildirir. Yére-göye sığmamağ a- Çok sevinmek. b- Bir şeyin haddinden fazla çokluğunu bildirir.

Yérli-yérinde: a-Her şey ve herkesin düzen, nizam içinde olma hali. b- Bütün teferruatı ile. c- Her tarafta, gerekli olduğu yerde.

Yérli-dibli: 1. Tamamen kökünden, bütünüyle. 2. Kat'iyen, asla, hiç. 3. İzsiz tozsuz, habersiz bir şekilde.

Yérli-köklü: Büsbütün, tamamiyle, kökünden.

Yérli-yatağlı: 1. Geniş, etraflı, tafsilatlı bir şekilde. 2. Çok büyük, kocaman, iri. 3. Hep birlikte, aile olarak.

Yérli-yérsiz: Uygun, yerinde, zamanında olup olmadığını düşünmeden, göz önüne almadan yapılan hareket vs.

Yérsiz-yérsiz: Münasebetsiz, uygunsuz.

Yérsiz-yurdsuz: Kalacağı yeri olmayan, evsiz barksız.// Sefil, avare.

Yérsiz-yuvasız: Kalacağı, yaşayacağı yeri olmayan.

Yér-yémiş: 1. Bostan meyveleri. 2. Kuru yemiş.

Yér-yér: Çeşitli yerlerde, bazı yerlerde; orada burada.

Yér-yérden: Çeşitli yerlerden, her taraftan, her yerden.

Yér-yurd: Bir kimsenin oturduğu, yaşadığı yer, vatan.

Yétim-yésir: 1. Babasız ve annesiz çocuklar, öksüzler. 2. Yoksullar, mazlumlar, zavallılar, evsiz barksızlar.

Yéyib-içmek: 1. Yaşamak için gıa almak, yemek ve içmek. 2. Keyif ve eğlence ile zamanını geçirmek, işret etmek.

Yéyib-yatmağ: Hiçbir işle uğraşmamak, asalak hayat sürmek.

Yığın-yığın: Küme küme, grup grup; kalabalık, izdiham halinde.

Yıxıla-dura: Düşe kalka; çok zorlukla.

Yıxıla-yıxıla: Düşe kalka; çok zorlukla, binbir güçlükle.

Yırtığ-déşik: Delinmiş, yırtılmış yer.

Yırtığ-yamağ: Eski, yırtık şeylere yama yapma işi. Yırtığ-yamağ vurmağ Yamamak, tamir etmek.

Yırğalana-yırğalana: Sağa sola yalpalayarak, sağa sola eğilerek.

Yır-yığış: Toplama işi; nizamlama, düzene koyma işi. Yır-yığış étmek (élemek) Düzenlemek, intizamlı hale getirmek.

Yol-iz: Yol.

Yol-yol: Çizik çizik, çizgi çizgi.

Yorğan-döşek: Yatak yorgan. Yorğan-döşekden durmağ (ġalxamağ) Hastalıktan iyileşmek. Yorğan-döşeye düşmek (yıxılmağ) Hastalanmak, şiddetli hastalığa yakalanmak.

Yorğun-yorğun: Güçten düşmüş, yorulmuş halde.

Yorğun-arğın: Çok yorulmuş, yorgun argın. Yorğun-arğın düşmek Çok yorulmak, takatsiz kalmak.

Yor-yoxsul: Yoksullar.

Yör-yöndem: 1. Dış görünüş; kıyafet. 2. Düzen, nizam intizam. Yör-yöndeme salmağ Düzenlemek, tertiplemek, düzene koymak.

Yuxulu-yuxulu: Uykulu halde, uykudan henüz uyanmamış bir durumda.

Yumşağ-yumşağ: Tatlı dille, mülayim bir şekilde, usulca.

Yurdsuz-yuvasız: 1. Yurdu yuvası olmayan; serseri. 2. Sahipsiz, kimsesiz, bakımsız.

Yurd-yuva: Ev bark, ev, mesken. Yurd-yuva salmağ Yaşamak için durum yaratmak, ev barak yapmak.

Yurd-yuvasız: Yurdu yuvası olmayan, yaşamak için belirli bir yeri olmayan; avare.

Yüngül-yarağ: 1. Gereğince silahlanmamış, hazırlanmamış. 2. Hafif giyinmiş durumda olan. 3. Zayıf, şiddetsiz, hafif.

Yüz-yüz: 1. Her birinde veya her seferinde yüz adet. 2. Yüzlerce, yüzlerle sayılacak kadar çok.

Zağ-zağ: Zağ-zağ esmek (titremek) Çok korkmak, korkudan tir tir titremek.

Zahir-batin: İçyüz, asıl, mahiyet.

Zarıldaya-zarıldaya: Ağlaya ağlaya, inleye inleye.

Zarı-zarı: Zarı-zarı ağlamaġ Sesli ağlamak, inlemek, figan etmek.// Yanıklı yanıklı, hazin hazin ağlamak.

Zar-zar: Zar-zar ağlamaġ (zarıldamaġ) Sesli ağlamak, inlemek, figan etmek.// Yanıklı yanıklı, hazin hazin ağlamak.

Heddi-zatında: Aslında yaratılışında, tabiatında, özünde.

Zati-ali: Rütbe, makam olarak yüksek şahıslara seslenme, hitap şekli.

Zavallı-zavallı: Mazlum mazlum, biçare bir şekilde.

Zebt-rebt: Asayiş, nizam intizam, düzen.

Üz-gözünden (sifetinden) zeher tökülmek (yağmaġ): Çok asık suratlı olmak, hiddetli görünmek.

Zehri-bağrı yarılmaġ: Çok korkmak, dehşete kapılmak, korkudan ödü patlamak.

Zelil-zelil: Zavallıcasına, bedbahtçasına, fukaracasına.

Zem-zem: Kabe'nin yakınında bulunan kuyu ve bu kuyunun kutsal suyu.

Zenbil-zenbil: Zembiller dolusu, zembillerle.

Zendéyi-zehle: Zendéyi-zehlesi gétmek Çok sinirlenmek, asabı bozulmak, görmek bile istememek. Zendéyi-zehlesini aparmaġ Çok sinir etmek, asabını bozmak.

Zerbi-dest: 1. Kol kuvveti, güç. 2. Hüner, güç, beceri.

Zerbi-mesel: Darbımesel, halk ifadesi, atasözü. Zerbi-mesel olmaġ Dillerde dolaşmak.

Zerli-zibalı, Zer-zibalı: Süslü püslü; süslü elbise giymiş.

Zerre-zerre: Çok küçük parçalar, zerreler halinde.

Zer-zerbaft: Sırmalı kumaş ve bu kumaştan yapılmış elbise.

Zer-ziba: 1. Süslü elbise, pahalı kumaş. 2. Altın gümüş, cevahirat, kıymetli şeyler.

Zer-ziver: Süs, ziynet, güzellik.

Zevzek-zevzek: Beyhude, boşu boşuna, anlamsız.

Zığğana-zığğana, Zığğına-zığğına: Ikına ıkına, zorlukla, güçlükle.

Zığ-zımğır: Duru, sulu balçık.

Zınġ-zınġ: Zilin, çanın çıkardığı ses.

Zır-zır: 1. Bıktırıcı, usandırıcı çocuk ağlaması. Zır-zır élemek, Zır-zır zırıldamaġ Zırıldayarak ağlamak.2. Ağlamayı itiyad, alışkanlık haline getirmiş çocuk.

Zir-zeber: Alt üst. Zir-zeber étmek Alt üst etmek, darmadağın etmek, yerle bir etmek. Zir-zeber olmaġ Alt üst olmak, bozulmak, mahvolmak, yerle bir olmak.

Zir-zibil: 1. Çöp, süprüntü. 2. Yaramaz, kötü şeyler veya insanlar.

Zolaġ-zolaġ: Şeritler şeklinde olan.// Üzerinde şeritler olan.// Şeritler şeklinde.

Zol-zol1: Şeritler halinde olan.// Üzerinde şeritleri olan. Zol-zol étmek a-Çubuk, kemer, kamçı vs. ile darbe vurarak vücutta iz bırakmak. b- Şeritler, çizgiler şeklinde izler meydana gelene kadar kırbaçla vs. ile vurmak, dövmek.// Şeritler halinde.

Zol-zol2: Sık sık, aralıksız, daimi, devamlı, sürekli.

Zor-bela: Zor-bela ile Zorla, güçle, binbir güçlükle.

Zor-güc: Zorla, kaba kuvvetle, güç bela.

Zövġ-sefa: Eğlence, neşe, keyif, sefa.

Zurna-balaban: Zurna ve Azerbaycan musikisindekullanılan balaban adlı alet.

Zurna-balabanlı: Zurna ve balaban çalınan (yer).

Zurna-ġaval: Zurna ve davul.

Zülüm-zülüm: İnleye inleye. Zülüm-zülüm ağlamaġ Acı acı, inleye inleye ağlamak, feryat etmek.

1.1.1.1.Özbek Türkçesinde İkilemeler

Åb-hävå: Hava durumu.

Äççıq-çüçük 1: Hayatın sıkıntı ve sevinçleri, hayatın cilveleri.

Äççıq-çüçük 2: Salata.

Äççıq-tirsıq: Acı acı.

Äççıq-tizzıq: Acı acı.

Äci-büci: Düzensiz, eğri büğrü.

Åçilib-såçilib: Neşeli neşeli, güle oynaya.

Åçın-tokın: Yarı aç halde.

Åçıq-åydin: Apaçık, açıkça, net, belli.

Åçıq-çåçıq: Tertipsiz, düzensiz.

Åçıqdän-åçıq: Açıkça, açıktan.

Äcüz-mäcüz: Bayram günleri.

Åç-yäläṅġåç: Aç açık.

Ädi-bädi äytişmåq: Ağız kavgası yapmak, tartışmak.

Ağdär-töntär: Düzensizlik, anarşi.

Ahd-päymån: Ahd u peyman.

Åh-våh: Ahu vah.

Ähyån-ähyåndä: Bazen, zaman zaman.

Äla-bula: Ala bula, alaca.

Älåhidä-älåhidä: ayrı ayrı, farklı farklı.

Äläm-äççıq: Dert, sıkıntı.

Åläm-åläm: Çok, çok fazla.

Åläv-åtäş: Haddinden fazla sıcak.

Äldäb- suldäb: Aldatıp kandırmak.

Äldäm-qaldäm: Yarım yamalak, yalan yanlış.

Åldi-ärqası: Etrafı, sağı solu (düşünmek).

Åldi-årtı: Etrafı, sağı solu.

Åldi-berdi: Alış veriş.

Åldı-keti: Önü arkası, çevresi, sağı solu.

Åldinma-keyin: Ard arda, birbiri ardınca.

Åldı-qaçdi: Yalan yanlış, hayal ürünü; saçma, saçma sapan.

Åldi-såtdi: Ticaret, alış veriş.

Alğåv-dalğåv: Kargaşalıklar, karışıklıklar.

Ällä-pällä: Gece yarısı

Älmåyi-cälmåyi: Abuk sabuk, saçma sapan.

Älvån-älvån: Renk renk, çeşit çeşit.

Älvir-şälvir: Dağınık.

Åmaç-boyunturuq: Tarla sürmek için kullanılan her türlü araç.

Ämäl-taqal: Bir çaresini bulup halletmek.

Ämäl-taqal qılmåq: Yolunu bulup başarmak

Åmån-esån: Sağ salim; sağlam.

Åmil-kåmil: Ustaların ustası.

Ånä-bålä: Ana çocuk.

Åndä-såndä: 1. Kimi zaman, zaman zaman, ara sıra. 2. Yer yer.

Änıq-tänıq: Çok açık açık seçik.

Apåq-çapåq: İçli dışlı.

Apåq-çapåq: İttifak, dost.

Äpil-täpil: Apar topar, çabuk çabuk; aceleyle, acele acele.

Äpir-şäpir: Şapır şupur, tez tez.

Aql-båş: Akıl, vehim, idrak

Äräläş-quräläş: Karmakarışık, karışık kuruşuk.

Årä-sırä: Ara sıra, bazen.

Årıq-tırıq: Çok zayıf.

Årzu-årmån: İstekler.

Årzu-häväs: İstekler.

Årzu-istäk: İstekler.

Åşna-åğayni: arkadaşlar, dostlar, tanıdıklar.

Åşnä-åğaynigärçilik: Dayıcılık.

Åş-qatıq: Yemek.

Ästä-ästä: Yavaş yavaş.

Ästä-cekin: Yavaş yavaş.

Ästär-ävrä: Ters düz.

Åstin-üstin: Alt üst, karmakarışık.

Ätä-ånä: Ana baba, ebeveyn.

Åtä-båbå: Ecdat, dedeler.

Ätäk-çeçäk: Yeni yürümeye başlayan çocuğun yürümesi için kullanılır.

Ätälä-umåç: Undan hazırlanan bir çorba.

Ävrä-ästär: Ters düz.

Åyläb-yılläb: Aylarca, yıllarca.

Ayqaş-üyqaş: Düzensiz.

Äyş-işret: Zevk, haz; gürültülü işret alemi.

Äzåb-uqubät: Üzüntü sıkıntı.

Åz-åz(dän): Azar azar, az az.

Åzib-yåzib: Zor.

Åzıq-åvqat: Gıda, besin maddeleri, erzak.

Åz-måz: Az çok, çok az, çat pat.

Åzmi-köpmi: Biraz.

Äzzä-bäzzä: Özellikle, gerçekten

Bäb-bärävär: Eşit, denk.

Båġ-bostän: Bağ bahçe.

Bäkårdän-bäkårgä: Boşuna, boş yere.

Bålä-çaqa: Çoluk çocuk.

Bålä-çaqali: Çoluk çocuklu.

Bäländ-päst: Alçak, yüksek.

Bår(i)-yoğı: Varı yoğu, topu topu.

Bårä-bårä: Gitgide, giderek, gittikçe; sonunda.

Bår-büd: Mal mülk; dünya.

Bårdi-keldi: Gelip gitmek (birbirine).

Bårdi-keldi: Karşılıklı ilişkiler.

Bårip-bårip: En sonunda, neticede.

Båriş-keliş: Gidiş geliş.

Bår-yoğı: Topu topuna, var yoğu.

Båşdän-åyåq: Baştan ayağa.

Båşmä-båş: Boş boşa.

Bäsmä-bäs: Yarışma.

Båşqa-båşqa: Başka başka.

Båt-båt: Sık sık.

Baxt-säådät: Mutluluk.

Bäy-bäy: Vay vay.

Bäyt-ġazäl: Nasihat, öğüt.

Båzår-öçär: Båzår-öçär qılmåq Alışveriş yapmak.

Betmä-bet: Yüz yüze, sayfa sayfa.

Bilär-bilmäs: Bilip bilmeden.

Bir-bir: Bir bir.

Birdän-bir: Yalnız, tek.

Birin-ketin: Ardı ardına, birbiri ardından.

Birmä-bir: Bir bir, birbiri ardından; teker teker.

Bitmäs-tügänmäs: Bitmez tükenmez.

Bittä-bittä: Tek tek, bir bir.

Bittä-yärimtä: Ara sıra, arada bir.

Boġın-boġın: Hece hece.

Bolär-bolmäs: Olur olmaz.

Böltäk-söltäk: Bölüm bölüm, parça parça.

Bom-boş: Bomboş.

Bud(u)-şud: İnsanın varı yoğu, zenginliği.

Bugün-ertä: Çok geçmeden, yakında.

Büs-bütün: Büsbütün.

Buzuq-yårıq: Çatlak patlak, parçalanmış.

Çaġ-çaġ: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.

Caġ-caġ: Küçük bir bitki.

Çağ-çuğ: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.

Çağır-çuğur: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.

Cähån-cähån: Çok sayıda, sayısız.

Cähd-cädäl: Güç, gayret.

Çälä-çülpä: Yarım yamalak, gelişigüzel.

Çälä-yärim: Yarım yamalak.

Çälp-çälp: (ses taklidi) Çatır çatır çiğnemek.

Cäñ-cädäl: Savaş.

Cän-cähd: Var gücüyle çalışmak.

Cäncäl-surån: Kavga dövüş.

Çäñ-çüñ: Toz toprak.

Cän-dil (bilän): Yürekten, gönülden.

Cängir-cüngür: (ses taklidi) Cangır cungur.

Çän-tupräq: toz toprak.

Çäp-çäp: (ses taklidi)Cap cap.

Cäräñ-cürüñ: Cangır, cungur.

Caraq-caraq: Altın gümüş paranın parıldaması.

Cär-culġa: Hendekler, çukurlar.

Çår-nåçår: 1. İster istemez, gönülsüz. 2. İhtiyaç içinde, yoksulluk içinde.

Çätäk-çutåq: Çok karışık şey.

Çatır-çutur: Çatır çutur.

Cävåb-muåmälä: Davranış, muamele.

Caz-buz: Cız bız.

Çertip-çertip: Parça-parça.

Çil-çil: Çil-çil bolmåq Paramparça olmak, parça parça olmak.

Cimir-cimir: Işıl ışıl.

Çippä-çin: Dosdoğru, gerçek, doğru.

Çirs-çirs: (ses taklidi) Ateş için kullanılır çirs çirs yanmak gibi.

Çirt-pirt bol–: Çar çur olmak.

Çitir-çitir yan–: Çıtır çıtır yanmak.

Civir-civir: Göz kamaştıracak kadar parlak şeyler.

Ciydä-mäyiz: Çeşitli kuru meyveler.

Ciz-biz: Cız bız.

Çizmä-çizıq: Çizik çizik, düzensiz.

Dağ-dağ: Tir tir. Dağ-dağ titrämåq Tir tir titremek.

Dälä-däşt: Dağ taş.

Dälä-tåş: Dağ taş.

Dälä-tuz: Dağ taş.

Däm-bädäm: Sık sık.

Dåm-däräksiz: Sessiz sedasız.

Dånä-dånä: Tane tane.

Dån-dün: Her türlü tane, buğday.

Däryå-däryå: Çok fazla.

Dåv-däräk: Haber.

Dåv-däraxt: Her türlü ağaç.

Dikän-dikän: Aniden olan hareket için kullanılır.

Dıñ-dıñ: (ses taklidi) dın dın.

Dir-dir titre–: Tir tir titremek.

Dokån-dästgåh: Takım taklavat.

Dost-duşmån: Dost düşman.

Dost-yår: Arkadaşlar.

Dünyä-dünyä: Sınırsız, dünya dünya.

Düp-düp: (ses taklidi) Güp güp

Duppa-durust: Dosdoğru.

Duq-duq: (ses taklidi) tak tuk.

Duv-duv: Birden bire, çabuk çabuk.

Egin-bâş: Eğin baş.

Eğri-bügri: Eğri büğrü.

Ekin-tikin: Ekin.

Eläs-eläs: Uzaklık dolayısıyla bazen görünen bazen görünmeyen halk, kabile.

Elmä-el: Memleketten memlekete, yurttan yurda.

El-ulus: Bütün memleket.

El-uruġ: Yurt ve akrabalar.

El-xalq (elu xalq): Bütün memleket.

Ertä-indin: 1. Yarın veya öbür gün. 2. Yakında.

Ertä-keç: Sabahtan akşama kadar.

Esån-åmån: Sağ salim.

Es-es: Es-es bilmåq Hayal meyal hatırlamak; net hatırlayamamak.

Es-huş: Akıl, beyin; zihin.

Es-huşli: Aklı selim

Eşikmä-eşik: Kapıdan kapıya.

Eşik-teşik: Pencere ve benzer şeyler.

Eski-tüski: Eski püskü.

Ezmä-çürük: Çok konuşan, geveze.

Faqir-fuqarå: Fakir fukara.

Fäzi-kämålåt (fäzlu kämålåt): Olgunluk.

Fisk-fücür (fisku fücür): Fitne ficir.

Fısqu-fäsåd: Entrika, fesat.

Fitnä-fäsåd: Fitne fesad.

Ğacır-ğucur: Gıcırtı.

Ğadir-budur: Düz olmayan, inişli çıkışlı; eğri büğrü.

Ğala-ğåvur: Gürültü patırtı.

Gälmä-gäl: Nöbetleşme, sırayla.

Ğam-ğussa: Üzüntü, sıkıntı; acı, dert.

Ğam-häsrät: Üzüntü, sıkıntı.

Gängir-günbür: gängir-günbür suhbät gürül gürül sohbet.

Gap-söz: Söz, sohbet, dedikodu.

Ğarç-ğurç: Garç gurç.

Gärd-çän: Toz toprak.

Gärd-gärd qıl–: Parça parça etmek.

Gärd-gubår: Toz toprak.

Gär-gär kekir– (ses taklidi): Ger ger geğirmek.

Ğarq-ğarq terlä–: Buram buram terlemek.

Ğıdi-bidi: Çekişme, sözle dalaşma; aile içindeki küçük tartışma; kapris.

Ğımır-ğımır ğımırla– (ses taklidi): Kıpır kıpır kıpırdamak.

Gınä-küdürät: Üzüntü, sıkıntı, sitem, yüzüne vurmak.

Ğıra-şirä: 1. Tan. 2. Belli belirsiz; alacakaranlık.

Gir-gir äylän– (båşi): Fırıl fırıl dönmek.

Ğır-ğır: Fır fır.

Ğıvır-ğıvır: Böceklerin hareketi ile ilgili olarak söylenir; kıpır kıpır.

Gör-yår: Yaşam için gereken eşyalar.

Ğuc-ğuc: Yığın, bir yığın, çok.

Ğuddä-ğuddä: Kabarık kabarık.

Güldür-güldür (ses taklidi): Güldür güldür.

Gül-gül: Rengarenk.

Güm-güm (ses taklidi): Güm güm.

Güp-güp (ses taklidi): Güp güp

Güräs-güräs: Grup grup.

Gürs-gürs (ses taklidi): Güpür güpür.

Hak-huquq: Hak hukuk.

Hål-ähvål: 1. Hal. 2. Durum; sağlık durumu.

Håli-baqudrät: Elden geldiğince.

Halp-zalp: Gönülden istekle.

Halqa-halqa: 1. Halka halka. 2. Damla damla.

Häng-mäng: Şaşkın. Häng-mäng bolmåq Şaşakalmak, aklı durmak.

Hårıb-çärçäb: Yorulup.

Hårıb-tålıb: Yorulup.

Häş-päş: Az bir süre içinde, bir anda.

Häş-päş (degünçä): Çabuk, hızlı; çabucak, hızla

Hayr-ma'zur (qıl–): Ayrılma sırasında iyi dilekler bildirme, vedalaşma.

Häyt-hüyt (degünçä): Göz açıp kapayıncaya kadar.

Häzår-bähäzår: Binlerce, sayısız.

Häzil-hüzül: Şaka maka, her türlü şakalar.

Häzil-mäzäh: Şaka.

Häzil-mutåyibä: Espri, nükte, zarif söz.

Hisåb-kitåb: 1. Muhasebe. 2. Hesap defteri; Hesap kitap. Hisåb-kitåb qılmåq 1. Hesabını yapmak, hesaplamak. 2. Ödemek, hesap görmek.

Hüngir-hüngir (yığla–): Hüngür hüngür ağlamak.

Hüzür-hälåvät: Huzur, asayiş.

İçäk-çåväq: İç organları.

İçin-taşın: İç ve dıştan ibaret.

İçki-taşqı: İç ve dışa ait.

İkir-çikir: Detay; ıvır zıvır, değersiz.

İlm-ämäl: Bir kişiyi, birine yakınlaştırmak veya uzaklaştırmak için yapılan büyü.

İlmä-teşik: Delik deşik.

İlm-fän: İlim.

İlm-hünär: İlm hüner.

İmi-dimi (iş): Gönülsüzce yapılan iş.

İsitmä-såvutmä: Bir kişiyi, birbirine yakınlaştırmak veya uzaklaştırmak için yapılan büyü.

İssik-såvuq: Sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları.

İzmä-iz: İzini takip etmek.

İzzät-hürmät: İzzet hürmet.

İzzät-näfs: İzzetinefis.

Kämdän-käm: Çok az, nadiren.

Käm-käm: Az az.

Käm-köst: Eksik, ihtiyaç.

Kap-kättä: Koskocaman.

Käppä-käppä: Büyük büyük.

Käyf-säfå: Zevk sefa.

Käzå-käzå: Bilimi, zenginliği olan üst düzeyli insanlar.

Keçä-kündüz: Gece gündüz, sürekli.

Kelib-kelib: Sonunda, uzun süre değişmeyen durum hareket hakkında.

Ketmä-ket: Ard arda; aralıksız; Arka arkaya.

Kibr-hävå: Kendini beğenme.

Kirim-çıqım: Gelir ve gider; girdi çıktı.

Kirt-kirt (ses taklidi): Ot kesme veya çiğneme sırasında çıkan ses.

Kiyim-keçäk: Giyim kuşam.

Köm-kök: Masmavi.

Kör-körånä: Körü körüne.

Köz-köz (qıl–): Başkalarının ilgisini çekmek için övünmek, gösteriş yapmak.

Köz-qulåq (bol–): Göz kulak olmak.

Küf-süf: Büyü sırasında veya hastayı iyileştirmede dua okurken söylenen söz.

Kulf-kälit: Kilit.

Kül-kül: Parça parça.

Küppä-kündüz: Güpe gündüz.

Läb-dähän: Ağız, konuşma kabiliyeti.

Låm-mim: Låm-mim demäslik Ağız açmamak, söylememek; hiçbir şey söylemeden.

Låp-låyıq: Çok uygun, çok layık.

Låppä-låyıq: Çok uygun, çok layık.

Lättä-lüttä: Eski püskü bezler.

Lättä-püttä: Eski püskü bezler.

Låv-låv (yån–): Alev alev yanmak.

Lim-lim (lıq tölä): Tıka basa dolu.

Lıq-lıq (yut–): (ses taklidi) lıkır lıkır yutmak.

Londä-londä: Açık açık, kısa kısa.

Luq-luq (ses taklidi): Lıkır lıkır.

Lütf-käräm: İyilik gösterme.

Mål-mülk: Mal mülk.

Mäş-gürüç: Bembeyaz.

Mäst-äläst: Kendini bilmeyecek derecede sarhoş.

Mäydä-çüydä: Ufak tefek, önemsiz.

Mevä-çevä: Her türlü meyveler.

Miş-miş: Dedikodu; söylenti, şayia.

Miyåv-miyåv (ses taklidi): Kedinin sesi miyav miyav.

Moh-moh: Evde beslenen hayvanları çağırmada kullanılan söz.

Mol-köl: Çok, bol.

Momin-qåbil: Sakin, uslu.

Muråd-maqsäd: arzu istek.

Nåmmä-nåm: İsim isim.

Nåm-nişånsiz: Issız; iz bırakmadan.

Nån-nämäk: Rızk, hisse, pay, yemek.

Näri-beri: İstemeyerek, el ucuyla.

Näridän-beri: Gelişigüzel, öylesine.

Närx-nävå: Fiyat, değer; fiyatlar.

Näsl-näsäb: Soy sop.

Nävbätmä-nävbät: Sırayla; nöbetleşe.

Näzär-näfäs: Kötü göz, nazar.

Näzär-pisänd: Näzär-pisänd qılmäslik Hor görme; hiçe sayma, küçümseme.

Nåz-ne'mät: Nimet.

Nest-nåbud bolmåq: Boşu boşuna yok olmak.

Nevärä-çevärä: Torunlar ev onların çocukları.

Ölä-ölgünçä: Ölünceye kadar, sonsuz kadar.

Oldä-coldä: Tamamlanmamış, yarım kalmış; tertipsiz, dağınık.

Ölib-tirilib: Çaba gösterip, çok uğraşıp.

Onqır-çonqır: Kasisli; eksik kesik, düz olmayan.

Oñ-ters: Her taraf.

Oq-dåri: Cephane, mühimmat; patlayıcı maddeler.

Oqtin-oqtin: Zaman zaman, ara sıra.

Oquş-yåziş: Okuma yazma.

Oq-yåy: Ok yay.

Orım-yığım: Ürün kaldırma, hasat; hasat mevsimi.

Oşä-oşä: Eskisi gibi, değişmemiş.

Ot-äläf: Her türlü yabani otlar.

Ot-ålåv: Ateş kıvılcım.

Ötgän-kätgän: Geçen, geçmiş

Oydim-çuqur: Esik kesik, düz olmayan.

Oyin-külgi: Eğlence, eğlenti, cümbüş; mutluluk.

Öz-özidän: Kendiliğinden. Öz-özidän ma'lüm Kendiliğinden anlaşılır.

Pağa-pağa: Parça parça, grup grup (bulut, pamuk, tütün için kullanılır).

Pälä-pärtiş: 1. Karma karışık. 2. Tertipsiz; özensizce, gelişigüzel.

Pänd-näsihät: Nasihat, öğüt.

Pärçä-pärçä: Parça parça.

Pärdäz-ändåz (qıl–): Makyaj yapmak.

Päst-bäländ: Büyük küçük.

Patır-patır: Patır patır.

Qaddi-qåmät: Boy pos.

Qaddi-qåmät: Endam, boy pos.

Qadim-qadim: Çok eskiden.

Qalgän-qutgän: Artık kalan.

Qalt-qalt (titrä–): Tir tir titremek.

Qançädän-qançä: Birkaç, pekçok; sayısız, hesapsız.

Qåp-qåp: Kap kap.

Qåp-qårä: Simsiyah, kapkara.

Qarama-qarşi: Karma karışık; karşı, zıt.

Qari-qartän: Yaşlılar.

Qari-quri: Yaşlılar.

Qari-yåş: Genç yaşlı.

Qarz-qurz: Borç morç, ufak tefek borçlar.

Qatår-qatår: Katar katar, sıra sıra.

Qatmä-qat: Kat kat.

Qat-qat: Kat kat.

Qaträ-qaträ: Damla-damla.

Qattıq-quruq: Kuruyan katılaşan.

Qåväq-dimåğugä (qara–): Birinin isteğine, keyfine göre iş yapmak.

Qavat-qavat: Kat kat.

Qavm-qarındäş: Uzak ve yakın akrabalar.

Qayğu-äläm: Gam keder.

Qaytä-qaytä: Tekrar tekrar.

Qåzån-tåvåq: Kap kacak.

Qazi-qartä: Atın bağırsak ve etinden yapılan bir yiyecek.

Qıp-qızıl: Kıpkırmızı, kıpkızıl.

Qıp-yalangåç: Çırçıplak.

Qıqır-qıqır (kül–): (ses taklidi) kıkır kıkır gülmek.

Qışın-yåzin: Yaz kış; kış yaz, yıl boyu.

Qıy-çüv: Gürültü, hay huy.

Qol-åyåq: El ayak.

Qolläb-quvvätlä–: Desteklemek; tarafını tutmak.

Qoni-qoşni: Konu komşu.

Qorqa-pisä: Korka korka.

Qoşa-qoşa: Çift çift; çifter çifter, bir yığın, çok çifte, ikili.

Qoşçı-qolånçı: Fakir, çiftçi.

Qoyärdä-qoymäy: İsteğine bakmadan, zorla mecbur ederek.

Qudä-ändä: Dünürlerin uzak ve yakın akrabaları.

Qulåç-qulåç: Kulaç kulaç

Qulåq-miyä (ye–): Konuşarak birini canından bıktırmak.

Qumåq-qumåq: Top top, tane tane.

Qup-quruq: Kupkuru.

Qurål-äslähä: Silah teçhizat.

Qur-qur: Zaman zaman.

Qurt-qumursqa: Küçük böcekler, kurtlar.

Qut-bäräke: Zenginlik.

Rähm-şäfqat: Acıma, merhamet.

Räng-baräng: Rengarenk; çeşitli, türlü.

Royi-råst: Açıkça, açık.

Sa'y-häräkät: Gönüllü davranış; özen; çaba, gayret.

Säbåt-mätånät: Yenilmez irade; sebat, metanet.

Säbr-qanåät: Sabır, kanaat.

Säbr-tåqat: Sabır.

Saddi-bäst: Boy pos.

Şåd-xandån: Mutlu.

Şäk-şübhä: Şüphe.

Şäk-şübhäsiz: Şüphesiz.

Şäldir-şüldir (ses taklidi): 1. Şarıltı. 2. Boş boğaz; suyun hızla akmasından oluşan ses.

Sällä-çåpän: Namazda giyilen giysi.

Säl-päl: Azıcık, biraz.

Şån-şäräf: Şan ve şeref.

Sänsiz-sänåqsiz: Haddi hesabı olmayan, sayısız.

Şån-şührät (şånu şührät): Şan şöhret.

Şapır-şupur (ses taklidi): Şapır şupur.

Şäppä-şäppä: Şap şap.

Şaqır-şaqır(ses taklidi): Şakır şakır.

Şaqır-şuqur (ses taklidi): Şakur şukur.

Şaq-şuq (ses taklidi): Şak şuk

Särä-püçäk:İyiyi kötüyü ayırmak.

Şaraq-şuruq (ses taklidi): Şarak şuruk.

Särbä-sär: Baştan başa.

Şärt-şäråit: Şartlar, koşullar, ortam, durum; vaziyet.

Şärt-şärt(ses taklidi): Şap şap.

Şärt-şurt(ses taklidi): Kağıt yırtarken çıkan ses, cırt cırt.

Şåşä-pişä: Acele acele; şaşarak, acele ederek.

Şåşmä-şåşär: Aceleci.

Şåşmä-şåşärlik: Acelecilik, acele.

Sävål-cävåb: Soru cevap tarzındaki sohbet.

Sävdå-såtıq: Alış veriş; Ticaret.

Såvğa-sälåm: Hediye.

Şåvqın-surån: Çok gürültü.

Şavq-zävq: Zevk, şevk.

Şåv-şuv (ses taklidi): 1. Gürültü; patırtı. 2. Söylenti, rivayet; akan suyun sesi.

Şåvur-şuvur (ses taklidi):Her türlü hareket sonucunda oluşan ses.

Şåx-şäbbä: Dal budak.

Såyä-sälqın: Güneş ışığı düşmeyen yer, gölge.

Säyr-säyåhät: Gezmek, dolaşmak.

Säyr-tåmåşä: Seyretme, gezme.

Sekin-ästä: Yavaş yavaş.

Sekin-sekin: Yavaş yavaş.

Sihät-sälåmät: Sağ salim.

Sihät-sälåmätlik: Sihhat, selametlik.

Şikvä-şikåyät: Şikayetler.

Siläb-siypäb: Okşayarak.

Sip-sillik: Tertemiz.

Şip-şip (ses taklidi): Arabaların çıkardığı ses.

Sirä-sirä: Hiç.

Sir-äsrår: Bütün sırlar.

Şirin-şäkär: Pek lezzetli.

Sir-sinåät: Sırlar.

Şivir-şivir (ses taklidi):Fısıltı.

Sözmä-söz: Aynen, kelimesi kelimesine.

Sulh-sälåh: Barış, anlaşma.

Süpürib-sidirimäq: Toz bırakmadan temizlemek.

Şu-şu: -den beri.

Suyuq-quyuq: Sulu ve koyu yemekler.

Tä'rif-tävsif: Geniş açıklama.

Tåät-ibådät: İbadet.

Tåb-tåqat (tåcu taxt): Tacı taht.

Täg-tåmır: Kök temel.

Täg-taxt: Bir kimsenin aslı, nesli nesebi.

Täkä-pük: Sıçrama, korkma ifadesi.

Täkä-pükä: Korkma, telaş.

Täkä-täkä: Bozan karıştıran.

Tälån-täråc: Bir şeyin her tarafından çekip paylaşma, yağmalama.

Täläş-tårtiş: Tartışma, münazara.

Tålä-tålä: Lif lif.

Tålim-tålim: Tutam tutam (saç için)

Tän-cån (tänu cån): Bir kişinin bütün varlığı.

Täniş-biliş: Tanıdık.

Tåpä- tutä: Biraz biraz.

Tåpgän-tutgän: Varı yoğu, çalışarak elde edilen şeylerin hepsi.

Tapıra-tupur (ses taklidi):Tapır tupur.

Tapır-tupur: Tıpır tıpır.

Täppä-taxt: 1. Tıpkı. 2. Hazır.

Täppä-täyyår: Hazır, hap hazır.

Tap-tap (ses taklidi):Tapır tapır.

Tåp-tåzä: Tertemiz.

Tåp-tåzä: Tertemiz.

Tåp-tåzä: Tertemiz.

Taqır-tuqur (ses taklidi): Takır tukur.

Täräm-täräm: Renk renk.

Tår-mår: Tarumar, bozgun. Tår-mår qılmåq Tarumar etmek.

Tårs-tårs yåril–: Çatır çatır çatlamak.

Tårt-tårt: Yağmalamak.

Täsir-tüsür (ses taklidi):Arka arkaya tekrarlanan ses ile ilgili.

Tåş-täråzi: Terazi ve onun taşları, ölçü.

Tävbä-täzärrü: Af dileme, özür dileme, yalvararak af dileme.

Tecäb-tergä–: İktisat etmek, dikkatli harcamak.

Telefon-avtomat: Umumi telefon.

Telefono-gramma: Telefon yazısı.

Temir-beton: İçine demir çubuklar konulan beton.

Temir-tersäk: Demirden yapılan şeyler.

Teñ-tüş (teñü tüş): Yaş bakımından eşit olan.

Tetä-pâyä: Yeni yürümeyi öğrenen, yürümeye başlayan çocuklar için söylenir.

Tez-tez: Tez tez, çabuk çabuk; sık sık.

Tikkämä-tikkä: Korkmadan, cesurca.

Tilkä-pârä: Parça parça.

Tilkä-tilkä: Parça parça.

Tinç-tâtuv: İyi geçinen.

Tinib-timçimäs: Hiç dinmeyen, hareketli.

Tirs-tirs (ses taklidi): Küt küt kütlemek.

Tit-pit (bol–): Dağılmak, alt üst olmak.

Tökin-sâçin: Bol.

Tökis-tügäl: Her yönden tam, tamam.

Tolä-tökis: Eksiksiz, mükemmel.

Töppä-toğrı: Dosdoğru.

Turıb-turıb: Çok zaman geçip.

Tuz-nämäk: Yemeğin tuzu, yiyecek.

Ulâq-kurâq: Yamalı yamalı.

Ulâq-ulâq: Yamalardan ibaret, yaması çok olan.

Uläy-buläy: Her türlü bahane.

Unçä-munçä: Biraz, az miktarda; şöyle böyle.

Undän-bundän: Ondan bundan.

Ürf-âdät: Adet, örf.

Ur-sur: Kavga, dövüş, arbede.

Ur-yıgıt: Yumruk kavgası.

Üst-båş: Üst baş, ayakkabıdan başka bütün giysiler.

Üstmä-üst: Üst üste.

Uvun-todä: Eski püskü, düzensiz.

Uyälmäy-netmäy: Utanmadan, utanmazca.

Üy-cåy: 1. Ev bark. 2. Aile; yaşanan yer, ev.

Üy-rozgår: Yaşanan, hayat.

Üzil-kesil: Kesin, kesinlikle.

Üzük-yuluq: Birçok yerinden kopmuş, parça parça; kesik kesik, bölük pörçük.

Vağır-vuğur: Gürültü.

Vaqır-vaqır: Kurbağanın durmadan ötmesi ile ilgili.

Vaqt-bevaqt: İstenilen vakitte, istenen zaman.

Vaqt-vaqt: Zaman zaman.

Vaq-vaq (ses taklidi): Kurbağanın sesi.

Väraq-väraq: Sayfa sayfa.

Väyrån-tälqån (qıl–): Viran etmek, yerle bir etmek.

Våy-våy: Vay vay.

Vicir-vicir (ses taklidi): Kuşların durmadan ötmesi ile ilgili; cıvıl cıvıl.

Vic-vic (ses taklidi): Islak odunun yanması ile ilgili ses.

Viz-viz (ses taklidi): Arıların sesi ile ilgili.

Xah-nåxah: İster istemez.

Xaltä-xultä: Torba morba, her türlü torbalar.

Xål-xål: Sırtı benler veya bene benzeyen şeylerle kaplı olan.

Xåm-xatälä: Yarı pişmiş, ham.

Xandån-xuşån: Gülen ve başkalarını güldüren kişi. Güler yüzlü.

Xår-xas: Çör çöp.

Xår-zår: Hakir, düşgün; ağır.

Xas-xaşäk: Çör çöp.

Xåtin-qızlär: Kadınlar, bayanlar.

Xätın-xaläc: Kadınlar, kadınlar ve kızlar.

Xat-pät: Mektup ve mektup türü şeyler.

Xat-sävåd: Okuma yazma.

Xat-sävådli: Okur yazar.

Xatti-häräkät: Davranış hareket, hal ve gidiş.

Xattı-mühr (qıl–): Resmi olarak bir mülkü satmak.

Xat-xabär: Haber.

Xavf-xatär: Korku; kuşku.

Xılma-xıl: Çeşit çeşit, türlü türlü.

Xoräm-nåhoräm: İster istemez.

Xor-xor (içme–) (ses taklidi): Bir şey içerken çıkan ses.

Xulq-ätvår: Ahlak, huy, karakter.

Xulq-ätvår: Karakter, huy.

Xur-xur (ses taklidi): Horul horul.

Yäkkämä-yäkkä: Baş başa, teke tek.

Yålğån-yäşık: Yalan dolan, uydurma.

Yält-yält (qıl–) : Yaldır yaldır yanmak.

Yäl-yäl: Işık saçarak, parlayarak.

Yämåq-yäsmåq: Yamalı yamalı, eski.

Yäm-yäşil: Yemyeşil.

Yäñil-yälpi: Çok hafif, ufak tefek.

Yåni-ver: Çevre.

Yånmä-yån: Yan yana.

Yäp-yäläŋgåç: Çırçıplak, anadan doğma.

Yäp-yängi: Yepyeni, gıcır gıcır.

Yäråğ-äslähä: Her türlü silah.

Yår-åğayni: Dostlar, arkadaşlar, tanıdıklar.

Yår-birårdär: Arkadaşlar, dostlar.

Yår-cora: Arkadaşlar, dostlar, tanıdıklar.

Yärim-yårti: Yarım yamalak.

Yär-kök: Yer gök.

Yår-yår: Bir çeşit şarkı.

Yår-yår: Kızı gelin ederken söylenen ve her beyti “yar yar” ile biten şarkı.

Yäsän-tüsän: Süslü, süslenmek.

Yåş-qari: Genç yaşlı.

Yığım-terim: Mahsul kaldırma, hasat.

Yığım-terim: Mahsul kaldırma, hasat.

Yığı-sığı: Birkaç kişinin ağlaması, ağıtlar.

Yigit-yäläñ: Delikanlılar, gençler.

Yılmä-yıl: Yıldan yıla.

Yırtıq-yämåq: Yırtık pırtık (giysi).

Yolmä-yol: Satır satır.

Yol-yol: Çizgili.

Yol-yoläkäy: 1. Yolda giderek, yol üstü. 2. Geçerken, arada; yol boyu, söz arasında.

Yol-yorıq: Düzen, kural, yönetmelik; talimat.

Yügür-yügür: Koşuşma, telaş; koşa koşa.

Yumälåq-yåstıq: Yarım yamalak, üstün körü.

Yum-yum: Yum-yum yığlämåq Çok ağlamak.

Yüriş-turiş: Kendine hakim olabilme, davranış tutum; hal ve gidiş.

Yüzmä-yüz: Yüz yüze, yüzbeyüz.

Yüz-xåtır: Endişe, iki yüzlülük. Yüz-xåtir qilmåq Hatırını saymak, yüzüne vurmamak, bizde kalsın demek.

Zähär-zaqqum: Zehir zıkkım.

Zärär-zähmät: Zarar ziyan.

Zävq-säfå: Zevk sefa.

Zävq-şavq: Zevk şevk.

Zeb-ziynät (zebi ziynät): Ziynet eşyaları.

Zer-zäbär (qıl–) (zerü zäbär):Alt üst etmek.

Zil-zämbil: Kaldıramayacak kadar ağır şey.

Ziyån- zähmät: Zarar zahmet.

Zor-bäzor: Güçlükle, güç bela.

Zormä-zoräki: Zoraki, zorlukla.